www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

منهاج البراعة

في شرح نهج البلاغة

لمؤلفه

العلامة المحقق المولى الميرزا حبيب الله الهاشمي

الجزء الحادي والعشرون

من منشورات

المكتبة الإسلامية

بسم الله الرحمن الرحیم

منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه

نویسنده:

حبیب الله خوئی

ناشر چاپی:

المکتبه الاسلامیه

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه (عربی - فارسی) جلد ۲۱ ----- ۹۰
مشخصات کتاب ----- ۹۰
باب المختار من حکم أمیر المؤمنین علیه السلام ----- ۹۱
مقدمه المحشی ----- ۹۲
و من حکمه علیه السّلام و هی الحکمه الاولی ----- ۹۷
اشاره ----- ۹۷
اللغه ----- ۹۷
الاعراب ----- ۹۷
المعنی ----- ۹۷
الترجمه ----- ۹۸
الی السادسه من حکمه و آدابه ----- ۹۹
اشاره ----- ۹۹
۲ ----- ۹۹
۳ ----- ۹۹
۴ ----- ۹۹
۵ ----- ۹۹
۶ ----- ۹۹
اللغه ----- ۱۰۰
الاعراب ----- ۱۰۰
المعنی ----- ۱۰۰
الترجمه ----- ۱۱۰
السابعه من حکمه علیه السّلام ----- ۱۱۱
اشاره ----- ۱۱۱

اللغه ---- ۱۱۱
المعنی ---- ۱۱۱
الترجمه ---- ۱۱۳
الثامنه من حکمه علیه السّلام ---- ۱۱۳
اشاره ---- ۱۱۳
الترجمه ---- ۱۱۴
التاسعه من حکمه علیه السّلام ---- ۱۱۵
اشاره ---- ۱۱۵
اللغه ---- ۱۱۵
المعنی ---- ۱۱۵
الترجمه ---- ۱۱۵
العاشره من حکمه علیه السّلام ---- ۱۱۵
اشاره ---- ۱۱۵
اللغه ---- ۱۱۶
المعنی ---- ۱۱۶
الترجمه ---- ۱۱۷
الحادیه عشره من حکمه علیه السّلام ---- ۱۱۷
اشاره ---- ۱۱۷
اللغه ---- ۱۱۷
الاعراب ---- ۱۱۷
المعنی ---- ۱۱۷
الترجمه ---- ۱۱۸
الثانیه عشره من حکمه علیه السّلام ---- ۱۱۸
اشاره ---- ۱۱۸
اللغه ---- ۱۱۸
المعنی ---- ۱۱۹

الترجمه ----- ۱۱۹
الثالثه عشره من حکمه علیه التلام ----- ۱۱۹
اشاره ----- ۱۱۹
اللغه ----- ۱۲۰
الاعراب ----- ۱۲۰
المعنی ----- ۱۲۰
الترجمه ----- ۱۲۰
الرابعه عشره من حکمه علیه التلام ----- ۱۲۱
اشاره ----- ۱۲۱
اللغه ----- ۱۲۱
المعنی ----- ۱۲۱
الترجمه ----- ۱۲۱
الخامسه عشره من حکمه علیه التلام ----- ۱۲۱
اشاره ----- ۱۲۱
اللغه ----- ۱۲۲
المعنی ----- ۱۲۲
الترجمه ----- ۱۲۲
السادسه عشره من حکمه علیه التلام ----- ۱۲۲
اشاره ----- ۱۲۲
اللغه ----- ۱۲۲
الاعراب ----- ۱۲۳
المعنی ----- ۱۲۳
الترجمه ----- ۱۲۳
السابعه عشره من حکمه علیه التلام ----- ۱۲۴
اشاره ----- ۱۲۴
اللغه ----- ۱۲۴

الاعراب ---- ۱۲۴
المعنی ---- ۱۲۴
الترجمه ---- ۱۲۵
الثامنه عشره من حکمه علیه السّلام ---- ۱۲۵
اشاره ---- ۱۲۵
اللغه ---- ۱۲۵
المعنی ---- ۱۲۵
الترجمه ---- ۱۲۶
التاسعه عشره من حکمه علیه السّلام ---- ۱۲۶
اشاره ---- ۱۲۶
اللغه ---- ۱۲۶
الاعراب ---- ۱۲۶
المعنی ---- ۱۲۶
الترجمه ---- ۱۲۷
العشرون من حکمه علیه السّلام ---- ۱۲۷
اشاره ---- ۱۲۷
اللغه ---- ۱۲۷
الاعراب ---- ۱۲۷
المعنی ---- ۱۲۷
الترجمه ---- ۱۲۸
الواحده و العشرون من حکمه علیه السّلام ---- ۱۲۸
اشاره ---- ۱۲۸
اللغه ---- ۱۲۸
الاعراب ---- ۱۲۸
المعنی ---- ۱۲۸
الترجمه ---- ۱۲۹

الثانیه و العشرون من حکمه علیه السّلام ---- ۱۲۹
اشاره ---- ۱۲۹
اللغه ---- ۱۲۹
الاعراب ---- ۱۲۹
المعنی ---- ۱۳۰
الترجمه ---- ۱۳۰
الثالثه و العشرون من حکمه علیه السّلام ---- ۱۳۰
اشاره ---- ۱۳۰
اللغه ---- ۱۳۰
الاعراب ---- ۱۳۰
المعنی ---- ۱۳۱
الترجمه ---- ۱۳۱
الرابعه و العشرون من حکمه علیه السّلام ---- ۱۳۱
اشاره ---- ۱۳۱
اللغه ---- ۱۳۱
الاعراب ---- ۱۳۱
المعنی ---- ۱۳۱
الترجمه ---- ۱۳۲
الخامسه و العشرون من حکمه علیه السّلام ---- ۱۳۲
اشاره ---- ۱۳۲
اللغه ---- ۱۳۲
الاعراب ---- ۱۳۲
المعنی ---- ۱۳۲
الترجمه ---- ۱۳۳
السادسه و العشرون من حکمه علیه السّلام ---- ۱۳۳
اشاره ---- ۱۳۳

اللغه ----- ۱۳۳
الاعراب ----- ۱۳۳
المعنی ----- ۱۳۴
الترجمه ----- ۱۳۴
السابعه و العشرون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۳۴
اشاره ----- ۱۳۴
اللغه ----- ۱۳۴
المعنی ----- ۱۳۴
الترجمه ----- ۱۳۵
الثامنه و العشرون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۳۵
اشاره ----- ۱۳۵
اللغه ----- ۱۳۵
الاعراب ----- ۱۳۵
المعنی ----- ۱۳۵
الترجمه ----- ۱۳۶
التاسعه و العشرون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۳۶
اشاره ----- ۱۳۶
اللغه ----- ۱۳۶
الاعراب ----- ۱۳۶
المعنی ----- ۱۳۶
الترجمه ----- ۱۳۷
الثلاثون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۳۷
القسم الأول ----- ۱۳۷
اشاره ----- ۱۳۷
اللغه ----- ۱۳۸
الاعراب ----- ۱۳۸

المعنی ----- ۱۳۸
الترجمه ----- ۱۴۵
ترجمه القصه ----- ۱۴۷
اشاره ----- ۱۴۷
داستانی در داستانی ----- ۱۵۰
بقیه الثلاثون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۵۱
اشاره ----- ۱۵۱
اللغه ----- ۱۵۲
الاعراب ----- ۱۵۲
المعنی ----- ۱۵۳
الترجمه ----- ۱۵۶
الحادیه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۵۷
اشاره ----- ۱۵۷
اللغه ----- ۱۵۷
المعنی ----- ۱۵۷
الترجمه ----- ۱۵۸
الثانیه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۵۸
اشاره ----- ۱۵۸
اللغه ----- ۱۵۸
المعنی ----- ۱۵۸
الترجمه ----- ۱۵۸
الثالثه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۵۹
اشاره ----- ۱۵۹
المعنی ----- ۱۵۹
الترجمه ----- ۱۵۹
الرابعه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۵۹

اشاره ----- ۱۵۹
اللغه ----- ۱۵۹
الاعراب ----- ۱۵۹
المعنی ----- ۱۶۰
الترجمه ----- ۱۶۰
الخامسه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۶۰
اشاره ----- ۱۶۰
المعنی ----- ۱۶۰
الترجمه ----- ۱۶۰
السادسه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۶۱
اشاره ----- ۱۶۱
اللغه ----- ۱۶۱
الاعراب ----- ۱۶۱
المعنی ----- ۱۶۱
الترجمه ----- ۱۶۲
السابعه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۶۳
اشاره ----- ۱۶۳
اللغه ----- ۱۶۳
الاعراب ----- ۱۶۳
المعنی ----- ۱۶۴
الترجمه ----- ۱۶۵
الثامنه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۶۶
اشاره ----- ۱۶۶
اللغه ----- ۱۶۶
الاعراب ----- ۱۶۶
المعنی ----- ۱۶۶

الترجمه ----- ۱۶۸
التاسعه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۶۸
اشاره ----- ۱۶۸
الاعراب ----- ۱۶۸
المعنی ----- ۱۶۸
الترجمه ----- ۱۶۹
الاربعون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۶۹
اشاره ----- ۱۶۹
اللغه ----- ۱۷۰
الاعراب ----- ۱۷۰
المعنی ----- ۱۷۱
الترجمه ----- ۱۷۲
الحادیه و الاربعون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۷۳
اشاره ----- ۱۷۳
اللغه ----- ۱۷۳
الاعراب ----- ۱۷۳
المعنی ----- ۱۷۴
الترجمه ----- ۱۷۵
الثانیه و الاربعون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۷۵
اشاره ----- ۱۷۵
اللغه ----- ۱۷۶
الاعراب ----- ۱۷۶
المعنی ----- ۱۷۶
الترجمه ----- ۱۷۶
الثالثه و الاربعون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۷۷
اشاره ----- ۱۷۷

اللغه ----- ۱۷۷
الاعراب ----- ۱۷۷
المعنی ----- ۱۷۷
الترجمه ----- ۱۷۸
الرابعه و الاربعون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۷۸
اشاره ----- ۱۷۸
اللغه ----- ۱۷۸
الاعراب ----- ۱۷۸
المعنی ----- ۱۷۸
الترجمه ----- ۱۷۹
الخامسه و الاربعون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۷۹
اشاره ----- ۱۷۹
اللغه ----- ۱۷۹
الاعراب ----- ۱۷۹
المعنی ----- ۱۸۰
الترجمه ----- ۱۸۰
السادسه و الاربعون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۸۱
اشاره ----- ۱۸۱
اللغه ----- ۱۸۱
الاعراب ----- ۱۸۱
المعنی ----- ۱۸۱
الترجمه ----- ۱۸۲
السابعه و الاربعون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۸۲
اشاره ----- ۱۸۲
اللغه ----- ۱۸۲
المعنی ----- ۱۸۲

الترجمه ----- ۱۸۳
الثامنه و الاربعون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۸۳
اشاره ----- ۱۸۳
اللغه ----- ۱۸۳
الاعراب ----- ۱۸۳
المعنی ----- ۱۸۳
الترجمه ----- ۱۸۳
التاسعه و الاربعون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۸۴
اشاره ----- ۱۸۴
المعنی ----- ۱۸۴
الترجمه ----- ۱۸۴
الخمسون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۸۴
اشاره ----- ۱۸۴
اللغه ----- ۱۸۴
الاعراب ----- ۱۸۵
المعنی ----- ۱۸۵
الترجمه ----- ۱۸۵
الحادیه و الخمسون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۸۵
اشاره ----- ۱۸۵
اللغه ----- ۱۸۵
الاعراب ----- ۱۸۵
المعنی ----- ۱۸۶
الترجمه ----- ۱۸۶
الثانیه و الخمسون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۸۶
اشاره ----- ۱۸۶
الاعراب ----- ۱۸۷

المعنی ----- ۱۸۷
الترجمه ----- ۱۸۷
الثالثه و الخمسون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۸۷
اشاره ----- ۱۸۷
الاعراب ----- ۱۸۷
المعنی ----- ۱۸۷
الترجمه ----- ۱۸۸
الرابعه و الخمسون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۸۸
اشاره ----- ۱۸۸
اللغه ----- ۱۸۸
الاعراب ----- ۱۸۸
المعنی ----- ۱۸۸
الترجمه ----- ۱۸۸
الخامسه و الخمسون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۸۹
اشاره ----- ۱۸۹
المعنی ----- ۱۸۹
الترجمه ----- ۱۸۹
السادسه و الخمسون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۸۹
اشاره ----- ۱۸۹
اللغه ----- ۱۸۹
الاعراب ----- ۱۸۹
المعنی ----- ۱۸۹
الترجمه ----- ۱۹۰
السابعه و الخمسون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۹۰
اشاره ----- ۱۹۰
اللغه ----- ۱۹۰

المعنی ----- ۱۹۰
الترجمه ----- ۱۹۰
الثامنه و الخمسون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۹۰
اشاره ----- ۱۹۰
اللغه ----- ۱۹۰
الاعراب ----- ۱۹۰
المعنی ----- ۱۹۲
الترجمه ----- ۱۹۲
التاسعه و الخمسون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۹۲
اشاره ----- ۱۹۲
المعنی ----- ۱۹۲
الترجمه ----- ۱۹۲
الستون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۹۳
اشاره ----- ۱۹۳
الاعراب ----- ۱۹۳
المعنی ----- ۱۹۳
الترجمه ----- ۱۹۳
الحادیه و الستون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۹۳
اشاره ----- ۱۹۳
المعنی ----- ۱۹۳
الترجمه ----- ۱۹۴
الثانیه و الستون من حکمه علیه السّلام ----- ۱۹۴
اشاره ----- ۱۹۴
الاعراب ----- ۱۹۴
المعنی ----- ۱۹۴
الترجمه ----- ۱۹۴

الثالثه و الستون من حکمه علیه التلام ---- ۱۹۵
اشاره ---- ۱۹۵
الاعراب ---- ۱۹۵
المعنی ---- ۱۹۵
الترجمه ---- ۱۹۵
الرابعه و الستون من حکمه علیه التلام ---- ۱۹۵
اشاره ---- ۱۹۵
اللغه ---- ۱۹۵
المعنی ---- ۱۹۶
الترجمه ---- ۱۹۶
الخامسه و الستون من حکمه علیه التلام ---- ۱۹۶
اشاره ---- ۱۹۶
اللغه ---- ۱۹۶
الاعراب ---- ۱۹۶
المعنی ---- ۱۹۶
الترجمه ---- ۱۹۷
السادسه و الستون من حکمه علیه التلام ---- ۱۹۷
اشاره ---- ۱۹۷
اللغه ---- ۱۹۷
الاعراب ---- ۱۹۷
المعنی ---- ۱۹۷
الترجمه ---- ۱۹۸
السابعه و الستون من حکمه علیه التلام ---- ۱۹۸
اشاره ---- ۱۹۸
الاعراب ---- ۱۹۸
المعنی ---- ۱۹۸

الترجمه ---------- ۱۹۸
الثامنه و الستون من حکمه علیه السّلام ---------- ۱۹۹
اشاره ---------- ۱۹۹
اللغه ---------- ۱۹۹
الاعراب ---------- ۱۹۹
المعنی ---------- ۱۹۹
الترجمه ---------- ۲۰۰
التاسعه و الستون من حکمه علیه السّلام ---------- ۲۰۰
اشاره ---------- ۲۰۰
اللغه ---------- ۲۰۰
الاعراب ---------- ۲۰۰
المعنی ---------- ۲۰۱
الترجمه ---------- ۲۰۱
السبعون من حکمه علیه السّلام ---------- ۲۰۲
اشاره ---------- ۲۰۲
اللغه ---------- ۲۰۲
المعنی ---------- ۲۰۲
الترجمه ---------- ۲۰۲
الحادیه و السبعون من حکمه علیه السّلام ---------- ۲۰۳
اشاره ---------- ۲۰۳
الاعراب ---------- ۲۰۳
المعنی ---------- ۲۰۳
الترجمه ---------- ۲۰۳
الثانیه و السبعون من حکمه علیه السّلام ---------- ۲۰۳
اشاره ---------- ۲۰۳
اللغه ---------- ۲۰۳

المعنی ----- ۲۰۳
الترجمه ----- ۲۰۴
الثالثه و السبعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۰۴
اشاره ----- ۲۰۴
اللغه ----- ۲۰۴
الاعراب ----- ۲۰۵
المعنی ----- ۲۰۵
الترجمه ----- ۲۰۸
الرابعه و السبعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۰۹
اشاره ----- ۲۰۹
اللغه ----- ۲۱۰
الاعراب ----- ۲۱۰
المعنی ----- ۲۱۰
الترجمه ----- ۲۱۳
الخامسه و السبعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۱۵
اشاره ----- ۲۱۶
اللغه ----- ۲۱۷
الاعراب ----- ۲۱۷
المعنی ----- ۲۱۷
الترجمه ----- ۲۱۸
السادسه و السبعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۱۸
اشاره ----- ۲۱۸
اللغه ----- ۲۱۸
المعنی ----- ۲۱۸
الترجمه ----- ۲۱۹
السابعه و السبعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۱۹

اشاره ----- ۲۱۹
المعنی ----- ۲۱۹
الترجمه ----- ۲۲۰
الثامنه و السبعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۲۰
اشاره ----- ۲۲۰
اللغه ----- ۲۲۰
الاعراب ----- ۲۲۰
المعنی ----- ۲۲۱
الترجمه ----- ۲۲۲
التاسعه و السبعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۲۳
اشاره ----- ۲۲۳
الاعراب ----- ۲۲۳
المعنی ----- ۲۲۳
الترجمه ----- ۲۲۳
الثمانون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۲۴
اشاره ----- ۲۲۴
المعنی ----- ۲۲۴
الترجمه ----- ۲۲۴
الحادیه و الثمانون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۲۵
اشاره ----- ۲۲۵
اللغه ----- ۲۲۵
الاعراب ----- ۲۲۵
المعنی ----- ۲۲۵
الترجمه ----- ۲۲۵
الثانیه و الثمانون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۲۵
اشاره ----- ۲۲۵

اللغه ----- ۲۲۵
المعنی ----- ۲۲۵
الترجمه ----- ۲۲۶
الثالثه و الثمانون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۲۶
اشاره ----- ۲۲۶
المعنی ----- ۲۲۶
الترجمه ----- ۲۲۶
الرابعه و الثمانون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۲۶
اشاره ----- ۲۲۶
الترجمه ----- ۲۲۸
الخامسه و الثمانون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۲۸
اشاره ----- ۲۲۸
الاعراب ----- ۲۲۸
المعنی ----- ۲۲۹
الترجمه ----- ۲۲۹
السادسه و الثمانون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۲۹
اشاره ----- ۲۲۹
الاعراب ----- ۲۲۹
المعنی ----- ۲۳۰
الترجمه ----- ۲۳۰
السابعه و الثمانون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۳۱
اشاره ----- ۲۳۱
المعنی ----- ۲۳۱
الترجمه ----- ۲۳۱
الثامنه و الثمانون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۳۲
اشاره ----- ۲۳۲

اللغه ----- ۲۳۲
الاعراب ----- ۲۳۲
المعنی ----- ۲۳۲
الترجمه ----- ۲۳۳
التاسعه و الثمانون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۳۳
اشاره ----- ۲۳۳
اللغه ----- ۲۳۳
الترجمه ----- ۲۳۴
التسعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۳۵
اشاره ----- ۲۳۵
الاعراب ----- ۲۳۵
المعنی ----- ۲۳۵
الترجمه ----- ۲۳۶
الحادیه و التسعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۳۶
اشاره ----- ۲۳۶
اللغه ----- ۲۳۷
المعنی ----- ۲۳۷
الترجمه ----- ۲۳۷
الثانیه و التسعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۳۸
اشاره ----- ۲۳۸
المعنی ----- ۲۳۸
الترجمه ----- ۲۳۹
الثالثه و التسعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۳۹
اشاره ----- ۲۳۹
اللغه ----- ۲۳۹
الاعراب ----- ۲۳۹

المعنی ----- ۲۳۹
الترجمه ----- ۲۴۰
الرابعه و التسعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۴۰
اشاره ----- ۲۴۰
اللغه ----- ۲۴۰
الاعراب ----- ۲۴۰
المعنی ----- ۲۴۱
الترجمه ----- ۲۴۱
الخامسه و التسعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۴۱
اشاره ----- ۲۴۱
المعنی ----- ۲۴۲
الترجمه ----- ۲۴۲
السادسه و التسعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۴۲
اشاره ----- ۲۴۲
الاعراب ----- ۲۴۲
المعنی ----- ۲۴۲
الترجمه ----- ۲۴۳
السابعه و التسعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۴۴
اشاره ----- ۲۴۴
اللغه ----- ۲۴۴
الاعراب ----- ۲۴۴
المعنی ----- ۲۴۴
الترجمه ----- ۲۴۵
الثامنه و التسعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۴۶
اشاره ----- ۲۴۶
اللغه ----- ۲۴۶

الاعراب ----- ۲۴۶
المعنی ----- ۲۴۶
الترجمه ----- ۲۴۶
التاسعه و التسعون من حکمه علیه السّلام ----- ۲۴۷
اشاره ----- ۲۴۷
اللغه ----- ۲۴۷
الاعراب ----- ۲۴۷
المعنی ----- ۲۴۷
الترجمه ----- ۲۴۸
المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۴۸
اشاره ----- ۲۴۸
اللغه ----- ۲۴۹
الاعراب ----- ۲۴۹
المعنی ----- ۲۴۹
الترجمه ----- ۲۵۰
الحادیه و المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۵۱
اشاره ----- ۲۵۱
المعنی ----- ۲۵۳
الترجمه ----- ۲۵۴
الثانیه و المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۵۵
اشاره ----- ۲۵۵
المعنی ----- ۲۵۵
الترجمه ----- ۲۵۶
الثالثه و المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۵۶
اشاره ----- ۲۵۶
اللغه ----- ۲۵۶

المعنی ----- ۲۵۶
الترجمه ----- ۲۵۷
الرابعه و المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۵۷
اشاره ----- ۲۵۷
اللغه ----- ۲۵۷
الاعراب ----- ۲۵۸
المعنی ----- ۲۵۸
الترجمه ----- ۲۵۹
الخامسه و المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۶۱
اشاره ----- ۲۶۱
اللغه ----- ۲۶۱
الترجمه ----- ۲۶۱
السادسه و المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۶۱
اشاره ----- ۲۶۱
اللغه ----- ۲۶۲
الاعراب ----- ۲۶۲
المعنی ----- ۲۶۲
الترجمه ----- ۲۶۴
السابعه و المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۶۴
اشاره ----- ۲۶۴
اللغه ----- ۲۶۴
الاعراب ----- ۲۶۵
المعنی ----- ۲۶۵
الترجمه ----- ۲۶۶
التاسعه و المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۶۷
اشاره ----- ۲۶۷

اللغه ----- ۲۶۷
الاعراب ----- ۲۶۷
المعنی ----- ۲۶۸
الترجمه ----- ۲۶۹
العاشره و المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۷۰
اشاره ----- ۲۷۰
اللغه ----- ۲۷۰
المعنی ----- ۲۷۰
الترجمه ----- ۲۷۱
الحادیه عشره و المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۷۱
اشاره ----- ۲۷۱
الاعراب ----- ۲۷۱
المعنی ----- ۲۷۲
الترجمه ----- ۲۷۲
الثانیه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۷۳
اشاره ----- ۲۷۳
اللغه ----- ۲۷۳
الاعراب ----- ۲۷۳
المعنی ----- ۲۷۳
الترجمه ----- ۲۷۴
الثالثه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۷۴
اشاره ----- ۲۷۴
اللغه ----- ۲۷۵
الاعراب ----- ۲۷۵
المعنی ----- ۲۷۵
الترجمه ----- ۲۷۵

الرابعه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۷۵
اشاره ----- ۲۷۵
اللغه ----- ۲۷۵
المعنی ----- ۲۷۶
الترجمه ----- ۲۷۶
الخامسه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۷۶
اشاره ----- ۲۷۶
اللغه ----- ۲۷۶
الاعراب ----- ۲۷۶
المعنی ----- ۲۷۶
الترجمه ----- ۲۷۷
السادسه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۷۷
اشاره ----- ۲۷۷
المعنی ----- ۲۷۷
الترجمه ----- ۲۸۰
السابعه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۸۰
اشاره ----- ۲۸۰
الاعراب ----- ۲۸۰
الترجمه ----- ۲۸۱
الثامنه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۸۱
اشاره ----- ۲۸۱
اللغه ----- ۲۸۱
الاعراب ----- ۲۸۲
المعنی ----- ۲۸۲
الترجمه ----- ۲۸۳
التاسعه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۸۴

اشاره ----- ۲۸۴
اللغه ----- ۲۸۴
المعنی ----- ۲۸۴
الترجمه ----- ۲۸۴
العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۸۴
اشاره ----- ۲۸۴
اللغه ----- ۲۸۵
الاعراب ----- ۲۸۵
المعنی ----- ۲۸۵
الترجمه ----- ۲۸۶
الحادیه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۸۷
اشاره ----- ۲۸۷
المعنی ----- ۲۸۷
الترجمه ----- ۲۸۸
الثانیه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۸۹
اشاره ----- ۲۸۹
المعنی ----- ۲۸۹
الترجمه ----- ۲۹۰
الثالثه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۹۰
اشاره ----- ۲۹۰
اللغه ----- ۲۹۰
الاعراب ----- ۲۹۰
المعنی ----- ۲۹۰
الترجمه ----- ۲۹۱
الرابعه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۹۱
اشاره ----- ۲۹۱

المعنی ----- ۲۹۱
الترجمه ----- ۲۹۲
الخامسه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۹۲
اشاره ----- ۲۹۲
المعنی ----- ۲۹۳
الترجمه ----- ۲۹۳
السادسه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۲۹۴
اشاره ----- ۲۹۴
اللغه ----- ۲۹۵
الاعراب ----- ۲۹۵
المعنی ----- ۲۹۵
الترجمه ----- ۲۹۸
السابعه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۰۱
اشاره ----- ۳۰۱
الاعراب ----- ۳۰۱
الترجمه ----- ۳۰۱
الثامنه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۰۲
اشاره ----- ۳۰۲
اللغه ----- ۳۰۲
المعنی ----- ۳۰۲
الترجمه ----- ۳۰۲
التاسعه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۰۲
اشاره ----- ۳۰۲
اللغه ----- ۳۰۳
المعنی ----- ۳۰۳
الترجمه ----- ۳۰۳

الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۰۳
اشاره ----- ۳۰۳
الترجمه ----- ۳۰۴
الحادیه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۰۵
اشاره ----- ۳۰۵
اللغه ----- ۳۰۵
المعنی ----- ۳۰۵
الترجمه ----- ۳۰۶
الثانیه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۰۶
اشاره ----- ۳۰۶
المعنی ----- ۳۰۶
الترجمه ----- ۳۰۷
الثالثه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۰۷
اشاره ----- ۳۰۷
اللغه ----- ۳۰۷
المعنی ----- ۳۰۷
الترجمه ----- ۳۰۷
الرابعه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۰۸
اشاره ----- ۳۰۸
اللغه ----- ۳۰۸
المعنی ----- ۳۰۸
الترجمه ----- ۳۰۸
الخامسه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۰۸
اشاره ----- ۳۰۸
اللغه ----- ۳۰۸
المعنی ----- ۳۰۸

الترجمه ----- ۳۱۰
السادسه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۱۰
اشاره ----- ۳۱۰
المعنی ----- ۳۱۰
الترجمه ----- ۳۱۱
السابعه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۱۱
اشاره ----- ۳۱۱
اللغه ----- ۳۱۱
الاعراب ----- ۳۱۱
المعنی ----- ۳۱۱
الترجمه ----- ۳۱۲
الثامنه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۱۲
اشاره ----- ۳۱۲
اللغه ----- ۳۱۲
الاعراب ----- ۳۱۲
المعنی ----- ۳۱۲
الترجمه ----- ۳۱۳
التاسعه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۱۳
اشاره ----- ۳۱۳
اللغه ----- ۳۱۵
الاعراب ----- ۳۱۶
المعنی ----- ۳۱۶
الترجمه ----- ۳۲۱
الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۲۷
اشاره ----- ۳۲۷
اللغه ----- ۳۲۷

الاعراب ----- ۳۲۷
المعنی ----- ۳۲۷
الترجمه ----- ۳۲۹
الحادیه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۲۹
اشاره ----- ۳۲۹
المعنی ----- ۳۲۹
الترجمه ----- ۳۲۹
الثانیه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۳۰
اشاره ----- ۳۳۰
اللغه ----- ۳۳۱
الاعراب ----- ۳۳۱
المعنی ----- ۳۳۱
الترجمه ----- ۳۳۳
الثالثه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۳۸
اشاره ----- ۳۳۸
الاعراب ----- ۳۳۸
المعنی ----- ۳۳۸
الترجمه ----- ۳۳۸
الرابعه و الأربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۳۸
اشاره ----- ۳۳۸
المعنی ----- ۳۳۹
الترجمه ----- ۳۳۹
الخامسه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۳۹
اشاره ----- ۳۳۹
المعنی ----- ۳۳۹
الترجمه ----- ۳۳۹

السادسه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۴۰
اشاره ---- ۳۴۰
المعنی ---- ۳۴۰
الترجمه ---- ۳۴۰
السابعه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۴۱
اشاره ---- ۳۴۱
اللغه ---- ۳۴۱
المعنی ---- ۳۴۱
الترجمه ---- ۳۴۱
الثامنه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۴۱
اشاره ---- ۳۴۱
المعنی ---- ۳۴۱
الترجمه ---- ۳۴۲
التاسعه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۴۲
اشاره ---- ۳۴۲
المعنی ---- ۳۴۲
الترجمه ---- ۳۴۲
الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۴۲
اشاره ---- ۳۴۲
المعنی ---- ۳۴۳
الترجمه ---- ۳۴۳
الحادیه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۴۳
اشاره ---- ۳۴۳
المعنی ---- ۳۴۳
الترجمه ---- ۳۴۳
الثانیه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۴۴

اشاره ---- ۳۴۴
اللغه ---- ۳۴۴
المعنی ---- ۳۴۴
الترجمه ---- ۳۴۵
الثالثه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۴۵
اشاره ---- ۳۴۵
اللغه ---- ۳۴۵
المعنی ---- ۳۴۵
الترجمه ---- ۳۴۵
الرابعه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۴۵
اشاره ---- ۳۴۵
المعنی ---- ۳۴۵
الترجمه ---- ۳۴۷
الخامسه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۴۷
اشاره ---- ۳۴۷
المعنی ---- ۳۴۷
الترجمه ---- ۳۴۸
السادسه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۴۸
اشاره ---- ۳۴۸
المعنی ---- ۳۴۸
الترجمه ---- ۳۴۹
السابعه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۴۹
اشاره ---- ۳۴۹
المعنی ---- ۳۴۹
الترجمه ---- ۳۴۹
الثامنه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۵۰

اشاره ----- ۳۵۰
المعنی ----- ۳۵۰
الترجمه ----- ۳۵۰
التاسعه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۵۰
اشاره ----- ۳۵۰
اللغه ----- ۳۵۰
المعنی ----- ۳۵۰
الترجمه ----- ۳۵۱
الستون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۵۱
اشاره ----- ۳۵۱
المعنی ----- ۳۵۱
الترجمه ----- ۳۵۱
الحادیه و الستون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۵۱
اشاره ----- ۳۵۱
المعنی ----- ۳۵۱
الترجمه ----- ۳۵۲
الثانیه و الستون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۵۲
اشاره ----- ۳۵۲
المعنی ----- ۳۵۲
الترجمه ----- ۳۵۲
الثالثه و الستون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۵۲
اشاره ----- ۳۵۲
المعنی ----- ۳۵۲
الترجمه ----- ۳۵۳
الرابعه و الستون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۵۳
اشاره ----- ۳۵۳

المعنی ---- ۳۵۳
الترجمه ---- ۳۵۴
الخامسه و الستون بعد المائه من حکمه علیه التلام ---- ۳۵۴
اشاره ---- ۳۵۴
اللغه ---- ۳۵۴
المعنی ---- ۳۵۴
الترجمه ---- ۳۵۴
السادسه و الستون بعد المائه من حکمه علیه التلام ---- ۳۵۵
اشاره ---- ۳۵۵
اللغه ---- ۳۵۵
المعنی ---- ۳۵۵
الترجمه ---- ۳۵۵
السابعه و الستون بعد المائه من حکمه علیه التلام ---- ۳۵۶
اشاره ---- ۳۵۶
المعنی ---- ۳۵۶
الترجمه ---- ۳۵۶
الثامنه و الستون بعد المائه من حکمه علیه التلام ---- ۳۵۶
اشاره ---- ۳۵۶
اللغه ---- ۳۵۶
المعنی ---- ۳۵۶
الترجمه ---- ۳۵۷
التاسعه و الستون بعد المائه من حکمه علیه التلام ---- ۳۵۷
اشاره ---- ۳۵۷
اللغه ---- ۳۵۷
المعنی ---- ۳۵۷
الترجمه ---- ۳۵۷

السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۵۸
اشاره ---- ۳۵۸
اللغه ---- ۳۵۸
المعنی ---- ۳۵۸
الترجمه ---- ۳۵۸
الحادیه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۵۸
اشاره ---- ۳۵۸
المعنی ---- ۳۵۸
الترجمه ---- ۳۵۹
الثانیه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۵۹
اشاره ---- ۳۵۹
المعنی ---- ۳۵۹
الترجمه ---- ۳۵۹
الثالثه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۵۹
اشاره ---- ۳۵۹
اللغه ---- ۳۶۰
المعنی ---- ۳۶۰
الترجمه ---- ۳۶۰
الرابعه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۶۰
اشاره ---- ۳۶۰
المعنی ---- ۳۶۰
الترجمه ---- ۳۶۱
الخامسه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۶۱
اشاره ---- ۳۶۱
الاعراب ---- ۳۶۱
المعنی ---- ۳۶۱

الترجمه ---------- ۳۶۲
السادسه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---------- ۳۶۲
اشاره ---------- ۳۶۲
الاعراب ---------- ۳۶۲
المعنی ---------- ۳۶۲
الترجمه ---------- ۳۶۲
السابعه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---------- ۳۶۳
اشاره ---------- ۳۶۳
اللغه ---------- ۳۶۳
المعنی ---------- ۳۶۳
الترجمه ---------- ۳۶۳
الثامنه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---------- ۳۶۳
اشاره ---------- ۳۶۳
اللغه ---------- ۳۶۴
المعنی ---------- ۳۶۴
الترجمه ---------- ۳۶۴
التاسعه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---------- ۳۶۴
اشاره ---------- ۳۶۴
اللغه ---------- ۳۶۴
المعنی ---------- ۳۶۴
الترجمه ---------- ۳۶۵
الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---------- ۳۶۵
اشاره ---------- ۳۶۵
الاعراب ---------- ۳۶۵
المعنی ---------- ۳۶۵
الترجمه ---------- ۳۶۵

الحادیه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۶۵
اشاره ---- ۳۶۵
المعنی ---- ۳۶۶
الترجمه ---- ۳۶۶
الثانیه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۶۸
اشاره ---- ۳۶۸
اللغه ---- ۳۶۸
الاعراب ---- ۳۶۸
المعنی ---- ۳۶۸
الترجمه ---- ۳۶۹
الثالثه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۶۹
اشاره ---- ۳۶۹
المعنی ---- ۳۶۹
الترجمه ---- ۳۷۰
الرابعه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۷۰
اشاره ---- ۳۷۰
المعنی ---- ۳۷۰
الترجمه ---- ۳۷۱
الخامسه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۷۱
اشاره ---- ۳۷۱
الترجمه ---- ۳۷۱
السادسه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۷۲
اشاره ---- ۳۷۲
المعنی ---- ۳۷۲
الترجمه ---- ۳۷۲
السابعه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ---- ۳۷۲

اشاره ----- ۳۷۲
المعنی ----- ۳۷۲
الترجمه ----- ۳۷۳
الثامنه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۷۳
اشاره ----- ۳۷۳
اللغه ----- ۳۷۳
الترجمه ----- ۳۷۳
التاسعه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۷۴
اشاره ----- ۳۷۴
اللغه ----- ۳۷۴
الاعراب ----- ۳۷۴
الترجمه ----- ۳۷۴
التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۷۴
اشاره ----- ۳۷۴
المعنی ----- ۳۷۵
الترجمه ----- ۳۷۵
الحادیه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۷۵
اشاره ----- ۳۷۵
اللغه ----- ۳۷۶
المعنی ----- ۳۷۶
الترجمه ----- ۳۷۶
الثانیه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۷۷
اشاره ----- ۳۷۷
المعنی ----- ۳۷۷
الترجمه ----- ۳۷۷
الثالثه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۷۷

اشاره ----- ۳۷۷
المعنی ----- ۳۷۸
الترجمه ----- ۳۷۸
الرابعه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۷۹
اشاره ----- ۳۷۹
المعنی ----- ۳۷۹
الترجمه ----- ۳۷۹
الخامسه و التسعون من حکمه علیه السّلام ----- ۳۷۹
اشاره ----- ۳۷۹
المعنی ----- ۳۸۰
الترجمه ----- ۳۸۰
السادسه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۸۰
اشاره ----- ۳۸۰
المعنی ----- ۳۸۰
الترجمه ----- ۳۸۱
السابعه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۸۱
اشاره ----- ۳۸۱
المعنی ----- ۳۸۱
الترجمه ----- ۳۸۲
الثامنه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۸۲
اشاره ----- ۳۸۲
اللغه ----- ۳۸۲
المعنی ----- ۳۸۲
الترجمه ----- ۳۸۳
التاسعه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام ----- ۳۸۳
اشاره ----- ۳۸۳

اللغه ----- ۳۸۳
الاعراب ----- ۳۸۴
المعنی ----- ۳۸۴
الترجمه ----- ۳۸۴
المتمم للمائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۸۴
اشاره ----- ۳۸۴
اللغه ----- ۳۸۵
الاعراب ----- ۳۸۵
المعنی ----- ۳۸۵
الترجمه ----- ۳۸۶
الحادیه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۸۷
اشاره ----- ۳۸۷
المعنی ----- ۳۸۷
الترجمه ----- ۳۸۷
الثانیه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۸۸
اشاره ----- ۳۸۸
اللغه ----- ۳۸۸
المعنی ----- ۳۸۸
الترجمه ----- ۳۸۸
الثالثه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۸۸
اشاره ----- ۳۸۸
اللغه ----- ۳۸۹
المعنی ----- ۳۸۹
الترجمه ----- ۳۸۹
الرابعه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۸۹
اشاره ----- ۳۸۹

المعنی ----- ۳۸۹
الترجمه ----- ۳۹۰
الخامسه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۰
اشاره ----- ۳۹۰
المعنی ----- ۳۹۰
الترجمه ----- ۳۹۰
السادسه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۰
اشاره ----- ۳۹۰
اللغه ----- ۳۹۱
الاعراب ----- ۳۹۱
المعنی ----- ۳۹۱
الترجمه ----- ۳۹۱
السابعه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۱
اشاره ----- ۳۹۱
المعنی ----- ۳۹۱
الترجمه ----- ۳۹۲
الثامنه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۲
اشاره ----- ۳۹۲
المعنی ----- ۳۹۲
الترجمه ----- ۳۹۲
التاسعه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۳
اشاره ----- ۳۹۳
المعنی ----- ۳۹۳
الترجمه ----- ۳۹۳
العاشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۳
اشاره ----- ۳۹۳

المعنی ----- ۳۹۳
الترجمه ----- ۳۹۴
الحادیه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۴
اشاره ----- ۳۹۴
المعنی ----- ۳۹۴
الترجمه ----- ۳۹۴
الثانیه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۵
اشاره ----- ۳۹۵
الاعراب ----- ۳۹۵
المعنی ----- ۳۹۵
الترجمه ----- ۳۹۵
الثالثه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۵
اشاره ----- ۳۹۵
الاعراب ----- ۳۹۶
المعنی ----- ۳۹۶
الترجمه ----- ۳۹۶
الرابعه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۷
اشاره ----- ۳۹۷
المعنی ----- ۳۹۷
الترجمه ----- ۳۹۸
الخامسه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۸
اشاره ----- ۳۹۸
اللغه ----- ۳۹۸
المعنی ----- ۳۹۸
الترجمه ----- ۳۹۸
السادسه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۸

اشاره ----- ۳۹۸
الترجمه ----- ۳۹۹
السابعه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۳۹۹
اشاره ----- ۳۹۹
اللغه ----- ۳۹۹
الاعراب ----- ۳۹۹
المعنی ----- ۴۰۰
الترجمه ----- ۴۰۰
الثامنه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۴۰۱
اشاره ----- ۴۰۱
المعنی ----- ۴۰۱
الترجمه ----- ۴۰۱
التاسعه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۴۰۱
اشاره ----- ۴۰۱
المعنی ----- ۴۰۲
الترجمه ----- ۴۰۲
العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۴۰۲
اشاره ----- ۴۰۲
المعنی ----- ۴۰۲
الترجمه ----- ۴۰۳
الحادیه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۴۰۳
اشاره ----- ۴۰۳
المعنی ----- ۴۰۳
الترجمه ----- ۴۰۴
الثانیه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ----- ۴۰۴
اشاره ----- ۴۰۴

الترجمه ---- ۴۰۴
الثالثه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۰۵
اشاره ---- ۴۰۵
المعنی ---- ۴۰۵
الترجمه ---- ۴۰۵
الرابعه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۰۶
اشاره ---- ۴۰۶
اللغه ---- ۴۰۶
المعنی ---- ۴۰۶
الترجمه ---- ۴۰۷
الخامسه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۰۷
اشاره ---- ۴۰۷
المعنی ---- ۴۰۷
الترجمه ---- ۴۰۸
السادسه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۰۸
اشاره ---- ۴۰۸
اللغه ---- ۴۰۸
المعنی ---- ۴۰۸
الترجمه ---- ۴۰۹
السابعه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۰۹
اشاره ---- ۴۰۹
الاعراب ---- ۴۰۹
المعنی ---- ۴۰۹
الترجمه ---- ۴۱۰
الثامنه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۰
اشاره ---- ۴۱۰

المعنی ---- ۴۱۰
الترجمه ---- ۴۱۱
التاسعه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۱
اشاره ---- ۴۱۱
اللغه ---- ۴۱۱
المعنی ---- ۴۱۱
الترجمه ---- ۴۱۱
الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۲
اشاره ---- ۴۱۲
اللغه ---- ۴۱۲
المعنی ---- ۴۱۲
الترجمه ---- ۴۱۲
الحادیه و الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۲
اشاره ---- ۴۱۲
المعنی ---- ۴۱۳
الترجمه ---- ۴۱۳
الثانیه و الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۳
اشاره ---- ۴۱۳
المعنی ---- ۴۱۳
الترجمه ---- ۴۱۴
الثالثه و الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۴
اشاره ---- ۴۱۴
المعنی ---- ۴۱۴
الترجمه ---- ۴۱۴
الرابعه و الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۵
اشاره ---- ۴۱۵

المعنی ---- ۴۱۵
الترجمه ---- ۴۱۵
الخامسه و الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۵
اشاره ---- ۴۱۵
المعنی ---- ۴۱۵
الترجمه ---- ۴۱۶
السادسه و الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۶
اشاره ---- ۴۱۶
اللغه ---- ۴۱۶
المعنی ---- ۴۱۶
الترجمه ---- ۴۱۷
السابعه و الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۷
اشاره ---- ۴۱۷
المعنی ---- ۴۱۷
الترجمه ---- ۴۱۷
الثامنه و الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۸
اشاره ---- ۴۱۸
المعنی ---- ۴۱۸
الترجمه ---- ۴۱۸
التاسعه و الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۸
اشاره ---- ۴۱۸
المعنی ---- ۴۱۸
الترجمه ---- ۴۱۹
الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۱۹
اشاره ---- ۴۱۹
اللغه ---- ۴۱۹

المعنی ---- ۴۱۹
الترجمه ---- ۴۲۰
الحادیه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۲۰
اشاره ---- ۴۲۰
المعنی ---- ۴۲۰
الترجمه ---- ۴۲۱
الثانیه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۲۱
اشاره ---- ۴۲۱
اللغه ---- ۴۲۱
الاعراب ---- ۴۲۲
المعنی ---- ۴۲۲
الترجمه ---- ۴۲۵
الثالثه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۲۶
اشاره ---- ۴۲۶
المعنی ---- ۴۲۶
الترجمه ---- ۴۲۷
الرابعه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۲۷
اشاره ---- ۴۲۷
المعنی ---- ۴۲۷
الترجمه ---- ۴۲۸
الخامسه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۲۸
اشاره ---- ۴۲۸
اللغه ---- ۴۲۸
المعنی ---- ۴۲۸
الترجمه ---- ۴۲۸
السادسه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۲۹

اشاره ---- ۴۲۹
المعنی ---- ۴۲۹
الترجمه ---- ۴۲۹
السابعه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۲۹
اشاره ---- ۴۲۹
اللغه ---- ۴۲۹
الاعراب ---- ۴۳۰
المعنی ---- ۴۳۰
الترجمه ---- ۴۳۰
الثامنه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۳۱
اشاره ---- ۴۳۱
اللغه ---- ۴۳۱
المعنی ---- ۴۳۱
الترجمه ---- ۴۳۱
التاسعه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۳۲
اشاره ---- ۴۳۲
المعنی ---- ۴۳۲
الترجمه ---- ۴۳۲
فصل ---- ۴۳۳
اشاره ---- ۴۳۳
(۱) فی حدیثه علیه السّلام: ---- ۴۳۳
اشاره ---- ۴۳۳
الترجمه ---- ۴۳۴
(۲) و فی حدیثه علیه السّلام: ---- ۴۳۴
اشاره ---- ۴۳۴
اللغه ---- ۴۳۵

الترجمه ----- ۴۳۵
(۳) و فی حدیثه علیه التلام: ----- ۴۳۶
اشاره ----- ۴۳۶
اللغه ----- ۴۳۶
المعنی ----- ۴۳۶
الترجمه ----- ۴۳۷
(۴) و فی حدیثه علیه التلام: ----- ۴۳۷
اشاره ----- ۴۳۷
اللغه ----- ۴۳۸
الاعراب ----- ۴۳۸
المعنی ----- ۴۳۸
الترجمه ----- ۴۳۹
(۵) و فی حدیثه علیه التلام: ----- ۴۳۹
اشاره ----- ۴۳۹
اللغه ----- ۴۳۹
الترجمه ----- ۴۴۰
(۶) و فی حدیثه علیه التلام: ----- ۴۴۰
اشاره ----- ۴۴۰
اللغه ----- ۴۴۱
الاعراب ----- ۴۴۱
و أما فقه الحدیث ----- ۴۴۲
الترجمه ----- ۴۴۲
(۷) و فی حدیثه علیه التلام: ----- ۴۴۳
اشاره ----- ۴۴۳
اللغه ----- ۴۴۳
الاعراب ----- ۴۴۳

المعنی ---- ۴۴۳
الترجمه ---- ۴۴۴
(۸) و فی حدیثه علیه السّلام: ---- ۴۴۴
اشاره ---- ۴۴۴
اللغه ---- ۴۴۴
المعنی ---- ۴۴۴
الترجمه ---- ۴۴۵
(۹) و فی حدیثه علیه السّلام: ---- ۴۴۵
اشاره ---- ۴۴۵
الترجمه ---- ۴۴۶
الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۴۷
اشاره ---- ۴۴۷
اللغه ---- ۴۴۷
الاعراب ---- ۴۴۷
المعنی ---- ۴۴۸
الترجمه ---- ۴۴۸
الحادیه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۴۹
اشاره ---- ۴۴۹
الاعراب ---- ۴۴۹
المعنی ---- ۴۴۹
الترجمه ---- ۴۵۰
الثانیه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۵۱
اشاره ---- ۴۵۱
المعنی ---- ۴۵۱
الترجمه ---- ۴۵۱
الثالثه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۵۱

اشاره ---- ۴۵۱
اللغه ---- ۴۵۱
الاعراب ---- ۴۵۲
المعنی ---- ۴۵۲
الترجمه ---- ۴۵۲
الرابعه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۵۲
اشاره ---- ۴۵۲
المعنی ---- ۴۵۳
الترجمه ---- ۴۵۳
الخامسه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۵۳
اشاره ---- ۴۵۳
اللغه ---- ۴۵۴
الاعراب ---- ۴۵۴
المعنی ---- ۴۵۴
الترجمه ---- ۴۵۴
السادسه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۵۵
اشاره ---- ۴۵۵
الاعراب ---- ۴۵۵
المعنی ---- ۴۵۵
الترجمه ---- ۴۵۶
السابعه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۵۶
اشاره ---- ۴۵۶
اللغه ---- ۴۵۶
الاعراب ---- ۴۵۶
المعنی ---- ۴۵۶
الترجمه ---- ۴۵۷

الثامنه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۵۸
اشاره ---- ۴۵۸
المعنی ---- ۴۵۸
الترجمه ---- ۴۵۸
التاسعه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۵۹
اشاره ---- ۴۵۹
اللغه ---- ۴۶۰
المعنی ---- ۴۶۰
الترجمه ---- ۴۶۱
الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۶۲
اشاره ---- ۴۶۲
المعنی ---- ۴۶۲
الترجمه ---- ۴۶۳
الحادیه و الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۶۳
اشاره ---- ۴۶۳
اللغه ---- ۴۶۳
الاعراب ---- ۴۶۳
المعنی ---- ۴۶۳
الترجمه ---- ۴۶۴
الثانیه و الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۶۴
اشاره ---- ۴۶۴
الاعراب ---- ۴۶۵
المعنی ---- ۴۶۵
الترجمه ---- ۴۶۶
الثالثه و الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۶۷
اشاره ---- ۴۶۷

المعنی ---- ۴۶۷
الترجمه ---- ۴۶۷
الرابعه و الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۶۸
اشاره ---- ۴۶۸
المعنی ---- ۴۶۸
الترجمه ---- ۴۶۹
الخامسه و الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۶۹
اشاره ---- ۴۶۹
اللغه ---- ۴۷۰
الاعراب ---- ۴۷۰
الترجمه ---- ۴۷۰
السادسه و الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۷۰
اشاره ---- ۴۷۰
اللغه ---- ۴۷۰
المعنی ---- ۴۷۰
الترجمه ---- ۴۷۱
السابعه و الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۷۱
اشاره ---- ۴۷۱
المعنی ---- ۴۷۱
الترجمه ---- ۴۷۱
الثامنه و الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۷۱
اشاره ---- ۴۷۱
المعنی ---- ۴۷۲
الترجمه ---- ۴۷۲
التاسعه و الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۷۲
اشاره ---- ۴۷۲

المعنی ---- ۴۷۲
الترجمه ---- ۴۷۳
السبعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۴۷۳
اشاره ---- ۴۷۳
اللغه ---- ۴۷۳
المعنی ---- ۴۷۳
الترجمه ---- ۴۷۴
الحادیه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۴۷۴
اشاره ---- ۴۷۴
المعنی ---- ۴۷۴
الترجمه ---- ۴۷۴
الثانیه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۴۷۵
اشاره ---- ۴۷۵
المعنی ---- ۴۷۵
الترجمه ---- ۴۷۵
الثالثه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۴۷۵
اشاره ---- ۴۷۵
المعنی ---- ۴۷۵
الترجمه ---- ۴۷۶
الرابعه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۴۷۶
اشاره ---- ۴۷۶
المعنی ---- ۴۷۶
الترجمه ---- ۴۷۷
الخامسه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۴۷۷
اشاره ---- ۴۷۷
اللغه ---- ۴۷۷

الاعراب ---- ۴۷۷
المعنی ---- ۴۷۷
الترجمه ---- ۴۷۸
السادسه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۷۸
اشاره ---- ۴۷۸
الاعراب ---- ۴۷۸
المعنی ---- ۴۷۸
الترجمه ---- ۴۷۹
السابعه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۷۹
اشاره ---- ۴۷۹
المعنی ---- ۴۷۹
الترجمه ---- ۴۸۰
الثامنه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۸۰
اشاره ---- ۴۸۰
اللغه ---- ۴۸۱
الاعراب ---- ۴۸۱
المعنی ---- ۴۸۱
الترجمه ---- ۴۸۳
التاسعه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۸۴
اشاره ---- ۴۸۴
المعنی ---- ۴۸۴
الترجمه ---- ۴۸۶
الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۸۶
اشاره ---- ۴۸۶
اللغه ---- ۴۸۶
الاعراب ---- ۴۸۷

المعنی ---- ۴۸۷
الترجمه ---- ۴۸۷
الحادیه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۸۸
اشاره ---- ۴۸۸
اللغه ---- ۴۸۸
المعنی ---- ۴۸۸
الترجمه ---- ۴۸۹
الثانیه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۸۹
اشاره ---- ۴۸۹
اللغه ---- ۴۸۹
المعنی ---- ۴۸۹
الترجمه ---- ۴۹۰
الثالثه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۹۰
اشاره ---- ۴۹۰
المعنی ---- ۴۹۰
الترجمه ---- ۴۹۱
الرابعه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۹۱
اشاره ---- ۴۹۱
المعنی ---- ۴۹۱
الترجمه ---- ۴۹۲
الخامسه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۹۲
اشاره ---- ۴۹۲
اللغه ---- ۴۹۲
الترجمه ---- ۴۹۲
السادسه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۹۳
اشاره ---- ۴۹۳

المعنی ---- ۴۹۳
الترجمه ---- ۴۹۳
السابعه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۹۳
اشاره ---- ۴۹۳
المعنی ---- ۴۹۳
الترجمه ---- ۴۹۴
الثامنه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۹۴
اشاره ---- ۴۹۴
المعنی ---- ۴۹۴
الترجمه ---- ۴۹۴
التاسعه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۹۴
اشاره ---- ۴۹۴
المعنی ---- ۴۹۶
الترجمه ---- ۴۹۷
التسعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۹۷
اشاره ---- ۴۹۷
المعنی ---- ۴۹۷
الترجمه ---- ۴۹۸
الحادیه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۹۸
اشاره ---- ۴۹۸
المعنی ---- ۴۹۸
الترجمه ---- ۴۹۸
الثانیه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام ---- ۴۹۸
اشاره ---- ۴۹۸
المعنی ---- ۴۹۸
الترجمه ---- ۴۹۹

الثالثه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۴۹۹
اشاره ---- ۴۹۹
اللغه ---- ۴۹۹
المعنی ---- ۴۹۹
الترجمه ---- ۴۹۹
الرابعه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۵۰۰
اشاره ---- ۵۰۰
المعنی ---- ۵۰۰
الترجمه ---- ۵۰۰
الخامسه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۵۰۰
اشاره ---- ۵۰۰
المعنی ---- ۵۰۰
الترجمه ---- ۵۰۱
السادسه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۵۰۱
اشاره ---- ۵۰۱
الترجمه ---- ۵۰۱
السابعه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۵۰۱
اشاره ---- ۵۰۱
المعنی ---- ۵۰۱
الترجمه ---- ۵۰۲
الثامنه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۵۰۲
اشاره ---- ۵۰۲
المعنی ---- ۵۰۲
الترجمه ---- ۵۰۲
التاسعه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه التلام ---- ۵۰۳
اشاره ---- ۵۰۳

المعنی ----- ۵۰۳
الترجمه ----- ۵۰۳
المتمم لثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۰۳
اشاره ----- ۵۰۳
اللغه ----- ۵۰۴
المعنی ----- ۵۰۴
الترجمه ----- ۵۰۴
الحادیه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۰۵
اشاره ----- ۵۰۵
المعنی ----- ۵۰۵
الترجمه ----- ۵۰۵
الثانیه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۰۶
اشاره ----- ۵۰۶
المعنی ----- ۵۰۶
الترجمه ----- ۵۰۶
الثالثه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۰۶
اشاره ----- ۵۰۶
المعنی ----- ۵۰۷
الترجمه ----- ۵۰۷
الرابعه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۰۷
اشاره ----- ۵۰۷
اللغه ----- ۵۰۷
المعنی ----- ۵۰۸
الترجمه ----- ۵۰۸
الخامسه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۰۸
اشاره ----- ۵۰۸

المعنی ----- ۵۰۹
الترجمه ----- ۵۰۹
السادسه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۰۹
اشاره ----- ۵۰۹
المعنی ----- ۵۰۹
الترجمه ----- ۵۱۰
السابعه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۱۰
اشاره ----- ۵۱۰
اللغه ----- ۵۱۰
المعنی ----- ۵۱۱
الترجمه ----- ۵۱۱
الثامنه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۱۱
اشاره ----- ۵۱۱
المعنی ----- ۵۱۱
الترجمه ----- ۵۱۲
التاسعه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۱۲
اشاره ----- ۵۱۲
اللغه ----- ۵۱۲
الاعراب ----- ۵۱۲
المعنی ----- ۵۱۲
الترجمه ----- ۵۱۳
العاشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۱۳
اشاره ----- ۵۱۳
الاعراب ----- ۵۱۴
المعنی ----- ۵۱۴
الترجمه ----- ۵۱۴

الحادیه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۱۵
اشاره ---- ۵۱۵
اللغه ---- ۵۱۵
الاعراب ---- ۵۱۵
المعنی ---- ۵۱۵
الترجمه ---- ۵۱۵
الثانیه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۱۶
اشاره ---- ۵۱۶
اللغه ---- ۵۱۶
الاعراب ---- ۵۱۷
المعنی ---- ۵۱۷
الترجمه ---- ۵۱۷
الثالثه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۱۷
اشاره ---- ۵۱۷
المعنی ---- ۵۱۸
الترجمه ---- ۵۱۸
الرابعه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۱۸
اشاره ---- ۵۱۸
المعنی ---- ۵۱۸
الترجمه ---- ۵۱۸
الخامسه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۱۹
اشاره ---- ۵۱۹
اللغه ---- ۵۱۹
المعنی ---- ۵۱۹
الترجمه ---- ۵۱۹
السادسه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۱۹

اشاره ----- ۵۱۹
الاعراب ----- ۵۲۰
المعنی ----- ۵۲۰
الترجمه ----- ۵۲۰
السابعه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۲۰
اشاره ----- ۵۲۰
المعنی ----- ۵۲۰
الترجمه ----- ۵۲۱
الثامنه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۲۱
اشاره ----- ۵۲۱
المعنی ----- ۵۲۱
الترجمه ----- ۵۲۱
التاسعه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۲۱
اشاره ----- ۵۲۱
المعنی ----- ۵۲۲
الترجمه ----- ۵۲۲
العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۲۲
اشاره ----- ۵۲۲
اللغه ----- ۵۲۲
المعنی ----- ۵۲۲
الترجمه ----- ۵۲۳
الحادیه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۲۳
اشاره ----- ۵۲۳
اللغه ----- ۵۲۳
المعنی ----- ۵۲۳
الترجمه ----- ۵۲۳

الثانیه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۲۴
اشاره ---- ۵۲۴
الاعراب ---- ۵۲۴
المعنی ---- ۵۲۴
الترجمه ---- ۵۲۵
الثالثه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۲۵
اشاره ---- ۵۲۵
المعنی ---- ۵۲۶
الترجمه ---- ۵۲۶
الرابعه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۲۶
اشاره ---- ۵۲۶
المعنی ---- ۵۲۶
الترجمه ---- ۵۲۶
الخامسه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۲۷
اشاره ---- ۵۲۷
المعنی ---- ۵۲۷
الترجمه ---- ۵۲۷
السادسه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۲۷
اشاره ---- ۵۲۷
المعنی ---- ۵۲۷
الترجمه ---- ۵۲۹
السابعه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۲۹
اشاره ---- ۵۲۹
المعنی ---- ۵۲۹
الترجمه ---- ۵۳۰
الثامنه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۳۰

اشاره ----- ۵۳۰
المعنی ----- ۵۳۰
الترجمه ----- ۵۳۰
التاسعه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۳۰
اشاره ----- ۵۳۰
المعنی ----- ۵۳۱
الترجمه ----- ۵۳۱
الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۳۱
اشاره ----- ۵۳۱
اللغه ----- ۵۳۲
الاعراب ----- ۵۳۲
المعنی ----- ۵۳۲
الترجمه ----- ۵۳۳
الحادیه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۳۴
اشاره ----- ۵۳۴
المعنی ----- ۵۳۴
الترجمه ----- ۵۳۵
الثانیه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۳۶
اشاره ----- ۵۳۶
المعنی ----- ۵۳۶
الترجمه ----- ۵۳۶
الثالثه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۳۶
اشاره ----- ۵۳۶
اللغه ----- ۵۳۷
المعنی ----- ۵۳۷
الترجمه ----- ۵۳۷

الرابعه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۳۷
اشاره ----- ۵۳۷
المعنی ----- ۵۳۷
الترجمه ----- ۵۳۷
الخامسه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۳۸
اشاره ----- ۵۳۸
اللغه ----- ۵۳۸
المعنی ----- ۵۳۸
الترجمه ----- ۵۳۹
السادسه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۴۰
اشاره ----- ۵۴۰
المعنی ----- ۵۴۰
الترجمه ----- ۵۴۰
السابعه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۴۲
اشاره ----- ۵۴۲
المعنی ----- ۵۴۲
الترجمه ----- ۵۴۲
الثامنه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۴۲
اشاره ----- ۵۴۲
المعنی ----- ۵۴۳
الترجمه ----- ۵۴۳
التاسعه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۴۴
اشاره ----- ۵۴۴
المعنی ----- ۵۴۴
الترجمه ----- ۵۴۴
الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۴۴

اشاره ----- ۵۴۴
المعنی ----- ۵۴۴
الترجمه ----- ۵۴۵
الحادیه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۴۵
اشاره ----- ۵۴۵
المعنی ----- ۵۴۵
الترجمه ----- ۵۴۵
الثانیه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۴۵
اشاره ----- ۵۴۵
المعنی ----- ۵۴۶
الترجمه ----- ۵۴۶
الثالثه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۴۶
اشاره ----- ۵۴۶
المعنی ----- ۵۴۶
الترجمه ----- ۵۴۶
الرابعه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۴۷
اشاره ----- ۵۴۷
المعنی ----- ۵۴۷
الترجمه ----- ۵۴۸
الخامسه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۴۸
اشاره ----- ۵۴۸
اللغه ----- ۵۴۸
المعنی ----- ۵۴۹
الترجمه ----- ۵۴۹
السادسه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۵۰
اشاره ----- ۵۵۰

المعنی ----- ۵۵۰
الترجمه ----- ۵۵۰
السابعه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۵۰
اشاره ----- ۵۵۰
المعنی ----- ۵۵۰
الترجمه ----- ۵۵۱
الثامنه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۵۱
اشاره ----- ۵۵۱
اللغه ----- ۵۵۱
المعنی ----- ۵۵۲
الترجمه ----- ۵۵۲
التاسعه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۵۲
اشاره ----- ۵۵۲
المعنی ----- ۵۵۲
الترجمه ----- ۵۵۲
الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۵۳
اشاره ----- ۵۵۳
المعنی ----- ۵۵۳
الترجمه ----- ۵۵۳
الحادیه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۵۴
اشاره ----- ۵۵۴
المعنی ----- ۵۵۴
الترجمه ----- ۵۵۵
الثانیه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۵۵
اشاره ----- ۵۵۵
اللغه ----- ۵۵۵

الاعراب ----- ۵۵۶
المعنی ----- ۵۵۶
الترجمه ----- ۵۵۷
الثالثه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۵۸
اشاره ----- ۵۵۸
اللغه ----- ۵۵۸
المعنی ----- ۵۵۹
الترجمه ----- ۵۵۹
الرابعه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۵۹
اشاره ----- ۵۵۹
المعنی ----- ۵۶۰
الترجمه ----- ۵۶۱
الخامسه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۶۱
اشاره ----- ۵۶۱
اللغه ----- ۵۶۲
الاعراب ----- ۵۶۲
المعنی ----- ۵۶۲
الترجمه ----- ۵۶۳
السادسه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۶۳
اشاره ----- ۵۶۳
المعنی ----- ۵۶۴
الترجمه ----- ۵۶۴
السابعه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۶۵
اشاره ----- ۵۶۵
المعنی ----- ۵۶۶
الترجمه ----- ۵۶۷

الثامنه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۶۸
اشاره ---- ۵۶۸
المعنی ---- ۵۶۸
الترجمه ---- ۵۶۹
التاسعه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۷۰
اشاره ---- ۵۷۰
اللغه ---- ۵۷۱
المعنی ---- ۵۷۱
الترجمه ---- ۵۷۲
الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۷۲
اشاره ---- ۵۷۲
المعنی ---- ۵۷۳
الترجمه ---- ۵۷۳
الحادیه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۷۳
اشاره ---- ۵۷۳
اللغه ---- ۵۷۴
الاعراب ---- ۵۷۴
المعنی ---- ۵۷۴
الترجمه ---- ۵۷۴
الثانیه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۷۴
اشاره ---- ۵۷۴
المعنی ---- ۵۷۴
الترجمه ---- ۵۷۵
الثالثه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۷۵
اشاره ---- ۵۷۵
المعنی ---- ۵۷۵

الترجمه ----- ۵۷۶
الرابعه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۷۶
اشاره ----- ۵۷۶
المعنی ----- ۵۷۶
الترجمه ----- ۵۷۷
الخامسه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۷۷
اشاره ----- ۵۷۷
اللغه ----- ۵۷۷
المعنی ----- ۵۷۸
الترجمه ----- ۵۷۸
السادسه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۷۸
اشاره ----- ۵۷۸
اللغه ----- ۵۷۸
المعنی ----- ۵۷۸
الترجمه ----- ۵۷۹
السابعه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۷۹
اشاره ----- ۵۷۹
المعنی ----- ۵۷۹
الترجمه ----- ۵۸۰
الثامنه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۸۰
اشاره ----- ۵۸۰
المعنی ----- ۵۸۰
الترجمه ----- ۵۸۰
التاسعه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۸۰
اشاره ----- ۵۸۰
المعنی ----- ۵۸۱

الترجمه ----- ۵۸۱
السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۸۱
اشاره ----- ۵۸۱
المعنی ----- ۵۸۲
الترجمه ----- ۵۸۲
الحادیه و السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۸۲
اشاره ----- ۵۸۲
المعنی ----- ۵۸۲
الترجمه ----- ۵۸۲
الثانیه و السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۸۳
اشاره ----- ۵۸۳
الاعراب ----- ۵۸۳
المعنی ----- ۵۸۳
الترجمه ----- ۵۸۴
الثالثه و السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۸۴
اشاره ----- ۵۸۴
اللغه ----- ۵۸۴
المعنی ----- ۵۸۴
الترجمه ----- ۵۸۵
الرابعه و السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۸۵
اشاره ----- ۵۸۵
اللغه ----- ۵۸۵
المعنی ----- ۵۸۵
الترجمه ----- ۵۸۶
الخامسه و السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۸۶
اشاره ----- ۵۸۶

المعنی ----- ۵۸۶
الترجمه ----- ۵۸۶
السادسه و السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۸۷
اشاره ----- ۵۸۷
المعنی ----- ۵۸۷
الترجمه ----- ۵۸۷
السابعه و السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۸۷
اشاره ----- ۵۸۷
المعنی ----- ۵۸۷
الترجمه ----- ۵۸۷
الثامنه و السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۸۸
اشاره ----- ۵۸۸
اللغه ----- ۵۸۸
المعنی ----- ۵۸۸
الترجمه ----- ۵۸۸
التاسعه و السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۸۸
اشاره ----- ۵۸۸
الاعراب ----- ۵۸۸
المعنی ----- ۵۸۹
الترجمه ----- ۵۹۰
الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۹۰
اشاره ----- ۵۹۰
اللغه ----- ۵۹۰
الاعراب ----- ۵۹۰
المعنی ----- ۵۹۰
الترجمه ----- ۵۹۱

الحادیه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۹۱
اشاره ---- ۵۹۱
اللغه ---- ۵۹۱
المعنی ---- ۵۹۱
الترجمه ---- ۵۹۲
الثانیه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۹۲
اشاره ---- ۵۹۲
اللغه ---- ۵۹۲
المعنی ---- ۵۹۲
الترجمه ---- ۵۹۲
الثالثه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۹۲
اشاره ---- ۵۹۲
اللغه ---- ۵۹۳
المعنی ---- ۵۹۳
الترجمه ---- ۵۹۳
الرابعه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۹۳
اشاره ---- ۵۹۳
المعنی ---- ۵۹۳
الترجمه ---- ۵۹۴
الخامسه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۹۴
اشاره ---- ۵۹۴
المعنی ---- ۵۹۴
الترجمه ---- ۵۹۵
السادسه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۵۹۵
اشاره ---- ۵۹۵
اللغه ---- ۵۹۵

المعنی ----- ۵۹۵
الترجمه ----- ۵۹۶
السابعه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۹۶
اشاره ----- ۵۹۶
المعنی ----- ۵۹۶
الترجمه ----- ۵۹۶
الثامنه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۹۶
اشاره ----- ۵۹۶
المعنی ----- ۵۹۶
الترجمه ----- ۵۹۶
التاسعه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۹۷
اشاره ----- ۵۹۷
المعنی ----- ۵۹۷
الترجمه ----- ۵۹۷
التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۹۷
اشاره ----- ۵۹۷
المعنی ----- ۵۹۷
الترجمه ----- ۵۹۷
الحادیه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۹۸
اشاره ----- ۵۹۸
اللغه ----- ۵۹۸
المعنی ----- ۵۹۸
الترجمه ----- ۵۹۸
الثانیه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۹۸
اشاره ----- ۵۹۸
المعنی ----- ۵۹۸

الترجمه ----- ۵۹۹
الثالثه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۵۹۹
اشاره ----- ۵۹۹
اللغه ----- ۵۹۹
الاعراب ----- ۵۹۹
المعنی ----- ۵۹۹
الترجمه ----- ۶۰۰
الرابعه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۰۰
اشاره ----- ۶۰۰
الاعراب ----- ۶۰۰
المعنی ----- ۶۰۰
الترجمه ----- ۶۰۱
الخامسه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۰۱
اشاره ----- ۶۰۱
المعنی ----- ۶۰۱
الترجمه ----- ۶۰۲
الترجمه ----- ۶۰۲
السادسه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۰۳
اشاره ----- ۶۰۳
اللغه ----- ۶۰۳
الاعراب ----- ۶۰۴
المعنی ----- ۶۰۴
الترجمه ----- ۶۰۴
السابعه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۰۵
اشاره ----- ۶۰۵
اللغه ----- ۶۰۵

المعنی ----- ۶۰۵
الترجمه ----- ۶۰۵
الثامنه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۰۵
اشاره ----- ۶۰۵
اللغه ----- ۶۰۵
الاعراب ----- ۶۰۶
المعنی ----- ۶۰۶
الترجمه ----- ۶۰۶
التاسعه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۰۷
اشاره ----- ۶۰۷
اللغه ----- ۶۰۷
المعنی ----- ۶۰۷
الترجمه ----- ۶۰۸
الاربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۰۸
اشاره ----- ۶۰۸
المعنی ----- ۶۰۹
الترجمه ----- ۶۰۹
الحادیه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۰۹
اشاره ----- ۶۰۹
المعنی ----- ۶۰۹
الترجمه ----- ۶۱۰
الثانیه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۱۰
اشاره ----- ۶۱۰
المعنی ----- ۶۱۰
الترجمه ----- ۶۱۱
الثالثه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۱۱

اشاره ----- ۶۱۱
المعنی ----- ۶۱۱
الترجمه ----- ۶۱۱
الرابعه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۱۱
اشاره ----- ۶۱۱
المعنی ----- ۶۱۲
الترجمه ----- ۶۱۲
الخامسه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۱۲
اشاره ----- ۶۱۲
الترجمه ----- ۶۱۲
السادسه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۱۳
اشاره ----- ۶۱۳
المعنی ----- ۶۱۳
الترجمه ----- ۶۱۳
السابعه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۱۳
اشاره ----- ۶۱۳
المعنی ----- ۶۱۳
الترجمه ----- ۶۱۴
الثامنه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۱۴
اشاره ----- ۶۱۴
المعنی ----- ۶۱۴
الترجمه ----- ۶۱۴
التاسعه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۱۵
اشاره ----- ۶۱۵
اللغه ----- ۶۱۵
المعنی ----- ۶۱۵

الترجمه ---- ۶۱۵
العاشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۶۱۵
اشاره ---- ۶۱۵
المعنی ---- ۶۱۶
الترجمه ---- ۶۱۶
الحادیه عشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۶۱۶
اشاره ---- ۶۱۶
المعنی ---- ۶۱۷
الترجمه ---- ۶۱۷
الثانیه عشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۶۱۷
اشاره ---- ۶۱۷
الترجمه ---- ۶۱۸
الثالثه عشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۶۱۸
اشاره ---- ۶۱۸
اللغه ---- ۶۱۸
الاعراب ---- ۶۱۸
المعنی ---- ۶۱۸
الترجمه ---- ۶۱۹
الرابعه عشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۶۱۹
اشاره ---- ۶۱۹
المعنی ---- ۶۱۹
الترجمه ---- ۶۱۹
الخامسه عشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ---- ۶۲۰
اشاره ---- ۶۲۰
المعنی ---- ۶۲۰
الترجمه ---- ۶۲۱

السادسه عشره بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام ---- ۶۲۱
اشاره ---- ۶۲۱
المعنى ---- ۶۲۱
الترجمه ---- ۶۲۱
السابعه عشره بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام ---- ۶۲۱
اشاره ---- ۶۲۱
اللغه ---- ۶۲۲
المعنى ---- ۶۲۲
الترجمه ---- ۶۲۲
الثامنه عشره بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام ---- ۶۲۲
اشاره ---- ۶۲۲
اللغه ---- ۶۲۲
المعنى ---- ۶۲۲
الترجمه ---- ۶۲۲
التاسعه عشره بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام ---- ۶۲۳
اشاره ---- ۶۲۳
الاعراب ---- ۶۲۳
المعنى ---- ۶۲۳
الترجمه ---- ۶۲۳
العشرون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام ---- ۶۲۳
اشاره ---- ۶۲۳
المعنى ---- ۶۲۳
الترجمه ---- ۶۲۳
الحاديه و العشرون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام ---- ۶۲۴
اشاره ---- ۶۲۴
الاعراب ---- ۶۲۴

المعنی ----- ۶۲۴
الترجمه ----- ۶۲۴
الثانیه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه التلام ----- ۶۲۴
اشاره ----- ۶۲۴
الترجمه ----- ۶۲۵
الثالثه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه التلام ----- ۶۲۵
اشاره ----- ۶۲۵
اللغه ----- ۶۲۵
المعنی ----- ۶۲۵
الترجمه ----- ۶۲۵
الرابعه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه التلام ----- ۶۲۶
اشاره ----- ۶۲۶
اللغه ----- ۶۲۶
المعنی ----- ۶۲۶
الترجمه ----- ۶۲۶
الخامسه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه التلام ----- ۶۲۷
اشاره ----- ۶۲۷
اللغه ----- ۶۲۷
المعنی ----- ۶۲۷
الترجمه ----- ۶۲۷
السادسه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه التلام ----- ۶۲۷
اشاره ----- ۶۲۷
المعنی ----- ۶۲۷
الترجمه ----- ۶۲۸
السابعه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه التلام ----- ۶۲۸
اشاره ----- ۶۲۸

المعنی ----- ۶۲۸
الترجمه ----- ۶۲۸
الثامنه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۲۸
اشاره ----- ۶۲۸
اللغه ----- ۶۲۸
المعنی ----- ۶۲۸
الترجمه ----- ۶۲۹
التاسعه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۲۹
اشاره ----- ۶۲۹
المعنی ----- ۶۲۹
الترجمه ----- ۶۲۹
الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۲۹
اشاره ----- ۶۲۹
المعنی ----- ۶۲۹
الترجمه ----- ۶۳۰
الحادیه و الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۳۰
اشاره ----- ۶۳۰
المعنی ----- ۶۳۰
الترجمه ----- ۶۳۰
الثانیه و الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۳۰
اشاره ----- ۶۳۰
اللغه ----- ۶۳۰
المعنی ----- ۶۳۱
الترجمه ----- ۶۳۱
الثالثه و الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۳۲
اشاره ----- ۶۳۲

اللغه ----- ۶۳۲
الاعراب ----- ۶۳۲
المعنی ----- ۶۳۲
الترجمه ----- ۶۳۲
الرابعه و الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۳۳
اشاره ----- ۶۳۳
المعنی ----- ۶۳۳
الترجمه ----- ۶۳۳
الخامسه و الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۳۳
اشاره ----- ۶۳۳
المعنی ----- ۶۳۴
الترجمه ----- ۶۳۴
السادسه و الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۳۴
اشاره ----- ۶۳۴
المعنی ----- ۶۳۴
الترجمه ----- ۶۳۴
السابعه و الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۳۴
اشاره ----- ۶۳۴
المعنی ----- ۶۳۴
الترجمه ----- ۶۳۵
الثامنه و الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۳۵
اشاره ----- ۶۳۵
المعنی ----- ۶۳۵
الترجمه ----- ۶۳۶
التاسعه و الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۳۶
اشاره ----- ۶۳۶

المعنی ----- ۶۳۶
الترجمه ----- ۶۳۶
الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه التلام ----- ۶۳۶
اشاره ----- ۶۳۶
اللغه ----- ۶۳۶
المعنی ----- ۶۳۷
الترجمه ----- ۶۳۷
الحادیه و الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه التلام ----- ۶۳۷
اشاره ----- ۶۳۷
اللغه ----- ۶۳۷
الاعراب ----- ۶۳۷
المعنی ----- ۶۳۷
الترجمه ----- ۶۳۸
الثانیه و الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه التلام ----- ۶۳۸
اشاره ----- ۶۳۸
اللغه ----- ۶۳۹
الترجمه ----- ۶۳۹
الثالثه و الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه التلام ----- ۶۳۹
اشاره ----- ۶۳۹
اللغه ----- ۶۳۹
المعنی ----- ۶۳۹
الترجمه ----- ۶۴۰
الرابعه و الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه التلام ----- ۶۴۰
اشاره ----- ۶۴۰
اللغه ----- ۶۴۰
المعنی ----- ۶۴۱

الترجمه ----- ۶۴۱
الخامسه و الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۴۲
اشاره ----- ۶۴۲
اللغه ----- ۶۴۲
المعنی ----- ۶۴۲
الترجمه ----- ۶۴۲
السادسه و الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۴۲
اشاره ----- ۶۴۲
المعنی ----- ۶۴۳
الترجمه ----- ۶۴۵
السابعه و الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۴۵
اشاره ----- ۶۴۵
الترجمه ----- ۶۴۵
الثامنه و الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۴۶
اشاره ----- ۶۴۶
اللغه ----- ۶۴۶
المعنی ----- ۶۴۶
الترجمه ----- ۶۴۷
التاسعه و الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۴۷
اشاره ----- ۶۴۷
المعنی ----- ۶۴۷
الترجمه ----- ۶۴۸
الخمسون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۴۸
اشاره ----- ۶۴۸
اللغه ----- ۶۴۸
الاعراب ----- ۶۴۸

المعنی ----- ۶۴۸
الترجمه ----- ۶۴۸
الحادیه و الخمسون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۴۹
اشاره ----- ۶۴۹
المعنی ----- ۶۴۹
الترجمه ----- ۶۴۹
الثانیه و الخمسون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۴۹
اشاره ----- ۶۴۹
اللغه ----- ۶۵۰
المعنی ----- ۶۵۰
الترجمه ----- ۶۵۰
الثالثه و الخمسون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۵۱
اشاره ----- ۶۵۱
المعنی ----- ۶۵۱
الترجمه ----- ۶۵۱
الرابعه و الخمسون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۵۱
اشاره ----- ۶۵۱
المعنی ----- ۶۵۱
الترجمه ----- ۶۵۳
الخامسه و الخمسون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۵۳
اشاره ----- ۶۵۳
المعنی ----- ۶۵۳
الترجمه ----- ۶۵۴
السادسه و الخمسون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام ----- ۶۵۴
اشاره ----- ۶۵۴
المعنی ----- ۶۵۴

الترجمه ---------- ۶۵۵

درباره مرکز ---------- ۶۵۷

منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه (عربی – فارسی) جلد ۲۱

مشخصات کتاب

سرشناسه:خوئی، حبیب الله بن محمدهاشم، ۱۲۶۸ - ۱۳۲۴ق.

عنوان و نام پدیدآور:منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه/ لمولفه حبیب الله الهاشمی الخوئی؛ بتصحیحه و تهذیبه ابراهیم المیانجی.

مشخصات نشر:تهران: مکتبه الاسلامیه؛ قم: انتشارات دار العلم، ۱۳ -

مشخصات ظاهری:۲۱ ج.

شابک:۱۵۰ ریال (ج. ۸)

یادداشت:عربی.

یادداشت:فهرستنویسی براساس جلد هشتم، ۱۳۸۶ ق.= ۱۳۴۴.

یادداشت:چاپ دوم.

موضوع:علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ق. -- کلمات قصار

موضوع:علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ق -- خطبه ها

موضوع:علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ق. -- نامه ها

موضوع:علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ق . نهج البلاغه -- نقد و تفسیر

شناسه افزوده:میانجی، ابراهیم، ۱۲۹۲ - ۱۳۷۰.، مصحح

شناسه افزوده:علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ق . نهج البلاغه. شرح

رده بندی کنگره:BP۳۸/۰۲ /خ۹ ۱۳۰۰ی

رده بندی دیویی:۲۹۷/۹۵۱۵

شماره کتابشناسی ملی:۱۹۹۲۰۶

ص:۱

باب المختار من حكم أمير المؤمنين عليه السلام

بِسْمِ اللّهِ الرّحمنِ الرّحيمِ

و يدخل فى ذلك المختار من أجوبه مسائله، و الكلام القصير الخارج فى سائر أغراضه

مقدمه المحشى

بوَّب المصنّف رحمه اللّه كتابه على ثلاثه أبواب كما نصّ عليه فى فاتحه الكتاب، و جعل المختار من حكمه و مواعظه خاتم تلك الأبواب، لأنّ ما حواه هذا الباب فى محكم هذا الكتاب كالثمره من الشجره و اللّب من القشره، فانّ ما حواه باب الحكم من مختار كلامه عليه السّلام فصول من الحكمه العمليّه الّتى بها تخرج القوى الانسانيّه و الاستعدادات البشريّه الكامنه فى هذا القالب الّذى خلقه اللّه بيده و أحسن تقويمه إلى الفعل، كما أنّ ما قدّمه من البابين يشمل على اصول الحكمه النظريه و الفلسفه الأولى الإلهيّه و دقائق المعارف القدسيّه، و يندرج فيها فنون من سياسه المدن و دساتير الاجتماع البشرى و النظام المدنى الراقى العادل.

فنلفت نظر القرّاء الكرام من أهل الإسلام و سائر البشر من أىّ قطر و من أىّ نظام إلى دراسه هذا السفر الجليل الّذى لخّص فيها تعاليم الفلاسفه الأول

و قاده الملل من أقدم عصور التاريخ و أسبق أدوار توجّه أهل الرّشاد و الإرشاد إلى بثّ فنون التربيه لبنى الإنسان.

فان كانت فلسفه بوذا أو كنفوسيوس أو تعاليم الكتاب المقدّس أو نظريات الفلاسفه المعاصرين و قاده البشر المتأخّرين تلخّص فى كلمات جامعه، لما يقارن أعشار ما حواه حكم مولانا علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، و لما يقارب عمقه و دقّته فى تعاليمه الأخلاقيّه و الإرشاد إلى دقائق الحكمه العمليّه الّتى لا بدّ لبنى الانسان أن يفهمها و يمارسها و ينقش لبه على منوالها ليتحصّل له اجتماع راق عادل يلمس الطمأنينه و الارتياح على أساس متين.

و ممّا يلزم التوجّه إليه هنا أنّ هذه الحكم منقوله على وجه الارسال كسائر ما جمعه فى هذا الكتاب و يصعب بل يتعذّر الفحص عن اسناد متسلسل يثبت صدورها عنه عليه السّلام إلاّ ما شذّ منها من روايه مسنده فى غير هذا الكتاب أو جمل ربّما اقتطفت و قطعت من بعض الخطب أو الكتب المسنده، و هى قليله جدّا و لكن يسهّل هذا الخطب امور:

١ - أنّ هذا الحكم لها قيم أخلاقيّه و تربويه يؤيّدها العقل السليم و يستقبلها الخلق العميم بالقبول، و هذا التأييد يقوم مقام الدرس الاسنادى المصطلح.

٢ - أنّ جلاله قدر ناقلها و هو السيّد الرّضى رحمه اللّه يكفى فى الوثوق على صحّه صدورها عنه عليه السّلام، فانّ السيّد رحمه اللّه من أهل البيت بل من صميم بنى هاشم و ذروتهم، و هم أدرى بما فيه مع قرب عهده بمعهد هذا الحكم و طول باعه فى النقد الاسنادى و الأدبى و وفور أنسه بما صدر عنهم عليهم السّلام و كثره المصادر المودعه فيه هذا الحكم فى عصره من كتب التاريخ و الرسائل، و وفور الأساتيد و المشايخ و الوسائل كما أنّ روات الحديث اعتمدوا على مراسيل غير واحد من الأصحاب كابن أبى عمير رحمه اللّه فى إثبات الأحكام الفرعيّه و عملوا برساله علىّ بن بابويه مع فقد مستند آخر للحكم و الفتوى للوثوق بنقدهم و الاعتماد عليهم.

٣ - جلّ هذا الحكم لولا كلّها بمنزله الأمثال السائره الّتى تكون وليده

عقليّه عامّه لكلّ شعب و جيل تتكوّن و تتظاهر من تسالم العقول و الاتّفاق عليها بالقبول و يصعب تشخيص مصدرها الأوّل و منشئها بلا بديل و بدل و إن تتكلف جمع من جامعيها كالميدانى فى مجمع الأمثال و مؤلّف فرائد الأدب فى روايه قصّه بشأن بعضها تشير إلى قائلها ممّا ورد من الأمثال السائره فى اللغه العربيّه ثمّ قلّد هذه العصابه صاحب جامع التمثيل فى اللغه الفارسيّه فجمع بعض الأمثال السائره الدائره فيها و قرن بعضها بمثل هذه الروايات.

و ممّا يجب التوجّه إليه أنّ هذه الأمثال ثابته و لكن روايات قصصها غير مطمئنّه إليها و يبدو بالتأمّل أنّها أو بعضها مختلقه و مصنوعه كالدّساتير و لكن اختلاقها لا يمسّ بصحّه تلك الأمثال و أصالتها و ما حوته من الحكم و العبر، فتشرق مصابيح للأمم فى صراط التربيه و العظه.

و لكن ما صدر من مولانا عليه السّلام تقوم مقام ما ولدته عقول امم فى أجيال لأنّه عليه السّلام عقل الكلّ و كلّ العقل، و ردف لخاتم الرسل الّذى اوحى إليه الكتاب المنزل، فانّه نزل القرآن الشريف فى اسلوب حكيم على أعلا درجات البلاغه و الفصاحه فتحدّى بنفسه لنفسه و نادى بأعلا صوته (٢٣ - البقره) «وَ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمّا نَزَّلْنا عَلى عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَهٍ مِنْ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا شُهَداءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّهِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ لَنْ تَفْعَلُوا» و تحدّى به النبىّ صلّى اللّه عليه و آله نوابغ الفصاحه و الأدب من قريش و سائر خطباء و شعراء العرب المصاقع.

و قد حفظ القرآن على بكارته و علوّ رتبته فى هذا الميدان منذ بعثه خاتم الأنبياء طيله القرون و الأعصار، فخضع تجاه عظمته الانشائيه كلّ خطيب و أديب من أيّه أمّه و خريج أيّه جامعه، ثمّ أردفها النبىّ صلّى اللّه عليه و آله بما افتخر به من جوامع الكلم و صواعق الخطب المنسجم أرسلها فى مشاهده و جمعاته ارسالا و وقّعها فى غزواته و قضاواته و مختلف ما عرض بحضرته و فى مقام تشريعاته بأوجز عباره و أفصح إشاره.

و قد جمع مصنّف هذا الكتاب شطرا منها فى أثره القيّم النّفيس المعروف

بالمجازات النبويّه، و روى شطر منها فى توقيعات قضائيه صدر منه فى شتّى الموارد رواها عباده بن صامت الأنصارى رضى اللّه عنه ربما تبلغ فوق ثلاثمائه و عدّها بعض الأساتيد فى أربعمائه توقيع قضائى معجب لأهل الأدب و لم يبلغ شأوه شاء و إن تكلّف ما شاء، فهى بجوهرها كرامه نبويّه، كما أنّ القرآن الشريف بابهه وحيه معجزه النبوّه.

ثمّ تصدر مولانا علىّ بن أبى طالب عليه السّلام هذا الحفل التشريعى و العلمى و الأدبى الرّهيب و محلّه منه محلّ القطب من الرّحى ينحدر عنه السيل و لا يرقى إليه الطير و أبلغ فى بيان المعارف الإلهيّه، و الأحكام الشرعيّه، و الأصول التربويّه و المواعظ الإرشاديّه، و الدستورات الاجتماعيّه، و الحكم الأخلاقيّه، و الحكمه العمليّه بما عجز عنه غيره و إن جهد ما جهد.

و لنعلم أنّه عليه السّلام لم ينشأ ما يقدر عليه، لأنّه لم يجد حمله لعلمه الجمّ و غوّاصا لهذا اليمّ، و لم يحفظ عنه كلّما أنشأه من الشوارد فى شتّى الموارد، و لم يبق كلّما حفظ عنه عليه السّلام مصونا من حوادث الزمان و مكائد الاستراق و الكتمان.

و قد جمع المصنّف رحمه اللّه مختارات من خطبه و كتبه و حكمه بنقاوه فكرته الوقّاده من الوجهه الأدبيّه فحسب و نظمها فى نهج البلاغه فجاء أثرا قيما مدّت إليه الأعناق فى كلّ الافاق طيله القرون الماضيه، فأكبّ علماء الأدب و بغاه التحقيق على دراسته و شرحه و ترجمته من مختلف المذاهب و الفرق طبقا عن طبق.

حتّى انتهى الدور إلى العلاّمه المحقّق الحاج ميرزا حبيب اللّه الهاشمى الخوئى كما وصف قدّس سرّه، و جاء أثره ممّا اشتاق إليه أهل العلم و الأدب و تصدّى لتجديد طبعه أصحاب السعاده الأخوان الكتابچى أنجال المرحوم السيّد أحمد الكتابچى أحد خدمه نشر الكتب الإسلاميّه عن جدّ لا يعقبها كسل، و رغبه صادقه لا تنزف.

و ممّا يؤسف عليه أنّ المحقّق المرحوم لم يوفّق لاتمام الكتاب لعوائق زمنيه

أو تسابق المنيّه، فتصدّى الأخوان الناشرين إلى تتميم شرحه بما اختاره من الأسلوب بمعاونه من تيسّر له سلوك سواء هذا الطريق، أو ما يقرب منه على التحقيق.

و قد عرض علىّ الأخ الموفّق الحاج سيّد إسماعيل الكتابچى مدير إداره هؤلاء الاخوه الأمجاد وفّقه اللّه تعالى لمراضيه، و جعل مستقبله خيرا من ماضيه أن أكمل بعضا ممّا بقى من هذا الشرح فأجبته على مضيق الفرصه و شواغل جمّه تعوق دون الهمّه لعلّى أفى ببعض ما يجب علىّ من خدمه علميّه و أداء حقوق ولويّه لحضره المولى عليه السّلام، و من هو بعد النبىّ صلّى اللّه عليه و آله بكلّ مؤمن و مؤمنه أولى، و أرجو من حضرته صلوات اللّه عليه أن ينظر إلى هذه الخدمه كهديّه نمليّه إلى حضره قدسيّه.

و قد عزمت على ترجمه حكمه عليه السّلام فى طىّ الكتاب بجمل فارسيّه وجيزه مردفه ببيت أو أبيات على ما تيسّر لمزيد رغبه الطالبين و القرّاء الكرام على ضبطها و حفظها إن شاء اللّه.

محمد باقر الكمره اى

و من حکمه علیه السّلام و هی الحکمه الاولی

اشاره

(۱) قال علیه السّلام: کن فی الفتنه کابن اللّبون، لا ظهر فیرکب و لا ضرع فیحلب.

اللغه

منقوله من صحاح الجوهری:

(الفتنه) الامتحان و الاختبار - إلی أن قال - و قال الخلیل: الفتن الاحراق.

(ابن اللّبون) وصف سنی للبعیر - و فی الصّحاح: و ابن اللّبون ولد الناقه إذا استکمل السّنه الثانیه و دخل فی الثالثه، و الانثی بنت لبون لأنّ أمّه وضعت غیره فصار لها لبن و هو نکره و یعرّف بالألف و اللاّم (الظّهر) خلاف البطن و (الضّرع) لکلّ ذات ظلف أو خفّ.

الاعراب

فی الفتنه ظرف مستقرّ حال عن الضمیر المستتر فی کلمه کن، و کابن اللّبون ظرف مستقرّ أیضا، خبر لأمر کن، و کلمه «لا» مشبّهه بلیس، و ظهر اسمها و خبرها محذوف و هو «له» و قیل: موجودا، و الفاء للتفریع، و یرکب علی صیغه المبنی للمفعول مرفوع علی الأصل، و قال ابن أبی الحدید: منصوب فی جواب النفی و هو ضعیف و کذا الکلام فی: و لا ضرع فیحلب، بعینه و الجمله حالیّه لابن اللّبون، فیتعیّن أن یکون الخبر المحذوف «له» لیربطها به.

المعنی

فسّر الشراح کلمه الفتنه علی مفهومها العرفی، و هو الاضطراب الواقع بین

جماعه أو أمّه لغرض، و الأكثر أن يكون سياسه أو وسيله لكسب الأمره و القوّه و حيازه مقام الامامه، و فسّروا الدستور بتكلّف الانزواء و العزله و الخمول و عدم التدخل فی الأمور، و خصّصها ابن أبی الحديد بالخصومه بين رئيسين ضالّين يدعوان كلاهما إلی ضلاله كفتنه عبد الملك و ابن الزبير، و فتنه مروان و الضحاك، و فتنه الحجاج و ابن الأشعث و نحو ذلك، قال: و أما إذا كان أحدهما صاحب حقّ فليست أيّام فتنه، كالجمل و صفّين و نحوهما، بل يجب الجهاد مع صاحب الحقّ.

أقول: المقصود من الفتنه أعمّ و المراد من الدستور أمر أتمّ، و ليس غرضه عليه السّلام الأمر بالانزواء و العزله و الاستراحه إلی الخمول و التغافل و الغفله بل المقصود الحذر عن التعاون مع دعاه الفتنه و شدّ أزرهم فی مقاصدهم الفاسده و محقّ الحق، سواء كان الفتنه لغرض سياسی كما مثّل، أو لغيره كما فی فتنه خلق القرآن فی أيّام المأمون، و سواء كانت لتخاصم بين ضالّين كما ذكر، أو تخاصم الحقّ و الباطل كفتنه السقيفه و الجمل و صفّين.

فالمقصود الحذر من إعانه المفتنين، و تأييد أغراض المبطلين و أمر عليه السّلام بالتمسك بالحقّ فی كلّ حين علی ما يجب علی المسلمين، و لا عزله فی الإسلام و لا خمول للمسلم، بل يجب عليه القيام، كما قال عزّ من قائل (۴۶: السباء) «قُلْ إِنَّما أَعِظُكُمْ بِواحِدَهٍ أَنْ تَقُومُوا لِلّهِ مَثْنی وَ فُرادی »، و لا مندوحه عن الأمر بالمعروف و النهی عن المنكر، بل يجب الكفاح عن الحقّ بما تيسّر فی كلّ زمان و مكان.

الترجمه

در هنگام فتنه و آشوب چون شتر دو ساله باش كه نه بار كشد، و نه شير دهد.

در فتنه چنان باش كه بارت ننهند و ز دست و زبانت استعانت نبرند

زين آتش تند در حذر باش و بهوش تا مدّعيان رند جانت نخرند

ص:۸

الی السادسه من حکمه و آدابه

اشاره

و هی فی مکارم الاخلاق

۲

(۲) و قال علیه السّلام: أزری بنفسه من استشعر الطّمع، و رضی بالذّلّ من کشف ضرّه (عن ضرّه - خ)، و هانت علیه نفسه من أمّر علیها لسانه.

۳

(۳) و قال علیه السّلام: البخل عار، و الجبن منقصه، و الفقر یخرس الفطن عن حجّته، و المقلّ غریب فی بلدته، و العجز آفه، و الصّبر شجاعه، و الزّهد ثروه، و الورع جنّه.

۴

(۴) و قال علیه السّلام: نعم القرین الرّضا، و العلم وراثه کریمه و الاداب حلل مجدّده، و الفکر مرآه صافیه.

۵

(۵) و قال علیه السّلام: صدر العاقل صندوق سرّه، و البشاشه حباله المودّه، و الاحتمال قبر العیوب.

(و روی أنّه علیه السّلام قال فی العباره عن هذا المعنی أیضا:) المسالمه خباء العیوب.

۶

(۶) و قال علیه السّلام: من رضی عن نفسه کثر السّاخط علیه، و الصّدقه دواء منجح، و أعمال العباد فی عاجلهم نصب أعینهم فی آجلهم.

اللغه

فی الصحاح یقال (أزریت به) إذا قصرت به و أزریته أی حقّرته و (استشعر) فلان خوفا أی أضمره (طمع) فیه طمعا و طماعه و طماعیه مخفّف فهو طمع (الضرّ) بالضمّ الهزال و سوء الحال و (الخرس) بالتحریک مصدر الأخرس و قد خرس و أخرسه اللّه و (المقلّ) الفقیر الّذی لا مال له (الحباله) الّتی یصاد بها.

الاعراب

أزری بنفسه، الباء للتعدیه بتضمین أزری معنی قصر کما فسّره فی الصّحاح.

المعنی

(الطمع) توقّع ما لا یستحقّ أو ما لیس بحقّ، فقد یکون مباحا کطمع الجائزه من الأمراء و الهبه من الأغنیاء، و قد یکون أمرا محرّما کالطمع فیما لا یحلّ له من مال أو جمال، و هو مذموم و ممنوع أخلاقا و هو من الصّفات العامّه قلّما یخلو عنه إنسان إلّا من ارتاض نفسه و أزال أصل هذه الصّفه الذمیمه عن نفسه، فانه من لهبات الشهوه الکامنه فی الطبائع الإنسانیّه.

و قد اشتهر أشعب أحد التابعین بهذه الصفه و نسب إلیه مطامع عجیبه إلی حدّ السخف و السفه.

فمنها: أنّه اجتمع علیه الصّبیان یؤذونه فأراد تفریقهم و طردهم، فأشار إلیهم إلی بیت أنه یقسم فیه الحلوی، فشرعوا یرکضون نحوه، و رکض معهم فقیل له فی ذلک فأجاب أنه ربّما یکون صادقا.

و منها: أنّه إذا مشی تحت السّماء یبسط طرف ردائه، فسئل عن ذلک فقال:

عسی أن یبیض طائر فی الهواء فیقع بیضته فی طرفی.

فالطمع بما فی أیدی النّاس یستلزم الخضوع لهم و یجرّ الهوان و سقوط المنزله عندهم و عند اللّه، و قد ورد فی ذمّ الطمع أخبار و أحادیث کثیره.

ورد فی الشرح المعتزلی: «و فی الحدیث المرفوع أنّ الصفا الزلزال الّذی لا تثبت علیه أقدام العلماء الطمع» و قد اشتهر أنّه عزّ من قنع و ذلّ من طمع

و فی الکافی عن أبی جعفر علیه السّلام: بئس العبد عبد له طمع یقوده، و بئس العبد عبد له رغبه تذلّه (کشف الضرّ) للنّاس شکوی من اللّه إلی عباده و هو خلاف رسم العبودیه و هتک ستر الرّبوبیّه، و قد ورد فیه ذمّ کثیر.

سمع الأحنف رجلا یقول: لم أنم اللیله من وجع ضرسی، فجعل یکثر فقال: یا هذا لم تکثر فو اللّه ذهبت عینی منذ ثلاث سنین فما شکوت ذلک إلی أحد و لا أعلمت بها أحدا، و هو مع ذلک یوجب تنفیر النّاس و مذلّه عندهم.

و أمّا حفظ اللّسان و التسلّط علیه فممّا حثّ علیه فی غیر واحد من الأخبار و کان یقال: ربّ کلمه سفکت دما و أورثت ندما، و فی الحدیث أنّ لسان ابن آدم یشرف صبیحه کلّ یوم علی أعضائه و یقول لهم: کیف أنتم؟ فقالوا: بخیر إن ترکتنا و فی شرح ابن میثم:

احفظ لسانک أیّها الانسان لا یلدغنّک إنّه ثعبان

کم فی المقابر من قتیل لسانه کانت تهاب لقاءه الأقران

(و البخل) حبس ما یقدر علی إنفاقه من مال أو معاونه بید و لسان، فقد یصل إلی حدّ منع أداء الحقوق الواجبه کمنع النفقه علی الأهل و الأقرباء الواجبه النفقه، أو منع حق الزکاه للفقراء و سائر مصارفه، أو الخمس عن أربابه فیوجب العقاب و المؤاخذه، و قد یکون سببا لمنع ذوی الحقوق العامّه فیبلغ إلی حدّ الوبال و النکال، و فی الحدیث أنّه لا یؤمن باللّه و الیوم الاخر من بات شبعانا و جاره جائع، فلذا قال علیه السّلام: انّه (عار).

(و الجبن منقصه) لمضادّته مع الشجاعه الّتی هی رکن من أرکان الإیمان و حلیه لنفس الانسان، فالجبون لا یقوم بالدّفاع عن عرضه و دینه، و یخاف فی کلّ موطن علی نفسه.

(و أمّا الفقر) قد ورد فیه الأخبار و کلمات الأخیار بالمدح تاره و الذّمّ اخری، فقد ورد فی الکافی فی باب الکفر و الایمان «ج ۳ ص ۴۵۲» من المطبوع مع الشرح و الترجمه الفارسیه بطهران عن علیّ بن إبراهیم، عن أبیه، عن النّوفلی، عن

السّكونى، عن أبى عبد اللّه عليه السّلام قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: كاد الفقر أن يكون كفرا، و كاد الحسد أن يغلب القدر.

و قد وصف علىّ عليه السّلام الفقر فى هذه العباره بطبعه المؤثر فى الفقير بالنظر إلى الاجتماع، فانّ النّاس عبيد الدينار و لا ينظرون إلى الفقير إلّا بعين الاحتقار و لا يتوجّهون إلى كلامه و حجته و إن كان حقّا و يؤثّر هذا الأمر فى الفقير فلا نشاط له فى إظهار حجّته عند المخاصمه حتّى كأنّه أخرس، و نعم ما قيل:

فصاحه سحبان و خطّ ابن مقله و حكمه لقمان و زهد ابن أدهم

لو اجتمعت فى المرء و المرء مفلس فليس له قدر بمقدار درهم

و قد بيّن عليه السّلام سوء أثر الفقر بأبلغ بيان فى الفقره التاليه و هى قوله عليه السّلام:

(و المقلّ غريب فى بلدته) و إن يمكن التفريق بين الفقير و المقلّ حيث إنّ الفقير من أظهر حاجته للنّاس، و المقلّ ربّما يظهر الغناء و الاستغناء و لكنّ النّاس لا يفرّقون بينهما، فانّهم غالبا كالذباب يدورون حول الحلوى، فإذا كان الانسان مقلّا لا يقدر على جلبهم ببذل المال يعرضون عنه و لا يتقرّبون إليه و لا يسألون عن حاله و لا يتوجّهون إليه، و بهذا النّظر يصير غريبا و إن كان فى بلدته و بين عشيرته، فانّ الغريب من لا يتوجّه إليه و لا يسأل عن حاله، و نعم ما قال:

لا تظن أنّ الغريب هو النائى و لكن الغريب المقلّ

و تلحق الفقره التاليه و هو قوله عليه السّلام (و العجز آفه) بهاتين الفقرتين فانّ العجز فى الانسان نوع من الفقر و الاقلال لأنّه عوز ما يحتاج إليه فى العمل و إنفاد الامور الدّنيويّه أو الدّينيه، فكما أنّ الفقر و عدم المال نوع من العجز حيث إنّ الفقير لا يقدر على إنفاد الأمر المحتاجه إلى بذل المال، فهو عاجز عن كثير من الأعمال أىّ عاجز، فكذا العاجز الجسمى مثل الأعمى و الزمنى و الأشل، و العاجز النّفسانى كالسفيه و الكسلان لا يقدر على كثير من الأعمال، فهو كمن عراه مرض أو عاهه منعته عن العمل.

(الشجاعه) هى المقاومه تجاه العدوّ المهاجم و دفع هجومه بما تيسّر، أو

الهجوم على العدوّ اللّدود لدفعه، و كلّما لا يلائم عدوّ كالبلاء و هجران الأصدقاء و مفارقه الأقرباء و ترک التمتّع بما اشتهاه الانسان (و الصبر) هو المقاومه تجاه عدوّ المکاره و البلايا، فحقيقه الشجاعه هو الصّبر، و هو من الصفات الممدوحه الّتی ورد فی الحثّ عليها آيات الکتاب و مستفيض السنّه بغير حساب.

(و الثروه) المال و المتاع المصروفان فی إنجاز الحوائج، و الزاهد هو الّذی ترک الحوائج العاديه و رغب عنها و کرهها، فيتحصّل بالزهد للزاهد ما يحصّله غيره بصرف الثروه مضافا إلی أنّ الزاهد فی راحه عن تحصيل الحاجه و عواقبها، فمن صرف الدّينار و الدرهم فی تحصيل غذاء لذيذ تعب نفسه بتحصيله و تحمّل ألم ما يعقبه من البطنه و الکسل و الدّفع، و ربّما بعض الأمراض، و لکن الزاهد فی راحه عن ذلک کلّه، فالزهد ثروه بلا تعب.

(و الورع) هو التحرّز عما يضرّ عاجلا أو آجلا فهو (جنّه) دون أیّ بليه و عاهه فی الدّنيا، و دون أیّ عذاب و عقوبه فی الاخره.

(و الرّضا) هو حسن الاستقبال عمّا يعرض للانسان فی کلّ حال من حيث لا يقدر علی تغييره بتدبيره، فمن تلبّس بالرّضا تجاه ما قدر و قضی فقد قرن بما حسن حاله فی کلّ حين، و جعل لنفسه من نفسه رفيقا يفيض السرور فی قلبه.

(و العلم) فطری و هو موهبه إلهيّه الهم علی قلب العالم بعنايه اللّه، أو اکتسابی اوحی إليه بعد تحصيل مقدّماته المفضيه إليه، و التعبير عنه بأنّه (وراثه) تشير إلی أنّ العلم و هو النور الساطع من باطن العالم ينکشف به الأشياء المجهوله لديه، موهبه من اللّه و إن تکلّف تحصيل مقدّماته فی العلوم الاکتسابيّه، فهو کالرزق للأبدان بذله اللّه لکلّ من يستحقّه مؤمنا کان أو غيره، إلّا ما کان من العلوم الإلهيّه و المعارف القدسيّه الّتی تختصّ بالمؤمن و من يرد اللّه أن يهديه.

و الإرث ما يتحصّل للوارث بلا عوض، و بهذا الاعتبار عبّر عنه بالوراثه و ليس المقصود أنّ العلم ميراث من العلماء و الأساتذه، کما فی الشرحين لابن ميثم و ابن أبی الحديد، فانّ العلم أعمّ، و المقصود أتمّ.

(و الاداب حلل مجدّده) الأدب لفظه يشعر بالنظم و الترتيب، و منه مأدبه لسفره الغذاء، لأنّه يراعى فيه النظم و الأدب رعايه القوانين المقرّره فى الشرع و تنظيم الوظائف الدّينيّه و رعايه القوانين المقرّره فى المعاشره و المعامله مع الناس فرعايه الأدب التحلّى بأعمال و أقوال تجاه الخالق أو الخلق.

و حيث إنّ الانسان دائما مسئول من فعله و قوله أمام الخالق و المخلوق و لا بدّ له من رعايه وظائفه حينا بعد حين فكأنه برعايه الاداب يجدّد حليه جماله المعنوى، و يلبس حللا و يبدلها باخرى، و هذا من أحسن التعبيرات و الاستعارات.

و قد ذكر صاحب الشرح فى ذيل هذه الجمله قصّه لنا عليها نكته و تعليق نذكرها بنصّها ثمّ نردفها بهذه النكته و نعلّق عليها و هذا نصّها (فى ص ۹۶ ج ۱۸ ط مصر - عيسى البابى الحلبى). و أنشد منشد بحضره الواثق هارون بن المعتصم:

أ ظلوم أنّ مصابكم رجلا أهدى السلام تحيّه ظلم

فقال شخص: رجل هو خبر «انّ» و وافقه على ذلك قوم و خالفه آخرون فقال الواثق: من بقى من علماء النحويّين؟ قالوا: أبو عثمان المازنى بالبصره فأمر باشخاصه إلى سرّ من رأى بعد ازاحه علّته، قال أبو عثمان: فاشخصت، فلمّا ادخلت عليه قال: ممّن الرّجل؟ قلت: من مازن، قال: من مازن تميم، أم من مازن ربيعه، أم من مازن قيس، أم مازن اليمن؟ قلت: من مازن ربيعه، قال:

باسمك؟ - بالباء - يريد «ما اسمك؟» لأنّ لغه مازن ربيعه هكذا يبدلون الميم باء و الباء ميما، فقلت: مكر أى «بكر» فضحك و قال: اجلس و اطمئنّ، فجلست فسألنى عن البيت فأنشدته منصوبا، فقال: فأين خبر «انّ»؟ فقلت «ظلم» قال:

كيف هذا؟ قلت: يا أمير المؤمنين، ألا ترى أنّ البيت إن لم يجعل «ظلم» خبر «انّ» يكون مقطوع المعنى معدوم الفائده، فلما كرّرت القول عليه فهم، و قال:

قبح اللّه من لا أدب له ثمّ قال: ألك ولد؟ قلت: بنيّه، قال: فما قالت لك حين ودّعتها؟ قلت: ما قالت بنت الأعشى:

تقول ابنتی حین جدّ الرحیل أرانا سواء و من قد یتم

أبانا فلا رمت من عندنا فانا بخیر إذا لم ترم

أبانا إذا اضمرتک البلاد نخفی و تقطع منا الرّحم

قال: فما قلت لها؟ قال: قلت: أنشدتها بیت جریر:

ثقی باللّه لیس له شریک و من عند الخلیفه بالنّجاح

فقال: ثق بالنجاح إن شاء اللّه تعالی ثمّ أمر لی بألف دینار و کسوه، و ردّنی إلی البصره انتهی.

أقول: فیها نکتتان:

۱ - صاحب الشرح حمل لفظه الاداب الوارده فی کلام مولانا علیه السّلام علی المعنی الاصطلاحی المحدث، و هو علم العربیه و ما یلحق بها و ما یسمّونه بعلوم الأدب، و الأدبیّات، و مفهوم العلوم الأدبیّه لیس بواضح من وجهین:

الأوّل: ما هی العلوم الأدبیّه؟ الثانی: لما ذا سمّیت تلک العلوم بالأدبیّه و أدبیّات؟ أمّا جواب السؤال الأوّل فلیس بمحرّر من حیث إنّ علم اللّغه و الصرف و النحو و البلاغه و الشعر أدبیّات و لکن هل تشتمل اللفظه علم التاریخ و المنطق؟ و نوضح أوّلا جواب السؤال الثانی فنقول: إنّ لفظه أدب کما ذکر یشعر بالنظم و الترتیب، و علوم اللغه و الصرف و النحو ینظّم الکلام فیقال لها: علوم الأدب أو الأدب العربی قال فی «المنجد» آدب إیدابا السلطان البلاد ملأها قسطا و عدلا - و العدل هو استقرار النظم الاجتماعی الصّحیح - إلی أن قال: الاداب تطلق علی العلوم و المعارف عموما، أو علی المستظرف منها فقط و یطلقونها علی ما یلیق بالشیء أو الشخص فیقال: آداب الدرس و آداب القاضی - إلخ، و علم الأدب هو علم یحترز به عن الخلل فی کلام العرب لفظا و کتابه انتهی.

و علی کلّ حال حمل لفظه الاداب فی کلام مولانا علیه السّلام علی هذا الاصطلاح، کما یشعر به کلام الشارح المعتزلی بعید جدّا، فانّ هذا الاصطلاح غیر موجود فی هذا

العصر و ليس بمقصود فى المقام، كما أوضحناه.

۲ - يظهر من هـذه القصّه انحطـاط بلاـط الخلافه فى العلم و الأدب إلى حيث لا يفهم المعتصم هـذا البيت العربى الصـريح حتّى فهمه المازنى و أوضح له المراد مع أنّه قريب العصر بالمأمون العبّاسى الشهير بالفضل و التوجّه إلى أهله.

و أمـا تعليقنـا على هـذه القصّه فقـد نفلت نظر القرّاء الكرام إلى وضع هـذه الشخصـيّه الفـذّه و هو أبو عثمان المازنى أحـد أعيان العلوم الأدبيه و واضع علم الصرف و قد كان من أعيان الشّيعه الإماميّه فى عصره الرّهيب.

قال فى تنقيـح المقال ج ۱ ص ۱۸۰: بكر بن محمّـد بن حبيب بن بقيه أبو عثمـان المـازنى - إلى أن قال: قال النجاشـى: بكر بن محمّـد بن حبيب بن بقيه أبو عثمـان المـازنى مـازن بنى شـيبان كـان سـيّد أهل العلم بالنحو و الغريب و اللغه بالبصـره و مقـدّمته مشهوره بذلك - إلى أن قال: و لا إشكال فى كون الرّجل إماميّا، و قد سمع من النجاشى أنّه من علماء الاماميّه إلخ.

أقول: و يشـعر بعض مضامين القصّه المنقوله أنّه من الاماميّه حيث إنّ دعوته إلى سـرّ من رأى بأمر الخليفه كانت رهيبه و معرض خطر، و بهذه المناسبه سأله المعتصم عن أولاده و عمّا قالت له ابنته حين سفره و أعطاه الأمان بقوله:

اجلس، و اطمئنّ، فيظهر منها أنّه كان معروفا بالتشـيّع و مبتلى بالضـغط و ضيق المعاش، فطمع فيه ذمّى و أعطاه مائتى دينار ليعلّمه كتاب سـيبويه، و كما نقل عن المبرّد امتنع عن ذلك بأنّ فى الكتاب ثلاثمائه و كذا و كذا آيه من كتاب اللّه عزّ و جلّ، و لسـت أرى أن امكّن ذمّيا منها، غيره و حميّه للإسلام، و يكشف ذلك عن غايه ورعه و تقواه.

و ذكر العلاّمه الأوحد الاقا رضا الاصبهانى قدّس سرّه أحد أساتيدى و شيخ إجازتى أنّ حفظ حرمه كتاب اللّه صار سببا لحدوث المناقشه بحضره المعتصم و أدّى إلى إحضاره و إكرامه و بذل المال و الكسوه له و تعريفه بحضره الخليفه استاذا منحصرا للأدب و اللغه فى عصره، فنال تأييدا منه بمنّه تعالى و صار سببا

لشهرته و رفع الضيق عنه ببركه حرمه القرآن الشريف، و من هنا يتوجّه هذا السّؤال:

هل يجوز تعليم القرآن بغير المسلم أم لا؟ ربما يستفاد من ظاهر الايه الشريفه «لا يَمَسُّهُ إِلاَّ الْمُطَهَّرُونَ » ۷۹ - سوره الواقعه» عدم الجواز، لأنّ أظهر أفراد مسّ القرآن درک صورته العلميّه و حفظه فی القلب، و يستفاد من هذه الايه النهی عن مسّ غير المطهّر، و الكافر غير مطهّر.

كما أنّ خباب بن أرت امتنع عن تسليم جزء من القرآن كان يعلّمه فاطمه أخت عمر المسلمه حين طلبه عمر ليقرئه و قال أو قالت «لا يَمَسُّهُ إِلاَّ الْمُطَهَّرُونَ ».

و يشعر امتناع المازنی أحد شيوخ الإماميّه عن تعليم كتاب سيبويه المتضمّن لايات القرآن الذمّی الغير المسلم بذلک، و لعلّه يتفرّع على ذلک حرمه بيع المصحف بغير المسلم كما ذكره الفقهاء فی مسائل المكاسب المحرّمه.

و لكن يضعف ذلک كلّه أنّ القرآن الشريف اوحی إلی النبیّ صلّی اللّه عليه و آله ليقرأها على المشركين فيفهمونه و يصير سببا لاسلامهم، و كان تعليم القرآن لغير المسلم سيره ثابته للنّبیّ صلّی اللّه عليه و آله.

(و الفكر مرآه صافيه) الفكر أشعاع عقلی ينور القلب و ينكشف به الحقائق و هی حركه روحيّه من المبادی إلی المقاصد و من المقاصد إلی المبادی و عرّفه الشيخ البهائی قدّس سرّه فی المبادی المنطقيّه لزبده الأصول بأنّه تأمّل معقول لكسب مجهول.

و وصفها عليه السّلام بأنّها مرآه صافيه ينعكس فيها الحقائق فيجب على كلّ استعمالها فی شتّی اموره و يخلّصها من شوب الوهم و التخيّل ليرى الأشياء فيها، كما هی.

(و صدر العاقل صندوق سرّه) كتمان الأسرار دأب العقلاء الأخيار، و قد أمر فی غير واحد من الأخبار بكتمان السرّ، و صدر الوصايه به عن غير واحد من الحكماء و ذوی البصيره سواء كان سرّ نفسه أو السرّ المودع عنده من غيره.

و قد كان سرّ الشّيعه فى دوله الخلفاء الجائره ما أفاده إليهم أئمّه الحقّ من الأحكام و الاداب الخاصّه و أمروهم بحفظه و صيانته عن الأعداء، و وردت أخبار كثيره فى ذمّ من يذيع هذه الأسرار عند الأغيار.

(و البشاشه حباله المودّه) البشر و حسن الخلق مما يجلب به و يحفظ مودّه النّاس، و كما يصاد بالحباله الطيور النافره يصاد بالبشاشه و حسن الخلق القلوب الوحشيّه، و قد وصّى عليه السّلام ابنه الحسن فى حديث المعاشره بقوله: و بشرك للعامّه يعنى أنّ حسن الخلق أدب مع كلّ النّاس.

(و الاحتمال قبر العيوب) الاحتمال نوع من الحلم تجاه ما يكره من قول أو فعل يصدر عن المعاشر من صديق أو عدوّ، فاذا تحمّله الانسان و لم يظهر الضّجر يصير سببا لدفن العيوب من وجهين:

١ - أنّ كثيرا من العيوب يتولّد من عدم الاحتمال نفسه، فكم من شخص غاظ من قول مكروه أو فعل غير ملائم فارتكب الجرائم و المعاصى و الذّمائم و الماثم.

٢ - أنّه إذا لم يتحمّل تلك المكاره و قام فى وجه المرتكب بالانتقام و السّفه يبدون معايبه المكنونه و يفضحونه بما يعلمون من سرائر حاله، فتحمّل المكاره موجب لستر العيوب.

و قال فى شرح ابن الميثم: و روى أنّه عليه السّلام قال فى العباره عن هذا المعنى أيضا: (المسالمه خباء العيوب) قال الجوهرىّ: الخباء: واحد الأخبيه بيت من وبر أو صوف و لا يكون من شعر و يكون على عمودين أو ثلاثه، و ما فوق ذلك فهو بيت و المسالمه فضيله تحت العفّه انتهى.

و الأنسب أن يجعل المسالمه من فروع الشجاعه الأدبيّه فانّ مرجعها إلى المقاومه فى قبال هجوم الغضب و الطمأنينه فى موقع الاستفزاز. و فى الشرح:

إذا نطق السفيه فلا تجبه فخير من إجابته السّكوت

سكتّ عن السّفيه فظنّ أنّى عيبت عن الجواب و ما عييت

(من رضی عن نفسه کثر الساخط علیه) الرّضا عن النّفس من شعب العجب الّذی عدّ فی غیر واحد من الأخبار من المهلکات، ففی الحدیث: ثلاث من المهلکات: شحّ مطاع، و هوی متّبع، و إعجاب المرء بنفسه.

و أثر هذه الخصله توقّع الاحترام عن النّاس و تحمیل الوظائف المربوطه به علیهم، فعند اللقاء یتوقّع منهم الابتداء بالسلام و التحیّه، و فی الورود علی المحافل و المجالس یتوقّع منهم التعظیم و القیام، و عند البحث و إبداء الرأی یتوقّع منهم قبول قوله و هکذا، و هذه التوقّعات ثقیله علی النّاس فیحصل الناقم علیه و الساخط و المنتقد.

(و الصّدقه دواء منجح) الصّدقه تملیک مال للمستحقّ مجّانا قربه إلی اللّه تعالی و هی واجبه کالزکاه المقرّر فی الشرع، و مندوبه و هی علی مقدره المتصدّق و سخائه، و کلّ منهما دواء منجح للالام الاجتماعیّه و الفردیّه.

فانّ من مصارف الزکاه الواجبه أداء الدیون و تحریر الرقاب و الاعانه للفقراء و المساکین و الصرف فی الامور العامّه من تسبیل السبل و تأمین الصحّه و إیجاد البیمارستانات و المساجد و الاعانه علی الجهاد، و کلّ هذه الامور معالجه باته نافعه لالام محسوسه و موجعه للجمع و الفرد، و یؤثر ذلک فی رفع آلام المتصدّق و ینتفع به کغیره.

کما أنّ الصدقه المندوبه دواء منجح فی معالجه ألم الجوع و الحاجه للمستحق فتوجّه بقلبه علی المتصدّق و المنفق فیدفع آلامه و یقضی حوائجه باذن اللّه و قال صلّی اللّه علیه و آله: داووا مرضاکم بالصّدقه.

و فی زکاه الجواهر: و یکفیک فیما ورد فی فضل الصدقه الشامله لها من أنّ اللّه یربیها لصاحبها کما یربی الرّجل فصیله فیأتی بها یوم القیامه مثل احد، و أنها تدفع میته السوء و تفکّ من سبعمائه شیطان، و لا شیء أثقل علی الشیطان منها و صدقه اللیل تطفئ غضب الربّ و تمحق الذّنب العظیم و تهوّن الحساب، و صدقه المال تنمی المال و تزید فی العمر.

(و أعمال العباد فی عاجلهم نصب أعینهم فی آجلهم) هذه الجمله تدلّ علی تجسّم الأعمال و یستفاد منها أنّ کلّ عمل یتجسّم بصوره یناسبها من خیر أو شرّ، و حسن أو قبح، و یراها العامل بعینه فی آجله و هو حین حلول الموت الّذی یرفع الحجاب و یکشف الغطاء إلی القبر و البرزخ و القیامه.

و یؤیّدها ظاهر قوله تعالی «فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ » فانّ ظاهر الرؤیه بمفعول واحد هی الرؤیه بالبصر.

الترجمه

هر که طمع در دل آرد خود را پست دارد - و هر که پرده از سختی و تنگدستی خویش برگیرد خود را بخواری بسپارد - و هر که بگستاخی زبان خود سر نهد خویش را بزبونی دهد - بخل ننگ است - و ترس کاستی مرد است بینوائی هوشمند را از دلیل حق خود گنگ سازد - تنک سرمایه در وطنش آواره است - و ناتوانی خود آفتی است جانی - و شکیبائی دلیریست - و زهد توانگری - و پارسائی سپریست محکم - و رضا به پیشامد چه خوب رفیقی است خوشامد - و دانش بهره ایست ارجمند - رعایت آداب جامه ایست زیبا و تازه - و اندیشه آئینه ایست زلال - سینهٔ خردمند صندوق هر رازیست - خوش خوئی دام مهر و دوستی است و حلم ورزی گورستان عیبها است - «سازش سرپوش عیبها است» - هر که از خود راضی است دشمنش فراوانست - صدقه درمانی است مؤثر - و کارهای بندگان خدا در دیگر سرا برابر چشمان آنها است.

هر آن کس که چشم طمع باز کرد بخود خواری و پستی آغاز کرد

زبونی پسندد بخود هر کسی شکایت ز سختی کند با کسی

زبان هر که فرمانده خویش کرد ز خواری دل خویش را ریش کرد

بود بخل ننگ و، بود ترس نقص چه درویشی از حجت خود مرقص

نداران غریبند اندر وطن بدان عجز را آفت خویشتن

شکیبا دلیر است و، زاهد غنی بود پارسائی دژ پر فنی

رضا خوش قرین است از کف مده چه دانش بری ارث ارجش بنه

ادب جامهٔ فاخری نوبنو ز اندیشه پاک آینه کن درو

خردمند را سینه صندوق راز ز خوش خوئیت دام مهری بساز

تحمل کن و عیب را خاک کن بسازش ز خود عیب را پاک کن

ز خود راضیان راست دشمن بسی ز صدقه بدرمان دردت رسی

بود بندگان را بدیگر سرای همه کار در پیش چشم دوتای

السابعه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۷) و قال علیه السّلام: اعجبوا لهذا الإنسان ینظر بشحم، و یتکلّم بلحم و یسمع بعظم، و یتنفّس فی خرم (من خرم).

اللغه

(عجب) عجبا من الأمر أخذه العجب منه - إلی أن قال: العجب جمع إعجاب انفعال نفسانی یعتری الانسان عند استعظامه أو استظرافه أو إنکاره ما یرد علیه - المنجد.

(الشحم) القطعه منه شحمه جمع شحوم ما ابیضّ و خفّ من لحم الحیوان کالذی یغشی الکرش و الأمعاء و نحوهما - المنجد.

(الخرم) جمع خروم أنف الجبل - المنجد و الصّحاح.

المعنی

من العلوم الهامّه للبشر و خصوصا فی هذه القرون المعاصره علم فوائد الأعضاء، و البحث عن حقائق الحواسّ و مالها من خواصّ، و لم یکن تلک العلوم معروفه فی عصره علیه السّلام و سیّما للعرب العوام، و قد استلفت علیه السّلام نظر أبناء الاسلام إلی هذین العلمین باستفزاز العجب الّذی منشأه، کما ذکره - المنجد -:

انفعال النفس عن استعظام الأمر أو استظرافه.

و هذه الحواس و الخصائص الإنسانيّه عظيمه و ظريفه جدّا إلى غير النهايه و لكن لا يتوجّه إلى دقائقها أفكار اولئك الأعراب فى هذا العصر، و لا يستعدّون لدرك ما أودع فى هذه الحواسّ من دقائق الصنع و لطائف الخلقه الّتى ما زالت العلماء و البحاثه يتدارسونها و يبحثون عنها طيله القرون الماضيه و الحاضره و يعترفون بعدم الوصول إلى غورها.

فمسأله الابصار من مسائل الحكمه الطبيعه من عهد فلاسفه يونان، و توجّه العلماء إليها إلى الان، و اكتشفوا الطبقات السبعه للعين و ما فيها من المواد و النسوج و الأورده و الجلود، و لكن يتحيّرون فى كيفيّه إدراك النّفس للصوره المنطبقه فى عدسه العين.

كما أنّ تأثّر عضلات اللّسان من إراده المتكلّم بسهوله و مران لا يتوجّه إليه المتكلّم سرّ لم ينكشف للعلماء الباحثين.

و هكذا نقل أثر الارتجاجات القارعه على الصماخ فى النّفس الانسانيّه أمر مجهول للعلماء الباحثين.

و هذا الثقب الخيشومى الذى وسيله لدخول الهواء دائما إلى الرّيه من عجائب صنع اللّه.

و قد استلفت علىّ عليه السّلام نظر مستمعيه إلى ظاهره هذه الحواسّ و الخواصّ و اختلاف مناحيها و آلاتها المودعه فيها، فالنظر بظاهره ينبعث من الشحم المودع فى العين، و التكلّم يخرج من اللسان و الشفتين، و السمع يقع من عظمى الصماخين كما أنّ التنفس يتحقّق من ثقب الأنف الذى هو داخل الخرم.

و من ناحيه اخرى ينبّه الانسان على ضعفه فى اصول حياته لينزله من مركب غروره و هناته، و يشير إلى أنّ أعظم أركان وجوده قائم على امور خفيفه و مبان ضعيفه فمبدأ نظره الذى هو نور وجوده و ضياء ديجوره الّذى لو سلب عنه اظلمت عليه الدّنيا و ما فيها، قطعه صغيره من الشحم الّذى لو عرض على أحد لا يشتريه بفلس و كلامه الّذى هو قوام انسانيّته و مبدأ فخره على سائر أبناء جلدته الحيوانيّه

قائم علی قطعه صغیره من اللّحم الّذی لو بقی یوما لتعفّن و فسد، و یتنفّر عنه کلّ أحد.

و سمعه الّذی یربطه بکلّ العالم و ینشد له بما شاء و یترنّم قائم علی قطعه من العظم الفاقد للقیمه و البائد عند شروق الشمس و نفوذ البرد یوما بعد أمس.

و تنفّسه الذی به یحیی کلّ آن یخرج من خرم بلا بنیان.

الترجمه

در شگفت باشید از این بشر که بقطعهٔ پیهی بینا است، و بپاره گوشتی سخنور و بتیکه استخوانی شنوا، و از سوراخ بینی دم بر آرد.

شگفت آرید بر انسان که از پیهی بود بینا سخن گوید بلحمی، بشنود با استخوانی نغمهٔ دنیا

بر آرد دم زیک سوراخ مبهم بر سر بینی که گر بندد برآید جان شیرینش ز سر تا پا

الثامنه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۸) و قال علیه السّلام: إذا أقبلت الدّنیا علی أحد أعارته محاسن غیره، و إذا أدبرت عنه سلبته محاسن نفسه.

نظم نعمت خان عالی أحد أبطال الحکمه و الشعر من أهالی ایران فی الهند فی مثنویه قصّه فی معارضه الحظّ و العقل أیهما أنفع للإنسان، فقال الحظّ للعقل:

نجرّب ذلک نختار أسوء النّاس حالا فاقارنه و اؤیّده و تفارقه مرّه، و تقارنه و تؤیّده و افارقه مرّه اخری لیتبیّن الحقّ.

فوجدا یتیما عاریا بلا مال و لا مأوی یعمل لأحد الزارعین مشغول بحرس الأرض

مع الثيران فقال الحظّ: أنا له الان فلا تقربه، فأقبل عليه و صادف محراسه ثقبه كنز مملوء من الجواهرات الكريمه فاستخرجها و لا يعقل ما يعمل معها، فألقى مقدارا منها فى معلف الثيران، و صنع منها قلائد و علّقها على عنقها و أذنابها و قرونها، فشرعت تتلالا فى الصحراء كأنها كوكب درّى، و خرج ملك البلاد للصيد و مرّ على هذه الناحيه فاستجلبه بهاء هذه الجواهر و تلالؤها، فعكف عنانه نحوها فرأى اليتيم وراء الثيران و أعجب به حسنا و كياسه و قال لأصحابه: ما رأيت غلاما أحسن و لا أكيس منه قط، فاحملوه مع هذه الجواهر إلى القصر الملوكى، فحملوه و صار الملك لا يفكّر إلّا فيه فوقع فى روعه أنه لا ولد له يرث ملكه و يحفظه و إنما له بنت واحده فقال: ازوّجه بنتى و أجعله وارث ملكى فلا أجد أليق منه، فزوّجه بنته و أقام الحفلات و المادب و صار يفتخر به عند الأباعد و الأقارب حتّى زفّ مع بنت الملك و نام معها فى فراشها.

فقال الحظّ للعقل: هذا عملى رفعت يتيما عاريا من وراء الثور إلى فراش بنت الملك و الان افارقه و اسلّمه إليك بما لك من التدبير و الازدهار.

فلمّا فارق حظّه و رجع اليه عقله ذهب النوم من رأسه و جعل يفكّر فى عاقبه أمره فقال لنفسه: أنت ما تعلم فلو سألك الملك بالبارحه عن أبيك و اسرتك ما تقول له، و لو علم بلؤم نسبك و حسبك لقتلك فى الساعه، فمن حكم العقل الهرب من هذا الضرر المهلك و دبّر العلاج فى الهرب عاريا فى ظلمه هذه الليله، فخلع لباسه الملوكى و ألقى بنفسه من جدار القصر و راح يهرول فى الباديه هاربا، فتوجّه الحظّ إلى العقل و قال: هذا من عملك.

و قد سمع فى حديث أنه عليه السّلام يدعو بهذا الدّعاء:

اللّهمّ ارزقنى حظّا يخدمنى به ذوو العقول، و لا ترزقنى عقلا أخدم به ذوى الحظوظ.

الترجمه

چون دنيا بكسى رو آرد خوبيهاى ديگران را بوى بخشد، و چون بكسى پشت دهد زيباييهاى او را بغارت برد.

چون دنيا رو كند با كس دهد خوبيش از هر كس چه برگردد برد زيبائى و سازد ورا چون خس

التاسعه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۹) و قال عليه السّلام: خالطوا النّاس مخالطه إن متّم معها بكوا عليكم، و إن عشتم حنّوا إليكم.

اللغه

(خالطه) مخالطه و خلاطا: عاشره (حنّ) حنينا إليه: اشتاق - المنجد.

المعنى

هذا بيان جامع لأدب المعاشره و الخلطه مع الناس، و المقصود أن تكون المخالطه ودّيّه و على قصد الاعانه للناس و جلب قلوبهم و التفانى فى مصالحهم بحيث يحسّوا من فقده فقد محبّ و معين فيبكوا من فقده و فراقه، و إذا كان حيّا يشتاقون إلى لقائه.

الترجمه

با مردم چنان دوستانه معاشرت كنيد كه اگر مرديد بر شما بگريند، و اگر زنده باشيد بملاقاتتان مشتاق باشند

بمردم درآميز با مهر و ياريكه بر مرده ات گريه آرند و زارى

و گر زنده مانى چه پروانه گردتبرآيند و سوزند از شرمسارى

العاشره من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۰) و قال عليه السّلام: إذا قدرت على عدوّك فاجعل العفو عنه شكرا للقدره عليه.

اللغه

(قدر) قدرا... على الشيء: قوى عليه (العداوه) الخصومه و المباعده و العدوّ جمع الأعداء.

المعنى

القدره من أفضل النعم و أمجد الكرم الّذى منّ اللّه به على الكائنات، فالقدره هى النشاط و الحركه التى بها يستكمل كلّ موجود سيره و يصعد على درجات الكمال، و بها تتصوّر الماده على أنواع شتّى الكائنات، فالقدره حركه فى ذاتها و دفاع عن مضاداتها و كلّ عائق عن الحركه عدوّ لدود لا بدّ من دفعه و المضىّ فى سبيل الرقى و الكمال.

و أفضل الدفاع عن العدوّ تسخيره و تحويله إلى رفيق مساعد كما يشاهد فى استكمال القوى الحيويّه فانها تعمل فى مضاداتها و تجعل منها آلاتها و معدّاتها فاذا ظهر تجاه الانسان عدوّ يضادّه و يعانده و أنعم اللّه على عبده بالقدره على عدوّه فليحذر سلّ سيف الانتقام، بل يعفو عنه شكرا على هذه النعمه، و يجعله بمنّه من أصدقائه و معاونيه، فالشكر من موجبات مزيد النعم و وفور الكرم، و العفو عن المسيء يوجب ذلك بتحوّل العدوّ صديقا، و السّاخط محبّا رفيقا.

و سير الأنبياء و الأكابر ملىء بالعفو عند القدره كيف؟ و العفو من صفات اللّه تعالى أقدر القادرين، و القاهر فوق المذنبين كلّ حين.

و نقل فى السير انه لما دخل كورش الأكبر معبد بابل كمن له ارتب على شجره فى طريقه ليرميه بسهم قاتل، و لما رمى بسهمه كبا فرس كورش و هبط إلى الأرض فأخطأ السهم فأخذ ارتب و مثّل بين يدى كورش و لا يظنّ أحد أنه ينجو من القتل و لا طمع هو فيه، و لكن كورش عفا عنه فصار من أخلص أصدقائه و أوفى خدمه و جنده، و حضر معه كافه المعارك حتى إذا اصيب كورش بجرح و مات قتل ارتب نفسه فوق جنازته، و لم يحبّ الحياه دونه بعده، و هذا من أغرب آثار العفو عن العدوّ المذنب بعد القدره عليه.

الترجمه

چون دشمنت در چنبر افتد، با گذشت از او شکر این نعمت أدا کن.

چه قدرت بدشمن تو را داده شد به بخشش تو را شکرش آماده شد

الحادیه عشره من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۱) و قال علیه السّلام: أعجز النّاس من عجز عن اکتساب الاخوان، و أعجز منه من ضیّع من ظفر به منهم.

اللغه

(الاخوان)جمع الأخ قال فی «المنجد»: الأخ و الأخّ و الأخو و الأخو...

من جمعک و إیّاه صلب أو بطن-إلی أن قال: و یقال: هؤلاء اخوه فلان، الصاحب و الصدیق و قیل: الأخوان جمع أخ من الصداقه یقال: هؤلاء اخوان الصفا، یستعار لکلّ مشارک لغیره فی القبیله أو فی الدّنیا أو فی الصنعه أو فی معامله أو فی غیر ذلک من المناسبات.

أقول: و ألیق المناسبات فی لسان القرآن و الأخبار المشارکه فی الاسلام کما قال عزّ من قائل: «۱۰۳ - آل عمران - «وَ اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ کُنْتُمْ أَعْداءً فَأَلَّفَ بَیْنَ قُلُوبِکُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْواناً ».

الاعراب

أعجز مضافا مبتدأ، و جمله من عجز - إلخ - موصوله خبره، و الرابط العموم المستفاد من الموصول.

المعنی

یشیر الحدیث إلی أنّ الانسان کما یتوجّه إلی المال و یصرف عمره فی تحصیله فلا بدّ من توجّهه إلی أمر آخر و هو صرف الوقت فی تحصیل الأخوان و الأصدقاء و کما أنّ الوصول إلی الأموال عاده لا یکون علی وجه الصدفه و الاختیار و لا یعتمد

النـاس فی تحصـیل المال علیها، کـذلک الأصـدقاء و الأخوان لا یجتمعون حول الانسان علی وجه التصادف، فلا بـدّ من صـرف الهمّـه و بـذل الـثروه فی تحصـیلهم فـانه أهـون من تحصـیل الأـموال، حیث إنّ حسن المعاشـره و بـذل المعـاونه ممـا یکتسب به الأصـدقاء و لاـ مؤنه فیه، و ربمـا یحصل الصـدیق بمسابقه السـلام و التحیه و بالزیاره و العیاده و سائر الروابط الحسـنه الاجتماعیّه المعموله بین النـاس، فمن ترک کـلّ ذلـک فی سبیـل تحصـیل الأصـدقاء و الأـخوان فهو من أعجز النّـاس، و کمـا أنّ المال بعد تحصیله محتـاج إلی الحفـظ و التنمیه حتی یبقی، کـذلک الصـداقه و الاخوه تحتاج إلی التودّد و حفظ الروابط حتی تبقی، فمن اکتسب صدیقا ثمّ ترکه و ضیّعه کان أعجز من الأعجز.

الترجمه

ناتوانتر مردم آنکه برادران بدست نیارد، و ناتوانتر از وی آنکه برادران را از خود براند.

ناتوانتر ز جملهٔ مردم آنکه تحصیل دوست نتواند

ناتوانتر از او کسی که ز دوست رشتهٔ دوستی ببرّاند

الثانیه عشره من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۲) و قال علیه السّلام: إذا وصلت إلیکم أطراف النّعم فلا تنفّروا أقصاها بقلّه الشّکر.

اللغه

(الأطراف) جمع طریف و هو المکتسب من المال حدیثا کما فی - المنجد - أو جمع طرف و هو الشـیء و منتهی کلّ شیء کما فی - المنجد - و الأوّل أنسب بالمقام.

(النّعمه) جمع نعم و أنعم الحاله الّتی یستلذّها الانسان، و فلان واسع النعمه أی کثیر المال - المنجد -.

(نفر) ينفر نفورا الدّابه: جزعت و تباعدت، و نفر ينفر الظّبى: شرد و أبعد - المنجد -.

المعنى

نال المسلمون فى عصره نعما لم يسبقوها و لم يكونوا يطمعوا فيها من السياده و العزّه و الأموال الكثيره الّتى مادّتها غنائم الجهاد السريع الناجح و الفتوحات الواسعه التى ارسلت إلى المدينه سيلا من طرائف الغنائم من ناحيه الفارس و الرّوم و قلّما يصل البائس و الفقير إلى نعمه وافره إلّا بطر و طغى، و البطر و الطغيان كفران النعمه، و قد شاهد عليه السّلام كيف أثّر هذه الوضعيه فى روحيه المسلمين و شرعت تفسدهم و تغررهم حتى كبار الصحابه أمثال طلحه و زبير و عمرو بن العاص، فخاف عليهم عواقب هذه الغره و الطغيان الموجب للكفران و زوال النعم، فقد كان عليه السّلام يتوقّع للإسلام نفوذا عاما يشمل البشريّه بأجمعها و يجعلها تخضع لحكومه واحده عادله ملؤها الأخلاق الفاضله و التوحيد و العدل و السلام و الاسلام، و هى النعمه القصوى الّتى ينظر إليها بعينه النافذه، و حذر المسلمون من تنفيرها، و لكن هيهات هيهات و يا أسفا أسفا من هذه الخلافات الّتى نفرت هذه النعم و أبعدتها إلى ظهور الحجّه عجّل اللّه فرجه.

الترجمه

چون نعمتهای نورستان در رسند، کم سپاسی نکنید تا دنبالهایشان برمند.

سر نعمت چه در آید زدرت می رسد از پس آن بیشترت

ناسپاسی مکن رم ندهش بر رک خویش مزن نیشترت

الثالثه عشره من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۳) و قال عليه السّلام: من ضيّعه الأقرب أتيح له الأبعد.

اللغه

(ضيّع) الشيء: أهمله أهلكه فقده، (تاح) توحا له الشيء: تهيّأ - المنجد -.

الاعراب

اتيح مبنيّ للمفعول من أتاح يتيح، و الأبعد نائب الفاعل مرفوع.

المعنى

كلّ موجود له أثر و يترتّب عليه غرض فى نظام التكوين، فالموجودات كلّها كلمات اللّه و ليس فى كلماته كلمه مهمله من الذره إلى الدّره، و كلّ فرد من أفراد الانسان عضو فى عالم الكون و جزء مؤثّر فى الاجتماع البشرى أيّا من كان من عامل و زارع و تاجر و عالم و وصيّ و نبيّ، فنظام الخلقه يقتضى ظهور ماله من الأثر بماله من الاستعداد و الثمر، و ينبغى أن يثمر كلّ موجود فى محيط وجوده و كلّ إنسان فى عشيرته و أقربائه، و لكن يشترط أن يكون المحيط مستقبلا لذلك و الأقرباء مستعدّون للاستفاده من هذا الفرد، فان رفضوه و طردوه يهيّأ له مناخا يثمر فيه و يؤثّر أثره.

و فى هذه الجمله إشاره و عتاب إلى قريش فى مكّه حين ضيّعوا النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و طردوه و لم يستفيدوا من مقام نبوّته و لم ينصروه فى بثّ دعوته، فاتيح له من قبائل أوس و الخزرج الأبعداء أن ينصروه و يأزروه حتى بثّ دعوته و استكمل رسالته.

و إلى قريش و أتباعهم فى المدينه حيث رفضوا ولايته و إمامته بعد وفاه النّبيّ صلّى اللّه عليه و آله و تركوه فاتيح له أنصار من الموالى و سائر العرب حتى بثّ دعوته و أظهر إمامته فى الجمل و صفّين، و بثّ تعاليمه العاليه فى الكوفه بين أظهر سائر الملل.

الترجمه

هر كه را نزديكانش بدور اندازند، بيگانگانش سر رسند و بنوازند.

هر كه خويشان را ز دست دهند بر سر دست، ديگران ببرند

الرابعه عشره من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۴) و قال عليه السّلام: ما كل مفتون يعاتب.

اللغه

(فتن) يفتن فتنه و مفتونا فلانا: أضلّه، و فتنا فلانا عن رأيه: صدّه، فتن فى دينه: مال عنه - المنجد. (عاتب) عتابا و معاتبه على كذا: لامه - المنجد.

المعنى

قال فى الشرح: هذه الكلمه قالها علىّ عليه السّلام لسعد بن أبى وقّاص و محمّد بن مسلمه و عبد اللّه بن عمر لما امتنعوا من الخروج معه لحرب أصحاب الجمل - إلخ.

أقول: المفتون فى لسان القرآن و مصطلح هذا الزمان هو الّذى مال عن عقيدته و رجع إلى الضلاله و الكفر بعد إيمانه و إسلامه و يقال له: المرتدّ الملّى و حكمه أن يعاتب و يستتاب، فان تاب قبل توبته، و العتاب و الملامه يوجّه إلى من يحتمل أن يؤثّر فيه العتاب و يرجع عن غيّه، و لكن أمثال هؤلاء الأكابر الّذين رجعوا عن ولايته و فتنوا عن نصرته ممن لا يؤثّر فيهم عتاب و لا خطاب، فهو عليه السّلام آيس منهم، و جعلهم ممن ختم اللّه على سمعه و بصره.

الترجمه

هر گمراهى را، سرزنش براه نياورد.

الخامسه عشره من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۵) و قال عليه السّلام: تذلّ الامور للمقادير حتّى يكون الحتف فى التّدبير.

اللغه

(ذلّ) ذلّا و ذلّا البعير: سهل انقياده (المقدار) جمع مقادير (الحتف) جمع حتوف: الموت - المنجد.

المعنى

الانسان مختار فی أعماله و أفعاله، فصار مکلّفا یثاب و یعاقب، و موظفا یستحسن و یعاتب، و لکن أحاط به امور کثیره لا یقدر علی تغییرها و لا یتمکن من تغییر مسیرها، و هو مع ذلک لا یحیط علما و خبرا بما یترتّب علی أعماله من نتائج و لا یتیسّر له تدبیر کلّ الحوائج، فربما یهرب من عدوّ و یقع فی الحباله، و ربما یتداوی بدواء فیزیده داء، فهو بماله من القدره و المنعه کالعوبه فی ید المقادیر و کباحث حتفه بظلفه و إن کان حاذقا فی التدبیر.

الترجمه

بشر در برابر قضا و قدر چنان منقاد است، که تدبیر خود انسان باعث مرگ او می شود.

قضا و قدر بر امورند حاکم که تدبیر با مرگ گردد ملازم

السادسه عشره من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۶) و سئل علیه السّلام - عن قول الرّسول صلّی اللّه علیه و آله: غیّروا الشّیب و لا تشبّهوا بالیهود - فقال علیه السّلام: إنّما قال صلّی اللّه علیه و آله ذلک و الدّین قلّ، فأمّا الان و قد اتّسع نطاقه، و ضرب بجرانه، فامرؤ و ما اختار.

اللغه

(الشیب) بیاض الشعر، (القلّ) و القلّه مثل الذّل و الذلّه - صحاح.

(النطاق) شقّه تلبسها المرأه و تشدّ وسطها ثمّ ترسل الأعلى على الأسفل إلى الركبه و الأسفل ينجرّ إلى الأرض و (جران) البعير مقدم عنقه من مذبحه إلى منحره - صحاح.

الاعراب

الشيب مفعول، و لا تشبّهوا أمر من التشبّه من باب التفعّل، و الدين قلّ جمله مبتداء و خبر فى محلّ الحال، و الان ظرف متعلّق باختار، و جمله و قد اتّسع نطاقه، فى محلّ الحال من الدين، امرؤ، مبتداء نكره لعمومه أى كلّ امرء و لفظه ما، موصوله اختار جمله الصّله و العائد محذوف و هى عطف على امرء، و الخبر محذوف و هو مقرونان أو ما يرادفه كقولهم: كلّ امرء و ضيعته.

المعنى

أمره صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بتغيير الشيب بالسّواد أو الحناء، ظاهره الوجوب لحكمه ذكره عليه السّلام فقوله: فامرؤ و ما اختار، إعلام لنسخه فانه قد ينسخ السّنه كما ينسخ القرآن، و الظاهر أنه على وجه الاستحباب فقوله: فامرء و ما اختار، ترخيص لتركه فانّ الاستحباب مركب من الأمر و ترخيص الترك و لا ينافى بقاء الحكم الاستحبابى زوال الحكمه التشريعيّه كما فى وجوب أو استحباب غسل الجمعه المشرّعه لازاله عفونه الابط من الأعراب، و يشمل البريئون منها، فقول ابن ميثم فى الشرح: إنّه عليه السّلام جعله من المباح، مورد تأمّل فانّ الأخبار الوارده فى فضل الخضاب و استحبابه مطلقا غير قابله للردّ و الانكار.

الترجمه

از آن حضرت مقصود از قول رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله را پرسيدند كه فرموده «سپيدى موى پيرى را بگردانيد و خود را مانند يهود نسازيد» فرمود: پيغمبر اين دستور را فرمود در حالى كه مسلمانان اندك و انگشت شمار بودند ولى اكنون كه دائرهٔ اسلام وسعت يافته و دين پابرجا شده است هر كسى اختيار خود را دارد.

السابعه عشره من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۷) و قال عليه السّلام فى الّذين اعتزلوا القتال معه: خذلوا الحقّ و لم ينصروا الباطل.

اللغه

(خذله) خذلانا إذا ترك عونه و نصرته قال الاصمعى: إذا تخلّف الظّبى عن القطيع قيل: خذل - صحاح.

الاعراب

جمله، و لم ينصروا الباطل، فى محلّ الحال من فاعل خذلوا.

المعنى

فى الشرح المعتزلى قد سبق ذكر هؤلاء فيما تقدّم، و هم: عبد اللّه بن عمر ابن الخطاب، و سعد بن أبى وقّاص، و سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل، و اسامه بن زيد، و محمّد بن مسلمه، و أنس بن مالك، و جماعه غيرهم، و نقل عن شيخه أنّ أمير المؤمنين عليه السّلام لما دعاهم إلى القتال معه و اعتذروا بما اعتذروا قال لهم:

أ تنكرون هذه البيعه؟ قالوا: لا لكنّا لا نقاتل، فقال: إذا بايعتم فقد قاتلتم قال:

فسلموا بذلك من الذمّ لأنّ إمامهم رضى عنهم انتهى.

و غرّ بذلك ابن ميثم فقال: و يشبه أن يكون هذا إشاره إلى توسّط درجتهم فى الضّلال، و يجرى مجرى العذر لهم - إلخ.

أقول: هذه الجمله أبلغ تعبير فى تعييرهم و تقبيحهم و حطّ درجتهم و مرجعها إلى أنّ هؤلاء ممّن لا مبدأ لهم فى الحياه و لم يوفّقوا لاتّخاذ عقيده يجاهدون لها، فانّ الحياه المعنويّه للانسان - عقيده و جهاد - فمن لا عقيده له بحقّ أو باطل كان مهملا و ملحقا بالكائنات غير ذات الشعور، فمن اعتقد و جاهد دونه و إن كان خطأ أفضل ممّن لا عقيده له أصلا.

فظهور الفتن و نشوب الحروب بين المسلمين ناش عن اعتزال هؤلاء الخاذلين، حيث إنهم لو نصروا عليّا عليه السّلام يغلب على الباطل فيدمغه و لا يتجرّء أمثال معاويه على القيام فی وجهه و الايذان بحربه، و لو نصروا الباطل ربما صار عذرا لعلیّ عليه السّلام فتخلّی عن تصدّی الزعامه الّتی أكرهوه عليها كما فی أيّام أبی بكر و عمر، فانه لم يتصدّ للزعامه إلّا بعد ضغط شديد من العامّه.

فاعتزال هؤلاء منقصه روحيه و فقدان عقيده و إيمان معنويّه لا عيب فوقه و سبب لبروز الحرب و نشوب القتال بين فئتی الحقّ و الباطل، فاعتقد أنّ تحت هذه الجمله لهيبا حرّاقا فی قلبه اللطيف الربانی وجّهه علی هولاء بهذه الجمله الموجزه.

الترجمه

در بارهٔ آنان كه از جهاد با وی كناره گرفتند فرمود: حق را واگزاردند و بباطل هم یاری ندادند.

نه دنبال حقّ و، نه جویای باطل تو انسان نه ای، پیكری هستی از گل

الثامنه عشره من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۸) و قال عليه السّلام: من جری فی عنان أمله، عثر بأجله.

اللغه

(الأمل) الرّجاء، أمل يأمل أملا و أمّل تأميلا: رجاه - المنجد.

المعنی

فسّر اللّغويّون الأمل بالرّجاء، و لكن الأخبار مملوءه بـذمّ الأمل و مدح الرّجاء، فيظهر أنه بينهما فرق بيّن من ناحيه الأخلاق، و قد ذمّ عليه السّلام فی هـذه الجمله الأمل مطلقا و لم يقيّده بطول الأمل كما فی بعض الأخبار، فالأمل توقّع ما لا ينبغی و لم يحسن مابه و لم يتهيّأ أسبابه، بخلاف الرّجاء فانه توقّع ما ينبغی

و يتيسّر،و شبّه عليه السّلام الأمل بفرس شموس لا بدّ من ضبط عنانه و صدّه عن الجرى إلى حيث يشاء، فمن ألقى عنانه و أرسله و جرى معه فحاله كحال من ركب فرسا شموسا فأرسل عنانه يركض حيث شاء، فلم يلبث أن يعثر أو يقع فى بئر و يهلك راكبه.

الترجمه

هر كه با آرزو همعنان رود، بمرگ و نابودى رسد.

هر كه با آرزو رود سركش مرگ گويدش اى فلان دركش

التاسعه عشره من حكمه عليه السّلام

اشاره

(١٩) و قال عليه السّلام: أقيلوا ذوى المروءات عثراتهم، فما يعثر منهم عاثر إلّا و يد اللّه بيده [يده بيد اللّه] يرفعه.

اللغه

(أقلته) البيع اقاله و هو فسخه - صحاح - أقال إقاله اللّه عثرتك: أنهضك من سقوطك، و منه الاقاله فى البيع - المنجد.

(المروءه) كمال الرّجوليه - المنجد - (العثره) جمع عثرات:

السقطه - المنجد.

الاعراب

عثراتهم مفعول ثان لأقيلوا، عاثر فاعل يعثر و تنكيره لافاده العموم و يد اللّه بيده، جمله مبتداء و خبر يفسّره قوله: يرفعه.

المعنى

أصحاب المروءه محبوبون عند اللّه و النّاس لأنّ المروءه خلق حسن و سماح و عفّه و خدمه و إعانه للنّاس.

قيل للأحنف: ما المروءه؟ قال: العفّه و الحرفه، تعفّ عما حرّم اللّه و تحترف

فیما أحلّ اللّه، و فی حدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: إن کان لک خلق فلک مروءه.

الترجمه

از لغزش مردان بزرگ در گذرید، هر کدام بلغزند خدا دست در دست آنانرا بر فرازد.

چشم از لغزش مردان تو بپوشان که خدا دست بر دست بر آرد همه را تا به سها

العشرون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۰) و قال علیه السّلام: قرنت الهیبه بالخیبه، و الحیاء بالحرمان و الفرصه تمرّ مرّ السّحاب، فانتهزا فرص الخیر.

اللغه

(الهیبه) المخافه، ضدّ الانس خاب خیبه: لم یظفر بما طلب (الحیاء) الحشمه، انقباض النفس ترکه خوفا من اللّوم - المنجد.

الاعراب

الهیبه نائب مناب الفاعل، و بالخیبه ظرف متعلق بقرنت، و الفرصه مبتداء و جمله تمرّ خبرها، مرّ السحاب مفعول مطلق للنوع.

المعنی

الهیبه و الحیاء صفتان عامتان ممدوحتان فی محلّهما و من أهلهما و مذمومتان فی غیر موقعهما، و کلامه علیه السّلام هذا بیان للمذموم منهما، و ذلک أنّه فی الغالب تتولّد الهیبه من العجب فکثیر من النّاس یهابون دخول امور تعدّ من وظائفهم و توجب اکتساب المنافع لهم بسبب العجب فلم تقض حوائجهم و لا یصلون إلی ماربهم و لو کانت حقّا، کما أنّ الحیاء فی الشباب ناش عن نوع من الخمول و الانکماش یحول دونهم و دون فوائدهم و حقوقهم و ربما أداء ما یجب علیهم من امور الدّین و السئوال عن واجباتهم، و کلتا الصفتین موجبتان لفوت الفرص الّتی

ربما لا يمكن تداركها، فنبّه عليه السّلام إلى معالجتهما و حفظ الفرص الّتى لو فاتت لا يمكن تداركها بسهوله و ربما يتعذّر.

الترجمه

هيبت قرين نوميدى و خيبت است، و حياء توأم با حرمان و بى نصيبى، فرصت بشتاب أبر از دست مى رود پس فرصتهاى خوب را مغتنم شماريد.

هيبت نوميدى آرد، شرم زايد بى نصيبى فرصت از دست رود چون أبر، فرصت را بيا

الواحده و العشرون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(٢١) و قال عليه السّلام: لنا حقّ فإن أعطيناه، و إلّا ركبنا أعجاز الابل و إن طال السّرى. قال الرّضىّ رحمه اللّه:

و هذا القول من لطيف الكلام و فصيحه، و معناه أنّا إن لم نعط حقّنا كنّا أذلّاء، و ذلك أنّ الرّديف يركب عجز البعير كالعبد و الاسير و من يجرى مجراهما.

اللغه

(العجز) جمع أعجاز مؤخّر الشيء أو الجسم يقال: ركب أعجاز الابل أى ركب الذّل و المشقه (السّرى) سير اللّيل - المنجد.

الاعراب

لنا جار و مجرور متعلّق بفعل مقدّر خبر مقدّم لقول حق و هو مبتدأ نكره جوّزه تقديم الخبر ظرفا، و إلّا تركيبيّه أى إن لا نعطاه شرط حذف منه فعله، و جمله ركبنا - إلخ - جزاؤه.

المعنى

قال فى الشرح: هذا الفصل قد ذكره أبى عبيد الهروى فى الجمع بين الغريبين

و صورته: أنّ لنا حقّا إن نعطاه نأخذه، و إن نمنعه نركب أعجاز الابل و إن طال السّرى - الى أن قال: و هذا الكلام تزعم الاماميّه أنه قاله يوم السّقيفه أو فى تلك الأيّام و يذهب أصحابنا إلى أنه قاله يوم الشورى بعد وفاه عمر و اجتماع الجماعه لاختيار واحد من الستّه، و أكثر أرباب السير ينقلونه على هذا الوجه.

أقول: شأن ورود هذه الجمله كما ذكره يدلّ على أنّ مراده عليه السّلام من هذه الجمله هو تحمّل المشقّه و الصّبر الطائل إلى أوان ظهور الدوله الحقّه و الحكومه الاسلاميّه المحقّه، و فيها إشاره و بشاره إلى ظهور الحجّه عجّل اللّه فرجه، و فى جمله (و إن طال السّرى) إشاره إلى أنّ دوران حكومه حكّام الجور مظلم، و العالم فى أيام سلطتهم كالليل لا يهتدى فيها عموم البشر و لا يتنوّر البصائر بنور الحقّ و العداله.

الترجمه

برای ما - خاندان پیغمبر - حقّی است «حق است» اگر بما بدهندش چه بسیار خوب است، و اگر نه، باید سختی بکشیم و صبر کنیم و بدنبال آن برویم تا آنرا بدست آریم اگر چه این شبروی بدرازا کشد.

حقی است برای ما بر امّت گر ز آنکه ادا شود برأفت

ور آنکه دریغ آید از آن رنجی است برای ما فراوان

سختی بکشیم بردباریم تا حق ز عدو بدست آریم

الثانیه و العشرون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۲) و قال علیه السّلام: من أبطأ به عمله، لم یسرع به نسبه.

اللغه

و (أبطأ) ضدّ أسرع (النسب) مصدر جمع أنساب: القرابه - المنجد.

الاعراب

الباء فی به للتعدیه مثل ذهب به، لأنّ أبطأ بنفسه لا یتعدّی.

المعنى

الانسان كمسافر رحل من عالم الطبيعه إلى عالم القدس و الحقيقه، و من أسفل دركات الخسيسه الحيوانيه إلى أعلى درجات الكمالات النفسانيه، و مركبه فى هذا السير العلوى و المعراج الرّوحى ليس إلّا عمله، سواء كان عملا نفسانيا كتحصيل المعارف الحقه المعروفه بالحكمه العلميه، أو تحصيل ملكات أخلاقيه فاضله و هى المعروفه بالحكمه العمليه، و يعبّر عنهما بجناحى العلم و العمل، فان قصر الانسان فى هذين النوعين من العمل فقد أبطأ فى سيره إلى الكمال و وقف فى طريقه حتّى يرجع قهقرى إلى دركات الحيوانيه و يسقط فى أسفل ظلمات الطبيعه و لا يعاونه فى هذا السير العلوى الحسب و المال، و لا النسب و الجمال.

الترجمه

هر كه كردارش او را از رفتار باز دارد، نسبش بشتاب وانداردد.

هر كه در كار و عمل، كند بود نسبش تند و شتابان نبرد

الثالثه و العشرون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۳) و قال عليه السّلام: من كفّارات الذّنوب العظام، إغاثه الملهوف و التّنفيس عن المكروب.

اللغه

(الكفاره) مؤنث الكفّار: ما يكفر به أى يغطّى به الاثم، ما كفّر به من صدقه أو صوم أو غيرهما (الملهوف) الحزين ذهب له مال أو فجع بحميم المظلوم ينادى و يستغيث (نفّس) عنه الكربه: لطفها و فرّجها - المنجد -

الاعراب

من كفارات الذّنوب - إلخ - جار و مجرور متعلّق بفعل مقدّر، و الجمله خبر مقدّم، و إغاثه الملهوف مبتداء مؤخّر.

المعنى

هذه الحكمه تدلّ على أنّ الذنوب قابله للتكفير و التدارك و إن كانت كبارا و عظاما، فاذا ارتكب الانسان ذنبا لا يتعلّق بحقّ النّاس ثمّ عمل خيرا كمن يغيث ملهوفا أو يفرّج عن مكروب، يزول ذنبه و يغفر له.

الترجمه

يكى از كفارات گناهان بزرگ، دادرسى از بيچاره، و كارگشائى از گرفتار بلا است.

كفارۀ گناه بزرگ تو، مى شود گر درد مستمند و حزين را دوا كنى

الرابعه و العشرون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۴) و قال عليه السّلام: يا ابن آدم إذا رأيت ربّك سبحانه يتابع عليك نعمه و أنت تعصيه، فاحذره.

اللغه

(آدم) أبو البشر و أصله بهمزتين لأنه افعل إلّا أنّهم ليّنوا الثانيه، و إذا احتجت إلى تحريكها جعلتها واوا و قلت: أوادم فى الجمع (التتابع) الولاء - صحاح.

الاعراب

يا ابن آدم، منادى مضاف، و لفظه آدم غير منصرف: سبحانه مصدر منصوب بفعل مقدّر وجوبا، اى سبّحته سبحانه.

المعنى

يتوقّع الانسان تعجيل عقوبه العصيان و قطع نعمه اللّه عنه، فاذا تأخّر ذلك اجترء و غرّ، و ربما جحد و كفر، و قد حكى اللّه ذلك عن أهل النفاق فى «۸ - سوره المجادله» «أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوى ثُمَّ يَعُودُونَ لِما نُهُوا عَنْهُ وَ يَتَناجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ »

«وَ مَعْصِيَهِ الرَّسُولِ وَ إِذا جاؤُکَ حَيَّوْکَ بِما لَمْ يُحَيِّکَ بِهِ اللّهُ وَ يَقُولُونَ فِی أَنْفُسِهِمْ لَوْ لا يُعَذِّبُنَا اللّهُ بِما نَقُولُ ».

و هو غافل من أنّ أشدّ عقوبه علی العاصی المجتری‌ء الاستدراج، و هو أنه يعصی اللّه فيزيد فی نعمه ليزداد طغيانا و اثما، و هو عليه السّلام فی هذا الكلام حذّر الانسان من هذه الورطه و الهلكه، و قال: أيها العاصی لا يغرّک تتابع النعم فاحذر من اللّه أن يكون ذلک مزيدا فی هلاکک.

الترجمه

ای آدميزاده چون ديدی پروردگارت سبحانه نعمت پياپی دهد و تو گناه پياپی کنی، بايد از خدا در حذر باشی.

چه اندر گناهی و نعمت پياپی ز حق بر تو وارد شود کن حذر

خداوند از بهر إتمام حجّت بعاصی دهد نعمت بيشتر

الخامسه و العشرون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۵) و قال عليه السّلام: ما أضمر أحد شيئا إلّا ظهر فی فلتات لسانه و صفحات وجهه.

اللغه

(الفلته) الأمر يقع من غير تروّ، حدث الأمر فلته أی فجأه من غير تدبّر (الصفحه) من الشی‌ء جمع صفحات: جانبه و وجهه - المنجد -.

الاعراب

إلّا ظهر فی فلتات لسانه، فی حكم الاستثناء المنقطع.

المعنی

القلب محفظه للحقائق و مخزن للأسرار، و لكلّ شی‌ء ثقل بحسبه يبحث عنه العلم الطبيعی، و من مهمّات هذا العلم العميق الدقيق تشخيص الأوزان الخاصّه

بكلّ جسم أو غاز، و ينظمّون لها فهارس مفصّله تبين دستورا لكلّ منها و للأسرار و الحقائق ثقل يقع عبئها على القلوب، و كلّما كان السرّ أستر كان على القلب أثقل، فيضيق و يضغط حتّى يختلّ روحيّه الانسان و يعرض له الاختلال و من أهمّ مسائل علم النّفس الحديث معالجه المبتلى به، و أحد طرقه المفيده جلب اطمينان المبتلى بحيث يطمئنّ أن يحدث بكلّ ما أضمر فى قلبه من سرّه، و لعلّ الأمر بالاعتراف على الخطايا و المعاصى فى حال المناجاه مع اللّه و فى أماكن مقدّسه كما عند الكعبه أو عرفات نوع من هذه المعالجه لضائقى القلوب بما أسرّوا فيها من سيّئات يهتمّوا على سترها عن كلّ أحد، و إذا ضاق القلب بالسرّ يترشّح من اللّسان و إن كرهه الانسان، و هو الّذى عبّر عنه بالفلته، كما أنه يظهر على صفحه الوجه الوجدان الباطنى الّذى هو أثر الأسرار الكامنه فى القلب.

الترجمه

هيچكس رازى در درون نگيرد، جز آنكه از زبانش بر آورد، و از رخساره اش هويدا گردد.

راز درون هر چه بود گاه گاه تيغ زبانش بدر آرد ز چاه

صفحه رخساره چه يک آينه فاش كند راز دل از دود آه

السادسه و العشرون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۶) و قال عليه السّلام: امش بدائك ما مشى بك.

اللغه

(الدّاء) جمع أدواء: المرض و العلّه - المنجد -.

الاعراب

الباء فى بدائك، للتعديه، و لفظه ما، اسميّه زمانيّه.

المعنى

يشير عليه السّلام فى هذه الجمله إلى الحذر من التّعجيل بمراجعه الطبيب عند ظهور الدّاء، لأنّ المراجعه إلى الأطبّاء بنفسه مرض و علّه خصوصا فى تلك العصور و فى تلك البيئه الّتى كانت صنعه الطبّ ابتدائيه جدّا، و الأطباء الحذّاق، قليلون و المريض عندهم كاله اختبار يجرّونه من دواء إلى دواء و من معالجه إلى أخرى حتّى يبرأ بمصادفه دواء ناجع أو بكشف مرضه عن إصابه دواء مبرء، و ربما يموت و يهلك طيله اختبار الطبيب و ما له من نصيب، على أنّ لبعض الأمراض دوره و ثوره فى جسم الانسان تزول بالمزاوله و المماشاه معه، و لعلّ كثيرا من نتائج المعالجات و خصوصا فى العصور القديمه الّتى كانت صنعه الطبّ على أساس التجربه و الاستعلام من آثار المرض كأحوال النبض و ألوان القاروره، يرجع إلى ذلك، و كان أثر معالجه الطبيب تقويه نفس المريض و إمراره على هذه الدوره و الثوره برفق و هناء.

الترجمه

تا دردت با تو بسازد و از پايت نيندازد، با او بساز.

تا كه دردت ز پا نيندازد تو بهمراه او بساز و برو

السابعه و العشرون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۷) و قال عليه السّلام: أفضل الزّهد إخفاء الزّهد.

اللغه

(زهد) و زهد و زهد زهدا و زهاده فى الشىء و عنه: رغب عنه و تركه و منه الزهد فى الدنيا أى تخلّى عنها للعباده فهو زاهد - المنجد -.

المعنى

لكلّ شىء آفه و آفه العبوديه الرّياء، و سمّى شركا خفيّا لأنّه قلّما يخلو عنه الانسان، و الرّياء التّظاهر بعمل شرعى جلبا لقلوب النّاس، و يدخل

فی کلّ عباده ظاهره و خصوصا الزّهد و التظاهر بترک الدّنیا و لذّاتها، فطال ما اتّخذه المراءون أکبر وسیله للنفوذ فی قلوب الناس و استمالتهم، و هو وسیله سهله لا تحتاج إلی ریاضه علمیّه و لا عملیّه فقال علیه السّلام: أفضل الزّهد ترک التظاهر به عند النّاس.

الترجمه

بهترین اقسام زهد، نهان داشتن زهد است.

گر زهد نهان کنی ز مردم داری تو بزاهدان تقدّم

الثامنه و العشرون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۸) و قال علیه السّلام: إذا کنت فی إدبار و الموت فی إقبال، فما أسرع الملتقا.

اللغه

(الادبار) نقیض الاقبال - صحاح.

الاعراب

فی إدبار، جار و مجرور متعلّق بمقدّر، و الجمله خبر کنت، و الإدبار و الاقبال اعتبرا ظرف لزمان الماضی و الاستقبال.

المعنی

قد أشار علیه السّلام فی هذا الموجز من الکلام إلی سرعه مضیّ العمر و الخروج من هذه الدّنیا العاریه، و أفاد أنّ الانسان بین حرکتین سریعتین نحو الموت:

۱ - إدباره علی هذه الدّنیا و سفره عن هذه الحیاه المادیّه، فانه من یوم ولد من امّه کمن تجهّز راحلا عن هذه الدّار، أنفاسه أقدام تقع للمسیر، و أیامه منازل، و لیالیه مراحل، فکلّ مسافر له استراحه ما طیّ سفره و لکن الانسان فی الادبار عن هذه الدار لا یستریح قید ساعه و یدیم سیره بکلّ تنفّس.

۲ - أنّ الموت أقبل نحو الانسان یطلبه دائما، فانه عباره عن اختلال شرائط

الصّحه، و الحياه أثر حادث يعرض للانسان كالتصادم أو السقوط أو الحرق أو الغرق أو غير ذلك من الحوادث الموجبه للموت فجأه أو بأناه أو بزوال القوّه الغريزيه الكامنه فى الانسان تنقص رويدا رويدا إلى أن يبيد و يحلّ الموت الطبيعى و بكلا الوجهين كان الموت إلى إقبال دائم و سريع نحو الانسان.

الترجمه

چون تو را پشت بزندگى است و مرگ رو بتو، چه زود برخورد خواهد شد.

چون تو را پشت بدنيا باشد مرگ بهر تو مهيّا باشد

التاسعه و العشرون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۹) و قال عليه السّلام: الحذر الحذر، فو اللّه لقد ستر حتّى كأنّه قد غفر.

اللغه

(الحذر) حذر حذرا الرجل: تحرّز منه (ستر) سترا الشيء: غطّاه - المنجد.

الاعراب

الحذر، مفعول مطلق لفعل محذوف وجوبا أى احذر الحذر.

المعنى

هذه الجمله إشاره إلى المنع من الاغترار بامهال اللّه تعالى لعبده فى ارتكاب الخطايا و المعاصى، فانه تعالى بلطفه و عنايته يحفظ عبده عند ارتكاب الخطاء من أن يفضحه بين النّاس فيغطى معاصيه و يصون عرضه، و بهذه المناسبه شدّد فى تحريم الغيبه و جعله أشدّ من الزّنا، فانّ العصيان ما دام مستورا يحفظ المرتكب عن التجرّى، و يعدّه للتوبه و الانابه، و قد اهتمّ اللّه بستر المعصيه كأنّه غفرها و عفا عنها، و لكن هذا الستر ليس غفرانا و عفوا، فعلى العبد أن يتدارك خطاياه بالتوبه و الندم.

الترجمه

در حذر باش حذر، سوگند بخداوند که پرده پوشی کند تا آنجا که گویا آمرزیده باشد.

در حذر باش ز ستّاری حق توبه آور ز گناه أسبق

پرده پوش است خداوند کریم تا بری ظنّ گذشت مطلق

الثلاثون من حکمه علیه السّلام

القسم الأول

اشاره

(۳۰) و سئل علیه السّلام عن الإیمان، فقال: الإیمان علی أربع دعائم:

علی الصّبر و الیقین و العدل و الجهاد. و الصّبر منها علی أربع شعب:

علی الشّوق، و الشّفق، و الزّهد، و التّرقّب: فمن اشتاق إلی الجنّه سلا عن الشّهوات، و من أشفق من النّار اجتنب المحرّمات، و من زهد فی الدّنیا استهان بالمصیبات، و من ارتقب الموت سارع إلی الخیرات. و الیقین منها علی أربع شعب: علی تبصره الفطنه، و تأوّل الحکمه، و موعظه العبره، و سنّه الأوّلین: فمن تبصّر فی الفطنه تبیّنت له الحکمه، و من تبیّنت له الحکمه عرف العبره، و من عرف العبره فکأنّما کان فی الأوّلین. و العدل منها علی أربع شعب: علی غائص الفهم، و غور العلم، و زهره الحکم، و رساخه الحلم، فمن فهم علم غور العلم و من علم غور العلم صدر عن شرائع الحکم، و من حلم لم یفرّط

فی أمره و عـاش فی النّـاس حمیـدا. و الجهـاد منهـا علی أربـع شـعب: علی الاـمر بـالمعروف، و النّهی عن المنکر، و الصّـدق فی المواطن، و شـنئان الفاسـقین، فمن أمر بالمعروف شـدّ ظهور المؤمنین، و من نهی عن المنکر. رغم أنوف المنافقین، و من صدق فی المواطن قضی ما علیه و من شنیء الفاسقین و غضب للّه غضب اللّه له و أرضاه یوم القیامه.

اللغه

(الـدّعامه) جمع دعـائم: عمـاد البیت، (شـفق) شـفقا من الأـمر: خاف (ترقب) انتظره، (سـلا) عن الشـیء: ذهل عن ذکره و هجره (الشـعبه) الطائفه من الشیء (الفطنه) فطن فی الأمر و به و إلیه: أدرکه، فهمه و حذق فیه (أوّل) الکلام: فسّره و قدّره (غاص) علی المعانی: بلغ غایته القصوی، (غار) غورا: دقّق النظر فیه (رسخ) رسوخا: ثبت فی موضـعه (فرّط) فی الشـیء قصّر و أظهر العجز فیه (شنیء) شنئانا: أبغضه مع عداوه و سوء خلق - المنجد.

الاعراب

علی أربع دعـائم، جار و مجرور متعلّق بفعل مقـدّر خبر لقوله: الإیمان علی الصبر بـدل الجزء من الکلّ لأربع دعائم، فمن اشـتاق إلی الجنّه شـرطیّه، و جمله سـلاعن الشـهوات جزاؤها، الإضافه فی موعظه العبره بیانیّه، الإضافه فی غائص الفهم من إضافه الصفه إلی الموصوف، و فی غور العلم من إضافه المصدر إلی المفعول و فی رساخه الحلم من إضافه المصدر إلی الفاعل، و فی شنئان الفاسقین من إضافه المصدر إلی المفعول، لفظه ما، فی قضی ما علیه موصوله، و جمله الظرف صلتها.

المعنی

روی هذا الحدیث فی الاصول من الکافی فی باب صـفه الإیمان بالاسـناد الأوّل عن ابن محبوب، عن یعقوب السـرّاج، عن جابر، عن أبی جعفر علیه السّلام - و الاسناد

الأوّل هو علیّ بن ابراهیم، عن أبیه، و محمّد بن یحیی، عن أحمد بن محمّد بن عیسی و عدّه من أصحابنا عن أحمد بن محمّد بن خالد جمیعا عن الحسن بن محبوب - إلخ.

قال المجلسی رحمه اللّه فی شرحه: و هو صحیح و هو من تتمّه الخبر السابق، و هو مرویّ فی الکتب الثلاثه بتغییر نشیر إلی بعضه، قال فی النّهج: سئل علیّ علیه السّلام عن الإیمان، فقال: الإیمان علی أربع دعائم.

قال ابن المیثم: أما الایمان فاعلم أنه أراد الایمان الکامل، و ذلک له أصل و له کمالات بها یتمّ أصله، فأصله لهو التصدیق بوجود الصانع تعالی و ماله من صفات الکمال و نعوت الجلال - إلخ.

أقول: الاسلام حقیقه مرکّبه قولا و فعلا، أمّا بالنظر إلی القول فهو مرکّب من الشهادتین: التوحید و النبوّه کلمتی أشهد أن لا إله إلاّ اللّه، و أشهد أنّ محمّد رسول اللّه، و أمّا فعلا فهو فروع الدّین المقرره فله سبعه أسهم کما فی الحدیث.

أمّا الایمان فهو حقیقه بسیطه و عقیده جازمه قلبیّه و نور یتشعشع من باطن الانسان و ینبسط علی مشاعره و أعضائه، فله قوّه و ضعف و یعتبر له بهذا النظر درجات اشیر إلی أنها عشر درجات فی بعض الأخبار.

ففی الکافی عن عبد العزیز القراطیسی قال: قال لی أبو عبد اللّه علیه السّلام:

یا عبد العزیز الإیمان عشر درجات بمنزله السّلّم یصعد منه مرقاه بعد مرقاه فلا یقولنّ صاحب الواحده لصاحب الاثنین: لست علی شیء حتی ینتهی إلی العاشره فلا تسقط من هو دونک فیسقطک من هو فوقک و إذا رأیت من هو أسفل منک بدرجه فارفعه الیک برفق و لا تحملن علیه ما لا یطیق فتکسّره فانّ من کسّر مؤمنا فعلیه جبره.

و ما ذکره علیه السّلام فی هذا الحدیث من الدعائم و الشعب فهی باعتبار مبادیه و آثاره و بسطه علی المشاعر الانسانیه و وجدان الانسان و أخلاقه، و بتعبیر آخر فسّر علیه السّلام فی هذا الکلام الایمان من وجهته الأخلاقیه و العلمیه و وصفه توصیفا بلیغا.

و الظّاهر أنّ السؤال لیس ما هو الایمان؟ بل کیف الإیمان؟ أو علی ما هو

الايمان؟ فأجاب عليه السّلام بأنّ الايمان على أربع دعائم، و ظاهره أنّ إقامه هذه الدعائم الأربعه شرط وجود الايمان، و لا يمكن اقامته على ثلاثه منها أو اثنتين منها، و قوّه الايمان و ضعفه يقاس بقوّه هذه الدعائم و ضعفها، لا بتمامها و نقصانها.

فأوّل الدعائم الصبر، و هو المقاومه تجاه المكاره و تحمّل المشاق لنيل المقاصد و يبدأ من الاشتياق نحو المقصد الأعلى، و الاشتياق يتضمّن فراق المحبوب و يستلزم تحمّل ألم وجده ربما يصل إلى مقام العشق و الوله، فلا بدّ من الصّبر دون ذلك و أمّا الخوف و الزهد و الترقب الّذى فسّره بانتظار الموت و التهيّأ له فالام كلّها.

و فسّر الصبر فى الاشتياق بأنّ الشوق إلى الجنّه و هو المقصد المتعارف لأهل الايمان ملازم لمفارقه كلّ الشهوات المادّيه و الطبيعيه و مزاوله الرياضات، فيحتاج إلى صبر ثابت و أكيد فهو أشدّ ألما من الخوف و الاشفاق الّذى يلازم اجتناب المحرّمات فحسب، لأنه ليس كلّ محرّم من الشهوات، كما أنّ كلّ الشهوات ليست من المحرّمات.

فالصّبر هو ما يعبّر عنه فى لسان أرباب الحكمه بالعفّه و اعتبروها أحد الأركان الأربعه لاستكمال النّفس و هى: الحكمه، و العفّه، و الشّجاعه، و العداله و فسّروا العداله بأنها الامساك عن الشره فى فنون الشهوات المحسوسه و عدم الانقياد للشهوه و قهرها و تصريفها بحسب الرأى الصحيح و مقتضى الحكمه المذكوره، فالعفّه عند الحكماء صوره حاصله للنفس الانسانيه بتعديل القوّه الشهويه و تقييدها بما حكم به العقل الصحيح و قرّره الشرع الصريح، و لكنّ الصبر على ما فسّره عليه السّلام بين شعبه أعمّ و أتمّ ممّا ذكره الحكماء فى هذا المقام.

و أمّا اليقين الّذى هو الحكمه المتعاليه النظريه عند الفلاسفه، فيحتاج إلى فطنه بصيره و نظر ثاقب فى العواقب يخرق حجاب المادّه و ينفذ إلى ما وراء العالم المحسوس المحدود، و وجدان تيقّظ يتأثر من الامور و دراسه لأحوال الامم السالفه الناجيه منها و الهالكه، و هذه كلّها دروس القيت فى ضمن آيات القرآن الكريمه.

و قد رتّب عليه السّلام هذه الامور و جعلها درجات متتاليه يصعد السالك فيها من

درجه إلى درجه عليا، فمهما لم يتحصّل للانسان فطنه بصيره وقّاده لا يتبيّن له الحكمه و لا يقدر أن يقدر الموازين الصحيحه للحقائق و الدلاله على حصول هذه الدرجه هو العبره و التأثر عن أحوال الماضين، فقوّه الايمان و ضعفه يدور مدار قوّه العقل و ضعفه، فقد ورد فى باب العقل و الجهل أخبار كثيره فى ذلك نذكر شطرا منها:

١ - سيف بن عميره عن إسحاق بن عمار قال: قال أبو عبد اللّه عليه السّلام: من كان عاقلا كان له دين، و من كان له دين دخل الجنّه.

٢ - عن محمّد بن سليمان الديلمى، عن أبيه قال: قلت لأبى عبد اللّه عليه السّلام:

فلان من عبادته و دينه و فضله كذا، فقال: كيف عقله؟ قلت: لا أدرى، فقال: إنّ الثواب على قدر العقل، إنّ رجلا من بنى إسرائيل كان يعبد اللّه فى جزيره من جزائر البحر خضراء نضره كثيره الشجر ظاهره الماء، و أنّ ملكا من الملائكه مرّ به فقال: يا ربّ أرنى ثواب عبدك هذا، فأراه اللّه ذلك فاستقلّه الملك، فأوحى اللّه إليه أن اصحبه، فأتاه الملك فى صوره إنسىّ فقال له: من أنت؟ قال: أنا رجل عابد بلغنى مكانك و عبادتك فى هذا المكان فأتيتك لأعبد اللّه معك، فكان معه يومه ذلك فلما أصبح قال له الملك: إنّ مكانك لنزه و ما يصلح إلاّ للعباده، فقال له العابد:

لمكاننا هذا عيب، فقال له: و ما هو؟ قال: ليس لربنا بهيمه فلو كان له حمار لرعيناه فى هذا الموضع فانّ هذا الحشيش يضيع، فقال له الملك: ليس لربك حمار، فقال: لو كان له حمار ما كان يضيع مثل هذا الحشيش، فأوحى اللّه إلى الملك إنما اثيبه على قدر عقله.

كما أنّ العدل يحتاج إلى فهم القوانين الصحيحه و الاحاطه بحقائقها مقرونا بحسن إجرائها و الدّفه فى تطبيقها على مواردها، فلا بدّ من فهم غوّاص و علم غوار للحقائق و احكام قضائيه زاهره صريحه، و حلم ثابت فى مقام إجرائها بين الخليقه، و قد أشار عليه السّلام إلى شخصيه قاض عادل و حاكم ربانىّ بأنه لا يقصّر فى اموره و يعيش بين النّاس محمود الخصائل و الفضائل، و نذكر هنا أخبارا فى

القاضی و القضاء:

۱ - روی فی الکافی فی کتاب القضاء فی باب أنّ الحکومه إنما هی للامام عن سلیمان بن خالد، عن أبی عبد اللّه علیه السّلام قال: اتّقوا الحکومه فانّ الحکومه إنما هی للامام العالم بالقضاء العادل فی المسلمین لنبیّ أو وصیّ نبیّ.

۲ - عن أبی عبد اللّه علیه السّلام قال: قال أمیر المؤمنین علیه السّلام لشریح: یا شریح قد جلست مجلسا لا یجلسه إلّا نبیّ أو وصیّ نبیّ أو شقیّ.

۳ - عن سعید بن أبی خضیب البجلی قال: کنت مع ابن أبی لیلی مزامله حتّی جئنا إلی المدینه فبینا نحن فی مسجد الرسول صلّی اللّه علیه و آله إذ دخل جعفر بن محمّد فقلت لابن أبی لیلی: تقوم بنا إلیه، قال: و ما نصنع عنده؟ فقلت: نسائله و نحدّثه، فقال: قم، فقمنا إلیه فسائلنی عن نفسی و أهلی ثمّ قال: من هذا معک؟ فقلت: ابن أبی لیلی قاضی المسلمین، فقال: أنت ابن أبی لیلی قاضی المسلمین؟ فقال: نعم قال: تأخذ مال هذا فتعطیه هذا و تقتل و تفرّق بین المرء و زوجه لا تخاف فی ذلک أحدا؟ قال: نعم، قال علیه السّلام: فبأیّ شیء تقضی؟ قال: بما بلغنی عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و عن علیّ و عن أبی بکر و عمر، قال: فبلغک من رسول اللّه أنه قال إنّ علیّا أقضاکم؟ قال: نعم، قال: فکیف تقضی بغیر قضاء علیّ و قد بلغک هذا؟! - إلخ.

و الرکن الرابع للایمان الجهاد، فلا بدّ للمؤمن أن یکون دائما مشمّر الذّیل یجاهد فی سبیل الحقّ و یکافح الجاهلین و المعاندین یأمر بالمعروف و ینهی عن المنکر و یصدق فی المعارک و میادین النضال و المبارزه القائمه بین فئتی الحقّ و الباطل فی کلّ حال، و یحتاج المبارزه و النضال إلی وجدان حقّانیّ یبغض المنافق و الفاسق فیقدر المؤمن أن یکافحه و یقوم فی وجهه و یقاتله و یستأصله، فمن لم یبغض الباطل و یشنئه لا یقدر علی دفعه بما یقتضیه الحال، فالأمر بالمعروف یقوی جامعه أهل الایمان، کما أنّ النهی عن المنکر یهزم فئه الأعداء المنافقین الّذین هم أشدّ نکایه علی أهل الایمان من الکفّار المحاربین علنا فی المیدان.

و نـذكر هنـا قصّه من صور الصـدق فى المواطن و المقـاومه على وجه الباطـل من الشـرح لابـن أبى الحديـد و نترجمهـا فى ذيل التّرجمه فانها مفيده جدا، قال الشارح المعتزلى فى الجزء «۱۸ ص ۱۴۴»:

و روى ابن قتيبه فى كتاب «عيون الأخبار» قال: بينما المنصور يطوف ليلا بالبيت سـمع قائلا يقول: اللّهم إليك أشكو ظهور البغى و الفسـاد و مـا يحول بين الحق و أهله من الطمع، فخرج المنصور فجلس ناحيه من المسـجد، و أرسل إلى الرّجل رسولا يـدعوه، فصـلّى ركعتين، و اسـتلم الركن، و أقبـل على المنصور و سـلّم عليه بالخلافـه، فقال المنصور: ما الّـذى سـمعتك تقوله من ظهور البغى و الفساد فى الأرض و ما يحول بين الحقّ و أهله من الطمع؟ فو اللّه لقد حشوت مسامعى ما أرمضنى، فقال يا أمير المؤمنين إن أمنتنى على نفسـى أنبأتك بالامور من اصولها، و إلّا احتجزت منك، و اقتصـرت على نفسـى فلى فيها مشاغل، قال: أنت آمن على نفسك فقل فقال: إنّ الّذى دخله الطمع حتّى حال بينه و بين إصلاح ما ظهر من البغى و الفساد لأنت، قال: ويحك، و كيف يـدخلنى الطمع و الصـفراء و البيضـاء فى قبضتى و الحلو و الحـامض عنـدى، قال: و دخل أحـد من الطمع ما دخلك إذ اللّه عزّ و جـلّ استرعـاك المسـلمين و أمـوالهم، فـأغفلت امـورهم، و اهتممت بجمع أموالهم، و جعلت بينـك و بينهم حجبـا من الجصّ و الاـجر، و أبوابـا من الحديـد، و حجبه مع السّـلاح، ثمّ سـجنت نفسك فيها منهم، و بعثت عمّا لك فى جبايه الأموال و جمعها، و قويتهم بالسّـلاح و الرجـال و الكراع، و أمرت بـأن لاـ يـدخل عليـك إلّا فلان و فلان، نفر سـميتهم، و لم تأمر بايصال المظلوم و الملهـوف، و لاـ الجـائع و الفقير، و لاـ الضّـعيف و العـارى، و لاـ أحـد ممن له فى هـذا المـال حـقّ، فمـا زال هؤلاـء النفر الّـذين استخلصـتهم لنفسـك و آثرتهم على رعيتـك و أمرت أن لاـ يحجبوا عنك يحبون الأموال و يجمعونها و يحجبونها و قالوا: هـذا رجل قـد خان اللّه، فما لنا لا نخونه، و قد سـخرنا فائتمروا على أن لا يصل إليك من أخبار النّاس شـىء إلّا ما أرادوا، و لا يخرج لك عامل فيخالف أمرهم إلّا بغّضوه عندك و بغوه الغوائل، حتّى تسقط منزلته و يصغر قدره، فلمّا

انتشر ذلک عنک و عنهم أعظمهم النّاس و هابوهم و کان أوّل من صانعهم عمّا لک بالهدایا و الأموال لیقووا بها علی ظلم رعیتک، ثمّ فعل ذلک ذو و القدره و الثروه من رعیتک لینالوا ظلم من دونهم، فامتلأت بلاد اللّه بالطمع بغیا و فسادا و صار هؤلاء القوم شرکاؤک فی سلطنتک و أنت غافل، فان جاء متظلّم حیل بینه و بین دخول دارک، و إن أراد رفع قصه إلیک عند ظهورک وجدک و قد نهیت عن ذلک، و وقفت للنّاس رجلا ینظر فی مظالمهم، فان جاءک المتظلم إلیه أرسلوا إلی صاحب المظالم أن لا یرفع إلیک قصّته، و لا یکشف لک حاله، فیجیبهم خوفا منک، فلا یزال المظلوم یختلف نحوه، و یلوذ به، و یستغیث إلیه و هو یدفعه، و یعتلّ علیه، و إذا اجهد و احرج و ظهرت أنت لبعض شأنک صرخ بین یدیک، فیضرب ضربا مبرحا لیکون نکالا لغیره و أنت تنظر و لا تنکر، فما بقاء الاسلام علی هذا.

فقد کنت أیام شبیبتی اسافر إلی الصّین، فقدمتها مرّه و قد اصیب ملکها بسمعه، فبکی بکاء شدیدا، فحداه جلساؤه علی الصبر، فقال: أما أنی لست أبکی علی البلیه النازله، و لکن أبی للمظلوم بالباب یصرخ فلا أسمع صوته، ثمّ قال:

أما إذ ذهب سمعی فانّ بصری لم یذهب، نادوا فی النّاس أن لا یلبس ثوبا أحمر إلّا مظلوم، ثمّ کان یرکب الفیل طرفی نهاره ینظر هل یری مظلوما.

فهذا مشرک باللّه غلبت رأفته بالمشرکین علی شحّ نفسه، و أنت مؤمن باللّه من أهل بیت نبیّه لا تغلبک رأفتک بالمسلمین علی شحّ نفسک، فان کنت إنما تجمع المال لولدک فقد أراک اللّه تعالی عبرا فی الطّفل یسقط من بطن امّه ما له علی الأرض مال، و ما من مال یومئذ إلّا و دونه ید شحیحه تحویه، فلا یزال اللّه یلطف بذلک الطفل حتّی تعظم رغبه النّاس إلیه، لست بالّذی تعطی، و لکنّ اللّه یعطی من یشاء ما یشاء.

و اذ قلت: إنّما أجمع المال لتشیید السلطان، فقد أراک اللّه عبرا فی بنی امیّه ما أغنی عنهم ما جمعوا من الذّهب و الفضه و أعدّوا من الرّجال و السّلاح و الکراع حین أراد اللّه بهم ما أراد.

و إن قلت: أجمع المال لطلب غايه هی أجسم من الغايه الّتی أنا فيها، فو اللّه ما فوق ما أنت فيه إلّا منزله لا تدرک إلّا بخلاف ما أنت عليه، انظر هل تعاقب من عصاک بأشدّ من القتل؟ قال: لا، قال: فانّ الملک الّذی خولک ما خولک لا يعاقب من عصاه بالقتل، بل بالخلود فی العذاب الأليم، و قد رأی ما قد عقدت عليه قلبک و عملته جوارحک، و نظر إليه بصرک، و اجترحته يداک، و مشت إليه رجلاک، و انظر هل يغنی عنک ما شححت عليه من أمر الدّنيا إذا انتزعه من يدک و دعاک إلی الحساب علی ما منحک.

فبکی المنصور، و قال: ليتنی لم اخلق، ويحک! فکيف احتال لنفسی؟ فقال:

إنّ للنّاس أعلاما يفزعون إليهم فی دينهم، و يرضون بقولهم، فاجعلهم بطانتک يرشدونک، و شاورهم فی أمرک يسدّدوک قال: قد بعثت إليهم فهربوا، قال: نعم خافوا أن تحملهم علی طريقک، و لکن افتح بابک، و سهل حجابک، و انظر المظلوم و اقمع الظالم، خذ الفیء و الصدقات ممّا حلّ و طاب، و اقسمه بالحقّ و العدل علی أهله، و أنا الضامن عنهم أن يأتوک و يسعدوک علی صلاح الامّه.

و جاء المؤذّنون فسلّموا عليه و نادوا بالصّلاه، فقام و صلّی و عاد إلی مجلسه فطلب الرّجل فلم يوجد.

الترجمه

سؤال شد علی عليه السّلام از ايمان، در پاسخ فرمود: ايمان بر چهار پايه استوار است: بر صبر، و يقين، و عدالت، و جهاد.

و از آن جمله صبر بر چهار شعبه است: بر اشتياق، و بيم، و زهد، و مراقبت هر کس مشتاق بهشت است از همه شهوات بدور است، و هر کس از دوزخ بهراسد از همه محرّمات بر کنار است، و هر کسی در دنيا زهد ورزد از هيچ مصيبت نلرزد و هر کسی مراقب مرگ است بهر کار خيری بشتابد.

و از آن جمله يقين بر چهار شعبه است: بر بينائی هوش، و عاقبت سنجی درست و پندآموزی از عبرت، و توجّه بروش گذشتگان، هر که هوش بينا دارد عاقبت

سنجی او روشن است، و هر کس بدرستی عاقبت را سنجیده عبرت آموخته، و هر که عبرت آموخته گویا با گذشتگان بوده و تجربه اندوخته.

عدالت از آن جمله بر چهار شعبه است: فهم رسا، و دانش مو شکاف و عمیق و حکم شکوفان و درست، و حلم ثابت و پابرجا، هر که فهم دارد دانش مو شکاف بدست آرد، و هر که دانش مو شکاف بدست آرد از سرچشمهٔ أحکام درست سرشار باشد و هر کس حلم ورزد در کار خود کوتاهی نکند، در میان مردم ستوده زندگی کند.

جهاد را چهار شعبه است: أمر بمعروف، نهی از منکر، صدق و وفا در میدانهای مبارزه و نبرد، و بد داشتن مردمان فاسق و فاسد، هر که أمر بمعروف کند پشت مؤمنان را نیرومند ساخته، و هر کس بنهی از منکر بپردازد بینی منافقان را بخاک مالیده، و هر کس در میدان مبارزه براه صدق و وفا رود هر چه بر عهدهٔ او است انجام داده، و هر کس فاسقان را بد دارد و برای خدا خشم آرد خدا برای او خشم آرد و روز قیامت او را خوشنود سازد.

از علی شد سؤال از ایمان گفت بر چار پایه باشد آن

صبر باشد یقین و عدل و جهاد صبر را چار شعبه گشت عماد

شوق و اشفاق و زهد و خودپائی که بیارد بمرد بینائی

هر که شوق بهشتش اندر سر باید از شهوتش برید نظر

هر که از نار بیم جان دارد دست از هر حرام بردارد

هر که را زهد می شود پیشه از مصائب ندارد اندیشه

هر که در انتظار مرگ بود او شتابان بکار خیر رود

شد یقین را چهار شعبه ستون هوشمندی و حکمتی موزون

پند عبرت مدار رسم کهن که بیاموزدش هزاران فن

هر که باهوش و تیزبین گردد حکمت روشنش قرین گردد

هر که با عبرت گرفت و پند گزید وضع پیشینیان بخوبی دید

عدل بر چار شعبه شد ستوار فهم غواص و دانش غوار

گل احکام و حلم پابرجا که معطر شود از آن دلها

هر که فهمد بغور علم رسد و ز تک علم حکم شرع برد

شخص با حلم کی کند تقصیر بین مردم بزندگی است بصیر

چار شعبه جهاد را پایه است امر معروف و نهی ناشایست

مردی اندر برابر دشمن کینه جوئی ز فاسقان زمن

هر که را شیوه امر بمعروف پشت مؤمن قوی کند بوقوف

هر که را نهی منکر است شعار هر منافق از و بخاک دمار

هر که مردی کند بگاه نبرد هر چه بر عهده دارد ایفاء کرد

هر که با فاسقان بود دشمن خشم کرد است در ره ذو المنّ

خشم گیرد خدا بدشمن او در قیامت از او شود دلجو

ترجمه القصه

اشاره

ابن قتیبه در کتاب عیون الاخبارش چنین آورده گوید:

منصور شبی در طواف خانه کعبه بود گوینده ئی را شنید که چنین می نالید:

بار خدایا بدرگاه تو شکایت آرم از ظهور ستم و تباهی و از طمعی که میان مردم و حق سایه افکنده، منصور از طوافگاه بدر آمد و در گوشه ای از مسجد بنشست و بدنبال آن مرد فرستاد و او را بار داد، آن مرد دوگانه بپرداخت و پس از استلام حجر نزد وی شتافت و سلام خلافت را تسلیم کرد.

منصور بدو گفت: این فریاد که از ظهور ستم و بیدادت از تو بگوشم رسید چه بود؟ و مقصودت از طمع کار حائل میان مردم و حق که بود؟ بخدا هر چه گوش دادم از درد و ألم بیاگندی، گفت: یا أمیر المؤمنین اگر بر جانم أمان بخشی از ریشه هر کارت آگاه سازم و گرنه از اظهار حقیقت دریغ نمایم و خود را نگهدارم که با خود کارها دارم، منصور گفت: جان تو در امانست هر چه داری بگو، در پاسخ گفت:

آنکه طمعش میان مردم و حق حائل است و از اصلاح ستم و تباهی مانع، خودت هستی، منصور گفت: وای بر تو چگونه طمع

بمن در آید که همه سیم و زر جهان

ص:۵۷

در دست دارم، و هر ترش و شیرینم فراهم است؟ در پاسخ گفت: هیچ کس را چون تو طمع در نگرفته، خداوند عزّ و جلّ تو را سرپرست جان و مال مسلمانان ساخته، و تو از کارهای آنان بغفلت اندری، و بچپاول اموالشان چیره و خودسر، در این میان پرده ها از گچ و آجر بر آوردی، و درهای آهنین بر آنها نهادی، و دربانان مسلح بر گماشتی و خویش را در درون آن زندانی ساختی و کارمندانت را بگرد آوردن اموال و انباشتن آن گسیل نمودی، و با اسلحه و دژبانان وسائل نقلیه نیرومندشان ساختی، و دستور دادی جز فلان و فلان که نامبرده ای به حضورت نرسند و از پذیرش ستم دیده و درمانده و گرسنه و درویش و ضعیف و برهنه دریغ داری، و اینان که حق در بیت المال دارند دور نگه داشتی.

همیشه آن چند نفر مخصوصانت که از همه رعیت برگزیده داشتی و حجاب از پیش آنان برداشتی، أموال را بگیرند و گرد کنند و انباشته و پس انداز خویش سازند.

گویند: این مرد خود بخدا خائن است چرا ما بدو خیانت نکنیم با این که مسخر او شدیم، اینان میان خود سازش کردند نگزارند وضع مردم و أحوال آنان بتو گوش زد شود مگر آنچه را بخواهند و بسود خود دانند، و هر کارگزاری از درت برآید و با آنان مخالفت آغازد او را پیش تو مبغوض سازند و از در برانند و برای او پرونده بسازند تا از نظر بیفتد و خوار گردد، چون این وضع میان تو و آنان گوشزد همگان شده مردم آنان را بزرگ شمارند و از آنها بهراسند و نخستین دسته ای که که سازش با آنها بشتابند کارگزاران تو باشند که بدانها هدیه برند و رشوه دهند تا دست ستمشان بر سر رعایا باز باشد، و سپس مردم با نفوذ و ثروتمند از طبقه رعیت با آنها سازش کنند تا بر دیگران ستم نمایند و سراسر بلاد خدا پر از طمع و ستم و تباهی شود، این چند نفر با تو شریک سلطنت شده و تو در غفلت اندری اگر دادخواهی بدرگاه آید نگذارند بر تو در آید، اگر خواهد هنگام خروج از خانه ات بتو شکایت برد مانع گماشتی ببهانه ای که برای مردم بازرس مظالم مقرر داشتی، و چون متظلمی آید هم آنان ببازرسی مظالم فرستند که

بشکایت او گوش ندهد و عرض حالش را بتو نرساند و بازرس از بیم آنان و ترس تو بپذیرد و پیوسته مظلوم بیچاره نزد او رفت و آمد کند و بدو پناه برد و استغاثه نماید و او امروز و فردا کند و بهانه بتراشد و چون بجان آید و تو بیرون آئی برابرت فریاد کشد و ناله سر دهد دربانانت او را بسختی بزنند و برانند تا عبرت دیگران شود، و تو بچشم بنگری و مانع نشوی با این وضع چگونه مسلمانی بیاید.

داستانی در داستانی

من در روزگار جوانی بچین مسافرت می کردم، در یک سفری پادشاهشان بکری دچار شده بود و سخت می گریست، ندیمانش او را دلداری می دادند و بشکیبائی می کشانیدند گفت: من از درد خود گریه ندارم ولی بر مظلومان دربارم گریه میکنم که می نالند و آواز ناله شان را نمی شنوم، سپس گفت: اگر گوشم رفته چشمم بر جا است میان مردم جار بزنید که جز مظلوم جامه سرخ نپوشد، و همواره بامداد و پسین بر فیل سوار می شد و گردش میکرد تا مظلومی را بچشم خود بیند و دادخواهی کند.

این مردیست مشکر بخدا که با مشرکان چنین مهربانست و از خود دریغمند و نگران، تو مردی هستی خداپرست و از خاندان نبوت، مهر تو بر مسلمانان جلو خودخواهیت را نباید بگیرد؟ اگر برای فرزندانت مال جمع می کنی خدا بتو نموده است که کودکی از شکم مادر در افتد در روی زمین پشیزی ندارد و بر هر مالی دست بخیلی گذاشته است که نگهش دارد، ولی خدا پیوسته لطف خود را شامل حال کودک سازد تا مردم را بدو راغب کند، تو نیستی که عطا میکنی ولی خدا است که هر چه بهر که خواهد عطا میکند، و اگر بگوئی جمع مال برای تقویت سلطنت تواست خدا برای تو وسیله عبرت از بنی امیّه فراهم کرده که جمع زر و سیم و آماده کردن ساز و برگ و لشکر و اسب و استر و شتر در برابر إراده إلهی بزوال ملکشان فائده نداشت، و اگر بگوئی جمع مال برای یک هدف عالی تر از مقامی است که داری بخدا بالاتر از مقام تو مقامی هست ولی ادراک آن میسر نیست مگر از راهی که مخالف راه تو است (یعنی زهد و قطع طمع از دنیا).

تو نگاه کن آیا مخالف خود را بـدتر از کشـتن مجازات توانی کرد؟ گفت نه، در پاسـخ گفت: آن پادشاهی که بتو عطا کرده است آنچه عطا کرده، گنه کار را بکشـتن شـکنجه ندهـد، بلکه با عذابی دردناک و مخلد، او بخوبی میداند چه در دل داری و در چه کـاری چشـمت بکجـا است و دسـتت چه کار میکنـد و پایت بچه سوی می رود بنگر که هر آنچه از دنیا را خاص خود کردی چون از دستت گرفت چه فائده ای برایت دارد در موقعی که تو را پای حساب کشید.

منصور گریست و گفت: کـاش آفریـده نبودم، وای بر تو، چگونه چـارهٔ کـار خود کنم؟ گفت: همه مردم را رهبرانیست که در دیانت خود بـدانها پناهنـد و بگفتارشان رضا دهنـد، تو آنانرا محرمان خود ساز تا راه بتو بنمایند و در کارهایت با آنها مشورت کن، منصور گفت: من بدنبال آنان فرستادم از من گریختند، گفت:

آری، ترسـیدند آنهـا را براه خودت ببری، ولی در خانه ات را باز گزار و حجاب را بردار و هموار ساز مظلوم را باش و ظالم را از بن برانـداز و فیء و صدقات از راه حلال و پاک بگیر و بحق و عدالت بر مسـتحقانش پخش کن، در این صورت من ضامنم که رهبران حق و مخلص نزد تو آیند و در اصلاح کار امّت بر معاونت دهند.

مؤذّنـان سـر رسـیدند و سـلامش دادنـد و اعلام بنماز کردنـد، برخواست نماز گزارد و بجای خود برگشت و هر چه آن مرد را جستند نیافتند - پایان ترجمهٔ قصّه -.

از تأمل در این داستان مطالبی درک می شود که برای این زمان هم بی نتیجه نیست.

بقیه الثلاثون من حکمه علیه السّلام

اشاره

و الکفر علی أربع دعـائم: علی التّعمّق، و التنـازع، و الزّیغ و الشّـقاق: فمن تعمّق لم ینب إلی الحقّ، و من کـثر نزاعه بالجهـل دام عماه

عن الحقّ، و من زاغ ساءت عنده الحسنه، و حسنت عنده السّيّئه و سكر سكر الضّلاله، و من شاقّ وعرت عليه طرقه، و أعضل عليه أمره، و ضاق عليه مخرجه. و الشّكّ على أربع شعب: على التّمارى، و الهول، و التّردّد و الاستسلام: فمن جعل المراء ديدنا لم يصبح ليله، و من هاله ما بين يديه نكص على عقبيه، و من تردّد فى الرّيب وطئته سنابك الشياطين و من استسلم لهلكه الدّنيا و الاخره هلك فيهما. قال الرّضىّ: و بعد هذا كلام تركنا ذكره خوف الاطاله و الخروج عن الغرض المقصود فى هذا الكتاب.

اللغه

(التعمّق) تعمّق فى الأمر: بالغ فيه و تشدّد طالبا أقصى غاياته و فى كلامه تنطّع - اى تفصح فيه - (التنازع) تنازع القوم: اختلفوا (الزيغ) الميل عن الحق الشكّ (الشقاق) شاق شقاقا و مشاقه: خالفه و عاداه (الوعر) المكان المخيف الوحش (أعضل الأمر) اشتدّ و استغلق (التمارى) مارى مراء و مماراه: جادل و نازع و لاجّ - المنجد -. (الديدن) الدأب و العاده (النكوص) الاحجام عن الشيء يقال: نكص على عقبيه أى رجع - صحاح - (السنبك) جمع: سنابك طرف الحافر - المنجد.

الاعراب

سكر سكر الضلاله مصدر نوعىّ منصوب على أنه مفعول مطلق، طرقه فاعل و عرت و هو فعل لازم، ديدنا مفعول ثان لقوله جعل، عقبيه تثنيه عقب مجرور بحذف النون.

المعنى

الايمان نور يتشعشع فى قلب الإنسان و يضىء على جميع حواسّه و أعضائه فيلمع من كلّ منها ما يقتضيه، فالعقل يتنوّر به و يفهم الحقائق الالهيه و المسائل الكونيه، و الوهم و الخيال ينكمشان من الصور الزائغه و الأباطيل، و أعضاء البدن تشتغل بالأعمال الخيريه الّتى تشع على الجامعه الانسانيه بالفوائد و السرور و الراحه و الازدهار و يتجلّى الانسان فى ضوئه ملكا روحانيّا سماويّا و إن كان جثمانا أرضيّا مادّيا و بيّن عليه السّلام سعه افقه و مدّ أضوائه إلى ما وراء الحسّ و المادّه و ما وراء أشعّه فوق بنفش.

فالكفر يقابله من جميع نواحيه لأنّ الكفر فى الحقيقه فقدان هذا النّور الساطع و ظلمات بعضها فوق بعض و لا امتياز فى الظلمه و العدم إلاّ باعتبار درك ما يقابله من النّور، فالكفر بجميع دعائمه و شعبه اعدام ملكات يدرك من ناحيه عدم النّور اللائق فى محلّه كما يعين على فهم النّور الّذى يقابله، فلو لم يكن فى العالم ظلمه أصلا كان فهم الضوء و النور صعبا جدّا لو لم يكن متعذّرا رأسا.

فتدعيم الكفر على هذه الدعائم و تشعبه بهذه الشعب عرضى باعتبار الملكات النوريه الايمانيه، فالتعمق و التنازع و الزيغ و الشقاق، تقابل الصبر و اليقين و العدل و الجهاد الّتى هى دعائم الإيمان بوجه ما، فيقال:

المراد من التعمّق هنا عدم الثبات و الاستقامه على ما هو مقتضى الفطره من الاعتقاد بالصانع و الانقياد له بالعبوديه و الطاعه الّذى عليه مدار دعوه الرّسل فالمتعمّقون هم المعاندون لدعوه الرّسل و المقترحون عليهم ما لا ينبغى، كما أنّ المشركون يواجهون النبىّ صلّى اللّه عليه و آله بقولهم «لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلائِكَهُ أَوْ نَرى رَبَّنا » ٢١ - الفرقان» أو بقولهم: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ »... - «أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ كَما زَعَمْتَ عَلَيْنا كِسَفاً أَوْ تَأْتِيَ بِاللّهِ وَ الْمَلائِكَهِ قَبِيلًا » و كما أنّ عامه المنكرين للمعاد و ما يعرض للعباد بعد الموت يقولون: لم نر ميّتا قام من مرقده معذّبا، و حكى عن نجز احد كبار الالمان المنكر للمبدأ بأنه لو كان وجود لإله حىّ قادر كما اعتقده الإلهيّون أعلن نفسه

بتعليق لوح مكتوب معلّق بين السّماء و الأرض.

كما أنّ التنازع ناش عن فقدان اليقين الموجب للاطمينان و الاعتماد على الحقيقه، فمن يؤمن باللّه يهدأ قلبه و لكن لفاقد للإيمان قلب مظلم متزلزل دائما بين صدره و حنجرته كما فى الحديث، فيفور و يثور و ينفث بالتّنازع فى الحقّ مع أهله.

و الزيغ يقابل العدل كملا، لأنّ العدل استقامه فى الفكر و التعقل و العمل لا ميل فيه و لا انحراف، و لكن الفاقد للعدل فى تعقّله و تفكيره يميل قلبه المتزلزل إلى الباطل، و ينحرف إلى الأباطيل.

و الشقاق فتّ عضد الاجتماع بالضوضاء و الجدل لأغراض شخصيه أو قبليه باطله، فيقابل الجهاد الّذى هو الاستقامه و النضال لأجل الحق و صيانه المله و الأمّه.

فالمتعمّق المعاند لا ينيب إلى الحق و لا يهتدى إلى سبيل الرّشد كرجال القريش المعاندين للنبىّ صلّى اللّه عليه و آله و القرآن.

و الجاهل المتنازع يتخبّط فى عماه حتّى يدرك منيته قبل درك مناه.

و القلب الزائغ عن الحق متعاكس و منكوس يدرك الحسنه سيئه فيجتنب منها و السيّئه حسنه فيرغب إليها، و لا يلمس الحقيقه كالسكران.

و من شاقّ اللّه فقد فارق جماع الشعب و الأمّه، فهو كالتائه فى طريق و عر أينما يتوجّه يقابله عقبه صعبه كأداء و عقده معقده لا يهتدى لحلّها فضاق عليه المخرج و يقع دائما فى حرج.

و الشاكّ يمارى الحق و يحس بهول و مخافه و يتردّد فى طىّ طريق السعاده فيرجع قهقرى إلى أسفل دركات الطبيعه، و يفقد شخصيه و يستسلم لجيوش الباطل فيقع تحت أقدام الشياطين، و يصير من الخاسرين الهالكين.

قوله:(و بعد هذا كلام تركناه) ورد فى الكافى فى باب دعائم الكفر و شعبه حديثا طويلا يظهر أنه تتمه الحديث الّذى أرسله المصنف رحمه اللّه و أشار إلى بقيته، و قطعه صاحب الكافى و قسّمه على باب صفه الإيمان و باب دعائم الكفر و باب صفه النّفاق و المنافق، و لكن المروىّ فى باب دعائم الكفر يخالف مع ما

روى فى باب صفه الايمان سندا و مع ذكره الرّضى رحمه اللّه متنا، فقد رواه هنا عن علىّ بن إبراهيم، عن أبيه، عن حماد بن عيسى، عن إبراهيم بن عمر اليمانى، عن عمر بن اذينه، عن أبان بن أبى عياش، عن سليمان بن قيس الهلالى، عن أمير المؤمنين عليه السّلام و عدّ المجلسىّ فى شرحه السّند مختلفا فيه من حيث الصّحه و الضّعف.

قال عليه السّلام: بنى الكفر على أربع دعائم: الفسق، و الغلوّ، و الشكّ، و الشّبهه.

و الفسق على أربع شعب: على الجفاء، و العماء، و الغفله، و العتوّ، فمن جفا احتقر الخلق و مقت الفقهاء و أصرّ على الحنث العظيم، و من عمى عن الحق نسى الذّكر و اتّبع الظنّ و بارز خالقه و ألحّ عليه الشيطان و طلب المغفره بلا توبه و لا استكانه و لا غفله، و من غفل جنى على نفسه و انقلب على ظهره و حسب غيّه رشدا و غرّته الأمانىّ و أخذته الحسره و الندامه إذا قضى الأمر و انكشف عنه الغطاء و بدا له ما لم يكن يحتسب، و من عتا عن أمر اللّه شكّ و من شكّ تعالى اللّه عليه فأذلّه بسلطان و صغّره بجلاله كما اغترّ بربه الكريم و فرط فى أمره.

و الغلوّ على أربع شعب: على التّعمق بالرّأى، و التنازع فيه، و الزّيغ و الشقاق، فمن تعمّق لم ينب إلى الحقّ و لم يزدد إلّا غرقا فى الغمرات و لم تنحسر عنه فتنه إلاّ غشيته اخرى و انخرق دينه فهو فى أمر مريج، و من نازع فى الرّأى و خاصم شهر بالعثل من طول اللّجاج، و من زاغ قبحت عنده الحسنه و حسنت عنده السيئه، و من شاقّ اعورت عليه طرقه و اعترض عليه أمره فضاق مخرجه إذا لم يتبع سبيل المؤمنين.

و الشكّ على أربع شعب: على المريه، و الهوى، و التردّد، و الاستسلام و هو قول اللّه «فَبِأَىِّ آلاءِ رَبِّكَ تَتَمارى » و فى روايه اخرى: على المريه، و الهول من الحقّ، و التردّد، و الاستسلام للجهل و أهله، فمن هاله ما بين يديه نكص على عقبيه و من امترى فى الدّين تردّد فى الرّيب و سبقه الأوّلون من المؤمنين و أدركه الاخرون و وطئته سنابك الشيطان، و من استسلم لهلكه الدّنيا و الاخره هلك فيما بينهما، و من نجا من ذلك فمن فضل اليقين و لم يخلق اللّه خلقا أقلّ من اليقين.

و الشبهه على أربع شعب: إعجاب بالزينه، و تسويل النّفس، و تأوّل العوج و لبس الحق بالباطل، و ذلك بأنّ الزينه تصدف عن البينه، و إنّ تسويل النفس يقحم على الشهوه، و إنّ العوج يميل بصاحبه ميلا عظيما، و إنّ اللبس ظلمات بعضها فوق بعض، فذلك الكفر و دعائمه و شعبه.

أقول: قد شرحنا و ترجمنا هذا الحديث فی شرح اصول الكافی و ترجمته «ج ۳» فمن أراد مزيد الاطلاع فليرجع هنالك.

الترجمه

در دنباله توصيف دعائم ايمان فرمود عليه السّلام:

كفر بر چهار ستون استوار است: بر تعمق و تنازع و كج دلی و تفرقه اندازی هر كه راه تعمق پيش گيرد بسوی حق باز نگردد، و هر كه از روی نادانی ستيزه جوئی را پيشه كند چشم دلش هميشه از ديدار حق نابينا بماند، و هر كس دلی كج دارد نيكی را بد شمارد و بد كرداری را نيك پندارد و در مستی گمراهی بسر برد، و هر كس تفرقه اندازد و تك روی پيشه سازد براههای سخت و ناشناخته و هراسناك افتد و كارها بر او پيچيده و غير قابل حلّ گردد، و در تنگنائی افتد كه نتواند از آن بيرون آيد.

شك بر چهار شعبه تقسيم شود: بر خودنمائی در بحث و بر هراس و دودلی و خودباختگی، هر كس مراء را شيوه خود ساخت شب تارش بروز روشن مبدّل نشود، و هر كس از آنچه در پيش دارد بهراس باشد بعقب برگردد و از پيشروی باز ماند، و هر كس در باره حقيقت دودلی دارد و حس تشخيص ندارد زير سم شياطين پايمال شود.

كفر بر چار پايه شد ستوار بر تعمق، تنازع دشوار

كج دلی و شقاق در دنبال بهر كفرند پايه در هر حال

هر كه دارد تعمق اندر حق نگرايد بسوی حق مطلق

هر كه از جهل پر نزاع بود دائما كور دل بسر ببرد

دل کج نیک را بدی بیند ور بدی بهر نیک می چیند

مست گمراهی است و لا یعقل نیست او را شعوری اندر دل

هر که تک رو شود جدا ز خدا راه سختی به پیش دارد، ها

کار او مشکل است و پیچیده و اندرین تنگنا است رنجیده

شک، بر چار شعبه قائم شد بر مراء و هراس و شد و نشد

چارمش را شمار استسلام که نه امید ماند و نه مرام

هر که را شیوه شد مراء و جدال شب او را نه پی نه صبح زوال

بهراسد از آنچه در پیش است در عقب گرد پر ز تشویش است

ور بتردید و ریب تمکین است پایمال سم شیاطین است

الحادیه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۱) و قال علیه السّلام: فاعل الخیر خیر منه، و فاعل الشّرّ شرّ منه.

اللغه

(فاعل) اسم فاعل مضاف إلی مفعوله و ذی الاضافه اسمها لفظیه فلا یفید التعریف فان اعتبر مبتدأ کان من باب الابتداء بالنکره و لا یجوز الابتداء بالنّکره إلّا لفائده، فتأمل.

المعنی

الفعل من الفاعل کالثمره من الشجره و التمره من النخله و الضوء من القمر فهو فرع علی أصله و کونه أفضل، أوضح من أن یذکر و یفصّل، و الظاهر أنّ غرضه علیه السلام التنبیه علی تقدیر عمّال الخیر بذاتهم و تشویقهم لیکثروا، و المبارزه مع عمّال الشرّ و محوهم لیبادوا، أو تنبیه علی نحو من الأصول العلمیه و الوصول من المعلول إلی العلّه.

الترجمه

فاعل خیر بهتر از خیر است، فاعل شر ز شر بود بدتر

هر که نیکی کند به از نیک استو آن که بد کرد بدتر است از بد

الثانیه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۲) و قال علیه السّلام: کن سمحا و لا تکن مبذّرا، و کن مقدّرا و لا تکن مقتّرا.

اللغه

(سمح) صار من أهل الجود فهو سمح، (بذّر) المال فرّقه إسرافا و بدّده (قتر) علی عیاله: ضیّق علیهم فی النّفقه - المنجد.

المعنی

قد تعرّض علیه السّلام فی هذه الحکمه إلی أهمّ مسائل تدبیر المنزل و تنظیم المعاش، و وصّی بالسماحه و الجود، بما یسعه المال الموجود، و لکن منع التبذیر و لو فی العطاء و الإنفاق علی ذوی الحاجه، فلو احتاج بنفسه أو بعیاله إلی ما فی یده فأعطاه لغیره فهو نوع من التبذیر کما أنّه لو صرف ماله فی ضیافه فکاهیّه کان من التبذیر، و التقتیر أن یضیّق علی نفسه أو أهله فی المعیشه بما یضرّ حالهم أو یخالف شأنهم مع سعته و یسره، کما هو عاده بعض الأثریاء حبّا لجمع المال و الادّخار.

الترجمه

بخشنده باش و ولخرج مباش، اندازه گیر باش ولی سخت گیر و تنگ نظر مباش.

بخشنده باش لیک ز تبذیر دور باش اندازه گیر خرج، ولی کم بده مباش

الثالثه و الثلاثون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۳) و قال عليه السّلام: أشرف الغنى، ترك المنى.

المعنى

(المنى) جمع منيه و هى توقّع ما لا يمكن وجوده أو يتعذّر تحصيله، و هى بنفسها حاجه شديده و فقر مولم يتولّد منها حاجات كثيره و شدائد مولمه غير يسيره تمسّ بكرامه الإنسان و شرفه، فالمنى الشهوانيه تجرّ الإنسان إلى الخضوع لربّات الجمال و تحمّل ما يكلّفنه بالغنج و الدلال، و المنى فى الجاه و تحصيل الرتب العاليه تخضع الإنسان تجاه الرّجال الأنذال، و منيه جمع المال و الادّخار تكلّف الإنسان بتحمل مشاق صعبه ماسّه بالشرف، فأشرف الغنى ترك الامنيّات و ملازمه القناعه و الثبات.

الترجمه

باشرفترين بى نيازى، ترك آرزو و آزمندى است.

بهترين بى نيازى هر كس آنكه گويد بارزو: كن بس

الرابعه و الثلاثون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۴) و قال عليه السّلام: من أسرع إلى النّاس بما يكرهون، قالوا فيه بما لا يعلمون.

اللغه

(أسرع) إلى الأمر: بادر و عجّل، و بالأمر: بادر به - المنجد.

الاعراب

إلى، فى إلى الناس رابطه بين المعمول و الفعل، و الباء فى بما يكرهون، للالصاق.

المعنی

من أهمّ الامور ملاحظه حال السامع و المأمور و المتّعظ فی استعداده للتبلیغ و تحمّل القوانین، و الأخبار الملقاه إلیه و خصوصا إذا کان طرف الخطاب و الأمر عامه الناس، فانه لا بدّ لنفوذ الکلام فیهم و إجراء الأوامر بینهم، و ینبغی أن یکون ذلک الکلام أو الدستور ملائما لطبعهم و موافقا لأمیالهم بوجه ما، فلو کان مؤلما لهم مکروها فی نظرهم یوجّهون سهام البهتان إلی القائل و الامر و إن کان حقا کما هو المعروف من حال النّاس تجاه الأنبیاء و الهداه و الحکماء و الدعاه و کأنه أشار إلی ما لقیه من النّاس تجاه أوامره و بیانه للحقائق و القوانین الالهیّه.

الترجمه

هر که عجولانه چیزی را بمردم اظهار کند که ناخواه آنها است، ندانسته هر سخنی در بارهٔ او بگویند.

هر که آرد بهر مردم چیز ناخواهی شتابان در پیش گویند نادانسته هر حرفی فراوان

الخامسه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۵) و قال علیه السّلام: من أطال الأمل، أساء العمل.

المعنی

إنّ أخوف ما أخاف علیکم اثنان: اتّباع الهوی و طول الأمل، أمّا اتّباع الهوی فیصدّ عن الحق، و أمّا طول الأمل فینسی الاخره.

الترجمه

هر که رشتهٔ آرزو را دراز کند، بکار بد آغاز کند.

هر کسی آرزو دراز کند شیوهٔ کار زشت، ساز کند

السادسه و الثلاثون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۶) و قال عليه السّلام، و قد لقيه عند مسيره إلى الشّام دهاقين الأنبار فترجّلوا له و أشتدّا بين يديه فقال عليه السّلام: ما هذا الّذى صنعتموه؟ فقالوا: خلق منّا نعظّم به أمراءنا، فقال: و اللّه ما ينتفع بهذا أمراؤكم، و إنّكم لتشقّون على أنفسكم فى دنياكم، و تشقون به فى آخرتكم، و ما أخسر المشقّه وراءها العقاب، و أربح الدّعه معها الأمان من النّار.

اللغه

(الدّهقان) معرّب إن جعلت النون أصليه من قولهم تدهقن الرّجل و له دهقنه موضع كذا صرفته لأنه فعلان، و إن جعلته من الدّهق لم تصرفه لأنّه فعلان و (انبار) اسم بلد - صحاح. (اشتدّوا) عدوا بين يديه، و (شقّ) على الشىء شقا و مشقّه - صحاح. (الدّعه) السكينه، الرّاحه و خفض العيش - المنجد.

الاعراب

و قد لقيه عند مسيره، جمله حاليه برابطه قد و الواو، ما هذا الّذى - إلخ - لفظه ما، اسميه استفهاميّه خبر مقدّم لهذا الّذى، ما أخسر المشقّه، بصيغه التعجّب، يفيد الاستغطام و التحسّر، و مثلها أربح الدّعه المعطوفه على أخسر.

المعنى

نهض الإسلام و القرآن بالبشر نهضه ديموقراطيه عميقه مقرونه بالعلم و المعرفه، فرفع العرب من حضيض الجهاله فصاروا أمّه عالمه ديموقراطا بطبعهم المنزّه عن تشريفات ملوكيه مصنوعه فى الفارس و الرّوم، و هذا هو سرّ تقدّم المسلمين الجدد فى القرون الاولى الهجريه و نشر الاسلام فى بلاد كفارس و الرّوم

المکبّله بقیود التشریفات منذ قرون، فکان من شأن الإسلام تحریر النّاس عن هذه القیود الثّقیله، و کان الإمام علیه السّلام فی هذا المضیق من الفرصه و علی اهبه سفر مهیب شاغل إلی مقصد هائل و هو معرکه صفّین الدامیه الهدّامه، یفتح مدرسه جدیده فی محیط الإسلام و یبدأ تعلیمات عالیه انسانیّه فی هذه الجمل القصار الوجیزه نلخّصها فی الأعداد التالیه:

۱ - التشریفات البلاطیه بهذه الصّور ممّا لا ینتفع به الامراء نفعا عقلانیا للدّنیا أو الاخره، فهی من اللهو الباطل الممقوت.

۲ - تحمّل هذه المشقّات مبغوض عند الإسلام و موجب لعذاب الاخره.

۳ - أخسر المشقّات ما یتبعها العقاب، و أربح الاستراحه الاشتغال بما فیه أمان من النّار.

الترجمه

علی علیه السّلام بسوی شام سفر کرد و چون بشهر أنبار رسید - در کنارهٔ فرات - دهقانان أنبار در برابر آن حضرت از مرکب های خود پیاده شدند و در جلو او دویدند - و باصطلاح پاکوبی کردند - علی علیه السّلام به آنها فرمود: این کار شما چه معنی دارد؟ در پاسخ گفتند: این رسمی است که ما بوسیلهٔ آن امراء خود را تعظیم می کنیم - إظهار احساسات - آن حضرت فرمود: بخدا این کار برای امراء شما سودی ندارد و براستی که شما خود را بدین کار در دنیا رنج می دهید و در دیگر سرای بدان بدبخت می شوید، وه چه بسا زیانبار است رنجی که عذابش در دنبال، و چه بسیار سودمند است استراحتی که قرین أمان از دوزخ و وبال است.

کار مولا چه به پیکار کشید در ره شام بأنبار رسید

بر علی چشم دهاقین افتاد همه از شوق شعف در فریاد

می دویدند به پیشش چالاک پای کوبان همه اندر سر خاک

گفت مولا بدهاقین کاین چیست؟ همه گفتند که یک رسم شهی است

ما به پیش امرا می تازیم نرد تعظیم چنین می بازیم

گفت: این کار ندارد سودی که تن خویش از آن فرسودی

خویش را رنجه بدنیا سازید با شقاوت سوی عقبا تازید

چه زیانبار بود آن سختی که بدنبال کشد بدبختی

چه خوش آن راحت بی درد و وبال که أمان آورد از وزر و وبال

السابعه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۷) و قال علیه السّلام لابنه الحسن علیه السّلام: یا بنیّ احفظ عنّی أربعا و أربعا لا یضرّک ما عملت معهنّ: إنّ أغنی الغنی العقل، و أکبر الفقر الحمق، و أوحش الوحشه العجب، و أکرم الحسب حسن الخلق. یا بنیّ إیّاک و مصادقه الأحمق فإنّه یرید أن ینفعک فیضرّک و إیّاک و مصادقه البخیل فإنّه یبعد [یقعد] عنک أحوج ما تکون إلیه و إیّاک و مصادقه الفاجر فإنّه یبیعک بالتّافه، و إیّاک و مصادقه الکذّاب فإنّه کالسّراب یقرّب علیک البعید و یبعّد علیک القریب.

اللغه

(الحمق) و الحمق: قلّه العقل.

الاعراب

بنیّ، منادی ابن مصغرا و مضافا إلی ضمیر المتکلّم، و فتحه لرفع التقاء الساکنین، ما تکون إلیه عنک أحوج، عنک جار و مجرور متعلّق بیبعد فصل بینهما ما تکون إلیه، و ما مصدریّه زمانیه، و أحوج خبر تکون، و العجب من ابن میثم الشارح حیث جعل أحوج حالا من ضمیر عنک، فتدبّر.

المعنى

ذكر عليه السّلام فى هذه الجمل من الكلام فصلان: أحدهما فى تدبير النّفس و من أهمّ مسائل الحكمه العمليه، و الثانى فى آداب المعاشره و تدبير الاجتماع و لهذا فصّل أحدهما عن الاخر و قال: أربعا و أربعا.

عرّف وفور العقل بأنه أغنى العقل، و المقصود من غنى العقل أن يكون تعقل الانسان مضيئا يوضح له كافّه جوانب حياته و جميع نواحى حوائجه، فيهديه فى كلّ شأن من الشئون إلى ما هو صلاحه، و يحفظه عن ارتكاب ما يضرّه و لا يحتاج إلى من يكفّله و يحافظه كالقيّم عليه، و من نواحى الحياه درك لزوم التعلّم عند العالم فيما كان جاهلا، و الرّجوع إلى المشير إذا كان الأمر عليه مبهما، فلا يكون المراد من غنى العقل التفرّد بكلّ شىء و الاستغناء عن التعليم و الاستشاره، كيف؟ و النّبى صلّى اللّه عليه و آله مع كونه كلّ العقل و غير محتاج إلى المعلّم مأمور بالاستشاره مع امّته فى الامور فقال تعالى: «وَ شاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ » - ۱۵۹ آل عمران».

و تبيّن من ذلك أنّ أكبر الفقر الحمق لأنّ الأحمق لا يهتدى إلى أن يرجع إلى العالم فيما يجهل، و لا إلى المشاور فيما لا يفهم و لا يعقل.

و العجب يوجب الترفع و توقع الاحترام من الأنام، فالمعجب يرى نفسه فى مقام لا يرى معه غيره فيبتلى بالوحشه و يمنع ترفعه من الانس و الخلطه مع أبناء جنسه، فيزيد بذلك وحشته، فالعجب أوحش الوحشه.

و الحسب هو الانتماء إلى بيت رفيع يختلف إليه النّاس و يحبّون ذويه فاذا كان الانسان صاحب خلق حسن مع أبناء جنسه و بنى نوعه يجتمعون إليه و يحبّونه.

و المصادقه رابطه وديّه بين الصديقين تقتضى المعاونه فى الامور و المشاركه فى دفع المحذور، فاذا كان الصّديق أحمقا لا يميز النفع من الضرّ، و لا الخير من الشرّ و يجلبه رابطه الصّداقه إلى إيصال النفع إلى صديقه و لكن غباوته و حمقه يجرّه.

إلی ایصال الضّرر إلیه کما حکی فی اسطوره: رجل یصادق دبّا فنام و اجتمع علی وجهه الذّبان فأراد الدبّ دفعها فألقی علی وجهه حجرا قتله به.

من أثر الصداقه الاعتماد علی الصدیق عند حدوث حاجه ماسّه تقتضی الاستعانه الماليّه أو العملیّه، و لکن إذا کان الصدیق بخیلا فربما یمنع اعانته أحوج ما یکون الصّدیق، و لو لم یعتمد علیه فربما لجأ بقضاء حاجته إلی غیره ممّن کان یقضیها.

و الفاجر المنهمک فی الشهوه قد خرق ستر الحیاء و خلع العفّه فلا یبالی بما یصدر منه و لو کان بیع صدیقه بأبخس ثمن، فلا یصلح للصّداقه و یجب الحذر عنه و سلب الاعتماد علیه.

و أمّا الکذّاب فهو الّذی صار الکذب عاده له و یحکی عمّا لا واقع له فشبّهه علیه السّلام بالسّراب یتلألأ فی البریّه کأنه ماء قریب المکان و کلّما أسرع نحوه العطشان یبعد عنه فلا یصل إلیه أبدا، و الکذّاب یعد الانسان فیخلفه و یقرب إلیه المقاصد و یجلب الإنسان نحوها، و لکن لا یصل الإنسان إلی تلک المقاصد.

الترجمه

بفرزندش حسن علیه السّلام فرمود:

پسر جانم چهار سفارش را از من نگه دار و چهار سفارش دیگر که تا آنها را بکار بندی زیان نبری: راستی که بالاتر از هر بی نیازی بی نیازی در خردمندی است، و بزرگترین فقر و بی نوائی حماقت است، وحشتناکترین همه وحشتها خود پسندیست، و ارجمندترین حسب خوش خوئی.

پسر جانم مبادا با أحمق دوستی کنی که می خواهد بتو سود رساند در عوض زیانت می رساند، و مبادا با بخیل دوستی کنی که هنگام نیازمندی بوی از تو رو گردان می شود، و مبادا با هرزه دوستی کنی که تو را به پشیزی می فروشد، و مبادا با دروغزن یار گردی که چون سراب است دور را بتو نزدیک نشان می دهد و نزدیک را دور.

گفت علی با حسنش کای پسر چار سخن دار ز من در نظر

چار دیگر نیز فزایم تو را تا که نیفتی تو بهر ماجرا

به ز خرد بهر تو سرمایه نیست حمق سر حاجت و بی مایه گی است

عجب ز هر وحشتی افزونتر است خوش خوئی از هر حسبی بهتر است

دست کش از دوستی أحمقان چون عوض نفع، دهندت زیان

دوست مگیری ز بخیلان که چون بیندت اندر، بزیانی فزون

از بر تو دور شود همچو باد دوستیت هیچ نیارد بیاد

دوستی هرزه مبادت نصیب چون که فروشد به پشیزت، حبیب

هیچ بکذّاب مکن دوستی همچو سراب است و تهی پوستی

دور نماید که بنزدیک تو است و آنچه بر تو است کند دور چست

الثامنه و الثلاثون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۸) و قال علیه السّلام: لا قربه بالنّوافل إذا أضرّت بالفرائض.

اللغه

(النافله) ج: النوافل ما تفعله ممّا لم یفرض و لم یجب علیک - المنجد.

الاعراب

لا، لنفی الجنس، و قربه، اسمه مبنیّه علی الفتح لتضمن معنی من الجنسیّه و الخبر محذوف و هو حاصل، بالنّوافل جار و مجرور متعلق بقربه، إذا ظرف زمان مضاف إلی جمله أضرّت بالفرائض.

المعنی

قال الشارح المعتزلی: فان حمل علی حقیقته فقد ذهب إلی هذا المذهب کثیر من الفقهاء و هو مذهب الامامیّه و هو أنه لا یصحّ التنفّل ممّن علیه قضاء فریضه فاتته لا فی الصّلاه و لا فی غیرها، فأمّا الحجّ فمتّفق علیه بین المسلمین - إلخ.

أقول: نسبه عدم جواز التنفّل لمن عليه فائته إلى مذهب الاماميه محلّ اشكال، قال العلامه المجلسى رحمه اللّه فى شرحه على فروع الكافى فى باب التطوع فى وقت الفريضه فى شرح الحديث الأوّل من هذا الباب: و اختلف الأصحاب فى جواز التنفّل لمن عليه فريضه فقيل: بالمنع، و ذهب ابن بابويه و ابن الجنيد إلى الجواز انتهى.

و الأقرب أن يقال: إنّ كلامه عليه السّلام يدلّ على نفى التقرّب و الثواب فى النوافل إذا أضرّت بالفرائض، لا على البطلان و عدم الصحّه، و بينهما فرق ظاهر و ليس المقصود أنّ إتيان النافله صار سببا تامّا لترك الفريضه أو النقص فيها، بل المراد أنّ التهيّأ للفريضه أهمّ، و حفظ كمالها ألزم، فمن اشتغل اللّيل بتلاوه القرآن أو النوافل و أتعب نفسه حتّى غلب عليه النّوم وفات عنه فريضه الصّبح، فلا ثواب له و لا قربه فى نوافله.

الترجمه

نوافل موجب قربت نشوند در صورتى كه مايۀ نقصان در فرائض باشند.

در نوافل قربت حق را مجو گر فرائض در ضرر افتند زو

التاسعه و الثلاثون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۹) و قال عليه السّلام: لسان العاقل وراء قلبه، و قلب الأحمق وراء لسانه.

الاعراب

وراء، منصوب على الظرفيه مضاف إلى قلبه و متعلّق بفعل مقدّر، و الجمله خبر قوله: لسان العاقل.

المعنى

قال الرّضىّ رحمه اللّه: و هذا من المعانى العجيبه الشريفه، و المراد به أنّ

العاقل لا يطلق لسانه إلّا بعد مشاوره الرّويّه و مؤامره الفكر، و الأحمق تسبق حذفات لسانه و فلتات كلامه على مراجعه فكره و مماخضه رأيه، فكانّ لسان العاقل تابع لقلبه، و كانّ قلب الأحمق تابع للسانه، و روى عنه عليه السّلام هذا الكلام بلفظ آخر و هو: قلب الأحمق فى فيه، و لسان العاقل فى قلبه.

الترجمه

زبان خردمند دنبال دل اوست، و دل نابخرد دنبال زبان اوست.

سيد رضى رحمه اللّه در شرح اين جمله فرموده:

اين بيان على عليه السّلام از معانى مبتكر و شگفت آور و ارجمند است، و مقصود اينست كه خردمند لب بسخن نگشايد و دم برنياورد مگر پس از اين كه در دل سخن خود را بسنجد و با عقل و خرد آنرا در ميان نهد و سفته كند، ولى نابخرد نسنجيده زبان پرانى كند و بى اختيار از چاك دهانش كلمات ناهموار بيرون ريزد و سخنش بر تدبير و سنجش نظرش پيشى گيرد، باين نظر گويا زبان خردمند دنبال دل او قرار دارد أول فكر ميكند و بعد سخن مى گويد، و گويا دل نابخرد و أحمق در پس زبان اوست كه ناسنجيده سخن مى گويد، و اين سخن بتعبير ديگر هم از آن حضرت روايت شده كه:

دل احمق در دهان اوست، و زبان خردمند در دل او است.

زبان خردمند اندر پس دل از اين رو نگويد سخنهاى باطل

سخنهاى باطل ز أحمق تراود كه پشت زبان قلب او هست كامل

الاربعون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۰) و قال عليه السّلام - لبعض أصحابه فى علّه اعتلّها -: جعل اللّه ما كان من شكواك حطّا لسيّئاتك، فإنّ المرض لا أجر فيه، و لكنّه

يحطّ السّيّئات و يحتّها حتّ الأوراق، و إنّما الأجر فی القول باللّسان و العمل بالأيدی و الأقدام، و إنّ اللّه سبحانه يدخل بصدق النّيّه و السّريره الصّالحه من يشاء من عباده الجنّه. قال الرّضیّ: و أقول: صدق عليه السّلام إنّ المرض لا أجر فيه، لأنّه من قبيل ما يستحقّ عليه العوض لأنّ العوض يستحقّ على ما كان فی مقابله فعل اللّه تعالى بالعبد من الالام و الأمراض و ما يجرى مجرى ذلك، و الأجر و الثّواب يستحقّان على ما كان فی مقابله فعل العبد فبينهما فرق قد بيّنه عليه السّلام كما يقتضيه علمه الثّاقب، و رأيه الصّائب.

اللغه

(الشكوى) الألم أو العلّه ذكرهما أو توجّع منهما، (حطّ) حطّا وضعه أو تركه، (حتّ) حتّا عن الشجر: أسقط ورقه و قشره (السريره) جمع سرائر السرّ الّذى يكتم، ما يسرّه الإنسان من أمره، النيّه يقال هو طيب السريره أى سليم القلب صافى النيّه - المنجد.

الاعراب

اعتلّها افتعال من العلّه فاعله مستتر فيه، و الضمير ترجع إلى العلّه منصوب على الحذف و الايصال أى اعتلّ بها، من شكواك ظرف مستقرّ خبر كان، و حطا مفعول ثان لجعل، حتّ الأوراق مفعول مطلق نوعى، فى القول ظرف مستقرّ خبر الأجر، بصدق النيّه ظرف متعلّق بيدخل و الباء للسببيه، الجنّه مفعول ثان ليدخل.

المعنى

فی کلامه علیه السّلام نکات من مهمات مسائل علم الکلام:

منها استحقاق الأجر علی العمل.

و منها أنّ الثواب بالاستحقاق أو بالتفضّل، و یظهر من کلامه هذا أنّ ترتّب الثّواب علی العمل بالاستحقاق لا بالتّفضّل لوجهین:

۱ - أنه علیه السّلام عبّر عن الثواب بالأجر، و الأجر ما یستحقّه الأجیر فی مقابل عمله، و لا یطلق علی ما یتفضّل به.

۲-أنه علیه السّلام حصر الأجر فی العمل الاختیاری الصادر من المکلّف سواء کان قولا- باللسان، أو عملا- بالأرکان، أو نیّه بالجنان فانّ النوایا الحسنه أفعال قلبیه اختیاریه للإنسان، و قد عبّر عنها علیه السّلام بصدق النیّه و السریره الصالحه، و المقصود بالسریره الصالحه القصد نحو عمل الخیر، و لیست النیّه و السریره من قبیل الغرائز و المیول الغیر الاختیاریّه، و یؤیّده الحدیث المعروف: نیّه المؤمن خیر من عمله و نیّه الکافر شرّ من عمله، و الحدیث المستفیض عن الرّسول صلّی اللّه علیه و آله: لکلّ امرء ما نوی، بناء علی أنّ لفظه ما مصدریه و المقصود لکلّ امرء نیّته إن خیرا فخیر و إن شرّا فشرّ.

و منها مسئله الاحباط و التکفیر، و محصّله أنّ السیئه تقبل السّقوط بغیر توبه بوسیله عمل الخیر أو غیره، و الحسنه تسقط بوسیله ارتکاب سیئه کالغیبه مثلا أم لا و ظاهر کلامه علیه السّلام ثبوت التکفیر للسیّئات، و لذا دعا لهذا المریض و طلب من اللّه العزیز أن یجعله مرضه حطا لسیئاته، و یظهر منه أنّ تأثیر المرض فی تکفیر السیئه و حطّها لیس ذاتیا، بل المرض مقتضی لذلک و لا بدّ من تقویته بالابتهال إلی اللّه أو بحسن النیّه و السریره کما أشار إلیه علیه السّلام فی آخر کلامه.

و لکلّ من هذه المسائل الکلامیّه المندرجه فی طیّ کلامه علیه السّلام علی ایجازه مباحث مفصّله فی الکتب الکلامیّه لا مجال لاستیفاء البحث حولها فی هذا الشرح الوجیز، فمن أراد الاطلاع علیها فلیطلبها من مظانّها.

و ممّا ينبغى التوجّه إليه هنا أنّ الأجر و الثّواب مترادفان أم بينهما فرق فقد استعمل الأجر فى جزاء الأعمال الصالحه فى آيات من القرآن المجيد أشهرها قوله تعالى «إِنّا لا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا » - ٣٠ - الكهف» «إِنَّ اللّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ » - ١٢٠ - التّوبه» كما استعمل لفظ الثّواب فى هذا المعنى فى قوله تعالى: «ثَواباً مِنْ عِنْدِ اللّهِ وَ اللّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوابِ » - ١٩٥ - آل عمران» و لكن لا يستعمل كلمه الثواب بمعنى الاجره فى العرف، فكأنّ الثواب يختصّ بالامور المعنويه و الاخرويّه.

و قد أشار الرضىّ فى شرح كلامه إلى مسئله كلاميه رابعه، و هى: أنّ كلّ ألم و مرض يعرض للعبد بفعل اللّه يستحقّ العبد عليه عوضا من اللّه، و كلام الرّضى يزيد المقام اعضالا، فانه إذ استحقّ العوض على المرض فهل هو إلّا ترتب الثواب و الأجر، فما الفرق بين عوض المرض و عوض فعل الطاعه، و يظهر من كلام الامام عليه السّلام أنّ الفرق بين المرض و فعل الطّاعه معنوىّ، فالمرض لا أجر له و ينحصر الأجر فى الطاعه، و لكن كلام الشارح الرّضى يشعر بأنّ الفرق بينهما لفظى، و تنقيح الكلام يحتاج إلى بحث لا يسعه المقام.

الترجمه

بيكى از يارانش هنگام عيادت او در بارهٔ دردى كه دچار شده بود فرمود:

خداوند آنچه را از آن مى نالى جبران گناهانت سازد، راستى كه بيمارى بذات خود ثوابى ندارد، ولى جبران گناهان مى شود و بمانند برگهاى خزانى آنها را فرو مى ريزد، و همانا ثواب در گفتار با زبان و كردار با دستها و پاها است و براستى كه خداوند سبحانه بوسيلهٔ پندار نيك و نهاد پاك و شايسته هر كدام از بنده هاى خود را خواهد ببهشت مى برد.

رضى رحمه اللّه گويد: من مى گويم: على عليه السّلام درست فرموده است: راستى كه بيمارى خود بخود ثوابى ندارد، زيرا از قبيل اموريست كه عوضى دارد، زيرا

در برابر هر درد و بیماری و أمثال آنها که خدا ببنده خود داده بنده مستحق عوضی است، ولی استحقاق أجر و ثواب در برابر کار خود بنده است، و میان این دو فرقی است که آن حضرت بعلم ثاقب و رأی درست خویش بیان فرموده است.

علی گفت با یار بیمار خویش خدایت ببخشد ز تیمار خویش

ندارد مرض اجر از سوء بخت بریزد گناهان چه برگ از درخت

بود أجر در گفته های زبان و یا کار با دست و پا ای فلان

خداوند سبحان برد در بهشت هر آن بنده خواهد نکو سرنوشت

به پندار نیک و نهاد نکو که رمز بهشتند بی گفتگو

الحادیه و الاربعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۱) و قال علیه السّلام - فی ذکر خبّاب بن الأرتّ: یرحم اللّه خبّاب ابن الأرتّ فلقد أسلم راغبا، و هاجر طائعا، و قنع بالکفاف، و رضی عن اللّه، و عاش مجاهدا(۱). طوبی لمن ذکر المعاد، و عمل للحساب، و قنع بالکفاف و رضی عن اللّه.

اللغه

(الطوبی): الغبطه و السعاده، الخیر و الخیره، یقال: طوبی لک، أی لک الحظّ و العیش الطیب - المنجد.

الاعراب

الظّاهر أنّ طوبی مبتدأ و الظّرفیه و هی لمن ذکر - إلخ - خبره، أی السعاده .

۱- (۱) فی أکثر النسخ هذه هی الحکمه الثانیه و الاربعون، للفصل بینها و بین ما قبلها بجمله: و قال علیه السلام، و یظهر من الشارح أنها من تتمه الحکمه الحادیه و الاربعین فتذکر - المصحح -

لمن كان كذا، و الجمله اسميّه خبريّه فى مقام الدّعاء أو التحسّر باختلاف المقام أو التغبّط، و مقتضى المقام هو الأوّل، و الظّاهر أنّ طوبى علم للجنس فتدبّر.

المعنى

كان خباب بن الأرت من أفذاذ أصحاب النّبى صلّى اللّه عليه و آله المخلصين و الحاملين لأسرار الشّريعه الإسلاميّه، ممّن تلمسوا الحقيقه بقلوبهم و بلغوا الدّرجه القصوى من اليقين بالنسبه إلى معالم الدّين، و من الّذين كانوا شهداء على النّاس و موازين للحق عند ظهور الخلاف، فكونه فى صفّ أصحاب أمير المؤمنين مجاهدا معه فى صفّين من الأدلّه القاطعه على أنّ علىّ مع الحقّ و الحقّ مع علىّ يدور معه أينما دار فمثله فى أصحابه عليه السّلام مثل عمّار.

و قال الشّارح المعتزلى: و هو قديم الإسلام، قيل: إنّه كان سادس ستّه و شهد بدرا و ما بعدها من المشاهد، و هو معدود فى المعذّبين فى اللّه.

و فى التنقيح قال العلاّمه الطباطبائى رحمه اللّه: إنّ فيه و فى سلمان و أبى ذر و العمّار أنزل اللّه تعالى «وَ لا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَداهِ وَ الْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ » ۵۲ - الأنعام» - إلخ.

و عن الخصال عن علىّ عليه السّلام السّباق خمسه: فأنا سابق العرب، و سلمان سابق الفرس، و بلال سابق الحبشه، و صهيب سابق الرّوم، و خباب سابق النبط.

و فى حاشيه التنقيح عن اليافعى فى تاريخه أنّ فضائل صهيب و سلمان و أبى ذر و خباب لا يحيط بها كتاب.

و قد وصفه علىّ عليه السّلام فى هذا الوجيز من الكلام بما لا مزيد عليه، و أثبت له فضيله الرغبه إلى الإسلام و الطّوع على الهجره و صرف الحياه فى الجهاد فناهيك بهذه الفضائل عن التّتبع للأقوال، و ثناء سائر الرّجال، و الظّاهر أنّ ما ذكره عليه السّلام فى الجمل التاليه تغبّط على خباب عرضه على سائر الأصحاب و حثّهم بذلك على سلوك سيرته و الاقتداء بطريقته.

ذكر ابن هشام فى سيرته «ج ۱ ص ۲۱۱ ط مصر فى إسلام عمر بن الخطّاب»:

قال ابن إسحاق: و كان إسلام عمر فيما بلغنى أنّ اخته فاطمه بنت الخطّاب و كانت عند سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل و كانت قد أسلمت و أسلم بعلها سعيد بن زيد و هما مستخفيان بإسلامهما من عمر، و كان نعيم بن عبد اللّه النحام من مكّه رجل من قومه من بنى عدى بن كعب قد أسلم و كان أيضا يستخفى بإسلامه فرقا من قومه و كان خباب بن الأرتّ يختلف إلى فاطمه بنت الخطاب يقرئها القرآن - إلخ انتهى و كفى بذلك دليلا على أنّ خباب أحد دعاه الإسلام السابقين الّذين يعاونون النّبىّ فى بثّ الدّعوه الإسلاميه أبان غربه الإسلام و اضطهاده من أعدائه الألدّاء قال ابن أبى الحديد: إنه أوّل من دفن بظهر الكوفه من الصحابه.

الترجمه

در مورد یاد آوری از خباب بن ارت، فرمود: خدای رحمت کناد خباب بن ارت را که محققا از شوق مسلمان شد و با طوع و رغبت راه هجرت پیش گرفت و زندگانی را بجهاد گزرانید، خوشا بحال کسی که در یاد معاد است و برای هنگام حساب قیامت کار میکند و بکفاف معیشت قناعت دارد و از خدا خشنود است.

علی یاد خباب میکرد و گفت خدا رحمت آرد به بن ارت جفت

که از دل مسلمان شد و با شعف بهجرت گرائید تا در نجف

نمود عمر خود صرف اندر جهاد خوشا حال آن کو بیاد معاد

برای حساب خدا کارگر قناعت منش راضی از دادگر

الثانیه و الاربعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۲) و قال علیه السّلام: لو ضربت خیشوم المؤمن بسیفی هذا علی أن یبغضنی ما أبغضنی، و لو صببت الدّنیا بجمّاتها علی المنافق علی أن یحبّنی ما أحبّنی، و ذلک أنّه قضی فانقضی علی لسان النّبیّ الامّیّ - صلّی اللّه علیه و آله - أنّه قال: یا علیّ لا یبغضک مؤمن، و لا یحبّک منافق.

اللغه

(الخيشوم) أصل الأنف، (الجمّات) جمع جمّه و هو مجتمع الماء من الأرض - من شرح ابن ميثم.

الاعراب

لو حرف شرط لتعليق نفى على نفى و مفادها امتناع وجود الجزاء لامتناع وجود الشرط، أنّه قضى فانقضى، اسم أنّ ضمير الشأن، و قضى فعل مجهول و نائب الفاعل مستتر فيه يرجع إلى الشأن الّذى يستفاد من ضمير أنّه، أو جمله أنّه قال التّاليه على سبيل التنازع بينه و بين قوله فانقضى، فيجعل الجمله نائب مناب فاعل قضى و يستتر ضمير الفاعل فى قوله فانقضى يرجع إليه.

المعنى

كان علىّ عليه السّلام صراط الحقّ، و مدار الحقيقه، و جوهر الإيمان، و مرآه صافيه لتجلّى ما فى قلوب النّاس فيه إذا واجهوه، و المسلمون عهدئذ مؤمن و منافق و كان من مهامّ الامور، تمييز المؤمن عن المنافق، و قد كان النبىّ صلّى اللّه عليه و آله يعرف المنافق بنور نبوّته و وحى اللّه، و قد عرّفهم لبعض الصحابه أصحاب الأسرار النبويّه منهم عمّار بن ياسر، و كان علىّ عليه السّلام مرآه صافيه لتمييز المؤمن عن المنافق فصدر النّبى هذا التوقيع المقياس و جعل بغض و حبّ علىّ مقياسا لتشخيص الايمان و النّفاق.

قال الشارح المعتزلى: و هذا الخبر مروىّ فى الصحاح بغير هذا اللفظ:

«لا يحبّك إلّا مؤمن، و لا يبغضك إلّا منافق».

أقول: ما دعاه إلى إسقاط لفظه يا على من صدر الحديث.

الترجمه

فرمود: اگر با همين شمشيرم بينى مؤمن را از بن ببرم تا بلكه مرا دشمن دارد، دشمنم نمى دارد، و اگر دنيا را با هر چه اندوخته دارد بكام منافق بريزم كه دوستم دارد، دوستم نمى دارد، و اين بخاطر اينست كه أمرى مقرّر شده و گذشته بر زبان پيغمبر امّى صلّى اللّه عليه و آله كه فرموده: اى على! مؤمنت دشمن ندارد، و منافقت دوست نگردد.

گفت علی گر که بشمشیر من بینی مؤمن ببرم تا به بن

بلکه شود دشمن و بد داردم می نشود دشمن و می خواهدم

ورکه جهان را بهمه گنج و سور باز دهم من بمنافق بزور

تا که شود دوست من کی شود؟ حکم قضا هست و چنین طی شود

گفتهٔ پیغمبر امّی است کو بغض مرا هیچ ز مؤمن مجو

دوستی من ز منافق بدور تا که بپوشد تن او خاک گور

الثالثه و الاربعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۳) و قال علیه السّلام: سیّئه تسوءک خیر عند اللّه من حسنه تعجبک.

اللغه

(السیّیء) القبیح یقال هو سیّیء الظنّ أی لا یظنّ خیرا فی النّاس، السّیئه ج: سیّئات مؤنث السیّیء، نقیض الحسنه: الخطیئه - المنجد.

الاعراب

تسوءک جمله فعلیه صفه لسیئه جوزت الابتداء بها.

المعنی

کلّ عمل یصدر من الفاعل المختار یبدأ من شعور قلبی یدعو إلیه، و یتعقّب بوجدان باطنی یترتّب علیه، و إنّما یوزن هذا العمل بهذا الشّعور الّذی دعا إلیه و بهذا الوجدان الّذی ترتّب علیه، فمن استشعر تعظیم رجل فعمل علیه یعدّ فعله تعظیما و إن أخطأ فی أداء الصنیعه أو کیفیّه الصنیعه، و من أهان رجلا ثمّ ندم و أعذر بجبران هذا التأثر الوجدانی سوء عمله، فمن ارتکب سیئه بداعی شهوته أو طمعه ثمّ تأثر من عمل نفسه و استاء به فکانه ندم و طلب العذر و العفو فتدارک سوء فعله و من دخله العجب من حسنه أتی بها و رأی فیها نفسه فقد أزال إخلاصه و عمله للّه تعالی فکأنّه استرجع عمله من اللّه و حوّله إلی نفسه الشیطانیّه و أبطله.

الترجمه

گناهت که تو را بد آید، به از کار نیکت که خودبینی فزاید.

گناهی که کردارش آزاردت به از کار نیکی که عجب آردت

الرابعه و الاربعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۴) و قال علیه السّلام: قدر الرّجل علی قدر همّته، و صدقه علی قدر مروئته، و شجاعته علی قدر أنفته، و عفّته علی قدر غیرته.

اللغه

(الأنفه) هی عزّه النّفس، (العفّه) ترک الشهوات الدّنیه، طهاره النفس (غار) الرّجل علی امرأته من فلان و هی علیه من فلانه: أنف من الحمیه و کره شرکه الغیر فی حقّه بها - المنجد.

الاعراب

علی قدر همّته، جار و مجرور متعلّق بفعل عام، و الجمله خبر قدر الرّجل و الظاهر أنّ لفظه علی بمعنی باء المقابله، و قد صرّح فی شرح التصریح بأنّ أحد معانیها موافقه الباء.

المعنی

المقصود من القدر هو الاعتبار و الوجاهه عند اللّه أو عند الناس علی سبیل منع الخلوّ، و الهمه توجّه النّفس و بذل الجهد فی حصول غایه من الغایات المعنویه أو المادیّه، فمن اهتمّ فی غرض معنوی إلهیّ و سلک طریقه التّقرب إلی اللّه فیساوی فی الاعتبار و الوجاهه بمقدار ما بذل الهمّه فی هذا السبیل، کما أنه من اهتمّ إلی تحصیل المال و الجاه عند النّاس یساوی اعتباره عند أرباب الأحوال و العامّه ما بذل من الهمّه فی هذا الطریق.

و الصّدق فی القول و العمل میزان یوزن به الرّجولیه و یعبّرون بها عنه و خصوصا فی مورد الوعد و إنجازه، فالمروّه و الرّجولیه الّتی تتصف بها الانسان فتصیر

مبدءا لتعاطی الأفعال الجمیله و موجبا لترک ما یعود إلی النقص توزن مع صدق الانسان فی أقواله و مواعیده.

و الشجاعه ثوران الغضب للدّفاع عن الحقّ و الحریم فتوزن مع الأنفه و عزّه النفس، فمن کان حقیرا فی نفسه و لا یبالی علی ما یراه من التعدّی فی حقه و حریمه فلا إقدام له فی الدّفاع، و لا یوصف بأنّه شجاع.

و الغیره نفره الانسان عن مشارکه غیره فیما اختصّ به من حریم أو وظیفه أو وطن بالنسبه إلی الأجانب، فالغیره تعتبر مبدءا للدّفاع تجاه تجاوز الأجنبیّ و لها مصادیق متکثّره باعتبار شتّی الامور، و أکثر موارد استعمالها فی الحریم و الأقارب، و العفّه هو کفّ النّفس عمّا یختصّ بالغیر من الحقوق و الحرمات و عفّه کلّ شخص و کفّه عن حریم غیره یوزن بغیرته بالنسبه إلی ما یختصّ به نفسه و ما یهتمّ بحفظه و صیانته.

الترجمه

قدر هر مردی باندازه همت او است، راستی و درستیش باندازه مردانگی او است، و دلیری هر کس برابر عزت منشی، و پارسائی باندازه غیرتمندیست.

قدر هر مردی تو هم اندازه دان با همتش صدق او را با مروّت چون دلیری عزتش

پارسائیش تو با غیرت بسنج و هوشدار هر که را عفّت نباشد نیست هرگز غیرتش

الخامسه و الاربعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۵) و قال علیه السّلام: الظّفر بالحزم، و الحزم باجاله الرّأی و الرّأی بتحصین الأسرار.

اللغه

(الحزم) ضبط الرّجل أمره و أخذه بالثقه، (الاجاله) الاداره - صحاح.

الاعراب

بالحزم جار و مجرور و ظرف مستقرّ خبر لقوله: الظفر، و الباء للالصاق أو الاستعانه.

المعنی

قد بیّن علیه السّلام فی هذه الجمل سبیل الظّفر بالمقاصد فی میادین النضال و المبارزه سواء کانت فی المعارک الهائله بین خصمین مع السّلاح و العتاد، أو فی میادین الحرب البارده و بوسیله التبلیغ و الاعداد.

و أفاد علیه السّلام أنّ مبدأ الظفر الأصلی هو کتمان الأسرار و ضبطها و حفظها من مظان تطلع الخصم، و قد توجّه إلی هذه النکته فی هذه العصور الأخیره الدّول الکبری و أسّسوا إدارات ضخمه و هیّئوا وسائل هامّه لحفظ أسرارها عن العدوّ و قاموا بوسائل هائله من الرّجال و الأموال فی طریق التجسّس عن أسرار الخصم و کشف برامجه و طلع فی غضون هذه الأعمال ما لا یحصی من المکائد و التدابیر الّتی اشغلت بعض ما ظهر منها کتبا عدیده الّفت و نشرت فی هذا الشأن.

و إجاله الرأی إشاره إلی طرح البرامج و إقامه حفلات الشور فی شتّی متاحی النضال و علیه العمل و الاعتماد فی هذه الأعصار، و یصعب حفظ الأسرار و تحصینها أذا دارت بین أفراد عدیده یشترکون فی المشاورات، و من امتیازات الامم الرّاقیه وفور الرّجال المحافظ للأسرار فیها، فکلّ شعب یفوز بوفر من اولئک الرّجال الأبطال فی حفظ الأسرار مقرون بالظفر فی مختلف المیادین، فباجاله هؤلاء الرّجال آرائهم فی شتّی نواحی المبارزه و القتال یتحصّل الحزم و النّظر الصّائب فی العواقب، و الحزم هو الأنظار الصائبه فی عواقب الحوادث و تنظیم الامور بحیث تصل إلی المطلوب، و یحصل بها الغرض.

الترجمه

پیروزی به دور اندیشی است، و دور اندیشی برأی زنی، و رایزنی نیازمند رازداری است.

ز دور اندیشیت پیروزی آید ز شور رأی دوراندیشی آید

اگر خواهی ز شورت رأی صائب تو را کتمان راز خویش باید

السادسه و الاربعون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۶) و قال عليه السّلام: احذروا صوله الكريم إذا جاع، و اللّئيم إذا شبع.

اللغه

(الصوله): السطوه، القهر الجوله و الحمله فى الحرب، لؤم كان دنىء الأصل، شحيح النّفس مهينا فهو لئيم ج: لئام - المنجد.

الاعراب

صوله الكريم منصوب على الحذف و الايصال توسّعا أى من صوله الكريم، إذا جاع، جمله ظرفيّه متعلّق باحذروا، و تقيد الأمر المستفاد منه.

المعنى

قد فسّر الشرحانقوله:احذروا اصوله الكريم إذا جاع،على ثورته عند شدّه الحاجه و الاضطرار، أو الضيم و الامتهان، قال الشّارح المعتزلى: ليس يعنى بالجوع و الشبع ما يتعارفه النّاس، و إنّما المراد، احذروا صوله الكريم إذا ضيم و امتهن، و تبعه ابن ميثم فقال: و جوعه كنايه عن شدّه حاجته، و ذلك مستلزم لثوران حميته.

أقول: الشرح الّذى علّقاها على الجمله الاولى لا يستقيم لوجهين:

۱-أنّ الصّوله عند الاضطرار و الحاجه ليست مقصوره على الكريم و لا مدحا له، بل الصّوله من اللئيم عند مسيس الحاجه و الاضطرار أشدّ و أليق بالحذر.

۲-أنّ ثوران الحميه و الغضب عند عدم التفات النّاس و طلب أمر كبير كما أفاده ابن ميثم لا يناسب مقام الكريم فى نظره عليه السّلام و لا يتبع عملا للأنام بالنسبه إليه، فهل يكلّف النّاس باشباعه و رفع حاجته، فالمقصود من هذه الحكمه الحذر من اللئيم إذا شبع و حصلت له قدره و سلطه، فتشير إلى المثل السّائر: عبد ملك عبدا

فأخذ النّاس تلدا.

و الظاهر أنّ المراد من الجوع معناه الحقيقى و يشير إلى خصله معروفه عند كرام الأبطال فى ميادين القتال فى هذه الأعصار و هى: أنّهم إذا خاضوا حربا هائله أحسّوا منها بالخطر لا يأكلون شيئا حذرا من أن اصيبوا ببطونهم، و يظهر منهم ما يفضحهم و يشينهم، و قد نقل فى ذلك قصّه عن بعض أيّام صفّين فى شأن مالك الأشتر رضوان اللّه عليه حيث أفلت من يده قرنا فسئل عن ذلك فأجاب بأنّى ما أكلت شيئا منذ يومين، فالمقصود الحذر من صوله البطل الكريم فى المعركه إذا جاع و وطن نفسه على الموت أو الظّفر.

الترجمه

از حمله كريم در حذر باشيد چون گرسنه بجنگ آيند، و از لئيمان بهراسيد چون سير برايند.

از حملهٔ كريم حذر كن چه گرسنه است ليك از لئيم چون كه شود سير الحذر

السابعه و الاربعون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۷) و قال عليه السّلام: قلوب الرّجال وحشيّه، فمن تألّفها أقبلت عليه.

اللغه

(الوحش) الوحوش و هى حيوان البرّ، الواحد وحشىّ - صحاح.

المعنى

المعروف المتسالم عليه أنّ الانسان مدنى بالطّبع و ميال إلى الاجتماع و الانس، و الأكثر على أنّ انسان على وزن فعلان و مأخوذ من انس و الانسى ضدّ الوحشى، فلو شرح كلامه على وجه العموم كان المقصود أنّ قلوب النّاس وحشيّه بناء على أنّ ذكر الرّجال فى المقام من باب التّغليب كما فى الشرحين قال ابن ميثم: جعل الوحشه هنا أصليّه، و قال المعتزلى بعد نقل شعر عماره بن عقيل و هى:

و ما النّفس إلاّ نطفه بقراره إذا لم تكدّر كان صفوا غديرها

فيكاد يخالف قول أمير المؤمنين عليه السّلام فى الأصل، لأنّ أمير المؤمنين عليه السّلام جعل أصل طبيعه القلوب التوحش، و انّما تستمال لأمر خارج - انتهى.

أقول: جعل التّوحش أصـلا فى الانسان مشكل لأنه مخالف لكونه مدنى بالطبع، و لما يشاهد من استيناس الأطفال بمجرد التّلاقى بعضهم مع بعض فالظّاهر أنّ المقصود من الرّجال العظماء من النّاس بحمل الألف و اللاّم على العهد الخارجى فتدبّر.

الترجمه

دل مردان رمنده است، هر كس آنها را رام كند بوى گرايند.

دل مردان رمنده چون آهو است هر كه رامش كند جهان با او است

الثامنه و الاربعون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۸) و قال عليه السّلام: عيبك مستور ما أسعدك جدّك.

اللغه

(أسعده) اللّه جعله سعيدا (الجدّ) الحظّ - المنجد.

الاعراب

لفظه ما، اسميه ظرف زمان مبهم مضاف إلى جمله أسعدك جدّك.

المعنى

المقصود هو الحثّ على معالجه العيوب و عدم الاغترار بالاخفاء و الستر من النّاس، فانّه إذا ارتكب الانسان ما كان عيبا و منقصه فلا يقدر على ستره إلاّ من طريق الحظّ و البخت الّذى ليس باختياره.

الترجمه

عيبت نهان است تا بختت جنبان است.

عیب نهان است بیاری بخت چون ثمر کرم زده بر درخت

التاسعه و الاربعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۹) و قال علیه السّلام: أولی النّاس بالعفو، أقدرهم علی العقوبه.

المعنی

حثّ کلّ القادرین علی الانتقام و العقوبه من المعتدّین، علی العفو و الصفح عن المذنبین فی کلّ مورد یلیق به، فانّ للعفو موارد لا یتعدّاها، و مواقع لا یتجاوزها فالعفو فی الحقوق الخاصّه بالمقتدر، فاذا کان هناک حقوق تتعلّق باللّه کالحدود المقرّره لارتکاب بعض المعاصی أو بالناس فلا مورد للعفو و إنما یستحقّ العفو من تادب بما حلّ علیه من النکال و الاسر و ظهر عنه آثار الندم و الانابه، و أما المصرّ علی الخلاف الّذی یرجع إلی ذنبه بعد العفو فلا یستحقّه، و جعل (أولی الناس بالعفو أقدرهم علی العقوبه) لأنّ العفو مع کمال القدره أدلّ علی صفه الرأفه، و آثر فی توبه المذنب و رجوعه إلی الحقّ.

الترجمه

سزاوارتر بگذشت، تواناتر بر عقوبت است.

هر کسی باشد تواناتر بکیفر از گناه عفو از او شایسته تر بر مذنبان روسیاه

الخمسون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۵۰) و قال علیه السّلام: السّخاء ما کان ابتداء، فأمّا ما کان عن مسأله فحیاء و تذمّم.

اللغه

(السخاء): السخاوه: الجود، (تذمّم) منه: استنکف و استحیا - المنجد.

الاعراب

السخاء مبتدأ و ما موصوله و ضمير كان اسم و رابطه،وابتداءخبر كان من باب المبالغه و من قبيل زيد عدل، و يمكن اعتبار كان تامّه فيكون ابتداء حالا عن ضميره أى السخاء ما وجد مبتدأ به، و ما فى الجمله الثانيه موصوله و مبتداء، و حياء خبره زيد فيه الفاء باعتبار أن المبتدأ موصول.

المعنى

حقيقه الجود و السخاء بذل بلا عوض و لا رياء، فاذا كان للمبذول عوض و لو حكما لا يسمّى سخاء وجودا، فاذا سبقه السؤال يصير عوضا عنه و ثمنا لما بذله السائل من وجهه و عرضه طى سؤاله، أو عوضا عما يطرأ على ردّ السائل من الذمّ و المنقصه.

و إذا النوال إلى السئوال قرنته رجح السؤال و خفّ كلّ نوال

الترجمه

بخشش آنست كه آغاز شود، و آنچه بدنبال خواهش است شرم و آبرو نگهداريست.

بخشش آنست كه بى گفت و تقاضا باشد ورنه خود در عوض عرض تمنّا باشد

الحاديه و الخمسون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۵۱) و قال عليه السّلام: لا غنى كالعقل، و لا فقر كالجهل، و لا ميراث كالأدب، و لا ظهير كالمشاوره.

اللغه

(الميراث): أصله موراث انقلبت الواو ياء لكسره ما قبلها - صحاح.

الاعراب

خبر لاء نفى الجنس محذوف، و المجرور مع جاره ظرف مستقر صفه لاسم لا مرفوعه محلا.

المعنی

قد سبق مفاد الجملتین الأولتین فی ضمن وصایاه لابنه الحسن علیهما السّلام فی الحکمه السابعه و الثلاثین (و الأدب) هو التحلّی بمکارم الأخلاق کما فسّره ابن میثم، و قد سبق الکلام فیه و (المشاوره) هی طلب الرّأی بالشور عمّن هو أهلها.

و روی الشارح المعتزلی عن کامل أبی العبّاس المبرّد عن أبی عبد اللّه علیه السّلام قال: خمس من لم یکنّ فیه لم یکن فیه کثیر مستمتع: العقل، و الدّین و الأدب، و الحیاء، و حسن الخلق.

و عنه علیه السّلام عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، ما قسّم اللّه للعباد أفضل من العقل، فنوم العاقل أفضل من سهر الجاهل، و فطر العاقل أفضل من صوم الجاهل، و إقامه العاقل أفضل من شخوص الجاهل، - أی قعوده أفضل من جهاد الجاهل - و ما بعث اللّه رسولا- حتّی یستکمل العقل، و حتّی یکون عقله أفضل من عقول جمیع أمّته، و ما یضمره فی نفسه أفضل من اجتهاد جمیع المجتهدین، و ما أدّی العبد فرائض اللّه تعالی حتی عقل عنه، و لا یبلغ جمیع العابدین فی عباداتهم ما یبلغه العاقل و العقلاء هم أولو الالباب الّذین قال اللّه تعالی عنهم «وَ ما یَذَّکَّرُ إِلاّ أُولُوا الْأَلْبابِ »

الترجمه

هیچ توانگری چون خردمندی نیست، و هیچ فقری چون نادانی، و هیچ میراثی چون أدب، و هیچ پشتیبانی چون کنکاش و مشورت.

چون خرد هیچ بی نیازی نیست همچنان جهل هم نیازی نیست

هیچ میراث چون ادب نبود پشتبانی چه مشورت نشود

الثانیه و الخمسون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۵۲) و قال علیه السّلام: الصّبر صبران: صبر علی ما تکره، و صبر عمّا تحبّ.

الاعراب

صبر على ما تكره، بدل بعض من قوله عليه السّلام: صبران، و صبر على ما تحبّ، عطف عليه، و يمكن أن تعتبر الجملتان خبرا ثانيا لقوله: الصبر.

المعنى

قال ابن ميثم: التعدّد فى الصبر هنا تعدّد وصفى، لأنّ حقيقه الصبر فى الموضعين واحده على ما عرفت حقيقته.

أقول: فيه تأمل لأنّ الصبر على ما تكره مقاومه للنّفس تجاه القوّه الغضبيه، فحقيقته كفّ النّفس عن الثوران، و الصّبر النّاشى عن المحبوب ناشيه عن القوّه الشهويّه و حقيقته كفّ النفس عن الانطلاق إليه و اختلاف متعلّقه بلفظه على و عن يدلّ على اختلاف جوهره أو وصفه فقط، فتدبّر.

الترجمه

شكيبائى دو تا است: شكيبائى بر پيش آمد ناخواه، و شكيبائى از دورى دلخواه.

شكيبا باش چون ناخواه آيد و يا دلخواه را جستن نشايد

الثالثه و الخمسون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۵۳) و قال عليه السّلام: الغنى فى الغربه وطن، و الفقر فى الوطن غربه.

الاعراب

فى الغربه، جار و مجرور متعلّق بالغنى، و وطن خبر الغنى.

المعنى

(الوطن) تربه مولد الإنسان و منشائه و أوّل أرض مسّ جلده ترابها و وجد فيه نفسه بعد ما لم يكن شيئا مذكورا و فتح عينيه على وجه الوالدين

و الأقارب، و تلمس الوداد و المواهب من أيدى الجيران و الأحباب فكان يحبّه و يهواه و يتوقّع منه كلّما يريد و يشتهيه، فقال عليه السّلام: إنّ فوائد الوطن و ما يتوقّع منه الانسان يتحصّل من الغنى و الثروه إذا تيسّر فى أىّ بلد كان، و لكن إذا اتبلى الانسان بالفقر فاته مواهبه، و بعد عنه أقاربه، فيجد نفسه غريبا و لو كان فى وطنه.

الترجمه

توانگرى در غربت وطن محسوب است، و درويشى در وطن غربت و آواره گى است.

منعم بكوه و دشت و بيابان غريب نيست بيچاره بينوا، كه غريب است در وطن

الرابعه و الخمسون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۵۴) و قال عليه السّلام: القناعه مال لا ينفد.

و فى شرح المعتزلى هنا، قال الرّضىّ رحمه اللّه تعالى: و قد روى هذا الكلام عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله.

اللغه

(القناعه) بالفتح الرّضا بالقسم (نفد) الشىء بالكسر نفادا إدا فنى - صحاح

الاعراب

مال، خبر المبتدأ، و لا ينفد جمله فعليّه صفه له.

المعنى

(المال) متاع يصرفه الإنسان فيما يحتاج إليه من حوائجه و شهواته، و إذا قنع الانسان بما تيسّر له من الحوائج و كفّ عن الزوائد مادّه و كيفيّه و ضبط نفسه عن الاشتغال بما يخرج عن مقدار الكفايه و مبلغ الحاجه، فله مال لا ينفد.

الترجمه

قناعت ثروتى است بى پايان.

كنج افتادگى و گنج قناعت مالى است كه بپايان نرسد هر چه از آن صرف كنى

الخامسه و الخمسون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۵۵) و قال عليه السّلام: المال مادّه الشّهوات.

المعنى

(الشهوه) هى تعاطى ما يلائم طبع الانسان و غرائزه الحيوانيّه من مأكل و ملبس و تمايل جنسى، و أقوى شهوات الانسان حبّ الجاه و الشيطره و تصدّى الحكم و قهر بنى نوعه، و كلّ هذه الشهوات تستمدّ و تقوى بالمال و الثروه حيث تحتاج إلى اعداد الأسباب و الوسائل، و المال مسبّب الأسباب.

الترجمه

توانگرى سرمايه همه شهوتها است.

اگر دولت بود، پيرى غمى نيست كه شهوت نيست كان را درهمى نيست

السادسه و الخمسون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۵۶) و قال عليه السّلام: من حذّرك، كمن بشّرك.

اللغه

(الحذر) و الحذر: التحرّز، يقال (بشّرته) بمولود فابشر ابشارا أى سرّ - صحاح.

الاعراب

من، موصوله و مبتدأ، و كمن، ظرف مستقرّ جمله خبر لها.

المعنى

البشاره ابلاغ يوجب السّرور و يتعقّب بادراك ما يتمنّاه المسرور، و من حذّر من خطر يستقبله و يهيّؤه للنجاه فقد أفاده ما يفيد البشاره من السّرور آجلا

و درک المطلوب عاجلا.

الترجمه

هر کس بتو اعلام از خطری کند، چون کسی باشد که بتو مژده ای دهد.

هر که تو را بر حذر از شر کند مژده ای آورده برایت بخیر

السابعه و الخمسون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۵۷) و قال علیه السّلام: أللّسان سبع، إن خلّی عنه عقر.

اللغه

(سبع) الذئب الغنم أی فرسها، (عقره) أی جرحه فهو عقیر - صحاح.

المعنی

قد ورد فی مدح اللسان و ذمّه أخبار عدیده و عبائر کثیره، و تعبیره هذا علیه السّلام أبلغ تعبیر فی ذمّه و لزوم المحافظه علیه، و أنه بطبعه سبع یصول و یجرح إذا خلّی عنانه.

الترجمه

زبان درّنده ایست، اگر رها باشد زخم زند.

زبان در دهان گرگ درّنده ایست مهارش بزن ورنه زخمنده ایست

الثامنه و الخمسون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۵۸) و قال علیه السّلام: المرأه عقرب حلوه اللّسبه.

اللغه

(اللّسبه) بتقدیم السین علی الباء: اللّعقه، لدغ العقرب.

الاعراب

حلوه اللّسبه، خبر بعد خبر لقوله عليه السّلام: المرأه، أو صفه للعقرب.

ص:٩٨

المعنی

شبّهت المرأه بالعقرب حیث إنّ تماسّ الرجل به خصوصا فی عنفوان الشباب و طغیان القوی الشهویّه معرض للافات و البلایا الرّوحیه و الجسمیّه، و تنفذ المرأه بجاذبتها و فتانتها فی وجود الرّجل و تنفث علی قلبه و روحه سمّ العشق، و أیّ سمّ أضرّ منه و أوجع و آلم منه و أنقع، و إذا أحصیت وجدت المقتولین و المعتاهین بسمّ الحیات و العقارب معدودین فی کلّ عصر و مصر، و لکن المقتولین روحا و معنا بسمّ فتنه المرأه غیر محصور جدا، و کفی لک بذلک ما ترنّم به الشعراء فی کلّ زمان و من أهل کلّ لسان فی أشعارهم-و الشعر شعور الامّه و الشعب-من التأثر بلقاء المرأه الحسناء حتی قتلا و جرحا للقلب و الکبد، فبلغ شکوا هم عنان السماء و ملأ صریخهم أرجاء الفضاء، و قد أشار علیه السّلام أنّ هذا السمّ الناقع حلوه و لذیذه.

الترجمه

زن کژدمی است شیرین گزش.

زهر زن، زهر عقرب جرّار لیک شیرین گزد بوقت شکار

التاسعه و الخمسون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۵۹) قال علیه السّلام: الشّفیع جناح الطّالب.

المعنی

الشفاعه توسط من له جاه عند المراد فی إنجاح حاجه المشفوع له، فکان المشفوع له یطیر نحوما قصده بوسیله الشفیع، فشبّهه بجناح الطائر.

الترجمه

واسطه و شفیع چون پر است برای جویندهٔ حاجت.

الستون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۶۰) و قال عليه السّلام: أهل الدنيا كركب يسار بهم و هم نيام.

الاعراب

يسار بهم، فعل مبنيّ للمفعول، و بهم، و جارّ و مجرور متعلّق به، و الباء للتعديه، و اقيم مقام الفاعل، و هم نيام، مبتدأ و خبر، و الجمله حاليه عن الضمير فى بهم، و المبتدأ بنفسه رابطه أيّدت بالواو.

المعنى

إذا يسار بالنائم لا يلتفت إلى ما يقطعه من الطريق و لا يتوجّه إلى قطع المسافات و طيّ المراحل، فما ينتبه إلاّ و هو واصل إلى المقصد، و المقصد من السير فى الدّنيا هو الوصول إلى الاخره بالموت، و أهل الدّنيا لا يلتفتون إلى ذلك، فيأخذهم الموت بغته و يثيرهم من غفلتهم، و المراد من أهل الدّنيا المشتغلون بها و النّاسون الموت و الاخره.

الترجمه

أهل دنيا چون كاروانى باشند كه در خواب آنانرا براه مى برند.

أهل دنيا كاروانى ليك خواب مى برند آنها بعقبى با شتاب

الحاديه و الستون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۶۱) و قال عليه السّلام: فقد الأحبّه غربه.

المعنى

الوطن يفيد الإنسان من نواح شتّى يأويه فى ظلّه و يسكنه فى بيته و يدلّه على طرق معاشه، و أعظم فوائده الأنس مع الأحبه و الأصدقاء و الأخوان، فاذا

فقد الانسان أحبّته و أصدقاءه فكأنّه خرج عن وطنه المألوف، و وقع فی وحشه و حتوف.

الترجمه

از دست دادن دوستان، آواره گی است.

هر که را دوستان ز دست برفت همچون آواره ایست در صحرا

الثانیه و الستون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۶۲) و قال علیه السّلام: فوت الحاجه أهون من طلبها إلی غیر أهلها.

الاعراب

من طلبها، متعلّق بأهون، و لفظه من، متمم أهون الدال علی التفضیل، و إلی غیر أهلها، متعلّق بطلبها و طلب منه أشهر من طلب إلیه، و کأنّ العدول من لفظه من إلی لفظه إلی یشعر بأنّه جر الحاجه إلی غیر مظانّ حصولها.

المعنی

طالب الحاجه لا بدّ و أن یکون لأمر دینی أو دنیوی، فاذا کان المطلوب منه غیر أهل لانجاز الحاجه فطلب حاجه دینیّه منه غیر مؤثّر لرفع الحاجه فانّ المراد من غیر الأهل کما هو المتبادر من لا یصلح لطلب الحاجه لمنقصه فیه من بخل أو لؤم، و من یکون کذلک فلا یتحصّل منه حاجه دینیّه، و إن کان لأمر دنیوی فتحصیله ممّن لا أهل له متعسّر إلّا بعد کدّ شدید یساوی کدّ فقد هذه الحاجه ففوت الحاجه و ترک طلبها من غیر أهلها أهون علی أیّ حال

الترجمه

از دست رفتن حاجت آسانتر است از آنکه از نااهل طلب شود

فوت حاجت بسی است آسانترتا ز نااهل خواهی آن حاجت

الثالثه و الستون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۶۳) و قال عليه السّلام: لا تستح من إعطاء القليل، فإنّ الحرمان أقل منه.

الاعراب

لا تستح، استفعال من الحياء خفّف ياؤه، من إعطاء القليل، ظرف متعلّق به

المعنى

العطاء و إن كان قليل خير من تركه رأسا، سواء كان مسبوقا بالسؤال و إظهار الحاجه كما يشعر به لفظ الحرمان، أم كان ابتداء، و تعبيره عليه السّلام بأنّ الحرمان أقلّ، استعاره لطيفه فى استعمال لفظه أقلّ حيث إنّ القلّه فى العطيه صارت سببا لتركها استحياء، فيقول عليه السّلام: إن كانت القلّه موجبه للحياء فتركها رأسا أولى بالحياء لأنّه يعتبر أقلّ منه.

الترجمه

از بخشش كم شرم مدار، كه محروم ساختن از آن هم كمتر است.

مكن شرم اگر بخششت كم بود كه حرمان سائل از آن كمتر است

الرابعه و الستون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۶۴) و قال عليه السّلام: العفاف زينه الفقر - و زاد فى شرح المعتزلى -:

و الشّكر زينه الغنى.

اللغه

(عفّ) عفافا: كفّ و امتنع عما لا يحلّ أو لا يجمل - المنجد.

المعنی

العفاف کفّ النّفس عن الشهوات و الصبر علی فوت الحاجات، و الفقر یوجب عدم تناول ما یشتهیه الفقیر و إن کان مباحا و عاده الفقیر أن یسأل النّاس لتحصیل حوائجه أو یشکر عندهم من فقره، و مقتضی العفاف ترک السؤال و إظهار الحاجه، و هو زینه للفقر کما أنّ زینه الغنی الشکر، و هو صرف المال فیما ینبغی من حوائج نفسه، و الأعانه لغیره.

الترجمه

خودداری و پارسائی، زیور فقر و نداری است، و شکر و سپاسگزاری، زیور ثروتمندی.

زیور فقر، عفاف است ولی زیور از بهر غنی، شکر خدا است

الخامسه و الستون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۶۵) و قال علیه السّلام: إذا لم یکن ما ترید، فلا تبل ما [کیف] کنت.

اللغه

(بالی) مبالاه بالأمر: اهتمّ به و اکترث له - المنجد.

الاعراب

لا- تبل ما کنت، خطاب نهی عن بالی یبالی، و القیاس أن تکون فلا- تبال بحذف لام الفعل جزما فقط و لکن حذف ألف المفاعله علی غیر قیاس کحذف النون من یک، و نقل الجزم إلی اللّام، و ما، اسمیه نکره منعوته بقوله: کنت أی شیئا کنته، فهی مفعول لقوله لا تبل.

المعنی

هی کلمه تسلیه لمن یسعی نحو مقصود و غرض بحسب شخصیته، و قلّما یخلو عنه أیّ إنسان، فکلّ أحد یقصد هدفا فی حیاته و یسعی للوصول إلیه بحسب

مقامه، و قلّما يصل الإنسان إلى ما يقصده و يريده، فانّ أكثر النّاس يقصدون هدفا لا يتهيّأ لهم أسبابه أو يقصّر همّتهم عن سلوك طريقه، فلا يكونون ما يريدون، فقال عليه السّلام: إذا لم تصل إلى هذا المقصد الّذى تريده لفقد الوسائل أو قصور الهمه أو وفور الموانع، فارض بما وصلت إليه من الأحوال، و لا تغتم بما فات منك من الامال.

الترجمه

چون آنچه خواستی نشدی، از آنچه هستی نگران مباش.

چون آنچه خواستی نشدت حاصل از تلاش رو شکر کن، مباد که از بد بتر شود

السادسه و الستون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۶۶) و قال عليه السّلام: لا ترى الجاهل إلّا مفرطا، أو مفرّطا.

اللغه

(أفرط) أعجل بالأمر، جاوز الحدّ من جانب الزياده و الكمال (فرّط) تركه - المنجد.

الاعراب

لا ترى، من باب علم، الجاهل، مفعوله الأوّل، و الاستثناء مفرغ، و مفرطا مفعول ثان.

المعنى

إقامه كلّ أمر فى محلّه اللائق به من دون زياده و نقصان هو الصراط المستقيم و العدل المأمور به، و هذه القاعده عامه لكلّ شئون الإنسان ممّا هو فى داخل نفسه أو فى أعضائه، و ممّا هو خارج عنه يرتبط به من تدبير منزله و المعاشره مع أهله و جيرانه و المعامله مع الناس كافه، و رعايه العداله فى الامور يحتاج إلى علم واسع و دقّه نظر عميق، فاذا كان الانسان جاهلا لا يقدر

على رعايه العداله و الاستقامه فى الامور، فيتجاوز الحدّ فيكون مفرطا أو يقف دونه فيكون مفرّطا و مقصّرا.

الترجمه

نبینی نادان را جز این که از حد گزرانیده، یا بسر حد نرسیده.

نادان نتواند بسر حد باشد یا کمتر از آنست و یا رد باشد

السابعه و الستون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۶۷) و قال علیه السّلام: إذا تمّ العقل، نقص الكلام.

الاعراب

إذا، ظرف زمان یجب إضافته إلى جمله فعلیّه فهو معنا مفعول فیه یقید الفعل الواقع بعده یعد بمنزله الجزاء.

المعنى

العقل قیّم على الأعضاء، و هى مندفعه بالاحساسات الشّهویّه و الغضبیّه و اللسان خطیب الحواس ینطلق بمالها من التأثّر الناشى عن الشهوه أو الغضب و قلّما یخلو الانسان منه فیرید أن یتكلّم دائما بما یبیّن إحساسه، مضافا إلى أنّ شهوه الكلام غریزه مستقلّه فى الانسان، فاذا تمّ العقل، و تسلّط على الحواس یمنع ممّا لا یفید من الكلام، فینقص الكلام.

الترجمه

چون خرد کامل شود، سخن کم گردد.

مرد خردمند، سخن کم کند تا که گهی خویش چه ابکم کند

الثامنه و الستون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۶۸) و قال عليه السّلام: الدّهر يخلق الأبدان، و يجدّد الامال و يقرّب المنيّه، و يباعد الأمنيّه، من ظفر به نصب، و من فاته تعب.

اللغه

(أخلق) الثوب: جعله باليا (المنيّه) ج منايا: الموت (الامنيه): البغيه ما يتمنّى (نصب) تعب و أعيا - المنجد.

الاعراب

يخلق الأبدان، جمله مبدوّه بالمضارع خبر المبتدأ، و يدلّ على الاستمرار و هكذا الجمل التّاليه المعطوفه عليها.

المعنى

فسّر الدهر بالنازله و الأمد المحدود و الزمان الطويل، و الظاهر أنّ المقصود العرفى منه الزمان بما يحواه من الحوادث و يعبر عنه بالفارسيه «روزگار» فالاسناد فى قوله (يخلق الأبدان) و تواليها إسناد حقيقى، لأنّ انكسار الأبدان و بليها معلول لهذه العوامل الزمنيه من المرض و العمل و الحوادث، و تأثر المشاعر و الاحساسات، و كذلك تجديد الامال و إقراب المنيّه و بعد الأمانى، و كلّما دخل الانسان فى ما يقرب من الشيخوخه و الهرم يكثر أمانيه على رغم بعدها، لأنه يمنع منها رويدا رويدا، و الانسان حريص على ما منع، و لو كان المقصود من الدّهر نفس الزمان المنصرم لا بدّ و أن يكون الاسناد فى الجمل مجازيا على حدّ قوله «أشاب الصغير و أفنى الكبير مرّ الغداه و كرّ العشىّ» و هو خلاف الظاهر مضافا إلى أنّه لا يوافق قوله عليه السّلام:(من ظفر به نصب، و من فاته تعب) لأنّ نفس الزمان ليس شيئا يظفر به أحد و يفوت عن غيره، أو كان الظفر به موجبا للنّصب

فالمقصود من الدّهر ما يحويه من النعم و الأموال، و المواهب و الامال، فمن حصّلها نصب و أعيا من حفظها و صرفها فی مصارفها، و من فاته تعب من فقدها و ألم الحاجه إليها.

الترجمه

روزگار تن ها را فرسوده کند، و آرزوها را تازه سازد، و مرگ را نزدیک آرد، و هوسها را دور نماید، هر که بدان دست یابد خسته شود، و هر که بدست نیاورد برنج افتد.

روزگار است که فرسوده نماید تنها آرزوهای جدید آرد و مرگش ز قفا

دور سازد هوس و هر که بدستش آرد خسته و هر که نیارد رسدش رنج و عنا

التاسعه و الستون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۶۹) و قال علیه السّلام: من نصب نفسه للنّاس إماما، فلیبدأ [فعلیه أن یبدأ] بتعلیم نفسه قبل تعلیم غیره، و لیکن تأدیبه بسیرته قبل تأدیبه بلسانه، و معلّم نفسه و مؤدّبها أحقّ بالإجلال من معلّم النّاس و مؤدّبهم.

اللغه

أمّ یؤمّ إمامه و إماما القوم و بالقوم: تقدّمهم و کان لهم إماما - الامام للمذکّر و المؤنث ج أئمه: من یؤتمّ به أی یقتدی به، سیره الرّجل صحیفه أعماله، کیفیه سلوکه بین الناس - المنجد.

الاعراب

إماما، ثانی مفعولی نصب، قبل، منصوب علی الظرفیه متعلّق بقوله: فلیبدأ بسیرته، ظرف مستقرّ خبر لقوله و لیکن، و أحقّ بالاجلال، خبر لقوله: و معلّم نفسه.

المعنى

فيه تعريض على من تصدّى الامامه و تقمّصها من غير حقّ، كما افتتح عليه السّلام خطبته الشقشقيه بقوله:و لقد تقمّصها فلان- إلخ، و فيه إشعار بأنّ الإماميه منصب إلهىّ هيّأ اللّه لها رجال أدّبهم بقدرته و إحاطته، و هذّبهم بالفطره و طهّرهم تطهيرا، لأنّ المقصود من الإمام فى كلامه هذا هو الرّئيس الّذى يحكم فى الناس، فمن لم يكن مستعدا لهذا المقام لا يقدر على تعليم نفسه و رفع نقصه إلى أن ينال هذه الدّرجه القصوى و المرتبه العليا، و خصوصا بالنّظر إلى مقام العلم الشامل المحيط العميق الّذى يلزم لمنصب كهذا، فاذا كان الرّجل جاهلا بذاته كيف يقدر على تعليم نفسه فانّ العلم الكسبى يحصل إمّا بموهبه من اللّه فيفيضه على قلوب الأنبياء و الأوصيا و إمّا بتحصيله من الأساتذه و العلماء، فكيف يقدر الإنسان على تعليم نفسه بشخصه نعم تأديب السيره و إصلاح الأخلاق و الأعمال الّذى يعدّ من باب الحكمه العمليه ممّا يمكن للإنسان أن يباشره بنفسه، فيحسن أخلاقه بالرّياضه و يزيل عنه الأخلاق السيّئه، و يخلّى ضميره عنها و يحلّيه بالأخلاق الحسنه و الفضائل و أمّا العلم و المعرفه الخاصّه بمقام الإمامه فكيف يقدر عليه الإنسان بنفسه إذا لم يكن من عنايه اللّه تعالى،و يؤيد ذلك قوله(و معلّم نفسه و مؤدّبها بها أحقّ بالاجلال)فانّه تعريض بأنّ تصدّى غير الأهل للإمامه إنّما يكون لكسب الجاه و الاعتبار عند الناس و جلب الإجلال و الاحترام، و إذا تصدّى شخص لتعليم نفسه و تأديبها يكون أحق بالإجلال، اللّهمّ إلّا أن يكون المراد من تعليم النفس الاشتغال بالرّياضه و تصفيه النفس بحيث يستعدّ للافاضه كما اشير إليه فى بعض الأحاديث و يشعر به قوله عليه السّلام: العلم نور يقذفه اللّه فى قلب من يشاء، و مع هذا لا يخلو الكلام من تعريض على من ذكرنا.

الترجمه

هر كه خود را پيشوا و رهبر مردم سازد بايد پيش از آموختن بمردم باموزش خويش پردازد، و بايد بروش و عمل خود أدب آموزد پيش از آنكه دستور أدب را

بـا زبان بـدیگران بیاموزد، کسـی که خود را آموزد و أدب نمایـد باحترام سـزاوارتر است از کسـی که آموزگار و مؤدّب مردم باشد.

هر که خود را رهبر مردم کند باید أول رهبری از خود کند

خود بیاموزد و زان پس دیگران با عمل تأدیب سازد نی زبان

هر که خود آموخت و تأدیب کرد احترامش بیش از آن دیگر بود

که دهد تأدیب و آموزش بغیر چون که او سوی خدا باشد بسیر

السبعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۷۰) و قال علیه السّلام: نفس المرء، خطاه إلی أجله.

اللغه

(النفس) مصدر ج: أنفاس (الخطوه) ج: خطی و خطوات: ما بین القدمین عند المشی - المنجد.

المعنی

التنفس شـغل دائم للانسـان الحیّ لاـ یخلو منه فی حـال من الأـحوال قیاما و قعودا، و یقظه و نوما، صـحیحا کان أم مریضا، و مع ذلـک کـان ألـذّ مـا یتنـاوله من الحوائـج و أروح و أخفّ، و قیل: صـعوده یمـدّ الحیاه، و نزوله یفرح الـذات، و لکنه خطوه نحو الممات.

الترجمه

هر دمی بسوی مرگ قدمی است.

هر دم که بر آوری تو، گامی برداشته ای بسوی مردن

الحادیه و السبعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۷۱) و قال علیه السّلام: کلّ معدود منقض، و کلّ متوقّع آت.

الاعراب

منقض، فاعل عن الانقضاء خبر و منقوص و رفعه مستتر، و کذلک آت.

المعنی

المقصود من المعدود عمر الانسان من أشهره، و أیامه، و ساعاته، و دقائقه و ثوانیه، فانه إذا عدّ بکلّ اعتبار ینقضی لا محاله، و المقصود من المتوقّع الموت الّذی یأتی بلا شبهه.

الترجمه

هر چه بر شمرده می شود پایان می پذیرد، و هر چه باید بیاید می آید

عمر را چون بشمری آخر شودچون که آخر گشت مردن می رسد

الثانیه و السبعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۷۲) و قال علیه السّلام: إنّ الأمور إذا اشتبهت، أعتبر آخرها بأوّلها.

اللغه

(اشتبه) الأمر علیه: خفی و التبس - المنجد.

المعنی

الامور المشتبهه هی الّتی لا یتّضح حقیقتها باعتبار العقل أو الشرع، کالمسافر یرید مقصدا معینا فاشتبه علیه الطریق و لا یدری أنّ سلوک الطریق الّذی یرید أن یمشی علیه یوصله إلی مقصده أم لا، و کمن یقصد أن یقتدی بامام و لا یدری أنّه حقّ و متابعته یوصله إلی الحق أم لا، فیقول علیه السّلام: إذا اشتبه الأمر من أوّل الدخول فیه فلا رجاء بوضوحه فی نهایته، فلا بدّ من التوقف و البحث حتّی یتّضح و یکون

الدّخول فيه على بصيره و اطمينان، و الظاهر أنّ المقصود أنّه إذا وقع خطاء فى أوّل أمر، يؤدّى إلى الخطاء فى آخره.

الترجمه

براستى كه اگر كارها از نخست دچار اشتباه و خطا شدند، پايان آنها با آغاز آنها سنجيده شوند.

خشت از أوّل گر نهد معمار كج تا ثريّا مى رود ديوار كج

الثالثه و السبعون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(٧٣) و من خبر ضرار بن ضمره الضّبابى عند دخوله على معاويه و مسألته له عن أمير المؤمنين عليه السّلام قال: فأشهد لقد رأيته فى بعض مواقفه و قد أرخى اللّيل سدوله و هو قائم فى محرابه، قابض على لحيته، يتململ تململ السليم، و يبكى بكاء الحزين، و يقول:

يا دنيا يا دنيا، إليك عنّى، أ بى تعرّضت؟ أم إلىّ تشوّقت؟ لا حان حينك، هيهات! غرّى غيرى، لا حاجه لى فيك، قد طلّقتك ثلاثا لا رجعه فيها، فعيشك قصير، و خطرك يسير، و أملك حقير. آه من قلّه الزّاد، و طول الطّريق، و بعد السّفر، و عظيم المورد.

اللغه

(السدل) ج: أسدال و سدول و أسدل: السّتر، يقال: أرخى الليل سدوله أى أرسل أستار ظلمته (سلمته) الحيّه: لدغته فهو سليم ج: سلمى - المنجد.

و (التململ) عدم الاستقرار من المرض كأنه على مله، و هى الرّماد الحارّ

(لا حان حينک) أی لا حضر وقتک، (تشوّفت) الجاریه أی تزیّنت - صحاح.

الاعراب

و قد أرخی اللّیل سدوله، جمله حالیّه عن فاعل رأیته، و هو قائم یصلّی - إلخ حالیّه اخری عن المفعول الأوّل له و هو الضمیر الثانی، قائم فی محرابه، خبر هو، قابض، خبر ثان له، یتململ - إلخ، حال عنه، یا دنیا، من باب المنادی المعرفه لا حان حینک، دعاء علیها أی لا حضر وقتک کما تقول: لا کنت.

المعنی

(ضرار بن ضمره) قال فی التنقیح: من خلّص أصحاب أمیر المؤمنین علیه السّلام حسن الحال، فصیح المقال، انتهی.

و ننقل هذه الرّوایه عن شرح المعتزلی بسند ثان فهو أوفی و أکمل قال:

و ذکر أبو عمر بن عبد البرّ فی کتاب الاستیعاب، هذا الخبر، فقال: حدّثنا عبد اللّه بن محمّد بن یوسف، قال: حدّثنا یحیی بن مالک بن عائد، قال: حدّثنا أبو الحسن محمّد بن محمّد بن مقله البغدادی بمصر. و حدّثنا أبو بکر محمّد بن الحسن بن درید، قال: حدّثنا العکلی، عن الحرمازی، عن رجل من همدان، قال: قال معاویه لضرار الضبائی: یا ضرار صف لی علیّا، قال: اعفنی یا أمیر المؤمنین، قال:

لتصفّنه، قال: أمّا إذا لا بدّ من وصفه، فکان و اللّه بعید المدی، شدید القوی، یقول فصلا، و یحکم عدلا، یتفجّر العلم من جوانبه، و تنطق الحکمه من نواحیه یستوحش من الدّنیا و زهرتها، و یأنس باللیل و وحشتها، و کان غزیره العبره، طویل الفکره، یعجبه من اللّباس ما قصر، و من الطعام ما خشن، کان فینا کأحدنا یجیبنا إذا سألناه، و ینبئنا إذا استفتیناه، و نحن و اللّه مع تقریبه إیّانا و قربه منّا، لا نکاد نکلّمه هیبه له، یعظم أهل الدین، و یقرب المساکین، لا یطمع القویّ فی باطله، و لا ییأس الضعیف من عدله، و أشهد لقد رأیته فی بعض مواقفه و قد أرخی اللیل سدوله، و غارت نجومه، قابضا علی لحیته، یتململ تململ السّلیم، و یبکی بکاء الحزین، و یقول: یا دنیا غرّی غیری، أ بی تعرّضت؟ أم إلیّ تشوّقت؟

هیهات هیهات، قد باینتک ثلاثا لا رجعه لی فیها، فعمرک قصیر، و خطرک حقیر آه من قلّه الزاد، و بعد السّفر، و وحشه الطریق، فبکی معاویه و قال: رحم اللّه أبا حسن، کان و اللّه کذلک، فکیف حزنک علیه یا ضرار؟ قال: حزن من ذبح ولدها فی حجرها.

أقول: من أخبث مکائد معاویه بعد تسلّطه علی الکوفه و سیطرته علی أصحاب أمیر المؤمنین أن یجلبهم إلی الشّام بشتّی الوسائل من دعوه ودیّه أو تهریب من ظلم عمّاله أو تهدید أو غیر ذلک من الوسائل ثمّ یحضرهم فی حفلته الغاصّه بالرّجال و یسألهم عن وصف علیّ علیه السّلام حتّی یذکروا له عیبا بحضره الناس و یتّهموه فیستفید من کلامهم لتأیید سیاسته.

و ممّن وقع فی حبالته ضرار بن ضمره و کان من خواصّ علیّ و من أهل الزهد و العباده فأمره بتوصیف علیّ علیه السّلام، و قد وصفه ضرار بهذا الوصف البالغ فی الخطوره من نواح شتّی، معرضا بذلک علی معاویه و ناصحا و واعظا له، و نشیر إلی بعض ما ذکره رضوان اللّه علیه:

افتتح ضرار رضوان اللّه علیه توصیفه لعلیّ علیه السّلام بأنّه (کان بعید المدی) أی عالی الهمّه ناظر إلی المعالی القدسیّه، و تارک للأهواء الخسیسه المادّیه مع شدّه قواه المعنویه، و نوایاه الملکوتیه، و کأنه إشاره إلی قوله تعالی فی سوره النجم «علّمه شدید القوی» و هو وصف جبرئیل حامل الوحی إلی النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله (یقول: فصلا) أی ینطق بما هو الحقّ الصّریح، مأخوذا من الوحی الصحیح و کأنه إشاره إلی قوله تعالی فی سوره الطّارق «إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ وَ ما هُوَ بِالْهَزْلِ » و کان یحکم بالعدل لا یخالطه جور و باطل، منبع ذخّار للعلم قولا و عملا و بحر ضخم للحکمه من کلّ ناحیه، زاهد فی الدّنیا متنفّر عنها، یطلب الخلوه و الانعزال عن أهل الدّنیا فیأوی إلی اللّیل و وحشته، هذه صفاته المعنویه العقلیّه و الوجدانیّه.

ثمّ شرع فی وصفه الظاهر فقال: یبکی و یسیل الدّموع الغزیره من خوف اللّه

و من ترحّمه على الضعفاء و الفقراء، و يتفكر طويلا فى اصلاح الامور.

ثمّ وصفه عليه السّلام فى زيّه و لباسه و مأكله فقال: يعيش عيش الفقراء و المساكين حتّى يعجبه اللباس القصير و الطعام الخشن لم يلاحظ لنفسه امتيازا و لا مثاره و اماره للرياسه، بل كان فينا كأحدنا يجيب مسائلنا و يفتينا، و ليكن له هيبه معنويه فى قلوبنا، ثمّ يبين معاملته مع عموم الناس و رعايته للعدل الاجتماعى فى هذه الفصول:

١ - يعظم أهل الدّين فلا حرمه عنده إلّا للدّين و أهله.

٢ - يقرّب المساكين و لا يلتفت إلى زبرجه الأغنياء و المثرين.

٣ - لا نفوذ فيه لأهل القوّه و الثروه فيستميلونه لأغراضهم، بل لا طمع لهم فى ذلك.

۴ - لا يقطع رجاء الضعيف من عدله و أخذه له بحقّه و إن كان خصمه قويّا ذا مال و جاه و ثروه.

ثمّ شرع بعد ذلك فى بيان خوفه عن اللّه و زهده فى الدّنيا و صوّره لمعاويه بما لا مزيد عليه حتّى أثّر فى هذه الصّخره الصمّاء و القلب القاسى الأعمى فبكى.

و أظنّ أنّ بكاء معاويه لم يكن عن خوف من اللّه و إذعان للحقّ، بل كان كما يبكى الصبىّ من ألم الابره إذا نفذت فى جسمه حيث إنّ كلّ جمله ألقاها إليه هذا البطل المجاهد فى فضيله علىّ عليه السّلام تكون أوقع من السّهم على قلبه و كبده فهو مع كمال تجلّده و تحلّمه الذى كان الركن الوثيق لسياسته العوجاء، لم يقدر على المقاومه تجاه هذه الضربات البطوليه النافذه على قلبه القاسى، فلم يحر جوابا و لم يجترى على إسكات القائل لما اخذ منه العهد ضمنا بقوله أو تعفينى، فتحلّم ألم هذه الرّميات المتتابعات حتّى نفد صبره و شرع يبكى من الألم و الغمّ الّذى دخله من مشاهده هذا البطل الّذى يجاهده بسيف لسانه فى عقر داره، و هو يرى نفسه متّكأ على سرير الملك و السّطوه، ثمّ أخبره هذا البطل فى آخر كلامه عن مقدار حبّه لعلىّ عليه السّلام و بغضه له حيث أجابه بأنّ حزنى على علىّ عليه السّلام كحزن أمّ ذبح ولدها

فی حجرها، هذا تصریح بحبّه لعلیّ علیه السّلام بما لا مزید علیه و تلویح لبغضه له، و هل قتل علیّ علیه السّلام إلّا بمخالفه معاویه معه و بکیده و مکره؟

الترجمه

متن کامل خبر بروایت مندرجه در شرح معتزلی ترجمه می شود:

معاویه بضرار ضبابی گفت: أی ضرار علی را برای من وصف کن، در پاسخ گفت: یا أمیر المؤمنین مرا معاف دار، گفت: البته باید او را وصف کنی، در پاسخ گفت: چون ناچارم می گویم: بخدا، والا همت بود، شدید القوی بود، صرحی و قاطع سخن می گفت، بدادگری حکومت میکرد، دانش از همه سویش فرو می ریخت و در پیرامونش حکمت گویا بود، از دنیا و شکوفانیش گریزان بود، بشب پر هراس انس داشت، اشکش فراوان، اندیشه اش طولانی بود، جامه کوتاه درویشانه را خوش می داشت و خوراک ناهموار را، در میان جمع ما چون یکی از ما بود هر پرسشی داشتیم جواب می داد، و چون از او فتوی می خواستیم ما را آگاه میکرد بخدا با این که ما را بخود بسیار نزدیک میکرد و با او همنشین بودیم، بسا که از هیبت الهیه او جرئت سخن با او را نداشتیم، اهل دین را بزرگ می داشت، و مساکین را بخود نزدیک میکرد، هیچ نیرومندی طمع نداشت که ناحقی بسود خود از او بخواهد، و هیچ بینوائی از دادگری او نومید نبود.

من خود گواهم که در یکی از مواقفش وی را دیدم در حالی که شب از نیمه گذشته، و پرده های تاریکی خود را بر جهان گسترده بود، و أخترانش در چاه مغرب فرو شده بودند، دست بر ریش داشت و چون مار گزیده بر خود پیچ و تاب می خورد و بمانند مصیبت زده ای می گریست و می گفت: أی دنیا دیگری را فریب بده، خود را بمن عرضه می داری؟ برای من زیور نمائی و کرشمه میکنی؟! هیهات هیهات، من تو را سه طلاقه کردم که رجوع ندارد، عمرت کوتاه است، و قدرت اندک، آه و افسوس از توشهٔ کم، و دوری سفر. و راه پر خطر.

معاویه گریست و گفت: خدا ابو الحسن را رحمت کناد، بخدا همچنین بود

أی ضرار اندوه تو بر وی چونست؟ گفت: چون اندوه مادری که فرزندش را در دامنش سر بریده باشند.

علی را یکی یار همگام بود ضرار بن ضمره ورا نام بود

بچرخید چرخ و کشاندش بزور بدرگاه بن حرب نیرنگ پور

از او خواست وصف علی را بجد بپاسخ برآمد، یل و مستعد

بگفتا گواهم که خود دیدمش بیک ایستگاهی و سنجیدمش

شب افکنده صد پرده نیلگون سراسر جهان در سکوت و سکون

علی بر سر پا بمحراب خویش نظر سوی حق است پاکش بریش

چنان در تلاطم که مارش زده سرشکش رخ غمگسارش زده

بدنیا همی گفت از من بدور مکن عرضه خود را بمن ای شرور

کرشمه بمن می فروشی برو نیاید چنین روزت اندر گرو

بدوری ز من دیگری را فریب نخواهم ز تو حاجت و نی نصیب

طلاق تو دادم سه بار و دیگر ندارم رجوعی برایت بسر

که عیش تو کوتاه و قدرت زبون تو را آرزو کوچک و سرنگون

صد افسوس زین توشهٔ کم مرا و زین راه پر طول و پر خم مرا

سفر بس دراز است و پر ترس و بیم ورودم بدرگاه حق بس عظیم

الرابعه و السبعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۷۴) و من کلام له علیه السّلام: للسائل الشّامی لمّا سأله: أ کان مسیرنا إلی الشام بقضاء من اللّه و قدر؟ بعد کلام طویل هذا مختاره:

ویحک! لعلّک ظننت قضاء لازما، و قدرا حاتما، و لو کان ذلک کذلک لبطل الثّواب و العقاب، و سقط الوعد و الوعید إنّ،

اللّه سبحانه أمر عباده تخييرا، و نهاهم تحذيرا، و كلّف يسيرا، و لم يكلّف عسيرا، و أعطى على القليل كثيرا، و لم يعص مغلوبا، و لم يطع مكرها، و لم يرسل الأنبياء لعبا، و لم ينزل الكتب للعباد عبثا، و لا خلق السّموات و الأرض و ما بينهما باطلا (ذلك ظنّ الّذين كفروا فويل للّذين كفروا من النّار).

اللغه

(ويح): كلمه ترحّم و توجّع و قد تأتى بمعنى المدح و التعجّب... و نصبه باضمار فعل كأنّك قلت ألزمه اللّه ويحا (حتم) حتما بالشيء: قضى (لعب) لعبا: فعل فعلا بقصد اللّذّه أو التنزّه، فعل فعلا لا يجدى عليه نفعا - المنجد.

الاعراب

بعد كلام، ظرف متعلّق بقوله: و من كلامه، ويحك منصوب بفعل مقدّر أى ألزم اللّه ويحك، تخييرا مفعول له، و كذلك تحذيرا، كثيرا مفعول ثان لأعطى و الأوّل منه متروك، مغلوبا حال من ضمير يعص.

المعنى

روى الحديث فى باب الجبر و القدر من الكافى بهذا اللفظ:

علىّ بن محمّد عن سهل بن زياد و إسحاق بن محمّد و غيرهما رفعوه قال: كان أمير المؤمنين عليه السّلام جالسا بالكوفه بعد منصرفه من صفّين إذ أقبل شيخ فجثى بين يديه، ثمّ قال له: يا أمير المؤمنين، أخبرنا عن مسيرنا إلى أهل الشام أ بقضاء من اللّه و قدر؟ فقال أمير المؤمنين عليه السّلام: أجل يا شيخ ما علوتم تلعه و لا هبطتم بطن واد إلّا بقضاء من اللّه عزّ و جلّ و قدره، فقال له الشيخ: عند اللّه أحتسب عنائى يا أمير المؤمنين فقال له: مه يا شيخ فو اللّه لقد عظم اللّه لكم الأجر فى مسيركم و أنتم

سائرون، و فی مقامکم و أنتم مقیمون، و فی منصرفکم و أنتم منصرفون، و لم تکونوا فی شیء من حالاتکم مکرهین، و لا إلیه مضطرّین، فقال له الشیخ: و کیف لم نکن فی شیء من حالاتنا مکرهین و لا إلیه مضطرّین و کان بالقضاء و القدر مسیرنا و منقلبنا و منصرفنا؟ فقال له: و تظنّ أنه کان قضاء حتما و قدرا لازما، أنه لو کان کذلک لبطل الثواب و العقاب، و الأمر و النهی و الزجر من اللّه، و سقط معنی الوعد و الوعید فلم تکن لائمه للمذنب، و لا محمده للمحسن، و لکان المذنب أولی بالاحسان من المحسن و لکان المحسن أولی بالعقوبه من المذنب، تلک مقاله إخوان عبده الأوثان، و خصماء الرّحمن، و حزب الشیطان، و قدریّه هذه الامّه و مجوسها. إنّ اللّه تبارک و تعالی کلّف تخییرا، و نهی تحذیرا، و أعطی علی القلیل کثیرا و لم یعص مغلوبا، و لم یطع مکرها، و لم یملّک مفوّضا، و لم یخلق السّموات و الأرض و ما بینهما باطلا، و لم یبعث النّبیین مبشّرین و منذرین عبثا، ذلک ظنّ الّذین کفروا فویل للّذین کفروا من النار، فأنشأ الشیخ یقول:

أنت الامام الّذی نرجو بطاعته یوم النجاه من الرحمن غفرانا

أوضحت من أمرنا ما کان ملتبسا جزاک ربّک بالاحسان إحسانا

أقول: و قد تری ما فیه الاختلاف بین ما ذکره الرضیّ - رحمه اللّه - من هذا الحدیث و ما ورد فی الکافی الشّریف، فلا بدّ و أن یکون أحد المضمونین منقولا بالمعنی، و ما اختاره الرضیّ أوضح و أفصح و یحتمل تعدّد الواقعه، و ذکر الرضیّ - رحمه اللّه - هذا السائل کان شامیّا، و لکن لا إشعار فی روایه الکافی بکونه شامیّا و لعلّ الرّضیّ أخذه من روایه اخری و کتاب آخر عرف السائل بأنّه شامی، و لکن یشعر صدر الحدیث بأنه من أهل الکوفه حیث قال: أخبرنا عن مسیرنا إلی أهل الشام، فتدبّر. قال فی شرح ابن میثم: أمر عباده تخییرا، و تخییرا مصدر سدّ مسدّ الحال، انتهی. و لم یبیّن فی کلامه ذا الحال، فان جعله حالا من المفعول و هو عباده، یکون

المعنى أمر عباده حالكونهم مخيرين، و لا يستفاد من لفظه مخيرين المختارين إلّا على تكلّف، ففيه تكلّفان: حمل المصدر على الصّفه، ثمّ حمل تلك الصفه من باب إلى باب آخر، و ان جعله حالا من الفاعل و هو اللّه فلم لم يجعله مفعولا مطلقا، كما فى قوله: نهاهم تحذيرا، كما صرّح به، و لا فرق بين جعله حالا أو مفعولا مطلقا من جهه المعنى، فتدبّر. قال فى شرح المعتزلى: قد ذكر شيخنا أبو الحسين رحمه اللّه: هذا الخبر فى كتاب الغرر، و رواه عن اصبغ بن نباته انتهى. و المتن الّذى ذكره مختلف مع متن حديث الكافى فى موارد، فصدر مقاله عليّ عليه السّلام فيه بقوله:«و الّذى فلق الحبّه و برىء النسمه» و لم يذكر فيه قوله:

«و لكان المذنب أولى بالإحسان من المحسن، و لكان المحسن أولى بالعقوبه من المذنب» و هذه الجمله من مشكلات هذا الحديث. و قد ذكر المجلسى رحمه اللّه فى شرحه على الكافى وجوها خمسه فى حلّه نذكر خلاصه منها هنا:

الاول - أنه [يكون] متفرعا على أنّه إذا بطل الثواب و العقاب بالجبر على التكليف فالمذنب صار أولى بالاحسان لنيله فى هذه الدّنيا إلى ملاذّه و شهواته و المحسن أسوء حالا منه لتحمّله مشاقّ التكليف و العبادات. الثانى - أنّه لو كان المذنب مجبورا على عمل السيّئه و المحسن على عمل الطاعه فالأولى الاحسان بالمذنب لتدارك جبره على الخلاف الواقع منه، و عقوبه المحسن ليساوى حاله مع المذنب و يراعى العداله بينهما. الثالث - ما قيل إنّه إنما كان المذنب أولى بالاحسان لأنّه لا يرضى بالذّنب كما يدلّ عليه جبره، و المحسن أولى بالعقوبه لأنّه لا يرضى بالاحسان لدلاله الجبر عليه، و من لا يرضى بالاحسان أولى بالعقوبه من الّذى يرضى به، و لا يخفى ما فيه. الرابع - أنّه لما اقتضى ذات المذنب أن يحسن إليه فى الدّنيا باحداث اللّذات فيه، فينبغى أن يكون فى الاخره أيضا كذلك، لعدم تغير الذوات فى النشأتين

و إذا اقتضى ذات المحسن المشقه فى الدّنيا و ايلامه بالتكاليف الشاقه ففى الاخره أيضا ينبغى أن يكون كذلك. الخامس - ما قيل: لعلّ وجه ذلك أنّ المذنب بصدور القبائح و السيئات منه متألّم منكسر البال لظنه أنها وقعت منه باختياره، و قد كانت بجبر جابر و قهر قاهر فيستحقّ الإحسان، و أنّ المحسن بفرحاته بصدور الحسنات عنه و زعمه أنه قد فعلها باختياره أولى بالعقوبه من المذنب. قال المجلسى رحمه اللّه فى سند الحديث: إنّه مرفوع، لكن رواه الصّدوق رحمه اللّه فى العيون بأسانيد عنه، و مذكور فى رساله أبى الحسن الثالث عليه السّلام إلى أهل الأهواز، و سائر الكتب الحديثيّه و الكلاميّه، و أشار المحقّق الطوسىّ فى التجريد إليه، و رواه العلامه فى شرحه عن الأصبغ بن نباته بأدنى تغيير. أقول: هذا الحديث باعتبار تعرّضه لمسأله الجبر و الاختيار و القضاء و القدر فى أعمال العباد من مشكلات الأحاديث و يحتاج إلى شرح مفصّل، و توضيح ينحلّ به هذا المعضل، و لا مجال لهذا البحث فى هذا الشرح الموجز، و قد بحثت عن هذه المسأله مفصلا فى شرح اصول الكافى و ترجمته بالفارسيه المطبوعه فى الجزء الأوّل، فمن أراد تحقيق المقام و توضيح المرام فليرجع إليه، و نحن نترجم الحديث تماما على متن رواه الشارح المعتزلى، لأنّا ترجمنا متن الكافى فى شرحه.

الترجمه

أصبغ بن نباته گفت: پيرمردى در برابر على عليه السّلام ايستاد و گفت: بما بگو كه رفتن ما بشام بقضاء خدا و قدر بود؟ در پاسخ فرمود: بدان خدا كه دانه را مى شكافد و جاندار مى آفريند، ما گامى برنداشتيم و بر درى فرو نشديم جز بقضاء خدا و قدر او، آن شيخ گفت: رنجى كه بردم بايد بحساب خدا بگذارم، هيچ ثوابى ندارم، على فرمود: اى شيخ خاموش باش محققا خدا در اين سفر بشما پاداش بزرگى عطا كرده چه در رفتن و چه در برگشتن، شما در هيچ حالى واداشته نبوديد

و ناچار و بی اختیار نبودید، آن شیخ گفت: چگونه چنین نبودیم با این که قضا و قدر ما را سوق داده اند، حضرت فرمود: وای بر تو، شاید گمان میکنی قضاء لازم و قدر حتم و ملزمی در میان است اگر چنین باشد ثواب و عقاب و وعد و وعید و أمر و نهی همه باطل و بیهوده گردند و گنهکار را سرزنش نباید و نیکوکار را آفرین نشاید، و نیکوکار از بدکار سزاوارتر بمدح و تحسین نباشد، و بدکار سزاوارتر نباشد بمذمّت و نکوهش از نیکوکار، این گفتار بت پرستان و سپاه شیطان و گواهان ناحق و نابینایان از راه صواب است، و آنان قدریه این امّت و گبران این امّت محسوبند. راستی که خداوند سبحان، فرمان داده برای مختار ساختن بندگان خود و غدقن کرده برای بر حذر داشتن و تکلیف آسانی فرموده، نافرمانیش بمعنی این نیست که در برابر بنده خود مغلوب شده است، و از روی وادار کردن و اعمال زور اطاعت نمی شود، رسولان خود را بیهوده و عبث بسوی بندگانش گسیل نداشته، و آسمانها و زمین و آنچه در آنها است بیهوده نیافریده - اینست گمان آن کسانی که کافر شدند، وای از دوزخ بر کافران - آن شیخ گفت: پس قضا و قدری که ما بوسیله آنها سفر کردیم چیستند؟ فرمود: این قضا و قدر بمعنی أمر و دستور خدا است، سپس این گفته خداوند سبحان را تلاوت فرمود که:

«وَ قَضی رَبُّکَ أَلّا تَعْبُدُوا إِلّا إِیّاهُ » - پروردگارت فرمان داده که نپرستید جز او را - آن شیخ شادمانه برخواست و می گفت:

توئی آن امامی که با طاعتش امید بهشت از خدا در سر است

ز دودی تو هر شبهه از دین ما جزای تو با حضرت داور است

چون که برگشت علی از صفین غم صفین بدلش بد سنگین

بستمکار شکستی نرسید فتنه ای سخت از آن گشت پدید

شیخی اندر بر او سخت ایستاد که بگو رفتن شام ای استاد

بقضا بود مقدّر ز خدا یا بدلخواه بشر شد پیدا

گفت سوگند بخلّاقی حق که قضا و قدرش بد ز سبق

هیچ گامی ننهادیم براه جز قضا و قدرش بد همراه

شیخ گفتا که خدایا صبری که نداریم از این ره اجری

گفت خاموش ایا شیخ دژم که خدا داده ثوابی معظم

طی این راه باکراه نبود هر کس از میل خود این ره پیمود

شیخ گفتا که قضا ما را برد گفت وه نیست قضا حتم ای گرد

ور نه بیهوده ثوابست و عقاب نه بود أمر و نه نهی و نه عذاب

نه خدا سرزنش مذنب کرد نه ستایش ز نکوکار ای مرد

این بود گفتهٔ عبّاد وثن گفتهٔ لشکر شیطان کهن

راستش حضرت سبحان فرمان داده آزاد بدین خلق جهان

نهی کرد است برسم تحذیر کرده تکلیف ولی سهل و یسیر

از گنه چیره بر او کس نشده باطاعت کسی مکره نشده

نه عبث خیل رسل کرده گسیل تا که باشند بمخلوق دلیل

آسمانها و زمین بیهده نیست در جهان بیهده را نبود زیست

این گمان شیوه کفّار بود که مکان همه در نار بود

شیخ گفتا چه قضا و قدری کرده این راه بماها سپری؟

گفت فرمان خدا و حکمش دیگر ای شیخ زبان را در گش

گفتهٔ حق بود اندر قرآن که «قضی ربک» روخوش برخوان

شیخ فهمید و بشد شاد و سرود چند شعری و علی را بستود

الخامسه و السبعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۷۵) و قال علیه السّلام: خذ الحکمه أنّی کانت، فإن الحکمه تکون فی صدر المنافق فتلجلج فی صدره حتّی تخرج فتسکن إلی صواحبها

ص:۱۲۲

فی صدر المؤمن.

اللغه

(الحکمه) ج: حکم: الکلام الموافق للحق، الفلسفه، صواب الأمر و سداده (تلجلج) تردّد فی الکلام و فی صدره شیء تردّد - المنجد.

الاعراب

أنّی کانت: أنّی ظرف زمان و مفعول فیه أی من أین کانت، و کانت تامه أی وجدت، فاعلها الضمیر المستتر العائد إلی الحکمه، فتلجلج، أی تتلجلج مؤنث المضارع حذفت إحدی تائیه تخفیفا و تدلّ علی الاستمرار.

المعنی

الحکمه فی لسان الکتاب و السّنه تطلق علی قضایا حقیقیه تزید معرفه الإنسان بالمبدأ و المعاد، أو تهدیه إلی عمل نافع للمعاش أو المعاد، و بهذا الاعتبار قال اللّه تعالی «وَ مَنْ یُؤْتَ الْحِکْمَهَ فَقَدْ أُوتِیَ خَیْراً کَثِیراً » - ۲۶۹ - البقره» و قد فسّرت بعلم الشرائع، و معالم کلّ شریعه حقه لا تخلو من أحد القسمین و منبع الحکمه تعلیم الأنبیاء المتکی علی الوحی من اللّه تعالی، أو ضوء عقلانی یفاض بعنایته تعالی علی الخلائق، و حیث إنّ المنافق یأخذ من تعلیمات الأنبیاء و الأوصیاء فتقع فی یده کلمه حکمه، و ربما استضاء عقله فتجدها و لکن لا یعتقد بها لأنّه منافق فلا تستقرّ الحکمه فی قلبه، فکانت کخروف ضالّ عن قطیع الغنم یرکض إلی هنا و هنا و تتلجلج فی صدر المنافق و لا یقدر علی کتمانه فینطق بها و یظهرها، فأمر المؤمن بأخذها و إلحاقها بالحکم المستقرّه فی صدره حتّی تسکن إلی صواحبها، فهو کردّ الخروف الضالّ إلی قطیع الغنم فیسکن فیها و یطمئن إلیها و المراد نفور قلب المنافق عن الحکمه و نفور الحکمه عنه، و التوصیه بأنّه لا بدّ و أن ینظر إلی ما قال لا إلی من قال، فلا یترک الکلام الحق بحجّه أنه خرج من

فم المنافق، و یشعر بتأکید طلب العلم و الحکمه من مظانها و إن وجد عند غیر أهلها.

الترجمه

سخن درست و حکیمانه را از هر کس باشد دریافت کن، زیرا سخن حکمت در دل منافق هم هست و بدینسو و آن سو می چرخد تا از آن بدر آید و خود را بیاران خود برساند که در سینهٔ مؤمن جای دارند.

ز هر کس حکمت و پندی بیاموزچراغ معرفت در دل بیفروز

اگر گوینده بی ایمان شناسیز پند و حکمتش چون در هراسی؟

بسا حکمت که در قلب منافقبود حیران و لرزان همچو وامق

بچرخد تا برآید از زبانشبر مؤمن رسد بر همگنانش

السادسه و السبعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۷۶) و قال علیه السّلام: الحکمه ضالّه المؤمن فخذ الحکمه و لو من أهل النّفاق.

اللغه

(الضالّه) ج: ضوالّ مؤنّث الضالّ: الشیء المفقود الّذی تسعی ورائه.

المعنی

عبّر علیه السّلام عن الحکمه بالضالّه للمؤمن باعتبار أنّ الإیمان مأوی الحکمه و ینبغی أن یکون المؤمن هو الّذی اجتمع شوارد الحکم و حضنها من أن تقع فی أیدی المنافقین فجعلوها وسیله لترویج آرائهم الفاسده و أغراضهم الباطله، کما اتّفق فی عصرنا هذا من تسلّط الکفار و المخالفین علی فنون الحکمه الطبیعیّه، فسادوا بها و ضلّوا و أضلّوا شباب الإسلام.

الترجمه

حکمت گمشدهٔ مؤمن است، حکمت را دریاب گر چه از أهل نفاق باشد.

گمشده مؤمن بود حکمت بگیرور چه در دست منافق شد اسیر

السابعه و السبعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۷۷) و قال علیه السّلام: قیمه کلّ امرىء ما یحسنه. قال الرّضیّ: و هذه الکلمه الّتی لا تصاب لها قیمه، و لا توزن بها حکمه، و لا تقرن إلیها کلمه.

المعنی

قیمه کلّ شیء باعتبار ما یترتّب علیه من الفوائد و الاثار المرغوبه عند اللّه أو عند خلقه، و یلحظ فی ذلک ما یتحمّل فی تحصیله من مؤنات و متاعب، و هی ما تبذل بازاء المتاع عند العقلاء، و من الأشیاء ما لا یقوم لخسّته أو فقد الرغبه فی بذل العوض بازائه لو فوره و عدم الحاجه إلی شرائه کالماء فی شطوط الأنهار، و التراب فی البراری و القفار، أو لکرامته عند اللّه أو عند الناس کالإنسان، فانه حرّ بالذات و قد القی الرقیّه منذ قرون فی الجامعه البشریه.

فالتعبیر بالقیمه فی کلامه علیه السّلام استعاره بتشبیه المرء بالنظر إلی کمالاته المعنویّه و صناعاته الیدویّه و مهارته فی التعبیرات اللّسانیه علی المتاع، و نبّه إلی أنّ اعتبار المرء یقاس بما یحسنه و یجیّده من صنعه أو زراعه أو تجاره أو غیرها فمن أراد أن یکون مرجعا فی أمر من الامور فلا بدّ و أن یتعب نفسه لتحصیل التخصّص فی هذا الأمر.

و قد اهتمّ الشعوب الراقیه فی القرون المعاصره بهذه الحکمه القیمه فتوجّهوا إلی تقسیم فنون المعارف و العلوم و الصناعات إلی شعب ضیقه، و فرضوا علی المتعلّمین اختیار ما یناسب ذوقهم، و الجدّ فی تعلّمه و کسب التخصّص فیه.

فعصرنا عصر المتخصّصين فی الفنون و الصناعات، عصر العمل بهذه الحکمه القیمه و الدستور الراقی، و قد ظلّ المسلمون قرونا قلّما یلتفتوا إلی هذه الحکمه العلویه فیدخلون فی کلّ شأن بأدنی ممارسه، فیختلّ الامور، و لا ینالون بالمطلوب.

الترجمه

ارزش هر مردی همانست که نیکو میداند و می تواند.

ارزش هر کس بکار خوب اوستاوستادیش بهر کاری نکو است

الثامنه و السبعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۷۸) و قال علیه السّلام: أوصیکم بخمس لو ضربتم إلیها آباط الإبل لکانت لذلک أهلا: لا یرجونّ أحد منکم إلّا ربّه، و لا یخافنّ إلّا ذنبه، و لا یستحینّ أحد منکم إذا سئل عمّا لا یعلم أن یقول لا أعلم، و لا یستحینّ أحد إذا لم یعلم الشّیء أن یتعلّمه، و علیکم بالصّبر فإنّ الصّبر من الإیمان کالرّأس من الجسد، و لا خیر فی جسد لا رأس معه، و لا فی إیمان لا صبر معه.

اللغه

(الابط) ج: آباط: باطن الکتف، یذکّر و یؤنّث.

الاعراب

بخمس، أی بخمس وصایا حذف المیّز و نوّن العدد عوضا عن المحذوف لو، استعیرت هنا لمعنی إن الشرطیه بعنایه أنّ الشرط غیر واقع عاده، لا یرجونّ نهی غائب مؤکّد بالنون التأکید الثقیله، و یمکن أن یکون نفیا بمعنی النهی فیکون آکد و أبلغ و کذا فی الجمل التالیه، و المستثنی فی هذه الجمل مفرغ، و المستثنی منصوب علی أنّه مفعول للفعل الواقع قبل إلاّ لا یستحینّ: استفعال من حیی اللفیف المقرون حذف إحدی یائیه تخفیفا.

المعنى

أكّد عليه السّلام التمسك بهذه الوصايا و بالغ فيها بقوله: لو ضربتم إليها آباط الابل لكانت لذلك أهلا، و قد أدرج فى هذه الوصايا أهمّ ما يجب على كلّ أحد فى رابطته مع المبدأ، و فى تدبيره لنفسه، و أدبه فى طريق العلم و المعرفه تعليما و تعلّما و فى مواجهته مع ما يحيط به من المكاره و الالام، و ما يجب عليه من أداء التكاليف و رعايه القوانين و الأحكام.

فبدأ بلزوم التوجّه إلى اللّه فى نيل كلّ خير و درك كلّ المارب، فيعتقد بأنه لا ينال بما يريد من الرزق و المنصب و كلّما يحتاج إليه إلاّ بفضل من اللّه و إن كان لحصول كلّ مقصد أسباب و وسائل، فهو مسبّب الأسباب و مجهّز الوسائل فى كلّ باب فيلزم على العبد أن لا يرجو أىّ شىء إلاّ من عنده، و الرجاء يرجع إلى كلّ ما يطلبه و يدعوه إليه شهوته.

و يتلو القوه الشهويه الطالبه لدرك ما يلائم طبع الإنسان، القوّه الغضبيه النافره عن كلّ ما يخالف طبعه، و يتولّد منه الخوف من إصابه مكروه، أو فوت محبوب، فبقدر ما يدرك الإنسان شهواته يحيط به الخوف فقال عليه السّلام: عدوّ الإنسان نفسه الأمّاره، و كلّما يجرّ إليه من المكاره يتولّد من ذنوبه و يكون كسب يده «و ما أصابتكم من مصيبه ف «بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ » فيجب أن لا يخاف الإنسان إلاّ من ذنبه، فلو ترك الذّنوب، دفع عن نفسه المخاوف و العيوب.

و يصرّ عليه السّلام فى ترك الحياء من الاعتراف بالجهل على كلّ أحد فى الجواب عن سؤال ما لا يعلمه، و هذا التأكيد و التعميم يرجع إلى من نصب نفسه علما للناس يرجعون إليه و يستفتونه فى امورهم و هو لا يعلم و يصعب عليه أن يعترف بجهله و يقول لا أدرى.

و هم الّذين يصعب عليهم أن يتعلّموا ما لم يعلموا ليكونوا على هدى و بصيره فيما يتصدّونه من المنصب و الموقف.

فالحياء من قول لا أدرى و من التعلّم فيما لا يدرى من الحياء المذموم الّذى

تقدّم الكلام فيه.

و من التأسّف أنّ أكثر أهل العلم مغمورون فی أمواج هذا البحر المظلم فاذا قاموا فی المحراب أو استقرّوا علی المنبر و دعوا واعظا أو صاروا مرجعا للسؤال فی أحكام الدّين يصعب عليهم أن يجيبوا بلا أدری، و أصعب منه أن يشتغلوا بعد ذلك بالتعليم، فتجد فی غالب البلاد عددا كثيرا منهم لا يجتمعون بعضهم مع بعض فيبحثون فی العلوم و المسائل المرجوعه إليهم مع وجود الفرصه الكافيه و ذلك لأنه اعتراف ضمنیّ بالاشتغال بالتعلّم أو الاعتراف بأنّه لا أدری.

ثمّ وصّی عليه السّلام بالصّبر و جعله رأس الإيمان و حياته و بصيرته و قوامه، و جعل الصبر للايمان كالرّأس من الجسد، يشعر بأنّه من لا صبر له لا إيمان له، و أنّ درجات الايمان يقاس بدرجات الصبر.

الترجمه

فرمود: من پنج سفارش بشما دارم كه اگر بدنبال آنها شتر برانيد و برای آنها رنج سفرهای طولانی را بر خود هموار سازيد سزاوار آنند.

نبايد هيچكدام شما اميدی داشته باشد جز بپروردگار خويش، و نبايد ترسی بخود راه دهد جز از گناه خويش، نبايد هيچكدام در برابر پرسش از آنچه نمی داند شرم كند كه بگويد من نمی دانم، و نه كسی كه چيزی را نمی داند شرم كند از اين كه آنرا بياموزد، بر شما لازمست صبر و شكيبائی را پيشه خود سازيد زيرا صبر برای إيمان چون سر است برای تن، تنی كه سر ندارد هيچ خيری و أثر حياتی در آن نيست، ايمانی هم كه صبر با آن نيست هيچ خيری و اثری ندارد.

علی گويد سفارش پنج دارم كه يک يک را براتان می شمارم

سزاوارند اگر دنبال آنها شتر رانيد اندر كوه و صحرا

مدار اميد جز از پروردگارت مترس از هيچ چيزی جز گناهت

اگر پرسندت و پاسخ ندانی مكن شرم از جواب ناتوانی

اگر چيزی نمی دانی مكن شرم كه آموزيش از استاد، دلگرم

شما را صبر می باید مکرّر که ایمان را چه سر باشد ز پیکر

تن بی سر ندارد خیر همراه چه ایمانی که صبرش نیست همراه

التاسعه و السبعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۷۹) و قال علیه السّلام: لرجل أفرط فی الثّناء علیه، و کان له متّهما: أنا دون ما تقول، و فوق ما فی نفسک.

الاعراب

دون، ظرف مستقرّ مضاف إلی ما تقول، و الجمله خبر لقوله: أنا، و لفظه ما یجوز أن تکون مصدریه، و یجوز أن تکون اسمیه نکره أی دون شیء تقول، فتکون مبتدأ و تقول خبره باعتبار أنه جمله فعلیه و الرابط محذوف أی تقوله، و لفظه ما فی قوله: ما فی نفسک اسمیه، و فی نفسک، ظرف مستقرّ خبر لها.

المعنی

کلامه هذا تواضع منه علیه السّلام مقرون بکرامه و لوّیه، و هی الاخبار عمّا فی نفسه من النفاق و إرشاد إلی إنابته إلی الحقّ و اتّباعه للصّدق.

الترجمه

بمردی که در ستایش وی مبالغه کرد و نزد آن حضرت ببدخواهی و نفاق متهم بود فرمود:

من کمتر از آنم که گوئی، و برتر از آنم که دانی.

مردی علی ستود و زبانی و بیش گفت و اندر دلش ز کینه او زهر نیش سفت

فرمود: کمترم من از آنها که گفته ای بهتر از آنچه در دل تارت نهفته ای

الثمانون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۸۰) و قال عليه السّلام: بقيّه السّيف أبقى عددا، و أكثر ولدا.

المعنى

قال المعتزلى فى شرحه: قال شيخنا أبو عثمان: ليته لما ذكر الحكم ذكر علّته و قال ابن ميثم رحمه اللّه: لا أرى ذلك إلّا للعنايه الالهيّه ببقاء النوع و حفظه و إقامته - إلخ.

أقول: هذا حكم يعلّل نفسه و من القضايا الّتى برهانها معها و لكن لم يلتفت إليه هذا الشيخ، و لم يوضحه ابن ميثم و اكتفى بكونه من عنايه اللّه و نحن نعتقد بأنّ كلّ شىء من عنايته، و لكنّ الكلام فى شرح هذه العنايه.

و كان نظره عليه السّلام فى هذه الحكمه إلى أصل انتخاب الأحسن الأصل الرابع من اصول فلسفه النشوء و الارتقاء الّذى بحث فيه العلماء المعاصرون فى اروپا منذ قرون و افتخروا بكشفه كأنه أصل علميّ لم يهتد إليه الأوائل.

و حاصله أنّ مواليد المادّه بأجمعها فى تنازع مستمرّ لعلل لا يقتضى المقام ذكرها، و هذا التنازع يؤدّى إلى فناء الأرذل و بقاء الأحسن، و هذا هو سرّ التطوّر الدائم فى الكائنات، و الأحسن الباقى هو بقيه السيف الّتى وقعت فى كلامه عليه السّلام و معنى كونها أبقى عددا و أكثر ولدا، أنّه هذا الخارج من معركه التنازع أشدّ و أقوى، و يتولّد منه أكثر ممّا فنى فى التنازع، و هنا بحث طويل لا يسع المقام الخوض فيه، و العاقل يكفيه الاشاره.

الترجمه

آنچه از دم شمشير بجا ماند، آبديده تر و پرثمرتر است.

آنكه از پيكار بر جا مانده است پايدار است ثمر آورتر است

الحادیه و الثمانون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۸۱) و قال علیه السّلام: من ترک قول - لا أدری - أصیبت مقاتله.

اللغه

(أصابه): أدرکه، (المقتل) ج: مقاتل: العضو الّذی إذا اصیب لا یکاد صاحبه یسلم کالصدغ - المنجد.

الاعراب

اصیبت مقاتله، مبنی للمفعول من الإصابه، و مقاتله نائب الفاعل.

المعنی

هذه الجمله دعاء بالهلاک علی من لا یبالی من الفتوی بغیر علم و مستند صحیح و الجواب عن السئوال بغیر علم و دلیل معتمد.

الترجمه

هر کس نمی دانم را فراموش کند، هلاک باد.

هر که را ننگ از نمی دانم بر رگ زندگیش نشتر باد

الثانیه و الثمانون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۸۲) و قال علیه السّلام: رأی الشّیخ أحبّ إلیّ من جلد الغلام.

اللغه

(الشیخ): من استبانت فی السنّ و ظهر علیه الشیب (الغلام) ج غلمان الطارّ الشارب - المنجد.

المعنی

سبب التقدّم فی الامور أمران: البرنامج الصحیح، و العمل المجدّ و خصوصا فی المعارک و الحروب فانّ الظفر و النصر فیها یحتاج إلی هذین الأمرین، و الأوّل

ينتج من الرأى الصحيح المستفاد من التجربه و العقل المتكامل و القوه، و الجدّ فى العمل ينتج إذا كان على منهاج مؤثر و إلّا، فربما يكون إعمال القوّه سببا للهلاك و تأييدا للخصم، و الرأى المجرّب غالبا رأى الشيوخ فقال عليه السّلام: رأى الشيخ أحبّ إلىّ من جلد الشّاب و قوّته.

الترجمه

رأى پيره مرد، محبوب تر است پيش من از چالاكى نوجوان.

و در اين معنى گفته شده:

برأيى، لشكرى را بشكنى پشت بشمشير از يكى تا ده توان گشت

الثالثه و الثمانون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۸۳) و قال عليه السّلام: عجبت لمن يقنط، و معه الاستغفار.

المعنى

قال اللّه تعالى «۵۲ - التنزيل - «قُلْ يا عِبادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ » و القنوط هو قطع الرّجاء عن اللّه و اليأس عن رحمته، و قد عدّ من الكبائر الموبقه، لأنّه إذا وصل بؤس الإنسان إلى اليأس و القنوط من رحمه اللّه تعالى فقد انسدّ عليه باب العمل و الرّجوع إلى الحقّ و استسلم نفسه للشيطان و وقع فى الهلاك و الخسران.

الترجمه

در شگفتم از كسى كه نوميد است و استغفار بهمراه دارد.

الرابعه و الثمانون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۸۴) و حكى عنه أبو جعفر محمّد بن علىّ الباقر - عليهما السّلام - أنه قال:

كان فى الأرض أمانان من عذاب اللّه و قد رفع أحدهما

فدونکم الاخر فتمسّکوا به: أمّا الأمان الّذی رفع فهو رسول اللّه - صلّی اللّه علیه و آله - و أمّا الأمان الباقی فالاستغفار قال اللّه تعالی:

«وَ ما کانَ اللّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِیهِمْ وَ ما کانَ اللّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ یَسْتَغْفِرُونَ » - ۲۳ الأنفال -. قال الرّضیّ رحمه اللّه: و هذا من محاسن الاستخراج و لطائف الاستنباط.

قال الشارح المعتزلی بعد نقل تفسیر هذه الایه:

ثمّ قال «و ما لهم أن لا یعذّبهم اللّه» أی و لأیّ سبب لا یعذّبهم اللّه مع وجود ما یقتضی العذاب و هو صدّهم المسلمین و الرّسول عن البیت فی عام الحدیبیّه و هذا یدلّ علی أنّ ترتیب القرآن لیس علی ترتیب الوقائع و الحوادث، لأنّ سوره الأنفال نزلت عقیب وقعه بدر فی السّنه الثانیه من الهجره، و صدّ الرسول عن البیت کان فی السّنه السادسه، فکیف یجعل آیه نزلت فی السّنه السادسه فی سوره نزلت فی السّنه الثانیه، و فی القرآن کثیر من ذلک و إنما رتّبه قوم من الصحابه فی أیّام عثمان.

أقول: و فی کلامه موارد للنظر:

۱ - ترتیب القرآن لیس علی ترتیب الوقائع و الحوادث، غیر واضح المعنی و لا یلائم مع ما فرّعه علیه، و لعلّ غرضه أنّ ترتیب القرآن لیس علی ترتیب النزول.

۲ - أنّ صدّ المسلمین عن البیت ممّا عزم علیه مشرکو مکّه فی صدر الهجره، و الایه یناددهم علی هذه العزیمه، و لذا عبّر عنه بالفعل المضارع الدالّ علی الاستمرار، و یؤیّده الایات التالیه المتعرّضه لکیفیّه صلاتهم عند البیت و إنفاق أموالهم فی الصدّ عن سبیل اللّه.

۳ - قد صحّ أنّ القرآن جمع و رتّب، سوره و آياته على هذا الترتيب الّذى بين أيدينا فى زمن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و ختمه على النبىّ جمع من الصحابه، و جمع القرآن فى زمن عثمان إنّما كان من ناحيه رسم الخط و الاملاء و حصره فى هذا الاملاء الّذى بين أيدينا، صيانه له عن دخول التحريف فيه من هذه الناحيه، و القول بمداخله بعض الصحابه فى ترتيب آيات القرآن تجرّى على كلام اللّه الّذى لا يأتيه الباطل من بين يديه و لا من خلفه.

الترجمه

إمام پنجم محمّد بن على الباقر عليهما السّلام از آن حضرت روايت كرده كه مى فرمود:

در روى زمين دو پناه از عذاب خدا وجود داشت، يكى از آن دو برداشته شد پس نگهداريد ديگرى را و بدان بچسبيد، أما آن پناهى كه برداشته شد خود رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله بود، و أمّا آن پناهى كه باقى است استغفار است، خداى تعالى فرموده «نباشد كه خدا آنانرا عذاب كند در حالى كه تو ميان آنان باشى، و نباشد كه خدا عذاب كننده آنها شود با اين كه آمرزش خواهند».

الخامسه و الثمانون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۸۵) و قال عليه السّلام: من أصلح ما بينه و بين اللّه أصلح اللّه ما بينه و بين النّاس، و من أصلح أمر آخرته أصلح اللّه له أمر دنياه، و من كان له من نفسه واعظ كان عليه من اللّه حافظ.

الاعراب

ما، فى ما بينه، موصوله و بينه ظرف مستقرّ صلته، و الموصول مفعول أصلح من نفسه، جار و مجرور متعلّق بقوله: واعظ قدّم مراعاه للسّجع، و له ظرف مستقرّ خبر كان، و من اللّه متعلّق بحافظ.

المعنى

الرابطه بين العبـد و ربّه هی رابطه العبوديه و اصـلاح ما بين العبـد و الرّب بأداء ما يجب عليه من حقّ اللّه و حسن الطاعه له، و قد أمن اللّه فيما أوجب على عبـده جميع ما يلزم له من حسن المعامله مع الناس و جلب مودّتهم له، فاصـلاح ما بينه و بين الناس أثر لازم يترتّب على إصـلاح ما بينه و بين ربّه، كما أنّ إصـلاح أمر الاخره باقامه الفرائض و التجنّب عن كلّ محرّم، أثره أداء وظيفه العبوديّه، فأصلح اللّه أمر دنيا ذلك العبد بكفاله رزقه و تحسين أحواله، و من يعظ نفسه فهو شاغل بها مصلح لها دائما و مراقب عليها، فكان فی حفظ اللّه تعالى.

الترجمه

فرمود: هر كس ميـان خود و خـدا را درست كنـد، خـدا ميـان او و سـائر مردم را درست می نمايـد، و هر كس كار آخرتش را درست كند، خدا كار دنيای او را درست ميكند، و هر كس از خود پند گيرد، خداوند نگه دار او است.

هر كه اصلاح كند بين خداوند و خودش خالق اصلاح كند بين وی و خلق جهان

هر كه اصلاح كند كار سرای ديگرش كار دنيای وی اصلاح كند باریء جان

هر كه را خويشتنش واعظ و پند آموز است حافظ او است بهر حال خدای سبحان

السادسه و الثمانون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۸۶) و قـال عليه السّـلام: الفقيه كـلّ الفقيه من لم يقنّط النّـاس من رحمه اللّه، و لم يؤيسـهم من روح اللّه، و لم يؤمنهم من مكر اللّه.

الاعراب

كلّ الفقيه، بدل من قوله: الفقيه أو عطف بيان له، و من فی قوله: من لم يقنّط الناس، موصوله و خبر المبتدأ.

المعنى

الفقيه فى الاصطلاح هو العالم بالأحكام الشرعيه الفرعيه عن أدلّتها التفصيليه و لكن المقصود منه فى الكتاب و السّنه هو البصير بأحكام الإسلام و المتضلّع فى علم الدّين و فهمه اصولا و فروعا، و إلى هذا المعنى ينظر قوله تعالى «فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِى الدِّينِ وَ لِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ » - ۱۲۲ - التوبه خصوصا على التفسير الاخر الّذى جعل المتفقّه المنذر هو النافر المجاهد المسافر باعتبار ما يراه فى النفر و السفر من آيات اللّه و نزول النصر و الظفر، فيفهم الإسلام و يعتقد به.

فيقول عليه السّلام: إنّ البصير بالدين و مقاصده التعليميه يفهم أنّ أساس التربيه و الاصلاح للجاهل هو سلوكه بين الخوف و الرّجاء، و الوعد و الوعيد، فلو انقطع رجاه من رحمه اللّه و آيس من إفاضه نعم اللّه عليه و اعتقد بأنه محروم من باب اللّه و مطرود من رحمته و لا طريق له إليه فيسدّ عليه باب التوبه و الرّجوع و يلحق باتباع الشياطين، و يرتكب كلّ ذنب يدعوه إليه شهوته أو غضبه، لأنّ داعى التجنّب عن ارتكاب المعاصى و الاشتغال بالطاعات هو رجاء التقرّب إلى اللّه تعالى و الفوز بالجنه و النعيم الأبد، كما أنّه من رأى نفسه آمنا من مكر اللّه و عذابه، يزول عنه الخوف و يتجرّى بارتكاب المعاصى، و إذا تدبّرت فى آيات الكتاب العزيز و القرآن الشريف وجدته مملوء من الوعد و الوعيد و التبشير و الانذار و التوصيف البليغ من الجنه و النار بهذا الإعتبار.

الترجمه

فقيه كامل كسى است كه مردم را از رحمت خدا نوميد نسازد، و از فيض درگاهش مأيوس نكند، و از عذاب او تأمين ندهد.

دانای دين كسى است كه نوميد می نكرد مردم ز درک رحمت پهناور خدا

مأيوس می نساخت ز فيض نسيم او تأمين می نداد گنهكار از بلا

السابعه و الثمانون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۸۷) و قال عليه السّلام: أوضع العلم ما وقف على اللّسان، و أرفعه ما ظهر فى الجوارح و الأركان.

المعنى

العلم صوره حاصله فى الذهن و نور يشع على القلب فيكشف به الأشياء فينطق العالم ببيانه، و يؤثر فى جوارحه و أركانه، و له درجات و منازل فأوضع درجاته أن يقف على لسان العالم فيقول به و لا يعمل عليه، فهو حينئذ كالشجر بلا ثمر و الهالك بلا أثر، و المخاطب بقوله عزّ من قائل ۲ - الصفّ - «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ » و كفى بذلك لوما وضعه، و قد ذمّ اللّه تعالى العالم بلا عمل بما لا مزيد عليه فقال عزّ من قائل ۵ - الجمعه - «مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْراهَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوها كَمَثَلِ الْحِمارِ يَحْمِلُ أَسْفاراً » فاذا عمل العالم بعلمه و ظهر علمه فى جوارحه و أركانه فقد بلغ إلى أعلا درجاته.

الترجمه

پست ترين دانش آنست كه تنها بر سر زبانست، و والاترين دانش آنچه در اندام دانشمند عيانست.

علمى كه سر زبان بود پست بود آن علم بود كه، بر سر دست بود

و در همين معنا گفته است:

علمى بطلب كه بدل نور است سينه ز تجلّى او طور است

علمى كه مجادله را سبب است نورش ز چراغ أبى لهب است

الثامنه و الثمانون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۸۸) و قال عليه السّلام: إنّ هذه القلوب تملّ كما تملّ الأبدان فابتغوا لها طرائف الحكم.

اللغه

(ملّ) يملّ ملاله عن الشيء: سئمه و ضجر منه (الطريف) ج: طرف:

الغريب النادر من الثمر و نحوه.. الحديث النادر المستحسن، إلى أن قال: الطريفه ج: طرائف مؤنث الطريف.

الاعراب

كما تملّ الأبدان: لفظه ما، مصدريه و الجمله فى محلّ المفعول المطلق النوعى لقوله: تملّ.

المعنى

سرّ التقدّم فى جميع نواحى الحيات، و كسب المعالى و الحسنات، هو نشاط القلب و توجّهه نحو كلّ مقصد من المقاصد، فاذا نشط القلب ينفخ فى كلّ القوى روح الانبعاث، و فى كلّ العضلات و الأعضاء روح التحرك و العمل، و إذا كسل و ملّ يتوقّف معمل وجود الإنسان عن الحركه و لا يقدر على أىّ عمل.

و قد توجّه أنظار أهل الصنعه و سائر حوائج الحيات الذى هذا السّر و دبّروا لإحياء نشاط العمّال و الجيوش تدبيرات متنوّعه، و اهتمّوا بالألعاب الرياضيه، و حازت الصنائع الظريفه فى المجتمع الإنسانى محلا رفيعا، و ذهب الناس باختلاف مذاهبهم و أحوالهم فى هذا الميدان كلّ مذهب.

فأشار عليه السّلام إلى هذا الموضوع و حدّد التوجّه إلى ما ينشط القلوب بما لا يفسدها من الفنون التافهه: كالموسيقى و المسكرات و الألعاب الدنسه، و حصرها فى الحكم الطّريفه، و المقصود منها ما كانت مفيده و معقوله لا تمسّ بكرامه الإنسان

و شرفه العقلانی کالسبق و الرمایه المشروعین، و المزاح المتعادل، و المعاشره مع الأصدقاء و الأحباب، و اشتغال بالملذّات المباحه و نحو ذلک.

الترجمه

دلها خسته شوند بمانند تن ها، شما را باید که حکمتهای تازه و دلنشین برای آنها بجوئید.

دل شود خسته و فرسوده چه تن از کارش حکمتی تازه بیاور که بکاهد بارش

التاسعه و الثمانون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۸۹) و قال علیه السّلام: لا یقولنّ أحدکم «اللّهمّ إنّی أعوذ بک من الفتنه» لأنّه لیس أحد إلّا و هو مشتمل علی فتنه، و لکن من استعاذ فلیستعذ من مضلّات الفتن، فإنّ اللّه سبحانه یقول: «وَ اعْلَمُوا أَنَّما أَمْوالُکُمْ وَ أَوْلادُکُمْ فِتْنَهٌ » [۲۸ - الانفال]، و معنی ذلک أنّه سبحانه یختبرهم بالأموال و الأولاد لیتبیّن السّاخط لرزقه و الرّاضی بقسمه، و إن کان سبحانه أعلم بهم من أنفسهم، و لکن لتظهر الأفعال التی بها یستحقّ الثّواب و العقاب، لأنّ بعضهم یحبّ الذّکور و یکره الإناث، و بعضهم یحبّ تثمیر المال و یکره انثلام الحال. قال الرّضی: و هذا من غریب ما سمع منه فی التفسیر.

اللغه

(ثلم) الاناء: کسّره من حافّته فانثلم - المنجد.

الترجمه

فرمود: مبادا یکی از شماها در دعای خود بگوید: «بار خدایا من بتو پناه می برم از فتنه» زیرا هیچکس نباشد جز این که در فتنه فرو رفته است، ولی هر کس طلب پناه از خدا میکند باید از فتنه های گمراه کننده بخدا پناهنده شود، زیرا خدای سبحانه می فرماید «و بدانید که همانا اموال و أولاد شماها فتنه اند» و مقصود از این سخن آنست که خدا بوسیلهٔ دارائیها و فرزندها مردم را می آزماید تا روشن شود چه کسی نسبت بدانچه خدا بأو روزی کرده است خشمگین و نگرانست، و چه کسی بقسمت خدا خشنود و دلگرم است، و اگر چه خداوند سبحانه داناتر است بهر کسی از خود او، ولی این آزمایش برای آنست که همه آن کارهائی که بسبب آنها مردم سزاوار ثواب و یا شکنجه و عقاب می شود پدیدار شوند، زیرا برخی مردم هستند که أولاد ذکور را دوست دارند و از دختران بدشان می آید، و برخی هستند که دوست دارند دارائی را بثمر برسانند و پرسود کنند، و از گسیختگی حال خود کراهت دارند.

سید رضی - ره - فرموده است: این بیان حضرت از غرائب تفسیریست که از أو شنیده شده.

مگو بار إلها پناهم بده ز هر فتنه باشد ز که تا بمه

پناه آور از فتنه های مضلّ که گمراه سازند و بیچاره دل

خدا مال و أولاد را فتنه خواند کسی مال و أولاد از خود نراند

بدانها بشر آزمایش شوند که از یکدیگر گوی سبقت برند

که ساخط ز راضی شود آشکار بهر چیز دانا است پروردگار

ولی تا که کار ثواب و عقاب هویدا ز مردم شود بی حجاب

چه برخی پسر دوست و ز دخترش بد آید که پرورده اندر برش

دگر مردمی مال جویند بیش نخواهند درویشی وضع خویش

التسعون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۹۰) و سئل عليه السّلام عن الخير ما هو؟ فقال: ليس الخير أن يكثر مالك و ولدك، و لكنّ الخير أن يكثر علمك، و أن يعظم حلمك و أن تباهى النّاس بعباده ربّك، فإن أحسنت حمدت اللّه، و إن أسأت استغفرت اللّه، و لا خير فى الدّنيا إلّا لرجلين: رجل أذنب ذنوبا فهو يتداركها بالتّوبه، و رجل يسارع فى الخيرات(۱). و لا يقلّ عمل مع التّقوى و كيف يقل ما يتقبّل؟!.

الاعراب

لا- خير فى الدّنيا إلاّ- لرجلين، فى الدّنيا، جارّ و مجرور متعلّق بقوله: خير و الاستثناء مفرغ، و لرجلين فى محلّ خبر لا- النافيه للجنس المحذوف و هو لأحد رجل أذنب، خبر لمبتدأ محذوف أى أحدهما رجل، و رجل يسارع عطف عليه.

المعنى

قد استعمل لفظ الخير فى القرآن بمعنى الاسلام كما فى قوله تعالى «۷۰ - الأنفال - «يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرى إِنْ يَعْلَمِ اللّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْراً يُؤْتِكُمْ خَيْراً مِمّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ».

و قد نفى عليه السّلام فى حكمته هذه أن يكون كثره المال و الولد خيرا على خلاف ما يعتقده عامّه النّاس من أنّ الخير فى كثره المال و الولد و يجهدون فى تحصيلهما و تكثيرهما بكلّ وجه ممكن.

و هذا النفى قد يكون نفيا حقيقيّا، و المقصود منه تخطئه الناس فى هذا الاعتقاد و كثيرا ما يشتهر فى العرف و عند العامّه امورا لا واقعيه لها أصلا، كالعنقاء و أكثر

۱- (۱) فى بعض النسخ هذه حكمه اخرى لا تعلق لها بما قبلها - المصحح -.

الأساطير الشائعه بين عامّه النّاس و إمّا أن يكون المراد من النفى نفى آثار الخير من كثره الأموال و الأولاد و أنها غير مؤثره فى تحصيل السعاده المعنويّه.

و ربما يكون المراد من هذه الجمله نفى الكمال كما فى قوله عليه السّلام: يا أشباح الرّجال و لا رجال.

الترجمه

پرسش شد از اين كه خير چيست؟ فرمود: خير اين نيست كه دارائى و فرزندت افزون شود، بلكه خير و خوبى اينست كه دانشت افزون شود و حلم و بردباريت بزرگ و ثابت گردد، و بتوانى ميان مردم بپرستش پروردگارت فخر و مباهات كنى، اگر كار نيك كردى خدا را سپاسگزارى نمائى، و اگر كار بدى از تو سر زد از خدا آمرزش بجوئى.

در اين دنيا خيرى نيست مگر براى يكى از دو كس: مردى كه مرتكب گناهانى شده است ولى پشيمانست و با توبه و برگشت بسوى حق آنها را جبران ميكند و مردى كه بكارهاى خير مى شتابد، هيچ كار نيكى كم محسوب نيست در صورتى كه همراه تقوى و پرهيزكارى باشد، و چگونه مى توان كم شمرد آن عملى كه پذيرفته و قبول درگاه حق شده است.

الحاديه و التسعون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۹۱) و قال عليه السّلام: إنّ أولى النّاس بالأنبياء أعلمهم بما جاءوا به ثمّ تلا عليه السّلام: «إِنَّ أَوْلَى النّاسِ بِإِبْراهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِيُّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا » [۶۸ - آل عمران] ثمّ قال: إنّ وليّ محمّد من أطاع اللّه و إن بعدت لحمته، و إنّ عدوّ محمّد من عصى اللّه و إن قربت قرابته.

اللغه

(اللحمه) بالضمّ: القرابه - صحاح.

المعنى

يشترك الإنسان مع سائر بنى جلدته من الحيوانات من امه، فله أب و امّ بالولاده الطبيعيه، و لكن يمتاز الإنسان عن أنواع الحيوان بولاده ثانيه و هى باعتبار خروج روحه عن القوّه إلى الفعل بالتعليم و التربيه، و بهذا الاعتبار يصير الإنسان جسما ملكوتيّا روحانيّا روحه متعلّق بالملاء الأعلى و إن كان جثمانه فى هذه الدّنيا.

و كما أنّ للانسان باعتبار جسمه و طبيعته صله بامّه و أبيه و يعبّر عنها بلحمه النسب، فله باعتبار روحه و حقيقته صله بمعلّمه و مصدر ولادته الثانيه و هم الأنبياء و الرّسل و الأوصياء و الأئمّه عليهم السّلام.

و أماره هذه الصله الروحيه و الرابطه المعنويّه حسن الاتباع و الاطاعه عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله كما أنّ أماره الصله الماديّه ورقه الشهاده أو ورقه الجنسيّه.

فبيّن عليه السّلام أنّ أولى النّاس بمحمّد صلّى اللّه عليه و آله من أطاع اللّه، و أشار إلى أنّ استحقاقه للخلافه ليس باعتبار صلته الماديّه بالنبىّ صلّى اللّه عليه و آله فقط، و لا تكون القرابه هى المناط التامّه لاستحقاق الخلافه كما ادّعاه قريش و المخالفين، بل القرابه الروحيّه و الصله المعنويّه هى المناط فى تصدّى مقام الولايه و الخلافه.

الترجمه

فرمود: اوليتر مردم به پيغمبران - كه سزاوار جانشينى آنها را دارند - كسانى هستند كه بهمه آنچه كه انبياء از جانب خدا آوردند داناترند، سپس اين آيه را خواند «براستى أولى از همه مردم بإبراهيم هر آينه كسانيند كه از وى پيروى كردند و اين پيغمبر و آن كسانيكه باو گرويدند» سپس فرمود: براستى ولى و جانشين محمّد صلّى اللّه عليه و آله كسى است كه خدا را اطاعت كند و اگر چه در خويشى از او دور باشد، و براستى دشمن محمّد صلّى اللّه عليه و آله كسى است كه نافرمانى خدا كند و اگر چه

خویشاوند نزدیک وی باشد.

هر که داناتر بود بر کیش پاک أنبیاء هست اولیتر بدانها از همه خلق خدا

پیرو أمر خدا بی شک محمّد را ولی استگر چه باشد در نژاد و در نیا از وی جدا

هر که نافرمان حق شد دشمن آن حضرتستگر چه باشد با پیمبر خویش و باشد ز اقربا

الثانیه و التسعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۹۲) و قد سمع علیه السّلام رجلا من الحروریه یتهجّد و یقرأ فقال:

نوم علی یقین خیر من صلاه فی شکّ.

المعنی

قال فی شرح ابن میثم: و (الحروریّه) فرقه من الخوارج نسبوا إلی حروراء بمدّ و قصر قریه بالنهروان و کان أوّل اجتماعهم بها، و (التهجّد) السّهر فی العباده، انتهی.

أقول: الاختلاف الاصولی للخوارج مع سائر الفرق ظهر فی أمر الامامه و الخلافه عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله، حیث إنّ الامامیّه یعتقدون بأنها یثبت بالنصّ من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و عندهم نصوص متوافره بل متواتره بأنّ الامام المنصوص علیه من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله هو علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

و لکن أصحاب السقیفه عقدوا الامامه بالبیعه و ادّعوا علیها إجماع الامّه و جعلوا ذلک أصلا فی إثباتها، فقالوا: یثبت الامامه بالبیعه و إجماع أهل الحلّ و العقد من الامّه و لکن ظهرت فتن و أحداث فی الاسلام تأثرت بها الخوارج فلم یثبت عندهم النصّ و لم یعتمدوا بالاجماع، فأنکروا أمر الامامه و شکّوا فی أمرهم، و أنهم یرجعون فی أمورهم إلی من؟ فصاروا من الباغین و المخالفین علی حکومه المسلمین، و أحدثوا حوادث صارت فصلا مرعبا من تاریخ الاسلام وفتا فی عضد الاسلام القویّ، و کان

الخوارج من عبّاد الامّه و قرّائها يقومون اللّيل و يصومون النّهار و لكن لا معرفه لهم بالامام، و بهذا النظر يقول عليه السّلام: لا يقين لهم فلا ينفع صلاتهم و عباداتهم.

الترجمه

آن حضرت شنيد يكى از خوارج حروريه در شب زنده دارى خود قرآن مى خواند فرمود: خوابيدن با معرفت و يقين، به است از نماز خواندن در حال شك و ترديد.

الثالثه و التسعون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۹۳) و قال عليه السّلام أعقلوا الخبر إذا سمعتموه عقل رعايه لا عقل روايه، فإنّ رواه العلم كثير، و رعاته قليل.

اللغه

(رعى) يرعى رعيا و رعايه الأمر: نظر إلى ما ذا يصير.

الاعراب

عقل رعايه، مفعول مطلق نوعى لاعقلوا.

المعنى

الخبر، حكايه عن واقعه أو روايه لكلام عن الغير، و منه الأخبار المرويّه عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و الصحابه و المعصومين كما هو مصطلح علماء الفقه و الحديث و كلّ خبر يحتمل الصدق و الكذب، و قد كثر فى الأخبار الجعل و الافتراء حتّى فى زمن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و حتّى بالنسبه إليه صلّى اللّه عليه و آله حتّى قال: كثر علىّ الكذابه، فلا بدّ من نقد الخبر و عرضه قبل كلّ شىء على مقياس عقلىّ يعرف صدقه و كذبه و مغزاه و الرّعايه جاءت بمعنى مراقبه النجوم أيضا.

و بهذا المعنى يتضمّن قوله عليه السّلام مزيد التدبّر فى صدق الحديث و الخبر كمن يترصّد النجوم طول السنه ليتعرّف حالاتها، فروايه الخبر سهل جدّا، و لكن

فهمه و درایته صعب یحتاج إلی التأمّل و التدبّر سواء کان من حیث سنده و صحه صدوره، أو من حیث متنه و مفهومه، و قد روی فی الکافی حدیثا بهذا المعنی نذکره هنا فی باب ما أمر النبیّ صلّی اللّه علیه و آله بالنصیحه لأئمّه المسلمین:

عدّه من أصحابنا، عن أحمد بن محمّد بن عیسی، عن أحمد بن محمّد بن أبی نصر عن أبان بن عثمان، عن ابن أبی یعفور، عن أبی عبد اللّه علیه السّلام أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خطب النّاس فی مسجد الخیف فقال صلّی اللّه علیه و آله: نضر اللّه عبدا سمع مقالتی فوعاها و حفظها و بلّغها من لم یسمعها فربّ حامل فقه غیر فقیه، و ربّ حامل فقه إلی من هو أفقه منه - إلخ.

الترجمه

خبری که شنیدید با عقل خود بسنجید و بروایت آن ننگرید، زیرا راویان دانش بسیارند، و ناظران در آن اندک.

چون شنیدی خبری از راوی ضوء اندیشه در آن می تابی

راوی علم و خبر بسیار است مرد اندیشه در آن کمیابست

الرابعه و التسعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۹۴) و سمع رجلا یقول: «إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیْهِ راجِعُونَ » فقال علیه السّلام: إنّ قولنا - «إِنّا لِلّهِ » - إقرار علی أنفسنا بالملک، و قولنا - «وَ إِنّا إِلَیْهِ راجِعُونَ » - إقرار علی أنفسنا بالهلک.

اللغه

(هلک) هلکا: مات - المنجد.

الاعراب

رجلا مفعول لقوله سمع علی التوسع لأنّ سمع یرتبط بالمفعول بواسطه من، و یقول جمله فعلیّه حال من رجلا، و یمکن جعله صفه له.

المعنى

قال فی شرح المعتزلی: قوله: «إِنّا لِلّهِ »، اعتراف بأنّا مملوکون للّه و عبید له لأنّ هذه اللاّم لام التّملیک - إلخ.

أقول: و فی کلامه موارد للنظر:

۱ - الظاهر أنّ ضمیر قوله یرجع إلی علی علیه السّلام فلا یستقیم ما ذکره بعده لأنّ الجمله لیست قوله علیه السّلام، و إن کان المقصود من قوله هو خصوص - إنا للّه - فلا یستقیم أیضا لأنّه محکیّ عن قول جمیع القائلین.

۲ - إنّ من معانی اللاّم الملک، و بینه و بین التملیک فرق جلیّ ۳ - المقصود من الرّجوع إلی اللّه لیس خصوص النشور و القیامه، بل أعمّ منه و أتمّ، و هو الاستفاضه من حضرته فی جمیع مراحل الوجود و فی کلّ حول و قوّه کما یشعر به قوله علیه السّلام: إقرار علی أنفسنا بالهلک، و یستفاد من قوله تعالی «کُلُّ شَیْ ءٍ هالِکٌ إِلاّ وَجْهَهُ لَهُ الْحُکْمُ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ » - ۸۸ - القصص».

الترجمه

از مردی شنید که می گوید «إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیْهِ راجِعُونَ » فرمود: معنی «إِنّا لِلّهِ » که می گوئیم اعتراف به آنست که مملوک او هستیم و گفته ما «إِنّا إِلَیْهِ راجِعُونَ » اعتراف به آنست که خود چیزی نیستیم.

الخامسه و التسعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۹۵) و مدحه قوم فی وجهه فقال علیه السّلام: أللّهمّ إنّک أعلم بی من نفسی، و أنا أعلم بنفسی منهم، أللّهمّ اجعلنا خیرا ممّا یظنّون، و اغفر لنا ما لا یعلمون.

ص:۱۴۷

المعنى

كلامه عليه السّلام هذا إظهار كراهه عن مدحهم فی وجهه و إعلام خضوع من شخصه لكسر سوره العجب الّذی يعرض غالبا لمن وقف هذا المقام لدی جمهور الأنام و تعليم للعموم تجاه هذا المدح المسموم و إن كان عليه السّلام معصوما من الذنوب و مبرّی من العيوب، علی أنّ العارف فی مقام يعدّ كلّ توجّه إلی غير الحق كذنب يستغفر منه و يتوب عنه.

الترجمه

مردمی روی در روی او را ستودند، فرمود: بار خدايا تو بمن از خودم داناتری و من بخود از اينان داناترم، بار خدايا مرا بهتر از آن كن كه پندارند، و بيامرز برای ماها آنچه را در نهانست و نمی دانند.

روبرو مدح علی را گفتند در ستايش در معنی سفتند

گفت يا رب تو بمن داناتر از خودم هستی و من خود بهتر

از همه عالم نفس خويشم بهر خود حازم و دور انديشم

در گذر ز آنچه نمی دانندش در نهانست و نپندارندش

السادسه و التسعون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۹۶) و قال عليه السّلام: لا يستقيم قضاء الحوائج إلّا بثلاث:

باستصغارها لتعظم، و باستكتامها لتظهر، و بتعجيلها لتهنؤ.

الاعراب

ثلاث: عدد مبهم يحتاج إلی التميز، و مميزه هنا محذوف عوض عنه التنوين و هو خصال أی بثلاث خصال، اللّام فی لتعظم ينبه للتعليل.

المعنی

قضاء الحاجه من أهمّ الفضائل البشريه و الوظائف الإسلاميه، و قد ورد

أخبار كثيره فی الحثّ علیه یکاد یستشمّ منها رائحه الوجوب إذا کان طالب الحاجه مسلما مؤمنا، و ذکر له مثوبات کثیره، و قد أشار علیه السلام فی هذا الکلام إلی شروط کماله و ترتب آثاره علیه فی الدّنیا و الاخره، فلکلّ عمل شروط من حیث الصحه أو القبول، و قوله علیه السّلام: لا یستقیم، یفید نفی الکمال إذا لم یستکمل هذه الخصال، و بیّن لهذه الخصال آثارا یطلبها قاضی الحاجه طبعا.

الاولی - یرید أن یکون عمله عظیما عند اللّه أو عند الناس، فیقول: طریق الوصول إلیه استصغار قضاء الحاجه من طرف القاضی فانه یؤثّر فی عظمته عند اللّه و عند الناس.

الثانیه - یرید أن یظهر و ینتشر عنه هذا الخیر فیصیر مشهورا بالفضیله فیقول:

طریق الوصول إلیه أن یستکتمه القاضی فیؤثّر فی ظهوره و نشره بفضل من اللّه، أو حرص النّاس علی فهم ما یکتم.

الثالثه - یرید أن تکون هنیئه علی الطالب لتجلب محبّته و محمدته، فیقول:

طریق الوصول إلیه أن یعجّلها.

الترجمه

فرمود: بر آوردن حوائج مردم درست نمی آید مگر با مراعات سه خصلت:

۱ - آنرا کم بحساب آوری و در نظر خود بزرگ نشماری، تا آنکه بزرگ و برازنده گردد.

۲ - قاضی حاجت آنرا پنهان دارد و برخ دیگران نکشد، تا خود آشکار و هویدا گردد.

۳ - هر چه زودتر آنرا انجام دهد و طالب حاجت را منتظر نگذارد، تا بأو گوارا و دلنشین باشد.

انجام حوائج نبود کامل و راست جز با سه فضیلت که بباید آراست

کم گیری تا آنکه بزرگش دانند داریش نهان که عیان شود بی کم و کاست

تعجیل کنی تا که گوارا باشد بر طالب حاجتی که آن حاجت خواست

السابعه و التسعون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۹۷) و قال عليه السّلام: يأتى على النّاس زمان لا يقرّب فيه إلاّ الماحل و لا يظرّف فيه إلاّ الفاجر، و لا يضعّف فيه إلاّ المنصف، يعدّون الصّدقه فيه غرما، و صله الرّحم منّا، و العباده استطاله على النّاس! فعند ذلك يكون السّلطان بمشوره الإماء [النّساء] و إماره الصّبيان و تدبير الخصيان.

اللغه

(محل) محلا به إلى الأمير: سعى به إلى الأمير و كاده فهو حامل، (ظرف) كان ذكيّا و بارعا. (الغرم) ما يلزم أداؤه من المال، ما يعطى من المال على كره (استطال) استطاله عليه: تفضّل و أنعم.

الاعراب

الماحل، مستثنى مفرغ نائب مناب الفاعل لقوله لا يقرّب، و كذلك الفاجر و المنصف، غرما، مفعول ثان لقوله يعدّون، و ضمير الفاعل يرجع إلى النّاس.

المعنى

هذه الحكمه تعدّ من الاخبار عن المستقبل و هو نوع من الكرامه و قد بدأ هذا الزّمان فى تاريخ الإسلام من عصر تسلّط بنى اميّه على الحكومه الإسلاميّه فانهم بداوا بتقريب السّعاه و الماحلين و الهزل و الأنذال إلى بلاطهم تأييدا لسلطانهم و دخلت النساء فى أمر السّلطنه لجاههـا و نفوذهـا، كامّ خالـد بن يزيـد تزوّجت مروان بعـده و كانت لها سـلطه فى أمر الخلافه، و روى أنّه لما عزل مروان خالدا ابنه عن ولايه العهد و عقدها لبنيه غلظت عليه و أمر الجوارى ليله بخنقه فى فراشه.

أو جمالها و دلالها على الخليفه و رجاله و اشتدّ هذه المداخله فى دوله بنى العبّاس كما يظهر من مطالعه تاريخ خيزران امّ الهادى و زبيده زوجه هارون الرشيد و امّ الأمين.

و يعدّ فى هذه العصور الفجره من الرّجال الأكياس و يحوّل إليهم المناصب الجليله كما صنعه معاويه بزياد بن أبيه، و ابنه بابنه عبيد اللّه.

و إذا كان المدبّر و السائس من أهل الفجور فتضعيف أهل العدل و الانصاف من لوازمه، و إذا كان ساسه النّاس أهل الفجور و السعاه و اضطهد أهل العدل و الحقّ يزول الايمان عن قلوب النّاس، فالزكاه الّتى يأخذها الحاكم يعدّ غرامه و تؤدّى على كراهه و غيظ فيفسد الأخلاق، و يخل الأمن و الأمانه فيتوسل أهل الجاه لحفظ حرمهم باتخاذ المماليك الخصيان و يعتمدون إلى تدبيرهم لامورها.

الترجمه

بر سر مردم دورانى آيد كه در آن دوره جز سخن چين را تقرّبى بدست نيايد، و جز مردم فاجر و هرزه را زيرك و با سياست نشمارند، و جز مردم عدالتخواه و منصف زبون شمرده نشوند، مردم در اين دوره زكاتى را كه بپردازند وام بحساب آرند و بدلخواه پرداخت نكنند، و در احسان بخويشاوندان خود بر آنها منّت نهند، و در عبادت و پرستش خداوند بر مردم سرفرازى فروشند، در چنين دوره ايست كه سلطنت بمشورت با زنان باشد، و فرمانروائى بكودكان رسد، و تدبير امور بدست خايه كشيده ها صورت گيرد.

على گفت آيد زمانى دژم كه باشد مسلمان گرفتار غم

تقرّب نجويد بسوى شهان بجز از سخن چين كژدم زبان

ندانند زيرك بجز فاجران زبون مى ندانند جز منصفان

زكاتى كه مردم بحاكم دهند شمارند زور و غرامت كشند

باحسان با خويش منّت نهند براى تسلّط عبادت كنند

در این روزگاران بود سلطنت بشور زنان پر از مفسدت

امارت بصبیان شود واگذار بمردان بی خایه تدبیر کار

الثامنه و التسعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۹۸) و قال علیه السّلام و قد رئی علیه إزار خلق مرقوع، فقیل له فی ذلک، فقال: یخشع له القلب، و تذلّ به النّفس، و یقتدی به المؤمنون.

اللغه

(خلق) ج: أخلاق و خلقان: البالی للمذکّر و المؤنث (رقع) رقعا الثوب أصلحه بالرقاع - المنجد.

الاعراب

فقیل له فی ذلک، الفاء للسببیه.

المعنی

الظاهر أنّ لبسه علیه السّلام للازار المرقوع، کان فی أیام حکومته و زعامته الظاهریّه، و فی هذا العصر توسّع علی المسلمین العیش، و حازوا أموالا و غنائم کثیره من الرّوم و الفرس، و اعتادوا لبس الثیاب الفاخره و التجمّل بالزینه الظاهره و خصوصا الأمراء منهم و أصحاب السّلطنه، و لما رئی علیه هذا الازار الخلق المرقوع وقع فی محلّ العجب و عدّ إهانه بمقام المتصدّی له فأجاب علیه السّلام بأنّه ریاضه للنفس، و تسلیه للمؤمنین، و ینبغی أن أکون اسوه لأهل الایمان فی لبس الخلقان، لینکسر تسویل الشیطان.

الترجمه

بر تن آن حضرت روپوش کهنه و وصله داری دیده شد و در این باره با وی

سخنی گفته شد، حضرتش در پاسخ فرمود:

پوشیدن این لباس کهنه دل را خاشع می سازد، و نفس أماره را خوار میکند و مؤمنان از آن سرمشق می گیرند.

دیده شد اندر بر مولای دین پیشوای بر حق أهل یقین

یک ردای کهنهٔ پر پینه ای پر ز وصله جامهٔ دیرینه ای

گفته شد با وی در این باره سخن گفت مولا زیور است اندر بدن

دل کند خاشع کند نفسم ذلیل تا نغرّد بر من این رزمنده پیل

مؤمنان را شاید از آن پیروی گر که در راهند همراه علی

التاسعه و التسعون من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۹۹) و قال علیه السّلام: إنّ الدّنیا و الاخره عدوّان متفاوتان، و سبیلان مختلفان، فمن أحبّ الدّنیا و تولّاها أبغض الاخره و عاداها، و هما بمنزله المشرق و المغرب، و ماش بینهما کلّما قرب من واحد بعد من الاخر و هما بعد ضرّتان!.

اللغه

(ضرّه) المرأه: امرأه زوجها، و هما ضرّتان ج: ضرائر.

الاعراب

و ماش بینهما، مبتدأ و خبر رفع المبتدأ مقدّر لأنّه منقوص، و الخبر ظرف مستقر، و الجمله حالیّه، و هما مبتدأ و ضرّتان خبره، و بعد ظرف مبنی علی الضم لحذف المضاف إلیه المنویّ أی بعد کلّ ذلک.

المعنی

الدّنیا مؤنث الأدنی أی الدار الّتی هی أقرب إلیک من الاخره، و هی ما

حولک من کلّ ما تعیش فیه و یعیش معک، و تحواک و تهواه، من نفسک و شهواتک و مالک و ولدک و جارک و معاشریک، فهی بالنسبه إلیک مختلطه و متجدّده فی کلّ حین، و منصرفه علی الدّوام و منصرمه و فانیه غدّاره فرّاره فتانه، و الاخره دارک بعد موتک إلی الأبد، فیقول علیه السّلام: إنّ دنیاک و آخرتک لا تجتمعان معک کرفیقین مؤالفین معاضدین، بل هما عدوّان متفاوتان، فمن أحبّ الدّنیا أبغض الاخره، و من قرب إلی أحدهما بعد عن الاخر، و هما ضرّتان لا یمکن إرضاؤهما معا، فلا بدّ أن تختار إحداهما و تخلّی عن الاخره.

الترجمه

فرمود: براستی دنیا و آخرت دو دشمن ناجور و دو راه مخالف یکدیگرند هر کس دنیا را دوست دارد و دنبالش برود آخرت را دشمن داشته و با آن سر عداوت برداشته، و این دو بمانند خاور و باخترند که یکی میان آنها در راه است و هر چه بیکی از آن ها نزدیک شود از دیگری دور شده، و آن دو بمانند دو هبو هستند.

دنیا و آخرت چه دو دشمن برابرند اندر خلاف هم بره خویش اندرند

دنیا طلب که در پی آنست روز و شب با آخرت چه دشمن خونی است در غضب

این دو چه مشرقند و چه مغرب که راه ور نزدیک این چه شد از آن افتاده دورتر

با این همه بدان دو هبویند کینه خواه دنبال آخرت رو و دنیای دون مخواه

المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۰۰) و عن نوف البکالی، قال: رأیت أمیر المؤمنین - علیه السّلام - ذات لیله و قد خرج من فراشه فنظر فی النجوم فقال لی:

یا نوف أ راقد أنت أم رامق؟ فقلت: بل رامق یا أمیر المؤمنین قال: یا نوف طوبی للزّاهدین فی الدّنیا الرّاغبین فی الاخره، أولئک قوم

اتّخذوا الأرض بساطا، و ترابها فراشا، و ماءها طيبا، و القرآن شعارا، و الدّعاء دثارا، ثمّ قرضوا الدّنيا قرضا على منهاج المسيح. يا نوف إنّ داود - عليه السّلام - قام فى مثل هذه السّاعه من اللّيل فقال:

إنّها ساعه لا يدعو فيها عبد إلّا استجيب له، إلّا أن يكون عشّارا أو عريفا، أو شرطيّا، أو صاحب عرطبه - و هى الطّنبور - أو صاحب كوبه - و هى الطبل. و قد قيل أيضا إنّ العرطبه الطّبل، و الكوبه الطّنبور -.

اللغه

(رقد) رقدا: نام فهو راقد، (رمقه) رمقا: أطال النظر إليه - المنجد (شعار): و اجعل العافيه شعارى أى مخالطه لجميع أعضائى غير مفارقه لها، من قولهم جعل الشىء شعاره و دثاره إذا خالطه و مارسه و زاوله كثيرا، و المراد المداومه عليه ظاهرا و باطنا، و منه حديث علىّ لأهل الكوفه: أنتم الشعار دون الدثار، و الشعار بالكسر ما تحت الدثار من اللباس، و هو ما يلى شعر الجسد و قد يفتح - مجمع البحرين (العريف): القيّم بأمر القوم، النقيب و هو دون الرئيس - المنجد.

الاعراب

ذات ليله، مفعول فيه، و قد خرج من فراشه: جمله حاليه، طوبى مبتدأ و هو علم جنس للسّعاده.

المعنى

(نوف البكالى) بفتح الباء نسبه إلى القبيله، قال ثعلب: هو منسوب إلى قبيله تدعى بكاله قبيله فى همدان، و فى الرّجال الكبير، قال عبد الحميد بن أبى

الحدیـد: إنّه إنّما هو بکال بکسـر الباء قبیله من حمیر فمنهم هـذا الشـخص و هو نوف بن فضاله صاحب علیّ علیه السّـلام، و قال ابن میثم فی شرحه: البکالی بکسر الباء منسوب إلی بکاله قریه من الیمن.

أقول: یستفاد من هذا الحدیث أنّه کان من خواصّ علی علیه السّلام و الدّاخلین فی خلواته، و الحافظین لأسراره، و المخلصین فی بـابه، و قـد ألقی إلیه درسا نهائیا فی الزهـد و المعرفه و الإیمان یلیق بالفانی فی اللّه و العارف الحقیقی باللّه و المرتقی إلی درجه الأنبیاء و أولیاء اللّه کما یشـعر بـذلک تعریفه منهاج المسـیح فی طیّ کلامه، و الإخبار بأنّ داود النبی قام فی مثل هذه الساعه من اللّیل فأعلمه بالوقت المخصوص الّذی یقوم أولیاء اللّه و أنبیاؤه متوجّها إلی باب اللّه، و ناظرا إلی الحضره القدسیّه.

قـال ابن میثم: و کـان قیـامه فی النصف الأـخیر من اللّیـل، و إنّمـا کـان مظنه الإجابه لخلوّ النفس فیه عن الاشـتغال بشواغل النهار المحسوسه - انتهی - و هو أعلم بما قال.

فقـد ألقی علیه السّـلام فی کلامه هـذا درسا رهیبا، و فتح مکتبا لاناس قلائل أمثال نوف و من حذا حذوه مکتبا یشـتغل فی ظلام اللیل فی بحبوحه أمواج السـکوت و الصـموت، ینظر الطّالب فیها إلی کتاب الکون، رامقا بصره إلی نجوم السماء یرمقها فی هذه الصـفحه الخضـراء، و یتفکّر فی خلقهـا و خالقها، فیجـذب إلی حظیره القـدس الالهی، فیقرض الـدّنیا قرضا علی منهاج المسـیح، فیصیر الأرض بساطه و ترابها فراشه، و مائها طیبه، و یجعل القرآن شعارا، و الدّعاء دثارا.

الترجمه

نوف بکالی گویـد: بچشم خود علی را در نیمه شبی دیـدم که از میان بسترش بیرون شـد و بسـتاره نگریست و فرمود: أی نوف خوابی یا بیدار؟ گفتم: بلکه نگران أخترانم یا أمیر المؤمنین فرمود:

أی نوف خوشا بحال زاهدان در دنیا و مشتاقان بدیگر سرا آنان،

مردمی باشند که زمین را آسایشگاه خود دانسته و خاکش را بستر نموده و آبش را بجای عطر بحساب آورده اند، قرآن را شعار دلنشین خود ساخته، و نیاز بدرگاه خدا را شیوهٔ همیشگی خود دانسته اند، سپس یکباره دل از دنیا کنده و رشتهٔ دوستی آنرا بریده اند بروش مسیح.

ای نوف براستی که داود در مانند این ساعت از شب قیام کرد، پس فرمود:

راستی که این همان ساعت است که هیچ بنده ای در آن نیاز بدرگاه بی نیاز نبرد جز آنکه اجابت شود، مگر این که گمرکچی یا کدخدا، یا دژخیم شهربانی یا طنبورزن، و یا طبّال باشد.

گفت حدیثی درست، نوف بکالی یار شباهنگ پایگاه معالی

نیمه شبی دیده ام بدید علی را برشده از بسترش چه درّ لالی

داشت نظر سوی اختران شب افروز بود در اندیشه مقدّم و تالی

گفت بمن خفته ای و یا که تو بیدار گفتمش ای میر مؤمنان نخفته فمالی؟

گفت که ای نوف خوش بحال کسانی دل ز جهان کرده اند یکسره خالی

زاهد دنیا شدند و طالب عقبی پشت بسافل نموده روی بعالی

کرده بساط گزین زمین خدا را بستری از خاک نرم کرده نهالی

طیب ز آب و شعار خویش ز قرآن ساخته و وز دعا حفاظ لیالی

دست ز دنیا بریده همچو مسیحا بهر عبادت بدست کرده مجالی

نوف در این وقت بد که حضرت داود کرد بدرگاه حق قیام بحالی

گفت که این ساعت است خاص اجابت هر که دعا کرد برد بهرهٔ عالی

کر که نه عشار و کدخدا و نه شرطی است صاحب طنبور و طبل نیست بحالی

الحادیه و المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۰۱) و قال علیه السّلام: إنّ اللّه افترض علیکم فرائض فلا تضیّعوها

و حدّ لكم حدودا فلا تعتدوها، و نهاكم عن أشياء فلا تنتهكوها و سكت لكم عن أشياء و لم يدعها نسيانا فلا تتكلّفوها.

المعنى

قد قسّم عليه السّلام ما يتوجّه إليه الأفكار من الأمور الدينيّه إلى أربعه أقسام:

١ -(الفرائض) و هو جمع فريضه و فسّرت بالواجبات كالصلاه و الصيام و الزكاه و الحجّ و نحوها، و قد شاع بين الفقهاء استعمال لفظه الفرائض فى كتاب الارث و المقصود منه السهام المفروضه لكلّ واحد من الورثه، و يفسّر بالمقدّرات الشرعيه المقرّره للورّاث، و هى مأخوذه من قوله تعالى فى «سوره النساء الايه ١١» بعد ذكر سهام جمع من الورّاث «فَرِيضَةً مِنَ اللّهِ إِنَّ اللّهَ كانَ عَلِيماً حَكِيماً » و الظاهر أنّ المقصود منها فى كلامه عليه السّلام هو المعنى الأوّل.

٢ -(الحدود) فسّره ابن ميثم بنهايات ما أباحه من نعمه و رخّص فيه، و لكن لفظه الحدود قد استعمل فى غير واحد من الايات فى الأحكام المقرّره فى النكاح و الطلاق ففى «سوره البقره الايه ٢٢٩-٢٣٠» بعد ذكر حكم الطلاق: «تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ فَلا تَعْتَدُوها » و قوله: «إِلاّ أَنْ يَخافا أَلاّ يُقِيما حُدُودَ اللّهِ » و فى «سوره الطلاق - الايه ١ - «وَ تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ ».

و قد اصطلح عند الفقهاء استعماله فى مقرّرات الجنايات و القتل و أمثالهما فقالوا: كتاب الحدود، فما ذكره ابن ميثم يخالف المقصود من تلك اللفظه فى القرآن و الفقه.

و الظاهر أنّ المراد منها كلّ الأحكام الشرعيه المقرّره غير الواجبات و المحرّمات من أحكام القضاء و الطلاق و النكاح و الارث و غيرها، و هى أكثر الفقه جدا، و بهذا الإعتبار يمكن أن يدخل فيها المباحات و لكن لا يلائمه قوله: فلا تعتدوها، مضافا إلى أنّ ظاهر الحدود ينافى الاباحه، فانّ المباح غير محدود.

٣ - ما نهاكم عنه من المحرّمات، و هى كثيره جدا مبيّنه فى الكتاب و السنّه.

۴ – المسکوت عنها، فترک اللّه التعرّض لها رأسا فلم یبیّن لها حکما أو لم ینزل فیها من اللّه بیانا و هذه الجمله تحتمل وجهین:

۱ – أن یکون المقصود منها ما ترک اللّه بیان حکمه التکلیفی فصار ممّا لا نصّ فیه، فیمکن أن یفسّر بالمباح بناء علی أنّ المباح کلا أو بعضا مالا حکم له عند اللّه أی لم یقرّر له من اللّه فریضه و لا حدّا و لا نهیا، فالاباحه عدم الحکم.

و قد مال إلی هذا المعنی الشارح المعتزلی فقال فی ضمن شرحه:

و قال بعض الصالحین لبعض الفقهاء لم تفرض مسائل لم تقع و أتعبت فیها فکرک انتهی فکان کلامه هذا من أدله القائلین بالإباحه فیما لا نصّ فیه بناء علی أنّ المراد من سکوت اللّه عدم البلاغ إلی العباد.

۲ – أن یکون المراد منه ما یرجع إلی الامور الإعتقادیّه کتفاصیل العلویات و الجنه و النار و بدء الخلق و القضاء و القدر و نحوها ممّا توجّه إلیه أفکار المسلمین فی الصدر الأوّل لا سیما الشباب، و الناشئه الإسلامیه الجدد، و قد سئل عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله أشیاء ورد النهی عن السئوال منها، فقال عزّ من قائل فی «۱۰۱ – المائده – «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَسْئَلُوا عَنْ أَشْیاءَ إِنْ تُبْدَ لَکُمْ تَسُؤْکُمْ ».

و مال إلی ذلک ابن میثم فقال: و ما سکت عنه کتکلیف دقائق علم لا نفع له فی الاخره – إلخ – و توضیح المقام یحتاج إلی شرح لا یسعها هذه الوجیزه.

الترجمه

فرمود: براستی خدا واجباتی بر شما فرض کرده آنها را ضایع نگذارید و مقرّرات و حدودی وضع کرده از آنها فراتر نروید، و از چیزهائی بازتان داشته و بر شما غدقن کرده مرتکب آنها نشوید، و از چیزهائی هم سکوت کرده و بیانی در بارهٔ آنها صادر نکرده و این از روی فراموشی نبوده است، شما در بارهٔ آنها خود را برنج نیندازید.

مکن واجبات خداوند ضایع سر حدّ او باش می باش تابع

مزن دست بر آنچه تحریم کرده مدران حریم خداوند صانع

خموشی گزیداست از بس مقاصد مرنجان تو خود را و می باش قانع

الثانیه و المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۰۲) و قال علیه السّلام: لا یترک النّاس شیئا من أمر دینهم لاستصلاح دنیاهم إلاّ فتح اللّه علیهم ما هو أضرّ منه.

المعنی

هذه الحکمه تنظر إلی الجامعه و الملّه، و إلی کلّ فرد منهم.

أمّا بالنظر الأوّل فباعتبار أنّ الامّه الإسلامیه من القرن الإسلامی إلی زماننا هذا غیّروا غیر واحد من السنن و الأحکام الدینیّه بحجّه أنّه لا یوافق مع الزمان و لا یناسب المقتضیات العصریّه، و بدء ذلک من عصر الصحابه الأوّلین و صار منشأ للبدعه فی الدّین.

فمنه ما روی فی غیر واحد من الأخبار عن الفریقین بأنّ عمر قال: متعتان کانتا محلّلتان فی زمن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و أنا أحرّمهما و اعاقب علیهما.

و منه ما حکی عن عثمان أنّه أخّر خطبه صلاه الجمعه من قبل رکعتیها إلی ما بعدهما.

و منه تحویل عمر نوافل لیالی شهر رمضان الفرادی إلی الجماعه و تشریع صلاه التراویح.

و أمّا بالنظر الثانی فکثیر من النّاس یترکون أمر دینهم لاستصلاح أمر دنیاهم فلا یؤدّی الزکاه بحجّه الحاجه إلیها لنفقته أو نفقه أهله فقال علیه السّلام: إنّ ترک أمر الدّین لاستصلاح أمر الدّنیا توهّم باطل، و لا یرجع إلی طائل، لأنّه مفتاح ما هو أضرّ و أخسر.

الترجمه

فرمود: مردم هیچ چیز از امور دین خود را برای اصلاح کار دنیا وا ننهند جز این که خداوند آن ها را بوضع زیانبارتری دچار می سازد.

مکن وصله دنیای خود را بدینت که گردد زیان کلان تر قرینت

الثالثه و المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۰۳) و قال علیه السّلام: ربّ عالم قد قتله جهله، و علمه معه لا ینفعه.

اللغه

(جهل) جهلا و جهاله: حمق و جفا و غلظ - المنجد.

المعنی

العلم صوره حاصله فی الذهن، تصوّر أو تصدیق، و یحصل منه قضایا حاکیه عمّا ورائها تنطبق علیها تاره فهی صادقه، و تتخلّف عنها اخری فلیست بصادقه و العلم بالمعارف الالهیه و الأحکام الشرعیّه أو القوانین العرفیّه یدعو العالم بها إلی وظائف.

فقد یؤثّر فی وجدان العالم فیحصل له وجدان یحمله علی إجابه علمه و قد لا یتأثر من علمه فیصیر صوره مجرّده عن وجدان اعتقادی فیعمل العالم بدعوه غرائزه و شهواته علی خلاف علمه فیکون عالما بعقله، جاهلا بوجدانه و عمله.

و الجهل بهذا المعنی نوع من الحمق و الجفاء و الخشونه کما فسّر به الجهل فی اللغه، فیجتمع مع العلم و إن کان الجهل بمعنی عدم العلم بالشیء لا یجتمع معه و هو تفسیر آخر له، و بهذا الاعتبار عقد کتاب «المنجد» للفظ جهل فصلین و فسّره فی کل منهما بأحد الوجهین.

فالمقصود من العالم هو العالم بالقضایا الدّینیه عقلا الجاهل بها وجدانا و عملا و الجهل بهذا المعنی یقتل العالم و یهلکه و یبعد أن یکون المراد منه العلم بما لا نفع فیه، کما فسّره به ابن میثم، فتدبّر.

الترجمه

بسا عالمی که جهلش او را کشته و نابود کرده، و دانشش با او است و از آن سودی نبرده.

بسا عالمی کشتهٔ جهل خویش نبسته از آن علم مرهم بریش

الرابعه و المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۰۴) و قال علیه السّلام: لقد علّق بنیاط هذا الإنسان بضعه هی أعجب ما فیه و ذلک القلب، و له موادّ من الحکمه و أضداد من خلافها: فإن سنح له الرّجاء أذلّه الطمع، و إن هاج به الطمع أهلکه الحرص و إن ملکه الیأس قتله الأسف، و إن عرض له الغضب اشتدّ به الغیظ، و إن أسعده الرّضا نسی التّحفّظ، و إن ناله الخوف شغله الحذر، و إن اتّسع له الأمن استلبته الغرّه، و إن أصابته مصیبه فضحه الجزع، و إن أفاد مالا أطغاه الغنی، و إن عضّته الفاقه شغله البلاء، و إن جهده الجوع قعد به الضّعف، و إن أفرط به الشّبع کظّته البطنه، فکلّ تقصیر به مضرّ، و کلّ إفراط له مفسد.

اللغه

(النیاط) ج: انوطه و نوط: الفؤاد، معلق کلّ شیء، عرق غلیظ متصل بالقلب فاذا قطع مات صاحبه (البضعه) القطعه من اللحم (سنح) عرض (هاج) ثار و تحرّک و انبعث (الغرّه) الغفله. (عضّ) عضّا أمسکه بأسنانه - المنجد (کظّ) فلان الطعام: ملأ بطنه حتّی لا یطیق النفس.

الاعراب

بضعه، نائب عن فاعل علّق، هى أعجب ما فيه، جمله وصفيّه أو حاليّه.

المعنى

أطلق القلب على معنيين:

الأوّل - لحم صنوبرى تحت الرّيه يكون مركزا للدّم الجارى فى البدن و هو منبع الحياه و النشاط.

الثانى - قوّه شاعره فى باطن الإنسان ترتبط به الرّوح مع الجسد على قول الحكماء الالهيّين القائلين بأنّ الرّوح خارجه عن الجسم و متعلّقه به و مدبّره له و يسمّونه القلب الرحمانى.

و الظاهر من كلامه عليه السّلام أنّ الغرائز و القرائح البشريّه منبعثه من هذا القلب الصنوبرى الّذى هو بضعه معلّقه بالنياط، و لم يصرّح فى كلامه بما رآه عليه السّلام حكمه أو ماده لها، فانّ الألفاظ الّتى وقعت فى كلامه أكثرها يدلّ على الغرائز الحيوانيه و على الرذائل الإنسانيه، و هى: الرّجاء، و الطمع، و الحرص، و اليأس و الأسف، و الغضب، و الغيظ، و الرّضا، و التحفظ، و الحذر، و الخوف، و الأمن، و الغرّه و الجزع، و الطغيان، و الغنى، و الفاقه، و الجوع، و الضّعف، و الشبع، و البطنه.

فمن بين هذه الألفاظ يطلق الرجاء، و التحفظ، و الحذر، و الخوف، على معانى محموده فى علم الأخلاق و فى الأخبار، و أمّا سائرها فتدلّ على معانى مذمومه و أخلاق غير محموده عند الحكماء الأخلاقيين.

على أنّ المقصود من الرّجاء و الخوف و الحذر فى كلامه، ليس الرّجاء برحمه اللّه و غفرانه، أو الخوف من اللّه، أو الحذر من عذاب اللّه، بل المقصود مطلق هذه الصفات الّتى تعرض للإنسان بأسباب شتّى، فلا تعد مطلق هذه الصفات محموده و معدوده من الفضائل.

و قد استخرج ابن ميثم فى شرحه من كلامه عليه السّلام موادّ للحكمه و أضدادا لها فى طرفى التفريط و الافراط، فجعل الرّجاء مثلا مادّه من الحكمه، و الطمع

و الحرص رذيله الافراط فيها، و اليأس رذيله التفريط فيها، و استخرج من لفظ الغضب فضيله الشجاعه و كظم الغيظ و هكذا، و لا يخلو كلامه من التعسّف.

إلّا أن يقال: إنّ قوله عليه السّلام فى آخر كلامه (فكلّ تقصير به مضرّ و كلّ إفراط له مفسد) ضابطه كلّيه لاستخراج الفضائل و الرذائل و الصفات المحموده و المذمومه من هذه المواد الّتى بيّنها.

و يشبه كلامه هذا ما ورد فى كتاب العقل و الجهل من الكافى فى روايه سماعه ابن مهران قال: كنت عند أبى عبد اللّه عليه السّلام و عنده جماعه من مواليه فجرى ذكر العقل و الجهل، فقال أبو عبد اللّه عليه السّلام: اعرفوا العقل و جنده، و الجهل و جنده تهتدوا، قال سماعه: فقلت: جعلت فداك لا نعرف إلّا ما عرّفتنا - إلخ.

و قد شرحت هذا الحديث الشريف شرحا وافيا، فمن أراد الاطلاع فليرجع إلى ج ١ - من شرحنا على الاصول من الكافى الشريف.

الترجمه

فرمود: محقق است كه به بند دل اين انسان قطعه گوشتى آويخته است كه شگفت انگيزترين هر آنچه در او هست ميباشد و آن دل است، و براى آن مايه هائيست از حكمت و اضدادى كه مخالف حكمت هستند، اگر براى او اميدى رخ دهد طمع وى را خوار سازد، و اگر طمع وى را از جا برانگيزد دچار آزى شود كه نابودش سازد، و اگر نوميدى او را فرا گيرد افسوس او را بكشد و اگر خشم بر او عارض شود غيظ و خلق تنگى بر او سخت بتازد، و اگر بسعادت دلخوشى و رضا نايل گردد خودددارى و محافظه كارى را از ياد ببرد، و اگر ترس و بيم بوى در آيد حذر و احتياط او را بخود وادارد، اگر أمن و آسايش سايه بر سرش اندازد غفلت او را از بن براندازد، اگر دچار سوك و مصيبت گردد بيتابى وى را رسوا كند، و اگر مال و دارائى بدستش افتد سركشى ثروت بدامش كشد، و اگر تنگدستى و نداری او را بگزد بلا و گرفتارى مشغولش كند، و اگر گرسنگى جانش را بفرساید ناتوانى و سستى بزمينش نشاند، و اگر شكم را پر كند

و پر سیر گردد نفسش در گلو بگیرد، هر کاهشی بدو زیان آور است، و هر فزایشی تباه کننده است.

علی آن مرد فرزانه، بسفت این در حکیمانه که بر بند دل انسان، بود یک گوشت آویزان

شگفت آورترین عضوی، ز هر چه هست اندر وی همان قلب است کاندر آن، ز حکمت مایه ها پنهان

ولی هر گنج حکمت را، بود ضدّی ز پیش و پس که می خواهد نگهداریش تدبیر از خود انسان

امید ار رخ دهد بر وی، طمع آید کند خوارش طمع انگیزدش حرص آید و ویران کند بنیان

چه نومیدی ورا گیرد، کشد افسوس و آه او را چه خشم آید بتازد غیظ تا آتش زند بر جان

خوشی مستش کند، تا آنکه گردد بی خبر از خود اگر ترسد حذر او را فرا گیرد چه یک زندان

اگر در أمن باشد، غفلتش از بن براندازد بگاه سوک بیتابی ورا رسوا نماید هان

اگر مالی بدست آرد ز ثروت می شود سرکش و گر درویش باشد آیدش صد درد بیدرمان

گرسنه گر شود از ناتوانی بر زمین افتد و گر پر خورد از نفخ شکم گیرد ورا خفقان

ز کاهش در زیان و، وز فزایش در تباهی شد خداوندا تو این مشکل نما بر بندگان آسان

الخامسه و المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۰۵) و قال علیه السّلام: نحن النّمرقه الوسطی، بها یلحق التّالی، و إلیها یرجع الغالی.

اللغه

(النمرقه) الوساده الصغیره قال فی مجمع البحرین: قوله تعالی«وَ نَمارِقُ مَصْفُوفَةٌ »-۱۷-الغاشیه» و هی الوسائد واحدتها النمرقه بکسر النون و فتحها، و فی حدیث الأئمه: نحن النمرقه الوسطی بنا یلحق التالی و إلینا یرجع الغالی، استعار لفظ النمرقه بصفه الوسطی له و لأهل بیته باعتبار کونهم أئمه العدل یستند الخلق إلیهم فی تدبیر معاشهم و معادهم، و من حق الإمام العادل أن یلحق به التالی المفرّط المقصّر فی الدّین، و یرجع إلیه الغالی المفرط المتجاوز فی طلبه حدّ العدل کما یستند علی النمرقه المتوسطه من علی جانبیها انتهی.

قال فی الشرح المعتزلی: و یجوز أن تکون لفظه الوسطی یراد بها الفضلی، یقال هذه هی الطریقه الوسطی، و الخلیقه الوسطی، أی الفضلی و منه قوله تعالی: «قالَ أَوْسَطُهُمْ » - ۲۸ - القلم» أی أفضلهم انتهی.

الترجمه

ما تکیه گاه عادلیم که باید پس افتادگان خود را بدان برسانند، و پیشتازان بدان باز گردند.

ما تکیه گاه عادل و اندر میانه ایم از بهر پیشتاز و پس افتاده ملجأیم

السادسه و المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۰۶) و قال علیه السّلام: لا یقیم أمر اللّه سبحانه إلّا من لا یصانع و لا یضارع، و لا یتّبع المطامع.

اللغه

(صانعه): داهنه، داراه رشاه و منه المثل «من صانع بالمال لم يحتشم من طلب الحاجه» أى من رشا، و صانعه عن الشىء: خادعه، (ضارعه): شابهه، تضارعا تشابها.

الاعراب

من لا يصانع، مستثنى مفرغ و الموصول فاعل قوله: لا يقيم، و مفعول يصانع و يضارع محذوف بقرينه العموم أى لا يصانع أحدا و لا يضارع النّاس أو متروك بتنزيل الفعل منزله اللازم، و يستفاد أيضا منه العموم.

المعنى

ظاهر الشراح أنّ المقصود فى هذه الحكمه الوالى و الخليفه و الإمام فيقول عليه السّلام: إنّ الحاكم إنّما يقيم أمر اللّه إذا اجتنب من المصانعه و المضارعه و اتّباع المطامع.

قال الشارح المعتزلى: و المصانعه بذل الرشوه، فان قلت: كان ينبغى أن يقول: من لا يصانع بالفتح، قلت: المفاعله تدلّ على كون الفعل بين اثنين كالمضاربه و المقاتله.

أقول: الاشكال وارد و الجواب غير طارد، لأنّ دلاله المفاعله على كون الفعل بين اثنين معناه أنّ كلّا من الطرفين فاعل و مفعول، فالمراشاه معناه أنّ كلاّ منها أعطى الرّشوه و أخذها، و الحاكم لا يعطى الرشوه على المحكوم فلا يستقيم الجواب، و إلاّ فكلّ فعل متعدّ يكون بين اثنين هما الفاعل و المفعول.

و قال ابن ميثم: و المضارعه مفاعله من الضرع و هو الذلّه كأنّ كلاّ منهما يضرع للاخر.

أقول: لا معنى لمبادله الذلّه بين الحاكم و الرّعيه، و لم نقف فى اللغه على استعمال ضارع من مادّه ضرع بمعنى الذلّه و إنما استعمل من هذه المادّه تضرّع و استضرع.

فالتحقيق أن يقال: إنّ المصانعه فى كلامه بمعنى المداهنه و المخادعه و المقصود أنّ إقامه أمر اللّه لا يوافق مع من كان مداهنا مع النّاس يبتغى إجابه شهواتهم و آرائهم الفاسده، و قد حذّر اللّه النبىّ صلّى اللّه عليه و آله عن ذلك بقوله ۹ - القلم - «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ».

و يستفيد منه المنع عن المداهنه مع مخالف الحقّ حتّى فى أصعب المواقف و أحرجها، و كأنّه إشاره إلى الطعن فى سيره الشيخين، فانّ المداهنه ظاهره فيها فقد داهن أبا بكر خالد بن الوليد فى مقتل مالك بن نويره أحد كبار المسلمين كما هو مثبت فى التاريخ، و داهن عمر معاويه و سائر رجال بنى اميّه فسلّطهم على الشامات، و تحمّل منهم خلافات لم يتحمّلها من غيرهم.

و المقصود من المضارعه هو المشابهه، فانّ ضارع لم يجىء فى اللغه إلّا بهذا المعنى، و غرضه عليه السّلام أنّ الحاكم الحق لا يشابه مع الناس فى سيرتهم و آدابهم المبنيه على السنن التقليديه، أو الأهواء و الاراء الشهويّه، فملازمه الحق يقطعه عن التشابه مع من فى رتبته من النّاس، كما نقل عن سيرته عليه السّلام فى أيام إمارته و تصدّيه لخسف نعله فى معركه الجمل و تلبسه ازارا خلقا مرقوعا عيب عليه فاقامه الحق الصريح لا يستقيم مع مشابهه النّاس فى الأحوال و الأزياء.

و كأنه طعن على سيره الامويين فى حكومتهم، فانهم مالوا إلى اتّباع أزياء و أحوال قياصره الرّوم و حكامها فى دولتهم استماله للنّاس و إخضاعا لهم على ما اعتادوا و قضاء لحوائجهم الشهويّه الهدّامه.

و بنى حجر هذا الأساس معاويه نفسه كما يظهر من ملاقاته مع عمر فى سفره إلى الشام و استنكار عمر زيّه عليه و اعتذاره بأنّا فى بلد يدبّر الأمراء أمر النّاس بهذا الزىّ، و قد أفرط فى هذا التشابه المشئوم، و التنصّر المذموم، يزيد بعده فصارت سيره لسائر الولاه و الامراء، و هم بين معتدل و مفرط.

و أمّا قوله (و لا يتّبع المطامع) فاشاره إلى الطعن فى حكومه عثمان المليئه بالمطامع الشخصيّه و القبليّه.

و يمكن أن يكون المقصود من إقامه أمر اللّه إطاعته مطلقا فيشمل العموم فانّ كلّ مسلم إذا أراد أن يقيم أمر اللّه المتوجّه إليه لا بدّ و أن يجتنب هذه الخصال فلا يداهن مع مخالف الحق، و لا يخادع النّاس، و لا يشابه بالعصاه فى أفعالهم و أحوالهم الخاصّه بهم، و لا يتّبع المطامع.

الترجمه

فرمود: فرمان خداوند سبحان بر پا نتواند داشت، مگر كسى كه سازشكار نباشد، تقليدچى نباشد، و دنبال طمع نرود.

فرمان خدا بپاى نتواند داشت جز آنكه قدم براه سازش نگذاشت

تقليد نكرد شيوه اهل گناه دنبال مطامع نشد و خود را داشت

السابعه و المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۰۷) و قال عليه السّلام و قد توفّى سهل بن حنيف الأنصارى بالكوفه بعد مرجعه معه من صفين، و كان أحبّ النّاس إليه:

لو أحبّنى جبل لتهافت. قال الرّضى: و معنى ذلك أنّ المحنه تغلظ عليه فتسرع المصائب إليه و لا يفعل ذلك إلّا بالأتقياء الأبرار و المصطفين الأخيار، و هذا مثل قوله عليه السّلام:

(۱۰۸) من أحبّنا أهل البيت فليستعدّ للفقر جلبابا. و قد يؤول ذلك على معنى آخر ليس هذا موضع ذكره.

اللغه

(تهافت) على الشىء: تساقط بتتابع. (الجلباب): القميص أو الثوب الواسع - المنجد.

الاعراب

لو، حرف شرط يدلّ على امتناع الشرط لامتناع الجزاء، و قد استعمل فى هذا المقام بمعنى إن نظرا لعدم وقوع الشرط و الجزاء.

المعنى

سهل بن حنيف من الأنصار المخلصين للنبىّ و الوصىّ و من السابقين الأوّلين الّذين رضى اللّه عنهم و رضوا عنه و أعدّ لهم جنّات تجرى من تحتها الأنهار.

فى الرجال الكبير قال: و فى خبر عقبه أنّ الصادق عليه السّلام قال: أما بلغكم أنّ رجلا صلّى عليه علىّ عليه السّلام فكبّر عليه خمسا حتّى صلّى عليه خمس صلوات و قال إنّه بدرىّ عقبىّ احدىّ من النقباء الاثنى عشر و له خمس مناقب فصلّى عليه لكلّ منقبه صلاه.

و كفى فى فضله أنّه مات على حبّ علىّ فرثاه عليه السّلام بهذا الكلام المعجب العميق، و يعجبنى أن أنقل عن الشارح المعتزلى ما نقله فى شرح الحديث قال: قد ثبت أنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و آله قال له: «لا يحبّك إلّا مؤمن، و لا يبغضك إلّا منافق».

و نقل ابن ميثم فى شرح الحديث ما يلى:

و قد ذكر ابن قتيبه هذا المعنى بعباره اخرى فقال «من أحبّنا فليقصر على التعلّل من الدّنيا و التقنع فيها»قال: و شبّه الصبر على الفقر بالجلباب لأنه يستر الفقر كما يستر الجلباب البدن، قال: و يشهد بصحّه هذا التأويل ما روى أنّه رأى قوما على بابه، فقال: يا قنبر من هؤلاء؟ فقال: شيعتك يا أمير المؤمنين، فقال:

ما لى لا أرى فيهم سيماء الشيعه، قال: و ما سيماء الشيعه؟ قال: خمص البطون من الطوى، يبس الشفاه من الظماء، عمش العيون من البكاء.

و قال أبو عبيد: إنّه لم يرد الفقر فى الدنيا، أ لا ترى أنّ فيمن يحبّهم مثل ما فى سائر النّاس من الغنى، و إنّما أراد الفقر يوم القيامه، و أخرج الكلام مخرج

الوعظ و النصيحه و الحثّ على الطاعات، فكأنه أراد من أحبّنا فليعد لفقره يوم القيامه ما يجبره من الثواب و التقرّب إلى اللّه تعالى و الزلفه عنده.

قال السيّد المرتضى رحمه اللّه: و الوجهان جميعا حسنان و إن كان قول ابن قتيبه أحسن، فذلك معنى قول السيّد رضى اللّه عنه و قد يؤول ذلك على معنى آخر.

أقول: نقلنا هذا الكلام ليعلم أنّ كلامه هذا صار محلا لنظر الأعلام.

و أقول: قوله:«لو يحبّنى جبل إلخ» يحتمل وجهين:

١ - إنّ محبّتى شعله إلهيه تلهب قلوب المحبّين و تذيب نفوسهم الأماره و انانيتهم بتتابع حتّى يفنوا فى ذات اللّه و يبقوا ببقاء اللّه، فمتابعته عليه السّلام طريق لعامه النّاس فى الوصول إلى الجنه، و محبّته طريقه للخواص فى سلوك الطريق إلى اللّه إلى أقصى درجات المعرفه.

٢ - إنّ محبّتى موجبه للتأثر من مصائبى الهدّامه، فتذيب قلوب أحبّائى و أبدانهم شيئا فشيئا حتّى يموتوا أسفا.

الترجمه

سهل بن حنيف أنصارى پس از مراجعت از جبهۀ صفين در كوفه وفات كرد أو محبوبترين مردم بود نزد على عليه السّلام پس فرمود: اگر كوهى مرا دوست دارد خرده خرده از هم فرو ريزد.

رضى گويد: معنى اين كلام اينست كه محنت و بلا بر دوست من متراكم مى شود، و مصائب بر وى شتاب آرند و او را از پاى در آرند و اين معامله نشود مگر با أتقياء أبرار، و برگزيدگان أخيار، و اين همانند گفتار ديگر او است كه فرمود:

هر كس ما خانواده را دوست دارد بايد روپوشى از درويشى براى خود آماده سازد.

و بسا كه براى اين گفتارش تأويل ديگر شده كه اينجا مناسب ذكر آن نيست.

سهل بن حنیف چون ز صفین برگشت بکوفه رفت از دست

محبوبترین مردمان بود در نزد علی و رخت بربست

در مرثیه اش علی چنین گفت گر کوه بمهر من کمر بست

از هم بگداخت در محبت در آتش ابتلاء چه بنشست

التاسعه و المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۰۹) و قال علیه السّلام: لا مال أعود من العقل، و لا وحده أوحش من العجب، و لا عقل کالتّدبیر، و لا کرم کالتّقوی، و لا قرین کحسن الخلق، و لا میراث کالأدب، و لا قائد کالتّوفیق، و لا تجاره کالعمل الصّالح، و لا ربح کالثّواب، و لا ورع کالوقوف عند الشّبهه و لا زهد کالزّهد فی الحرام، و لا علم کالتفکّر، و لا عباده کأداء الفرائض، و لا إیمان کالحیاء و الصّبر، و لا حسب کالتّواضع و لا شرف کالعلم، [و لا عزّ کالحلم] و لا مظاهره أوثق من المشاوره.

اللغه

و سمّی المال مالا لأنّه یمیل من هذا إلی ذاک و من ذاک إلی هذا - مجمع البحرین - (التقوی): الاسم من اتقی: مخافه اللّه فی العمل بطاعته - المنجد.

الاعراب

لا، فی هذه الجمل نافیه للجنس، و ما بعدها اسمها مبنیّ علی الفتح لتضمّنها

معنی من الجنسیه، و ما بعده خبرها.

المعنی

(لا ـ مـال أعود من العقل) لأنّ فائـده المال صـرفها لتحصـیل الحوائـج و الوصول إلی الراحه و الأمن فی الاجل و العاجل، و هـذه المقاصد إنّما یتیسّر بمعونه العقل، فان کان صاحب سفیها یصرف المال فیما یضرّه و یختلّ راحته و سعادته.

و العجب یوجب التکبر و طرد النّاس عن المعجب بنفسه فیتولّد منه الوحشه و یبقی المعجب فی مقامه الموهوم غریبا لا أنیس له.

و الکرامه شـرف یحصل للإنسان من الانتساب إلی أصل رفیع، و التخلّق بأخلاق عالیه، و لا خلق أعلی من التقوی و قـد اعتبر اللّه تعالی الکرامه فیها فقال «۱۳ - الحجرات - «إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّهِ أَتْقاکُمْ ».

و حسن الخلق یوجب الالفه و الانس بالنّاس و جلب قلوبهم إلی صاحبه فلا قرین أوفق و أرفق منه.

و الأدب هو التجلّی بالفضائل و التجنّب عن الرّذائل، فیوفق صاحبه لنیل المقاصد و الوصول إلی المارب فلا میراث أنفع منه.

و التوفیق و هو جمع وسائل درک المطلوب و موافقه کلّما یـدخل فی النیل إلی المقاصـد، فهو أحسن قائـد و دلیل للانسان یدلّه علی مقصده.

و العمـل الصالـح یصـیر ذخیره لیوم المعاد، و هو یوم البؤس و الفاقه للعباد فلا تجاره أربـح و أنفع منه، و الأرباح فی التجارات و المکـاسب تزیـد فی الـثروه و المـال و هی تفنی أو تبقی بعـد موت صاحبهـا، و لکن الثواب و هو الأـجر الاـخروی المترتب علی العمل الصالح یلازم صاحبه و یوفی له فی الاخره.

و الـورع هـو التوقّی عن ارتکـاب الفواحش و التجنّب عن کـلّ مـا یضـرّ بطهـاره النفس و یوجب العقوبه من اللّه، و الوقوف عند الشبهه و ترک المشتبه أکمل الورع.

و الزهد ترک المشـتهیات من المباحات و المحرّمات، و ترک الحرام أفضل الزّهد لأنّ المحرّمات أکثر ابتلاء و ترکها أحوج إلی تحمّل المشقه و الریاضه

فانّ الإنسان حريص على ما منع، و الشيطان يوسوس فيها أكثر من غيرها.

و التفكّر استعمال العلم الحاصل فى تحصيل ما يجهل، فهو أنفع من العلم و بعباره اخرى التفكّر علم نامى يتولّد منه العلوم، فهو أشرف العلم.

و الفرائض أهمّ ما كلّف بها الانسان، و ألزم ما يعمله فى تحصيل الأغراض الروحانيه، فلا عباده مثلها، و فرضها دليل على ذلك، و فى هذه الجمله طعن على اناس يتركون الفريضه و يشتغلون بأعمال اخرى يحسبونها عباده كالأوراد و المناسك المبتدعه أو المسنونه فى الزيارات.

الحياء هو التحفظ عن إظهار ما لا ينبغى من القول و العمل عند اللّه و عند الناس و الصبر هو المقاومه فى مشقّه العباده أو ترك المحرّم و أداء الوظيفه فى تجاه العدوّ و كلاهما من أهمّ شعب الايمان.

و التواضع يوجب جلب الاحترام و الاكرام من النّاس فهو أحسن الحسب.

و العلم مصباح للهدايه، و مقباس يضىء به صاحبه و ما حوله، و يوجب توجّه النفوس الضالّه إليه، فلا شرف أفيد منه.

و المشوره مع أهلها توجب تقويه الإنسان فى الوصول إلى مقصده، و نيل البرنامج الصحيح للعمل، فيعضد الانسان أكثر من كلّ معين و مظاهر.

أقول: و فى شرح ابن أبى الحديد ورد بعد قوله عليه السّلام:«لا شرف كالعلم» هذه الجمله «و لا عزّ كالحلم» فتكون ثمان عشره كلمه، و ورد فيه «لا زرع كالثواب» فى مقام (لا ربح كالثواب) فراجع.

الترجمه

هيچ دارائى سودمندتر از خرد نيست، هيچ تنهائى هراس آورتر از خودبينى نيست، هيچ عقلى چون تدبير نباشد، هيچ ارجمندى بپايه پرهيزكارى نرسد همدوشى چون خوش خوئى نيست، ميراثى چون أدب نباشد، رهنمائى چون توفيق بدست نشود، تجارتى بمانند كار خير سودمند نيست، هيچ بهره اى چون ثواب آخرت نيست، و هيچ پارسائى چون دست باز گرفتن از شبهه نباشد، هيچ زهدى

چون زهد نسبت بحرام نیست، و هیچ دانشی بمانند اندیشه نیست، هیچ عبادتی بپایه انجام فرائض نرسد، هیچ إیمانی چون حیاء و شکیبائی نیست، و هیچ حسبی بمانند رعایت أدب و تواضع نیست. شرافتی چون دانش نباشد، و پشتیبانی محکمتر از هم شوری نیست.

پندی ز علی بشنو ای دل که شوی روشن چون او نبود در پند استاد و بزرگ فن

مالی نبود از عقل پرفائده تر هرگز وحشت نبود بدتر از عجب بما و من

عقلی نه چه تدبیر است، ارجی نه چنان تقوی یاری نه چه خلق خوش، ارثی چه أدب کردن

رهبر نه چنان توفیق، کسبی نه چه کار خیر ربحی چه ثواب اندر عقبی زید ذو المن

دست ارکشی از شبهه بهتر ورعی زان نیست چون زهد حرام ای دل زهدی نبود متقن

علمی نه چه اندیشه، نسکی چه أداء فرض چون صبر و شکیبائی ایمان نبود ایمن

مانند تواضع نیست بهر تو حسب هرگز چون علم شرف نبود، چون شور ظهیر ایضا

العاشره و المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۱۰) و قال علیه السّلام: إذا استولی الصّلاح علی الزّمان و أهله، ثمّ أساء رجل الظّنّ برجل لم تظهر منه خزیه فقد ظلم، و إذا استولی الفساد علی الزّمان و أهله فأحسن رجل الظّنّ برجل فقد غرّر.

اللغه

(الخزیه): البلیّه، الخصله الّتی یخزی فیها الانسان، (غرّره) تغریرا عرّضه للهلاک - المنجد -.

المعنی

الزمان فی قول الحکماء مقدار حرکه الفلک، و هو بذاته لا صالح و لا طالح

و لا حسن و لا سيّیء، و یبحث عنه أنه موجود أو موهوم، و لکن باعتبار ما یمرّ علیه من الأوضاع و باعتبار أهله یعدّ أحد عوامل الاحسان و الاسائه، فیذمّه قوم و یمدحه آخرین، و یکون صالحا مرّه، و سیّئا اخری، و یؤخذ منه ظاهر الحال و الظاهر أحد الأدلّه عند علماء و فقهاء الملّه یستند إلیه حیث لا دلیل أدلّ، و لا أماره أبین و أکمل.

و قد اعتمد علیه فی کلامه هذا صلوات اللّه علیه فقال: إذا کان ظاهر حال الزمان و أهله الصلاح و العدل و الأمانه و الصدق، فسوء الظنّ من دون دلیل ظلم و لکن إذا کان ظاهر حال الزمان و أهله الفساد و الخیانه و الغدر و الخداعه، فحسن الظنّ من دون دلیل غرر و خطر، و روی مکان خزیه «حوبه» ای اثم.

الترجمه

فرمود: چون خوبی و نیکی بر روزگار و مردمش حکمفرما شد سپس کسی بدیگری بی آنکه از او رسوائی و گناه بیند، بدگمان باشد بأو ستم کرده است، و اگر فساد و تباهی بر روزگار و مردمش حکمفرما باشد خوش بینی بمرد ناشناخته مایهٔ فریب و خطر است.

در روزگار نیک که خوبند أهل آن بدبین مباش بی سببی سوی دیگران

در روزگار بد که تباهند مردمش خوش بین مباش و خویش مینداز در زیان

الحادیه عشره و المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۱۱) و قیل له علیه السّلام: کیف تجدک یا أمیر المؤمنین؟ فقال علیه السّلام:

کیف یکون حال من یفنی ببقائه، و یسقم بصحّته، و یؤتی من مأمنه.

الاعراب

کیف، اسم استفهام فی محل المفعول الثانی، لقوله تجدک، قدّم علیه لأنه

لازم الصدر، و الجمله فی محلّ نائب الفاعل لکلمه قیل مجهول قال، و له ظرف متعلّق بقول الراوی قیل.

المعنی

(کیف تجدک) سؤال عن الحال و استدعاء لبیانه علی مقتضی وجدان المسئول عنه، فانه أعرف بحال نفسه، و کأنّ هذا السؤال القی علیه بعد تصدّیه للزعامه علی الامّه، و لعلّ غرض السائل اکتناه ما فی قلبه من النیل بالاماره و تصدّی مقام الخلافه.

فأجاب علیه السّلام بأنه لا ینبغی الاعتماد علی هذه الدّنیا فی حال من الأحوال و لا مجال لاحساس السعاده و الفرح علی أیّ حال، لأنّ موجبات إحساس حسن الحال امور ثلاثه، و لکلّ منها تبعه محزنه:

۱ - البقاء الذی هو بغیه کلّ حیّ فی هذه الدنیا، و لکن البقاء فیها یؤول إلی الفناء لا محاله، لأنّ البقاء فی الدّنیا عباره عن مضیّ العمر و انصرامه طیّ الدقائق و الساعات و الأیّام و الشهور و السنین.

۲ - الصحّه الّتی عدّت من النعم المجهوله و یبتغیها کلّ الناس، و لکن الصحّه عباره عن مزاج معتدل یعمل فی الجهازات الجسمیّه عمله، فیستهلک نشاط الجسم شیئا فشیئا، و یؤول لا محاله إلی نفاد قوّته و مادّته، و یتولّد منه السقم بانتهاء إحدی القوی.

۳ - الأمن و الراحه فی المأمن، و أین المأمن و قد قال اللّه تعالی: «أَیْنَما تَکُونُوا یُدْرِکْکُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ کُنْتُمْ فِی بُرُوجٍ مُشَیَّدَهٍ ».

الترجمه

از آن حضرت پرسش شد که خود را چگونه می دانی؟ فرمود: چگونه است حال کسی که بزیستن نیست می شود، و بتندرستی بیمار می گردد، و در پناهگاه أمنش مرگ أو می رسد.

از علی پرسیده شد چونی تو چون گفت چونست آنکه باشد بی سکون

نیستیش از زیست و بیماریش از کمون تندرستی رهنمون

مرگ آید بر سرش در مأمنش گویدش برخیز از اینجا رو برون

الثانیه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۱۲) و قال علیه السّلام: کم من مستدرج بالإحسان إلیه، و مغرور بالسّتر علیه، و مفتون بحسن القول فیه، و ما ابتلی اللّه أحدا بمثل الإملاء له.

اللغه

(المستدرج): المأخوذ بالغرّه (الاملاء): الامهال و تأخیر المدّه.

الاعراب

کم، خبریّه و تشیر إلی عدد مبهم یشعر بالکثره، من مستدرج، تمیز لها و بهذا الاعتبار یصحّ أن یکون مبتدأ، و بالاحسان إلیه ظرف مستقرّ خبر له و معرور و مفتون عطف علی مستدرج.

المعنی

الاستدراج، تسامح من اللّه فی عقوبه العاصی المتمرّد المصرّ علی عصیانه تثبیتا لاستحقاقه العذاب الأشدّ، و هو مأخوذ من قوله تعالی «۱۷۲ – الاعراف – «وَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَیْثُ لا یَعْلَمُونَ ».

و ربّما یقارن الاستدراج بمزید من النعمه و الاحسان فیغترّ به العاصی و یزید طغیانه و عصیانه، کما أنّه ربّما یکون الاستدراج بالستر و الاخفاء لما ارتکبه من المعاصی، فیغترّ بذلک.

و قد یمتحن الانسان بحسن الشهره و مدح النّاس له و اعتقادهم بأنّه محسن

أو زاهد أو عابد فيدخله العجب و الرياء من ناحيه، و يتجرّء على ارتكاب المعاصى من ناحيه اخرى.

و قوله عليه السّلام:(و ما ابتلى اللّه أحدا بمثل الاملاء له) مأخوذ من قوله تعالى «۱۷۸ - آل عمران - «وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ ».

قال فى مجمع البيان: نزلت فى مشركى مكّه - إلى أن قال: ثمّ بين سبحانه أنّ إمهال الكفار لا ينفعهم إذا كان يؤدّى إلى العقاب، فقال: و لا يحسبنّ، أى لا يظنّ الّذين كفروا أنّما نملى لهم خير لأنفسهم، أى أنّ إطالتنا لأعمارهم و إمهالنا إيّاهم خير من القتل فى سبيل اللّه - انتهى.

الترجمه

فرمود: بسا كسى كه بغفلت كشانده شود بوسيله احسان بوى، و بسا فريفته بوسيله نهان كردن گناهش، و بسا شيفته و آزموده شده بوسيله حسن شهرت، و خدا هيچ كس را امتحان نكند بمانند اين كه بأو مهلت دهد.

بسا كس كه مغرور احسان اوست كه ستار بهر گناهان او است

و يا حسن شهرت فريبش دهد بدام خلاف عظيمش كشد

خدا گر كه مهلت ببدكار داد در اين آزمايش بدامش نهاد

الثالثه عشره بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۱۳) و قال عليه السّلام: هلك فىّ رجلان: محبّ غال، و مبغض قال.

اللغه

يقال: (غلا) فى الدّين غلوّا من باب قعد تصلّب و تشدّد حتّى تجاوز الحدّ و المقدار، فالغالى من يقول فى أهل البيت ما لا يقولون فى أنفسهم، كمن يدّعى فيهم النبوّه و الالوهيّه، (قال) فاعل من قليته إذا بغضته - مجمع البحرين.

الاعراب

فىّ، حرف الجرّ مع الضمير المجرور متعلّق، بقوله: هلك، و رجلان فاعله و محبّ غال، بدل من الفاعل.

المعنى

ولايه علىّ و الأئمه من أولاده المعصومين سلام اللّه عليهم من الواجب فى أصل الدين و شرط لإيمان المؤمنين، و توحيد الموحّدين، و هى متابعتهم الناشئه عن الحبّ و معرفتهم بالخلافه عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و الامامه على الامّه، فمن اعتقد فى علىّ عليه السّلام فوق مقامه فهو محبّ غال متجاوز عن الحدّ، و من أنكر إمامته بعد النبىّ صلّى اللّه عليه و آله فهو مبغض قال حطّه عن رتبته.

الترجمه

فرمود: هلاك شدند در باره من دو مرد، يكى دوستى كه از حدّم گذرانيد و دوّم دشمنى كه از مقامم فرو كشانيد.

على گويد دو كس در من هلاكست يكى غالى، ديگر خصمى كه دل خست

الرابعه عشره بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۱۴) و قال عليه السّلام: إضاعه الفرصه غصّه.

اللغه

و طعاما ذا غصّه، أى يغصّ به الحلق فلا يسوغ، و (الغصّه) الشجى فى الحلق.

المعنى

و كأنّه إشاره إلى ما روى عن النبيّ صلّى اللّه عليه و آله اغتنم أربعا قبل أربع: شبابك قبل هرمك، و صحتك قبل سقمك، و غناك قبل فقرك، و حياتك قبل موتك.

الترجمه

فرمود: از دست دادن فرصت گلوگير است.

چه فرصت بدست آيد از كف مده گلوگير و بيچاره خود را منه

الخامسه عشره بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۱۵) و قال عليه السّلام: مثل الدّنيا كمثل الحيّه، ليّن مسّها و السّمّ النّاقع فى جوفها، يهوى إليها الغرّ الجاهل، و يحذرها ذو اللبّ العاقل.

اللغه

و (سمّ ناقع) أى بالغ و قيل: قاتل - مجمع البحرين.

الاعراب

مثل الدّنيا، مبتدأ، و كمثل، ظرف مستقرّ خبره، ليّن مسّها، خبر مبتدأ محذوف أى هى ليّن مسّها، و السمّ الناقع فى جوفها، مبتدأ و خبر هو الظرفيه و الجمله حال عن ضمير الدّنيا، و جمله ليّن مسّها بحكم عطف البيان عن الجمله السابقه متّصله بها معنى، فلذا ترك العاطف بينهما.

المعنى

كلامه هذا بليغ فى تمثل الدّنيا على أبشع صوره، و أضرّ سيره، حيث إنها حيّه فما أوحشها و أخبثها، و لا يرغب فى التقرّب إليها إلاّ بمجرّد المسّ من وراء جلدها اللّين إذا كان اللاّمس أعمى لا يراها بنكرانها و وحشيتها، فاذا لا يقربها إلاّ الأعمى بالعين أو القلب بحيث جعل على بصره غشاوه التعامى عن درك الحقيقه، و يحذر عنه العاقل اللّبيب كلّ الحذر لأنّه يدرك أنّ التقرّب منها انتحار بالعيان.

الترجمه

فرمود: دنیا مانند ماریست که نرم سایش است و درونش آگنده از زهر قاتل، تنها گول نادانش خواستار است، و خردمند دلدار از آن گریزانست.

دنیا چه مار گرزه که نرم است سایشش اما ز زهر کین بود آکنده باطنش

نادان گول را هوسش در سر است و بس دلدار با خرد بحذر از کشاکشش

السادسه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۱۶) و سئل علیه السّلام عن قریش فقال: أمّا بنو مخزوم فریحانه قریش تحبّ حدیث رجالهم، و النّکاح فی نسائهم، و أمّا بنو عبد شمس فأبعدها رأیا، و أمنعها لما وراء ظهورها، و أمّا نحن فأبذل لما فی أیدینا، و أسمح عند الموت بنفوسنا، و هم أکثر و أمکر و أنکر، و نحن أفصح و أنصح و أصبح.

المعنی

کانت العرب فی الجاهلیّه متمسکین بالعصبیّه أشدّ تمسّکا، و یتفاخرون بالاباء و الأمجاد، و یتکاثرون، فتفرّقوا طبقات و مراتب، و تباغضوا و تعادوا بعضهم بعضا حتّی صارت الحرب و العدوان شغلا شاغلا لهم، و تخلّصت قریش من بینهم اعتصاما بأجداد الرّسول صلّی اللّه علیه و آله، و بالبیت الحرام، فقرّرت الأشهر الحرم أربعه فی کلّ سنه یلوذ کلّ القبائل فی ظلّ الأمن إلی الکعبه و الحرم.

و لمّا بعث النبیّ صلّی اللّه علیه و آله رحمه للعالمین، و مصلحا للبشر أجمعین دعاهم بالتوحید و رفض العصبیّه، و شرع التّمسک بالاخوّه الاسلامیّه، و نزل سوره فی هذا الشأن

«أَلْهاكُمُ التَّكاثُرُ حَتّى زُرْتُمُ الْمَقابِرَ » و سعی الاسلام فی المنع عن المفاخرات الجاهلیّه بکلّ جهد و عناء.

و لمّا دبّ بنو امیّه فی حجر الاسلام و تمکّنوا من تدبیر سیاستها القبلیّه المشئومه المسمومه فی قلب الجامعه الاسلامیّه رجعوا إلی إحیاء هذه العاده الجاهلیّه الّتی أماتها الاسلام، فأثاروا العصبیّات، و أشاعوا المفاخرات حتّی جرّت ذیلها إلی حضره علیّ علیه السّلام.

و لمّا سئل عن قریش و هم قبائل عدیده استخلص منهم هذه الثلاث: بنو مخزوم و بنو عبد شمس، و بنو هاشم، و اقتصر علی هذا البیان الوجیز و وصف بنی مخزوم و هم أفخر قریش و أکثرهم مالا- و أوفرهم جمالا- بما افتخروا به فی جاهلیتهم و هو أنهم «ریحانه قریش».

و هذا لقب اکتسبوه بین قریش بنفوذهم و ثروتهم و رفاهیّتهم و تنعّم رجالهم و نسائهم.

و فسّره علیه السّلام بما هو أشبه بالذمّ من المدح، فقال: إنّ لبّ هذا الوصف الافتخاری أنّ رجال بنی مخزوم حلو اللّسان، و ملیح البیان، و أهل للمنادمه و الانس الأدبی تحبّ الحدیث و المقاوله معهم، و نساءهم جمیله و صالحه للتعیش و النکاح، و أین هذا من المعالی الروحیه و الاداب الاسلامیه الّتی وصف علیه السّلام بها شیعته من أنهم: خمص البطون، و ذبل الشفاه، و ما وصف بها المتقون فی خطبه الهمام.

و وصف بنی عبد الشمس «بأنهم أبعدها رأیا، و أمنعها لما وراء ظهورها» و قد فسّره ابن میثم بأنهم جیّد الرأی و اولی حمیّه، و لکن الظاهر أنّ المقصود من بعد الرأی بعد نظرهم عن الإسلام و المعارف القرآنیه، فانهم حاربوا الرّسول صلّی اللّه علیه و آله و القرآن إلی أن بلغت أرواحهم التراقی، ثمّ اسلموا کرها، و أنّی هذا من جوده الرأی.

و المقصود من منع ما وراء ظهورهم حبّ الدّنیا و الوله بها مالا و جاها، و کأنّه إشاره إلی قوله تعالی: «۹۴ - الأنعام - «وَ تَرَکْتُمْ ما خَوَّلْناکُمْ وَراءَ ظُهُورِکُمْ ».

و هـذا التمنع هو السبب الأكبر فى مخالفتهم مع النبىّ صـلّى اللّه عليه و آله و الكيـد على الاسـلام أكثر من عشـرين سـنه، فدبّروا المؤامرات، و جهّزوا الجيوش، و وطدوا المعسكرات ليمنعوا ما وراء ظهورهم، و أنّى هذا من الحميّه و العفّه.

و قد كانت هند زوجه أبى سفيان حميم بنى عبد شمس إحدى ذوات الأعلام فى الجاهليّه.

و زوجهـا يرتكب الفـاحشه حتّى مع ذوات الأزواج، و قصّتها فى الفحشاء مع سـميّه أمّ ابن زياد معروفه مشـهوره، كيف: و بيتهم بيت الأدعياء، و دعاتهم و حماتهم من الأدعياء.

و يؤيّد ذلك قوله عليه السّلام (و هم أكثر و أمكر و أنكر) و هل المراد من قوله:

أمكر، إلاّ- أنهم أعـوان الشـياطين، و من قـوله: أنكر، إلاّ- أنهم من أهـل المنكرات الّتى نهى اللّه عنهـا فى غير موضـع من القرآن الشريف.

ثمّ وصف بنو هاشم بأنّهم (أفصـح) لأنّ القرآن جرى على لسان النبىّ الّذى افتخر بعـده بجوامع كلمه (و أنصـح) للامّه لأنّ منهم هداه الخلق و أئمّه الحق (و أصبح) لأنّ وجوههم منوّره بعباده الحقّ، و سيماهم فى وجوههم من أثر السجود.

و قـد أطـال الشارح المعتزلى كلامه فى هـذا المقام بـذكر المفاخرات القبليّه المنكره فى الاسـلام، و كأنّه اسـتشمّ من كلامه عليه السّلام ما ذكرناه، فقال فى اخريات رواياته الشعريّه مشعرا بالعتاب عليه صلوات اللّه عليه:

و ينبغى أن يقال فى الجواب: إنّ أمير المؤمنين عليه السّـلام لم يقل هـذا الكلام احتقارا لهم، و لا استصـغارا لشأنهم، و لكن أمير المؤمنين عليه السّلام كان أكثر همّه يوم المفاخره أنّ يفاخر بنى عبد شمس، لما بينه و بينهم.

أقول: و أنت ترى مـا فى هـذا الكلام من التعسّف، و أين علىّ عليه السّـلام من هـذه المفاخرات الجاهليّه و خصوصا مع بنى عبد شمس، و أين الثرى من الثريا و الذّهب من الرغام؟!.

الترجمه

پرسیدنش از قریش، فرمود:

أمّا بنی مخزوم گل بوستان قریشند، دوست داری با مردانشان سخن کنی و زنانشان را جفت بگیری.

و أمّا بنی عبد شمس - بنی امیه تیره آنهایند - در رأی دورترند و در حفظ آنچه دارند کوشاترند.

و أمّا ما - بنی هاشم - در آنچه داریم بخشنده تریم، و در پیکار جانبازتر، آنان در شمار بیشترند و نیرنگ بازتر و زشت کردارتر، و ما شیواتر و اندرزگوتر و زیباتر.

از علی پرسش شد از وضع قریش گفت بن مخزوم گل باشند و عیش

مردمی شیرین زبان و خوش سخن از زنانشان جفت باید خواستن

عبد شمسیهاش دور اندیشتر حافظان مال و منصب بیشتر

ما ببذل مال ز آنان در سبق بیش از آنان پر دل و جانباز حق

اکثرند و أمکرند و زشتتر أفصحیم و أنصح خوش کیشتر

السابعه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۱۷) و قال علیه السّلام: شتّان ما بین عملین: عمل تذهب لذّته و تبقی تبعته، و عمل تذهب مئونته و یبقی أجره.

الاعراب

شتّان، من أسماء الأفعال، و معناها فعل الماضی و هو بعد، و ما بعده اسمیّه أو موصوله، و الظرف مستقر صفه أوصله أی شتّان شیء بین عملین أو الّذی بین عملین عمل، کبدل البعض عن الکلّ لقوله: عملین، و عمل الثانی معطوف علیه.

الترجمه

فرمود: بسیار دور است فاصله میان دو کردار: کرداری که کامبخشیش می رود و گناهش می ماند، و کرداری که رنجش می گذرد و ثوابش می ماند.

ز هم دورند کردار بد و خوب گناه و طاعت و مکروه و محبوب

یکی لذّت تمام کیفرش هست یکی رنجش تمام أجر در دست

الثامنه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۱۸) و تبع جنازه فسمع رجلا یضحک، فقال علیه السّلام: کأنّ الموت فیها علی غیرنا کتب، و کأنَّ الحقّ فیها علی غیرنا وجب، و کأنّ الذی نری من الأموات سفر عمّا قلیل إلینا راجعون، نبوّؤهم أجداثهم و نأکل تراثهم، کأنّا مخلّدون بعدهم، [ثمّ] قد نسینا کلّ [واعظ و] واعظه و رمینا بکلّ جائحه!(۱) طوبی لمن ذلّ فی نفسه، و طاب کسبه، و صلحت سریرته، و حسنت خلیقته، و أنفق الفضل من ماله، و أمسک الفضل من لسانه، و عزل عن النّاس شرّه، و وسعته السّنّه، و لم ینسب إلی بدعه (البدعه). قال الرّضی: و من النّاس من ینسب هذا الکلام إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

اللغه

(بوّأت) له منزلا: اتّخذته، و أصله الرجوع (الأجداث): القبور واحدها جدث بالتحریک (التراث) بالضمّ ما یخلفه الرجل لورثته (الجائحه) الافه الّتی

۱- (۱) فی بعض النسخ هذه حکمه اخری مستقله، للفصل بجمله و قال علیه السلام المصحح -.

تهلك الثمار و تستأصلها، و كلّ مصيبه عظيمه.

الاعراب

رجلا- يضحك: مفعول سمع على التوسّع، و يضحك جمله حاليه عنه، على غيرنا، ظرف متعلق بقوله: كتب، قدّم عليه لرعايه السّجع.

المعنى

الضّحك خاصّ د لنوع الانسان، و ينشأ عن سرور صاعد على القلب من تأثّر ناش عن نيل محبوب، أو تعجّب بالغ عن مشاهده مناظر طيّبه، و يعرض هذه الحاله للأطفال و المجانين أكثر من غيرهما، حتّى عدّ كثره الضّحك نوعا من الجنون، لأنّه يدلّ على غفله و اغترار، تغلب على التفكر و الاعتبار، و التوجّه إلى المبدأ و المعاد.

و مشاهده مظاهر الموت من أوعظ المناظر و أهمّها للعبره و التفكر فى العواقب، و بهذا الاعتبار كان كثره الضحك مكروها و ممقوتا عند الشرع و العقلاء الحكماء و خصوصا فى موارد تعدّ للتوجّه إلى المبدأ أو المعاد، كالمساجد، و المقابر و عند الجنائز، و فى تشييع الأموات.

مضافا إلى أنّ الضّحك خلف الجنازه نوع هتك للميّت و قلّه مبالاه بصاحب المصيبه و أولياء الميّت المقروحى الأكباد، و المحروقى القلوب.

و هذا الرجل قد بالغ فى ضحكه حتّى أسمعه أمير المؤمنين عليه السّلام فشرع فى إرشاده و موعظته بهذه الجمل العاتبه القارعه، و نبّهه على سوء عمله، كأنه لا يعتقد بالموت و لا يعترف بالحقّ، و كأنّ الميّت مسافر يودّع أحبّاءه ثمّ يرجع إليهم عن قريب.

ثمّ بيّن كيف ينبغى أن يكون المسلم السعيد الناظر لما بعد موته، و عدّ له سبع صفات أخلاقيّه و إيمانيّه:

١ - أن يذلّ نفسه الأمّاره الشريره.

٢ - أن يكون كسبه الّذى يعيش فى ظلّه طيّبا و حلالا، و لا يأكل من حرام.

۳ – أن تکون سریرته صالحه نقیّه داعیه إلی عمل الخیر و الصلاح.

۴ – أن تکون فطرته حسنه مائله إلی اعتناق الحسنات، و کارهه لارتکاب السیّئات.

۵ – أن یکون سخیّا ینفق فضل ماله و لا یکون بخیلا یجمع الأموال و یدّخرها للوراث.

۶ – أن یکون صموتا یحفظ لسانه عن فضول الکلام، و النطق بما لا یعنیه لدی الأنام.

۷ – أن یکون عاملا بالسنّه، و تارکا للبدعه.

الترجمه

علی علیه السّلام دنبال جنازه می رفت و آواز خندۀ مردی را شنید پس فرمود:

گویـا مردن در این جهان سـرنوشت دیگران است، و رعایت حق وظیفـۀ جز ما است، و گویا این در گذشـته ها که بچشم خود زیر خاک می کنیم مسافرانی هستند که بزودی نزد ما برمیگردند، ما آنانرا در گور می کنیم و إرث آنها را می خوریم مثل این که ما خود پس از آنها در این جهان جاویدانیم، هر پند آموزی را بدست فراموشی سپرده با این که خود هدف هر بلا و حادثه هستیم.

خوشـا بحـال آنکه نفس امـاره را خوار کرد، و کار و کسب پاکی بـدست آورد و پاک نهاد و خوش فطرت بود، ما زاد دارائی خود را انفاق کرد، و زبانش را از فضولی نگه داشت، و پیرو سنّت شد، و از بدعت بر کنار بود.

علی در پی مرده ای گوش کرد که خندید مردی و بخروش کرد

مگر مرگ بنوشته بر دیگران بجز ما است واجب حق بیکران

تو گوئی که این مردگان از سفر بما باز گردند روزی دیگر

سپاریم در گورشان بیدریغ بیازیم بر ارثشان دست و تیغ

که مائیم جاوید در جایشان ز ما مرگ دیگر نگیرد نشان

فراموش کردیم هر وعظ و پند بلاها کشیدند مان در کمند

خوشا آنکه این نفس را خوار کرد پی کسب روزی خود کار کرد

دلش پاک و خوش فطرت و نیک بود ز ما زاد دارائی احسان نمود

زبان از فضولی کشیده بزور پس سنّت است و ز بدعت بدور

التاسعه عشره بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۱۹) و قال علیه السّلام: غیره المرأه کفر، و غیره الرّجل إیمان.

اللغه

غار یغار غیره الرّجل علی امرأته من فلان و هی علیه من فلانه: أنف من الحمیّه و کره شرکه الغیر فی حقّه بها، و هی کذلک.

المعنی

منع الرجل و نفوره عن شرکه الغیر فی زوجته من الواجب علیه شرعا و عقلا- فهو من الایمان و وظیفه دینیّه، و لکن منع المرأه زوجها و نفورها عن الشرکه مع زوجه اخری مخالف لما قرّر فی القرآن من تشریع تعدّد الزوجات، فیؤدّی إلی کفران النعمه بالنسبه إلی الزوج، و إلی استنکار أمر الدّین احیانا فیوجب الکفر.

الترجمه

غیرتمندی مرد از ایمانست، و غیرتمندی زن از کفران.

غیرت مرد جزء ایمانست غیرت زن دلیل کفرانست

العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۲۰) و قال علیه السّلام: لأنسبنّ الإسلام نسبه لم ینسبها أحد قبلی:

الإسلام هو التّسليم، و التّسليم هو اليقين، و اليقين هو التّصديق و التّصديق هو الإقرار، و الإقرار هو الأداء، و الأداء هو العمل (الصّالح).

اللغه

(نسب) ينسب نسبا الرجل: وصفه و ذكر نسبه.

الاعراب

هو، فى هذه الجمل ضمير الفصل بين المبتدأ و الخبر جىء به لافاده الحصر.

المعنى

قد ورد فى كلامه عليه السّلام ستّ جمل حمليه، و القضيّه الحمليه على أقسام:

١ - الحمل الأولى الذاتى، و هو حمل مفهوم على ذاته، كما تقول:

الانسان حيوان ناطق، أو تقول: الأسد أسد.

٢ - الحمل الشائع الصناعى، كما تقول: زيد إنسان، الإنسان حيوان الإنسان ضاحك، و مفاده اتّحاد الموضوع و المحمول وجودا.

٣ - الحمل الادّعائى، و هو حمل محمول على موضوع بعنايه ما من الشّبه بينهما، أو كون أحدهما سببا للاخر، أو مسبّبا و لو بعيدا، كما تقول: زيد هو الأسد، أو زيد أبوه بعينه، و الحمل فى هذه الجمل ليس على نهج واحد، بل الحمل فى بعضها ادّعائى، و فى بعضها حقيقى.

فنقول: الاسلام اطلق على معنيين:

الأوّل - ما يقابل الكفر، و يعتبر فى الفقه موضوعا لأحكام كثيره، و يبحث عنه فى علم الكلام، و هو عباره عن الاقرار بالشهادتين و الالتزام بما هو ضرورىّ فى دين الاسلام، أى عدم الانكار له.

الثانى - الانقياد للّه تعالى كما ورد فى القرآن «٢٢ - لقمان - «وَ مَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَهِ الْوُثْقى ».

فعلى الأوّل فحمل الاسلام على التسليم من باب حمل الشيء على أثره الخاصّ، كقولنا: الانسان ضاحك فانّ الانقياد و التسليم لاطاعه أمر اللّه و أمر رسوله أثر للاسلام، و لا يجتمع الاسلام مع التمرّد و الطغيان، و إن يجتمع مع الخلاف و العصيان.

كما أنّ حمل اليقين على التسليم ادّعائى من باب حمل الشيء على معلوله فانّ التسليم هو معلول اليقين كالحريق الّذى هو معلول النار، و لكن ليس هو هو و لا متّحدا معه وجودا، فانّ اليقين كيف نفسانى، و التسليم فعل نفسانى.

و حمل التصديق على اليقين حمل ذاتى، و لكن حمل الاقرار على التصديق من قبيل حمل الحاكى على المحكى، بناء على أنّ المقصود من الاقرار هو الاقرار باللّسان.

و حمل الأداء على الاقرار إدّعائى كحمل العمل على العلم، و حمل العمل الصالح على الأداء حمل شايع صناعى، لأنّ العمل الصالح مصداق لأداء ذمّه العبوديّه.

و المقصود من هذه الجمل توصيف الاسلام بصورته الكامله، و بيان أنّ المسلم ينبغى أن يكون واجدا لهذه الصفات.

و لا ينظر إلى تنظيم قياس منطقى لينتج أنّ الاسلام هو العمل الصالح، و يستفاد منه أنّ العمل الصالح جزء من الاسلام كما استفاده الشارح المعتزلى فقال:

خلاصه هذا الفصل تقتضى صحّه مذهب أصحابنا المعتزله فى أنّ الاسلام و الايمان عبارتان عن معبر واحد، و أنّ العمل داخل فى مفهوم هذه اللفظه انتهى.

كيف؟ و قد ادخل فى الاسلام اليقين، و لو كان اليقين جزء من الاسلام لم يكن المنافق مسلما، مع أنهم يعدّون من المسلمين فى عصر النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و الصحابه على وجه اليقين.

الترجمه

فرمود: من نژاد اسلام را چنان توصيف كنم كه هيچكس پيش از من چنانش وصف نكرده است:

اسلام انقیاد است، و انقیاد باور کردنست، و باور کردن تصدیق بدرستی است و تصدیق همان اقرار است، و اقرار انجام وظیفه است، و انجام وظیفه همان کار شایسته است.

علی گفت اسلام دارد نسب که باشد برای مسلمان حسب

نسب بندم اسلام را من چنان که کس می نگفته چنان پیش از آن

شد اسلام تسلیم و تسلیم هم یقین است و باشد یقین در قلم

همان باور و باور اقرار تست ادا هست اقرار و کار درست

الحادیه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۲۱) و قال علیه السّلام: عجبت للبخیل یستعجل الفقر الّذی منه هرب، و یفوته الغنی الّذی إیّاه طلب، فیعیش فی الدّنیا عیش الفقراء و یحاسب فی الاخره حساب الأغنیاء، و عجبت للمتکبّر الّذی کان بالأمس نطفه و یکون غدا جیفه، و عجبت لمن شکّ فی اللّه و هو یری خلق اللّه، و عجبت لمن نسی الموت و هو یری من یموت (الموتی) و عجبت لمن أنکر النّشأه الاخری و هو یری النّشأه الاولی و عجبت لعامر دار الفناء و تارک دار البقاء.

المعنی

قد تعرّض علیه السّلام فی هذا الکلام لأهمّ ذمائم الأخلاق الّتی یکفی واحد منها لهلاک الإنسان و سلب السعاده المعنویه عنه، و هی البخل، و الکبر. و الشکّ فی اللّه، و الغفله عن الموت، و إنکار النشأه الاخری، و حبّ الدّنیا.

و اذا تدبّرت فيها وجدتها جماع مفاسد الأخلاق و امّهات الرذائل، و لم يك يهلك امه من الامم، أو فرد من أفراد بنى آدم إلّا بها أو ببعضها، و المبارزه معها أو بعضها مادّه دعوه الأنبياء العظام، و الرسل الكرام، كما يستفاد من حكايات القرآن المتعلّقه بشرح دعوتهم.

و قد تعرّض عليه السّلام بمعالجتها من طريق مبتكر، و وسيله روحيّه عجيبه، فجعل يحلّلها تحليلا- جبريا و يبيّن أنّ الابتلاء بها خلاف البديهه و عدول عن الرويّه الانسانيّه، و الروحيّه البشريّه.

فشرع يسأل عن البخيل أنّه يبخل لما ذا لدفع الفقر، أم لطلب الغنى، أم لسعه العيش فى الدّنيا، أم لسهوله الحساب فى الاخرى؟! فيجيب: بأنّ البخل يضادّ هذه المقاصد أجمع.

و يدعو المتكبّر إلى النظر فى مبدء تكوينه و نهايه وجوده المادّى.

و يبيّن أنّ الشك فى اللّه و نسيان الموت و إنكار النشأه الاخرى خلاف العيان.

و البديهه، و أنّ حبّ الدّنيا و ترك التوجّه إلى العقبى سفاهه معجبه.

الترجمه

فرمود: در شگفتم از بخيل مى شتابد بسوى فقرى كه از آن مى هراسد و از دستش مى رود آن بى نيازى كه مى جويد، در دنيا زندگى درويشان دارد و در آخرت محاسبهٔ توانگران.

در شگفتم از متكبّر ديروز نطفهٔ پليدى بوده و فردا مردار گنديده ايست «بزرگى كجاست؟» در شگفتم از كسى كه در بارهٔ خدا شك دارد با اين كه آفريدگان بى شمار خدا را بچشم خود مى نگرد.

در شگفتم از كسى كه مرگ را فراموش كرده با اين كه مرده ها را بچشم خود مى بيند.

در شگفتم از کسی که زنده شدن در سرای دیگر را منکر است با این که آفرینش این خانه نخست را بچشم خود دیده است.

و در شگفتم از کسی که آبادکنندهٔ دنیای فانی است و جهان پاینده را از دست هشته و از آن گذشته.

اندر شگفتم از بخیل کو می شتابد بی دلیل بسوی فقری که از آن می هراسد چون ذلیل

در می رود از دست او آن ثروت دلبست او تا عمر همچون فقرا می پرد از شصت او

و اندر سرای آخرت دارد حساب اغنیا وای از این بخت بد و افسوس از این ماجرا

وز تکبر پیشه ها سر بر زده از نطفه ها فردا یکایک مرده و گندیده همچون جیفه ها

وز آنکه شک می آورد اندر خدا و بنگرد خلق خدا را روز و شب با چشم خود هر جا بود

وز آنکه از یادش برد مرگ خودش در روز و شب بیند همیشه مرده ها افتاده اندر تاب و تب

وز منکر بعث و نشور اندر قیامت یا بگور با آنکه بیند دم بدم صد زنده آید در ظهور

وز آنکه کوشد تا کند آباد این دار فنا لیکن ز دست خود نهد آبادی دار بقا

الثانیه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۲۲) و قال علیه السّلام: من قصّر فی العمل ابتلی بالهمّ، و لا حاجه للّه فیمن لیس للّه فی ماله و نفسه نصیب.

المعنی

اللام فی قوله علیه السّلام (فی العمل) یحتمل وجهین:

۱ - لام الجنس، فالمقصود أنّ التقصیر فی کلّ عمل للدّنیا أو الاخره موجب للهمّ بالنسبه إلیه، لأنّ التقصیر سبب لاختلال العمل و نقصانه، فلا یحصل منه الغرض المقصود منه، فیورث الهمّ.

۱ - لام العهد الخارجی، فیکون المقصود التقصیر فی العمل الشرعی، و ترک أداء الوظیفه الدینیه، فالابتلاء بالهمّ عقوبه مترتّبه علیه، فلا ربط له بالجمله التالیه

و قد جعلها فی شرح المعتزلی جمله مستقلّه، و فصلها من هذه الجمله.

و قوله علیه السّلام(لیس للّه فی ماله و نفسه نصیب)یمکن أن یکون کنایه عن التعرّض للبلاء و النقص فی المال، أو النفس کما فی بعض الأخبار من أنّ الابتلاء لطف من اللّه بالنسبه إلی عباده.

الترجمه

هر کس در کردار خود کوتاهی کند گرفتار اندوه شود، و خدا نیاز بکسی ندارد که وی را در مال و جانش بهره ای نیست.

هر که باشد در عمل تقصیرکار زندگانیش بود اندوهبار

الثالثه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۲۳) و قال علیه السّلام: توقوا البرد فی أوّله، و تلقّوه فی آخره فإنّه یفعل فی الأبدان کفعله فی الأشجار، أوّله یحرق، و آخره یورق.

اللغه

(توقّی) توقیا فلانا: حذر و خافه، تجنّبه (أورق) الشجر: ظهر ورقه - المنجد.

الاعراب

توقّوا البرد، أمر من باب التفعّل، و البرد مفعوله، فی أوّله، ظرف مستقرّ حال عن البرد، یحرق و یورق متروکا المفعول، و نزّلا منزله اللازم، و لم نجد فی اللغه أورق متعدیا یفید هذا المعنی المقصود فی المقام.

المعنی

المستفاد من هذا الکلام دستور صحّی لزمن الانتقال من حرّ الصیف و الخریف إلی برد الشتاء، فالبدن یعتاد الحراره فی طول أیّام الحرّ، فاذ جاء البرد یؤثّر فیه

و یسبّب أمراضا کثیره، فیلزم حینئذ توقّی البرد و دفعه بالوسائل المعدّه لذلک من اللّباس و المنزل الدافیء.

و لکن بعد مرور الشتاء و حلول فصل الربیع اعتاد البدن بالبرد و استعدّ لتحمّله، فالتعرّض له و تلقّیه بتخفیف اللّباس و الخروج إلی البساتین و المتنزّهات غیر مضرّ، بل نافع للبدن موجب لنشاطه و تقویته و تجدید قواه، کما أشار الیه بأنّه یورق و ینفخ روح الحیاه فی الأشجار.

و قد أعطی اللّه هذا الأثر الحیوی للربیع بوسیله الأمطار النازله من السماء کما أشار الیه فی غیر واحد من آی القرآن الشریفه مثل قوله تعالی «۵ - الحج - «وَ تَرَی الْأَرْضَ هامِدَهً فَإِذا أَنْزَلْنا عَلَیْهَا الْماءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَتْ وَ أَنْبَتَتْ مِنْ کُلِّ زَوْجٍ بَهِیجٍ ».

الترجمه

فرمود: خود را نگهدارید از آغاز پیدایش سرما، و در پایان با آن درآمیزید زیرا با تن شما همان کند که با درختان میکند، آغازش خزان سوزنده است، و پایانش برگ سبز پرورنده.

ز آغاز سرما نگه دار خویش ولی آخرش را بیاور به پیش

که سرما کند در بدنها اثر چنانی که دارد اثر در شجر

در آغاز سوزد بباد خزان در انجام برگ آرد و ارغوان

الرابعه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۲۴) و قال علیه السّلام: عظم الخالق عندک یصغّر المخلوق فی عینک.

المعنی

طوبی لمن فتح عین قلبه و نفذ بصیرته إلی ما وراء ما یری ببصره، فیدرک خالق

الأشياء، و مصوّر المصوّر الحسناء، و موجد الأرض و السماء و ما بينهما و ما تحت الثّرى، فيدرک عظمه اللّه الّذى أوجدها، فكلّما أدرک من عظمه الخالق يدرک صغر المخلوق و يصل إلى حدّ من العرفان يضمحلّ فيه المخلوق و لا يرى إلّا اللّه تعالى «كُلُّ شَىْ ءٍ هالِكٌ إِلّا وَجْهَهُ ».

الترجمه

بزرگوارى آفريننده در پيش تو، آفريده ها را در چشمت كوچک مى نمايد.

آفريننده را بزرگ شمار آفريده بچشمت آيد خوار

الخامسه و العشرون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۲۵) و قال عليه السّلام و قد رجع من صفّين فأشرف على القبور بظاهر الكوفه:

يا أهل الدّيار الموحشه، و المحالّ المقفره، و القبور المظلمه يا أهل التّربه، يا أهل الغربه، يا أهل الوحده، يا أهل الوحشه، أنتم لنا فرط سابق، و نحن لكم تبع لاحق، أمّا الدّور فقد سكنت، و أمّا الأزواج فقد نكحت، و أمّا الأموال فقد قسمت، هذا خبر ما عندنا فما خبر ما عندكم؟. ثمّ التفت إلى أصحابه فقال: أما لو أذن لهم فى الكلام لأخبروكم أنّ خير الزّاد التّقوى.

المعنی

قد رجع علیّ علیه السّلام من صفّین و ملؤ قلبه الأسف علی ما جری فی هذه المعرکه الدامیه الرهیبه من سفک الدّماء و قتل الأبریاء الأتقیاء بید العصابه القاسطه الباغیه أتباع معاویه، و زاد علیه قضیه الحکمین و فتنه الخوارج بما یتفرس منها ما سیقع فی المستقبل القریب من تشتت أصحابه و تفرّق جمعه، فهجم علی قلبه الشریف هموما کأداء.

فلمّا أشرف علی القبور توجّه إلی الأموات و ناداهم بهذه الکلمات لیخفّف عمّا یجول فی صدره الشریف من الأسفات، و لینبّه أصحابه علی ما هو آت و یعظهم بلسان الأموات لعلّه یعالج ما عرض لهم من الجهالات و الشهوات، فیئوبون إلی الحقّ و الطاعه لتدارک ما فات، و لکن هیهات، هیهات.

الترجمه

چون از میدان نبرد صفّین بازگشت و در نزدیک کوفه بگورستان رسید فرمود:

أی أهالی خانه های هراسناک، و محلّه های بی آب و نان، و گورهای تاریک، أی گرفتاران در زیر خاک، أیا أهالی غربت و آواره گی، أیا أهالی تنهائی و یگانگی، أیا أهالی بیم و هراس، شما پیش غراولان ما همه هستید که جلو رفتید، و ما همه بدنبال شما در کوچیم و بشما خواهیم پیوست «بدانید» خانه های شما نشیمن دیگران شد، همسران شما شوهر کردند، أموال شما همه تقسیم شد، اینست خبری که ما برای شما داریم، آیا پیش شما چه خبری هست؟ سپس رو بیارانش کرد و فرمود: ألا اگر اجازه سخن داشتند بشما گزارش می دادند که: بهترین توشه راه آخرت همان پرهیزکاریست.

چون علی برگشت از صفّین نزار بر مقابر پشت کوفه رهگذار

رو بسوی أهل گورستان نمود با زبانش عقدهٔ دل را گشود

گفت ای اهل دیار پر هراس ای گرفتاران جای آس و پاس

گورتان تاریک و بر سر خاکتان وحدت و وحشت شده هم چاکتان

پیشتازانی ز ما هستید و نک ما بدنبال شما بی ریب و شک

خانه هاتان شد نشیمنگاه غیر با زنانتان شوهران در گشت و سیر

مالتان بر وارثان قسمت شده اعتبار و جاه بی قیمت شده

این گزارش نزد ما بهر شما است چه گزارش از شماها بهر ما است؟

رو بیاران کرد و می فرمود اگر رخصتیشان بود در پخش خبر

این گزارش بودشان اندر زمان بهترین توشه است تقوی ای فلان

السادسه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۲۶) و قال علیه السّلام: و قد سمع رجلا یذمّ الدّنیا: أیّها الذّامّ للدّنیا المغترّ بغرورها المنخدع بأباطیلها! أ تغترّ بالدّنیا ثمّ تذمّها أنت المتجرّم علیها؟ أم هی المتجرّمه علیک؟ متی استهوتک؟ أم متی غرّتک؟ أ بمصارع آبائک من البلی؟ أم بمضاجع أمّهاتک تحت الثّری؟ کم علّلت بکفّیک؟ و کم مرّضت بیدیک؟ تبغی لهم الشّفاء و تستوصف لهم الأطبّاء، غداه لا یغنی عنهم دواؤک، و لا یجدی علیهم بکاؤک، و لم ینفع أحدهم إشفاقک، و لم تسعف بطلبتک و لم تدفع عنه بقوّتک! و قد مثّلت لک به الدّنیا نفسک، و بمصرعه مصرعک! إنّ الدّنیا دار صدق لمن صدقها، و دار عافیه لمن فهم عنها، و دار غنی لمن تزوّد منها، و دار موعظه لمن اتّعظ بها

مسجد أحبّاء اللّه، و مصلّى ملائكه اللّه، و مهبط وحى اللّه، و متجر أولياء اللّه، اكتسبوا فيها الرّحمه، و ربحوا فيها الجنّه، فمن ذا يذمّها و قد آذنت ببينها، و نادت بفراقها، و نعت نفسها و أهلها، فمثّلت لهم ببلائها البلاء، و شوّقتهم بسرورها إلى السّرور؟! راحت بعافيه و ابتكرت بفجيعه، ترغيبا و ترهيبا، و تخويفا و تحذيرا، فذمّها رجال غداه النّدامه، و حمدها آخرون يوم القيامه، ذكّرتهم الدّنيا فتذكّروا، و حدّثتهم فصدّقوا، و وعظتهم فاتّعظوا.

اللغه

(تجرّم عليه): اتّهمه بجرم (المصرع): مكان الصرع، صرع صرعا:

طرحه على الأرض (ضجع) وضع جنبه بالأرض المضجع ج: مضاجع: موضع الاضطجاع - المنجد - (استهوتك) طلبت أن تهويها (مثّلت): صوّرت.

الاعراب

فمن ذا يذّمها، ذا موصوله بمعنى الذى، و جمله يذمّها صله لها. راحت بعافيه، الباء للالصاق. ترهيبا و ثلاث بعدها مفعول له لقوله: راحت و ابتكرت و هل يجرى فيها تنازع العاملين، موضع تأمّل، لأنّ هذه النتائج تحصل بالفعلين معا، و هل يصحّ عمل عاملين فى معمول واحد؟ فتدبّر.

المعنى

قد تعرّض عليه السّلام فى هذه الحكمه لامور هامّه:

١ - نقد أدبىّ بالغ متوجّه إلى الشعراء و الخطباء من أهل كلّ لسان

فانّ أشعارهم و خطاباتهم مليئه بذمّ الدّنيا و الشكوى عنها بأرضها و سمائها و أفلاكها و نجومها و أقمارها، فقلّما يخلو شعر شاعر أو كلام خطيب من المذمّه للدّنيا بوجه مّا.

۲ - درس نافع و بليغ للتربيه و فلسفه رشيقه لطور الاستفاده من الدّنيا و ما فيها، و بيّن عليه السّلام أنّ ما هو خارج عن وجود الانسان ينعكس فيه على ما يطلبه و يبتغيه، فالامور كيف ما كانت فى جوهرها إنما ترتبط بالانسان على ما يشكلها هو لنفسه.

فالمؤثر فى حسن الأشياء و قبحها و ذمّها و مدحها هو الانسان فانه يقدر أن يستفيد من كلّ شىء أحسن استفاده إذا نظر اليه بالتعقّل و التدبّر اللائق.

فالدّنيا و ما فيها كتاب تلقى دروسا نافعه للمتعلّم اللائق و الطالب الشائق و لكن الكسل الزّاغب عن الاستفاده يمقتها و يعرض عنها و يذمّها كالطالب المدرسى اللّاهى الملاعب المعرض عن تحصيل الدروس المقرّره فى المدارس و المكاتب، فانه ينظر إلى الكتب الدرسيه و التعليمات المدرسيه نظر النفور و العداوه، و يحسبها عداوه لملاهيه و مانعه عما يشتهيه و يتّهمها بالجرم و يحكم عليها بالعقوبه.

كما أنّ الجاهل ينظر إلى ما لا يدرك فائدته من مظاهر الطبيعه بنظر المقت و السخريّه، فيقول: لما هذه الجبال الوعره الشاهقه، و هذه الصحارى القفره المجدبه، و هذه الأبحر الرهيبه الواسعه، و لما ذا؟! و لما ذا؟!.

و لكن العلم الحديث قد توجّه إلى اكتناه هذه الامور و شرع بدرس كلّ من الكائنات من الذرّه إلى الدرّه، و اكتشف فوائد قيّمه و آثارا معجبه أودعها اللّه فيها.

۳ - تعرّض لتحليل الدّنيا و تجزئتها من ناحيه دروس العظه و الاعتبار بها و بما يجرى فيها من الحوادث الجاريه الساريه إلى أبناء البشر جمعاء.

فيعاتب من ذمّه بقوله عليه السّلام: متى طلب منك الدّنيا أن تحبّه و جعلت تخدع

لک، مع أنها صوّرت لک من نفسها أبشع صور النفور و الرّدع عن التقرّب بها.

فتعرّض علیه السّلام لأنکی مصائب الدّنیا و أفجع حاله منها و هو النظر إلی قبور الاباء و مراقد الامّهات تحت الثری، و فی مرض الموت حین یتململون من الوجع و یلتمسون النجاه بکلّ جزع، فیطلب الابن علاجهم و یرکض وراء الطبیب و الادواء لشفائهم فلا یغنی عنهم شیئا.

ثمّ نبّه علیه السّلام علی أنّ ما یراه الإنسان من مرض الموت فی أبیه و امّه و ما یؤول حاله إلیه من الهلاک و الدفن تحت التراب مقدّر له و مصوّر تجاه عینه بالنسبه إلی نفسه، و کفی بذلک عبره لکلّ أحد.

ثمّ بیّن طریق الاستفاده من الدّنیا و أنها تعاون علی السعاده فی العقبی و مدحها بأوصاف حمیده عده:

۱ - دار صدق لمن صدقها.

۲ - دار عافیه لمن فهم عنها.

۳ - دار غنی لمن تزوّد منها.

۴ - دار موعظه لمن اتّعظ بها.

۵ - مسجد أحبّاء اللّه، و مصلّی الملائکه، و مهبط الوحی، و متجر الأولیاء اکتسبوا فیها الرّحمه، و ربحوا فیها الجنّه.

ثمّ اعتذرت عن الدّنیا بأنها طلبت الفراق و أخبرت عن فنائها مع أهلها و صورت عذاب الاخره و سرور الجنّه و قامت واعظه بلیغه لأبنائها بحوادث العافیه و الفجیعه المتبدّله لیلا و نهارا، و کفی بذلک وسیله للترهیب عن الشرّ و الترغیب إلی الخیر و التخویف و التحذیر عن ارتکاب المعاصی.

۴ - دواء نافع لرفع الکسل و الاهمال العارض لکثیر من الأشخاص و خصوصا الشبّان فی هذا الزمان فیفقدون نشاطهم و یقطعون رجائهم عن الحیاه و یتنفّرون من الدّنیا حتّی یقدمون علی الانتحار و قتل النفس.

و قد توجّه علماء علم النفس إلی نفخ روح النشاط و الرّجاء بالحیاه فی عروق هؤلاء و توسّلوا بکلّ وسیله تبلیغیّه، و حکمته هذه من أحسن الوسائل و أنجع

الأدواء لهذا الداء العضال، و يستشمّ من التدبّر فيها الاعتماد بالنفس لكلّ شخص.

الترجمه

مردی در حضرتش دنیا را بیاد نکوهش گرفت و چون شنید چنین فرمود:

أی کسی که از دنیا نکوهش میکنی و بد میگوئی تو خود فریفته آنی و گول بیهودگیهای آن دامن گیر تو است، تو خود فریفته دنیا شدی و دل بدان بستی سپس از ان بد میگوئی عیبش می جوئی؟ تو باید دنیا را مجرم شماری یا این که دنیا حق دارد تو را مجرم بداند، کی دنیا بتو اظهار عشق کرد و کی و کجا تو را فریفت و چه ناز و گرشمه ای با تو کرد؟ راستی تو را بوسیله گورهای پوسیده پدرانت فریفت یا خوابگاه درون گور مادرانت؟ چه قدر برای زندگی آنها در بستر مرگ دست و پا زدی و از آنها پرستاری کردی و دنبال بیمارستان و پزشک دویدی، در آن بامدادی که درمان تو دردی از آنها دوا نکرد، و گریه و زاریت سودی بدانها نداد، و شفقت و مهربانیت بدرد آنها نخورد و نفعی بر ایشان نداشت، درخواست تو در باره نجات آنها باجابت نرسید، و با همه نیروی خود نتوانستی در برابر مرگ از آنها دفاع کنی، دنیا با همین مناظر آینده خودت را در برابرت مجسم کرد و قتلگاهت را بتو نشان داد.

راستی که دنیا محیط راستی است برای کسی که براستی با آن در آید، و خانه عافیت و آسایش است برای کسی که بخوبی آنرا بفهمد، خانهٔ بی نیازی و ثروتست برای کسی که از آن توشه برگیرد، خانهٔ پند است برای کسی که بدان پند پذیرد، مسجد دوستان خدا است، محل نماز فرشته های خدا است، فرودگاه وحی خدا است تجارتخانه اولیاء خداست، در آن کسب رحمت نموده و بهشت را بهره و سود گرفتند کی است آنکه نکوهشش میکند با این که دنیا است که خود اعلام جدائی کرده، و فریاد مفارقت خود را بلند کرده است، و خبر مرگ خود و أهل خود را منتشر ساخته، با بلاهای خود بلاء دوزخ را مجسم کرده، و با شادمانی خود شادمانی بهشت را پیش چشم آورده، شامگاهان آسایش آرد، و بامدادان فاجعه و سوک زاید

برای این که بیم دهد و تشویق سازد و بترساند و اخطار حذر کند، مردمی در فردای پشیمانی از کارهای خود آنرا مذمّت کنند، و نیکوکاران در روز قیامت آن را بستایند زیرا دنیا به آنها یادآوری داد و آنها یادآور شدند، و با آنها حدیث کرد و تصدیقش کردند، و آنها را پند داد و پندپذیر شدند.

نپوشید علی ذمّ دنیا ز مردی بفرمود با وی تو دانی چه کردی؟

تو خوردی فریب جهان فریبا به بیهودگیهاش دلدادی آیا؟

تو او را بجرم و خطا درکشیدی؟ و یا جام جرمت ز دستش چشیدی؟

ز کی از تو دل برده دنیای زیبا؟ فریب تو کی داده است آن فریبا؟

فریبد بپوسیده گور نیایت؟ و یا مرقد خاکی ما مهایت؟

ندیدی که در بستر مرگ آنان؟ تلاشی نمودی براشان فراوان

بر آوردی از آستین دست قدرت بجستی تو درمانشان را بهمّت

پزشکان طلب کردی از بهر آنها نبردند سودی نه از تو نه زانها

نشد گریه های تو درمان دردی نه زان شفقت و مهرکاری تو کردی

اجابت نشد بهر آنها دعایت نکردی دفاعی از آنان بقوّت

برایت مجسم نمود است دنیا سرانجام کار خودت را چه آنها

تو دنیا نگر خانهٔ راستی بر آن کس که جوید در آن راستی

بود خانهٔ عافیت بهر آن که فهمد چه بازی کند اندر آن

بود خانهٔ بی نیازی هر کس که جوید در آن توشهٔ روز واپس

بود خانهٔ پند گر تو پذیری زهر جنبشش می شود پند گیری

أحبّاء حق راست پاکیزه مسجد برای ملائک مصلّا و معبد

بود مهبط وحی حق خدایش تجارت گه بیغش اولیایش

در آن کسب رحمت نمایند و غفران وز ان بهره گیرند مینوی رضوان

چه کس می نماید ز دنیا نکوهش که اعلام تفریق کرد است و کوچش

خبر داده از مرگ خود باتبارش چه دشمن شماری تو او را چه یارش

ص:۲۰۴

مجسّم کند با بلایش بلا را بشادیش شادی نماید شما را

نمودی ز دوزخ نویدی ز جنّت نمایش دهد بر تو ای بیمروّت

نکوهش کنندش فردا کسانی که هستند نادم ز غفلت پرانی

ستایند او را دیگر مردمانی که پندش پذیرفته با شادمانی

السابعه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۲۷) و قال علیه السّلام: إنّ للّه ملکا ینادی فی کلّ یوم: لدوا للموت و ابنوا للخراب، و اجمعوا للفناء.

الاعراب

ینادی فی کل یوم، جمله فعلیه مبدوّه بالمضارع للدّلاله علی الاستمرار و هی صفه لقوله: ملکا، لدوا، فعل الأمر الحاضر من یلد خطاب لعامّه الوالدین من الإنسان و الحیوان بل و النباتات و الجمادات، فانّ کلّ موجود مادّی زوج ترکیبی متولّد من أصلین أو من اصول، و هذا هو معنی الکون و التّکوین و ماله إلی الفناء و الفساد لا محاله لتصح القافیه فی جمله - عالم الکون و الفساد - و اللاّم فی قوله: للموت، لام العاقبه.

الترجمه

فرمود: خدای تعالی فرشته ای دارد که آنرا گماشته تا هر روز جار می کشد بزائید برای مردن، و بسازید برای ویران شدن، و گرد آورید برای نیست شدن.

از برای خدا فرشته یکی که بهر روز جار می کشد علنی

بچه آرید تا بمیرد، هان خانه سازید تا شود ویران

گرد سازید مال بهر فنا که بقا خاص حق بود تنها

الثامنه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۲۸) و قال علیه السّلام: الدّنیا دار ممرّ، (إلی) لا- دار مقرّ، و النّاس فیها رجلان: رجل باع نفسه فأوبقها، و رجل ابتاع نفسه فأعتقها.

اللغه

(أوبقها): أهلکها. (ابتاع): اشتری.

المعنی

(رجلان) فی کلامه عباره عن الجنس فیفید العموم و یشمل النساء و الرّجال و بیع النّفس کنایه عن تعویضها من متاع الدّنیا الفانی باتّباع الشهوات النفسانیّه و ابتیاعها کنایه عن تحریرها من القیود الطبیعیّه الظلمانیّه و الغرائز الحیوانیّه ببذل الریاضه و التزکیه الروحیّه.

الترجمه

فرمود: دنیا گذرگاهی است بپایگاه جاوید دیگر سرای، و مردمش دو کس باشند: مردیکه خود را فروخته و نابودش ساخته، و مردیکه خود را خریده و آزاد کرده.

گذرگاهی است این دنیای چرخان بسوی پایگاهی کش نه پایان

بشر در آن دو کس باشند ممتاز ز همدیگر جدا در عیش و سامان

یکی از خود فروشی گشته نابود یکی خود را خرید و شد خرامان

التاسعه و العشرون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۲۹) و قال علیه السّلام: لا یکون الصّدیق صدیقا حتّی یحفظ أخاه فی ثلاث: فی نکبته، و غیبته، و وفاته.

اللغه

(النکبه) ج: نکبات: المصیبه - المنجد.

المعنی

قد بیّن علیه السّلام فی هذه الحکمه شرائط الصداقه الصادقه الّتی ما أکثر مدّعیها و أقلّ الوفیّ فیها، و علی ما ذکره لا یعرف صداقه الصدیق بکمالها إلّا بعد الموت فمالها؟ إلّا أن یجعل الوفاء بالشرطین الأوّلین أماره قطعیّه علی الثالث.

الترجمه

فرمود: یار وفادار نیست تا برادر خود را در سه حال نگه دارد: در گاه سوک و مصیبت، و در نهانی و غیبت، و در وفات درگذشت.

مدان یار، یار وفادار خود مگر در سه جا دیده غمخوار خود

بگاه بلا و، بحفظ الغیاب بهنگام مردن که کار تو شد

الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۳۰) و قال علیه السّلام: من أعطی أربعا لم یحرم أربعا: من أعطی الدّعاء لم یحرم الإجابه، و من أعطی التّوبه لم یحرم القبول، و من أعطی الاستغفار لم یحرم المغفره، و من أعطی الشّکر لم یحرم الزّیاده. و تصدیق ذلک فی کتاب اللّه تعالی، قال فی الدّعاء - ۶۰ - المؤمن:

«اُدْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ » و قال فی الاستغفار - ۱۱۰ - النّساء: «وَ مَنْ یَعْمَلْ سُوءاً أَوْ یَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ یَسْتَغْفِرِ اللّهَ یَجِدِ اللّهَ غَفُوراً رَحِیماً »

و قال فی الشّکر – ۷ – إبراهیم: «لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ » و قال فی التّوبه – ۱۷ – النّساء: «إِنَّمَا التَّوْبَهُ عَلَی اللّهِ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَهٍ ثُمَّ یَتُوبُونَ مِنْ قَرِیبٍ فَأُولئِکَ یَتُوبُ اللّهُ عَلَیْهِمْ وَ کانَ اللّهُ عَلِیماً حَکِیماً ».

الترجمه

فرمود: هر که را چهار چیز دادند از چهار دیگرش دریغ ندارند: هر کس توفیق دعا یافت از اجابت محروم نیست، و هر که توفیق توبه یافت از پذیرش محروم نیست، و هر کس توفیق پوزش و طلب آمرزش یافت از آمرزش محروم نیست، و هر کس بسپاس نعمت پرداخت از فزونی نعمت محروم نیست.

و دلیل بر آن در کتاب خدا است، خدا در باره وی فرموده – ۶۰ المؤمن: «مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم» و در باره استغفار فرموده – ۱۱۰ – النساء: «هر که بد کند یا بخود ستم کند سپس از خدا آمرزش خواهد دریابد که خدا بسیار آمرزنده و مهربانست» و در باره شکر فرموده – ۷ – إبراهیم: «اگر مرا سپاس گزارید نعمت شما را افزون کنم» و در باره توبه فرموده – ۱۷ – النساء: «همانا پذیرش توبه بر خدا برای کسانیست که بنادانی کار بد کنند سپس زود توبه کنند، آنانند که خداوند توبه شان را بپذیرد و خدا دانا و حکیم است».

فرمود علی که چار خصلت بر هر که نصیب شد ز رحمت

محروم نشد ز چار دیگر قرآن شریف را تو بنگر

توفیق دعاء هر کسی یافت حق نور اجابتش عیان ساخت

هر کس که بتوبه شد موفق دارد ز قبول توبه رونق

هر کس طلبید باب غفران محروم نشد ز مغفرت هان

هر کس که بشکر دست یابد حق نعمت و عزّتش فزاید

الحادیه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۳۱) و قال علیه السّلام: الصّلاه قربان کلّ تقیّ، و الحجّ جهاد کلّ ضعیف، و لکلّ شیء زکاه و زکاه البدن الصّیام، و جهاد المرأه حسن التّبعّل.

اللغه

(قرب) قربانا من الشیء: دنا منه - المنجد - (التبعّل) معاشره البعل و صحبته.

المعنی

الهدف الغائی من العبادات ردع النفوس عن الشهوات و التوجّه إلی المادّیات و توجیهها إلی حضره القدس الالهیّه، و حظیره الانس الربّانیه، فروح العباده التقرّب إلی اللّه و الانخلاع عن ظلمات الطبیعه الکامنه فی الغرائز البشریّه.

و أکمل العبادات و عمودها الصّلاه فانها شرعت لقیام العبد بین یدی ربّه و الاشتغال بالمناجاه معه بنفسه من دون وسیط و حاجب، و لکنها تؤثر فی التقرّب باعتبار حضور القلب و التوجّه إلی اللّه بالعبودیه و الاخلاص و قطع النظر عن الناس و الاتّقاء من کلّ ما یوجب التشویش و الوسواس من الخنّاس، فالتقوی شرط جوهریّ لقبول العباده و قد قال اللّه تعالی «۲۷ - المائده - «إِنَّما یَتَقَبَّلُ اللّهُ مِنَ الْمُتَّقِینَ » فتأثیر الصّلاه فی التقرّب إلیه تعالی مشروط بالتقوی.

و الزکاه شرعت لتطهیر المال عن الحقوق المتعلّقه به للفقراء و المصارف العامّه المعبّر عنها بسبیل اللّه و غیر ذلک، فاخراجها موجب للبرکه و النموّ، کما أنّ تنمیه الأشجار و الاستثمار منها تحتاج إلی تطهیرها من الزوائد.

و الصّوم تزکیه للبدن تؤثّر فی سلامته عن الأمراض المتولّده من کثره

الأكل، و تنوّره برفع أستار الظلمه الملقاه إليه من عوارض البطنه المذهبه للفطنه.

و الجهـاد أشقّ العبادات، لما فيه من تكلّف المواجهه مع العـدوّ و الاسـتعراض للجرح و القتل، و قطع الرجاء من المال و الأهل، و يشترك الحجّ معه من نواح شتّى فكان الحجّ جهاد الضعفاء المعافين أو المعذورين عن الجهاد.

و جهـاد المرأه هو حسن المعاشـره مع زوجهـا و تحمّـل المكـاره المتوجّهه منه إليها من سوء القول و الفعل، فربما يكون أقواله و أعماله جارحات القلوب، فصبر المرأه تجاهها تعدّ من الجهاد.

الترجمه

نمـاز وسـيله تقرّب هر پرهيزكاريست، و حـج جهاد هر ناتوانيست، و براى هر چيزى زكاتى است و زكاه تن سالم روزه است، و جهاد زن خوب شوهرداری كردنست

نماز است قربان پرهيزكارتو حج را جهاد ضعيفان شمار

ز هر چيز بايد زكاتى دهندزكاه بدن روزهٔ حق پسند

جهاد زنان در بر شوهر استكه باشند خوش خوى شوهرپرست

الثانيه و الثلاثون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۳۲) و قال عليه السّلام: استنزلوا الرّزق بالصّدقه، و من أيقن بالخلف جاد بالعطيّه.

المعنى

قـد ورد فى أخبار كثيره أنّ الرزق مقسوم و مقـدّر من اللّه لكلّ أحد، و قال تعالى «۵۸ – الذاريات – «إِنَّ اللّهَ هُوَ الرَّزّاقُ ذُو الْقُوَّهِ الْمَتِينُ » أى لا رازق غيره و لكن وصول هذا الرزق المقسوم مشروط بالتكسّب و الاستنزال، و هو على قسمين:

۱ – ما هو المتعارف بين النّاس من طلبه بالأشغال و المكاسب المتعارفه.

۲ – ما قرّر فى الشرع من وسائل طلب الرزق و منها بذل الصدقه للمستحقّ

بقصد القربه، و قد قال اللّه تعالى «مَنْ ذَا الَّذِی یُقْرِضُ اللّهَ قَرْضاً حَسَناً فَیُضاعِفَهُ لَهُ » و قد قرّره اللّه تعالى من أربح المزارعه الّتی تکون وسیله ناجحه لطلب الرزق عند الناس فقال «۲۶۱ – البقره –: «مَثَلُ الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِی سَبِیلِ اللّهِ کَمَثَلِ حَبَّهٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِی کُلِّ سُنْبُلَهٍ مِائَهُ حَبَّهٍ ».

الترجمه

فرمود: روزی خود را بوسیله صدقه دادن فرود آورید.

گر تصدّق بمستمند دهی روزیت ز آسمان فرود آید

الثالثه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۳۳) و قال علیه السّلام: تنزل المعونه علی قدر المئونه.

اللغه

(المئونه) تهمز و لا تهمز و هی فعوله، و قال الفرّاء: هی مفعله من الأین و هو التعب و الشدّه و یقال: مفعله من الأون و هو الخروج عن العدل لأنّه ثقل علی الإنسان، کذا قال الجوهری – مجمع البحرین.

المعنی

الظاهر أنّ المراد من المئونه المصارف المالیه کما ورد فی الحدیث:

الخمس بعد المئونه، و من یصرف مالا أکثر علی عیاله أو غیرهم فیکسب منهم الاعانه علی اموره، فکلّما کان المصرف أکثر کان جلب الاعانه بمقدارها، و إن کان المئونه فی سبیل اللّه و علی وجه التصدّق تندرج فی الحکمه السابقه، و یؤیّده لفظه: تنزل.

الترجمه

کمک باندازهٔ صرف مال نازل می شود.

اندازه صرف مال و جاهت آید ز خدا کمک برایت

الرابعه و الثلاثون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۳۴) و قال عليه السّلام: ما عال امرؤ اقتصد.

اللغه

(عال) عيلا و عيله: افتقر.

المعنى

بيّن عليه السّلام أنّ الاقتصاد علاج للفقر و الاعواز، و يطلق على معنيين:

۱ - الاقتصار فى المخارج على قدر المنافع، و تطبيق المصارف الماليّه على ما يحصل من الفائده بالكسب و غيره.

۲ - السعى فى تكثير الأرباح و الفوائد بتوسيع العمل و تجويد الصناعه و المكاسب الاخر.

الترجمه

هر كس اقتصاد پيشه كند، تنگدست نشود.

هر كه دارد اقتصاد اندر معاش ره نيابد فقر و درويش بجاش

الخامسه و الثلاثون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۳۵) و قال عليه السّلام: قلّه العيال أحد اليسارين، و التّودّد نصف العقل، و الهمّ نصف الهرم(۱).

اللغه

(اليسار) السهوله و الغنى.

المعنى

اليسر و اليسار هو سهوله المعاش لوجود الثروه و المال، فيقدر الموسر على

۱- (۱) فی بعض النسخ کل واحده من هذه الجملات الثلاث حکمه مستقله، للفصل بینها بجمله و قال علیه السّلام و حذف العاطف-المصحح-.

إدرار مصارف النفقه على نفسه و عياله فيسهل عليه المعاش، و يقابله العسر و قلّه المال فالموسر صفه للغنىّ كما أنّ المعسر صفه للفقير.

و كما أنّ سهوله المعاش تحصل بوجود المال كذلك تحصل بقلّه العيال و من يلزم الإنفاق عليه، فاطلاق اليسار على قلّه العيال لا يبعد أن يكون على وجه الحقيقه، و قال ابن ميثم: إطلاق اليسار على قلّه العيال مجاز إطلاقا لاسم المسبّب على السّبب، فتدبّر.

الترجمه

فرمود: كمى نانخواران يكى از دو نوع خوشگذرانيست، و اظهار مهر با همگنان نيمى از خردمنديست، و اندوهبارى نيمى از شكست پيريست.

كم عيالى نيمى از ثروت بود مهرورزى نيمى از عقلت بود

نيمى از پيريست اندوه و غمت شاهد آنست چهر در همت

السادسه و الثلاثون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۳۶) و قال عليه السّلام: ينزل الصّبر على قدر المصيبه، و من ضرب يده على فخذه عند مصيبته حبط أجره [عمله].

المعنى

الصّبر، هو المقاومه تجاه المكاره و البلايا قولا و عملا، فالصّابر يستقبل المصيبه مع طمأنينه و وقار و لا يجرى على لسانه الشكوى من اللّه و لا- يرتكب عملا- يدلّ على الجزع، و قد نهى عن أعمال مخزيه جرت العاده بها عند المصيبه، كخمش الوجوه و جزّ الشعور، و الويل و الثبور، لأنّ اللّه تعالى من فضله أعطى قوّه الاصطبار لعباده و ينزل البلاء على مقدار ما أعطاه من الصّبر.

و قد ورد فى الحديث: إنّ اللّه أعطى المرأه صبر عشره رجال، لأنها معرض للمكاره و البلايا أكثر من الرّجل، منها الابتلاء بالدّماء الثلاث و الحمل و الولاده

و لزوم اطاعتها للزّوج فی امور خاصّه، و هذا کلّه یحتاج إلی قوّه الصّبر و شدّه الشکیمه.

و قد أشار علیه السّلام إلی أنّ أقلّ مراتب إظهار الجزع یوجب حبط أجر المصیبه کضرب الید علی الفخذین لاظهار التأسّف و التوجّع.

الترجمه

فرمود: شکیبائی باندازه مصیبت عطا می شود، و هر کس هنگام مصیبت دستش را برانهایش بکوبد و اظهار بیتابی کند أجرش از میان برود.

بقدر هر مصیبت صبر دادند وز ان بر ریش دل مرهم نهادند

مکن بیتابی و بر ران مزن دست که اجر خود بری با ضربت دست

السابعه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۳۷) و قال علیه السّلام: کم من صائم لیس له من صیامه إلّا الجوع و الظّمأ، و کم من قائم لیس له من قیامه إلّا السّهر و العناء، [و] حبّذا نوم الاکیاس و إفطارهم.

اللغه

(سهر) سهرا: لم ینم لیلا (الکیاسه) تمکین النفس من استنباط ما هو أنفع فهو کیس ج: أکیاس و کیسی - المنجد.

الاعراب

الجوع مستثنی مفرّغ و فی مقام اسم لیس مرفوعا، حبّذا من أفعال المدح، و ذا فاعله و نوم الأکیاس المخصوص بالمدح خبر مبتدأ محذوف أی هو نوم الأکیاس.

المعنی

التوجّه إلی اللّه تعالی مع الإخلاص روح العباده، فمن لا یقارن عبادته

بحضور القلب و الإخلاص لا تؤثر فی نفسه، فصلاته لا تنهاه عن الفحشاء و المنکر، و لا تقرّبه إلی حضره الخالق الأکبر، و صومه لا یصیر زکاه لبدنه و لا یکون جنّه له من النار، و یشترط فی قبول العباده شروط اخر کالولایه و الأکل الحلال و الاجتناب عن شرب الخمر فاذا فقدت شرائط العباده لم یبق منها إلّا التعب و العناء، و السّهر و الظّماء.

الترجمه

چه بسیار روزه داری که از روزه اش سودی ندارد جز گرسنگی و تشنگی و چه بسیار شب زنده داری که از شب زنده داریش بهره ای نبرد جز بیخوابی و رنج وه چه خوبست خواب عارفان زیرک، و هم افطارشان در روز.

چه بسیار کس روزه دارد ولی ندارد بجز جوع زان حاصلی

بسا کس که شب زنده دار است لیک نه جز رنج و بیخوابیش نائلی

خوشا خواب آن هوشمندان پاک که افطار دارند و صاحبدلی

الثامنه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۳۸) و قال علیه السّلام: سوسوا إیمانکم بالصّدقه، و حصّنوا أموالکم بالزّکاه، و ادفعوا أمواج البلاء بالدّعاء.

اللغه

(ساس) القوم: دبّرهم، ساس الأمر: قام به - المنجد.

الاعراب

سوسوا: جمع الأمر الحاضر من ساس یسوس، و إیمانکم مفعوله.

المعنی

الإیمان سراج القلب و نوره الّذی یتلألأ علی المشاعر و الحواسّ و الأعضاء

فیضـیئها، و أماره ضـیائها أنها تعمل عملها اللاّئق بها، فتفهم الحق و تحسّ احساسا ایمانیا، و تعمل بالخیر و تدعو إلیه، فلا بدّ من تدبیره و القیام بأمره و حفظه عن الضعف و الانطفاء.

و الإنفـاق فی سبیـل اللّه و الصـدقه للّه یزیـده ضـیاء و نورا، و أداء الزکاه موجب لاسـتغناء الفقراء و عفافهم عن مـدّ أیـدیهم إلی أموال أصحاب الزکاه، مضافا إلی أنّ أداء الزکاه یحصن المال بلطف من اللّه و حفظه عن التلف و السرقه و الحرقه.

و الـدّعاء إلی اللّه لـدفع البلایـا و رفعها من الـدّعاء المسـتجاب کما ورد فی کثیر من الأخبار و نصّ علیه الکتاب فقال اللّه تعالی: «قُلْ ما یَعْبَؤُا بِکُمْ رَبِّی لَوْ لا دُعاؤُکُمْ »

الترجمه

فرمود: إیمان خود را بوسیله صدقه دادن حفظ کنید، و أموال خود را با پرداخت زکاه نگهداری نمائید و بیمه کنید، و امواج بلا را بوسیله دعاء از خود دور کنید.

تصدّق کن از بهر ایمان خود زکاتت بده حفظ کن مال خود

بگردان تو موج بلا با دعاء بدرگاه حق بازگو حال خود

التاسعه و الثلاثون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۳۹) و قال علیه السّلام لکمیل بن زیاد النخعی رحمه اللّه، قال کمیل بن زیاد:

أخذ بیدی أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام فأخرجنی إلی الجبان فلمّا أصحر تنفّس الصعداء، ثمّ قال:

یا کمیل إنّ هذه القلوب أوعیه فخیرها أوعاها، فاحفظ عنّی ما أقول لک:

النّاس ثلاثه: فعالم ربّانىّ، و متعلّم على سبيل نجاه، و همج رعاع أتباع كلّ ناعق يميلون مع كلّ ريح، و لم يستضيئوا بنور العلم و لم يلجئوا إلى ركن وثيق. يا كميل، العلم خير من المال، العلم يحرسك، و أنت تحرس المال، و المال تنقصه النّفقه، و العلم يزكو على الإنفاق، و صنيع المال يزول بزواله. يا كميل، العلم دين يدان به، به يكسب الإنسان الطّاعه فى حياته، و جميل الاحدوثه بعد وفاته، و العلم حاكم و المال محكوم عليه. يا كميل، هلك خزّان الأموال و هم أحياء و العلماء باقون ما بقى الدّهر، أعيانهم مفقوده، و أمثالهم فى القلوب موجوده، ها إنّ ههنا لعلما جمّا - و أشار بيده إلى صدره - لو أصبت له حمله، بلى أصيب [أصبت] لقنا غير مأمون عليه مستعملا آله الدّين للدّنيا، و مستظهرا بنعم اللّه على عباده، و بحججه على أوليائه، أو منقادا لحمله الحقّ لا بصيره له فى أحنائه، ينقدح الشّك فى قلبه لأوّل عارض من شبهه ألا لا ذا و لا ذاك، أو منهوما باللّذّه سلس القياد للشّهوه، أو مغرما

بالجمع و الإدّخار، ليسا من رعاه الدّين فى شىء، أقرب شىء شبها بهما الأنعام السّائمه، كذلك يموت العلم بموت حامليه. اللّهمّ بلى، لا تخلو الأرض من قائم للّه بحجّه: إمّا ظاهرا مشهورا أو خائفا مغمورا، لئلّا تبطل حجج اللّه و بيّناته، و كم ذا و أين اولئك؟ أولئك - و اللّه - الأقلّون عددا، و الأعظمون [عند اللّه] قدرا، يحفظ اللّه بهم حججه و بيّناته حتّى يودعوها نظراءهم، و يزرعوها فى قلوب أشباههم، هجم بهم العلم على حقيقه البصيره، و باشروا روح اليقين و استلانوا ما استوعره المترفون، و أنسوا بما استوحش منه الجاهلون و صحبوا الدّنيا بأبدان أرواحها معلّقه بالمحلّ [لملإ] الأعلى، أولئك خلفاء اللّه فى أرضه، و الدّعاه إلى دينه، آه آه شوقا إلى رؤيتهم، انصرف يا كميل إذا شئت.

اللغه

(وعيت) العلم إذا حفظته، و الوعاء بالفتح و قد يضمّ و الأوعاء بالهمز واحد الأوعيه و هو الظرف (الجبان) الصحراء، (الصعداء): نوع من التنفّس يصعده المتلهّف و الحزين (الهمج) ذباب صغيره كالبعوض (الرعاع) كسحاب العوام و السفله و أمثالهم الواحد رعاعه.

(اللّقن): سريع الفهم (الأحناء): الجوانب (المنهوم باللّذه) الحريص

عليها (المغرم بالجمع): شديد المحبّه له، (هجم): دخل بغته (استلان) الشيء وجده ليّنا (استوعر) المكان أو الطريق: وجده وعرا.

الاعراب

تنفّس الصعداء: الصعداء مفعول مطلق نوعى، أتباع كلّ ناعق، خبر بعد خبر، و جمله يميلون، صفه، ما بقى الدّهر: لفظه ما، مصدريّه زمانيه، ها، حرف تنبيه، ههنا، ظرف مستقرّ خبر إنّ قدّم على اسمها.

لو أصبت: جمله شرطيه جوابها محذوف، و لو بمعنى إن، لا ذا و لا ذاك:

لا نافيه بمعنى ليس، و ذا اسمها، و خبرها محذوف أى لاذا من حمله العلم الأحقاء و لا ذاك و هما المذكوران بعد اصيب.

أو منهوما عطف على لقنا، الأقلّون عددا: خبر لمبتدأ محذوف أى هم الأقلّون آه، من أسماء الأصوات مبنيه و لا محلّ لها من الاعراب كفواتح السور، شوقا مفعول مطلق لفعل محذوف أى اشتاق شوقا.

المعنى

كميل بن زياد من خواص علىّ عليه السّلام و من أصحاب سرّه لم يعرف كما هو حاله و لم ينتشر عنه ترجمه تليق بها فصار سرّا فى سرّ.

قال فى الرجال الكبير: كميل بن زياد النخعى من خواصّ ـهما، من أصحاب أمير المؤمنين من اليمن كميل بن زياد النخعى كذا فى – صه – نقلا ـ عنه، و علّق عليه الوحيد البهبهانى فى حاشيته: كميل هذا هو المنسوب إليه الدّعاء المشهور، قتله الحجاج و كان أمير المؤمنين قد أخبره بأنّه سيقتله، و هو من أعاظم خواصّه – إلى أن قال:

و فى النهج ما يدلّ على أنّه كان من ولاته على بعض نواحى العراق، انتهى.

و معرّف مقام كميل دعاؤه المعروف الّذى سار و طار إلى جميع الأقطار و هو ذكر الأخيار فى ليالى الجمعه بالاعلان و الاسرار، و حديثه المشهور فى بيان النفس و أصنافه، ذكره الشيخ البهائى قدّس سرّه فى كشكوله، و حديثه فى السئوال عن الحقيقه و هو من غرائب الحديث، و لم أجد له سندا و إن كان متنه عاليا و من الأسرار

الدقيقه فى مراتب العرفان.

و مصاحبته هذا مع علىّ عليه السّلام، و هو مشهور مستفيض بين الفريقين يقطع بصحته عنه عليه السّلام و يستفاد منه مقام شامخ لكميل، حيث إنّه عليه السّلام بنى مكتبا خاصّا به فى هذا الحديث، و قد ابتكر علىّ عليه السّلام بناء المكاتب فى الامّه الإسلاميه و شرع فى درس شتّى العلوم من أدب و عرفان و فقه و تفسير و غيرها، فالطرق العلميّه الاسلاميّه كلّها ينتهى إليه باذعان من الموافق و المخالف، فله مكتب عامّ فى مسجد الكوفه يعلّم النّاس من أىّ مذهب و مسلك من صديق و عدوّ.

و له مكتب خاصّ بشيعته و معتقديه و أحبّائه و معتمديه، يشرح لهم فيها المعارف الحقّه و الاصول المحقّه لمذهب الاماميّه.

و هذا مكتب بناه لكميل بن زياد، مكتب خاص فى خلوه عن الأجانب و ضوضاء العامّه.

مكتب صحراوى تحت ظلّ السماء الصافيه و على الأرض الطبيعيه الخاليه عن كلّ صنعه و فنّ بشريه، فلا تجد فيها إلّا الحقّ و الحقيقه، و صفحات كتاب الكون و الطبيعه المؤلّف بيد القدره الالهيّه.

مكتب مشائى المظهر يمثّل سيره أرسطا طاليس فى تعليماته العاليه لخواصّ تلاميذه.

مكتب إشراقى المخبر يمثّل سيره أفلاطون فى الكشف عن الحقائق عند زوايا الاعتزال عن الخلائق.

مكتب تربوى أخلاقى يوسم بالرّفض و السقوط أكثر طلّاب العلم و أصحاب الدعاوى الطنانه الفارغه، و يشير إلى ما حكى عن فيثاغورث من أنّه أسّس مكتبا أخلاقيا لطلاب العلم مقسوما على صفوف معينه: صفّ للتربيه بالحلم و صفّ للتربيه بالعفّه إلى أن يصل الطالب بعد الفوز فى هذه الصفوف إلى صفّ يعرض عليه أن يموت فيكفن و يجعل فى تابوت و يدفن فى سرداب إلى حين ما، و هو الامتحان النهائى فان فاز فى هذا الامتحان يدخل على الاستاذ فيثاغورث فى قاعه كتب أسرار علمه على

جدرانه فيقول: يا ولد الان طاب لک الاستفاده من هذه السطور العلميّه و الأسرار العرفانيّه.

و لم يذكر فى الحديث أنّ إخراج كميل إلى الجبان كان تحت ستار اللّيل و لكن يظهر من التأمّل فى تحصيل هذه الخلوه الروحانيّه أنّه كانت فى اللّيل، فتدبّر.

و يا ليت ارّخت هذه المصاحبه و أنّها كانت قبل حرب صفّين أو بعدها، و إن كان يستشمّ من تنفّسه الصّعداء و التجائه إلى الصحراء أنها كانت بعد حرب صفين و ظهور فتنه الخوارج و خذلان أهل الكوفه، فقد تشتعل من خلاله لو عات قلبه الشريف الأسيف.

و يظهر أنّ كميل جاهد فى سبيل عقيدته و إيمانه حتّى قتل شهيدا، و مثل فى حياته حياه الأحرار المناضلين - إنّ الحياه عقيده و جهاد -.

و قام عليه السّلام فى هذه الخلوه مقام استاذ اجتماعى خبير بروحيّه الامّه و حلّلها تحليلا دقيقا، و حصرها فى ثلاث:

العالم الربانى الّذى كلّمه اللّه من وراء حجاب، أو يوحى إليه بكتاب، أو يرسل رسولا إليه، و من قام مقامه من الأوصياء الّذين تلقّوا علمهم عن الأنبياء تلقينا و قذفا فى القلوب.

و المتعلّم من هؤلاء الأنبياء و الأوصياء على صحيح الروايه و طريق النجاه.

و العامّه العمياء يدورون كالذّبان هنا و هنا و يميلون مع كلّ ريح و يركضون وراء كلّ ناعق، قلوبهم مظلمه و هم على حيره و شكّ فى حياتهم.

ثمّ توجّه إلى مفاضله دقيقه بين العلم و المال، و أتى بما لا مزيد عليه ترغيبا على طلب العلم، و تزهيدا عن جمع المال و الادّخار.

ثمّ شرع فى تنظيم برنامج أخلاقى لطلّاب العلم، و أسقط منهم أربعه أصناف رفضهم باتا و أخرجهم من مكتبه الرّوحانى:

١ - اللّقن الغير المأمون عليه، و هو المنافق الّذى لا إيمان له بما يتعلّمه

و كان علمه على لسانه لا يتجاوزه إلى قلبه، و غرضه من كسب العلم طلب الدّنيا و التسلّط على العباد بتصدّى المناصب العاليه و الرتب الحكوميه كأمثال طلحه و الزبير و معاويه فى عصره، و هم الأكثرون الذين تشكلوا فى جبهه الجمل و صفين تجاه أمير المؤمنين، و فرّقوا ملّه الاسلام تفريقا، و احتجّوا بما تعلّموه على علىّ عليه السّلام و خدعوا العامّه الهمج و جرّوهم إلى نعيقهم.

٢-المنقاد، المعتقد الأحمق الّذى لا بصيره له فى تطبيق العلم على الحوادث فينقدح الشكّ فى قلبه بتجدّد الحوادث الّتى لا يستأنسها، و هم الخوارج الّذين ثاروا عليه بعد قضيه الحكمين، و هم جلّ أصحابه المجتهدون العبّاد، قوّام الليل الصائمون فى النهار، و لكن المبتلون بنحو من الحمق ظهر فيما ارتكبوه بعد ظهورهم نشير إلى شطر منها:

الاولف - بعد مفارقتهم عنه عليه السّلام كانوا يقتلون المسلمين و يغنمون أموالهم على عاده الغزو و الغاره الّتى اعتادوها فى الجاهليّه، فانّ أكثرهم من بدو نجد.

ب - يحاكمون اسراءهم و من يلقونه بالسؤال عن علىّ عليه السلام أ كافر أم مسلم؟ فلو قال المسئول عنه: إنّه كافر رحّبوا به و صافحوه و أدخلوه معهم، و لو قال: إنه مسلم كفّروه و قتلوه فورا، و هل هذا إلاّ حمق واضح.

ج - دخلوا نخيله فى ضواحى النهروان فأخذ أحدهم تمره ضئيله أسقطته الريح من النخله و أراد أن يأكلها فنهروه بحجّه أنّه مال غير مأذون عليه، و لقوا عبد اللّه بن خباب بن الأرت ابن صحابى كبير مع زوجته الحبلى فقتلوه، و قتلوا زوجته الحبلى و هل هذا إلاّ الحمق.

و الحمق خفّه و نقصان فى التعقّل عبّر عنه عليه السّلام بعدم البصيره فى جوانب العلم و عدم القدره على تحليل القضايا، و لا ينافى كون صاحبه عالما و مجتهدا و مرجعا و مقلّدا، فانّ أكثر الخوارج أفاضل العلماء المجتهدين الّذين أخذوا العلم عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و عن علىّ عليه السّلام.

و العجب من ابن میثم رحمه اللّه حیث حمل کلامه فی الصنف الثانی من طلّاب العلم علی العوام المقلّدین فقال:

و أمّا الثانی ممن لا یصلح لحمله فهو المقلّد - إلخ.

۳-من غلب علیه الشهوه و خصوصا الجنسیه منها بحیث تجرّه إلی مناظرها و محالها، و لا یقدر أن یمنع شهوته، فصار سلس القیاد له کبعیر یمشی وراء من یجرّه و لو کانت فاره البرّ، کأمثال مغیره بن شعبه، فانهم مقهورون لشهواتهم، و لا یؤثّر علمهم فی ردعهم عنها.

و قد ثبت فی کتب التاریخ أنه بعد أن صار عاملا لعمر علی الکوفه فی سنین شیبته لم یملک نفسه أن فجر بامّ جمیل ذات البعل علی منظر جمع من الصّحابه، و رفع إلی محکمه برئاسه عمر نفسه، و نجاه زیاد بن أبیه أحد الشهود باشاره من عمر رئیس المحکمه، من أراد التفصیل فلیرجع إلی التاریخ.

۴ - الطالب للعلم، و لکن المغرم بالجمع و الادّخار للأموال، فهو طالب الدّینار و الدرهم، و قد غلب علیه حبّ الصفراء و البیضاء حتّی أنساه ما وراه و توجّه إلی أنّ هذه الأوصاف علی سبیل منع الخلوّ فربما یجتمع فی طالب أکثر من واحده منها.

و لمّا کانت نتیجه هذا التحلیل الدقیق الاجتماعی من روحیّه الناس عموما و من أصناف طلّاب العلم الّذین یرجی أن یهتدی بهم هؤلاء الرعاع خصوصا منفیّه و موجبه للیأس لقلّه العلماء الربانیّین و المتعلّمین علی سبیل النجاه فیخاف من اندراس الحقّ و محو العلم بموت حامیله بوجه مطلق.

استدرک فی آخر کلامه بما أثبت بقاء العلم و العالم و دوام الحقّ و المعالم و لو فی فئه قلیله حتّی یظهر الحجّه القائم عجّل اللّه فرجه و تظهر حقیقه الإسلام علی الدّین کلّه و لو کره المشرکون.

فقال علیه السّلام: اللّهمّ بلی لا تخلو الأرض من قائم للّه بحجّه، و صرّح بأنهم الأقلّون عددا، و الأعظمون أجرا و قدرا، بهم یحفظ اللّه حججه و بیناته حتّی

یودعوها نظراءهم، ثمّ وصفهم بما وصفهم من العلم و الیقین، و قرّر صریحا ما علیه الامامیّه فی أمر الدّین.

و العجب من الشارح المعتزلی الظاهر من کلامه القطع بصدور هذا الحدیث من فم أمیر المؤمنین فقال فی شرح قوله علیه السّلام (بلی لا- تخلو الأرض من قائم للّه تعالی بحجّه) «ص ۳۵۱ - ج ۱۸»: و هذا یکاد یکون تصریحا بمذهب الامامیّه، إلّا أنّ أصحابنا یحملونه علی أنّ المراد به الأبدال الّذین وردت الأخبار النبویّه عنهم - إلخ.

فیا لیت خلص نفسه من حباله کید کاد، و اعترف بهذا الحقّ الصریح، و ضرب أخبار الأبدال الموضوعه علی الجدار، و فارق هؤلاء الأصحاب الضالّین الحائرین و لحق بأصحاب الحقّ و الیقین.

الترجمه

برای کمیل بن زیاد نخعی فرموده:

کمیل گوید. أمیر المؤمنین دستم را گرفت - خوشا بحالش - و مرا به بیابان کشید و چون بفضای صحرا رسید آهی عمیق از دل برآورد و سپس فرمود:

ای کمیل این دلها خزانه هائی برای دانشند، بهترین دل آنست که دانشگیرتر باشد، آنچه بتو می گویم از من بخاطر خود بسپار:

مردم سه دسته اند: عالم ربانی، و آموزنده در راه نجات و حق، و مردم عوام مگس منش که پیرو هر بانگ خرانه اند، هر بادی بوزد آنها را بسوی خود کشد پرتو دانش بر آنها نتابیده و بستون پایدار تکیه ندارند.

ای کمیل دانش به از دارائی است، دانش تو را پاسبانست و تو باید پاسبان دارائی باشی، مال و دارائی با خرج کردن کاهش یابد ولی دانش بوسیله صرف آن بیفزاید، آنکه ساختهٔ مال است با زوال مال از میان می رود.

ای کمیل دانش تنها کیش بشر است و باید بدان پای بند بود، بوسیلهٔ آن

هر انسانی در دوران زندگانی خود شیوه فرمانبری بدست آرد، و برای پس از مردنش ذکر خیری بجا گذارد، دانش حکمفرما است ولی مال فرمانگذار است.

ای کمیل، گنجداران اموال و ثروت نابود شدند و دانشمندان زنده اند دانشمندان تا روزگار بر جاست پایدارند اشخاصشان ناپدیدند ولی نمونه های عالی آنان در دلها موجودند، بخود باش راستی که در اینجا «با دستش به سینه مبارکش اشارت کرد» دانش انبوه و ژرفی است کاش حاملانی برای آن بدست می آوردم، آری شاگردانی در دست دارم ولی:

یکی زودآموز طوطی صنعتی است که مورد اطمینان نیست، دین را أبزار دنیا می سازد و بنعمت قدرت دانش بر بندگان خدا می ستازد، و از آن شمشیری بر علیه اولیاء خدا می سازد.

و دیگری که منقاد و مطیع پیشوایان بر حق است ولی بجوانب دانش بینا نیست و قدرت تحلیل و تجزیه آن را ندارد آغاز یک شبهه او را می لرزاند و بشک می اندازد و از راه می برد، نه این بدرد من می خورد و نه آن سومی آزمند و حریص بر لذّتهای دنیا است، و مهارش بدست شهوت و دلخواه بیجا است.

و چهارمی پول پرست و شیفته اندوختن زر و سیم و دنبال پس انداز است، این دو هم بهیچ وجه دین نگهدار نیستند مانندترین چیزی بدانها همان چهارپایان چرنده اند، چنین است که دانش با مرگ دانشمند مدفون می شود.

بار خدایا آری با این حال زمین از کسی که قیم حجت إلهی است تهی نماند که مقتضیات زمان ظاهر و مشهور باشد و یا این که از نظر سوء پذیرش مردم ترسناک و در پس پرده نهان گردد، برای این که حجتها و بیّنات خدا از میان نروند، اینان چندند؟ و در کجایند؟ بخدا سوگند که شماری بس اندک و مقامی بس بزرگ دارند بوسیله آنان خداوند حجتها و نشانه های خود را نگه دارد تا آنها را بهمگنان خود بسپارند و بذر دانش حق را در دلهای همگنان خود بکارند - وصف آنان چنین است - ۱ - امواج دانش آنها را تا ژرف بینش و درک حقایق آفرینش بکشاند.

۲ – جان یقین و ایمان بحقائق را با دل پاک خود لمس کنند.

۳ – آنچه را خوشگذرانهای هوسباز سخت و ناهموار شمارند، دلنشین و هنجار دانند.

۴ – بدانچه نادانان کور دل از آن در هراسند، انس و الفت دارند.

۵ – با تنهای خاکی خود همراه دنیا هستند و جانهایشان باسایشگاه بلند قدس آویخته است. آنانند جانشینان خدا در روی زمینش و داعیان بر حق دینش آه و افسوس چه اندازه شوق دیدارشان را بر دل دارم.

کمیل آن یار صاحب سرّ حیدر نسب دار از نخع بر همکنان سر

بگفت از حال خود این داستان را ستایش گر امیر مؤمنان را

که دست من گرفت و برد صحرا ز آهش خیمه گاهی کرد برپا

در آن صحرای خلوت عقده بگشود ز در معرفت صحرا بر اندود

بگفتا ای کمیل از حال دلها بگویم با تو اسراری مهنّا

همه دلها خزینه ی علم و دانش هر آن دل بیش گیرد پرستایش

بخاطر در سپار آنچه ات بگویم که من این راه را بهر تو پویم

همه مردم سه دسته، بیش و کم نیست در این تقسیم بر آنها ستم نیست

یکی خود عالم ربّانی آمد یکی شاگرد وی کو ناجی آمد

سوم آن توده نادان حیران مگس مانند در هر سوی پرّان

طرفداران هر بانگ خرانه برد هر بادشان هر سوی لانه

نتابیده بر آنها نور دانش نباشد تکیه گاهیشان ز بینش

کمیلا علم حق بهتر ز مال است دلیلش صاف چون آب زلال است

کند علمت تو را خود پاسبانی ولی بر مال تو چون پاسبانی

هزینه کاهد از هر مال و دانش ز آموزش بخود آرد فزایش

هر آنچه ساخته از مال باشد چه رفت از کف همه پامال باشد

کمیلا علم کیش حق انسان که انسان زان دهد انجام فرمان

ص:۲۲۶

چه عالم زنده شد فرمانگزار است چه میرد ذکر خیرش در شمار است

بهر جا علم حاکم بر جهانست و لیکن مال محکوم کسان است

کمیلا مالداران مرده باشند اگر چه زنده و اندر تلاشند

ولی مردان دانش زنده هستند بدوران تا بود پاینده هستند

اگر اشخاص آنها ناپدیدند مثلهاشان بدلها آرمیدند

هلا در سینه ام علمی است انبوه که سنگینی کند بر آن چنان کوه

چه خوش بود ار که دانشجوی لائق بدست آورد می در این خلائق

بلی باشند اندر پیش دستم کسانی بس ولی طرفی نبستم

یکی طوطی صفت آموزد از من ولی ایمن نه از نیرنگ و از فن

نماید علم دین ابزار دنیا کند گردن کشیء بر پیر و برنا

از آن حجت بدست آرد چه روباه بضد أولیاء اللّه، صد آه

یکی منقاد حق باشد و لیکن ندارد هوش و بینائی بهر فن

ز هر پیشامدی در شبهه افتد ز شک و ریب فتنه از ره افتد

نه این را دوست می دارم نه آنرا بدور انداز بهمان و فلان را

سوم شاگرد من لذت پرست است اسیر شهوت و بیقید و مست است

چهارم در پی جمع و پس انداز ز بهر دین نباشند این دو سرباز

همانندند حیوان چرا را که باید برد آنها را بصحرا

چنین باشد که دانش رفته از دست چه دانشمند مرد و رخت بر بست

خداوندا تو می دانی بحالی زمین از حجت حق نیست خالی

چه ظاهر باشد و مشهور و منظور چه از بیم و هراس خلق مستور

برای آنکه حجّتهای سبحان نماند باطل و بیهوده برهان

چه قدرند و کجا این راد مردان که عالم جسم و اینان اندر آن جان

بذات حق که اینان کم شمارند اگر چه قدر و رتبت بیش دارند

نگهبانان حجّتهای حقّند امین بینات و رتق و فتقند

ص:۲۲۷

چه دور خدمت آنان سرآید برای همکنانشان نوبت آید

که بسپارند اسرار امامت بهمکاران خود نوبت بنوبت

ز دانش بر بصیرت یورش آرند بدل روح یقین در گردش آرند

پسندند آنچه مترفهای بدکیش از آن هستند اندر بیم و تشویش

بیارامند با روحی خرامان از آنچه می هراسد مرد نادان

در این دنیا است تنهاشان و لیکن بعرش آویخته جانهای روشن

خدا را در زمین وی خلیفه دعات ملت پاک حنیفه

دریغا از فراق روی آنان بدیدار همه مشتاقم از جان

کمیلا باز گرد اکنون دگر بس اگر خواهی که برگردی تو واپس

الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۴۰) و قال علیه السّلام: المرء مخبوء تحت لسانه.

اللغه

(خبأ) خبأ الشیء: ستره و أخفاه - المنجد.

الاعراب

تحت لسانه، ظرف متعلّق بقوله: مخبوء.

المعنی

قد امتاز الإنسان عن سائر الحیوانات بالعقل و الادراک، و التعقل نطق الروح الإنسانیه و فصله الجوهری و لکنه لطیفه ربانیه لا یدرکها الحواسّ الظاهره، و علی رأی الحکماء جوهر مجرّد عن المادّه و المدّه لا یحویه زمان و لا مکان و أعطی اللّه الإنسان لسانا ناطقا و قوّه للتکلّم و البیان لیکون ترجمانا لهذه الجوهر القدسی و مظهرا له، و أشار إلیه فی قوله تعالی «اَلرَّحْمنُ »... «خَلَقَ الْإِنْسانَ عَلَّمَهُ الْبَیانَ » فالمرء بجوهره الانسانی هو الناطقه القدسیّه یستعدّ تاره باللحوق إلی الملاء

الأعلی و التخلّق بأخلاق الأنبیاء، و تشقی مرّه بالنزول إلی درکات الشیاطین و تتحوّل إلی صفحات کتاب الفجّار الّذی فی سجّین، و یظهر حاله من کلامه، فهو مخبوء تحت لسانه.

الترجمه

مرد در زیر زبان خود نهانست.

مرد ار خزف ار طلای کانست در زیر زبان خود نهانست

و خوش سروده: تا مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش نهفته باشد

الحادیه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۴۱) و قال علیه السّلام: هلک امرء لم یعرف قدره.

المعنی

قدر الإنسان غال، و رتبته عالیه، فهو أشرف المخلوقات، و زبده الکائنات و خلیفه اللّه فی أرضه، قد أمر اللّه الملائکه المقرّبین بالسجود لأبیه، و أنزل فی کتابه آیه التکریم بشأنه، فقال تعالی «۷۰ - الاسراء -: «وَ لَقَدْ کَرَّمْنا بَنِی آدَمَ وَ حَمَلْناهُمْ فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّیِّباتِ وَ فَضَّلْناهُمْ عَلی کَثِیرٍ مِمَّنْ خَلَقْنا تَفْضِیلاً ».

و افتتح باسمه سوره الدّهر فقال: «هَلْ أَتی عَلَی الْإِنْسانِ حِینٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ یَکُنْ شَیْئاً مَذْکُوراً ».

فالمقصود من عرفانه نفسه حفظ رتبته الانسانیه بمتابعه الشرع و العمل بالحکمه و العقل و ترک الشهوات و اتّباع الشیاطین الغواه، فلو جهل قدره و ترک جوهره و اتّبع بطنه و فرجه، فقد هلک، و قوله:(هلک امرؤ) یحتمل أن یکون جمله دعائیه.

الترجمه

نابود باد مردیکه اندازه خود را نشناسد.

هر کس نشناخت قدر خود را در چاه هلاک سرنگون شد

الثانيه و الاربعون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۴۲) و قال عليه السّلام لرجل سأله أن يعظه:

لا- تكن ممّن يرجو الا-خره بغير عمل [العمل]، و يرجّى التّوبه بطول الأمل، يقول فى الدّنيا بقول الزّاهدين، و يعمل فيها بعمل الرّاغبين إن أعطى منها لم يشبع، و إن منع منها لم يقنع، يعجز عن شكر ما أوتى، و يبتغى الزّياده فيما بقى، ينهى و لا ينتهى، و يأمر بما لا يأتى، يحبّ الصّالحين و لا يعمل عملهم، و يبغض المذنبين و هو أحدهم، يكره الموت لكثره ذنوبه، و يقيم على ما يكره الموت له، إن سقم ظلّ نادما، و إن صحّ أمن لاهيا، يعجب بنفسه إذا عوفى و يقنط إذا ابتلى، إن أصابه بلاء دعا مضطرّا، و إن ناله رخاء أعرض مغترّا، تغلبه نفسه على ما يظنّ، و لا يغلبها على ما يستيقن، يخاف على غيره بأدنى من ذنبه، و يرجو لنفسه بأكثر من عمله، إن استغنى بطر و فتن، و إن افتقر قنط و وهن، يقصّر إذا عمل، و يبالغ إذا سأل، إن عرضت له شهوه أسلف المعصيه، و سوّف التّوبه، و إن عرته محنه انفرج عن شرائط الملّه، يصف العبره و لا- يعتبر و يبالغ فى الموعظه و لا- يتّعظ، فهو بالقول مدلّ، و من العمل

مقل، ينافس فيما يفنى، و يسامح فيما يبقى، يرى الغنم مغرما، و الغرم مغنما، يخشى الموت و لا يبادر الفوت، يستعظم من معصيه غيره ما يستقلّ أكثر منه من نفسه، و يستكثر من طاعته ما يحقره من طاعه غيره، فهو على النّاس طاعن، و لنفسه مداهن، اللّهو مع الأغنياء أحبّ إليه من الذّكر مع الفقراء، يحكم على غيره لنفسه و لا يحكم عليها لغيره، يرشد غيره و يغوى نفسه، فهو يطاع و يعصى، و يستوفى و لا يوفى، و يخشى الخلق فى غير ربّه، و لا يخشى ربّه فى خلقه. قال الرّضىّ: و لو لم يكن فى هذا الكتاب إلاّ هذا الكلام لكفى به موعظه ناجعه، و حكمه بالغه، و بصيره لمبصر، و عبره لناظر مفكر.

اللغه

(ارجى) الأمر: أخّره. (بطر) بطرا: أخذته دهشه عند هجوم النعمه (طغى) بالنعمه او عندها فصرفها إلى غير وجهها - المنجد - (عرته) عرضت له (يدلّ به): يثق به (ينافس): يبارى.

الاعراب

ممّن يرجو، لفظه من للتبعيض أو جنسيه، بطول الأمل، الباء للسببيه لاهيا، حال من فاعل أمن.

المعنى

الموعظه إرشاد للجاهل، و تنبيه للغافل، و تنشيط للكسل، و أهمّ ما قام به

الأنبياء و الأوصياء لاصلاح العباد و عمران البلاد، و الغرض منه إعداد العقول، لتلقّى الأحكام و القوانين بالقبول، و الاقبال عليها عن ظهر القلب.

و قد وصف اللّه تعالى القرآن بأنّه موعظه و شفاء لما فى الصّدور فقال عزّ من قائل «۵۸ - يونس -: «يا أَيُّهَا النّاسُ قَدْ جاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفاءٌ لِما فِى الصُّدُورِ وَ هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ».

فالحكومات المتداوله بين الشعوب تضعون قوانين و تحملون عليها شعوبهم بالقهر، و النتائج المقصوده من هذه القوانين حفظ النظام و الأمن فى المجتمع، و لا يحتاج إلى تأثير فى القلوب أو تزكيه للأرواح، لأنّ النظامات الاجتماعيه فى نظرهم كالامور المكانيكيّه، و لا فرق فى نظرهم بين صدور الأعمال من الماكينه الفاقده للشعور أو الانسان، فيبدلون من القوى الفاعله البشريه بالات الكترونيّه، تعمل هذه الأعمال.

و لكنّ الأنبياء و الرسل و الأوصياء يهتمّون باصلاح القلوب و العقول و يعتبرون الأعمال بالنّيات و الرغبات، و تعرّضهم للقوانين بالنظر إلى حفظ النظام و الأمن إنّما هو عرضىّ و من باب المقدّمه.

فعمده مهمه الشرائع الالهيه إصلاح القلوب و جلب الأنظار إلى المصالح و المفاسد، ليقدم النّاس على الأعمال بالطوع و الرغبه، و عن الشوق و النيّه.

و بهذا النظر لا يتوسّل الأنبياء إلى القهر و الاخضاع إلّا من باب الدّفاع و كانوا يتحمّلون مشاق الأذى فى سبيل الدّعوه إلى طريق الهدى قال اللّه تعالى «۴۲ - ق -: «وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخافُ وَعِيدِ ».

و قد تصدّى علىّ عليه السّلام لموعظه كافه أهل الاسلام بمواعظ شافيه كافيه تشع أنوارها على القلوب طيله القرون الماضيه و الغابره، و قد تعرّض فى هذه الموعظه للاشاره إلى اصول الرذائل الّتى تكون مرضا للقلوب، و نبّه على معالجتها فنلخصها فيما يلى:

۱ - الاغترار بسعه رحمه اللّه و الطمع فى ثواب اللّه بغير عمل فقال:(لا تكن ممّن يرجو الاخره بغير عمل).

۲ – طول الامال الموجبه لتأخیر التوبه و الانابه و تدارک المعاصی.

۳ – التظاهر بالزهد مع الحرص علی الدّنیا و ترک القناعه و الشکر للنعم الحاضره.

۴ – ترک العمل بما ینهی عنه و یأمر به و حبّ الصلحاء قولا لا عملا.

۵ – التذبذب فی أمر الاخره بالندامه مع السقم و الغفله فی الصحّه و الوفاه.

۶ – متابعه النّفس الأمّاره بالسّوء، فیتبع الظن فی هواها، و یترک الیقین فیما سواها.

۷ – البطر و الافتتان بالغنا و الثروه، و الفشل مع الفقر و الحاجه.

۸ – التقصیر فی العمل و المبالغه فی السؤال و الأمل.

۹ – اتباع الشهوه باسلاف المعصیه، و المماطله فی التوبه.

۱۰ – عدم الصبر علی الشدائد فی العمل بوظائفه.

۱۱ – الوعظ من دون اتّعاظ و کثره القول و قلّه العمل.

۱۲ – المنافسه مع النّاس فی أمر الدّنیا و المسامحه فی أمر الاخره.

۱۳ – احتساب غنیمه الاخره غرامه.

۱۴ – الخوف من الموت و عدم تدارک ما فات.

۱۵ – العجب بنفسه الموجب لاستعظام معصیه الغیر و استقلال معصیته.

۱۶ – حبّ الأغنیاء و کره الفقراء.

۱۷ – عدم الانصاف فیحبّ أن یکون حاکما غیر محکوم، و مرشدا غیر مسترشد – إلخ.

الترجمه

بمردی که از او پندی خواست فرمود: آن کس مباش که:

عمل ناکرده امید بثواب آخرت دارد و بارزوی دراز توبه را بتأخیر اندازد آنکه گفتار زاهدان دارد و کردار دنیاپرستان، اگرش دنیا دهند سیر نگردد و اگرش دریغ دارند قناعت نورزد، از شکر آنچه اش داده اند ناتوانست، و بدنبال

ما بقی دوان، از بدی باز می دارد و خود باز نمی ایستد، و بخوبی فرمان می دهد و خود بکار نمی بندد، خوبان را دوست دارد و بکردارشان نمی گراید، و گنهکاران را دشمن است و خود در جرکهٔ آنان می چرد.

از کثرت گناه مردن را نخواه است و بر گناه پابرجا است، اگر بیمار شود از بدکرداری پشیمانی کشد، و اگر تندرست باشد در آسایشگاه غفلت بسر برد در حال عافیت بخود ببالد، و در گرفتاری بنومیدی گراید، اگرش بلائی رسد بازاری دعا کند، و چون روی آسایش بیند مغرورانه روی پرتابد.

نفس امّاره اش بدنبال هوسهای خود بگمان بر او غلبه کند، و او نتواند با یقین بعواقب ناگوار بر نفس خود چیره گردد، بکمتر از گناه خود بر حال دیگری ترسانست، و با گناه بیشتر خود برحمت حق امیدوار.

اگر توانگر شد راه خوشگذرانی پیش گیرد و شیفته دنیا شود، و اگر بینوا شد نومید و سست گردد، در کردار خیر کوتاهی کند و در درخواست پاداش اصرار ورزد، اگر دلخواهی بأو رخ دهد گناه را پیش فروش کند و توبه اش را بتأخیر افکند، و اگر محنت و سختی بر او رو کند از سنن ملّی و دین خود دست بکشد.

موجبات عبرت را شرح دهد ولی خود عبرت نگیرد، در پند دیگران اصرار ورزد ولی خودش پند نپذیرد، در گفتار با اعتماد است، و در کردار کمکار در تحصیل دنیای فانی سبقت جوید، و در کار آخرت باقی مسامحه ورزد، غنیمت و بهره معنوی را زیان شمرد، و زیان معنوی را غنیمت پندارد، از مرگ بترسد و فرصت جوئی نکند.

اندک گناه دیگران را بزرگ شمارد، و از خود را اندک بحساب آرد، طاعت اندک خود را بیش از طاعت دیگران بداند، بر مردم طعن زند و خود سازشکار و سست انکار باشد، بازی با توانگران را دوست تر دارد از ذکر با درویشان، برای خودش بر علیه دیگران قضاوت کند و حق دیگران را بر خود تصدیق نکند، دیگران را راه نماید و خود را گمراه، خودش را مطاع خواهد و مرتکب گناه، حق خود را دریافت خواهد و پرداخت حق دیگران را نخواهد، در باره جز پروردگارش از

مردم می ترسد ولی در باره همکاری و موافقت با مردم و جلب نظر آنها از پروردگار خود نترسد.

رضی رحمه اللّه گوید: اگر در این کتاب جز همین کلام نبود، برای موعظت و پند دلنشین و حکمت رسا و بینائی هوشمند و عبرت خواننده اندیشمند بس بود.

از علی درخواست مردی موعظت در جوابش شد پذیرا این سمت

گفت آن مردی مشو کامیدوار بهر عقبایست خوش بی رنج کار

توبه از طول أمل پس افکند تا بوی مرگ و هلاکت در رسد

دم ز زهد و ترک و دنیا می زند در عمل مشتاق سویش می دود

گر ز دنیایش نصیبی داده شد زان نگردد سیر و خود دلداده شد

ور که دنیا بهر او گردد دریغ نیست قانع بلکه دارد هوی و جیغ

عاجز است از شکر آنچه اش داده شد لیک بر جلب فزون آماده شد

نهی از منکر کند مر غیر را خود بمنکر پوید و هر ماجرا

بهر کار خیر فرمان می دهد لیک خود از آن کناری می کشد

دوست دارد صالحان را بی عمل دشمن مذنب ولی خود هم دغل

مرگ را بد بدارد از زور گناه باز هم افتاده اندر قعر چاه

وقت بیماری پشیمان از بدیست در بهی در لهو و غفلت کرده زیست

وقت آسایش بود خودبین و چست چون گرفتار است شد نومید و سست

در بلا زاری کند وقت دعا چون رها شد روی گرداند هلا

با گمانی نفس می تازد بر او با یقین در پیش او بی آبرو

هست در بیم گناه دیگران خود گرفتار گناهی بیش از آن

بیش از کارش بخود امیدوار پر طمع بر رحمت پروردگار

از غنا سرمست و مفتون می شود بینوا شد سست و موهون می شود

در عمل کوتاه و در درخواست چست گاه شهوت در گناه افتد درست

ص:۲۳۵

درگه محنت ز سنتهای دین دور گردد ز آسمان تا بر زمین

واصف عبرت و لیکن ناپذیر واعظ است أمّا نباشد پندگیر

در سخن محکم و لیکن کم عمل پشت بر اندرز ما قلّ و دلّ

در رقابت بهر دنیای دنی سست در کار ثواب و ماندنی

الثالثه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۴۳) و قال علیه السّلام: لکلّ امرىء عاقبه حلوه أو مرّه.

الاعراب

لکلّ امرىء، جار و مجرور متعلّق بفعل عام خبر مقدّم، و عاقبه، مبتدأ مؤخر، و حلوه، صفه لها.

المعنی

من الأخلاق المضرّه بالسعاده الدنیویّه و الدینیّه، عدم التدبّر فی العواقب و ما یؤل إلیه أمر الإنسان فی هذه الدّنیا و ما بعدها، و یعبّر عن الغافل عن العاقبه بابن الوقت، و قد فشت هذه المفسده فی نفوس الشبّان فی هذا الزّمان، و قد تعرّض علیه السّلام فی هذه الحکمه لمعالجه هذه المفسده، و نبّه علی أنّه لکلّ امرىء عاقبه، سواء کانت فی الدّنیا أو الاخره، و هی حلوه أو مرّه، فلا بدّ أنّ یسعی کلّ أحد للعاقبه الحلوه و یحذر عن العاقبه المرّه.

الترجمه

برای هر کسی سرانجامی است شیرین یا تلخ.

سرانجامی است هر کس را بناچار که شیرین است یا تلخ است، هشدار

الرابعه و الأربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۴۴) و قال علیه السّلام: لکلّ مقبل إدبار، و ما أدبر کأن لم یکن.

المعنی

حکمه بلیغه تدلّ علی سلب الاعتبار و عدم صحّه الاعتماد علی ما هو خارج عن جوهر وجود الانسان و حقیقته، و یشمل العوارض الداخله فی وجوده کالشباب و الجمال، فضلا عن الجاه و المال، فما ینبغی الاعتماد علیه هو الإیمان باللّه تعالی و الملکات الفاضله النفسانیّه و الأعمال الصالحه الانسانیّه، فانها لا تفارق الإنسان و لا تدبر عنه.

الترجمه

هر چه روی آورد بزودی درگذرد، و آنچه در گذشت گویا هرگز نبوده است

هر چه آید می رود از دست تومی نشاید بودنش دلبست تو

الخامسه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۴۵) و قال علیه السّلام: لا یعدم الصّبور الظّفر و إن طال به الزّمان.

المعنی

قد وقف علماء الاجتماع فی هذه العصور إلی سرّ ما قاله علیه السّلام، و أکّدوا القول بأنّ أکبر وسائل الفوز بالمقاصد هو الاستقامه و الاصطبار علی ما فی طریق تحصیلها من الشّدائد.

و قد قرّره أحد کتاب الأمریکان «نابلئون هل» فی کتابه «سر الغنی» بشرح کاف واف أثبت أنّ الصبر مفتاح الظفر فی الامور.

الترجمه

پیروزی از دست صبور بدر نرود گر چه دیر بدستش رسد و چه خوش سروده است:

صبر و ظفر هر دو دوستان قدیمند بر أثر صبر نوبت ظفر آید

السادسه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۴۶) و قال علیه السّلام: الرّاضی بفعل قوم کالدّاخل فیه معهم و علی کلّ داخل فی باطل إثمان: إثم العمل به، و إثم الرّضا به.

المعنی

کلّ عمل اختیاریّ یصدر من الفاعل فانّما هو تطبیق برنامج قلبیّ علی سطح الفضاء الخارجی، فالعمل الاختیاری یتحقّق فی القلب قبل أن یظهر فی الخارج و آلات الصوره القلبیّه للعمل تترکّب من تصوّره و المیل به و التصمیم و الجزم علی ایجاده خارجا.

فالرّضا بالعمل عنوان هذا الفعل القلبی الّذی هو ألصق بالفاعل من صورته الخارجیّه، و هو المناط فی مدح الفاعل و ذمّه و المکتوب فی کتاب أعماله الّذی یؤتی بیمنه و یقال له «هاؤُمُ اقْرَؤُا کِتابِیَهْ إِنِّی ظَنَنْتُ أَنِّی مُلاقٍ حِسابِیَهْ » فیسعد بعیشه راضیه أو یؤتی بشماله فیقول: «یا لَیْتَنِی لَمْ أُوتَ کِتابِیَهْ » فیصدر الفعل من الفاعل المختار مرّتین: مرّه فی قلبه و باطنه، و مرّه اخری بیده فی ظاهره، فعلی کلّ داخل فی الباطل إثمان: إثم العمل و هو الصوره الخارجیّه له، و إثم الرّضا و هو الصوره القلبیّه له.

و الراضی بفعل قوم کالعامل معهم، لأنّه ارتکب فعلهم فی المرحله الباطنیّه و إن لم یخرجه إلی المرحله الثانیه الخارجیّه.

الترجمه

پسند کننده کردار مردمی چون شریک در کار آنها است، بر هر که در کار باطلی مداخله دارد دو گناه است: گناه کردار آن، و گناه پسندیدن آن.

آنکه کار مردمی دارد پسند آن چنان باشد که همکاری کنند

هر که در کار خلافی شد دخیل دو گنه کرد است و بار او ثقیل

یک گنه از بهر کردارش بود دیگر از بهر رضا بارش بود

السابعه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۴۷) و قال علیه السّلام: اعتصموا بالذّمم فی أوتادها.

اللغه

(الـذمّه) العهـد و قیل: ما یجب أن یحفظ و یحمی، و عن أبی عبیـده: الـذمّه التـذمّم ممّن لا عهد له، و هو أن یلزم الانسان نفسـه ذماما أی حقا یوجّه إلیه یجری مجری المعاهده من غیر معاهده، و فی النهایه: الذمّه و الذّمام بمعنی العهد، و الأمان و الضّمان، و الحرمه، و الحقّ - مجمع البحرین.

المعنی

قال ابن میثم: و استعار لفظ الأوتاد لشرائط العهود و أسباب أحکامها کأنّها أوتاد حافظه لها.

الترجمه

فرمود: پیمانها را با عمل بمقرّرات آنها محکم نگهدارید.

چه پیمان ببستی نگاهش بدار بهر شرط کردی بمان پایدار

الثامنه و الاربعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۴۸) و قال علیه السّلام: علیکم بطاعه من لا تعذرون بجهالته.

المعنی

المقصود ممّن لا یعذر بجهالته ما ذکر فی الایه «۵۹ - من النساء -: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ » فانّ معرفه اللّه و معرفه

الرّسول و الامام واجبه على كلّ مسلم و مسلمه، و لا عذر له بجهالته، و المقصود معرفتهم بأنهم مفترض الطاعه.

الترجمه

بر شما باد بفرمانبردن از کسی که عذری ندارید در نشناختن او.

بفرمان حق و رسول و وصی شو چه عذری نداری که نشناختمشان

التاسعه و الاربعون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۴۹) و قال عليه السّلام: قد بصّرتم إن أبصرتم، و قد هديتم إن اهتديتم، و أسمعتم إن استمعتم.

المعنى

قال الشارح المعتزلى: و اعلم أنّ اللّه تعالى قد نصب الأدلّه و مكّن المكلّف بما أكمل له من العقل من الهدايه، فاذا ضلّ فمن قبل نفسه - انتهى.

فابصار ما خلق اللّه من الايات كاف للاعتبار و الإيمان باللّه تعالى، و القرآن شاف للهدايه إلى رسل اللّه، و نداء الحقّ عال فى كلّ مكان، و جار على كلّ لسان.

الترجمه

فرمود: اگر بينا باشيد بشماره نموده شده است، و وسائل رهنمائى براى شما فراهم است اگر براه بيائيد، و اگر گوش شنوا داريد ندای حق بلند است.

گر ببينى ديدنيها در برت پرچم رهجوى بالاى سرت

گوش اگر دارى ندای حق شنو كان بلند است از زمين تا ماه نو

الخمسون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۵۰) و قال عليه السّلام: عاتب أخاك بالإحسان إليه، و اردد شرّه بالإنعام عليه.

المعنى

لا يخلو الصّديق و إن كان من أهل الأمانه و الايمان من نقص فی المعاشره يستحقّ به العتاب، أو سوء فعل يؤذی به الأحباب، فقال عليه السّلام: الاحسان إليه أردع له من العتاب، و الانعام عليه أرفع لشرّه و سوء عمله و أدبه كما قال اللّه تعالى «۲۴ - السجده - «اِدْفَعْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِی بَیْنَکَ وَ بَیْنَهُ عَداوَهٌ کَأَنَّهُ وَلِیٌّ حَمِیمٌ » و هذا حكمه مع من يصدق عليه أنّه أخ و صديق، و لكن لا تشمل من هو أضلّ من الأنعام، كما قال الشاعر:

فوضع النّدی فی موضع السيف بالعلی مضرّ كوضع السيف فی موضع النّدی

الترجمه

با احسان دوستت را سرزنش كن، و با بخشش بدرفتاريش را از خود بگردان

بجای گله كن تو احسان بدوستببخشش بگردان ز خود شرّ دوست

الحاديه و الخمسون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۵۱) و قال عليه السّلام: من وضع نفسه مواضع التّهمه فلا يلومنّ من أساء به الظّنّ.

المعنى

ينبغی للمسلم أن يحفظ ظاهره من المساوی و العيوب، لأنّ ظاهر حال المسلم السّلامه من الماثم، و هو دليل عدالته و سبيل الاعتماد عليه و سبب حرمه غيبته و ذكر معايبه، و لا ينبغی له أن يضع نفسه فی مظانّ السّوء كالمعاشره مع الفجّار، أو القعود علی دكّه الخمّار، فانّه يوجب التّهمه و العار.

الترجمه

هر كه در تهمت گاه نشنيد بدگمانی مردم بيند، و جز خود را سرزنش نبايد كرد.

هر که بر دکّهٔ میخانه نشست بگمان همه میباشد مست

نکند سرزنش از بدبینان که سزاوار ملامت خودش است

الثانیه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۵۲) و قال علیه السّلام: من ملک استأثر، و من استبدّ برأیه هلک و من شاور الرّجال شارکها فی عقولها.

اللغه

(استأثر) بالشیء علی الغیر: استبدّ به و خصّ به نفسه.

المعنی

أفتن الامور للنفوس و أکثرها إثاره لقوّه طلب الامتیاز عن سائر النّاس هو الملک و السّلطنه حتّی شاع فی المثل السائر «الملک عقیم» و قوله علیه السّلام (من ملک استأثر) مثل سائر یضرب لمن غلب علی أمر فاختصّ به و منعه غیره.

و الاستبداد بالرأی معرض للخطاء، و استفزاز من یحوط بالمستبدّ علی المخالفه معه و التدبیر علیه و السعی لنقض رأیه و إظهار بطلانه، فینجرّ الأمر إلی هلاک المستبدّ و خصوصا فی الحروب و المنازعات الجماعیه الّتی تحتاج إلی الاستعانه و المدد من الغیر.

و المشوره أساس لإجراء الامور و خصوصا الامور العامه الّتی ترجع إلی امّه و شعب أو قبیله و حیّ، و قد حثّ القرآن علی الاستشاره فی الامور حتّی بالنسبه إلی النّبی صلّی اللّه علیه و آله المصون من الخطاء فقال تعالی «۱۵۹ - آل عمران -: «وَ شاوِرْهُمْ فِی الْأَمْرِ فَإِذا عَزَمْتَ فَتَوَکَّلْ عَلَی اللّهِ » و قرّر الشوری سیره اجتماعیه عامّه تامّه للمسلمین کاقام الصّلاه و سائر شعائر الدّین فقال تعالی «۳۸ - الشوری -: «وَ الَّذِینَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمْ وَ أَقامُوا الصَّلاهَ وَ أَمْرُهُمْ شُوری بَیْنَهُمْ ».

الترجمه

هر که پادشاه شد خودخواه می شود، و هر کس پابند رأی خود شد بهلاکت می رسد، و هر کس با مردان مشورت کرد شریک عقل آنان می شود.

هر که شد پادشاه خودخواه است هر که خودرأی گشت گمراه است

هر که با مردمان کند شوری در خردشان شریک و در راه است

الثالثه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۵۳) و قال علیه السّلام: من کتم سرّه کانت الخیره بیده.

اللغه

(الخیره) بالکسر فالسکون من الاختیار - مجمع البحرین.

المعنی

کتمان الأسرار من آداب الأحرار، سواء کانت لنفسه فیکتمها عمّن سواه فانّه إذا جاوز الشّفتین شاع، و إن کانت مستودعه فاشاعتها خیانه ظاهره، و کلامه علیه السّلام راجع إلی سرّه نفسه.

الترجمه

هر که رازش را نهان داشت اختیار را با خود نگه داشت.

هر که رازش نهان کند در دل اختیار از کفش نشد زائل

الرابعه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۵۴) و قال علیه السّلام: الفقر الموت الأکبر.

المعنی

الموت علی ضربین: موت اختیاری أمر به فی قوله علیه السّلام: موتوا قبل أن

تموتوا، و مرجعه إلى محو الانيّه الماديّه و دحر النفس الأمّاره عن التّوجّه إلى ميولها الشهوانيّه و نفورها الغضبيّه إلى حيث تقبل إلى ما يخالفها من الرّياضات البدنيّه، و تكره اللذات النفسانيّه، كما استشمّ عليّ عليه السّلام من وعاء الحلوى ريح سمّ الحيّه و قيئها.

و موت طبيعيّ يعرض للانسان فيفنى جسمه بما فيه من الأهواء و الأميال و الأماني و الامال، و للفقر أكبر أثر فى الانسان من الناحيتين.

الترجمه

فرمود: درويشى بزرگترين مرگ است.

فقير أر بميرد توانگر شود كه وارستهٔ مرگ أكبر شود

الخامسه و الخمسون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۵۵) و قال عليه السّلام: من قضى حقّ من لا يقضى حقّه فقد عبده.

المعنى

قد اضطرب فى شرح كلامه عليه السّلام هذا تفسير الشرّاح و اختلف فى قراءته.

قال ابن ميثم فى شرحه: أراد قضاء الحقّ بين الاخوان، و إنّما كان كذلك لأنّ قضاء الغير عنه لحقّ من لا يقضى حقّه لا يكون لوصول نفع منه و لا دفع مضرّه المرء - كذا فى النسخه و الظاهر عنه مكان المرء - لأنه هو أو - كذا فى النسخه و الظاهر مكان هو أو قضاه - خوفا منه أو طمعا فيه، و ذلك صوره عباده انتهى.

و الظاهر أنّه قرأ عبده من الثلاثى المجرّد، و مقصوده أنّ قاضى الحقّ عبد المقضى عنه التارك للحقّ على تشويش فى تعبيره زاده غلط النسخه الّتى عندى.

و قال الشارح المعتزلى: عبّده بالتشديد، أى اتّخذه عبدا يقال: عبده و استعبده بمعنى واحد، و المعنى بهذا الكلام مدح من لا يقضى حقه - بصيغه المجهول و الأولى التعبير بمدح قاضى الحق - أى من فعل ذلك بانسان فقد استعبد ذلك الانسان

لأنّه لم يفعل معه ذلك مكافاه له عن حقّ قضاه إيّاه، بل فعل ذلك إنعاما مبتدأ فقد استعبده بذلك.

أقول: ما ذكره الشارح المعتزلى أوضح لفظا و معنى، فتدبّر.

الترجمه

كسى كه بحق دوست بيوفا وفا كند او را رهين منّت و بنده خود ساخته.

گر وفا دارى بيار بيوفا بندگى اوست از بهرت سزا

السادسه و الخمسون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۵۶) و قال عليه السّلام: لا طاعه لمخلوق فى معصيه الخالق.

المعنى

قال ابن ميثم: و ذلك كالوضوء بالماء المغصوب، و الصلاه فى الدار المغصوبه و يحمل النفى هنا على نفى جواز الطاعه كما هو المنقول عنه و عن أهل بيته عليهم السّلام و عند الشافعى قد يصحّ الطاعه و النفى لفضيلتها - انتهى.

أقول: نفى جواز الطّاعه بهذا المعنى عباره عن نفى الصّحه، و الحكم بصحّه الطاعه و فسادها كالحكم بوجوب الطاعه و حرمه المعصيه عقلى لا شرعى، فعلى هذا يحمل كلامه عليه السّلام على الارشاد، و هو مبنى على عدم جواز اجتماع الأمر و النهى على ما يبحث عنه فى علم الاصول، فمنعه قوم، و جوّزه آخرون.

و عدم صحّه الوضوء بالماء المغصوب أو الصلاه فى المكان المغصوب مستفاد من دليل اشتراط الاباحه فى ماء الوضوء و مكان المصلّى، و لا يصحّ الاستدلال له بهذه العباره، مع أنّه لفظه مخلوق زائده على هذا المعنى.

و الأولى حملها على نفى حكم شرعى تعلّق بعنوان الطاعه بالنسبه إلى المخلوق كوجوب طاعه الوالدين على الولد، و الزوج على الزوجه فى موارد مقرّره، و السيّد على العبد، و المقصود نفى وجوبها إذا كانت معصيه للخالق، كما إذا أمر الوالد ولده

بترک الصلاه أو قتل النفس المحترمه.

و قد حمله الشارح المعتزلی علی هذا المعنی فقال: هذه الکلمه قد رویت مرفوعه، و قد جاء فی کلام أبی بکر: أطیعونی ما أطعت اللّه، فاذا عصیته فلا طاعه لی علیکم - انتهی.

الترجمه

نشاید اطاعت مخلوق در عصیان خالق.

فرمان بنده در ره عصیان کردگار زشت است و نارواست مر آنرا فرو گذار

السابعه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۵۷) و قال علیه السّلام: لا یعاب المرأ بتأخیر حقّه، إنّما یعاب من أخذ ما لیس له.

المعنی

حمل الشارح المعتزلی کلامه هذا علی «جواب سائل سأله لم أخّرت المطالبه بحقّک من الامامه» و أورد اعتراضا، و أجاب عنه بأنّه لا بدّ من إضمار شیء فی الکلام، قال: و تقدیره: لا یعاب المرء بتأخیر حقّه إذا کان هناک مانع عن طلبه.

أقول: لا حاجه إلی التقدیر، فانّ الحکم لم یتعلّق بتأخیر المطالبه و إنّما تعلم بنفس التأخیر، و لا یکون التأخیر فعلا لذی الحقّ حتّی یرد الاعتراض و یحتاج إلی الجواب، مع أنّ علیا علیه السّلام یطلب حقّه منذ وفاه النبیّ صلّی اللّه علیه و آله إلی أن توفی علیه السّلام بحسب ما یتمکّن فی کل وقت و زمان، و قد ورد احتجاجاته مع المخالفین فی أیّام السقیفه و ما بعدها إلی زمن قتل عثمان فی کتب الفریقین بما لا مزید علیه.

الترجمه

مرد را نکوهش نشاید که حقّش بدست نیاید، همانا نکوهش آنرا است که دست بناحق برآرد.

نکوهش نباید بر آن کس که حقش ز دستش ربودند و تأخیر شد

همانا نکوهش بر آن کس روا است که حق کسان برد و ز آن سیر شد

الثامنه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۵۸) و قال علیه السّلام: الإعجاب یمنع من الإزدیاد.

المعنی

قال الشارح المعتزلی: و أصل الاعجاب من حبّ الانسان لنفسه، و قد قال علیه السّلام: «حبّک الشّیء یعمی و یصمّ» و من عمی و صمّ تعذّر علیه رؤیه عیوبه و سماعها - انتهی.

أقول: الظاهر أنّ العجب المـذموم الّذی عدّ من المهلکات و یمنع المعجب من الازدیاد هو العجب بالفضائل النفسانیّه من العلم و الزّهد و العباده، لا العجب بالمال و ما هو خارج عن وجود الانسان، فانّ الازدیاد فیه غیر مطلوب.

الترجمه

فرمود: خودبینی مانع از افزودن است.

التاسعه و الخمسون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۵۹) و قال علیه السّلام: الأمر قریب، و الاصطحاب قلیل.

اللغه

(اصطحبه): جعله فی صحبته - المنجد.

المعنی

فسّر الأمر فی قوله علیه السّلام بالموت، و لکن فسّر الأمر فی قوله تعالی «أَتی أَمْرُ اللّهِ فَلا تَسْتَعْجِلُوهُ » بیوم القیامه کما نقله فی مجمع البیان عن الجبائی و ابن عباس

و فسّر قلّه الاصطحاب بقلّه مصاحبه امور الدّنيا و ما فيها، و يمكن أن يكون المراد قلّه المصاحبه لأعمال الخير.

الترجمه

فرمود: أمر الهى نزديك است، و مصاحبت اندك.

الستون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۶۰) و قال عليه السّلام: قد أضاء الصّبح لذى عينين.

المعنى

قال الشارح المعتزلى: هذا الكلام جار مجرى المثل - انتهى.

فهو من الأمثال السائره الجاريه على لسانه عليه السّلام، و المقصود منه وجود الدليل الباهر الظاهر على الحقّ و وضوح طريق النجاه لمن كان له قلب أو ألقى السّمع و هو شهيد.

الترجمه

فرمود: بامداد براى كسى كه دو چشم بينا دارد روشن است.

بامدادان روشن از بهر كسى كه دو چشمش هست بينا و درست

الحاديه و الستون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۶۱) و قال عليه السّلام: ترك الذنب أهون من طلب التّوبه.

المعنى

ارتكاب الذنب مع العلم بعواقبه ينشأ من غلبه الشّهوه أو حدّه الغضب أو الطمع و أمثالها من الرّذائل، أو من ضعف الايمان و التذبذب فى العقائد، و هذه العوامل الداعيه على ارتكاب الذنب مانعه عن التوبه و الرّجوع إلى الحقّ و تدارك ما فات، مضافا إلى

أنّ طلب التوبه إطاعه أمر اللّه مع الإقدام على التدارک، فهو أصعب من ترک الذّنب رأسا بمراتب.

الترجمه

فرمود: ترک گنه آسانتر است از توبه و واخواه.

ترک گنه از توبه بود آسانتر ز آغاز بیا و از گناهت بگذر

الثانیه و الستون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۶۲) کم من أکله تمنع [منعت] أکلات.

المعنی

مثل سائر یضرب لمن یفرط فی أمر بداعی الاستیفاء منه کما یرید، فصار إفراطه سببا لحرمانه منه رأسا، کمن أفرط فی أکل طعام شهیّ هنیء فمرض و مات، أو مات من البطنه فیمنع من سائر الأکلات، أو یفرط فی الدّلال علی من یحبّه فیزجره فهجره رأسا.

الترجمه

فرمود: بسا خوراکی که مانع خوراکها است.

چه دستت رسد پر مخور تا بمانی که از خوردنت بعد از آن باز مانی

الثالثه و الستون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۶۳) و قال علیه السّلام: النّاس أعداء ما جهلوا.

المعنی

الجهل ظلمات متراکمه فی فضاء القلب بعضها فوق بعض، و محیط الظّلمه منشأ الخصومه و العداوه و الخوف و الوحشه، فتری الأطفال و ضعفاء العقول یخافون فی ظلمه اللیل و یتوهّمون کلّ ما یتراءی لهم سبعا ضاریا، أو عدوّا فاتکا.

فالجاهل التائه فی ظلمات جهله یتوهّم کلّما لا یحیط به علما عدوّا و مضرّا له فیخاف منه و یحسبه منافیا لمقاصده، و قد کثر الخصومات بین الشعوب و الأفراد من ناحیه الجهل و القصور فی المعارف.

و قد تنبّه زعماء البشریه فی هذه العصور لما أفاده علیه السّلام فی أسبق القرون و الدهور فتوسّلوا إلی بسط العلم و المعرفه بین الشعوب لیرتفع الخصومات و یحلّ السلم و التودّد محلّ العداوه و الشحناء و الخصومات الّتی أثارت حروبا دامیه شعواء تلفت فیها الوفا و ملائین من أفراد البشر الأبریاء، و هدمت صوامع و مساجد و بلادا عامره و غلب علیها الخراب و الدّمار.

الترجمه

مردم دشمنند هر آنچه را ندانند.

مردمان دشمنند آنچه ندانند سعی نمایند تا ز خویش برانند

الرابعه و الستون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۶۴) و قال علیه السّلام: من استقبل وجوه الاراء عرف مواقع الخطاء.

المعنی

لا یستحقّ إطلاق الرأی علی إظهار نظر إلّا إذا کان صادرا من الخبیر فی موضوعه و نظر الخبیر فی رأیه مستند إلی دلیل و وجه علمی، فاذا اختلفت الاراء فی مسئله بین ذوی الخبره کالفقهاء فی الأحکام الشرعیّه، أو الصّناع فی الامور الصناعیّه، فلا بدّ و أن یعتمد کلّ من أصحاب الاراء إلی دلیل، فمن تصفّح أدلّتهم و توجّه إلی وجوه آرائهم، یعرف بالتدبّر و إمعان النظر مواقع الخطاء، و یستخرج من بینها ما هو الصّواب.

الترجمه

فرمود: هر کس دلیل آراء مختلفه را بررسی کند مواضع خطاء آنها را می فهمد.

هر که روی آرد باراء از دلیل می شناسد آنچه میباشد علیل

الخامسه و الستون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۶۵) و قال علیه السّلام: من أحدّ سنان الغضب للّه قوی علی قتل أشدّاء الباطل.

اللغه

(الحدّه) ما تعتری الانسان من النزق و الغضب یقال: حدّ یحدّ حدّا إذا غضب - مجمع البحرین.

المعنی

کلّ شیء له وجه إلی اللّه و طرف إلی الطبیعه، فباعتبار وجهه الإلهی حسن ممدوح، فالغضب إذا ثار للّه کان حسنا و صار من الایمان و یعتزّ به الدّین و یشدّ به ظهر المؤمنین.

و قد روی فی مجمع البحرین عن الباقر علیه السّلام و قد سئل ما بال المؤمن أحدّ شیء؟ فقال: لأنّ عزّ القرآن فی قلبه، و محض الایمان فی صدره، و هو للّه مطیع، و لرسوله مصدّق - انتهی.

و لا بدّ للمجاهد فی سبیل اللّه من سوره الغضب و جمره حمیه کاللّهب حتّی یقدر علی الدفاع تجاه الأعداء الأشدّاء، و قوی علی قتل الأبطال من المحاربین للّه و رسوله.

الترجمه

فرمود: هر کس برای خدا سرنیزه خشم و غضب خود را تیز کند، بر کشتار قهرمانان باطل نیرومند گردد و پیروز شود.

هر که بهر خدا بخشم آید دل أبطال کفر برباید

السادسه و الستون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۶۶) و قال عليه السّلام: إذا هبت أمرا فقع فيه، فإنّ شدّه توقّيه أعظم ممّا تخاف منه.

اللغه

(هاب) يهاب: خاف.

المعنى

كثيرا ما يعرض للانسان أمرا يهابه لجبنه و جهله، كالطّفل يهاب من الدّخول فى بيت مظلم، أو السلوك فى طريق لم يسلكه، و هذه الهيبه الناشئه عن الجبن تقع مانعه من التّقدّم فى الامور، فحثّ عليه السّلام إلى دفعها مشيرا إلى أنّ تحمّل الخوف الحاصل من التردّد أعظم من الوقوع فى الأمر المخوف منه.

و بالعمل بهذه الحكمه وفّق رجال الاكتشاف و التحقيق من نيل مفاخر عالميّه فتوغّلوا فى بطون الغابات و الصحارى فى آفريقا و شتّى البرارى، و ساحوا فى البحار و اقتحموا فى الجزر النائيه، فنالوا بما نالوا من النفوذ و الثروه و الشّهره، و خدموا العلم و المعرفه العالميّه، فدفع هذا الوهم الناشى من حسّ النفور منشأ الفوز و الوصول إلى المعالى فى شتّى الامور.

الترجمه

فرمود: چون از أمرى نگرانى خود را در آن وارد ساز، زيرا خودددارى از ورود در آن اندوهى بزرگتر است.

چه ترسى ز أمرى بينداز خويش در آن و بپيراى تشويش خويش

دو دل بودن و خود نگهداشتن بسى سخت تر ميكند قلب ريش

السابعه و الستون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۶۷) و قال عليه السّلام: آله الرّياسه سعه الصّدر.

المعنى

الرئاسه سواء كانت حقّا إلهيّا كرئاسه الأنبياء و الأئمّه على الامّه، أو بشريّا بالانتخاب أو القوّه، تحتاج إلى حلم عميق و سعه صدر، لأنّ مرجعها إلى تدبير امور النّاس و حلّ مشكلاتهم و فصل خصوماتهم و إجابتهم فى شتّى مراجعاتهم.

مضافا إلى أنّ الرئاسه منشأ للتنافس و سبب لبروز المنازعات و الحروب و المعارضات فلا بدّ من تحمّلها و التدبير فى الدّفاع عنها بما هو أهون و أنفع من صلح تاره و حرب اخرى، و لين مرّه و شدّه مرّه اخرى، و لا بدّ فيها من بذل الأموال و تحمّل الأهوال، و انتظار سوء المال، و كلّ هذه الامور الهامّه و الخطوب الهائله يحتاج إلى سعه الصّدر، فمن لا نصيب له منها فلا يحدثنّ نفسه بها.

الترجمه

فرمود: ابزار رياست و سرورى، سعهٔ صدر و دريادلى است.

وسعت صدر بايد كه رياست بكف آيد ورنه از تنگدلى شغل رياست بسر آيد

الثامنه و الستون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۶۸) و قال عليه السّلام: ازجر المسىء بثواب المحسن.

اللغه

(الزجره): الصّيحه بشدّه و انتهار، من زجرته زجرا من باب قتل:

منعته - مجمع البحرين.

المعنى

من محاسن آداب التربيه و تثبيت النظم فى الاجتماع و تشويق الأفراد على

أداء الوظيفه، التقدير من المحسنين و العاملين بوظيفتهم بإعطاء أجر عملهم و مزيدهم من الاحسان تجاه عيون المسيئين و العاملين على خلاف الوظائف، فانّه أردع لهم من سوء فعلهم من الملامه و العقوبه.

الترجمه

بدكار را از بدكارى بران، بوسيله پاداش دادن به نيكوكار.

تو بدكار را واكش از كار بد بپاداش بر محسن باخرد

التاسعه و الستون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۶۹) و قال عليه السّلام: أحصد الشّرّ من صدر غيرك بقلعه من صدرك.

اللغه

(الحصاد) بالفتح و الكسر قطع الزّرع، و حصدت الزّرع و غيره من باب ضرب و قتل فهو محصود و حصيد - مجمع البحرين.

المعنى

قال الشارح المعتزلى: هذا يفسّر على وجهين:

۱ - أنّه يريد: لا تضمر لأخيك سوءا، فانك لا تضمر ذلك إلّا يضمر لك سوءا لأنّ القلوب يشعر بعضها ببعض، فاذا صفوت لواحد صفا لك.

۲ - أن يريد: لا تعظ النّاس و لا تنههم عن منكر إلّا و أنت مقلع عنه، و قد سبق الكلام فى كلا المعنيين.

أقول: بين القلوب روابط من ناحيه الشعور الباطنى اللاأواعى فتكسب المحبّه و العداوه من حيث لا يلتفت إليه صاحبه.

الترجمه

فرمود: بدنهادى را از سينهٔ ديگران، بوسيلهٔ ريشه كنى آن از سينهٔ خودت دور كن.

نهاد بد از سينهٔ ديگران درو كن بتطهير سينه از آن

السبعون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۷۰) و قال عليه السّلام: أللّجاجه تسلّ الرّأى.

اللغه

(سلّ) سلّا الشيء من الشيء: انتزعه و أخرجه برفق - المنجد.

المعنى

اللّجاجه هى الاصرار على الانكار و التمرّد تجاه أمر أو نهى أو اقتراح إصلاح نزاع و رفع خلاف، كلجاجه الطفل تجاه أمر الوالدين، أو الرعيه المتمرّد على الحاكم أو أحد المتداعين تجاه طرح الاصلاح فى المحاكم، و هى تذهب بالرأى الناجح من الامر و المقترح، لأنّه لا يراه أهلا للاحسان، و حسن التربيه على أثر لجاجه، أو تسلّ رأى اللّجوج نفسه فلا يرجع إلى الصواب و اتّخاذ الرأى المثاب و كلام الشراح غير واضح فى هذا المقام، و لعلّ المراد أنّ اللّجاجه تخرج رأى الامر و القاضى على ضرر اللّجوج المتمرّد.

الترجمه

فرمود: لجبازى رأى را از نيام مى كشد.

لجاجت كشد تيغ رأى از نيام بر آرد دمار لجوجان خام

الحاديه و السبعون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۷۱) و قال عليه السّلام: الطّمع رقّ مؤبّد.

المعنى

(الرّق) من لا يملك رزقه و لا يعتمد على نفسه فى معاشه و ينظر فى اموره إلى مولاه. و من تمكّن الطمع إلى الغير فى قلبه و يريد أن يعيش من يد غيره

كالسائل بالكفّ فيصير كرقّ لارجاء فی حرّيته و فی حياه سعيده له يملك أمره بنفسه.

الترجمه

طمع ورزيدن، خود باختن أبدی است

بخود باش و روزی بخواه از خداكه طمّاع چون بنده ای بينوا

الثانيه و السبعون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۷۲) و قال عليه السّلام: ثمره الحزم السّلامه، و ثمره التّفريط النّدامه.

المعنی

(الحزم)هو التفكّر فی العواقب و ما يترتّب علی العمل من النتائج، فيحذر الحازم عمّا يؤدّی إلی الضّرر و الهلاك، فشبّهه عليه السّلام بشجره ثمرتها السّلامه عن الافات،(و التفريط)هو الإقدام علی الامور من غير رويّه و قطع النظر عمّا يترتّب عليه من البليّه، فهی كشجره تثمر النداميه و الأسف، و يتلف علی الانسان فوائد مالها من خلف.

الترجمه

فرمود: ميوهٔ دوراندیشی، تندرستی و خوشی است، و ميوهٔ ول انگاری پشيمانی و ناخوشی است.

ز دوراندیشی آيد تندرستی ول انگاری پشيمانی و سستی

الثالثه و السبعون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۷۳) و قال عليه السّلام لا خير فی الصّمت عن الحكم، كما أنّه لا خير فی القول بالجهل.

اللغه

(حکم) حکما قضی، حکم حکما فی البلاد تولّی إداره شئونها - المنجد.

المعنی

الحکم جاء بمعنی القضاء فی فصل الخصومات، و له شـرائط مقرّره فی الفقه و تعبیرات خاصّه ترجع إلی القاضـی، و هکذا الأمر فی القوانین العرفیّه، و لا یجوز الصّمت عن الحکم بعد تمام مقدّماته المقرّره.

و جاء بمعنی الحکومه و تولّی إداره شئون البلاد، و لیس من جنس القول و إن کان یلازمه.

فعلی قراءه کلامه بلفظ الحکم ینظر إلی مسائل القضاء، و المقصود الأمر باصـدار الحکم الحقّ إذا کان القاضـی أهلا له، و الرّدع عن قضاء الجاهل الغیر القابل للقضاوه.

و یمکن أن یقرأ عن الحکم جمعا للحکمه فیکون مفهومه أعمّ و أتمّ.

الترجمه

فرمود: خموشی از بیان حق خوبی ندارد، چنانکه گفتار جاهلانه خوبی ندارد و خوش سروده است:

دو چیز تیرهٔ عقل است دم فرو بستن بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی

الرابعه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۷۴) ما اختلفت دعوتان إلّا کانت إحداهما ضلاله.

المعنی

یظهر من الشـرحین لابن میثم و المعتزلی أنّهما حملا الـدّعوه علی الرّأی و الحکم، فاسـتنتج منه ابن میثم بطلان القول بالتصویب فقال: و هذا یستلزم بطلان کون کلّ مجتهد مصیبا إلخ.

و خصّه المعتزلی بالاختلاف فی أصول الدّین فقال: هذا عند أصحابنا مختصّ بالاختلاف فی اصول الدّین، و یدخل فی ذلک الامامه لأنّها من اصول الدّین إلخ.

أقول: الظاهر من الدّعوه أن یکون إلی طریقه دینیّه و لاتّباع نبی أو إمام فلها مفهوم سیاسی اجتماعی، و لا یجتمع دعوتان مختلفتان علی الحقّ و الهدی فکانت إحداهما ضلاله، لأنّ النبوّه و الامامه الّتی کانت مرجعا للحقّ فی عصر واحد لا تکون إلاّ واحده سواء قلنا بالتصویب أو التخطئه، و سواء بالنظر إلی اصول الدین أو فروعه و ربّما تجتمع الدّعوتان علی الضلاله، بل یمکن وجود دعاوی کثیره ضالّه و المقصود نفی اجتماع دعوتین علی الحقّ و الهدایه، فاذا عرفنا بالأدلّه القاطعه أنّ دعوه علیّ فی الجمل و صفّین حقّ و هدایه، فلا بدّ من أن تکون دعوه مخالفیه ضلاله و باطله.

الترجمه

فرمود: دعوت بدو طریقه مخالف نگردد مگر این که یکی از آنها گمراهی و ناحق باشد.

گر رهنما دو کس شد و با هم مخالفند زان دو یکی براه ضلال است در کمند

الخامسه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۷۵) و قال علیه السّلام: ما شککت فی الحقّ مذ أریته.

الاعراب

اریته مبنیّ للمفعول من أری یری، و الضمیر الأول نائب الفاعل و الهاء مفعوله الثانی أی ابصرت به.

المعنی

درک الحقّ و اتّباعه تاره یکون بالتقلید، و تاره بالدّلیل القابل للتشکیک و تاره بالوجدان و الشهود الّذی یعبّر عنه بالرؤیه و الابصار علی نحو المجاز کقوله

علیه السّلام فی جواب من سأله هل رأیت ربّک:«کیف أعبد ربّا لم أره» تشبیها للرؤیه الوجدانی و القلبی برؤیه العین الجسمی.

فالمقصود أنی أدرکت و لمست الحق بالوجدان و المشاهده القلبیّه کأنّی رأیته ببصری و لا مجال للشک فی ایمانی، و قد ورد فی الحدیث عن النبی صلّی اللّه علیه و آله «یا علی لا ترجع کافرا بعد ایمان، و لا زانیا بعد إحصان» و هذا کنایه عن عصمته اللّازمه لامامته علیه السّلام

الترجمه

فرمود: از گاهی که حق را بچشم من نمودند شکّی در آن بمن عارض نشده

تا که دیدم حق بچشم خود عیانشک نیامد در دلم از بهر آن

السادسه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۷۶) ما کذبت و لا کذّبت، و لا ضللت و لا ضلّ بی.

الاعراب

کذّبت، مبنی للمفعول عن باب التفعیل، و الضمیر نائب عن الفاعل أی اخبرت کاذبا، و لا ضلّ بی، مبنی للمفعول عن ضلّ یضلّ، و المجرور نائب الفاعل لأنه مفعول بواسطه حرف الجرّ أی اضللت عن طریق الحقّ.

المعنی

قال الشارح المعتزلی: هذه کلمه قالها مرارا إحداهنّ فی وقعه النهروان.

اقول: استناده إلی هذه الکلمه فی مورد إخباره عن قضیه أخبره عنها النبیّ صلّی اللّه علیه و آله، و یبعد عن تصدیق المستمعین کما فی إخباره عن قتل ذی الثّدیه فی وقعه نهروان، و لا یجده الفاحصون لاختفاء جثّته بین القتلی فأصرّ علی الفحص عنه حتّی وجدوه کما أخبر به علیه السّلام.

الترجمه

فرمود: من دروغ نگفتم و دروغ نیاموختم، و گمراه نشدم و بگمراهی افکنده نشدم.

علی دانای اسرار نهانی چنین فرمود با یاران جانی

نگفتم من دروغ و هم دروغی نیاوردم بدل از بیفروغی

نه گمراهم نه کس گمراه کردم پیمبر هر چه گویم در سپردم

السابعه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۷۷) و قال علیه السّلام للظّالم البادی غدا بکفّه عضّه.

اللغه

(عضضت) اللقمه و بها و علیها بالاسنان عضّا أمسکتها بالأسنان، قال فی المصباح: و هو من باب تعب فی الأکثر - مجمع البحرین.

المعنی

البادی بالظلم من شرعه من دون تعرّض المظلوم له، و هو أشدّ عقوبه ممّن ظلم ظالمه انتقاما، و ربّما یتحمّل عقابه أیضا، و المنتقم غیر المقاصّ علی وجه مشروع لأنّه لیس ظالما وهذه الحکمه مقتبسه من قوله تعالی«۲۸-الفرقان-: «وَ یَوْمَ یَعَضُّ الظّالِمُ عَلی یَدَیْهِ ».

قال الشارح المعتزلی: و إنّما قال (البادی) لأنّ من انتصر بعد ظلمه فلا سبیل علیه - انتهی.

و قد عرفت ضعف هذا الکلام.

الترجمه

آنکه ستم را آغازد فردای قیامت کف خود از ندامت بگزد.

آنکه آغاز کند ظلم و ستم در قیامت بگزد کف زندم

الثامنه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۷۸) و قال علیه السّلام: الرّحیل وشیک.

اللغه

(و شک) یوشک بضم الشین فیهما و شکا أی سرع فهو و شیک أی سریع - مجمع البحرین.

المعنی

إنذار بسرعه زوال الدّنیا و الارتحال إلی دار العقبی، للتهیّؤ للموت قبل الفوت.

الترجمه

کوچ از دنیا شتابنده است چه خوش سروده:

خنک آن کس که رفت و کار نساخت کوچ رحلت زدند و بار نساخت

التاسعه و السبعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۷۹) و قال علیه السّلام: من أبدی صفحته للحقّ هلک.

اللغه

(صفح) کلّ شیء وجهه و ناحیته، و کذلک الصفحه - مجمع البحرین.

المعنی

قد تناقض کلام الشارحین فی تفسیر کلامه علیه السّلام فقال ابن میثم فی شرحه: أی من تجرّد لنصره الحقّ فی مقابل کلّ أحد هلک عند جهله النّاس لضعف الحقّ عندهم و غلبه حبّ الباطل علی نفوسهم إلخ.

و قال الشارح المعتزلی: قد تقدّم تفسیرنا لهذه الکلمه فی أوّل الکتاب و معناها من نابذ اللّه و حاربه هلک، یقال لمن خالف و کاشف: قد أبدی صفحته.

أقول: ما ذکره المعتزلی أظهر فی المقام، و یؤیّده قوله علیه السّلام: هلک، علی وجه الاطلاق.

الترجمه

هر کس روبروی حق ایستاد، هلاک و نابود شد.

هر که پرروی شد برابر حق گشت نابود در ره ناحق

الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۸۰) و قال علیه السّلام: من لم ینجه الصّبر، أهلکه الجزع.

الاعراب

لم ینجه: من الإنجاء، و الضمیر مفعوله و سقطت یاؤه بالجزم.

المعنی

حثّ علیه السّلام علی التمسّک بالصبر عند نزول البلاء و حدوث المصیبه و إن کانت عظیمه و کبیره لأنّ العدول من الصبر و إن کان مرّا یستلزم الوقوع فی الجزع و هو أمرّ و أنکی من الصبر لادّائه إلی الهلاک فی الدّنیا إذا افرط فیه، و العذاب فی الاخره إن ارتکب ما یخالف الشرع کجزّ الشعر و خدش الوجه.

الترجمه

فرمود: هر کسی را شکیبائی نجات ندهد، بیتابیش نابود کند.

هر که را صبر نجاتش ندهد از جزع خود بهلاکت برسد

الحادیه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۸۱) و قال علیه السّلام: وا عجبا أ تکون الخلافه بالصّحابه [و لا تکون بالصّحابه] و القرابه؟! قال الرّضیّ رحمه اللّه: و روی له شعر فی هذا المعنی و هو:

فإن كنت بالشّورى ملكت أمورهم فكيف بهذا و المشيرون غيّب

و إن كنت بالقربى حججت خصيمهم فغيرك أولى بالنّبيّ و أقرب

المعنى

مقصوده من هذه الجمله الانكار الشديد المقرون بالاستعجاب ممّا استندوا إليه فى تصدّى الخلافه و تمسّك به أهل السنه و جعلوه أصلا أصيلا فى أمر الامامه و هما: الصّحابه و القرابه، و قد خطّأ عليه السّلام كلا الأصلين معا و لو مجتمعا.

و نظره إلى أنّ الخلافه عن الرّسول و الامامه على الامّه تحتاج إلى النصّ المنتسب إلى الوحى، لأنّ الامامه الحقه تحتاج إلى صفات معنويه لا يحيط بها علم النّاس و لا يمسّها نظر الانتخاب مهما كان دقيقا و خالصا، و الشورى قد تكون كاشفا عن النصّ و لكن يشترط فيه إجماع أهل الشورى الشامل لأهل بيت النبيّ المعصومين عليهم السّلام.

قال ابن ميثم: روى عنه هذا القول بعد بيعه عثمان - إلخ.

و الأصحّ ما ذكره الشارح المعتزلى فى هذا المقام قال: حديثه عليه السّلام فى النثر و النظم المذكورين مع أبى بكر و عمر، أمّا النثر فالى عمر توجيهه لأنّ أبا بكر لما قال لعمر: امدد يدك، قال له عمر: أنت صاحب رسول اللّه فى المواطن كلّها شدّتها و رخائها، فامدد أنت يدك - إلخ.

الترجمه

فرمود: بسيار مايۀ شگفت است آيا خلافت پيغمبر بوسيلۀ هم صحبتى و خويشاوندى با آن حضرت است؟؟ سيد رضى - ره - گويد: در اين معنى شعرى هم از آن حضرت روايت شده «خطاب بأبى بكر طبق گفته شارح معتزلى»:

اگر بسبب شور و رأى اصحاب، پيشوا و صاحب اختيار امر آنان شدى، چگونه مى توان باور كرد و صحيح دانست با اين كه همۀ أهل شورى در بيعت سقيفه حاضر نبودند

و اگر بدستاویز خویشی و هم نژادی، مدعیان دیگر را محکوم کردی، جز تو کسی هست که با پیغمبر خویشاوندتر و نزدیکتر است.

در شگفتم که خلافت ز نبی بصحابت و قرابت باشد

باید از نص نبی ثابت کرد آنکه لائق بامامت باشد

در اینجا متن شرح ابن أبی الحدید ترجمه می شود:

گفتگوی آن حضرت در اینجا به نثر و نظم نامبرده با أبی بکر و عمر است.

أمّا جملهٔ نثر راجع بعمر است، زیرا در سقیفه بنی ساعده چون أبی بکر بعمر گفت دستت را بده تا با تو بیعت کنم، عمر پاسخ داد: تو همان یار رسول خدائی که در همه جا با او بودی چه در خوشی و چه در سختی، تو دستت را بده تا من با تو بیعت کنم.

علی علیه السّلام می فرماید: اگر دلیل تو بر استحقاق خلافت اینست که در همه مواطن هم صحبت رسول خدا بودی، باید خلافت را بکسی واگذاری که در همه جا با او بوده، و بعلاوه خویشاوند نزدیک او هم هست.

و أمّا آن شعر نظر بأبی بکر دارد، زیرا أبی بکر در سقیفه در برابر انصار چنین حجّت آورد: ما عترت رسول و نگهداران او هستیم که از او دفاع کردیم و چون با او بیعت شد در برابر مردم حجّت آورد که این بیعت از أهل حلّ و عقد بوده است.

علی علیه السّلام می فرماید: حجّتی که در برابر انصار آوردی و خود را از هم بستگان و از قوم رسول خدا نمودار کردی، جز تو کسی هست که به پیغمبر نزدیکتر است از تو، و أمّا دلیل تو در برابر مردم که جماعت صحابه مرا انتخاب کردند و بخلافت من رضا دادند، جمع بسیاری از صحابه در سقیفه حاضر نبودند و در عقد خلافت تو شرکت نداشتند، پس چطور ثابت می شود؟؟

الثانيه و الثمانون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۸۲) و قال عليه السّلام: إنّما المرء فى الدّنيا غرض تنتضل فيه المنايا و نهب تبادره المصائب، و مع كلّ جرعه شرق، و فى كلّ أكله غصص، و لا ينال العبد نعمه إلّا بفراق أخرى، و لا يستقبل يوما من عمره إلّا بفراق آخر من أجله، فنحن أعوان المنون، و أنفسنا نصب الحتوف، فمن أين نرجو البقاء و هذا اللّيل، و النّهار لم يرفعا من شىء شرفا إلّا أسرعا الكرّه فى هدم ما بنيا، و تفريق ما جمعا؟!.

اللغه

(انتضلت) سهما من المنايا أى اخترت. و (شرق) بريقه إذا غصّ به من باب تعب و الشرق: الغصّه، و (الغصّه): الشجى فى الحلق و الجمع غصص. و (المنون) المنيّه لأنها تقطع المدد و تنقص العدد (الحتف): الموت، و الجمع حتوف - مجمع البحرين.

الاعراب

إلّا بفراق اخرى استثناء مفرّغ. آخر، غير منصرف.لم يرفعا من شىء وأسرعا،الاسناد فيهما مجازى.

المعنى

شبّه الانسان بهدف لأنواع الموت، فيموت بما اختار اللّه له من الأسباب و المصائب تحوط به و تصول إليه، كمن يريد نهب متاع من يد صاحبه، و كلّ جرعه يشربه مصاحب مع كدوره تنغصّه عليه، و مع كلّ أكله بليّه تعصر على حلقه كالشجى أو يريد أنّ الانسان فى كلّ جرعه معرض للشرق، و فى كلّ أكله معرض للغصّه فلا يتهيّأ له شراب و لا طعام فى هذه الدّنيا، و لا ينال نعمه إلّا بفراق اخرى، فان وجد

مالا ـ ابتلی بحفظه و فارق الرّاحه، و إن وجد أهلا و ولدانا ابتلی بالنفقه و الحضانه و غیرهما من مفارقه نعم کثیره، و لا یدرک یوما من عمره إلّا بانقضاء مثله منه، فیعین کلّ أحد علی اقتراب منیّته.

الترجمه

همانا هر کس در این دنیا نشانه تیر أجل است، و مصائب در یغمای او بر یکدیگر سبقت جویند، با هر جرعه نوشی گلوگیری است، و با هر لقمه ای غصه ای وجود دارد، بنده را بهیچ نعمتی دست نرسد جز با مفارقت نعمت دیگر، و بروزی از عمرش رو نکند جز با فراق روزی از مدّت عمر خود، ما یاوران مرگ خود باشیم و جان ما هدف نابودیها است، از کجا امید پایداری داریم با این که همین شب و روزی که بر ما می گذرند چیزی را برنیاورند جز این که شتابا بر آن بتازند و بنیادش را ویران سازند و جمعش را پراکنده نمایند.

هر که بینی هدف تیر أجل میباشد بهر یغمای مصائب چه محل میباشد

جرعه ای نوش نباشد که در آن نیشی نیست لقمه ای نیست که خالی ز خلل میباشد

نعمتی در نرسد جز بفراق دیگری روز کاید بر ما کسر أجل میباشد

ما همه یاور مرگیم کازان می ترسیم جان ماها هدف مرگ و زلل میباشد

الثالثه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۸۳) و قال علیه السّلام: یا ابن آدم ما کسبت فوق قوتک، فأنت فیه خازن لغیرک.

المعنی

المقصود من هذا الکلام لیس الاقتصار علی الکسب و العمل بمجرّد تحصیل القوت و الاشتغال بالبطاله و الکسل کما هو دأب الدراویش، بل المقصود عدم ادّخار

المال و جمعه و منعه من ذوی الحقوق و المستحقین، بل صرفه فی سبیل مصالح الملّه و الدّین.

فقد کان علیه السّلام من أهل الکسب و العمل و تحصیل الثروه بالزرع و إحداث القنوات و لکن یصرف ما حصل فی الاعانه علی الفقراء و تحریر الرقاب، و یجعل قنواته و عیونه وقفا علی سبل الخیر کما هو مکتوب فی سیرته.

الترجمه

فرمود: ای آدمیزاده هر آنچه بیش از خوراک خود بدست آری برای دیگرانش چون خزینه داری.

آنچه گرد آورد بنی آدم بیش از قوت خود در این عالم

اندر آن گنج دار غیر بود جز تأسّف ز گنج خود نبرد

الرابعه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۸۴) و قال علیه السّلام: إنّ للقلوب شهوه و إقبالا و إدبارا فأتوها من قبل شهوتها و إقبالها، فإنّ القلب إذا أکره عمی.

المعنی

قد تعرّض علیه السّلام: فی هذه الحکمه لأمر مهمّ فی جلب العامه إلی العمل و نجاتها من البطاله و الکسل، و هو أنّ العمل خصوصا إذا کان شاقّا و مداوما یحتاج إلی رغبه القلب و نشاطه، فانّه إذا اشتاق الانسان إلی عمل و اشتهاه قلبه یسهل علیه و إن کان شاقّا.

و قد طبّق الاسلام هذا الأصل علی إجراء دستوراته، فشرّع العباده علی أساس النظافه و الطهاره، و علی الاجتماع و الالفه فی کمال الاختصار و الاقتصاد.

فبنی الاسلام علی الجمعه و الجماعه و شوّق النّاس إلیها بهذه السیاسه، و قرّر الجهاد علی کسب الغنیمه و تملیک ما للمقتول من الألبسه فی الحرب للقاتل، و سلّط

المجاهدین علی الأموال و الإماء و نشطهم فی حرب الأعداء و نفث فی قلوب المؤمنین باعتناق حور العین عند الشهاده فی سبیل نشر الدّین، و قد اهتمّ أرباب السّیاسه فی هذا العصر بتشویق النّاس إلی مقاصدهم باصطیاد قلوبهم و المساعده علی شهواتهم بکلّ وجه.

الترجمه

فرمود: راستی که دلها را خواستی است، پیش آمدن و پس رفتنی است، از آنجا که خواست آنها است با آنها در آئید و پیشامد آنها را بربائید، زیرا اگر بر دل فشار وارد شود و بناخواه وادار گردد کور و بی نور می شود و از کار می ماند.

دل بود منشأ نشاط و عمل بازماند ز کار وقت کسل

دل ز اقبال و خواستن شاد است و ز دل شاد خانه آباد است

بنگر تا که دل چه می خواهد از چه راهی به پیش می آید

از همان راه و طرز دلخواهش ببر و می نکن تو گمراهش

که شود دل ز زور و کره و فشار کور و بی نور و مانده و بیکار

(۱)

الخامسه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۸۵) و قال علیه السّلام و قد مرّ بقذر علی مزبله: هذا ما بخل به الباخلون. و فی خبر آخر أنّه قال: هذا ما کنتم تتنافسون فیه بالأمس.

الترجمه

بر مدفوعی گذر کرد که در زباله گاهی بود فرمود: اینست که بخیلان بدان بخل ورزند، در روایت دیگری است که فرمود: اینست که شما دیروز بر سرش رقابت داشتید.

۱- (۱) فی نسخ النهج هنا حکمه اخری سقطت ظاهرا عن القلم نذکرها بعینها من دون تعرض لشرحها و ترجمتها، و هی:و کان علیه السلام یقول: متی أشفی غیظی اذا غضبت أحین أعجز عن الانتقام فیقال لی: لو صبرت، أم حین أقدر علیه فیقال لی: لو غفرت. - المصحح -.

بر مزبله ای گذشت و بر آن قذری فرمود: همین است که هر مقتدری

ورزید بدان بخل و در انبانش کرد و ز خواب و خوراک خود چنین خوارش کرد

اینست که بر سرش رقابت کردید دی بهر ربودنش سبقت بر هم جستید

السادسه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۸۶) و قال علیه السّلام: لم یذهب من مالک ما وعظک.

المعنی

بذل المال بعوض یساویه أو أکثر منه لا یعدّ تلفا و ذهابا للمال، و إذا ذهب المال فی سبیل التجربه و اکتسب به وعظا أثّر فی القلب أو تجربه تفید فی الحیاه، فقد حصل بعوضه ما هو أنفع، فلا یعدّ هذا المال ضائعا و تالفا.

الترجمه

آنچه از مالت صرف شده و پندت داده است از دستت بیرون نشده.

مالی که بدان پند خریدی برجاست از پند توانی عوض آنرا خواست

السابعه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۸۷) و قال علیه السّلام لمّا سمع قول الخوارج - لا حکم إلاّ للّه -:

کلمه حقّ یراد بها باطل [الباطل].

المعنی

قول الخوارج:لا حکم إلاّ للّه،مقتبس من قوله تعالی فی سوره یوسف «الایه ۴۰-: «إِنِ الْحُکْمُ إِلاّ لِلّهِ أَمَرَ أَلاّ تَعْبُدُوا إِلاّ إِیّاهُ »فهو حقّ إلاّ أنهم أرادوا بهذا الحکم البغی و الطغیان علی الامام و فتّ عضد الحکومه الحقه، و ایجاد البلوی و الفساد فی صفّ أهل الحقّ و نصره الباطل من حیث یشعرون و لا یشعرون.

الترجمه

چون شنید که خوارج فریاد می کشند «حکمی نیست جز از برای خدا» فرمود:

این کلمه حق است ولی مقصد باطلی از آن در نظر است.

الثامنه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۸۸) و قال علیه السّلام فی صفه الغوغاء: هم الّذین إذا اجتمعوا غلبوا و إذا تفرّقوا لم یعرفوا، و قیل: بل قال علیه السّلام: هم الّذین إذا اجتمعوا ضرّوا، و إذا تفرّقوا نفعوا، فقیل: قد عرفنا مضرّه اجتماعهم فما منفعه افتراقهم؟ فقال: یرجع أصحاب المهن إلی مهنهم فینتفع النّاس بهم، کرجوع البنّاء إلی بنائه، و النّسّاج إلی منسجه، و الخبّاز إلی مخبزه.

اللغه

(المهنه): الحرفه و الصناعه (الغوغاء): الجراد حین یخف للطیران أو بعد ما ینبت جناحه، الکثیر المختلط من النّاس، السفله من النّاس و المتسرّعین إلی الشرّ و العامّه تستعمل الغوغاء للجلبه و اللغط - المنجد.

الترجمه

در باره ازدحام و جنجال فرمود: آنان کسانیند که چون با هم گرد آیند غلبه کنند و پیروز شوند، و چون پراکنده شوند شناخته نشوند، و گفته اند که در باره آنان فرمود: آنان همان کسانند که چون گردهم آیند زیان زنند، و چون پراکنده شوند سود بخشند، گفته شد: ما زیان اجتماع آنها را دانسته ایم، آیا در پراکنده شدن آنان چه سودیست؟ فرمود: پیشه وران و صنعتگرانشان بسر کار خود برمیگردند

و مردم از وجود آنان منتفع میشوند، بنّاء بکار ساختمان برمیگردد، و خیاط بکارگاه دوخت، و نانوا بکار پخت.

غوغاگران چه گرد هم آیند بیدرنگ پیروز میشوند چه گردان بروز جنگ

لیکن بگاه تفرقه چون ابر ناپدید گردند و کس نه گفت از آنها و نی شنید

درگاه اجتماع زیانبار میشوند لیکن بگاه تفرقه باشند سودمند

التاسعه و الثمانون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۸۹) و قد أتی بجان و معه غوغاء فقال علیه السّلام: لا مرحبا بوجوه لا تری إلا عند کلّ سوأه.

اللغه

(السّوأه): فعله من السّوء.

الاعراب

اتی بجان، مبنی للمفعول من أتاه به، و جان مجرور بباء التعدیه أی مرتکب للجنایه.

الترجمه

یک جنایتکاری را حضور او آوردند و غوغاگران و اوباش بدنبال او افتاده بودند خطاب به آنها فرمود: خوشامد نباشد بر مردمی که دیده نشوند مگر بهنگام هر پیش آمد بد و ناگواری.

نبینی روی اوباش و أراذل که در هر کوی می گردند ول ول

مگر در سایهٔ پیشامد بد که صف بندند دورش همچنان سد

التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۹۰) و قال علیه السّلام: إنّ مع کلّ إنسان ملکین یحفظانه، فإذا

جاء القدر خلّيا بينه و بينه، و إنّ الأجل جنّه حصينه.

المعنى

قد أحاط بكلّ انسان ما لا يحصى من الأخطار و المهالك ممّا يشعر به و ممّا لا يشعر به و لا يخطر بباله، و لا يقدر أحد من حفظ نفسه عن تلك الأخطار فی جميع ساعات اللّيل و النهار، حيث إنّه نائم فی بعض الساعات و غافل فی بعضها و خصوصا الأطفال و السفهاء الّذين لا يشعرون بالمكاره و الأخطار قبل إصابتها، و ربّما لا يقدرون على دفعها إن شعروا بها، فمن الّذی يحفظهم عنها؟ و هل هو إلّا الحافظين اللّذين و كلّهما ربّهم عليهم، و من تدبّر فی حال كثير من المصابين بالمهالك يعلم أنّهم إنّما اوتوا من قبل قطع المحافظه، و عندی مشاهدات منها لا يسع المقام ذكرها.

الترجمه

فرمود: براستی با هر فردی از أفراد بشر دو فرشته است كه نگهبان اويند و چون قضای إلهی در رسد او را بدان وانهند و از حفظش دست بكشند، و راستی كه عمر مقدّر خود سپر محكمی است در برابر مهالك.

خداوند نيروده دادگر گمارد دو حافظ برای بشر

فرشته دو باشند همراه او گذارند او را چه آيد قدر

الحاديه و التسعون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۹۱) و قال عليه السّلام و قد قال له طلحه و الزّبير: نبايعك على أنّا شركاؤك فی هذا الأمر: لا، و لكنّكما شريكان فی القوّه و الاستعانه، و عونان على العجز و الأود.

اللغه

(الأود) آد أودا الحمل: أثقله، و الأمر: أضنكه و ثقل عليه، الأود:

الكدّ و التعب، الأود: الاعوجاج.

المعنى

الأمر فی کلامه علیه السّلام هو تصدّی منصب الامامه، و الشرکه فیه ممنوع من وجهین:

۱ - الامامه أمر إلهیّ و نصب نبویّ، و لا معنی لشرکه الغیر المنصوص علیه معه فی أمر الامامه.

۲ - أنّ الامامه باعتبار أنّها ریاسه علی الامّه لا تقبل الشرکه، لأنّ حکم الامام هو الفصل النهائی للاختلاف فی الأحکام، و مع شرکه الغیر فیها لا ینتهی الخلاف إلی الفصل القاطع، لامکان اختلاف الشرکاء أنفسهم، فلا فصل فی البین.

و الأود هنا بمعنی الثقل و الضنک کما هو أحد معنییه، و یشعر به لفظه العون و لیس بمعنی الاعوجاج لأنّه لا اعوجاج فیه علیه السّلام، فتدبّر.

الترجمه

بطلحه و زبیر که بأو عرض کردند ما با تو بیعت می کنیم بشرط این که ما را با خود در أمر خلافت شریک سازی فرمود:

نه، ولی شما شریک در نیرو و یاری برای إجراء أحکام و حفظ نظام می شوید و یاور من می شوید در ناتوانی و تحمّل کارهای دشوار و در تنگنای حوادث.

زبیر و طلحه با هم ساختند بر مولای دین بشتافتند

که بیعت می کنیم أمّا بدین شرط که شرکتمان دهی اندر خلافت

علی فرمود: نه، أمّا شریکید به نیرومندی و در استعانت

الثانیه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۹۲) و قال علیه السّلام: أیّها النّاس، اتّقوا اللّه الّذی إن قلتم سمع و إن أضمرتم علم، و بادروا الموت الّذی إن هربتم [منه] أدرککم و إن أقمتم أخذکم، و إن نسیتموه ذکرکم.

المعنی

الحذر من قول ما لا ینبغی باخفائه عن سمع من یؤاخذ علیه و استتار نیّه السوء یفید تجاه الجاهل به، و قد نبّه علیه السّلام علی أنّ اللّه یسمع أخفی النجوی و یعلم ما فی ضمیر الصامتین، و حذّر من قول ما لا یرضی به اللّه، و من نیّه السّوء تجاه اللّه، کما نبّه علی أنّ الموت لا یفوت بالهرب و الاستقامه و النسیان، فبادروه و تهیّأوا له.

الترجمه

فرمود: ایا مردم بپرهیزید از خشم خدائی که اگر دم بزنید می شنود، و اگر در دل بگیرید میداند، و سبقت جوئید بمرگ آن مرگی که اگر بگریزید بشما می رسد، و اگر بجای خود بمانید شما را می گیرد، و اگر فراموشش کنید بیاد شما است

فرمود علی که أیها النّاستقوی ز خدا است شغل حساس

کو می شنود هر آنچه گوئیدداند که بدل چه راه پوئید

آرید بمرگ رو شتابانکز مرگ گریزنی در امکان

گر آنکه برید مرگ از یاداو یاد کند غمین و دلشاد

الثالثه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۹۳) و قال علیه السّلام: لا یزهدنّک فی المعروف من لا یشکره

لک، فقد یشکرک علیه من لا یستمتع بشیء منه، و قد تدرک من شکر الشّاکر أکثر ممّا أضاع الکافر، و اللّه یحبّ المحسنین.

المعنی

قال اللّه تعالی «۱۳ - السبا: «وَ قَلِیلٌ مِنْ عِبادِیَ الشَّکُورُ » و المفهوم عامّ و المقصود منه بیان قلّه الشاکرین للمعروف، سواء کان بالنسبه إلی ذی المعروف الحق الحقیقی و هو اللّه تعالی فانّ کلّ معروف ینتهی إلیه و یتحقّق به، و سواء کان بالنسبه إلی ذی المعروف الظاهری المجازی الذی کان سببا من الأسباب لمسبّب الأسباب فی ایصال المعروف إلی النائلین به.

و مقصوده علیه السّلام فی هذه الحکمه الحثّ علی إسداء المعروف للشاکر و الکافر و التنبیه علی عدم حصره بالشاکر بظنّ ضیاع المعروف عنده و کفرانه له.

و نبّه علی أنّ المعروف لا یضیع فان لم یؤدّ شکره من أعطیته، فقد أعدّ اللّه لأداء شکره غیره و إن لم یستمتع منه مع أنّ اللّه تعالی هو الشاکر الحقیقی لکلّ معروف و هو یحبّ کلّ محسن.

الترجمه

فرمود: ناسپاس و کفران در برابر احسانت تو را بدان بیرغبت نکند، بسا دیگری که از إحسان تو بهره مند هم نشده از تو قدردانی و سپاسگزاری کند و تو از قدردانی او استفاده ببری بیش از ناسپاس و بی إعتنائی آنکه کفران احسان تو را کرده است، و خدا است که نیکوکاران را دوست می دارد.

ناسپاسی و کفر بیخردان نشود مانع تو از احسان

که سپاس تو میکند دیگری ور نبرد از وجود تو ثمری

چه بسا شکر او بود بهتر بهرت از ناسپاسی کافر

بحساب خدا بکن نیکی که خدا دوستدار هر نیکی

الرابعه و التسعون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۹۴) و قال عليه السّلام: كلّ وعاء يضيق بما جعل فيه إلّا وعاء العلم فإنّه يتّسع به.

المعنى

قال الشارح المعتزلى: هذا الكلام تحته سرّ عظيم و رمز إلى معنى شريف غامض و منه أخذ مثبتوا النفس الناطقه الحجّه على قولهم، و محصول ذلك أنّ القوى الجسمانيه تضيق و تتعب بتكرار أفاعيلها كقوّه البصر، فانّها تكلّ بتكرار النظر حتى تسقط من الأثر، و كذلك قوّه السمع تكلّ بتكرار الأصوات، و لكنا وجدنا القوّه العاقله بالعكس من ذلك، فكلّما تكرّرت المعقولات عليها ازدادت سعه و انبساطا و استعدادا لادراك امور اخرى، و تكرار المعقولات عليها يشحذها و يصقلها فهى إذن مخالفه فى هذا الحكم للقوى الجسمانيّه فليست منها، و إذا لم تكن منها فهى مجرّده و هى التى نسمّيها النفس الناطقه - انتهى ملخّصا.

أقول: مبنى هذا القول على أنّ صدور الأفعال الجسمانيه يستلزم نقصان نشاط المادّه و صرفها فى العمل فتنفد رويدا رويدا إلى أن يضمحلّ، و لكن اكتشفوا فى العصور الأخيره الراديوم و جرّبوه فوجدوه تزداد نشاطا بالتشعشع، فتدبّر.

الترجمه

فرمود: هر ظرفى بدانچه در آن است تنك مى شود جز ظرف دانش كه بوسيله آن پهناور مى شود.

الخامسه و التسعون من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۹۵) و قال عليه السّلام: أوّل عوض الحليم من حلمه أنّ النّاس أنصاره على الجاهل.

المعنى

الحلم هو تحمّل ترک الأدب و الحرمه من الجاهل قولا أو فعلا ممّا لیس بالحقوق المتعارفه، فاذا حلم الرّجل تجاه جهل الجاهل و سفهه من سوء قوله أو فعله یقوم من اطّلع علی ذلک من النّاس و کان بعیدا عن الحلیم و غیر عارف بحقّه علی مقاومه السفیه و ردعه عن عمله القبیح، فهذه باکوره ثمرات الحلم الّتی تحصل للحلیم.

الترجمه

فرمود: نخست عوض حلیم اینست که مردم یاوران او باشند در برابر جاهل.

نخستین عوض از برای حلیم بود یاری مردمان حکیم

السادسه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۹۶) و قال علیه السّلام: إن لم تکن حلیما فتحلّم، فإنّه قلّ من تشبّه بقوم إلّا أوشک أن یکون منهم.

المعنی

حصول الملکات الفاضله النفسانیه علی وجهین:

۱ - ما یکون موجودا بالفطره و جبله فی الخلقه، کالجود للحاتم أو العصمه للأنبیاء و الأوصیاء المعصومین علیهم السّلام.

۲ - ما یحصل بالاکتساب و الرّیاضه، و هذا هو الهدف و الغایه للحکمه العملیه و طریق کسب الملکات الفاضله النفسانیه هو التمرین علیها و التدریب بها، فالمقصود من التحلّم التشبّه بالحلیم فی تحمّل ما تکره، و هذا هو التمرین علی صفه الحلم فاذا تکرّر و ادیم علیه تحصل ملکه الحلم، فهذا معنی قوله علیه السّلام:(أوشک أن یکون منهم)

الترجمه

فرمود: اگر در طبع خود بردبار نیستی خود را با بردباری وادار، زیرا کم است کسی خود را همانند مردمی سازد جز این که ممکن است خرده خرده از جنس آنها گردد.

گر نباشی مرد صبر و بردبار خویش را بنما تو مردی بردبار

هر که خود مانندهٔ قومی کند خرده خرده از همان مردم شود

السابعه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۹۷) و قال علیه السّلام: من حاسب نفسه ربح، و من غفل عنها خسر، و من خاف أمن، و من اعتبر أبصر، و من أبصر فهم و من فهم علم.

المعنی

من أهمّ المسائل فی حیاه الإنسان المادّیه و المعنویّه المحاسبه علی أعماله و معاشه و معاده.

و قد نبّه اللّه فی آیات من القرآن فقال «۵ - یونس: «هُوَ الَّذِی جَعَلَ الشَّمْسَ ضِیاءً وَ الْقَمَرَ نُوراً وَ قَدَّرَهُ مَنازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِینَ وَ الْحِسابَ » فجعل الشمس و القمر المحسوسین لمحاسبه الأعمال و تنظیم البرامج للمعاش و الامور المادّیه، فمن لم یحاسب معاشه و یقاس نفعه علی ضرّه فی مکاسبه و خرجه علی دخله فی معاشه فقد خسر فی أمر دنیاه.

و جعل الشرائع مقائیس لحساب النفس و السّعاده الاخرویه، و بعث الأنبیاء و نصب الأوصیاء مصابیح فی طریق هذه المحاسبه المعنویّه، و قرّر الوظائف و الأحکام میزانا عدلا للأنام فی هذا المقام.

فمن لم يحاسب نفسه مع هذا الميزان فقد خسر، و إن حاسب نفسه و عرضها عليه يخاف من اللّه و يتدارک أمر آخرته فيأمن من العذاب و ينظر إلى الدّنيا و ما فيها نظر العبره، فتفتح عين بصيرته، و يفهم حقيقه حياته و يعلم ما ينجيه من الشقاوه و يصله إلى السعاده.

الترجمه

هر که خود را محاسبه کرد بهره برد، و هر که از آن غفلت ورزيد زيان ديد هر کس بيم کرد امنيّت يافت، و هر کس عبرت گرفت بينا شد، و هر که بينا شد حق را فهميد، و هر که حق را فهميد دانشمند گرديد.

هر کس برسد حساب خود را سودی ببرد ز زشت و زيبا

غافل ز حساب در زيانست خائف ز خدای در امانست

بينا شود آنکه يافت عبرت فهميد و بعلم يافت و صلت

الثامنه و التسعون بعد المائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۱۹۸) و قال عليه السّلام: لتعطفنّ الدّنيا علينا بعد شماسها عطف الضّروس على ولدها، و تلا عقيب ذلک: «وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوارِثِينَ » - ۵ - القصص».

اللغه

(شمس) شموسا و شماسا: امتنع و أبى، و له تنكّر و أبدى له العداوه و همّ له بالشرّ - المنجد - (الضّروس) الناقه سيّئه الخلق تعضّ حالبها ليبقى لبنها لولدها و ذلک لفرط شفقتها عليه.

المعنى

قال الشارح المعتزلى: و الاماميّه تزعم أنّ ذلک وعد منه بالامام الغائب الّذى يملک الأرض فى آخر الزّمان، و أصحابنا يقولون: إنّه وعد بامام يملک الأرض

و يستولى على الممالك، و لا يلزم من ذلك أنّه لا بدّ أن يكون موجودا و إن كان غائبا إلى أن يظهر بل يكفى فى صحّه هذا الكلام أن يخلق فى آخر الوقت، و بعض أصحابنا يقول: إنّه إشاره إلى ملك السّفاح و المنصور - إلخ.

أقول: نلفت نظر القراء الكرام إلى الاتفاق على صدور هذه الجمله منه عليه السّلام، و دلالتها على اعتقاد الاماميّه قطعيّه أيضا، لأنّ التعبير بلفظه علينا صريح فى أهل البيت خصوصا بقرينه الايه التى تلاها عليه السّلام.

و بشاعه هذه التأويلات الّتى ذكرها ظاهره و خصوصا ما نقله عن بعض أصحابه من تطبيق كلامه على ملك السّفاح و المنصور العدوّ القاتل لبنى علىّ عليه السّلام بلا ترحّم و عطوفه.

الترجمه

فرمود: دنيا پس از روگردانيها و چموشيهاى خود بما روآورد با همان مهربانى مادّه شتر - ناسازى كه شير را براى كره اش ذخيره كند - بر كره خود، و دنبال آن اين آيه را تلاوت كرد: «مى خواهيم منّت نهيم بر آنانكه ضعيف شمرده شدند در روى زمين و آنانرا أئمّه و وارث پيمبران سازيم - ۵ - القصص»

التاسعه و التسعون بعد المائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۱۹۹) و قال عليه السّلام: اتّقوا اللّه تقيّه من شمّر تجريدا، و جدّ تشميرا، و أكمش فى مهل، و بادر عن وجل، و نظر فى كرّه الموئل و عاقبه المصدر، و مغبّه المرجع.

اللغه

(أكمش): أسرع، (المهل): الامهال: (الكرّه): الرّجعه (الموئل): المرجع (المغبّه): العاقبه و يقال: شمّر فى أمره أى خفّ و أسرع من التشمير فى الأمر

و هو السرعه فیه و الخفّه - مجمع البحرین.

الاعراب

تقیّه من شـمّر، مفعول مطلق نوعی مضاف إلی الموصول، تجریـدا حال بمعنی مجرّدا، و کذلک تشـمیرا بمعنی مشـمّرا، و یمکن أن یکونا مفعولا له لما قبلهما.

المعنی

التقوی المحافظه عن الوقوع فی الالام و المکاره و السـخط و العذاب، و ینشأ من النظر فی العاقبه و تشخیصـها علی وجه الیقین و الهرب من الوقوع فی المحذور و انتهاز الفرصه لذلک.

و قـد بیّن علیه السّـلام فی هـذه الجمـل کلّ هـذه الامور فحثّ علی التّهیؤ فی الهرب بالتشـمیر و الجـدّ و انتهاز الفرصه لـذلک و المبادره إلیه بالوجل و النظر فی العواقب.

الترجمه

فرمود: از خـدا بپرهیزیـد چون کسـی که دامن بکمر زده و آماده شـده و کوشـش مردانه دارد و در سـر فرصت می شـتابد، و با هراس سبقت جسته و رسید به آینده و سرانجام خود را درست سنجیده.

بترس از خدا همچو مردی دلیر که آماده گردد به پیکار شیر

بفرصت شتاب آورد در کمین کند سبقت از بیم و از خشم کین

بسنجد سرانجام برگشت را درو کردن حاصل کشت را

المتمم للمائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۰۰) و قـال علیه السّـلام: الجود حـارس الأعراض، و الحلم فـدام السّـفیه، و العفو زکـاه الظّفر، و السّـلوّ عوضک ممّن غـدر، و الاسـتشاره عین الهـدایه، و قد خاطر من اسـتغنی برأیه، و الصّبر یناضل الحدثان و الجزع من أعوان الزّمان، و أشـرف الغنی ترک المنی.

و كم من عقل أسير عند هوى أمير، و من التّوفيق حفظ التّجربه و الموده قرابه مستفاده، و لا تأمنّ ملولا.

اللغه

(حرسه) حراسه: حفظه (الفدام): ما يوضع فى فم الابريق ليصفّى ما فيه و الخرقه الّتى يشدّ بها المجوسى فمه للحلم عن السفه باعتبار أنّه يسكته (و سلوت) عنه سلوا من باب قعد: صبرت عنه.

أصل المناضله المراماه ثمّ اتّسع فيه فيقال: فلان يناضل عن فلان إذا تكلّم عنه بعذره، و (مللته) و مللت منه من باب تعب و ملاله: سئمت و ضجرت و الفاعل ملول - مجمع البحرين.

الاعراب

و كم من عقل أسير: كم خبريّه مبتدأ و من عقل تميز له و أسير صفه للعقل عند هوى أمير، ظرف مستقر مضاف خبركم، و من التوفيق، ظرف مستقرّ خبر حفظ التجربه قدّم عليه لرعايه السجع.

المعنى

قد جمع عليه السّلام محاسن الأخلاق و فضائلها الّتى ترتبط بالاجتماع السّليم و تشكل النظام الحكيم فى ثلاث عشره كلمه كلّها قضايا قياساتها معها و ساقتها على اسلوب حكيم تفيد الحكم و الدليل عليه.

فحثّ على الجود بقوله: الجود حارس الأعراض فدلّ على أنّ العطاء و الانفاق لا يكون بلا عوض بل يحصل به أثمن الأعواض و هو حفظ العرض و الاحترام عن الهتك بالسّب و الغيبه من الأراذل و ذوى الفاقه.

و أشار إلى أنّ الحلم يسكت السّفيه و يشدّ فمه عن مزيد لغوه و تهتّكه فهو فدام على فيه و سدّ لاظهار ما فيه.

و الظفر أثمن مكتسب للبشر و أغلا فائده حصلت له و ينبغى إخراج الزكاه عنها و زكاته العفو عن المغلوب.

و الغدر يوجب حرقه فى القلب و لا يصلحها إلّا السلوّ و الاصطبار.

و أحسن دليل على حسن العواقب هو الشورى مع أهله، فكأنّه عين الوصول إلى المقصد.

و من ترك الشور فى أمره و استغنى برأيه عرض نفسه للخطر، و أوقعها فى الضرر.

و الحوادث مصطفه تجاه الانسان و لا بدّ من الدّفاع و المبارزه معها بالصّبر.

فانّ الجزع بنفسه عون على الزّمان فى ظفر الحدثان على الانسان.

و لا يمكن تحصيل المنى بالأموال الطائله و الثروه البالغه و ما يتحصّل منها بها يتحمل الانسان فى سبيله جهودا يكاد يندم من طلبها، فأشرف الغنى هو تركها.

و الامراء مستبدّون غالبا و يتبعون أهواءهم و شهواتهم فالعقول أسيره فى يدهم لا تقدر على ردعهم عن أهوائهم سواء كان عقلهم أنفسهم أو عقل من وقع تحت سلطانهم.

و حفظ التجارب و الاعتبار عنها للمستقبل من التوفيق فى طلب السعاده و الخير و من أهمّ أسبابه.

و المودّه المكتسبه من الأجانب تقوم مقام القرابه فى الاستعانه و قضاء الحوائج حتّى يعبّر عن الصديق الوفىّ بالأخ و إذا كان ذا سنّ و شرف بالأب و الامّ.

و الشخص الملول الّذى يضجر عن الأعمال لا يكون أمينا على الخدمه و لا على المال، لأنّه بكسالته و ضجره عن العمل لا يؤدّى حق الخدمه و لا يحفظ المال و يرعاه.

الترجمه

فرمود: بخشش پاسبان آبروست، و بردبارى پوزبند بيخرد، و گذشت زكاه پيروزيست، خودداری و بردبارى عوضى است از عهدشكنى و خيانت ديگران و مشورت كردن خود بمقصود راه يافتن است.

هر كس خودسرانه كار كند دچار خطر است، شكيبائى مبارزه با حوادث است و بيتابى خود كمك زمانه كجرو است، بهترين ثروت ترك آرزوها است، چه

بسیار خردی که أسیر هوسرانی امیریست، تجربه اندوزی خود توفیقی است، و دوستی و مهربانی مردم قرابتی است که بدست آمده، هرگز نباید زودرنج را أمین خود کنی.

پاسبان آبرو کن، بخششت بردباری پوزبند جاهلت

در گذشت أز ظفر باشد زکاه خود نگهداری عوض أزبی وفات

مشورت کن تا بمقصودت رسی خودسری باشد خطر بر هر کسی

صبر میباشد دفاع از حادثه خود جزع یاری بود بر کارثه

گر توانی بگذری از آرزو در کف آوردی غنا با آبرو

ای بسا عقلی که در بند و أسیر از هوسرانیّ سوزان أمیر

تجربه توفیق را پیشت کند دوستی بیگانه را خویشت کند

زودرنجان را امین خود مگیر بشنو این اندرزها از رأی پیر

الحادیه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۰۱) و قال علیه السّلام: عجب المرء بنفسه أحد حسّاد عقله.

المعنی

الانسان مع صغر جثمانه یمثّل العالم الکبیر بما فیه من الموافقات و المخالفات و الأنداد و الأضداد، و النور و الظلمه، و الصّحو و السحاب، فالعقل أشرق الکواکب فی سماء وجود الانسان یشرق علی جمیع حواسه و أعضائه کنجم ثاقب، و لکن العجب بالنفس عدوّه و حاسده، یمنع من نوره کالسحاب المظلم المانع من نور الشمس فیصیر وجود الانسان بسبب العجب مظلما مدلهمّا ینبعث منه الوحشه و الحذر و الخوف و الخطر.

الترجمه

فرمود: خودبینی یکی از حسودان خرد خود انسانست.

اگر خودبین شدی تاریک گردی حسود عقل تو خودبینی تو است

الثانیه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۰۲) و قال علیه السّلام: اغض علی القذی و إلّا لم ترض أبدا.

اللغه

(الاغضاء): التغافل عن الشیء و الاغضاء إدناء الجفون بعضها ببعض، و منه قول القائل فی مدح علیّ بن الحسین علیهما السّلام:

یغضی حیاء و یغضی من مهابته فلا یکلّم إلّا حین یبتسم

(القذا) بالفتح و القصر: ما یقع فی العین و الشراب من تراب أو تبن أو وسخ أو غیر ذلک - مجمع البحرین.

المعنی

نبّه علیه السّلام إلی أنّ شئون الحیاه فی هذه الدّنیا مشوبه بالمکدّرات، سواء کان من الأولاد أو الزوجات أو الأحبّاء أو الأعداء، فلا یخلو أیّ انسان ممّا یکدّره و یخالف هواه و ما اشتهاه، فلا بدّ من الاغضاء و صرف النظر عمّا یخالف مشتهاه و یخلق لنفسه رضا و راحه من الحیاه، و إلّا فلم یرض أبدا و لا یتهیّأ لأحد کلّ ما یرضاه و یتمنّاه.

الترجمه

فرمود: چشم بربند از خار و خاشاک جام زندگی، و گرنه هرگز دلپسند تو نگردد.

چشم بر بند از خس و خاشاک دهر ورنه باشد زندگیت جام زهر

الثالثه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۰۳) و قال علیه السّلام: من لان عوده کثفت أغصانه.

اللغه

(العود) ج: عیدان و أعواد: الخشب، الغصن بعد أن یقطع - المنجد.

المعنی

لین العود کنایه عن قبول الانعطاف فی إجراء الامور، و حسن العشره مع الأحبّاء و الأصدقاء و الوفود، فمن کان کذلک یرغب النّاس فی صحبته و صحابته و یمیلون إلی معاشرته، و یوادّونه فیکثر رفاقه و أنصاره و قد کنّی عن ذلک بقوله علیه السّلام (کثفت أغصانه)أی التفّت حوله الأعوان و الأصدقاء فیصیر کشجره کثیره الغصن ملتفّه الفروع، و قد أشار إلیه قوله تعالی«۲۴- إبراهیم-: «أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ ضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً کَلِمَهً طَیِّبَهً کَشَجَرَهٍ طَیِّبَهٍ أَصْلُها ثابِتٌ وَ فَرْعُها فِی السَّماءِ ».

الترجمه

فرمود: هر کس نرمش و گرایش دارد، دوستان و یاوران او فراوانند.

هر که را سازش بود با مردمان دور او پر می شود از یاوران

الرابعه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۰۴) و قال علیه السّلام: الخلاف یهدم الرّأی.

المعنی

قلب الانسان مرآه صقیله إذا واجه الامور و نظر فیها ینطبع فیه حقائقها و ینکشف لدیه مالها، و کشف الحقیقه و الاهتداء إلی عواقب الامور عباره عن الرأی المنظور و إنّما سمّی النظریه و الحکم فی القضایا رأیا، لأنّه یراه ذو اللّب الصافی و الفکر الثاقب، فاذا واجه الخلاف و الاختلاف صار کمرآه أظلمته الصدی، فلا یصل إلی الحقّ و الهدی.

و یمکن أن یکون المقصود أنّ الخلاف یمنع من العمل بالرّأی الصحیح فیهدمه بهذا الاعتبار، کما أنّه بعد وصول الخبر إلی الرّسول صلّی اللّه علیه و آله بنزول جیش المشرکین

فی احد أعلن رأیه بالتحصّن فی قلاع المدینه و عدم الخروج فی میدان احد للقتال معهم، و لکن خالفه جمع من أصحابه فهدموا رأیه صلوات اللّه علیه.

الترجمه

فرمود: مخالفت، رأی را خرد میکند.

چون خردمند مخالف بیند رأی خود را ز میان برچیند

الخامسه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۰۵) و قال علیه السّلام: من نال استطال.

المعنی

أصعب الوظائف حفظ العدل فی الامور فی تقلّب الأحوال و تبدّل حالات الرّجال و خصوصا لمن کان فقیرا فأغنی، أو وضیعا فصار رفیعا، أو نال أماره، و لا یقدر علی ذلک إلّا الأوحدی من الناس کالمعصومین أو المرتاضین المثقفین أو من تلاهم فی التربیه و الدّین، و قد أشار إلی العدول عن سبیل العدل لمن نال مالا بعد الفقر و شرفا بعد الضعه، و أماره بعد العطله بقوله:(من نال استطال) أی یصول علی غیره و یتحکّم علی النّاس بمیله.

الترجمه

فرمود: هر کس بنوائی رسد، دست درازی آغازد

بینوا چون بخود نوائی دیددست افشاند هر گلی را چید

السادسه بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۰۶) و قال علیه السّلام: فی تقلّب الأحوال علم جواهر الرّجال.

اللغه

(جوهر) كلّ شيء جبلّته المخلوق عليها يقال: جوهر الثوب جيّد وردىّ و نحو ذلك - مجمع البحرين.

الاعراب

فى تقلّب الأحوال، ظرف مستقر خبر مقدّم، و علم مبتداء مؤخّر، و هو مصدر من المبنىّ للمفعول مضاف إلى النائب عن الفاعل، أى يعلم جواهر الرّجال فى تقلّب الأحوال.

المعنى

الأحوال الطارءه على الانسان مختلفه، منها موجبه للسرور، و منها موجبه للألم و النفور، فمواجهه الانسان مع كلّ حال تؤثّر فيه أثرا خاصّا، و النفوس مختلفه تجاه هذه التأثّرات و الانفعالات، فمنها ما تتأثّر من المناظر الشهويه أكثر و منها ما تتعلّق بالأموال أكثر، و منها ما تتوجّه إلى الجاه، فالتجربه محك لجوهر كلّ فرد من الأفراد، و تقلّب الأحوال بوته يذوب فيه جوهره و يخرج منها ذهبا أو فضه أو رصاصا أو غيره، و النّاس معادن كمعادن الذّهب و الفضّه.

الترجمه

فرمود: گوهر مردان در آزمايشگاه ديگرگونى أحوال معلوم مى شود.

دگرگونى حال و وضع زمان نشان مى دهد گوهر مردمان

السابعه بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۰۷) و قال عليه السّلام: حسد الصّديق من سقم المودّه.

المعنى

الصّديق السّليم من يرى نفع الصّديق نفعه، و ضرّه ضرّه، و نعمته نعمته، و على هذا المنوال، و هو الّذى قال علىّ عليه السّلام لابنه الحسن: يا بنىّ ابذل نفسك و مالك

لصـديقك، فاذا كان الصـديق بتلك المنزله من صـديقه فلا معنى لأن يحسـده، لأنّ الحسـد تمنّى زوال نعمه المحسود، فاذا ظهر الحسد ممّن يدّعى الصداقه و الودّ يدلّ على خلل فى صداقته و مودّته، و كذب فى دعواه.

الترجمه

فرمود: حسد بردن بر دوست، از نادرستى در مهر اوست.

حسد بر دوست گر گردید پیدا شود بیمارى مهرش هویدا

الثامنه بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۰۸) و قال عليه السّلام: أكثر مصارع العقول تحت بروق المطامع.

المعنى

الحياه صـراع مستمرّ و تنازع دائم بين النور و الظلمه، و بين الخير و الشرّ و متى ينتهى هذا الصراع و التنازع؟ و إلى أين يستمرّ؟ و قـد تمثّـل عليه السّـلام فى هـذا الكلام تنازع و معركه فى عالم وجود الانسان يقابل فيه العقل مع الطمع، فالعقل من عالم النّور، و الطمع من عالم الظلمه، العقل بطل روحانى، و الطمع عـدوّ ظلمانىّ شـيطانى فقام الطمع فى هـذا الميـدان بالخـداع و كمن للعقل بـارائه مـا يشـبه النّور، و عبّر عنه عليه السّـلام بـالبرق السـاطع، من طغيـان الطمع يراه الطّامع ماء و هو كسـراب بقيعه، فيثور القوى الشـهويّه فى ضوء هـذا البرق و تهجم على العقـل فى حصـنه الحصـين و تؤسـره و تصـرعه غالبـا، و تغلب عليه بثورانه و هيجـانه، فتستعبده و تسترقّه فيصير ذليلا خاضعا، و هذا من أبلغ التعبير فى الحذر عن الانقياد للمطامع مهما كانت برّاقه شوّاقه.

الترجمه

كشتارگاه خردها، بيشتر در پرتو دروغين طمعها است.

خرد را مكش با طمع اى پسر مشو غرّه بر پرتو بى ثمر

التاسعه بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۰۹) و قال عليه السّلام: ليس من العدل القضاء على الثّقه بالظّنّ.

المعنى

قال ابن ميثم: أى من كان عندك ثقه معروفا بالامانه فحكمك عليه بالخيانه عن ظنّ خروج عن العدل، و هو رذيله الجور، و قال الشارح المعتزلى: هذا مثل قول أصحاب اصول الفقه: لا يجوز نسخ القرآن و السّنه المتواتره بخبر الواحد، لأنّ المظنون لا يرفع المعلوم - إلخ.

أقول: و التفسيران متقاربان، و الأظهر أنّ هذه الجمله متضمنه لدستور قضائى و المقصود أنّ القضاء يلزم أن يكون مستندا إلى دليل علمى و تحقيق قطعى فى مورد الحكم، و لا يصحّ الاعتماد على مجرّد الظنّ فى باب القضاء و صدور الحكم، فتدبّر.

الترجمه

فرمود: در شمار عدالت نيست كه در قضاوت اعتماد به مجرّد گمان شود.

العاشره بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۱۰) و قال عليه السّلام: بئس الزّاد إلى المعاد، العدوان على العباد.

المعنى

الظلم على النّفس بارتكاب المعاصى الّتى لا تمسّ حقوق النّاس كشرب المسكر مثلا أسهل توبه و أقرب إلى المغفره، و قد وعد اللّه المغفره على الظلم بالنفس فقال «۵۳ - الزمر -: «قُلْ يا عِبادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً ».

و أمّا إذا كان ظلما و عدوانا على العباد كالغيبه و أكل مال النّاس بغير حقّ فلا توبه له إلّا بأداء حقّ النّاس و تحصيل البراءه عنهم، و إلّا يبقى فى الذّمه إلى يوم المعاد و يؤاخذ عنه فيكون بئس الزاد.

الترجمه

فرمود: بد توشه اى است ستم بر بندگان خدا براى روز جزا.

توشۀ ناگوار روز قيامت ستم و ظلم ظالم است بامّت

الحاديه عشره بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۱۱) و قال عليه السّلام: من أشرف أفعال الكريم غفلته عمّا يعلم.

المعنى

من الأسماء الحسنى و الصّفات العليا للّه تعالى هو السّتّار، و مفهومه الاغضاء عن معاصى العباد و إلقاء الستر عليها، و هذا من كرمه العميم، فكان أشرف أعمال الكريم أن يصرف النظر عن سوء الأدب أو العمل السيّىء الصادر عن الغير و علمه، و قد شدّد الشرع الاسلامى فى تحريم الغيبه و ذكر عيوب النّاس و فرض على المسلمين الالتزام بهذه الكرامه لحفظ الأعراض، و صون الاجتماع عن التلاشى و الانحطاط.

الترجمه

فرمود: يكى از كارهاى بسيار شرافتمندانۀ مردم بزرگ و ارجمند اينست كه از آنچه مى دانند خود را بغفلت مى زنند و نادیده مى گيرند و چشم بر هم مى گذارند و مى گذرند.

أشرف كار كريمان اينست كه ز دانستۀ خود در گذرند

الثانیه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۱۲) و قال علیه السّلام: من کساه الحیاء ثوبه، لم یر النّاس عیبه.

الاعراب

ثوبه مفعول ثان لقوله کساه علی وجه التجرید کأنّه جرّد من الحیاء رجلا کاسیا و اعتبر نفس الحیاء ثوبا باعتبار آخر.

المعنی

الحیاء انفعال نفسانی یمنع عن ارتکاب القبائح و تلمس العیوب، و هو من أشرف الغرائز البشریه إذا لم یتجاوز عن حدّه و یتبدّل بنوع من الخمول و العزله عن تصدّی الامور الحسنه کالمعاشره مع النّاس و طلب المعاش، فیقول علیه السّلام إنّ الحیاء ثوب غیر مرئی یغطّی العیوب تاره بالاجتناب عن ارتکابها، و اخری بالسکوت عن إشاعتها و ذکرها و الجدّ فی استتارها.

الترجمه

فرمود: هر که را شرم بپوشاند، عیب او از مردم نهان ماند.

هر که از شرم جامه بر تن داشت چشم مردم ز عیب خود برداشت

الثالثه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۱۳) و قال علیه السّلام: بکثره الصّمت تکون الهیبه، و بالنّصفه یکثر المواصلون، و بالإفضال تعظم الأقدار، و بالتّواضع تتمّ النّعمه، و باحتمال المؤن یجب السّؤدد، و بالسّیره العادله یقهر المناوىء، و بالحلم عن السّفیه تکثر الأنصار علیه.

الاعراب

بكثره الصمت، جار و مجرور و هو ظرف مستقر خبر لقوله تكون قدّم عليه للاهتمام به و بيان أنّه هو المقصود بالافاده، و كذلك الحكمه فى تقديم الجار على متعلّقه فى سائر الجمل.

المعنى

قد نبّه عليه السّلام فى هذه الجمل على خصال عاليه لذوى الشئون السّاميه من الامراء و القاده و السّاده، فانهم أليق بهذه الخصال من العامّه و السوقه و الأنذال و قد نظمها فى سبع:

١ - الهيبه و الحشمه فى قلوب النّاس بحيث لا يجترء أحد فى التسابق عليه و قطع كلامه و الازدراء به فيلزم عليه مراعاه الصمت و عدم النطق بما لا يعنيه و عدم التوغّل فى الكلام مع معاشريه.

٢-الانصاف و العدل بينه و بين النّاس و رعايه الحقوق لذوى الحقوق، فيكثر المراجعه إليه و المواصله له.

٣-كثره البذل و العطاء على ذوى الحاجه و الاقتضاء، فيعظم قدره فى الأنظار.

۴-التواضع مع النّاس و مع المراجعين إليه يوجب تتميم نعمه قيادته و سيادته و استحكامها و دوامها.

۵-الرّئاسه و السّياده تستلزم تحمّل المؤنه و المصارف فى طرق شتّى.

۶-لا تخلو الرّئاسه و السودد من أعداء ألدّاء يناوؤن و يناضلون فى التغلّب عليها، و أقوى وسيله فى قهر المعارض هو التمسّك بسيره عادله تجلب قلوب العامّه و تدفع المناوىء.

٧-من تصدّى للرئاسه و التقدّم على الشعب لا بدّ له من مواجهه السفهاء لأنّ عددهم ليس بقليل بين المرءوسين، فلا بدّ من أن يكون حليما حتّى يكثر أنصاره

الترجمه

فرمود: هر چه خاموشى بيشتر حشمت أفزونتر، و بوسيلهٔ انصاف وابسته ها

فزونی گیرند، و با بذل و بخشش مقام بزرگ می شود، و با تواضع نعمت بکمال می رسد و با تحمّل مخارج بزرگی و سیادت پابرجا می گردد، و با روش دادگری و عدالت مخالف مقهور می شود، و بوسیلهٔ بردباری یاران فراوان بدست می آیند.

حشمت أر خواهی بگو کمتر سخن جمع کن ز انصاف گردت مرد و زن

بذل و بخشش رتبه ات بالا برد و ز تواضع نعمتت کامل شود

خرج گردن گیر تا آقا شوی با عدالت چیره شو بر مدّعی

بردباری با سفیهان شیوه ساز تا که أنصارت فزون گردند باز

الرابعه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۱۴) و قال علیه السّلام العجب لغفله الحسّاد عن سلامه الأجساد.

المعنی

وجّه ابن میثم غفله الحسّاد عن سلامه الأجساد و توجّه حسدهم إلی المال و الجاه، بأنّ سلامه الأجساد غیر مشهوده فتکون مغفولا عنها.

و وجّهها الشارح المعتزلی بأنّ ترک الحسد علی سلامه الجسد ناش عن شرکه الحاسد فی هذه النعمه، و ما یشارک الانسان غیره فیه لا یحسده علیه، و قال فی آخر کلامه: و یجوز أن یرید معنی آخر و هو تعجّبه من غفله الحسّاد عن سلامه أنفسهم و عدم علاج حسدهم.

أقول: و یؤیّده الاعتبار فانّ الحسد یذیب الجسد و یخلّ بسلامه الحاسد لأنّه أشبه بالحمی الدقیّه، و قد شاع بین النّاس ردع الحاسد بقولهم: اذهب و لازم الدّق، و الحکایه عن الحاسد بأنّه ابتلی بالدّق من النظر إلی نعمه رقیبه أو ندّه و یؤیّده ما یأتی فی أواخر هذا الفصل من قوله علیه السّلام: صحّه الجسد من قلّه الحسد.

الترجمه

در شگفتم از غافل بودن حاسدان از تندرستی و سلامت أبدان.

در شگفتم که حسودان خجل مانده از نعمت صحّت غافل

الخامسه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۱۵) و قال علیه السّلام: الطّامع فی وثاق الذّلّ.

اللغه

(الوثاق) بالفتح و الکسر لغه و هو فی الأصل حبل أو قید یشدّ به الأسیر و الدّابه.

المعنی

توجّه الطامع إلی من یطمع نائله یرسم حبلا- غیر مرئی جعله علی عنقه و ربط به علی مورد الطمع، فکأنّه رقّ أو دابّه مربوطه بالرّسن، و هذا معنی وثاق الذلّ.

الترجمه

فرمود: طمعکار در بند خواری گرفتار است.

طمعکار پابند در خواریست بزنجیر خود در گرفتاریست

السادسه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۱۶) و قال علیه السّلام: الإیمان معرفه بالقلب، و إقرار باللّسان و عمل بالأرکان.

أقول: و فی شرح المعتزلی المطبوع فی مصر بدار الاحیاء الکتب العربیه لعیسی البابی الحلبی و شرکائه بعد قوله «و قال علیه السّلام» ورد هذه الجمله:«و قد سئل عن الایمان».

الترجمه

فرمود: ایمان شناخت با دل، و اعتراف با زبان، و کردار با أرکان بدنست ابن میثم ارکان را به مساجد خمسه تفسیر کرده است که عبارت از پیشانی و دو کف دست و دو سر انگشت پاها است، و ایمان مورد کلام را بایمان کامل تفسیر کرده است، و شارح معتزلی این کلام را دلیل بر مذهب معتزله دانسته که عمل را جزء مفهوم ایمان دانند.

السابعه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۱۷) و قال علیه السّلام: من أصبح علی الدّنیا حزینا فقد أصبح لقضاء اللّه ساخطا، و من أصبح یشکو مصیبه نزلت به فإنّما یشکو ربّه، و من أتی غنیّا فتواضع [له] لغناه ذهب ثلثا دینه، و من قرأ القرآن فمات فدخل النّار فهو ممّن کان یتّخذ آیات اللّه هزوا، و من لهج قلبه بحبّ الدّنیا التاط قلبه [منها] بثلاث: همّ لا یغبّه، و حرص لا یترکه، و أمل لا یدرکه.

اللغه

(لهج): و قد لهج بالشیء بالکسر یلهج لهجا إذا أغری به و أولع فیه من اللّهج بالشیء الوقوع فیه. و هذا الشیء لا یلتاط بقلبی أی لا یلصق به - مجمع البحرین (أغبّ) القوم: جاءهم یوما و ترکهم یوما - المنجد.

الاعراب

بثلاث، اسم عدد حذف تمیزه و عوّض عنه التنوین ثمّ فسّر بعده، همّ لا یغبّه خبر مبتدأ محذوف.

المعنی

قد حذّر علیه السّلام فی هذا الکلام عن خمس خصال مذمومه هی امّهات الرذائل:

۱ - الحزن علی الدّنیا لفوت منفعه أو تلف مال أو غیره من متاع الدّنیا، فانّه ناش عن حبّ الدّنیا، و هو رأس کلّ خطیئه.

۲-الشکوی من المصیبه عند النّاس علی وجه الاعتراض باللّه فیکون شکوی من اللّه عند خلقه، و هی خطأ عظیم مهلک.

۳-التواضع للأغنیاء طمعا فی مالهم و عطایاهم أو خضوعا تجاه ما نالوه من دنیاهم، و هو یمسّ بکرامه البشریه، و إعراض عن اللّه إلی خلقه، فهو موبقه من الموبقات المهلکه.

۴-من قرأ القرآن و هو یفهم معناه فلم یعمل به و لم یهتد بهداه حتّی استوجب من اللّه العقوبه و دخل النّار، فهو غیر معتقد باللّه و الیوم الاخر، فکان قراءته للقرآن و تظاهره به نوعا من الاستهزاء بکلام اللّه، و هو کفر صریح و إن لم یظهر من فیه.

۵-من أولع بحبّ الدّنیا و کان علیها حریصا بمالها و جاهها و سائر شهواتها فقد ابتلی بأمراض مزمنه لا یفارقها، و هی الهمّ الدائم، و الحرص الملازم، و آمال متلاطمه لا تدرک.

الترجمه

فرمود: هر کس بر دنیا اندوه خورد بتقاضای خداوند خشم ورزیده، و هر کس از مصیبتی که بوی وارد شود بخلق شکایت برد محققا از خدای خود شاکی است و هر کس نزد توانگری آید و برای ثروتش بدو تواضع و کرنش کند دو سوّم دینش از دستش رفته باشد، و هر کس قرآن خوانده و فهمیده و مرده و بدوزخ رفته او از کسانی است که عقیده نداشته و آیات خدا را بیمایه و مسخره پنداشته، و هر کس از دل دوستدار و فریفته دنیاست سه درد بر دلش بچسبد: اندوهی دائم، و آزی پیوسته و آرزوئی ناشدنی.

هر که بر دنیا بود اندوهبار خشم کرده بر قضای کردگار

از مصیبت گر برد شکوی بخلق کرده شکوی از خدا در نزد خلق

هر که بر پای توانگر سر نهد از دو ثلث دین پاکش بگذرد

هر که قرآن خواند و داند که چیست لیک در دوزخ رود چون گشت نیست

از کسانی باشد آن بد عاقبت که بقرآن کرده استهزاء سمت

هر که بر دل حبّ دنیا نقش کرد بر دل خود این بلاها پخش کرد

همّ دائم، حرص لازم، آرزو که نیاید هرگز اندر دست او

الثامنه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۱۸) و قال علیه السّلام: کفی بالقناعه ملکا، و بحسن الخلق نعیما.

المعنی

الملک یستلزم السّلطه و نفوذ الأمر و النهی علی النّاس، و بهذا السبب کان ممّا یغتبط علیه و یجهد و یجاهد للوصول إلیه، و من قنع فقد تسلّط علی نفسه و قام بأمره و نهیه فکان ملک مملکه نفسه، و من حسن خلقه یتنعّم بماله أو بمال أصدقائه و لا یضیق علیه العیش و لا یتکدّر.

الترجمه

قناعت برای کامیابی از سلطنت بس است، و خوش خوئی برای برخورداری از نعمت و چه خوش سروده است:

کنج آسودگی و گنج قناعت ملکی است که بشمشیر میسّر نشود سلطان را

التاسعه عشره بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۱۹) و سئل عن قول اللّه تعالی عزّ و جلّ: «فَلَنُحْیِیَنَّهُ حَیاهً طَیِّبَهً »

- ۹۷ - النحل، فقال علیه السّلام: هی القناعه.

المعنی

قال الشارح المعتزلی: لا ریب أنّ الحیاه الطیبه هی حیاه الغنی، و قد بیّنا أنّ الغنی هو القنوع، لأنّه إذا کان الغنی عدم الحاجه فأغنی النّاس أقلّهم حاجه إلی النّاس، و لذا کان اللّه أغنی الأغنیاء لأنه لا حاجه به إلی شیء.

الترجمه

پرسیدندش از قول خدای تعالی «محققا ما بأو زندگانی خوش می دهیم» - ۹۷ النحل - در پاسخ فرمود: آن زندگی خوب، قناعت است.

العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۲۰) و قال علیه السّلام: شارکوا الّذی قد أقبل علیه الرّزق، فإنّه أخلق للغنی، و أجدر بإقبال الحظّ علیه.

المعنی

قد نبّه علیه السّلام فی هذه الحکمه العالیه إلی أصل اقتصادی کبیر قد جعلها الامم الراقیه و الشعوب المتقدّمه فی هذه العصور المشرقه بالعلم و الازدهار أساسا لحیاتها و بناء لمجتمعاتها، ألا و هو تأسیس الشرکات و المعاونه یدا بید للاسترباح من الکائنات فانّه من البدیهی أنّ الید الواحده قصیره و أنّ کلّ فرد مستعدّ لنحو من العمل المثمر فاذا اشترک جمع فی الانتاج یتصدّی کلّ واحد منهم ما یکون مستعدّا له و متخصّصا به، و یکثر العوامل المؤثره، فیحصل ربح أکثر و فوائد لا تحصل من عمل شخص واحد، و قد أشار علیه السّلام إلی أنّ بعض النّاس أکثر رزقا و أوفی حظا فی الحیاه و بالشرکه ینتفع من نصیبه و حظّه سائر الشرکاء.

الترجمه

فرمود: با کسی که روزی بدو روی آورده شرکت کنید، زیرا که شرکت با أفراد روزیمند برای تحصیل ثروت شایسته تر است، و برای بدست آوردن اقبال سزاوارتر.

بجوئید مردان روزی فراوان بشرکت در آئید در کسب آنان

کازین راه بهتر توان یافت ثروت توان بخت را رام خود کرد آسان

الحادیه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۲۱) و قال علیه السّلام: فی قوله عزّ و جلّ: «إِنَّ اللّهَ یَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسانِ » - ۹۰ - النحل»: العدل: الإنصاف، و الإحسان: التّفضّل.

المعنی

قال ابن میثم: و هو تعریف لفظ بلفظ أوضح منه عند السائل.

و قال الشارح المعتزلی: هذا تفسیر صحیح اتفق علیه المفسّرون کافه، و إنما دخل الندب تحت الأمر لأنّ له صفه زائده علی حسنه، و لیس کالمباح الّذی لا صفه له زائده علی حسنه - انتهی.

أقول: تفسیره علیه السّلام العدل بالانصاف بیان لموضوع الأمر فی الایه و أنها ناظره إلی الحقوق و الأموال و المعامله بین النّاس بعضهم بعضا، فالعدل أداء الحق و أخذ الحق سواء، و الاحسان هو الأداء فوق حقّ الاخذ أو بدون حقّ له علی المعطی، و حاصله الانفاق بلا عوض معاملی.

و یمکن أن یقال: إنّ الاحسان بمعنی التفضّل لیس مندوبا علی الاطلاق بل یصحّ أن یکون واجبا کفائیّا، فانه لو ترک الاحسان مطلقا یقع حیاه جمع من النّاس فی الخطر، کما أنّه یمکن أن یقال: إنّ الانفاق الواجب علی الاقارب یکون من باب التفضّل الواجب.

الترجمه

در تفسیر قول خدای تعالی «بدرستی که خدا فرمان داده است بعدالت و إحسان ۹۰ - النحل» فرمود: عدل بمعنی انصاف است، و إحسان بمعنی تفضّل و إنعام.

الثانیه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۲۲) و قال علیه السّلام: من یعط بالید القصیره، یعط بالید الطّویله. قال الرّضیّ رحمه اللّه: و معنی ذلک أنّ ما ینفقه المرء من ماله فی سبیل الخیر و البرّ و إن کان یسیرا فإنّ اللّه تعالی یجعل الجزاء علیه عظیما کثیرا، و الیدان ههنا عبارتان عن النّعمتین، ففرق علیه السّلام بین نعمه العبد و نعمه الرّبّ تعالی ذکره بالقصیره و الطّویله، فجعل تلک قصیره و هذه طویله لأنّ نعم اللّه أبدا تضعف علی نعم المخلوقین أضعافا کثیره، إذ کانت نعم اللّه أصل النّعم کلّها، فکلّ نعمه إلیها ترجع، و عنها تنزع - نقل عن الشرح المعتزلی ج ۱۹ - طبع مصر.

أقول: و قد بین ذلک فی آیات من القرآن کقوله تعالی: «مَثَلُ الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِی سَبِیلِ اللّهِ کَمَثَلِ حَبَّهٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِی کُلِّ سُنْبُلَهٍ مِائَهُ حَبَّهٍ وَ اللّهُ یُضاعِفُ لِمَنْ یَشاءُ وَ اللّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ » - ۲۶۱ - البقره»

الترجمه

فرمود: هر که با دست کوتاه بدهد از دست بلندی عوض بستاند.

سید رضی رحمه اللّه در شرح آن فرموده: یعنی هر چه مرد از مال خود در خیرات صرف کند و گر چه اندک باشد، خداوند پاداش بسیار و بزرگش بدهد

و دو دست دهنده و عوض دهنده در اینجا عبارت از همان دو نعمت است که داد و ستد شده، و آن حضرت نعمت بنده را از نعمت خدا جدا کرده، این را کوتاه و آنرا بلند دانسته، زیرا نعم خدا همیشه چند برابر نعمت آفریدگان اوست، زیرا نعم خدا أصل همه نعمتها است، و مرجع هر نعمتی بدانست و از آنست.

در راه خدا بدست کوتاه می بخش تو قربه إلی اللّه

وز دست بلند حق عوض گیر لا حول و لا قوّه إلّا باللّه

الثالثه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۲۳) و قال علیه السّلام لابنه الحسن علیه السّلام: لا تدعونّ إلی مبارزه و إن دعیت إلیها فأجب، فإنّ الدّاعی باغ و الباغی مصروع.

المعنی

المبارزه هو الدّعوه إلی القتال و تنجّر بقتل أحد المقاتلین غالبا، و کانت مرسومه فی المعارک القدیمه الجاریه بالأسلحه البارده من السیف و السّنان و الملاکمه و قد تقع بین اثنین متداعیین فی أمر من الامور، کفصل نهائی للخصومه و التنازع و یعبّر عنها بدوئل، فان حمل کلامه علی میدان الجهاد فیکون کلامه إرشادا إلی الحزم و عدم البدأه بالقتال مهما تأزّم الموقف کما کانت سیرته علیه السّلام فی الجمل و صفّین و إن حمل علی المعنی الثانی أو الأعمّ منها ففیه غموض و یحتاج إلی التأمّل.

الترجمه

بفرزندش حسن علیهما السّلام فرمود: مبادا بجنگ پیشدستی کنی و هم نبرد را بخوانی و اگر بدان خوانده شدی إجابت کن، زیرا خواستار آن یاغی است و ستمکار، و یاغی در هلاکت است خطاب بفرزندش:

فرمود حسن مخوان مبارز آغاز بجنگ نیست جائز

ور آنکه بدان شدی تو دعوت باید بکنی از آن إجابت

زیرا که مبارز تو یاغی است یاغی بهلاک خویش ساعی است

الرابعه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۲۴) و قال علیه السّلام: خیار خصال النّساء شرار خصال الرّجال:

الزّهو، و الجبن، و البخل، فإذا کانت المرأه مزهوّه لم تمکّن من نفسها، و إذا کانت بخیله حفظت مالها و مال بعلها، و إذا کانت جبانه فرقت من کلّ شیء یعرض لها.

اللغه

(زهی) الرّجل علینا فهو مزهوّ إذا افتخر، و کذلک نخی فهو منخوّ من النخوه و لا یجوز زها إلّا فی لغه ضعیفه (فرقت): خافت و الفرق: الخوف.

المعنی

أهمّ الأوصاف الممدوحه و الواجبه فی المرأه العفاف و الامانه، لأنها فی معرض شهوه الرجال الأجانب، و ملتهب العشق و الاحساس من کلّ جانب، و لأنّها صاحبه البیت و ربّتها و المستودع مال الزوج عندها و معروفه بالضعف لدی النّاس، فلا بدّ لها ممّا یجبر هذه الأخطار المتوجهه إلیها فی النفس و المال فیحسن منها الزّهو و التکبّر بحیث یمنعها ذلک عن نظرها إلی الأجانب أو طمع الأجانب فیها، و هذا التمنّع یعدّ فی الرّجل تکبّرا مذموما و فی المرأه تعفّفا ممدوحا.

کما أنّ إمساکها لما فی یدها من الأموال و ترک الاقدام علی البذل و الافضال ممدوح و إن عدّ من البخل أو الشحّ، لأنّ ذلک سدّ عن طمع الأجانب فی نفسها و عن طمع الغاصبین و السارقین لما فی یدها.

و الجبن یعینها عن الخروج فی الخلوات و السّفر فی ظلمه اللّیالی و الصحراوات

فیفیدها من الناحیتین مضافا إلی أنّ هذه الصفات تأثّرات ترتبط بالاحساس و الاحساس فی المرأه أقوی من الرّجل.

الترجمه

فرمود: بهترین خصال زنان بدترین خصال مردان است: تکبّر و ترس و بخل چون زن با تکبّر باشد بیگانه را بر خود راه ندهد، و چون بخیل باشد مال خودش و مال شوهرش را نگهداری کند، و چون ترسو باشد از هر چه بر او رخ دهد در هراس باشد.

آنچه در زن بود خجسته خصال بر شمر بدترین خصال رجال

چون تکبّر هراس و بخل دریغ شرح آنرا شنو باستعجال

زن با کبر خود نگه دار است ندهد بر مراد غیر مجال

ور که باشد بخیل حفظ کند مال خود را و شوی در هر حال

ور بترسد بخانه پابند است چون هراسد ز سوء استقبال

الخامسه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۲۵) و قیل له علیه السّلام صف لنا العاقل، فقال: هو الّذی یضع الشّیء مواضعه، فقیل له: فصف لنا الجاهل، فقال: قد فعلت. قال الرّضیّ رحمه اللّه: یعنی أنّ الجاهل هو الّذی لا یضع الشّیء مواضعه، فکأنّ ترک صفته صفه له، إذ کان بخلاف وصف العاقل.

المعنی

الجهل تاره یقابل بالعقل کما اعتبره الکلینی قدّس سرّه، فعنون صدر اصوله فی الکافی بقوله: کتاب العقل و الجهل، و تاره یقابل بالعلم کما هو المتبادر المعروف و قد وصف علیه السّلام العقل و حمل السئوال الثانی علی ما یقابله فقال علیه السّلام: قد وصفت

الجهل المقابل للعقل بتوصيف العقل، فاذا كان العاقل من يضع الشيء مواضعه كان الجاهل من لا يضع الشيء مواضعه إمّا بترك وضعه أصلا كمن ترك الصلاه رأسا، و إمّا بوضعه فی غیر موضعه کمن صلّی فی الدار المغصوبه عالما عامدا، و الجهل المقابل للعقل بهذا المعنی غیر الجهل المقابل للعلم، فانّه ربّما یکون عالما و یتعمّد عمل الخلاف.

و قد شرح المعتزلی هذا الکلام بما لا یناسب المقام، فیا لیت عقل و لم یضع الشیء غیر موضعه.

الترجمه

به آن حضرت عرض شد: خردمند را برای ما وصف کن، در پاسخ فرمود:

خردمند آن کسی است که هر چیزی را بجای خود نهد، پس بأو گفته شد، جاهل را برای ما وصف کن، در پاسخ فرمود: وصف کردم.

بعلی گفته شد که عاقل کیست گفت آن کس که هر چه داند چیست

نهدش جای خود که می شاید وانرهی را رود که می باید

گفته شد وصف کن تو جاهل را گفت وصف کردمش برای شما

السادسه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۲۶) و قال علیه السّلام: و اللّه لدنیاکم هذه أهون فی عینی من عراق خنزیر فی ید مجذوم.

اللغه

(العرق) بالفتح فالسکون: العظم الّذی اخذ عنه اللحم، و الجمع عراق بالضمّ و فی الحدیث ثرید و عراق - مجمع البحرین.

المعنی

قال فی الشرح المعتزلی: العراق جمع عرق و هو العظم علیه شیء من اللحم و هذا من الجموع النادره نحو دخل و دخال و توأم و توام.

أقول: و قـد جاء علیه السّـلام فی هـذا الکلام من عجیب التمثیل و التشبیه الموجب لکمال النفره و الانزجار عن حلال الـدّنیا و ما فیها من الحرام بما یقرب من حدّ الاعجاز فی الفصاحه و الاسلوب.

الترجمه

فرمود: سوگند بخداوند هر آینه این دنیای شـما پست تر است نزد من از تکه استخوان خوکی که در دست بیمار گرفتار بخوره و جذام است.

فرمود علی که طرفه دنیای شما اندر نظرم چه استخوانیست ز خوک

اندر کف مجذوم تهی گشته ز لحم می لیسد از آن نزار و خنگ مفلوک

السابعه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۲۷) و قـال علیه السّـلام: إنّ قوما عبـدوا اللّه رغبه فتلک عباده التّجّار و إنّ قوما عبـدوا اللّه رهبه فتلک عباده العبیـد، و إنّ قوما عبدوا اللّه شکرا فتلک عباده الأحرار.

الاعراب

رغبه، مفعول له لقوله: عبدوا، و الفاء فی قوله: فتلک للتفریع، و کذلک الکلام فی قوله: رهبه و شکرا.

المعنی

العباده تسـتلزم المعرفه و الایمان باللّه، و إلّا فتکون صوره بلا معنی، و درجات المعرفه متفاوته، و قد نبّه علیه السّـلام علی مراتبها فی هذا الکلام و بین لها ثلاث درجات:

معرفه الراغبین، و معرفه الراهبین، و معرفه الأحرار المتقین.

قال الشارح المعتزلی: هذا مقام جلیل تتقاصر عنه قوی أکثر البشر و قلنا إنّ العباده لرجاء الثواب تجاره و معاوضه إلخ.

أقول: قوله: معاوضه، لا يستقيم لأنّه إن عبد على وجه المعاوضه لا يتحقق قصد القربه و لا الاخلاص فتبطل العباده رأسا، و قوله عليه السّلام: فتلك عباده التجّار معناه قصد الاسترباح بالعمل لا معاوضه العمل مع الثواب.

الترجمه

فرمود: مردمى باميد و شوق ثواب خدا را بپرستند، اين پرستش تاجرانه است، و مردمى از بيم و هراس خدا را بپرستند، اين پرستش بنده ها است، و براستى مردمى خدا را بپرستند بپاس خداوندىش، اين پرستش آزادگانست.

خدا را پرستند قومى برغبت بود اين عبادت برسم تجارت

ديگر مردم از بيم حق مى پرستند عبادت دليل است بر اين كه عبدند

پرستند جمعى ديگر بهر شكرش ز أحرار اينست رسم پرستش

الثامنه و العشرون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۲۸) و قال عليه السّلام: المرأه شرّ كلها، و شرّ ما فيها أنّه لا بدّ منها.

المعنى

للرّجل مواجهه و ارتباط مع الشئون الدنيويه الّتى تمسّ حياتها من نواح شتّى، فمواجهه مع المال، و مواجهه مع الأعمال، و مواجهه مع الامراء، و مواجهه مع العمّال، و مواجهه مع الجيران و الأقرباء و الأولاد و هكذا.

و له فى هذه المواجهات مشاكل و مصاعب، و سهولات و مرافق، و خيرات و شرور ترجع إلى سوء سيره الرّجل فى الحياه أو حسنها، و إلى ما يقهره و يقدر له.

و أصعب هذه المواجهات هى المواجهه مع المرأه فى شتّى شئون الحياه و قد نبّه عليه السّلام إلى أنّ هذه المواجهه تكون شرا للرّجل من جميع النواحى: إن كانت فتّانه تسلب لبّه، و إن كانت قبيحه تروع قلبه، إن كانت زوجه تكلفه نفقتها، و إن كانت أجنبيه تجرّه إلى الفجور و الفضاحه، و إن كانت عدوّه تغلبه بالبهتان و الزور

حتّی یکون شرّ شرورها أنّها لا بدّ منها، و لا یمکن التخلّص عنها.

الترجمه

فرمود: زن همه بلا است و بدتر از خودش اینست که از این بلا گریزی نیست

زن بلا باشد و بدتر زین بلاآنکه بایست کشید این ابتلا

التاسعه و العشرون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۲۹) و قال علیه السّلام: من أطاع النّوانی ضیّع الحقوق، و من أطاع الواشی ضیّع الصّدیق.

اللغه

(وشی) به إلی السلطان: نمّ و سعی، فهو واش - مجمع البحرین.

المعنی

النّوانی هو التسامح و التکاسل عن العمل، و من انقاد لهذا الخلق السیّیء لا یقدم علی ما یجب علیه من أداء الحقوق المتعلّقه به لنفسه او لغیره، فیترک تدبیر نفسه بأداء العباده و المحافظه علی النظافه و تدبیر أمر عیاله و إصلاح ماله، و من أطاع النمّام و صدّقه فیما یحکی عن أصدقائه یترکهم و یعادیهم.

الترجمه

فرمود: هر کس خود را بسستی سپارد أداء حقوقی را واگذارد، و هر کس از گفتار سخن چین پیروی کند دوست خود را از دست بدهد.

هر که سستی گرفت حق بنهاد گوش نمّام دوست از کف داد

الثلاثون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۳۰) و قال عليه السّلام: الحجر الغصب فی الدّار رهن علی خرابها. قال الرّضیّ رحمه اللّه: و قد روی ما یناسب هذا الکلام عن النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله و لا عجب أن یشتبه الکلامان، لأنّ مستقاهما من قلیب، و مفرغهما من ذنوب - عن شرح المعتزلی ج ۱۹ طبع مصر -.

اللغه

عن الأزهری: (القلیب) البئر العادیه القدیمه مطویّه کانت أو غیر مطویّه و الجمع قلب (الذنوب) فی الأصل الدلو العظیم - مجمع البحرین.

المعنی

رهانه الحجر المغصوب علی خراب الدّار علی وجهین:

۱ - أنّه إذا طالبه صاحبه یلزم خراب الدار و ردّه إلیه مهما تکلّف من المؤنه و الضّرر، لأنّه مقدّم علیه.

۲ - أنّه بناء علی الظلم، و المبنیّ علی الظلم لا یدوم بل ینجرّ إلی الخراب و الدّمار.

الترجمه

سنک غصبی در ساختمان خانه گرو ویرانی آنست چه خوش سروده:

طاق کسری که بدادش همه بنیاد نماند خواجه را بین که ز بیداد نماید بنیاد

الحادیه و الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۳۱) و قال علیه السّلام: یوم المظلوم علی الظّالم أشدّ من یوم الظّالم علی المظلوم.

المعنى

قال ابن ميثم: و أراد بيوم المظلوم يوم القيامه، و خصّصه به لأنّه يوم انصافه و أخذ حقّه.

أقول: الأولى حمله على يوم المجازاه، فقد يتعجّل على الظالم فى الدّنيا بل لا يخلو الظلم من عقوبه و تلاف فى الدّنيا قبل العذاب و المجازاه فى الاخره.

الترجمه

فرمود: روز پيروزى ستمديده بر ستمكار سخت تر باشد از روز تسلّط ستمكار.

روز ستمكش چه در آيد ز شب بر سر ظالم چه يكى تيره شب

الثانيه و الثلاثون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۳۲) و قال عليه السّلام: اتّق اللّه بعض التّقى و إن قلّ، و اجعل بينك و بين اللّه سترا و إن رقّ.

المعنى

قد بحث المحقّقون فى غير واحد من العناوين من جهه أنّها قابله للتجزئه أم لا؟ منها عنوان الاجتهاد المبحوث عنه فى باب الاجتهاد و التقليد من الاصول فى فصل التجزّى و أنّه يقبل التجزيه، أم هو ملكه بسيطه غير قابله للتجزئه، و قد فسّر بعض التجزيه فى الملكات النفسانيه بالشدّه و الضعف.

و التقوى باعتبار أنّها من الملكات النفسانيه غير قابله للتجزئه فى حقيقتها و إنّما تقبل الشدّه و الضعف.

فالمقصود أنّ التقوى ناشئه عن العقيده الملازمه للخوف من عواقب المعصيه و لا بدّ للمسلم المؤمن أن تكون فيه درجه من التقوى و لو كانت ضعيفه، و أمارتها ترك بعض المعاصى لمجرّد الخوف من اللّه و عدم هتك ستر الربوبيّه و التظاهر بالتمرّد و الطغيان.

الترجمه

فرمود: تقوی داشته باش گر چه اندکی باشد، و میان خود و خدا پرده احترامی بدار ورچه نازک باشد.

تقوی مده از دست و گر کم باشد یکباره مدر پردهٔ رسوائی را

الثالثه و الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۳۳) و قال علیه السّلام: إذا ازدحم الجواب خفی الصّواب.

المعنی

هذه الحکمه ترجع إلی التربیه و التعلیم و إلی أدب اجتماعی و محاوری تقرّر طریق التفهیم.

و هی أنّه إذا سأل سائل عن مسأله یلزم أن یکون الجواب موجزا و صریحا و صادرا من مجیب واحد، فاذا ازدحم عدّه فی الجواب أو ازدحم مطالب مجیب واحد بطول الکلام و الاستطراد و التأییدات المتکثره یخفی الصواب علی السائل و لا ینال بالجواب المقنع، و هذا الکلام یجری فی الجواب عن الاعتراضات العلمیه.

و قد تفرّست لذلک فی مطالعه بعض مجلّدات العبقات تألیف العالم المتتبع المحقق السیّد ناصر حسین الهندی فی جواب ما ألّفه فی الرّد علی شبهات ألّفها أحد علماء السنّه، فکان الشبهه ملخّصا و مقرّرا فی أسطر، و الجواب مشتّتا فی مجلّد ضخم أو مجلّدات.

الترجمه

فرمود: چون پاسخ درهم شود سخن درست مبهم شود.

چه پاسخ شود مزدحم بر سؤال شود حق نهان در چه قیل و قال

الرابعه و الثلاثون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۳۴) و قال عليه السّلام: إنّ للّه تعالى فى كلّ نعمه حقّا، فمن أدّاه زاده منها، و من قصّر فيه [عنه] خاطر بزوال نعمته.

المعنى

حقيقه شكر النعمه أداء حقّها الإلهى، فمن الحقوق الالهيّه فى نعمه ما تقرّر حقّه بحدود معيّنه كالحقوق الزكويّه و الأخماس فى مواردها المفروضه و المندوبه و منها ما ندب إليه على وجه الاطلاق كالحثّ على نشر العلم و المعرفه، و إعانه الضعيف و المستغيث، و برّ الوالدين و صله الرحم و نحوها.

فاذا كان أداء الحقّ شكرا فيوجب مزيد النعمه و يكون ترك أدائه من أقبح الكفران الموجب لخطر الزوال.

الترجمه

فرمود: راستى كه براى خداوند در هر نعمتى حقّى است، هر كه آنرا بپردازد خداوند بر آن نعمتش بيفزايد، و هر كه در أداء آن حق كوتاهى كند در خطر زوال نعمت قرار دارد.

هر آن نعمت كه بخشيدت خداوند در آن حقّى است با تو جفت و پيوند

اگر پرداختى حقش فزايد و گر نه خود زوال نعمت آيد

الخامسه و الثلاثون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۳۵) و قال عليه السّلام: إذا كثرت المقدره، قلّت الشّهوه.

المعنى

هذه الحكمه قائمه على أصل معروف و هو: أنّ الانسان حريص على ما منع فمن قلّت مقدرته على ما يشتهيه من غذاء و نكاح و نحوهما يحسّ فى نفسه أنّه ممنوع

منهـا أو سـيمنع، لكون مقـدرته قليله و فى معرض الزوال فزاد حرصه عليه، و أمّـا إذا كـثرت مقـدرته و اطمـأنّت نفسه بوصول ما يشتهيه سكنت فورته و خمدت ثورته، و إذا نال من أشهى ما يبتغيه مرّات زالت عنه شهوته رأسا.

و من هنـا قيـل: إنّ العشق مولود التمانع و فراق المحبوب إمّا بتمنّعه عن التسـليم للمحبّ، و إمّا بالـدّلال عليه و منعه عن الوصل و أخذ النصيب.

الترجمه

فرمود: هرگاه نيرو و قدرت افزود خواست و شهوت بكاستى غنود.

هر چه در دسترس بود بسيار خواستش اندك آيدت بشمار

السادسه و الثلاثون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۳۶) و قال عليه السّلام: احذروا نفار النّعم فما كلّ شارد بمردود.

اللغه

(نفر) ينفر نفورا: أفزع. و (النعم): بقر و غنم و ابـل، و هو جمع لاـ واحـد له من لفظه، و جمع النّعم أنعـام يـذكّر و يؤنّث - مجمع البحرين.

المعنى

يمكن أن يكون النعم بمعنى الأنعـام الثلاـثه بقرينه لفـظ النفـار و الشارد فالكلام خرج مخرج المثل و الكنايه، و يمكن أن يكون جمع نعمه فلفظ النفار اسـتعاره عن زوالها، و المقصود الاعتناء بالنعمه إذا حصلت و التوجّه إلى الاستفاده منها و عدم التسامح فى ذلك اعتمادا على كثرتها أو رجاء تجدّدها بعد زوالها، فانه ربّما تزول و لا تتجدّد.

قال الشارح المعتزلى: هذا أمر بالشكر على النعمه و ترك المعاصى، فانّ المعاصى تزيل النعم.

الترجمه

فرمود: از رم دادن چهارپایان خودداری کنید که هر گریخته ای برنمی گردد

بنعمت بچسب ز دستش مدهکه هر رم زده خود نیاید بده

السابعه و الثلاثون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۳۷) و قال علیه السّلام: الکرم أعطف من الرّحم.

المعنی

قال ابن میثم: أی أشدّ عطفا، و یفهم منه أحد معنیین:

۱ - أنّ الکریم بکرمه أعطف علی المنعم علیه من ذی الرّحم علی رحمه، لأنّ عاطفه الکریم طبع، و عاطفه ذی الرّحم قد یکون تکلّفا و قد لا یکون أصلا.

۲ - أنّ الکرم یستلزم عاطفه الخلق علی الکریم و محبّتهم له أشدّ من عاطفه ذی الرّحم علی رحمه.

أقول: جعل عاطفه الکریم طبعا و عاطفه ذی الرحم تکلّفا أو منفیّه غیر مفهوم، و حمل کلامه علیه السّلام علی أحد المعنیین غیر لازم.

و الظاهر أنّ المقصود بیان التفاضل بین عطفین أحدهما ناش عن الکرم، و الاخر عن الرّحم، و الحکم بأنّ الأوّل أفضل، لأنّ الکرم فضیله نفسانیه فعطفها أثبت و أوفر، و الرّحم غریزه جسمانیه فعطفها معرض التزلزل و أقلّ مع أنّ الکریم یعطف علی الکلّ و یقصر عطف ذی الرّحم علی رحمه.

الترجمه

فرمود: ارجمندی مهرخیزتر است از خویشاوندی.

بیش باشد مهربانی کریم از پدر یا مادر و خویش لئیم

مهر مردم بر کریمان بیشتر باشد از خویشان و مادر یا پدر

الثامنه و الثلاثون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۳۸) و قال عليه السّلام: من ظنّ بك خيرا فصدّق ظنّه.

المعنى

من التوفيق و السعاده فى الفوز إلى الكمال فى امور الدّنيا و الاخره جلب اعتماد النّاس و حسن ظنّهم، فانّه يجعل الانسان محبوبا و معتمدا عند النّاس و عند اللّه، فينبغى حفظ هذه السعاده بتصديق من حسن الظنّ عملا و السّعى فى كون حسن الظنّ مطابقا للواقع و موافقا للحقيقه.

الترجمه

فرمود: هر كس بتو خوش گمانست گمانش را درست در آور.

هر كس بتو پندارد خيرى تو گمانش را تصديق كن و مى كوش تا آنكه نكو باشى

التاسعه و الثلاثون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۳۹) و قال عليه السّلام: أفضل الأعمال ما أكرهت نفسك عليه.

المعنى

قد فرض اللّه على عباده فرائض و ندبهم إلى السنن و كلّفهم ما يطيقون لرياضه نفوسهم و كسر شهواتهم، فكلّ عمل يخالف ميل النفس و هواها يكون أنفع فى تزكيه الانسان و تقرّبه إلى اللّه و تخلّصه من علائق الطبيعه و ملاذ الدّنيا، فيكون أفضل و أكثر أجرا، فانّ إكراه النفس على الأمر يكون لشدّته، فكلّما كان أشدّ كان أقوى فى رياضتها و أنفع فى تطويعها و كسرها، و بحسب ذلك يكون أكثر نفعا و أفضل أثرا و أجرا.

الترجمه

فرمود: بهترین کارها بدرگاه خدا آن کاریست که خود را بر آن وادار سازی

بهترین کاری بدرگاه خداکار پر رنجی است بر ضدّ هوا

نفس أمّاره از آن در زحمت استلیک عقل تو از آن در راحت است

الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۴۰) و قال علیه السّلام: عرفت اللّه سبحانه بفسخ العزائم، و حلّ العقود (و نقض الهمم، فی ج ۱۹ من ط مصر).

اللغه

(عزم) عزما و عزیما علی أمر: عقد قلبه علی فعله، العزیمه ج: عزائم الاراده المؤکّده.

المعنی

إنّ اللّه تعالی قد نصب لعباده دلائل کافیه علی معرفته و بیّنها لهم فی ضوء العقل و علی لسان أنبیائه و رسله، و نظمها فی خارج وجود الانسان و علی صفحات کتاب الکون الوسیع الناطق علی وجود الباری و الصانع بلسان طبیعی فصیح، و بوّبها علی أبواب لا تحصی من السماوات العلی، و بسیط الأرض و الثری، و أمواج البحر ذی الطمی و الشموس المشرقه فی الضحی، و الأقمار المنیره فی اللیل إذا سجی، و النجوم الثاقبه علی اولی النهی.

و دبّرها فی باطن الانسان و داخل وجوده اللّاصق به حتّی لا یعتذر بعذر فی الجهل به تعالی، بل فی التجاهل باللّه عزّ و علا، و قد نبّه علیه السّلام فی هذه الحکمه إلی درس معرفه اللّه من صفحات وجود الانسان بعینه، و دلّه علی مطالعه کتاب نفسه فی معرفه ربّه.

قال الشارح المعتزلی: هذا أحد الطرق إلی معرفه الباری سبحانه، و هو أن

يعزم الانسان على أمر و يصمّم رأيه عليه ثمّ لا يلبث أن يخطر اللّه تعالى بباله خاطرا صارفا له عن ذلك الفعل و لم يكن فى حسابه انتهى.

و أنتج منه أنّه لا بدّ من الاعتراف بمؤثر خارج عن وجود الانسان فى الصرف عن عزيمته و حلّ عقوده و نقض همّته، و لا يصل يد أحد إلى عمق وجود الانسان و مركز إرادته إلّا قدره اللّه الّذى خلقه فصوّره.

الترجمه

فرمود: من خداوند سبحانه را از اين راه شناختم كه تصميمهاى قطعى را از هم مى ريزد، و پيمانها را مى گسلد، و همّتهاى سخت را درهم مى شكند.

على آن شناساى پروردگار بعرفان حق شد چنين راهدار

خدا را شناسم كه تصميم را بهم مى زند من ندانم چرا

ز هم بگسلاند همه عقده ها بهم بشكند همّت اژدها

الحاديه و الاربعون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۴۱) و قال عليه السّلام: مراره الدّنيا حلاوه الاخره، و حلاوه الدّنيا مراره الاخره.

المعنى

الدّنيا لكلّ أحد نيل ما يشتهيه ممّا يوافق هواه و مجانبه ما يبغضه ممّا يخالف هواه، فالدّنيا لمن تيسّر له حلوه فى مذاقه، و من سلك طريق الاخره و طلب الفوز بسعادتها لا بدّ له من مفارقه الدّنيا أى مخالفه ما يهواه، فيحسّ المراره من هذه المفارقه لأنّ طلب الاخره يلازم الرّياضه عقلا و الانقياد لأوامر اللّه و رسله و الأئمه شرعا، و يستلزم ذلك ترك الهوى و المفارقه عن لذات الدّنيا حتّى يوصل إلى حلاوه الاخره.

الترجمه

فرمود: تلخ کامی دنیا شیرین کامی آخرتست، و شیرین کامی دنیا تلخ کامی آخرت.

تلخ کامی اندر این دنیای زشت هست شیرین کامیت اندر بهشت

ور تو شیرین کام از این دنیا شدی تلخ کام عالم عقبی شدی

الثانیه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۴۲) و قال علیه السّلام: فرض اللّه الإیمان تطهیرا من الشّرک و الصّلاه تنزیها عن الکبر، و الزّکاه تسبیبا للرّزق، و الصّیام ابتلاء لإخلاص الخلق، و الحجّ تقربه [تقویه] للدّین، و الجهاد عزّا للإسلام، و الأمر بالمعروف مصلحه للعوامّ، و النّهی عن المنکر ردعا للسّفهاء، و صله الرّحم منماه للعدد، و القصاص حقنا للدّماء، و إقامه الحدود إعظاما للمحارم، و ترک شرب الخمر تحصینا للعقل، و مجانبه السّرقه إیجابا للعفّه، و ترک الزّنا تحصینا للنّسب، و ترک اللّواط تکثیرا للنّسل، و الشّهادات [ه] استظهارا علی المجاحدات، و ترک الکذب تشریفا للصّدق، و السّلام أمانا من المخاوف، و الإمامه نظاما للأمّه، و الطّاعه تعظیما للإمامه.

اللغه

(التقربه) مصدر بمعنی التقریب. (منماه): مصدر میمی من النمو. (حقنا):

من حقنت دمه خلاف هدّرته. و (الجحود) هو الانكار مع العلم يقال: جحد حقّه جحدا و جحودا: أى أنكره مع علمه بثبوته - مجمع البحرين.

الاعراب

قوله: تطهيرا من الشرك: مفعول له لقوله: فرض، و هكذا نظائره إلى آخر الكلام.

المعنى

فى كلامه عليه السّلام مباحث عميقه مفصّله نلخّصها فيما يلى:

١ - الفرض يطلق على معان:

منها ما يقابل النفل فيقال: فريضه الظهر و نافله الظهر، فيدلّ على الوجوب و منها ما يقابل السنّه كقول الصادق عليه السّلام فى حديث بكير «السنّه لا تنقض الفريضه» فيدلّ على الواجب الأهمّ و ما يسمّيه الفقهاء ركنا.

و منها ما أطلقوه فى باب المواريث فقالوا: يرث بالفرض، و يقابله الارث بالرّدّ و المقصود من الفرض السهام المنصوص المقصود من الفرض السهام المنصوص عليها فى القرآن أو السنّه، و من الردّ ما يدلّ عليه عموم آيات الارث و أدلّته، و منه أخذوا الفرائض كعنوان لمسائل الارث.

و قد استعمل الفرض فى كلامه عليه السّلام بمعناه اللغوى البحت و هو التقرير و التثبيت بقول مطلق، فقوله:(فرض اللّه) أى قرّر اللّه كذا و كذا فيعمّ بمفهومه جميع المعانى المتقدمه، و يشمل الواجب و المندوب و الفرائض و السّنن المقرّره فى الشريعه الاسلاميّه من الاصول و الفروع، و الواجب و المندوب، فالايمان واجب اصولى، و الصّلاه فريضه فرعيّه واجبه، و السّلام سنّه مؤكّده مندوبه.

و قد خفى ذلك على الشارح المعتزلى فحمل كلامه على ردّ السّلام ليكون واجبا فقال:

و شرع ردّ السّلام أمانا من المخاوف، لأنّ تفسير قول القائل: سلام عليكم أى لا حرب بينى و بينكم، بل بينى و بينكم السّلام، و هو الصلح انتهى.

و حمله ابن میثم علی الاسلام فقال:

السابعه عشر: الاسلام و من غایاته الأمن من مخاوف الدّنیا، لصوله الاسلام علی سائر الأدیان، و من مخاوف الاخره و هو ظاهر، و روی السّلام و لما کان سببا للتودّد إلی الخلق کان أمنا من مخاوفهم.

أقول: و العباره فیما رأیناه من النسخ أثبت الجمله بلفظ السّلام و لم نطلع علی ما رواه، و السرّ فی تنظیمه علیه السّلام هذه الجمله فی ضمن الفرائض الهامه أنه کان منها فی صدر الاسلام لأنّ محیط جزیره العرب عهدئذ محیط الغاره و القتل و الغزو، و لا یلتقی اثنان لا یکون بینهما تواثق قبلی یعرف أحدهما الاخر أولا یعرفه إلّا أنه یأخذهما الخوف و الوحشه من اغتیال أحدهما للاخر، فکلّ أعرابی یأخذ سلاحه و یدور فی طلب الصّید و لا یبالی أن یصید حیوانا یستمتع بلحمه و جلده، أو إنسانا یستمتع بلباسه و ما معه من سلاح و عتاد و متاع.

فشرع الاسلام السّلام و جعله صیغه عقد الأمان بین متلاقیین، فاذ ترادّ بینهما هذه الصیغه تعهّد کلّ منهما ترک التعرّض للاخر فکان أهمیّته عهدئذ کأهمیّه الصّلاه و سائر الفرائض.

و قد نزل فی شأن السّلام آیات بلیغه فی القرآن فقال تعالی بعد الأمر بالقتال فی «۸۶ - النّساء -: «وَ إِذا حُیِّیتُمْ بِتَحِیَّهٍ فَحَیُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها » و قال تعالی فی «۹۴ - النّساء -: «وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقی إِلَیْکُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِناً تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَیاهِ الدُّنْیا ».

۲ - قد بیّن علیه السّلام فی صدر ما فرض اللّه الایمان، و علّله بأنه للتطهیر من الشّرک، فکان المقصود من الایمان هو الاعتقاد باللّه الأحد الواحد، و مرجعه إلی فرض عقیده التوحید، و هو من اصول الدّین بل أصل اصولها.

و قد قرّر المتکلّمون و الفقهاء أنّ التوحید واجب عقلیّ و لا یصحّ أن یکون واجبا شرعیّا و فرضا إلهیّا، فانه یستلزم الدّور الواضح و لم أجد من ذهب إلی أنّ التوحید واجب شرعی و فریضه إلهیّه و إن ذهب بعض إلی أنّ النبوّه واجب شرعی کابن

خلدون فی مقدّمته.

فلا بدّ من حمل قوله علیه السّلام: فرض اللّه، علی معنی أعمّ من الارشادی و التعبدی المولوی، و هل یجمعهما مفهوم واحد؟ فتدبّر، أو یحمل علی بعض الایمان فانّ الایمان قول و عمل کما ورد فی بعض الأحادیث، و الایمان یزید و ینقص کما فی بعضها، و له عشر درجات کما فی حدیث آخر، و هل یستقیم ذلک مع قوله: تطهیرا للشّرک؟ فتدبّر. ۳-قد علّل عل یه السّلام فی هذا الکلام من مهامّ المقرّرات فی شریعه الاسلام إلی أن بلغ تسع عشره، فهل تکون العلل التی ذکرها کما یظهر من إطلاق الکلام عللا تامّه فیستفاد من کلامه تسع عشر کبری فقهیّه تقرّر هکذا:

کلّ مطهر من الشرک فریضه، کلّ منزه عن الکبر فریضه، کلّ تسبیب للرّزق فریضه، کلّ ابتلاء لاخلاص الخلق فریضه، و علی هذا النّمط.

فانّ ظاهر التعلیل یقتضی اندراج موضوع الحکم الصغروی تحت هذه الکلّیه التی علّل بها و تکون کبری لها، فیسری الحکم إلی سائر الموضوعات و الموارد الغیر المنصوصه المشترکه مع المنصوص فی الاندراج تحت هذه الکبری التی علّلت به الحکم فی هذا الموضوع الخاص، و اصطلح علیه علماء الاصول بالقیاس المنصوص العلّه و جعلوه حجّه کقیاس الأولویّه، و استثنوا من کبری بطلان القیاس فی فقه الشیعه الإمامیه بل أخرجوهما منه موضوعا بأنّ الحکم فی الفرع منصوص مستفاد من عموم العلّه و من ظهور اللّفظ فی قیاس الأولویه.

و لکن لو جعلت هذه الکبریات التسع عشره کلّیات عامّه فقهیّه یستلزم فقه جدید و لا أظنّ الفقهاء یلتزمون بها، فتحمل علی بیان الحکمه فی هذه الأحکام و الحکمه لا تسری الحکم عن الموضوع المنصوص إلی غیره.

و قد ورد روایات کثیره فی بیان حکمه الأحکام الشرعیّه قد جمعها الشیخ المتقدّم الصّدوق رضوان اللّه علیه فی کتابه علل الأحکام فصار کتابا ضخما.

و لکن لا یستند الفقهاء فی إثبات الأحکام إلی کلّیات هذه العلل المرویّه مضافا إلی ما ذکرنا من أنّ المقصود من الفرض فی کلامه هذا أعمّ من الحکم الارشادی

و المولوی و من الوجوب و الندب، فلا یستفاد منها حکم الوجوب فی غیر المورد المنصوص.

۴ - قد اختلف علماء الاصول فی أنّ الداعی فی تشریع الأحکام المصالح و المفاسد المنظوره فی موضوعاتها، فکان الأحکام الشرعیّه کنسخه الطبیب فی بیان دواء المریض، أو المصلحه فی نفس جعل الحکم و التشریع، و یظهر من کلامه علیه السّلام تأیید القول الأوّل، و لا یسع المقام لتفصیل هذا البحث هنا.

الترجمه

فرمود: مقرّر داشت خداوند بر بندگان خود ایمان را برای پاک کردن دلها از آلودگی شرک، و نماز را برای شستشوی جانها از تکبّر، و زکاه را برای فراهم شدن وسیله روزی، و روزه را برای آزمودن اخلاص آفریدگان، و حجّ را برای نزدیک کردن مردم بدیانت، و جهاد در راه حق را برای عزّت و سرفرازی إسلام و أمر بمعروف را برای إصلاح وضع عمومی همه مردم، و نهی از منکر را برای باز داشتن کم خردان از تبهکاری، و صله رحم را برای فزونی شماره مسلمانان و قصاص را برای حفظ و حرمت خونها، و إقامه حدود و مجازاتهای إلهی را برای بزرگ شمردن خلاف در ارتکاب کارهای حرام.

و ترک شرب خمر را برای نگهداری و صیانت خرد، و بر کناری از دزدی را برای تثبیت پارسائی، و ترک زنا را برای حفظ و حمایت از نسب، و ترک لواط را برای بسیار شدن نسل، و گواه شدن و گواهی دادن را برای کشف حق در مورد انکار منکران حقّ حقداران، و ترک دروغ را برای احترام و تشویق براستگوئی و درود و سلام را برای آرایش از هراسها، و إمامت بر امّت را برای حفظ نظام ملّت اسلام، و فرمانبری از خدا و رسول و امام را برای تعظیم و بزرگداشت مقام رهبری و إمامت.

گفت علی: فرض نموده خدا بر همه ایمان که نماید رها

از بت و بتساز بشر یکسره أرض بشوید ز بت و بتکده

فرض نماز است برای نیاز تا که بشر را کند از کبر باز

فرض زکاتست سبب ساختن روزی از این راه بپرداختن

روزه ز اخلاص بود تجربه کو ز ریاضت ننماید گله

حج بکشاند بدیانت بشر عزت اسلام جهادی بفرّ

أمر بمعروف صلاح عوام نهی ز منکر بسفیهان زمام

خویش نوازی بفزاید عدد ریختن خون ز قصاص است سدّ

کیفر بدکار نماید عظیم در نظر خلق جنایت ز بیم

ترک می از بهر حفاظ خرد منع ز دزدیت عفاف آورد

ترک زنا حفظ نسب میکند ترک لواط است مزید عدد

مانع انکار شهادت بود درک شرافت بصداقت بود

فرض سلام از پی أمن از هراس أمر إمامت پی تنظیم ناس

فرض شده طاعت و فرمانبری از پی تعظیم امام أر بری

الثالثه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۴۳) و قال علیه السّلام: أحلفوا الظّالم - إذا أردتم یمینه - بأنّه بریء من حول اللّه و قوّته، فإنّه إذا حلف بها کاذبا عوجل [العقوبه] و إذا حلف باللّه الّذی لا إله إلاّ هو لم یعاجل لأنّه قد وحّد اللّه تعالی.

المعنی

الحلف و الیمین أحد رکنی فصل الخصومه فی المحاکم الشرعیّه و دستور القضاء الاسلامی، و قد صحّ عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أنه قال: «إنما أقضی بینکم بالبیّنات و الإیمان».

و الحلف فی غیر محضر القاضی الشرعی و أمره غیر جائز و غیر قاطع للخصومه

و على القاضى أن يكلّف من توجّه إليه اليمين أن يؤدّيها بصيغه مخصوصه، فكلامه عليه السّلام هذا دستور قضائى متوجّه إلى القضاه فى حلف من كان ظالما، و لكنّ الحلف جار فى أكثر المحاورات و الخطابات مجرى تأييد و دليل لقول القائل، و قد وقع فى كلامه عليه السّلام من الخطب و الحكم غير مرّه.

و هل يجوز حلف الخصم فى المحاوره كنحو من المباهله؟ له وجه و يشعر كلامه هذا بالجواز لعمومه و لما حكى عن الصادق عليه السّلام حلف الواشى عند المنصور بهذا الحلف فاصيب بالفالج فصار كقطعه لحم.

و قد روى الشارح المعتزلى عن أبى الفرج قصّه طويله فى معارضه يحيى بن عبد اللّه بن الحسن مع عبد اللّه بن مصعب الزبيرىّ تنتهى بانتساب يحيى إليه شعرا يحرّض فيه أخيه على الوثوب و النهوض إلى الخلافه، فأنكر الزّبيرى و حلف باللّه الذى لا إله إلاّ هو فقال يحيى: دعنى احلفه بالبرائه، فأبى الزبيرى، فاكره عليه فحلف و قام إلى بيته فتقطع و تشقق لحمه و انتثر شعره و مات بعد ثلاثه أيام - إلخ.

الترجمه

فرمود: ستمكار را اگر خواستيد سوگند بدهيد بأين صيغه سوگند بدهيد «بأنّه برىء من حول اللّه و قوّته» زيرا اگر بدين صيغه دروغ سوگند بخورد در عقوبتش شتاب شود، و اگر سوگند بخورد به «اللّه الّذى لا إله إلاّ هو» شتاب در عقوبت او نشود زيرا خداى تعالى را بيگانگى ياد كرده است.

الرابعه و الاربعون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۴۴) و قال عليه السّلام: يا ابن آدم كن وصىّ نفسك فى مالك و اعمل فيه ما تؤثر أن يعمل فيه من بعدك.

المعنى

نبّه عليه السّلام: على مزيد الاستعداد للموت بتقديم البرّ و الصدقات و هو حىّ فيجعل نفسه فى مقام أوثق وصىّ يختاره لنفسه على ماله بعده فعمل به هو نفسه.

الترجمه

فرمود: أی آدمیزاده خود را در مالت وصیّ و نائب مناب ساز و هر چه می خواهی وصیّ در مال تو پس از مرگت انجام دهد خودت انجام بده چه خوش سروده است:

برگ عیشی بگور خویش فرست کس نیارد ز پس تو پیش فرست

الخامسه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۴۵) و قال علیه السّلام: الحدّه ضرب من الجنون، لأنّ صاحبها یندم فإن لم یندم فجنونه مستحکم.

اللغه

(الحدّه) من الانسان بأو ما یعتریه من الغضب، و من الشراب سورته.

المعنی

الحدّه طغیان القوّه الغضبیّه، و هی کالقوّه الشهویّه الطاغیه عدوّه العقل و کما أنّ السکر الّذی یکون طغیان الشهوه و السرور یزیل العقل، فالحدّه الّتی تکون طغیان الغضب یزیله فیکون ضربا من الجنون، فإذا زالت الحدّه یندم صاحبها عمّا قاله أو فعله فی تلک الحاله، کالسّکران إذا أفاق، فان لم یندم فیکشف عن جنون فیه مستحکم.

الترجمه

فرمود: تندی خشم یک قسمی از دیوانگی است، زیرا گرفتار بدان از کردهٔ خود پشیمان می شود، و اگر پشیمان نشود دیوانگی او مسلّم است.

تندی خشم ز دیوانگی است که پشیمانی از آن بار آید

ور پشیمان نشود صاحب آن هست دیوانه علاجش باید

السادسه و الاربعون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۴۶) و قال عليه السّلام: صحّه الجسد من قلّه الحسد.

المعنى

بئس الـداء الحسـد، و قلّما يخلو عنه أحد، فهو نار ملتهبه تحرق الحاسد، و تخلّ بالصـحّه و تنشأ المفاسد، و ربّما يحسد الخلفاء و الامراء على السّوقه و الادباء ففى شرح المعتزلى نصّ ما يلى:

قال المأمون: ما حسدت أحدا قطّ إلاّ أبا دلف على قول الشاعر فيه:

إنّما الدّنيا أبا دلف بين باديه و محتضره

فإذا ولّى أبو دلف ولّت الدّنيا على أثره

الترجمه

فرمود: تندرستى از حسد كاستى است.

حسد مى خورد جسم و جان همچو دود تن سالم آرد دل ناحسود

السابعه و الاربعون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۴۷) و قال عليه السّـلام لكميل بن زياد النّخعى: يا كميل مر أهلك أن يروحوا فى كسب المكارم، و يـدلجوا فى حاجه من هو نائم، فو الّذى وسع سمعه الأصوات ما من أحد أودع قلبا سرورا، إلاّ و خلق اللّه له من ذلك السّرور لطفا، فإذا نزلت به نائبه جرى إليها كالماء فى انحداره حتّى يطردها عنه، كما تطرد غريبه الإبل.

اللغه

(راح) رواحا: جاء أو ذهب فى الرواح أى العشىّ و عمل فيه، و يستعمل لمطلق

الذّهاب و المضىّ - (أدلج) إدلاجا القوم: ساروا اللّيل كلّه أو فى آخره - المنجد.

(النائبه) المصيبه.

الاعراب

يا كميل: منادى معرفه مبنىّ على الضمّ، مر، أمر من أمر باسقاط همزتين منه تخفيفا.

المعنى

درس اجتماعى فى الصفوف العليا من مكتبه عليه السّلام ألقاه الى الناجحين من تلامذته و أصحابه الفائزين بالدّرجات العليا فى مكتبه، و هم كميل و رفاقه المشار إليهم بقوله: أهلك، فانّ المراد من الأهل هنا من فى طبقته من أصحابه وصل بهم التعليمات العلويه إلى درجه عليا من البشريه و هى الاستعداد لخدمه عباد اللّه قربه إلى اللّه و تحمّل المتاعب فى مثل تلك المكاسب المعنويّه.

فكأنّه عليه السّلام يولّى كميل على هؤلاء الأفاضل الأمجاد، و ينصبه أميرا لهم فى هذا الجهاد المعنوى، و يشير إليهم بكسب المكارم من خدمه عباد اللّه بالجدّ و التعب و السعى الّذى لا يعقّبه الكسل ليلا و نهارا و أمرهم بالسعى فى إنجاح حوائج النائمين طول اللّيل لرضا ربّ العباد و يعدهم عوضا له بلطف من اللّه خفى مهيب يجرى كالماء فى انحداره حتّى تطرد البلاء عنهم كطرد الابل الغريب عن المرعى.

الترجمه

خطاب بكميل بن زياد نخعى فرمود: بكسان خود فرما تا شبانه در كسب مكارم بكوشند و تا بامداد در انجام حوائج آنكه در خوابست تلاش كنند، سوگند بدان خدا كه هر آوازى را مى شنود، هيچكس دلى را شاد نسازد جز آنكه خداوند از آن شادى برايش لطفى بسازد، و چون حادثه ناگوارى بر او رخ دهد آن لطف بمانند آبى كه در سراشيب بريزد بر او فرود آيد تا آن حادثه ناگوار را از او دور كند و براند، چنانكه شتر بيگانه را از چراگاه دور ميكنند.

گفت على يار عزيزم كميل اى كه كنى پيروى از من بميل

امر بکن أهل و کسانت بشب بهر مکارم همه اندر طلب

حاجت آن کس که بخواب اندر است شب گذرانند که آید بدست

هیچکسی نیست که سازد دلی شاد که حل کرده ازو مشکلی

جز که خداوند ز شادی کند خلقت لطفی و ورا پرورد

تا اگرش حادثه ای رخ دهد لطف چه سیلی بن آن بر کند

باش کمیلا تو بمردانگی ثابت و همواره بفرزانگی

رنج خود و راحت یاران طلب سایهٔ خورشید سواران طلب

الثامنه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۴۸) و قال علیه السّلام: إذا أملقتم فتاجروا اللّه بالصّدقه.

اللغه

(الاملاق): الفقر یقال: أملق إملاقا إذا افتقر و احتاج - مجمع البحرین.

المعنی

قد ذکر فی غیر واحد من الأخبار أنّ الصدقه تقع علی ید اللّه قبل أن تصل إلی ید الفقیر، و قد وعد اللّه فی کتابه بالتعویض علیها أضعافا مضاعفه و أثبته کقرض علیه فقال تعالی «۱۱ - الحدید -: «مَنْ ذَا الَّذِی یُقْرِضُ اللّهَ قَرْضاً حَسَناً فَیُضاعِفَهُ لَهُ وَ لَهُ أَجْرٌ کَرِیمٌ ».

قال الشارح المعتزلی: «و جاء فی الأثر أنّ علیّا علیه السّلام عمل لیهودی فی سقی نخل له فی حیاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بمدّ من شعیر، فخبزه قرصا، فلمّا همّ أن یفطر علیه أتاه سائل یستطعم فدفعه إلیه فبات طاویا و تاجر اللّه تعالی بتلک الصّدقه انتهی.

الترجمه

فرمود: چون بسیار تنگدست شدید بوسیله صدقه دادن با خدا معامله کنید.

چون که گشتی فقیر و بیچاره دل بسودا سپار یکباره

هر چه داری همه تصدّق کن عوض نقد از خدا بستان

التاسعه و الاربعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۴۹) و قال علیه السّلام: الوفاء لأهل الغدر غدر عند اللّه، و الغدر بأهل الغدر وفاء عند اللّه.

المعنی

(الغدر) هو نقض العهد و ترک الوفاء بالمیثاق المؤکّد، و العهد قد یکون بین المسلم و غیره، و قد یکون بین غیر المسلمین بعضهم مع بعض.

أمّا فی القسم الأول فیجب الوفاء به، و قد نهی عن الغدر فی أخبار کثیره و کان من وصایا النبیّ صلّی اللّه علیه و آله إذا بعث سریّه إلی الغزو مع الأعداء و اهتمّ به المسلمون و تجویز الغدر فی کلامه هذا ناظر إلی القسم الثانی، و المقصود أنّ العهود غیر مانعه عن قبول الاسلام و قال ابن میثم: و ذلک أنّ من عهد اللّه فی دینه الغدر و عدم الوفاء لهم إذا غدروا لقوله تعالی:«وَ إِمّا تَخافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِیانَهً فَانْبِذْ إِلَیْهِمْ عَلی سَواءٍ إِنَّ اللّهَ لا یُحِبُّ الْخائِنِینَ »-۵۸-الانفال» قیل: نزلت فی یهود بنی قینقاع، و کان بینهم و بین الرّسول صلّی اللّه علیه و آله عهد فعزموا علی نقضه فأخبره اللّه تعالی بذلک و أمره بحربهم و مجازاتهم بنقض عهدهم، فکان الوفاء لهم غدرا بعهد اللّه، و الغدر بهم إذا غدروا وفاء بعهد اللّه انتهی.

أقول: فی مثل هذا المورد لا یکون ترک الوفاء غدرا، و إطلاق الغدر علیه بنحو من العنایه من باب المشاکله کقوله تعالی:«وَ جَزاءُ سَیِّئَهٍ سَیِّئَهٌ مِثْلُها »فانّ جزاء السیّئه لا یکون سیّئه حقیقه، فتدبّر.

الترجمه

فرمود: وفاء با پیمان شکنان پیمان شکنی محسوب است نزد خدا، و پیمان

شکنی با أهل غدر وفاداریست در نزد خدا چه خوش سروده:

با بدان بد باش، با نیکان نکو جای گل گل باش، جای خار خار

فصل

اشاره

نذکر فیه شیئا من اختیار غریب کلامه المحتاج الی التفسیر

(۱) فی حدیثه علیه السّلام:

اشاره

فإذا کان ذلک ضرب یعسوب الدّین بذنبه فیجتمعون إلیه کما یجتمع قزع الخریف. قال الرّضیّ رحمه اللّه: الیعسوب: السّیّد العظیم المالک لامور النّاس یومئذ، و القزع: قطع الغیم الّتی لا ماء فیها.

قال الشارح المعتزلی: أصاب فی الیعسوب، فأمّا القزع فلا یشترط فیها خالیه من الماء، بل القزع قطع من السحاب رقیقه سواء کان فیها ماء أ و لم یکن - إلخ.

أقول: یمکن دفع هذا الاعتراض بوجهین:

۱ - أنّه و إن لم یصرّح اللّغویّون فی تفسیر القزع بأنه لا ماء فیها، و لکن یستفاد ذلک من تعبیراتهم قال فی «المنجد»: «القزع: الواحده قزعه، کلّ شیء یکون قطعا متفرّقه، قطع من السحاب صغار متفرّقه» و القطع الصغار المتفرّقه من السّحاب لا ماء فیها قطعا و خصوصا إذا کانت رقاقا کما فسّره به المعتزلی، فانّ السحاب الماطر کثیف جدّا.

۲ - أنّه علیه السّلام أراد من کلامه مالا ماء فیها کما حمل علیه المعتزلی قول الشاعر:

«کان رعاله قزع الجهام» لأنّه علیه السّلام یرید الخفّه و السّرعه من هذا التشبیه و هی فی السّحاب بلا ماء أوضح.

و قال أیضا: و هذا الخبر من أخبار الملاحم الّتی کان یخبر بها علیه السّلام و هو

یذکر فیه المهدیّ الّذی یوجد عند أصحابنا فی آخر الزّمان، و معنی قوله (ضرب بذنبه) أقام و ثبت بعد اضطرابه، و ذلک لأنّ الیعسوب فحل النحل و سیّدها و هو أکثر زمانه طائر بجناحیه، فاذا ضرب بذنبه الأرض فقد أقام و ترک الطیران.

فان قلت: فهذا یشیّد مذهب الامامیّه فی أنّ المهدیّ خائف مستتر ینتقل فی الأرض و أنه یظهر آخر الزمان و یثبت و یقیم فی دار ملکه.

قلت: لا یبعد علی مذهبنا أن یکون الامام المهدیّ الّذی یظهر فی آخر الزمان مضطرب الأمر، منتشر الملک فی أوّل أمره لمصلحه یعلمه اللّه إلخ.

أقول: و یعترض علیه بما یلی:

۱-الیعسوب کما فی المنجد «أمیره النحل و ملکتها» و هی قلیله الطیران جدا فاذا طارت من محلّها یطیر معه کلّ النحل، فاذا استقرّت علی شجره أو عشبه تضرب بذنبها علیها و یستقرّ و تجتمع سائر النحل حولها و تحیط بها و تلازمها، فالجمله کنایه عن استقرار الامام و إظهار أمره لأتباعه، فیجتمعون إلیه سریعا و یحوطون به طائعین مخلصین لا یفارقونه أبدا، و هذا من محاسن الاستعاره و التشبیه فی إفاده المقصود لا مزید علیها، و یقرب من الکرامه و الاعجاز فی البیان، کما أنّه کذلک من جهه الاخبار بما یقع فی آخر الزمان.

۲ - لا اشکال فی أنّ ما أجاب به عمّا اعترضه علی نفسه تعسّف محض تشبّث فی الستر علیه بلفظه لا یبعد، مع أنّه بعید جدّا، فالاعتراض وارد و الجواب غیر طارد.

و قد ذکر ابن میثم لقوله علیه السّلام: ضرب بذنبه، تأویلات بارده أعرضنا عن ذکرها.

الترجمه

چون آخر الزمان شود پیشوای دین پرچم استوار سازد، و پیروانش بمانند تیکه های نازک أبر پائیز گردش فراهم شوند.

(۲) و فی حدیثه علیه السّلام:

اشاره

هذا الخطیب الشّحشح.

يريد الماهر بالخطبه الماضى فيها، و كلّ ماض فى كلام أو سير فهو شحشح، و الشّحشح فى غير هذا الموضع، البخيل الممسك.

اللغه

(شحشح) البعير: ردّ هديره و الصّرد: صوّت، و الطائر: طار مسرعا، الشحشح: الفلاه الواسعه، الرّجل الشجاع، الغيور، الخطيب البليغ و الشحشاح: الشحيح القليل الخير، السيء الخلق - المنجد - و زاد فى الشرح المعتزلى و الشحشح: الحاوى.

قال فى الشرح المعتزلى: و هذه الكلمه قالها علىّ عليه السّلام لصعصعه بن صوحان العبدى رحمه اللّه، و كفى صعصعه بها فخرا أن يكون مثل علىّ عليه السّلام يثنى عليه بالمهاره و فصاحه اللّسان، و كان صعصعه من أفصح النّاس، ذكر ذلك شيخنا أبو عثمان.

و عن اسد الغابه أنّ صعصعه كان من سادات قومه عبد القيس و كان فصيحا خطيبا لسا دينا فاضلا يعدّ من أصحاب علىّ عليه السّلام و شهد معه حروبه، و صعصعه هو القائل لعمر بن الخطّاب حين قسّم المال الّذى بعث إليه أبو موسى و كان ألف ألف درهم و فضلت فضله فاختلفوا أين نضعها فخطب عمر النّاس و قال: أيّها النّاس قد بقيت لكم فضله بعد حقوق النّاس، فقام صعصعه بن صوحان و هو غلام شاب فقال: إنّما نشاور الناس فيما لم ينزل فيه قرآن فأمّا ما نزل به القرآن فضعه مواضعه الّتى وضعها اللّه عزّ و جلّ فيها، فقال: صدقت أنت منّى و أنا منك، فقسّمه بين المسلمين.

و هو ممّن سيّره عثمان إلى الشام و توفّى أيّام معاويه و كان ثقه قليل الحديث انتهى.

الترجمه

از شرح معتزلى: على عليه السّلام اين كلمه را: (اين است سخنران تيز زبان) در وصف صعصعه بن صوحان عبدى رحمه اللّه فرمود: و همين بس است در افتخار صعصعه

که مانند علی علیه السّلام او را در سخنرانی و شیوائی گفتار بستاید، صعصعه از شیواترین مردم بود.

بستود علی صعصعه را گاه سخن کاینست سخنور ادیب اندر فن

(۳) و فی حدیثه علیه السّلام:

اشاره

إنّ للخصومه قحما. یرید بالقحم المهالک، لأنّها تقحم أصحابها فی المهالک و المتالف فی الأکثر، و من ذلک «قحمه الأعراب» و هو أن تصیبهم السّنه فتتعرّق أموالهم فذلک تقحّمها فیهم، و قیل فیه وجه آخر، و هو أنّها تقحمهم بلاد الرّیف، أی تحوجهم إلی دخول الحضر عند محول البدو.

اللغه

(القحمه) ج: قحم: الأمر الشّاق، المهلکه، القحم فی الخصومات ما یحمل الانسان علی ما یکرهه یقال: و للخصومه قحم أی ما یکره (الریف) ج: أریاف و ریوف: أرض فیها زرع و خصب (محل) المکان محولا: أجدب.

المعنی

قال ابن میثم: یروی أنه وکّل أخاه فی خصومه و قال: إنّ لها قحما و إنّ الشیطان یحضرها.

و قال الشارح المعتزلی: و هذه الکلمه قالها أمیر المؤمنین علیه السّلام حین وکّل عبد اللّه بن جعفر فی الخصومه عنه و هو شاهد.

أقول: لم یؤرّخ فی کلا الحدیثین تاریخ هذه الوکاله و أنّها کانت فی أیام الثلاثه و عند قضاتهم أو فی أیامه علیه السّلام، و لعلّ عدم حضوره فی محضر الدعوی من هذه الجهه و أراد بقحم الخصومه الابتلاء بطرحها عند من لا ینبغی.

الترجمه

برادرش را در باره محاکمه ای از جانب خود وکیل کرد و فرمود: ترافع پرتگاههائی دارد و شیطان در محضر آن حاضر می شود.

خصومت پرتگاه تلخ کامی است برای راد مردان خوش نمانیست

(۴) و فی حدیثه علیه السّلام:

اشاره

إذا بلغ النّساء نصّ الحقاق فالعصبه أولی. (قال: و یروی نصّ الحقائق، الشّرح المعتزلی ج ۱۹ - طبع مصر) و النّص: منتهی الأشیاء و مبلغ أقصاها کالنّص فی السیر لأنه أقصی ما تقدر علیه الدّابه، و تقول: نصصت الرّجل عن الأمر، إذا استقصیت مسألته لتستخرج ما عنده فیه، فنص الحقاق یرید به الإدراک لأنّه منتهی الصّغر و الوقت الذی یخرج منه الصّغیر إلی حدّ الکبر، و هو من أفصح الکنایات عن هذا الأمر و أغربها، یقول: فإذا بلغ النّساء ذلک فالعصبه أولی بالمرأه من أمّها إذا کانوا محرما مثل الإخوه و الأعمام و بتزویجها إن أرادوا ذلک، و الحقاق محاقّه الأمّ للعصبه فی المرأه و هو الجدال و الخصومه و قول کلّ واحد منهما للاخر «أنا أحقّ منک بهذا» یقال منه: حاققته حقاقا مثل جادلته جدالا، و قد قیل:

إنّ نصّ الحقاق بلوغ العقل، و هو الإدراک، لأنّه علیه السّلام إنّما أراد منتهی الأمر الّذی تجب فیه الحقوق و الأحکام، و من رواه «نصّ الحقائق»

فإنما أراد جمع حقيقه. هـذا معنى ما ذكره أبو عبيـد القاسم بن سـلام و الّـذى عنـدى أنّ المراد بنصّ الحقاق هنا بلوغ المرأه إلى الحدّ الّذى يجوز فيه تزويجها و تصـرّفها فى حقوقها، تشبيها بالحقاق من الابل، و هى جمع حقّه و حق و هو الّذى استكمل ثلاث سنين و دخـل فى الرابعه، و عنـد ذلك يبلغ إلى الحـدّ الّـذى يتمكّن فيه من ركوب ظهره و نصّه فى السـير، و الحقائق أيضا جمع حقّه، فالروايتان جميعا ترجعان إلى معنى واحد، و هذا أشبه ب ئ بطريقه العرب من المعنى المذكور أوّلا.

اللغه

(نصّ) نصّـا الشـىء: دفعه و أظهره، و العروس: أقعـدها على المنصّه. (حـاق) محـاقه و حقاقـا فى الأـمر: خاصـمه. الحقه ج حق و حقاق: المرأه – المنجد.

الاعراب

نصّ الحقاق منصوب بقوله: بلغ من باب الحذف و الايصال أى إلى نصّ الحقاق

المعنى

لا إشـكال و لا اختلاف بين مفسّـرى الحـديث فى أنّ المراد من قوله:«نص الحقاق» البلوغ، فالمقصود بيان انتهاء حضانه الامّ عن الصبيه و أنها تنتهى ببلوغها فيكون عصـبتها و هم بنوا الرّجل و قرابته لأبيه، سمّوا بذلك لأنّهم عصبوا به و علّقوا عليه أحقّ بها من الامّ فى امورها، و إنّما الاشكال فى تطبيق اللفظه على هذا المعنى من حيث اللغه، فذكر له وجوه:

١ –أنّ نصّ الحقاقاستعمل فى الادراك و البلوغ على وجه الكنايه، و الحقاق

مصـدر حاقّه من باب المفاعله، و المعنی بلوغ وقت المحاقه فیه بین الامّ و بنی أبیها ۲-أنّ نصّ الحقاق بمعنی بلوغ وقت الحقوق و الأحکام، و اعترض علیه الشارح المعتزلی بأنّ أهل اللّغه لم ینقلوا عن العرب أنها اسـتعملت الحقاق فی الحقوق و لا یعرف هذا فی کلامهم و لو کان «نصّ الحقائق» فلا یفهم منه شیئا.

۳-أنّ حقاقا جمع حقّه من سـنین الابل، فنصّ الحقاق معناه وقت البلوغ من باب الاسـتعاره تشبیها بوقت بلوغ الابل و التمکن من رکوبه و الحمل علیه، و الحقائق ترجع إلی ذلک، لأنّه جمع الجمع لحقّ و حقّه، اختاره السید الرضیّ رحمه اللّه.

۴ -أنّ معنی نصّ الحقاق ارتفاع الأثداء فالحقاق جمع حقّه تشبیها للثدی المرتفع بها، ذکره ابن میثم.

۵ - و هو الّذی أذکره أنّ نصّ الحقاق أی ظهور حاله المرأه فیها، لأنّ أحـد معانی النصّ الظهور و أحد معانی الحقاق جمع حقّ المرأه، فـالمقصود أنه إذا بلغ النساء إلی ظهور حاله المرأه فیهنّ یرتفع الصـغر و الحجر و الحضانه عنهنّ، و حاله المرأه الحیض و الولاده و أمثالهما ممّا جعله الفقهاء علامات بلوغ المرأه کما جعلوا نبت شعر الشارب و العانه علامه لبلوغ الرّجل.

الترجمه

چون زنان بالغه شوند خویشان پدری سزاوارترند بکار آنان از مادر.

(۵) و فی حدیثه علیه السّلام:

اشاره

إنّ الإیمـان یبـدو لمظه فی القلب کلّمـا ازداد الإیمان ازدادت اللّمظه. و اللّمظه مثل النّکته أو نحوها من البیاض، و منه قیل: فرس ألمظ إذا کان بجحفلته شیء من البیاض.

اللغه

بی قال أبو عبیده: هی لمظه بضمّ اللّام و المحدّثون یقولون: لمظه بالفتح

و المعروف من كلام العرب الفتح مثل الدّهمه و الشهبه و الحمره، و قد رواه بعضهم:

لمطه بالطاء المهمله، و هذا لا نعرفه.

(اللمظه) أی نکته البیاض. اللمظه: الیسیر من السمن و نحوه تأخذه باصبعک، الألمظ من الخیل: ما کان فی شفته السّفلی بیاض - المنجد -.

أقول: الأظهر أنّ قوله: یبدو لمظه، أی یبدو فی القلب کإصبع من السمن کما هو أحد معانی لمظه، ثمّ یزداد فینتشر، فانّ القلب بطبعه أبیض کما فی کثیر من الأخبار، و لا معنی لظهور نکته بیضاء علی الأبیض، و المقصود أنّ الایمان یبدو فی القلب کالبذر فینمو شیئا فشیئا، و لا بدّ من تقویته بما یؤثر فی نموّ الایمان من الأعمال الصالحه، و تزکیه النفس من الرّذائل و کسب المعرفه و ذکر اللّه علی کلّ حال، و التجنّب ممّا یمحی الایمان و یزیله.

قال ابن میثم: و نصب لمظه علی التمیز فیکون من باب طاب نفسا، و فیه خفاء و الأظهر أنه مفعول مطلق نوعی بحذف المضاف أی یبدو بدو لمظه.

الترجمه

براستی که ایمان چون انگشت روغنی در دل پدید آید، و هر چه ایمان بیفزاید روغن دل بیفزاید.

ز إیمان درخشی بتابد بدل فزاید چه إیمان فزاید بدل

(۶) و فی حدیثه علیه السّلام:

اشاره

إنّ الرّجل إذا کان له الدّین الظّنون یجب علیه أن یزکّیه [لما مضی] إذا قبضه. فالظّنون الّذی لا یعلم صاحبه أ یقضیه من الّذی هو علیه أم لا، فکأنّه الّذی یظنّ به ذلک فمرّه یرجوه و مرّه لا یرجوه، و هو من أفصح الکلام، و کذلک کلّ أمر تطلبه و لا تدری علی أیّ شیء أنت منه فهو ظنون، و علی ذلک

قول الأعشى:

ما يجعل الجدّ الظنون الّذى جنّب صوب اللّجب الماطر

مثل الفراتيّ إذا ما طما يقذف بالبوصيّ و الماهر

و الجدّ: البئر العاديه فى الصّحراء، و الظّنون: الّتى لا يعلم هل فيها ماء أم لا.

اللغه

ب ئ (الجدّ): البئر (الظنون): التى لا يعلم فيها ماء أم لا (اللّجب):

السّحاب المصوّت ذو الرعد (الفراتى) نهر الفرات و الياء للتأكيد كقولهم «و الدّهر بالانسان دوّارىّ» أى دوّار (البوصى): ضرب من صغار السفن (الماهر):

السابح - ابن ميثم -.

أقول: و يحتمل أن يكون معنى الفراتى الجدّ الفراتى مقابل الجدّ الظنون و هى البئر العاديه فى الصحراء.

الاعراب

من الّذى هو عليه، من: موصوله و ليست جارّهقال الشارح المعتزلى:

فأمّا ما ذكره الرضيّ من أنّ الجدّ هى البئر العاديه فى الصحراء فالمعروف عند أهل اللغه أنّ الجدّ البئر التى تكون فى موضع كثير الكلاء و لا تسمّى البئر العاديه فى الصحراء الموات جدّا، و شعر الأعشى لا يدلّ على ما فسّره الرّضى، لأنه إنّما شبّه علقمه بالبئر و الكلاء يظن أنّ فيها ماء لمكان الكلاء، و لا يكون موضع الظنّ، هذا هو مراده و مقصوده، و لهذا قال: الظنون و لو كانت عاديه فى بيداء مقفره لم تكن ظنونا، بل كان يعلم أنه لا ماء فيها، فسقط عنه اسم الظنون.

أقول: فى كلامه اضطراب، و اعتراضه على الرّضى مبهم، فانّه رحمه اللّه

فسّر الجدّ بالبئر فی الصحراء و لم یقیّده بالمقفره حتی ینافی قول أهل اللغه بتقییده بکونه کثیر الکلاء، و البئر العادیه فی الصحراء و لو کان کثیر الکلاء لا یعلم بوجود الماء فیها إلّا بعد الفحص، کما أنه إذا کانت البئر فی بیداء مقفره لا یعلم فقد الماء فیها إلّا بعد الفحص، و ما أفهم وجه الاعتراض علی الرضیّ رحمه اللّه.

و أما فقه الحدیث

قال المعتزلی: قال أبو عبیده: فی هذا الحدیث من الفقه أنّ من کان له دین علی الناس فلیس علیه أن یزکّیه حتی یقبضه، فاذا قبضه زکّاه لما مضی و إن کان لا یرجوه، قال: و هذا یردّه قول من قال: إنما زکاته علی الّذی هو علیه إلخ.

و قال ابن میثم: یقول علیه السّلام: إذا کان لک مثلا عشرون دینارا دینا علی رجل و قد أخذها منک و وضعها کما هی من غیر تصرّف فیها و أنت تظنّ إن استرددتها ردّها إلیک فاذا مضی علیها أحد عشر شهرا و استهلّ هلال الثانی عشر وجبت زکاتها علیک.

أقول: المشهور بین فقهاء الإمامیه بل کاد أن یکون إجماعا عدم وجوب الزکاه فی الدّین مطلقا إلّا بعد قبضه و حلول الحول علیه فی یده، و حملوا ما دلّ علی وجوب الزکاه فی الدّین علی الاستحباب أو التقیه، لأنه مذهب العامّه فالأظهر حمل کلامه علی الاستحباب، حیث إنّ وصول الدّین کان مرجوا لا قطعیا، فبعد وصوله یستحبّ إخراج زکاته شکرا، فهو من قبیل إرث من لا یحتسب الذی یجب فیه الخمس عند بعض الفقهاء، و القول بوجوب زکاه الدّین الظنون بعد قبضه لا یخلو من وجه، اعتمادا علی قوله علیه السّلام و جعله مخصّصا للعمومات النافیه لتعلّق الزکاه بالدّین قبل قبضه.

و أمّا ما ذکره ابن میثم فی تفسیر کلامه علیه السّلام فلا یوافق ظاهر کلامه، و لا یوافق ما ذکره کلام الفقهاء، فان ظاهره وجوب زکاه الدّین مع عدم قبضه عن المدیون، فتدبّر.

الترجمه

فرمود: مردیکه قرضهٔ سوختی دارد لازمست چون دریافتش کرد زکاه سال گذشتهٔ آنرا بدهد.

(۷) و فی حدیثه علیه السّلام:

اشاره

أنّه شیّع جیشا یغزیه فقال: أعزبوا عن النّساء ما استطعتم. و معناه: أصدفوا عن ذکر النّساء و شغل القلب بهنّ، و امتنعوا من المقاربه لهنّ، لأنّ ذلک یفتّ فی عضد الحمیّه، و یقدح فی معاقد العزیمه و یکسر عن العدو، و یلفت عن الابعاد فی الغزو، و کلّ من امتنع عن شیء بی فقد أعزب عنه، و العازب و العزوب: الممتنع من الأکل و الشرب.

اللغه

(اعزب): بعد، أعزبه: أبعده (لفت) لفتا: صرفه.

الاعراب

اعزبوا: أمر من الثلاثی فهمزته وصل، أو من أعزبه باب الافعال فهمزته قطع - المنجد -. العدو: الحضر و أعدیت فرسی أی استحضرته - صحاح -.

المعنی

قال المعتزلی: التفسیر صحیح لکن قوله:«من امتنع عن شیء فقد أعزب عنه» لیس بجیّد و الصحیح «فقد عزب عنه» ثلاثی.

أقول: قد عرفت أنّ اللغه ضبط أعزب لازما و متعدّیا، فالاعتراض و ما رتّب علیه ساقط من أصله.

و قد أمر علیه السّلام جیشه بالعزوبه و الاجتناب عن النساء و إن کان علی الوجه الحلال لأنّ المقاربه معهنّ یفتّ فی عضد الحمیه إذا کانت من العدوّ فتسلب قلب المجاهد بجمالها و تستهویه و تصرفه عن عزیمه الجهاد.

و الاستمتاع من النساء موجب الضّعف و فوت الوقت و یمنع عن العدو و الرّکض وراء العدوّ، و یصرف الجیش عن الابعاد فی الغزو و تعقیب العدوّ فی کلّ سهل و جبل و حصن و وغل.

الترجمه

قشونی را که به جهاد اعزام میکرد بدرقه کرد و به آنها چنین سفارش داد:

تا می توانید خود را از زنان بدور دارید.

سید رضی گوید: مقصود اینست که نام آنها را بزبان نیاورید و دل بدانها ندهید و از نزدیکی با آنها دوری کنید، زیرا این خود مایه سستی غیرت و شکست عزیمت و واماندن از دویدن دنبال دشمن و منصرف شدن از دنبال کردن أمر جهاد است. چه خوش سروده است:

عاشقی مرد سپاهی کجا دادن دل دست ملاهی کجا

قلب سپاه است چه مأوای من قلب فلان زن نشود جای من

(۸) و فی حدیثه علیه السّلام:

اشاره

کالیاسر الفالج ینتظر أوّل فوزه من قداحه. الیاسرون: هم الّذین یتضاربون بالقداح علی الجزور، و الفالج:

القاهر الغالب، یقال: قد فلج علیهم و فلجهم، قال الرّاجز:

لمّا رأیت فالجا قد فلجا.

اللغه

(الیاسر) فاعل ج: أیسار: السّهل، الّذی یتولّی قسمه جزور المیسر، الیاسر ج: أیسار خلاف الیامن (القدح) ج: قداح: سهم المیسر - المنجد.

المعنی

قال المعتزلی: أوّل الکلام أنّ المرأ المسلم ما لم یغش دنائه یخشع لها إذا ذکرت، و یغری به لئام النّاس کالیاسر الفالج ینتظر أول فوزه من قداحه، أو داعی اللّه، فما عند اللّه خیر و أبقی - إلی أن قال - و لیس یعنی بقوله: الفالج القامر الغالب کما فسّره الرّضی رحمه اللّه، لأنّ الیاسر الغالب القامر لا ینتظر أوّل فوزه من قداحه، و کیف ینتظر و قد غلب، و أیّ حاجه له إلی الانتظار، و لکنه یعنی بالفالج

المیمون النقیبه الّذی له عاده مطّرده أن یغلب و قلّ أن یکون مقهورا.

أقول: مقصود الرّضی أنّه علیه السّلام شبّه المؤمن السالم بالمقامر الّذی یکون غالبا بحسب الواقع فینتظر فوزه قداحه، فالفالج بمعنی المستقبل فانتظاره لظهور فوزه الواقعی، و لیس المراد منه المقامر الّذی ظهر فوزه لیکون الفالج فی معنی الماضی و لم یکن للانتظار معنی، مع أنّ تفسیره الفالج بمیمون النقیبه خلاف اللغه، و لم یضبط اللغه هذا التفسیر للفظه یاسر، فمقصوده علیه السّلام أنّ المؤمن السالم الغیر الاثم یتربّص إحدی الحسنیین: إمّا الفوز بالسعاده الدنیویّه، أو ما عند اللّه فی الاخره و هو خیر و أبقی.

الترجمه

فرمود: مسلمان تا بیک زشتکاری آلوده نشده که مایه سر شکست او و پایه گمراه کردن مردم پست است، مانند کسیست که در قمار برنده است و در انتظار برد خود است، و یا در انتظار دعوت إلهی است و آنچه نزد خدا است بهتر و پاینده تر است.

مرد مسلمان که بزهکار نیست مایه گمراهی و بدکار نیست

همچو برنده است ببازی خود منتظر فوز نهائی خود

یا که خدایش ببر خود برد بهتر و پاینده ترش آورد

(۹) و فی حدیثه علیه السّلام:

اشاره

کنّا إذا احمرّ البأس اتّقینا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فلم یکن أحد منّا أقرب إلی العدوّ منه. و معنی ذلک أنه إذا عظم الخوف من العدوّ و اشتدّ عضاض الحرب فزع المسلمون إلی قتال رسول اللّه - صلّی اللّه علیه و آله - بنفسه فینزل اللّه تعالی النّصر علیهم به، و یأمنون ممّا کانوا یخافونه بمکانه. و قوله: «إذا احمرّ البأس» کنایه عن اشتداد الأمر، و قد قیل

فی ذلک أقوال أحسنها: أنّه شبّه حمی الحرب بالنّار الّتی تجمع الحراره و الحمره بفعلها و لونها، و ممّا یقوّی ذلک قول رسول اللّه - صلّی اللّه علیه و آله - و قد رأی مجتلد النّاس یوم حنین و هی حرب هوازن: الان حمی الوطیس و الوطیس مستوقد النّار، فشبّه رسول اللّه - صلّی اللّه علیه و آله - ما استحرّ من جلاد القوم باحتدام النّار و شدّه التهابها.

قال المعتزلی: الجیّد فی تفسیر هذا اللفظ أن یقال: البأس الحرب نفسها قال اللّه تعالی: «وَ الصّابِرِینَ فِی الْبَأْساءِ وَ الضَّرّاءِ وَ حِینَ الْبَأْسِ » - ۱۷۷ - البقره» و فی الکلام حذف مضاف تقدیره: إذا احمرّ موضع البأس و هو الأرض الّتی علیها معرکه القوم، و احمرارها لما یسیل علیها من الدّم.

أقول: ما ذکره حسن جدّا إلّا أنّه لا یحتاج إلی تقدیر فی الکلام، فاحمرار البأس منظره الدّموی الهائل الملطخ بها من أرض و من علیها من الرجال و الدواب و الالات، بل و الهواء الّتی یترشّح فیها قطرات الدّم، فالبأس محمرّ بکلّ ما فیه إذا جری الدّماء فیه.

الترجمه

هر گاه جبهۀ جنگ، خونین و سرخ فام می شد ما برسول خدا پناهنده می شدیم و در این گاه کسی از ماها از خود آن حضرت بدشمن نزدیکتر نبود.

چه رخساره جنگ خونین شدی رسول خدا حصن روئین بدی

پناهنده گشتیم بر گرد وی که دشمن ننوشد ز ما خون چه می

از او کس بدشمن رساتر نبود بدشمن هم او بد که یورش نمود

انقضى هذا الفصل و رجعنا الى سنن الغرض الاول فى هذا الباب

الخمسون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۵۰) و قال عليه السّلام لمّا بلغه إغاره أصحاب معاويه على الأنبار فخرج بنفسه ماشيا حتّى أتى النخيله، فأدركه النّاس، و قالوا: يا أمير المؤمنين نحن نكفيكهم فقال عليه السّلام: ما تكفوننى أنفسكم فكيف تكفوننى غيركم؟ أن كانت الرّعايا قبلى لتشكو حيف رعاتها، فإنّنى اليوم لأشكو حيف رعيّتى، كأنّنى المقود و هم القاده، أو الموزوع و هم الوزعه! فلمّا قال عليه السّلام هذا القول فى كلام طويل قد ذكرنا مختاره فى جمله الخطب، تقدّم إليه رجلان من أصحابه، فقال أحدهما: إنى لا أملك إلّا نفسى و أخى [فمر [نا]] بأمرك يا أمير المؤمنين ننقد [ننفذ] له، فقال عليه السّلام:

و أين تقعان ممّا أريد؟.

اللغه

(السنن) الطريقه. (النخيله) بظاهر الكوفه و كانت معسكرا فى عهده عليه السّلام و بقى منها أثر إلى هذا الزمان (الحيف): الظلم (الوزعه) جمع وازع و هو الدافع الكاف.

الاعراب

أن كانت الرعايا: أن مخفّفه من الثقيله اسمها ضمير الشأن، و كانت من الأفعال الناقصه، الرعايا اسمها و جمله لتشكو خبرها، و الجمله خبر أن.

المعنی

قد تقدّم الکلام فی الاغاره علی أنبار فی باب الخطب و قوله:(ما تکفوننی أنفسکم) بیان لسوء حالهم من الاختلاف و التمرّد و عدم إطاعته فی أوامره و تحمیلهم علیه قضیّه الحکمین فنتج منه هذه المفاسد الرهیبه.

الترجمه

چون بان حضرت گزارش شد که یاران معاویه شهر أنبار را چپاول کرده اند خودش پیاده تا نخیله که لشکرگاه کوفه بود روانه شد و مردم بدنبالش آمدند تا نخیله و بأو عرض کردند: یا أمیر المؤمنین شما برگردید و ما از شما کفایت دفع شرّ دشمن را می نمائیم، فرمود: شما کفایت دفع شرّ خود را از من ندارید، چگونه کفایت دفع شرّ دیگران را از من دارید؟.

براستی قصّه اینست که رعایا پیش از من از ستم رهبران خود گله داشتند، و من امروز از ستم رعایای خود گله دارم، گویا من دنبال رو آنهایم و آنها سروران منند و گویا من فرمانبرم و آنها فرماندهان منند.

و چون علی این گفتار را در ضمن بیان طولانی که مختار از آنرا در جمله خطبه های او یادآور شدیم بسر برد، دو مرد از یاران وی پیش آمدند و یکی از آنان گفت:

من جز اختیار خودم و برادرم را ندارم یا أمیر المؤمنین هر فرمانی داری بفرما تا اطاعت کنیم و انجام دهیم آن حضرت فرمود: شما دو تن بکجای مقصد من می رسید؟.

از غارت أنبار علی شد آگاه از سینه برآورد چه طوفان صد آه

گردید سوی نخیله چون برق روان اندر پیش اصحاب ز هر سوی دوان

گفتند: بما گذار دفع دشمن تا در ره آن بتن نمائیم کفن

گفتا: که شما کفایت از خود نکنید در حضرت من عاصی و فرمان نبرید

هستند رعایا بستوه از امراء لیکن بستوهم من از جور شما

گویا که شما افسر و من تا بینم یا آنکه شما رهبر و من ره چینم

الحاديه و الخمسون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۵۱) و قيل: إنّ الحارث بن حوط أتا عليّا عليه السّلام فقال له: أ ترانى أظنّ أنّ أصحاب الجمل كانوا على ضلاله؟. فقال عليه السّلام: يا حار، إنّك نظرت تحتك و لم تنظر فوقك فحرت إنّك لم تعرف الحقّ فتعرف أهله، و لم تعرف الباطل فتعرف من أتاه، فقال الحارث: فإنى أعتزل مع سعد بن مالك و عبد اللّه بن عمر فقال عليه السّلام: إنّ سعدا و عبد اللّه بن عمر لم ينصرا الحقّ و لم يخذلا الباطل.

الاعراب

أ ترانى أظن: استفهام إنكارى، و أظنّ جمله مع مفعوليه مفعول ثان لقوله:

ترانى، تحتك: جرّد عن الظرفيه و جعل مفعولا به لقوله نظرت أى نطرت الأسافل.

المعنى

هذا الرّجل تكلّم بحضرته كلاما ملؤه الضلاله و الحيره، فأجابه عليه السّلام بوجه خطأه لعلّه يرجع عن غيّه فقال: إنك تنظر إلى سافل الوجود و درك الطّبيعه المحدود و لم ترفع رأسك و تفتح عين قلبك لترى المعالى و تسمع نداء الحقّ فتعرف أهله و تميّزهم من أهل الباطل.

و لما التجأ السائل المعاند إلى الاعتزال و الالحاق بسعد بن أبى وقاص و عبد اللّه ابن عمر و عرض على حضرته متابعه صحابيّين مهاجرين من الصّدر الأول و ظنّه قدّم إلى حضرته ملجأ وثيقا و اتّبع طريقا مستقيما.

أجابه عليه السّلام بما كشف عن حالهما و كنّى عن ضلالهما بقوله: إنّ سعد بن مالك

و عبد اللّه بن عمر رجلين نافيين حائرين لم يأتيا بحجّه، و لم يمهدا طريق هدايه، لأنّهما لم ينصرا الحقّ و لم يخذلا الباطل من الفئتين فلا يخلو إمّا أن لا يعرفا الحقّ من الباطل فحارا و اعتزلا فلا يكونان إلّا جاهلين فكيف تقتدى بالجاهل، و إمّا عرفا الحق و الباطل من الفئتين و هما أصحابه عليه السّلام و أصحاب الجمل و لكن قعدوا عن نصره الحق بالسيف و السنان، و عن خذلان الباطل بالنطق و البيان، فيكونان فاسقين تاركين للواجب فكيف تقتدى بهما؟! و قد ثقل تعبيره عليه السّلام بلم و لم على الشارح المعتزلى فقال:

و أمّا هذه اللّفظه ففيها اشكال، لأنّ سعدا و عبد اللّه لعمرى أنّهما لم ينصرا الحق و هو جانب علىّ عليه السّلام، لكنّهما خذلا الباطل و هو جانب معاويه و أصحاب الجمل، فانهم لم ينصروهم فى حرب قطّ - إلخ.

و لكن سياق كلامه عليه السّلام إثبات حيرتهما و ضلالتهما، و إهمالهما الوظيفه المتوجّهه عليهما بعدم قيامهما على عمل ايجابىّ يقتضيه الموقف، و هو كاشف عن الحيره أو عدم المبالاه بالتكليف الكاشف عن عدم الايمان رأسا.

الترجمه

گفته اند كه حارث بن حوط نزد على عليه السّلام آمد و به آن حضرت گفت: تو معتقدى كه در پندار من أصحاب جمل بگمراهى اندر بودند؟ در پاسخ فرمود: أى حارث تو زيرت را ديدى و بالاى سرت را نديدى و گيج شدى تو حق را نشناختى تا اهلش را بشناسى، و باطل را نشناختى تا اهلش را بدانى.

حارث گفت: من با سعد بن مالك و عبد اللّه بن عمر كناره مى گيرم.

فرمود: براستى كه سعد و عبد اللّه بن عمر نه حق را يارى كردند، و نه باطل وانهادند.

حارث بن حوط مرد تيره دل از سؤالى كرد مولا را كسل

گفت: مى گوئى كه اصحاب جمل نزد من هستند از أهل زلل؟

در جوابش گفت: مى دارى نظر زير خود و ز فوق هستى بيخبر

گیج و حیرانی تو و نشناختی حق و باطل، دل از آن پرداختی

تو چه دانی أهل باطل ز اهل حق تا زنی بر أهل حق تو طعن و دق

گفت: من عزلت گزینم با خسان گفت: آنها هم بوند أز ناکسان

الثانیه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۵۲) و قال علیه السّلام: صاحب السّلطان کراکب الأسد: یغبط بموقعه، و هو أعلم بموضعه.

المعنی

ینبّه علیه السّلام فی هذا الکلام إلی ما یحیط بصاحب السلطان من المخاطر و الالام و ما یجول بباله من المخاوف و الأوهام، فینظر إلیه الأغیار بالغبطه فی المظاهر الفتانه و ظاهره العیش الرّغید، و هو یری نفسه فی المضائق و السلاسل من حدید و کان یقال: إذا صحبت السّلطان فلتکن مداراتک له مداراه المرأه القبیحه لبعلها المبغض فانّها لا تدع التصنّع له علی کلّ حال.

الترجمه

فرمود: همنشین پادشاه چون سوار بر شیر درنده است، دیگران بمقامش رشک برند، و خودش داناتر است که در چه وضعی قرار دارد.

همنشین پادشاه اندر خطر چون سوار پر هراس شیر نر

مردمش در آرزوی جاه او خود همی خواهد گریز از این خطر

الثالثه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۵۳) و قال علیه السّلام: أحسنوا فی عقب غیرکم تحفظوا فی عقبکم.

اللغه

(العقب) بکسر القاف: مؤخّر القدم، و هی مؤنثه، و عقب الرّجل أیضا ولده و ولد ولده - صحاح.

الاعراب

تحفظوا، مبنیّ للمفعول من حفظ و مجزوم فی جواب الأمر.

المعنی

قال ابن میثم: و إنّما کان کذلک لأنّ المجازاه واجبه فی الطبیعه.

اقول: و الاسائه بعقب الغیر یجرّ البلاء علی الأعقاب کما اشیر الیه فی قوله تعالی «۹ - النساء -: «وَ لْیَخْشَ الَّذِینَ لَوْ تَرَکُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّیَّهً ضِعافاً خافُوا عَلَیْهِمْ » و ذلک لأنّ الخیر و الشرّ یعدوان کالجرب، فان أحسن النّاس مع أعقاب غیرهم صار سنّه حسنه تتبّع فی أعقابهم، و إنّ أساءوا تصیر سنّه سیّئه تتّبع فی أعقابهم.

قال فی الشرح المعتزلی: و قرأت فی تاریخ أحمد بن طاهر أنّ الرشید أرسل إلی یحیی بن خالد و هو فی محبسه یقرّعه بذنوبه، و یقول له: کیف رأیت، ألم اخرّب دارک؟ أ لم أقتل ولدک جعفرا؟ أ لم أنهب مالک؟ فقال یحیی للرّسول: قل له: أمّا إخرابک داری فستخرب دارک، و أمّا قتلک ولدی جعفرا فسیقتل ولدک محمّد، و أمّا نهبک مالی فسینهب مالک و خزانتک، فلمّا عاد الرّسول إلیه بالجواب و جم طویلا و حزن، و قال: و اللّه لیکوننّ ما قال، فانّه لم یقل لی شیئا قطّ إلاّ و کان کما قال فاخربت داره - و هی الخلد - فی حصار بغداد، و قتل ولده محمّد، و نهب ماله و خزانته نهبهما طاهر بن الحسین.

الترجمه

فرمود: با بازماندگان دیگران خوشرفتاری کنید، تا بازماندگانتان محفوظ بمانند.

بنسل دیگران رفتار خوش کن که نسلت در أمان باشد ز دستان

الرابعه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۵۴) و قال علیه السّلام: إنّ کلام الحکماء إذا کان صوابا کان دواء و إذا کان خطأ کان داء.

المعنى

الحكماء قاده الشعوب و المطاعون عند الملل بحسب ما يعتقدونه فيهم من الخلوص للارشاد و النصيحه فى شتّى مناحى الحياه و مختلف آراء الشعوب فى تشخيص من يكون حكيما فى نظرهم.

و قد يطلق لفظ الحكيم فى بعض الشعوب و خصوصا فى الأرياف على الطبيب المداوى فكان ألصق بكلامه عليه السّلام حيث إنّه إذا أصاب فى نظره كان كلامه دواء ناجحا لبرء المريض، و إن أخطأ زاده داء.

و كذلك الحكماء الروحى و الأخلاقى إن أصابوا فيما قرّروه يداووا الأسقام الروحيّه، و إن أخطئوا زادوا داء على داء.

الترجمه

فرمود: اگر سخن حكيمان جهان درست در آيد درد را درمان نمايد و اگر نادرست است بر درد بيفزايد.

سخن را درست أر بگويد حكيم دوائى است از هر درد سقيم

و گر بر خطا گفت دردى فزود خطا نيست درمان درد أليم

الخامسه و الخمسون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۵۵) و سأله رجل أن يعرّفه الإيمان فقال عليه السّلام: إذا كان الغد [غد] فأتنى حتّى أخبرك على أسماع النّاس فإن نسيت مقالتى حفظها عليك غيرك، فإنّ الكلام كالشّارده يثقفها هذا و يخطئها هذا. و ذكرنا ما أجابه به فيما تقدّم من هذا الباب و هو قوله: الأيمان على أربع شعب(۱).

.

۱- (۱) لا يخفى أن اللفظ فيما سبق هناك ص ۴۷ ح ۳۰: على أربع دعائم - المصحح

اللغه

(شرد) البعير يشرد شرودا: نفر (ثقفته) ثقفا مثال بلعته بلعا أى صادفته - صحاح

الاعراب

إذا كان غد فأتنى، فتكون «كان» هاهنا تامّه أى إذا حدث و وجد.

المعنى

دعوته عليه السّلام إيّاه إلى مجتمع النّاس باعتبارين:

١ - حفظ نصّ الحديث بتواتر المستمعين و أمنه من الخلل بالنّسيان من سامع واحد.

٢ - فهم معنى الحديث، فان شرح الايمان غامض و دقيق و هو بحر عميق لا يسع غوره فهم العوام، و يصعب تبحره على الخواص كما سمعته فى حديث وصف الإيمان.

فى ابن ميثم فأراد عليه السّلام بيانه عند فضلاء أصحابه ليفهموه و يقرّروه للنّاس و هذا الوجه ألصق بما ذكره عليه السّلام من العلّه فى قوله: إنّ الكلام كالشارده، فانّ مصادفه بعض و خطأ بعض يناسب فهم معنى الحديث و حفظ فحواه، لا حفظ نصّه و متنه فانّ كافّه السامعين فيه سواه.

الترجمه

مردى از حضرتش خواست كه ايمان را براى او تعريف كند فرمود: چو فردا شود نزد من بيا تا در گوشزد همه مردم بتو خبر بدهم تا اگر گفتارم را فراموش كردى ديگران برايت بياد داشته باشند، زيرا سخن چون شتر گريزانست: اينش برخورد كند، و آنش بدست نياورد.

سيد رضى گويد: ما پاسخ آن حضرت را در ضمن حكم گذشتهٔ اين باب ياد كرديم و آن همان گفتار او بود كه: «ايمان چهار شعبه دارد».

السادسه و الخمسون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۵۶) و قال عليه السّلام: يا ابن آدم لا تحمل همّ يومك الّذى لم يأتك على يومك الّذى قد أتاك، فإنّه إن يك من عمرك يأت اللّه فيه برزقك.

الاعراب

إن يك: مخفّف إن يكن مجزوم يكون بالشرط اسقطت واوه لالتقاء الساكنين و نونه تخفيفا.

المعنى

قد تعرّض عليه السّلام فى هذه الحكمه لمسأله هامّه تكون مزلقا للأفهام، و مزلّه لخبراء الأنام و هى أنه:

كيف ينبغى أن ينظر الإنسان إلى مستقبله و يفكّر فى غده؟ و المسأله تطرح على وجهين:

۱ - فى العمل بما فى يده من المال و المكسب، فهل يقصّر نظره على يومه هذا و لا يعدّ لغده شيئا اعتمادا على أنّ رزق غده مقدّر و واصل إليه لا محاله أو يدّخر لغده شيئا مما فى يده؟.

۲ - أنه يعمل ليومه الّذى فيه و لا يهتمّ لغده أصلا، فيكون ابن الوقت، و قد اختلف الأخبار و كلمات الأخيار فى المسألتين.

فظاهر كلامه هذا كما تقدّم من قوله عليه السّلام: «و اعلم أنّ كلّ ما ادّخرته مما هو فاضل عن قوتك فانما أنت فيه خازن لغيرك» صرف النظر عن المستقبل و الاهتمام بالزمان الحاضر.

و لكن نقل عن سلمان الفارسى أزهد أصحاب النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و أشيخهم و ألصق النّاس بعلىّ عليه السّلام أنه إذا أخذ عطاءه من بيت المال اشترى قوت سنته، و نقل عنه عليه السّلام

اهتمامه بغرس الأشجار و النخيل و جرى الأنهار و القنوات، و هى أعمال لا استثمار فى مستقبل بعيد.

فالمقصود من هذه الحكمه عدم الاخلال بالحقوق الواجبه و المستحبّه الماليّه حبّا للادّخار و حرصا على جمع المال معلّلا بتأمين المستقبل، و ترك الحزن على ما يأتى ممّا لا يقدر الإنسان على العمل فيه فى الحال، كما هو عاده أكثر النّاس.

و تحقيق البحث فى هذه الحكمه يحتاج إلى تفصيل لا يسعه المقام.

الترجمه

فرمود: اى آدميزاده انـدوه زنـدگى روزى كه نرسـيده است بروزى كه بـدان رسـيدى تحميل مكن، زيرا اگر آن روز از عمر تو باشد روزى آن بتو خواهد رسيد.

مكن تيره روزت باندوه فردا كه فردا چه باشى تو روزيش برجا

السابعه و الخمسون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۵۷) و قـال عليه السّـلام: أحبب حبيبك هونا ما، عسـى أن يكون بغيضك يوما ما، و أبغض بغيضك هونا ما، عسـى أن يكون حبيبك يوما ما.

اللغه

(الهون): الرفق و اللين - مجمع البحرين -.

الاعراب

هونـا: منصوب على أنه صـفه لمفعول مطلق محـذوف أى حبّـا هونـا، و لفظه مـا اسـميّه إبهاميّه يوما، منصوب على الظرفيّه لقوله: بغيضك.

المعنى

قد أمر عليه السّلام فى هذه الحكمه برعايه العداله فى إظهار المحبّه و العداوه و حفظهما

فی حدّ لائق بکلّ حبیب و عدوّ، و الاجتناب من الإفراط فی إظهار المحبّه بالنسبه إلی الحبیب و کشف جمیع الأسرار لدیه و تسلیطه علی ما لا ینبغی تسلیط العدوّ علیه، و عدم الاصرار علی إظهار العداوه بالنسبه علی العدوّ و انتهاک جمیع الحرمات بینه و بینه.

فانّ المحبّه و العداوه عارضتان مفارقتان ربما تزول المحبّه، و ربما تنقلب إلی العداوه، کما أنّ العداوه ربما تزول و ربما تتبدّل بالمحبّه، فاظهار المحبّه لا بدّ و أن یقتصر علی درجه لو انقلب الحبیب عدوّا لا یقدر علی الاستفاده منها بضرر الحبیب کما أنّ إظهار العداوه لا بدّ و أن یقتصر علی درجه لو انقلب العدوّ حبیبا لا تصیر سببا للخجل و الوجل منها.

و التعبیر بلفظه هونا ما الدّاله علی الابهام المطلق إشاره إلی أنّ لهذه العداله درجات متفاوته بالنظر إلی کلّ صنف من الأحبّاء و الأعداء، و بالنظر إلی مختلف المسائل و القضایا.

فربّ حبیب لا بدّ و أن یقتصر معه علی تحیّه و لطف کلام، و لا ینبغی المعاشره معه و دعوته إلی البیت و مأدبه الطعام، و رب عدوّ لا ینبغی مشافهته، بکلام سوء و عمل یخلّ بالاحترام، فضلا عن ارتکاب سبّه و الجهر علیه بالشماته و الملام.

الترجمه

فرمود: با دوست تا هر اندازه ملایم إظهار دوستی کن چه بسا روزی دشمنت گردد، و با دشمنت تا هر اندازه ملایم إظهار دشمنی کن چه بسا روزی دوست شود.

دوستی میکن چنان گر دوست دشمن گرددت از خودت تیغی نگیرد تا بکوبد بر سرت

دشمنی میکن چنان گر دشمنت گردید دوست می نباشی شرمگین کاید نشیند در برت

الثامنه و الخمسون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۵۸) و قال عليه السّلام: النّاس فى الدّنيا عاملان: عامل عمل فى الدّنيا للدّنيا قد شغلته دنياه عن آخرته، يخشى على من يخلفه الفقر و يأمنه على نفسه، فيفنى عمره فى منفعه غيره، و عامل عمل فى الدّنيا لما بعدها فجاءه الّذى له من الدّنيا بغير عمل، فأحرز الحظّين معا، و ملك الدّارين جميعا، فأصبح وجيها عند اللّه، لا يسأل اللّه حاجه فيمنعه.

المعنى

قال الشارح المعتزلى: معنى قوله:(و يأمنه على نفسه) أى لا يبالى أن يكون هو فقيرا، لأنه يعيش عيش الفقراء.

أقول: الظاهر أنّ معناه لا يبالى من فقر نفسه المعنوى، و عدم تحصيل زاد اخروى لما بعد موته.

قال ابن ميثم: و قوله:(بغير عمل) أى للدّنيا، لأنّ العمل بقدر الضروره من الدّنيا ليس من العمل لها، بل للاخره.

أقول: الأعمال بالنيات، فمن عمل لوجه اللّه و بقصد تحصيل الثواب فقد عمل للاخره، سواء كان بقدر الضروره أو فوقها، فالمميّز بين العمل للدّنيا و العمل للاخره هو نيّه العامل و التطبيق على التكليف الإلهى، و لا اعتبار لصوره العمل، فربّ زارع و صانع و محترف يعبد اللّه بعمله، و يقرب اليه بكسبه، و ربّ مصلّى و صائم لا فائده له إلّا التعب و الجوع، لأنّه يصلّى و يصوم رياء و بقصد تحصيل الدّنيا.

الترجمه

فرمود: مردم در دنيا دو كاره اند:

یکی آنکه در دنیا برای دنیا کار میکنـد، و سـرگرمی بـدنیا او را از آخرتش باز داشـته، می ترسد بازماندگانش پس از مرگش فقیر و بینوا گردند، ولی خود را در أمان و آسایش می نگرد، و عمرش را بسود دیگران بسر می برد.

و دیگری آنکه در دنیا هر کاری را برای عالم دیگر انجام می دهـد، و بهره ایکه از دنیا دارد بی آنکه برای آن کاری کند بوی می رسـد، و دو بختش بهمراه قرین گردنـد، و ملك دنیا و آخرتش هر دو در زیر نگین آینـد، و نزد خداونـد آبرومند گردد، و هر حاجتی از خدا خواهد از آتش دریغ نکند.

بدنیا کارگر بیش از دو منگر در این دریای بی پایان شناور

یکی در کار دنیا روز تا شب ز عقبا بازمانده غافل از رب

بترسد ز ان که در جایش بماند زن و فرزند در فقری مؤبد

ولی از وضع خود اندر امانست در آن ساعت که در تسلیم جانست

بسود غیر عمرش بگذراند سرانجام تبهکارش نداند

یکی دیگر بود در کار عقبا نکرده کار گیرد سهم دنیا

دو بختش یار و آید در نگینش دو ملك پاك و نوشد انگبینش

شود نزد خداوند آبرومند برآرد حاجتش بیچون و بیچند

التاسعه و الخمسون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۵۹) و روی أنّه ذکر عنـد عمر بن الخطّاب فی أیّامه حلی الکعبه و کثرته، فقـال قوم: لو أخـذته فجهّزت به جیوش المسـلمین کان أعظم للأجر، و ما تصـنع الکعبه بالحلی؟ فهمّ عمر بذلك، و سأل عنه أمیر المؤمنین علیه السّلام فقال: إنّ [هذا] القرآن أنزل علی النّبیّ [محمّد] صلّی اللّه علیه و آله

و الأموال أربعه: أموال المسلمين فقسّمها بين الورثه فی الفرائض، و الفیء فقسّمه علی مستحقّیه، و الخمس فوضعه اللّه حیث وضعه، و الصّدقات فجعلها اللّه حیث جعلها، و کان حلی الکعبه فیها یومئذ، فترکه اللّه علی حاله، و لم یترکه نسیانا، و لم یخف علیه مکانا، فأقرّه حیث أقرّه اللّه و رسوله، فقال له عمر: لولاک لافتضحنا، و ترک الحلی بحاله.

اللغه

(الحلی) جمع حلی و حلی، و الحلیه ج: حلی و حلی علی غیر قیاس:

ما یزیّن به من مصوغ المعدنیّات، الحجاره الکریمه - المنجد -.

المعنی

قال الشارح المعتزلی: استدلال صحیح، و یمکن أن یورد علی وجهین:

أحدهما أن یقال: أصل الأشیاء الحظر و التحریم کما هو مذهب کثیر من أصحابنا البغدادیین، فلا یجوز التصرف فی شیء من الأموال و المنافع إلّا باذن شرعیّ، و لم یوجد إذن شرعیّ فی حلی الکعبه، فبقینا فیه علی حکم الأصل. أقول: تقریر الدلیل علی هذا الوجه العلیل مبنی علی أن یجعل مال الکعبه ممّا لا نصّ فیه، و علی أنّ الأصل فیه أصاله التحریم أو أصاله الاحتیاط، و علی أنّ الصحابه کلّهم جهلاء بهذا الحکم، فیرجعون إلی الأصل کالفقهاء فی هذه الأزمنه، و علی أنّ القرآن و السنّه لم یکملا تشریع کلّ الأحکام و ما یحتاج الیه الأنام. و کلّ هذه المبانی کما تری، نعم ذهب کثیر من الفقهاء إلی تحریم التصرف فی الأموال بغیر إذن شرعی و صدر هذا الأصل من أئمّتنا علیهم السّلام «لا یحلّ مال إلّا من حیث ما أحلّه اللّه».

و الظاهر أنّ مرجع استدلاله تجاه عمر بعد تصميمه على التصرف فى حلى الكعبه بشور من كبار الصحابه الّذين هم مصدر التشريع عند المعتزلى، و فتوى واحد منهم يقوم مقام النصّ و الدّليل فضلا عن جميع أعضاء شورى عمر الفقهيّه هو الإستدلال بالاطلاق المقامى المستفاد من آيات و أدلّه وجوه التصرفات الماليه فى القرآن و السنّه النبويه و قرّره عليه السّلام بوجه بليغ اعتقد عمر بصحّته و رجع عن رأيه و رأى أعضاء مشورته، و هل يرضى المعتزلى بأن يقال إنّه أفتى أعضاء شورى عمر و هم كبار الصحابه و اتّخذه عمر رأيا و يريد إجرائه ثمّ رجع عن ذلك بمجرّد أصل مبنى على الجهل و عدم الدّليل و النصّ على حكم المورد، و البحث فى هذه المسأله من الوجهه الفقهيه يحتاج إلى تفصيل لا يسعه المقام.

الترجمه

روايت شده كه زيورهاى فراوان خانه كعبه نزد عمر گفتگو شد، جمعى گفتند بايد آنها را دريافت كنى و صرف ساز و برگ لشكرهاى اسلام سازى كه ثوابش بيشتر است، خانه كعبه چه نيازى بزيور دارد؟ عمر قصد اين كار كرد و از أمير المؤمنين در بارهٔ آن پرسش كرد على عليه السّلام فرمود:

قرآنى كه بر پيغمبر نازل شد حكم همه أموال را در چهار بخش بيان كرده:

١ - اموال شخصى مسلمانان كه آنها را طبق فرائض مقرّره ميان ورثه آنها قسمت بندى كرده است. ٢ - غنيمتى كه از جهاد بدست برآيد و آنرا بر مستحقان آن قسمت بندى كرده است. ٣ - اموال خمس كه آنها را خداوند بجاهاى خود مقرّر داشته است. ۴ - صدقات و اموال زكاه كه آنها را خداوند در مصارف معينه خود مقرّر داشته در همان روزهاى نزول أحكام أموال و بودجه بندى آنها زيورهاى كعبه موجود بودند و خداوند آنها را بحال خود گذاشت و از روى فراموشى يا بى اطلاعى بر مكان آنها از آنها صرف نظر نكرده، تو هم آنها را بهمان وضعى كه خدا و رسولش مقرّر داشتند

بر جای خود واگذار، عمر گفت: اگر شما نبودید ما رسوا می شدیم و زیور کعبه را بحال خود وانهاد.

زیور کعبه بدربار عمرمطرح بحث شد و شور نظر

مستشاران عمر رأی زدندکعبه را نیست نیاز زیور

این زر و سیم که در کعبه بودبستان صرف بکن بر لشکر

عمر این رأی پسندید ولیبا علی کرد یکی شور دگر

داد پاسخ که خدا در قرآنحکم اموال بیان کرده نگر

همه اموال شده بخش بچارشده ممتاز هم از یکدیگر

مال شخصی مسلمان ارث استکه فرائض شده از آن بشمر

فیء تقسیم بحقداران استخمس در جای دیگر کرده مقر

چارمین مال زکاتست و خداکرده تقسیم همه سرتاسر

زیور کعبه در آن روزم بودکه خدا کرده از آن صرف نظر

نه از فراموشی و نی نادانیکه کجا هست و چه اش هست اثر؟

پیروی کن ز خدا و ز رسولتو هم از زیور کعبه بگذر

پس عمر گفت علی حق با تو استگر نبودی شدی رسوای عمر

الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۶۰) و روی أنّه علیه السّلام رفع إلیه رجلان سرقا من مال اللّه: أحدهما عبد من مال اللّه، و الاخر من عرض الناس، فقال: أمّا هذا [أحدهما] فهو من مال اللّه و لا حدّ علیه، مال اللّه أکل بعضه بعضا، و أمّا الاخر فعلیه الحدّ [الشّدید]، فقطع یده.

المعنی

قال الشارح المعتزلی: هذا مذهب الشّیعه إنّ عبد المغنم إذا سرق من المغنم

لم يقطع، و أما العبد الغريب إذا سرق من المغنم فانّه يقطع إذا كان ما سرقه زائدا عمّا يستحقّه من الغنيمه بمقدار النصاب الّذى يجب فيه القطع، و هو ربع دينار، و كذلك الحرّ إذا سرق من المغنم حكمه هذا الحكم بعينه، فوجب أن يحمل كلام أمير المؤمنين على أنّ العبد المقطوع قد كان سرق من المغنم ما هو أزيد من حقّه من الغنيمه بمقدار النّصاب المذكور أو أكثر فأمّا الفقهاء «اى العامه» فانهم لا يوجبون القطع - إلخ. اقول: ليس فى العباره الوارده فى الروايه أنّ الرّجل الاخر كان عبدا كما ذكره، و ظاهره الاطلاق، و العجب منه حيث نقل كلام فقهائه مخالفا لنصّ كلام أمير المؤمنين عليه السّلام.

الترجمه

روايت شده است كه دو مرد را حضورش آوردند كه از مال اللّه دزديده بودند يكى از آن دو بنده اى بود از همان مال اللّه، و ديگرى از سائر مردم بود، فرمود:

اين بنده كه خود از مال اللّه است حدّى بر او نيست، برخى مال اللّه برخ ديگر را خورده و برده، و أمّا آن ديگرى سزايش حدّ است و دست او را بجرم دزدى ببريد.

الحاديه و الستون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(٢٦١) و قال عليه السّلام: لو [قد] استوت قدماى من هذه المداحض لغيّرت أشياء.

اللغه

(المداحض): المزالق الّتى لا يثبت عليها القدم(استوت قدماى):كنايه عن تثبيت حكومته و دفع مخالفيه.

الاعراب

لو، حرف شرط يدخل على الماضى و يستعمل فيما لا يتحقّق.

المعنى

هذه جمله من كلماته عليه السّلام الملتهبه بالأسف على الاسلام و المسلمين، حيث

حرّفوا مجرى أحكام الدّين، و غيّروا الحقائق باتّباع الهوى أو بسبب الجهل بها، و هو يتلهّف على هذا الانحراف و الانعطاف الجاهلى الّذى يرجع بالاسلام قهقرى و يوقف سيره نحو الدّرجات العلى، فما لبث المسلمون رويدا حتّى ظهر بأسهم بينهم و تفرّقوا فى مذاهب شتّى. قال الشارح المعتزلى: و إنّما كان يمنعه من تغيير أحكام من تقدّمه اشتغاله بحرب البغاه و الخوارج، و إلى ذلك يشير بالمداحض الّتى كان يؤمل استواء قدميه منها، و لهذا قال لقضاته «اقضوا كما كنتم تقضون حتّى يكون للناس جماعه». اقول: و يشعر كلامه هذا بما فى الامّه من التفرقه و الشتات حين تصدّى الأمر و أفاد أنّه لا جماعه للمسلمين آئذ حتّى ينظر فى اصلاح امور الدّين، و لم يكن مداحضه البغاه و الخوارج حسب، بل اعتزال أمثال اسامه بن زيد و عبد اللّه بن عمر و سعد بن مالك الذى تقدّم ذكره، و ما فى قلوب أصحابه من النّفاق و الطّمع فى الدّنيا أشدّها.

الترجمه

فرمود: هر آينه اگر دو پايم از اين لغزشگاهاى خطرناك بريد و بر جا ماندم چيزهائى را ديگرگون خواهم كرد.

الثانيه و الستون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۶۲) و قال عليه السّلام: اعلموا علما يقينا أنّ اللّه لم يجعل للعبد و إن عظمت حيلته، و اشتدّت طلبته، و قويت مكيدته أكثر ممّا سمّى له فى الذّكر الحكيم، و لم يحل بين العبد فى ضعفه و قله حيلته، و بين أن يبلغ ما سمّى له فى الذّكر الحكيم، و العارف

لهذا العامل به أعظم النّاس راحه فی منفعه، و التّارک له الشّاکّ فیه أعظم النّاس شغلا فی مضرّه، و ربّ منعم علیه مستدرج بالنّعمی، و ربّ مبتلی مصنوع له بالبلوی، فزد أیّها المستمع فی شکرک، و قصّر من عجلتک، و قف عند منتهی رزقک.

الاعراب

و إن عظمت حیلته: إن هذه تسمّی و صلیّه و معناها ثبوت الحکم علی أیّ حال و لم یحل: مجزوم بلم من حال یحول، راحه منصوب تمیزا لقوله أعظم النّاس رافع للابهام عن النسبه، فی منفعه ظرف مستقرّ حال عن قوله أعظم، و هکذا قوله: شغلا فی مضرّه. ربّ منعم ظرف مستقرّ خبر مقدّم لقوله: مستدرج بالنعم، و هکذا الجمله التالیه.

المعنی

نبّه علیه السّلام فی هذا الکلام إلی ذمّ الحرص علی طلب الرّزق و الاکباب علیه کما هو عاده النّاس، و أکّد علی أنّ مزید الطّلب و تحمّل التّعب لا یغیّران الرّزق المقسوم الّذی عبّر عنه بما سمّی فی الذکر الحکیم، و هذا اللّقب ینطبق علی القرآن فانه ذکر کما قال عزّ و جلّ: «إِنّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّکْرَ وَ إِنّا لَهُ لَحافِظُونَ » و حکیم کما قال عزّ من قائل: «یس وَ الْقُرْآنِ الْحَکِیمِ » و قد ورد فیه «إِنَّ اللّهَ هُوَ الرَّزّاقُ ذُو الْقُوَّهِ الْمَتِینُ » الدالّ علی الحصر المبین و أنّه لا رازق غیره تعالی و لا قدره للرّزق من دون إرادته. فالمقصود من التّسمیه فی الذکر الحکیم هو ضمانته من اللّه علی الاطلاق کما فی غیر واحد من الأخبار. فعن علیّ علیه السّلام کما فی خماسیّات الاثنی عشریّه: إنّ اللّه قسّم امور العباد علی خمسه، و کلّ منها خمسه: خمسه بالقضاء و القدر: الرّزق، و الولد، و السلطان و التزویج، و العمر.

و فسّر ابن میثم الذکر الحکیم باللّوح المحفوظ فقال: لا جرم لم یکن لکلّ من القویّ و الضعیف من الرزق و نحوه إلّا ما علم اللّه تعالی وصوله إلیه بقلم القضاء الالهی فی الذّکر الحکیم و اللّوح المحفوظ، و لم یبلغ عظیم الحیله قویّ المکیده بحیلته أکثر مما سمّی له - انتهی. و یشکل بأنّه لو کان المقصود من الذکر الحکیم هو العلم الالهی بما یصل إلی العبد من الرزق فمن اکتسب رزقه من حرام فکیف حاله؟ فهل هو رزقه المقسوم المسمّی له فی الذکر الحکیم فکیف یؤاخذ عنه و یعاقب علی کسبه؟! و أشار بقوله علیه السّلام (و ربّ منعم علیه مستدرج بالنعم) إلی أنّه لا ینبغی الغبطه علی نعمه المتنعّم و الاعتقاد بأنّه لقربه إلی اللّه و مزید عنایته به، بل ربّما کان سببا لنقمته و مزیدا لغفلته و سلب سعادته.

الترجمه

فرمود: بیقین بدانید که خداوند بنده خود را بوسیله نیرنگ عظیم و تلاش فراوان و قوت کید و پشت هم اندازی بیش از آنچه برای او در ذکر حکیم مقرر است نمی دهد، و ناتوانی و بیچارگی مانع از رزق مقدّر نمی شود، و آنکه باین حقیقت عارف است و بدان عمل میکند و اعتماد بروزی رسان دارد از همه مردم در کسب سود راحت تر است، و آنکه ترک این روش را کند و در آن تردید بخود راه دهد از همه مردم گرفتارتر و زیانبارتر است، چه بسا نعمتخواری که ثروتش وسیله آزمایش و نقمت او است، و چه بسا گرفتاری که بلایش برای کسب سعادت و امتحان او است، أی شنونده هر که باشی و در هر حال باشی بیشتر شکر حق گزار، و از شتاب خود در تحصیل دنیا بکاه، و در سر حدّ رزق مقدّرت بایست.

ز روی یقین بدان خداوندکارت بقضا نموده پیوند

با حیله ژرف و جست محکمبا زور مکائد دمادم

جز آنچه خدا بنام بندهدر ذکر حکیم ثبت کرده

چیز دگری بکف نیاردجز رنج و ألم بخود نبارد

ور بنده ضعیف و ناتوانست بیچاره و عاجز زمانست

دریافت کند نصیب خود را وز ذکر حکیم سهم خود را

عارف که عقیدتش بر اینست در راحت و عیش دلنشین است

و آنرا که چنین عقیده ای نیست جز رنج و زیان نتیجه ای نیست

بر نعمت خود مباش غرّه شاید که خدات خشم کرده

ور بار بلا بدوش داری باید حق شکر او گذاری

أفزای بشکر و، از شتابت میکاه و، برزق کن قناعت

الثالثه و الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۶۳) و قال علیه السّلام: لا تجعلوا علمکم جهلا، و یقینکم شکّا إذا علمتم فاعملوا، و إذا تیقّنتم فأقدموا.

المعنی

لکلّ شیء أثر ماسّ به و معرّف له، فاذا انتفی عنه هذا الأثر یصیر کأن لم یکن و لیس عنه خبر، و قد شاع بین الناس نفی الشیء بانتفاء أثره المطلوب منه کما قال علیه السّلام فیما مضی من خطبته فی قضیه إغاره عمّال معاویه علی الأنبار: یا أشباح الرّجال و لا رجال، فأثر الرّجولیّه هو الحمیّه و الدّفاع عن البیضه و الحریم، فمن انتفی عنه هذا الأثر فانّه یصیر کالمعدوم، و أثر العلم هو العمل به، و أثر الیقین هو الاقدام بموجبه فمن علم و لا یعمل فهو جاهل عملا، و إن کان عالما فی ذهنه، و من تیقّن بالموت و لم یقدم علی التهیّؤ له فکأنه شاکّ فیه.

الترجمه

فرمود: دانش خود را نادانی نسازید، و یقین خود را شک و تردید نکنید، چون دانستید دنبال عمل باشید، و چون یقین دارید، بموجب آن اقدام کنید.

دانا چه عمل نکرد نادان باشدشک است یقینی که ندارد اقدام

الرابعه و الستون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۶۴) و قال عليه السّلام: إنّ الطّمع مورد غير مصدر، و ضامن غير وفيّ، و ربّما شرق شارب الماء قبل ريّه، و كلّما عظم قدر الشّيء المتنافس فيه عظمت الرّزيّه لفقده، و الأمانيّ تعمى أعين البصائر و الحظ يأتى من لا يأتيه.

المعنى

قد تعرّض عليه السّلام فى هذه الحكمه لبيان الطمع و وصفه و ما يترتب عليه، و قد وصفه عليه السّلام بأنّه تكسب على غير اصول المعامله العقلائيه الّتى تبنى عليها الاقتصاد و يصحّ للاعتماد فى معيشه تضمن السلامه و الشرافه، فانّ المعامله الحائزه لهذه الشرائط أخذ و ردّ و تعاوض مضمون مع أجل مسمّى و معلوم، فانّ الشرائط العامّه للمعاملات المتداوله هى متاع معلوم و عوض معلوم و أجل مسمّى. أمّا الطّمع فهو توقّع نفع عن الغير بلا عوض، فهو من الموردات فقط، و ليس بمصدر، يعنى الواردات بالطمع على يد الطامع لا يقابله العوض الصادر عنه ليكون بدلا له، فهو يشبه الأكل بالباطل و لا ضمان فى وصول ما يطمع فيه بل معلّق على إراده الغير إن شاء أعطى و إن شاء منع، و ليس وقت معيّن لوصوله، فيمكن أن يدرك الطامع المتيّه قبل نيله ما يطمع، و أشار إلى ذلك بقوله عليه السّلام (و ربّما شرق شارب الماء قبل ريّه). ثمّ أشار عليه السّلام إلى ما يترتّب على الطّمع من المفاسد و المضارّ الروحيّه:

۱ - أنّه إذا طمع فى شيء فبقدر ما كان عظيما فى عينه و مهمّا فى نظره يعرضه الرزيّه و الحزن عند فقده و عدم وصوله إليه، فالطامع دائما فى معرض حزن و رزيّه لعدم حصول ما طمع فيه.

۲-أنّ المطامع یلازم الأمانی و الامال أو هی قسم من الأمانی و الامال، و هی موجبه لمحو البصیره و عمی القلب و الحظّ، کفتاه فتّانه جمیله کلّما تطلبها و تقرب إلیها تزداد دلالا و بعدا، و أمّا إذا صرفت النظر عنها تقرب إلیک و تواصلک.

الترجمه

فرمود: راستی که طمع واردکننده ایست که صدوری ندارد، و دست آویز بیوفائیست برای زندگی. و بسا که نوشنده آب پیش از آنکه سیراب شود گلوگیر و خفه شده، و هر آنچه اندازه چیزی که در باره آن رقابت و طمع ورزی می شود بزرگتر باشد، درد و مصیبت فقدانش بزرگتر است، آرزوها چشم دل را کور میکنند، بخت از در خانه کسی در آید که دنبالش نیاید.

طمعکار را دست بخشنده نیستبگیر و نده خود برازنده نیست

طمع ضامن بیوفائی بودبسا در پی خویش طامع کشد

بسا آبنوشی گلوگیر شدبیفتاد بی آنکه زان سیر شد

أمانی کند کور چشم دلتندارد بجز تیرگی حاصلت

رود بخت دنبال آن کس نخواستگریزد از آن کس بدنبال خاست

الخامسه و الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۶۵) و قال علیه السّلام: أللّهمّ إنّی أعوذ بک من أن تحسّن فی لامعه العیون علانیتی، و تقبّح فیما أبطن لک سریرتی، محافظا علی رئاء النّاس من نفسی بجمیع ما أنت مطّلع علیه منّی، فأبدی للنّاس حسن ظاهری، و أفضی إلیک بسوء عملی، تقرّبا إلی عبادک، و تباعدا من مرضاتک.

اللغه

(أفضی إلیه): وصل و أصله أنّه صار فی فرجته و فضائه و حیّزه، و أفضی إلیه بسرّه: أعلمه به - المنجد.

الاعراب

فی لامعه العیون، من باب إضافه الصّفه إلی الموصوف أی العیون اللّامعه.

الترجمه

بار خدایا براستی که بتو پناه می برم از این که ظاهر و عیان حال من در برابر چشمهای بینا نیکو باشد و در نهاد خودم زشتی و بدی نسبت بتو نهان باشد، و ریاء و خودنمائی در همه اعمالم که تو اطلاع داری حکمفرما باشد، بمردم حسن ظاهر نمایش دهم و بدکرداری خود را بحضرت تو تحویل دهم، برای آنکه ببنده های تو مقرّب باشم و از راه رضای تو بدور گردم.

بار إلها بتو پناه برم از خودآرائی و ریاکاری

در بر خلق خوش عمل بودن در نهان مشتغل ببدکاری

تا مقرّب شوم بر مردم دور گردم ز حضرت باری

السادسه و الستون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۶۶) و قال علیه السّلام: لا و الّذی أمسینا منه فی غبّر لیله دهماء تکشر عن یوم أغرّ ما کان کذا و کذا.

اللغه

(غبر اللیل): بقایاه (الدّهماء): السوداء المظلمه. (التکشّر): التبسّم الّذی یظهر الثنایا و الأنیاب اللّامعه بیاضها، و کلّ ما بدت لک من ضوء و صبح فقد بدت غرّته - المنجد.

المعنی

حلف علیه السّلام باللّه الّذی یبقی الانسان طول اللّیل إلی أن یصبح،و عبّر عن

طلوع الصبح بتبسّم اللّيل المظلم و ظهور طلعه الفجر الّذى تمثّل سلسله الأسنان البيضاء، و هو من أحسن التعبيرات و أفصحها، لم يسبق به أحد، و الظاهر أنّ ما فى كلامه نافيه، و حلف عليه السّلام على نفى امور عرض بحضرته.

قال الشارح المعتزلى: و هذا الكلام إمّا أن يكون قاله على وجه التفأل، أو أن يكون إخبارا بغيب، و الأوّل أوجه.

أقول: كأنّه جعل لفظه ما فى كلامه عليه السّلام موصوله و لا يفهم له معنا، فتدبّر.

الترجمه

نه قسم بدان خدائى كه ما را در شبى تيره برآورد كه بروزى روشن لبخند زد چنين و چنان نبوده.

السابعه و الستون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۶۷) و قال عليه السّلام: قليل تدوم عليه أرجى من كثير مملول منه.

المعنى

أشار عليه السّلام إلى أنّ من شرائط قبول الأعمال حضور القلب و التوجّه، و إنما يتحقّق ذلك بالنشاط و الاقبال نحو العمل عن رغبه تسرّ القلب، فاذا صار العمل مملا و مكسلا يسلب عنه روح العباده، كما أنّه ينتهى بالقطع و التعطيل لا محاله، فالاشتغال بعمل قليل دائم أرجى و أحسن من الكثير المملّ المزاحم.

الترجمه

خيرى اندك كه بر آن مداومت كنى، به از بسياريست كه از آن إظهار ملالت نمائى.

كردار كمى كه خوب و پيوست بود به از عمل كثير با تنگدلى

الثامنه و الستون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۶۸) و قال عليه السّلام: إذا أضرّت النّوافل بالفرائض فارفضوها.

المعنى

قد اعتاد بعض الناس بالاشتغال بامور مستحبّه كالزياره و الأدعيّه و أمثالهما مع الغفله عن أداء الواجبات بحيث يضرّ اشتغاله بهذه الامور عن أداء ما يجب عليه بشرائطه و حدوده.

فأمر عليه السّلام برفض الامور المستحبّه إذا أضرّت بالواجب، و هل يشمل الحكم ما إذا أضرّت النافله بنقصان ثواب الفريضه لتأخيرها عن وقت الفضيله مثلا أم لا؟ و هل يستفاد من أمره بالرفض بطلان النافله حينئذ أم لا؟ يحتاج إلى بسط لا يسعه المقام

الترجمه

چون انجام امور مستحبّه مايۀ زيان بامور واجبه شود، آنها را ترک كنيد و بواجب بپردازد.

نوافل گر فرائض را زيان كرد مسلمان را بايد ترک آن كرد

التاسعه و الستون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۶۹) و قال عليه السّلام: من تذكّر بعد السّفر استعدّ.

المعنى

قال الشارح المعتزلى: و قد روى عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله أنه قال لأصحابه: إنما مثلى و مثلكم و مثل الدّنيا كقوم سلكو مفازه غبراء حتى إذا لم يدروا ما سلكوا منها أكثر أم ما بقى، أنفدوا الزاد و حسروا الظّهر و بقوا بين ظهرانى المفازه لا زاد و لا حموله فأيقنوا بالهلكه، فبيناهم كذلك خرج عليهم رجل فى حلّه يقطر رأسه ماء، فقالوا: هذا قريب عهد بريف، و ما جاءكم هذا إلاّ من قريب، فلمّا انتهى إليهم و شاهد حالهم قال: أ رأيتم إن هديتكم إلى ماء رواء، و رياض خضر ما تعملون؟ قالوا: لا نعصيك شيئا قال: عهودكم و مواثيقكم باللّه، فأعطوه ذلك، فأوردهم ماء رواء و رياضا خضرا - إلخ.

أقول: الظاهر أنّ مراده علیه السّلام من بعد السّفر ما بعد الموت إلی الجنّه و الأمر بالاستعداد له بالعمل الصالح و التقوی، و مورد المثل حال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله مع الناس فی هذه الدّنیا.

الترجمه

هر کس درازی سفر را بیاد آرد، ساز و برگ فراهم دارد.

هر که دارد سفری دور به پیش ساز و برگی کند اندر خور خویش

السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۷۰) و قال علیه السّلام: لیست الرّویّه کالمعاینه مع الأبصار، فقد تکذب العیون أهلها، و لا یغشّ العقل من استنصحه.

اللغه

(الرّویه): النظر و التفکر فی الامور - المنجد -.

المعنی

قد نبّه علیه السّلام فی هذا الکلام إلی أصل متین للاکتشاف و تحصیل العلم أکبّ علیه العلماء و الباحثون فی هذه القرون المعاصره، و هو الحصول علی علم وجدانیّ بالقضیّه من طریق التجربه و الامتحان و التفکّر و الرّویه، و عدم الاعتبار بما یدرکه الحواس فانّ أوضح المدرکات الحسّیه هو المشاهدات بالبصر، و لکن یعرضها الخطأ فی کثیر من الموارد بعد إمعان النظر کما أفصح عنه بقوله علیه السّلام:(فقد تکذب العیون أهلها).

و هذا الأصل ینسب إلی «دکارت الفرنساوی» فی هذه العصور و قد قام و قعد اروپا بعد نشر «دکارت» بهذا الأصل العلمی و احتفل علیه العلماء العصریّون أیّ احتفال مع أنه أصل علوی أسّسه منبع العلوم أمیر المؤمنین علیه السّلام قبل «دکارت» بما یزید علی عشره قرون.

و قد عرف علیه السّلام العقل و الفکر أصلا فی القضایا العلمیه و هو بعینه الأصل العلمی المعروف عن «دکارت» الّذی هو بیت القصیده فی فلسفته الذائعه الصّیت فی الشرق و الغرب.

الترجمه

فرمود: اندیشه در کشف امور چون دیدن با چشم نیست که بسا خطا باشد چه بسا که چشم بصاحب خود دروغ نشان دهد «چنانچه در آسمان أبری ملاحظه می شود که ماه و یا ستاره بسرعت حرکت میکنند با این که این حرکت از أبر است» ولی خرد بکسی که از وی اندرز خواهد و کشف حق جوید دغلی نکند و خلاف نگوید

بسا دید کارد دروغی برتچه ماه پس أبر فوق سرت

که بینی بسرعت کند طیّ راهولی سرعت از أبر باشد نه ماه

باندیشه و عقل خود تکیه کنکه هرگز خطائی نیابی از آن

الحادیه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۷۱) و قال علیه السّلام: بینکم و بین الموعظه حجاب من الغرّه.

المعنی

الغرّه و الغفله نسیج من الشّهوه و حبّ الدّنیا و اتّباع الهوی و الکسل عن طلب المعالی و غیرها من رذائل الأخلاق، و الغرائز الکامنه فی وجود البشر من طبیعته الحیوانیّه، فتغطّی قلبه و تسدّ عین بصیرته فلا یری الحقیقه و إن علت أصواتها و کثرت دعاتها، و قد تبلغ ضخامه هذا الحجاب إلی خفقان تامّ للقلب فیموت صاحبه و لا یشعر کما قال تعالی فی وصف هؤلاء: «إِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِینَ » - ۵۲ - الرّوم».

الترجمه

فرمود: میان شماها و موعظت پرده ایست از غرور و غفلت چه خوش سروده:

بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ

الثانیه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۷۲) و قال علیه السّلام: جاهلکم مزداد، و عالمکم مسوّف.

المعنی

یقول علیه السّلام و یعاتب النّاس بأنّ أهل الجهاله بالحقّ یزدادون علی الخطأ و الذّنب و لا یخطر علی قلوبهم الرجوع إلی الحقّ و الانابه من الذّنب، و أهل العلم بالحقّ یرتکبون الخطأ و یفهمون و لکن یسوّفون التوبه و التدارک قبل فوت الفرصه.

و لعلّ غرضه من أهل الجهاله أتباع معاویه المفتونون بضلالته، أو الخوارج المشتبهون فی أمر إمامته، و أهل العلم أصحابه القائلون بالحقّ و لکن یسوّفون القیام بالدّفاع و الجدّ فی سدّ الطغیان و محو أهل الفسق و العصیان.

الترجمه

نادان شما بر گناه بیفزاید، و دانای شما امروز را بفردا بگذراند.

نادان شما در پی تکثیر گناه دانای شما توبه پس انداز ز گاه

الثالثه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۷۳) و قال علیه السّلام: قطع العلم عذر المتعلّلین.

المعنی

کلامه هذا ینطبق علی مواقف عدیده من حیاته المملیئه بمخالفه أعدائه معه و عنادهم فی دفعه عن حقه المعلوم لدیهم.

منها، موقف احتجاجاته مع أهل السقیفه فی طلب حق إمامته فإنّ أکثرهم یعلمون استحقاقه و سمعوا النّصوص الصّادره عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله علی وصایته و نصبه إماما علی

امّته بعد وفاته كما ينطق به خطبته المعروفه بالطالوتيّه المرويّه فى روضه الكافى الشريف كما يلى:

بسنده عن سلمه بن كهيل عن أبى الهيثم بن التيهان أنّ أمير المؤمنين خطب النّاس بالمدينه فقال: الحمد للّه الّذى لا إله إلاّ هو - إلى أن قال: و الّذى فلق الحبّه و برىء النسمه لقد علمتم أنّى صاحبكم و الّذى به امرتم و أنّى عالمكم و الّذى لعلمه نجاتكم و وصىّ نبيّكم - إلخ -.

و منها، موقف احتجاجاته مع أهل الشورى بعد وفاه عمر.

و منها، موقف احتجاجاته بعد مقتل عثمان.

و منها، موقف احتجاجاته مع اصحابه فى الكوفه بعد قضيّه الحكمين سواء الخوارج منهم المتمرّدين، أو غيرهم من المتساهلين فى إجراء أوامره و الخاذلين له فى نصرته.

و قد تعلّل المخالفون له فى كلّ من هذه المواقف بعلل اغترّ بها العامّه كتعليل طلحه فى احتجاجات السقيفه و ما بعدها بصغر سنّه و عدم إطاعه النّاس لمثله و كتعليل عبد الرّحمن بن عوف حكم الشورى لمنعه عن حقّه بميل الأكثر إلى عثمان و متابعه العمرين و هكذا فيقول عليه السّلام عتابا لهؤلاء:(قطع العلم عذر المتعلّلين).

الترجمه

علم بحكم، عذر عذرتراشان را قطع كرده و بيحاصل شمرده.

الرابعه و السبعون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۷۴) و قال عليه السّلام: كلّ معاجل يسأل الإنظار، و كلّ مؤجّل يتعلّل بالتّسويف.

المعنى

يبيّن عليه السّلام عدم انتهاء تعلّل العاصى عن ارتكاب المعاصى، و المسئول عن انجاز ما يجب عليه، فانه إذا عوجل عليه يطلب الانظار، و إذا اجّل يسامح بالتأخير عن

العمل حتی یفوت علیه الفرصه.

الترجمه

هر که را شتاب بر سر است خواستار مهلت است، و هر که مهلت در بر است دچار مسامحه و ول انگاریست.

چون شتاب آید ز مهلت دم زند گاه مهلت خویش بر غفلت زند

الخامسه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۷۵) و قال علیه السّلام: ما قال النّاس لشیء: طوبی له، إلّا و قد خبأ له الدّهر یوم سوء.

اللغه

یقال: (طوبی لک) أی لک الحظّ و العیش الطیّب. (خبأ) الشیء: ستره و أخفاه - المنجد.

الاعراب

طوبی، مبتدأ و له ظرف مستقر خبر له، و الظاهر أنّ طوبی علم جنس و الجمله مفعول لقوله: قال.

المعنی

نبّه علیه السّلام علی انتهاء کلّ سعاده دنیویّه، إلی الفناء، و کلّما کانت أتمّ و أغبط عند النّاس تکون أقرب إلی الزوال و أنکی سوء فی العاقبه و النکال.

نقل الشارح المعتزلی عن یحیی بن خالد البرمکی قوله: أعطانا الدّهر فأسرف، ثمّ مال علینا فأجحف.

أقول: یظهر من کلامه علیه السّلام أنّ لتوجّه النفوس و تحسینهم و غبطتهم أثر سیّیء فی حسن الحال و طیب العیش، فینبغی أن لا یبالغ فیه، و إلّا فیخفیه عن أعین النّاس و یستخفیه.

الترجمه

فرمود: مردم برای چیزی خوش باش نگویند، جز آنکه روزگار روز بدی برای آن در کمین نهد.

نگویند مردم بچیزی که «خوبه» مگر آنکه دنبال آن روز شومه

السادسه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۷۶) و سئل عن القدر فقال علیه السّلام: طریق مظلم فلا تسلکوه و بحر عمیق فلا تلجوه، و سرّ اللّه فلا تتکلّفوه.

الاعراب

قوله: طریق مظلم، خبر مبتدأ محذوف أی القدر طریق مظلم، أو البحث عن القدر طریق مظلم.

المعنی

قال فی مجمع البحرین بعد نقل الحدیث قال بعض الشارحین: معنی القدر هنا ما لا نهایه له من معلومات اللّه، فانّه لا طریق لنا إلی مقدوراته، و قیل: القدر هنا ما یکون مکتوبا فی اللّوح المحفوظ، و ما دللنا علی تفصیله و لیس لنا أن نتکلّفه و یقال اللوح المحفوظ القدر - إلی أن قال: و سئل ابن عباس عن القدر فقال: هو تقدیر الأشیاء کلّها أوّل مرّه ثمّ قضاها و فصّلها.

و عن الصادق علیه السّلام أنه قال: الناس فی القدر علی ثلاثه منازل: من جعل للعباد فی أمره مشیّه فقد ضادّ اللّه، و من أضاف إلی اللّه شیئا هو منزّه عنه فقد افتری علی اللّه کذبا، و رجل قال: إن رحمت فبفضل اللّه علیک و إن عذّبت فبعدل اللّه، فذلک الّذی سلم دینه و دنیاه.

قال الشارح المعتزلی: و المراد نهی المستضعفین عن الخوض فی إراده الکائنات و فی خلق أعمال العباد فانه ربما أفضی بهم إلی القول بالجبر لما فی ذلک من الغموض

و ذلک أنّ العامی إذا سمع قول القائل: کیف یجوز أن یقع فی عالمه ما یکرهه، و کیف یجوز أن تغلب إراده المخلوق إراده الخالق؟ و یقول إذا علم فی القدم أنّ زیدا یکفر فکیف لزید أن لا یکفر و هل یمکن أن یقع خلاف ما علمه اللّه فی القدم؟ اشتبه علیه الأمر و صار شبهه فی نفسه و قوی فی ظنه مذهب المجبره فنهی علیه السّلام هؤلاء عن الخوض فی هذا النحو من البحث، و لم ینه غیرهم من ذوی العقول الکامله - انتهی.

أقول: نهیه علیه السّلام یعمّ العلماء فانّ هذا السائل و من بحضرته من علماء الاسلام و أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و قوله: (سرّ اللّه) یعمّ کافّه العباد، و قد أوضحنا مسئله الجبر و القدر و الأمر بین الأمرین فی شرحنا علی اصول الکافی بما لا مزید علیه، من أراد تحقیق ذلک فلیرجع إلیه.

الترجمه

از آن حضرت سؤال شد از قدر، در پاسخ فرمود: راهی است تاریک در آن گام نزنید، دریائیست ژرف در آن پا ننهید، سرّ خدا است در آن چنگ نیندازید.

از قدر شد سؤال از مولا گفت راهی است تار و ناپویا

هست دریای ژرف پای منه سرّ حق است زان مشو جویا

السابعه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۷۷) و قال علیه السّلام: إذا أرذل اللّه عبدا حظر علیه العلم.

المعنی

قال الشارح المعتزلی: أرذله: جعله رذلا.

أقول: الأصحّ أنّ أرذله بمعنی لم یختره و لم یستجده قال فی «المنجد»: أرذله ضدّ انتقاه و استجاده، و المقصود أنه إذا لم یکن العبد فی طبعه و جوهره شریفا لم یختره اللّه تلمیذا یفیض إلیه علمه و یهیّیء له أسباب الاستکمال العلمی، لأنه یشترط فیمن یکتسب العلم و یستحق بذله له شرائط خاصّه و لیاقه تحمل سائل العلم، و إذا کان العبد رذلا یفقد هذا الشرط فیمنع من العلم، و أهمّ موانعه عدم توجّهه إلی

تحصیله و اکتسابه کما یشاهد فی الأراذل من أنّهم هاربون عن أهل العلم و کسب العلم

الترجمه

فرمود: چون خداوند بنده ای در شمار اوباش یابد، از او صرف نظر کند و باب تحصیل دانش را بروی او ببندد

هر گاه که بنده شد ز أوباشحق بیغ کند ز دانشش فاش

خوش سروده: تیغ دادن بر کف زنگی مستبه که افتد علم را نادان بدست

الثامنه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۷۸) و قال علیه السّلام: کان لی فیما مضی أخ فی اللّه، و کان یعظّمه فی عینی صغر الدّنیا فی عینه، و کان خارجا من سلطان بطنه فلا یشتهی ما لا یجد و لا یکثر إذا وجد، و کان أکثر دهره صامتا، فإن قال بذّ القائلین، و نقع غلیل السّائلین، و کان ضعیفا مستضعفا، فإن جاء الجدّ فهو لیث عاد [غاب] و صلّ واد، لا یدلی بحجّه حتّی یأتی قاضیا و کان لا یلوم أحدا علی ما یجد العذر فی مثله حتّی یسمع اعتذاره و کان لا یشکو وجعا إلّا عند برئه، و کان یفعل ما یقول، و لا یقول ما لا یفعل، و کان إن [إذا] غلب علی الکلام لم یغلب علی السّکوت و کان علی أن یسمع أحرص منه علی أن یتکلّم، و کان إذا بدهه أمران نظر أیّهما أقرب إلی الهوی فخالفه، فعلیکم بهذه الخلائق فالزموها

و تنافسوا فيها، فإن لم تستطيعوها فاعلموا أنّ أخذ القليل خير من ترک الكثير.

اللغه

(بـذّ): غلب، (نقع غليـل السـائلين) دفع عطش سؤال و لهيب اشتيـاقهم إلى الجواب الصواب (العـادى): الأسـد لأـنه يفترس النّاس (الصلّ) السـيف القاطع المطره الشديـده الواسـعه. الصلّ: الـداهيه، جنس حيّات خبيث جـدّا من اماميات الأخاديـد منه نوعان منه ضارب إلى الخضـره مع بقع قاتمه و يوجد فى آفريقا و لا سـيما فى مصر، و الاخر أصفر و يوجد على الأخص فى هند و ايران – المنجد.

(لا يدلى): أدلى بحجّته أرسلها و احتجّ بها. (بدهه الأمر): أتاه من غير تأهّب له.

الاعراب

لى: ظرف مسـتقر خبر كان قـدّم على اسـمها و هو أخ، فيما مضـى جار دخل على ماء المصـدريه الزمانيه و هى موصول حرفى و مضى صلته، و الظرف أيضا مستقر خبر بعد خبر، فى اللّه جار و مجرور متعلّق بقوله أخ لما فيها من معنى الوصفيه، يأتى قاضيا اى يأتى إلى القاضى فنصب على الحذف و الايصال.

المعنى

قال الشارح المعتزلى: قـد اختلف النّاس فى المعنىّ بهـذا الكلام، و من هو هـذا الأخ المشار إليه؟ فقال قوم: هو رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله و استبعده قوم إلى أن قال: و قال قوم: هو أبو ذر الغفارى و استبعده قوم لقوله: فان جاء الجدّ فهو ليث عاد، فانّ أبا ذر لم يكن من الموصوفين بالشجاعه و المعروفين بالبساله.

و قـال قوم: هو المقـداد بن عمر و المعروف بالمقـداد بن الأـسود، و كـان من شـيعه علىّ عليه السّـلام المخلصـين و كان شـجاعا مجاهدا حسن الطريقه، و قد ورد فى فضله حديث صحيح مرفوع «و زاد ابن ميثم على هؤلاء: عثمان بن مظعون».

و قال قوم: إنّه ليس باشاره إلى أخ معيّن، و لكنّه كلام خارج مخرج المثل، و عاده العرب جاريه بمثل ذلك مثل قولهم فى الشعر: فقلت لصاحبى و يا صاحبى، و هذا عندى أقوى الوجوه.

أقول: على ما جعله هذا الشارح وجيها يكون عليه السّلام فى هذا الكلام مبتكرا لفنّ هام فى الأدب العربى، و هو فنّ إنشاء المقامات و هو أشبه بما شاع فى هذه العصور الأخيره بفنّ رومانتيك أو الروايات التمثيليّه فى الأدب العربى و مبناه على إنشاء قصّه و إبداع روايه تتضمّن تصوير هدف تعليمى أو انتقادى فى أفكار القرّاء.

و قد شاع و نضج إنشاء المقامات فى القرن الرابع الهجرى، و مهر فيه الاستاذ الشهير بديع الزّمان من أهالى همدان و خريجى مكاتب و جامعات خراسان فى ذلك الزمان، فحكى عنه أنّه ارتجل أربعمائه مقامه بقى منها خمسون مقامه طبعت و نشرت.

ثمّ برع بعده فى هذا الفنّ الاستاذ الحريرى أبو محمّد القاسم بن علىّ بن محمّد بن عثمان الحريرى البصرى الحرامى.

فكان عليه السّلام استاذ هذا الفنّ من الأدب العربى كسائر فنونه من النحو و البلاغه و كان هدفه فى مقامته هذا توصيف الأخ المؤمن الّذى ينبغى التّاخى معه فى سبيل اللّه فعدّ له أربع عشره صفه:

١ - صغر الدّنيا بعينه و عدم توجّهه إليها فى المال و الجاه و غيرهما.

٢-عدم توجّهه إلى لذّه المأكل و المشرب و عدم تسلّط الشهوه عليه.

٣-اجتنابه عن كثره الكلام، و لزومه الصمت فى أكثر الأيّام.

۴ - لا يتكلّم إلّا بما هو الحقّ و النافع للخلق، فيغلب على الناطقين، و يشفى غليل السامعين.

۵-يمشى على الأرض هونا كما وصف اللّه به عباده، فيكون ضعيفا فى الظاهر و مستضعفا.

۶ - يكون شجاعا عند الجهاد فى سبيل الحق.

۷-لا یظهر حجته إلّا عند من یقضی بها و یستفید منها.

۸-لا یلوم غیره حتّی یسمع اعتذاره عمّا یوجب لومه، فربما دفع عن نفسه و منع من لومه.

۹-لا یشکو من الوجع إلّا عند بیان برئه من المرض.

۱۰-یفعل ما یقول، و لا یقول ما لا یفعل.

۱۱-إذا سمع الحق من خصمه سکت و لا یماری معه.

۱۲-کان أحرص علی الاستماع من الخطباء و الوعّاظ من التّکلّم و جلب أنظار النّاس.

۱۳-إذا دار أمره بین أمرین مختلفین یختار ما یخالف الهوی، و یوافق العقل و الهدی.

۱۴-إن لم یقدر علی درک کلّ هذه الصفات و کمالها، یدرک ما تیسّر منها.

الترجمه

فرمود: مرا در زمان گذشته برادری بود در راه خدا، در چشمم بزرگ می نمود که در چشمش دنیا خوار بود، و فرمان شکم را نمی برد و آنچه نیافت نمی خورد و آنچه را یافت شکم را از آن نمی انباشت، بیشتر عمرش خوش بود، و چون لب بسخن می گشود بهر گوینده چیره بود، و سخنش بدل خواستاران جا میکرد و تشنه گی آنها را دوا میکرد، ناتوان می نمود و ناتوانش می شمردند، و چون هنگام کوشش جهاد می رسید بمانند شیر بیشه می جهید و چون مار گرزه دشمن را می گزید، دلیل خود را در بر دادستان ابراز می داشت، و کسی را سرزنش نمی کرد در عملی که عذری توان داشت تا عذر او را بشنود، از دردی گله نمی کرد مگر پس از بهبودی که از آن حکایت میکرد، هر چه می گفت عمل میکرد و نمی گفت چیزی را که بدان عمل نمی کرد و چون در سخن مغلوب می شد حق را بطرف خود می داد و خموشی می گزید و ستیزه نمی کرد، و چون دو کار در برابرش رخ می دادند مخالف هوای نفس را انتخاب میکرد.

بر شما باد که این أخلاق فاضله را شیوه سازید و ملازم آنها شوید و در باره آنها بیکدیگر رقابت کنید، و اگر نتوانید همه را بحد کمال رسانید باید بدانید که دریافت خیر اندک بهتر است از ترک خیر بسیار.

علی گفتا که بودم یک برادر براه حق مرا خود یار و یاور

بزرگ آمد بچشمم ز ان که دنیا بچشمش بود خرد و خوار و بیجا

ز فرمان شکم سرپیچ و ناخواه هر آنچش می نشد حاصل ز هر راه

وز آنچش حاصل آمد خورد کمتر سخن کم گفت و بد خاموش أکثر

چه گفتی چیره بر گویندگان بد دل هر سائل از حرفش خنک شد

شعارش ناتوانی بود و مردم شمرده ناتوانش بی تکلّم

بگاه جنگ شیر بیشه ای بود بدشمن همچو مار اندیشه ای بود

نگفتی حجّتش جز نزد قاضی نکردی سرزنش بی عذر ماضی

نکرد از درد خود بر کس شکایت مگر دنبال بهبود و برائت

هر آنچه گفت در کردار آورد نگفتی آنچه در کردار ناورد

چه حق بشنید خاموشی گزیدی شنیدن را بگفتن برگزیدی

چه اندر بر دو کارش جلوه گر شد مخالف با هوایش در نظر شد

شما را باد این اخلاق نیکو رقابت بر سر آنهاست دلجو

اگر نتوان همه در دست آورد نشاید ترک آنها یکسره کرد

التاسعه و السبعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۷۹) و قال علیه السّلام: لو لم یتوعّد اللّه علی معصیته لکان یجب أن لا یعصی شکرا لنعمته.

المعنی

ظاهر هذا الکلام أنّ حرمه العصیان شرعیّه و مورد وعید من اللّه، و لکنّ التحقیق

أنّ المعصيه محرّم عقلی کما أنّ الطاعه واجب عقلی، و لا یصحّ تعلّق التحریم المولوی علی عنوان المعصیه، فالمقصود من المعصیه عنوانها الموضوعی علی سبیل الفرض و بیان أنّ شکر نعمه اللّه علی عبده یکفی لوجوب إطاعته و ترک معصیته.

و إذا توجّه العباد إلی أنهم مخلوقون للّه و موجودون بعنایته بحیث لو انقطع عنهم فیض وجوده و سحابه جوده یمح أثرهم من العالم، یوجبون علی أنفسهم طاعته و ملازمه عبودیّته، فالوعید أکّد هذا الواجب العقلی، فمن العجب غفله أکثر الناس عن طاعه اللّه، و اشتغالهم بمعصیته.

الترجمه

فرمود: اگر خداوند بر نافرمانی خود تهدید بعذاب هم نکرده بود، لازم بود که نافرمانی نشود بپاس نعمتش.

خدا گر بعصیان نکردی عذاب سزا بود ترکش بشکر نعم

الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۸۰) و قال علیه السّلام و قد عزّی الأشعث بن قیس عن ابن له:

یا أشعث، إن تحزن علی ابنک فقد استحقّت منک ذلک الرّحم، و إن تصبر ففی اللّه من کلّ مصیبه خلف، یا أشعث إن صبرت جری علیک القدر و أنت مأجور، و إن جزعت جری علیک القدر و أنت مأزور، یا أشعث ابنک سرّک و هو بلاء و فتنه، و حزنک و هو ثواب و رحمه.

اللغه

و فیه: من عزّی مصابا: أی حمله علی العزاء هو الصّبر بقوله: عظّم اللّه أجرک و نحو ذلک - مجمع البحرین -.

الاعراب

و قد عزّى الأشعث، جمله حاليه عن فاعل قال. خلف مبتدأ مؤخّر لقوله «من كلّ مصيبه» و هو جار و مجرور متعلّق بفعل مقدّر. فى اللّه متعلّق بقوله: خلف و الجمله جزاء للشرط. و أنت مأجور، جمله حاليّه.

المعنى

تعزيه المصاب ديدن الأحباب و موجب للثواب، و ندب اليه فى الشرع بالسّنه و الكتاب كما أنّ التعزّى و الصّبر عند المصيبه مندوب اليه فى غير واحد من الأخبار ففى الحديث إنّ اللّه عزاء من كلّ مصيبه فتعزّ و ابعزاء اللّه.

و المقصود بالتعزّى بعزاء اللّه، التصبّر و التسلّى عند المصيبه و شعاره أن يقول «إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَيْهِ راجِعُونَ » كما أمر اللّه تعالى فقال «۱۵۵ – البقره -: «وَ بَشِّرِ الصّابِرِينَ » – ۱۵۶ – «اَلَّذِينَ إِذا أَصابَتْهُمْ مُصِيبَهٌ قالُوا إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَيْهِ راجِعُونَ » – ۱۵۷ – «أُولئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَواتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ رَحْمَهٌ وَ أُولئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ».

و قد استدلّ عليه السّلام لأشعث فى لزوم الصبر بوجوه ثلاثه:

۱ – الصبر يوجب عوض و خلف من المصيبه، و يمكن أن يكون المراد من الخلف ابن آخر يقوم مقام المفقود.

۲–الويل و الثبور لا يغير المقدور، فان صبرت جرى عليك القدر مع الأجر و الثواب و إن جزعت جرى عليك القدر مع الوزر و الاثم، و قد أثبت عليه السّلام الوزر فى الجزع على المصيبه، فهو مخصوص بما يخالف الشّرع أو أعمّ من الحرمه و الكراهه.

۳–الولد ما دام حيّا فتنه و بلاء و ألم و عناء، فاذا مات يصير رحمه و ثوابا و العجب أنّ الانسان يسرّ به ما دام فتنه و بلاء، و يحزن عليه إذا صار رحمه و ثوابا و هذا من غلبه الاحساس المتأثر من الغرائز على العقل.

الترجمه

در تسليت أشعث بن قيس كندى بمرگ پسرش فرمود:

أى أشعث اگر بر پسرت غمگين باشى مقام پدرى شايسته آنست، و اگر صبر

کنی خدا هر مصیبتی را عوض می دهد، أی أشعث اگر صبر کنی قضا و قدر بر تو إجراء شده و أجر بردی، و اگر بیتابی کنی قضا و قدر بر تو إجراء شده و بار گناه بر دوش گرفتی، أی أشعث پسرت تا زنده بود فتنه و بلا بود و تو از او شاد بودی و چون مرد و برای تو رحمت و ثواب شد تو را اندوهگین کرد.

تسلیت داد علی اشعث را بوفات پسرش گاه عزا

گفت اشعث اگر اندوه خوری مستحقی چو تو او را پدری

ور کنی صبر خدا را اجر است اجر و مزدش عوضی از صبر است

اشعثا گر که شکیبا گردی زین قضا اجر مهنا بردی

ور که بیتاب شدی حکم قدر بر تو جاری و گناهت بر سر

این پسر شاد همی کرد تو را تا که بد فتنه و آشوب و بلا

چون که شد رحمت و گردید ثواب دل باب از غم او گشت کباب

الحادیه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۸۱) و قال علیه السّلام عند وقوفه علی قبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ساعه دفن [دفنه]:

إنّ الصّبر لجمیل إلّا عنک، و إنّ الجزع لقبیح إلّا علیک، و إنّ المصاب بک لجلیل، و إنّه بعدک لقلیل، [و إنّه قبلک و بعدک لجلل].

اللغه

(المصاب): البلیّه و کلّ أمر مکروه (لجلل) الجلل: الأمر الهیّن:

و الأمر العظیم و هو من الأضداد - المنجد -.

المعنی

کلامه علیه السّلام فی هذا المقام خرج مخرج الکنایه لبیان عظم المصیبه و شدّه التألّم من فقده صلوات اللّه علیه، و لیس معناه أنّ الصبر علی فقده و مصابه لیس جمیلا

حقیقه، و أنّ الجزع علیه لیس قبیحا حقیقه، فما ذکره ابن میثم من التعلیل علی أنّ الصّبر فی مصابه غیر جمیل، و أنّ الجزع علیه غیر قبیح، لیس بصحیح.

الترجمه

هنگامی که پیغمبر را بخاک سپرد بر سر قبرش چنین فرمود: راستی که صبر جمیل و زیبا است جز صبر از فقدان تو، و براستی که جزع و بیتابی زشت و ناشایسته است جز جزع از فراق تو، و براستی که مصیبت تو بسیار بزرگ است، و هر مصیبتی پیش از آن و بعد از آن کوچک و آسانست.

علی چون پیمبر بقبرش سپرد سر قبر از دل چنین ناله برد

جمیل است صبرم ولی جز ز تو جزع زشت باشد ولی جز بتو

چنانت مصیبت بزرگ آمده که هر غم برش خوار و خرد آمده

الثانیه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۸۲) و قال علیه السّلام: لا تصحب المائق فإنّه یزیّن لک فعله و یودّ أن تکون مثله.

اللغه

(المائق): الشدید الحمق، و الموق شدّه الحمق.

المعنی

نبّه علیه السّلام إلی أنّ المصاحبه مع اللئام مؤثّر فی فساد الأخلاق، فلا بدّ من الاجتناب عنها، و من أضرّ الأخلاق الذمیمه الحمق و قلّه العقل، فالمبتلی به مغرم بما صدر منه فعلا و قولا و یحسب ما یصنعه أحسن صنعا فیودّ أن یکون صدیقه و مصاحبه مثله لیعینه علی أعماله و یجیبه فی أقواله، و یصرّ علی ذلک فیؤثّر فی مصاحبه و مؤانسه رویدا رویدا فیری الیه داؤه و ینفح فیه حمقه، و من هنا قالوا: إنّ معلّم الأطفال یبتلی بالحمق و قلّه العقل لأنّ معاشره الأطفال تؤثّر فیه.

الترجمه

فرمود: با بیخرد مصاحبت مکن زیرا کار خود را در نظرت می آراید، و تو را بمانند خود می خواهد.

مشو با بیخرد یار و مصاحب که گیرد از تو عقل و رأی صائب

الثالثه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۸۳) و قد سئل عن مسافه ما بین المشرق و المغرب، فقال علیه السّلام:

مسیره یوم للشّمس.

المعنی

الأوزان و المقائیس امور وضعیّه و لیست امورا واقعیّه، و الغرض منها تقریب الأشیاء إلی الذهن من جهه الکمّ أو الکیف، فاذا قیل: بین هذا البلد و ذاک البلد فرسخان، فلا یفید هذا التقدیر إلّا ما وضعه الواضع من الاصطلاح فی معنی الفرسخ و أنه ثلاثه أمیال، و المیل کذا و کذا إلی أن یصل إلی أصغر حجم محسوس کالشعیره أو حجم الشعر مثلا.

و من هنا قالوا: إنّ المسافه اعتبر من مدّ البصر، فجعل مدّ البصر میلا و اخذ منه الذراع و الباع و غیره، و اعتبر علیه الفرسخ و ما زاد، فاذا توجّه إلی مسافات بعیده لا یحیط بها نطاق المقائیس المعموله فلا بدّ من وضع مقیاس مناسب لها، و قد تعلّق سؤال السائل بمسافه ما بین المشرق و المغرب، و هذا السؤال مبهم من وجهین:

۱ - أنّ المشرق و المغرب لیسا نقطتین معیّنتین بل فی کلّ افق لکلّ یوم مشرق و مغرب، و لکلّ مکان مشارق و مغارب، فلا یمکن التّعبیر عمّا بینهما بأیّ مقیاس متعارف للتحدید، مثل کذا و کذا فراسخ مثلا.

۲ - أنّ المشرق و المغرب تاره یعتبر نقطتین من کره الأرض، و اخری نقطتین متقابلتین من الجوّ المقارب لها، و اخری نقطتین متقابلتین من مکان الشمس عند

طلوعها و مكانها عند غروبها، و لهما اعتبارات اخر بهذا النظر غير محصوره فلا يمكن التعبير عمّا بينهما بمقياس عرفى مصطلح.

و الحقّ فى الجواب ما أفاده عليه السّلام من أنّ المسافه بينهما مسيره يوم للشمس فهو مقياس صحيح اعتبره و ابتكره لقياس هذه المسافه، و لم يعبّر عليه السّلام إقناعا كما ذكره ابن ميثم، و لا عدولا عمّا أراده السائل حذرا من المستمعين كما ذكره الشارح المعتزلى، فتدبّر.

الترجمه

از او پرسش شد مسافت ميان مشرق و مغرب چند است؟ فرمود: باندازهٔ يک روز سير خورشيد.

الرابعه و الثمانون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۸۴) و قال عليه السّلام: أصدقاؤک ثلاثه، و أعداؤک ثلاثه فأصدقاؤک: صديقک، و صديق صديقک، و عدوّ عدوّک، و أعداؤک:

عدوّک، و عدوّ صديقک، و صديق عدوّک.

المعنى

الصّداقه إذا تجاوزت اللّسان و استقرّت فى الجنان تكون رابطه معنويه بين صديقين، و يربط كلّ منهما على الاخر بأشعاع قلبى يجرى بين قلبيهما كجريان مداوم و يعبّر عنها بالحبّ الأخوى، و بيّن عليه السّلام ما يلزمه هذا التحابّ بين صديقين و أشار إلى أنّ له أثر مثبت من جهه، و ناف من جهه، فحبّ الصّديق يلازم حبّ صديق الصّديق، كما يلازم حبّ عدوّ العدوّ.

فالصّداقه الحقيقيّه تجتمع هذه الثلاثه: صداقه الصّديق، و صداقه صديقه و صداقه عدوّ العدوّ، فينبغى أن يحبّ الصّديق صديق صديقه، و عدوّ عدوّه

لأنهما فی رتبه الصّداقه، بل سریان الحبّ الأخوی إلیهما أمر طبیعیّ.

و کذلک فی جانب العداوه الّتی هی بغض کامن فی القلب، فبغض أحد یستلزم بغض صدیقه المحبّ له المختلط بقلبه و دمه، کما أنّ حبّ أحد یستلزم بغض عدوّه فقد بیّن علیه السّلام الأثر الذاتی للحبّ الأخوی و البغض الناشی من العداوه.

و لا ربط له بالعلم و الجهل بحال الغیر کما زعمه ابن میثم فقال: الحکم بأنّ صدیق الصّدیق و عدوّ العدوّ صدیق من القضایا المظنونه، لاحتمال کون الصّدیق غیر عالم بأنّ لصدیقه صدیقا - إلخ.

الترجمه

فرمود: یاران تو سه باشند: دوست دوست، و دوست دوست، و دشمن دشمنت و دشمنانت سه باشند: دشمنت، و دشمن دوست، و دوست دشمنت.

ز یک دوست آید بدست سه دوست بدشمنت دشمن بیار تو دوست

ز یک دشمنت دشمن آید سه رو بدشمنت یار و، بیارت عدو

الخامسه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۸۵) و قال علیه السّلام لرجل رآه یسعی علی عدوّ له بما فیه إضرار بنفسه:

إنّما أنت کالطّاعن نفسه لیقتل ردفه.

اللغه

(الرّدف)، الرّجل الّذی ترتدفه خلفک علی فرس أو ناقه أو غیرهما.

الترجمه

مردی را دید بر علیه دشمنش کوششی میکرد که بزیان خودش بود باو فرمود: همانا تو چون کسی باشی که نیزه بر خود زنی تا کسی را که دنبالت سوار است بکشی.

دید علی بیخردی را دوان کاز ضررش خصم کند در زیان

گفت تو چون طاعن خویشی عمو تا بکشی پشت سر خود عدو

السادسه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۸۶) و قال علیه السّلام: ما أکثر العبر و أقلّ الإعتبار.

المعنی

اقتبس هذه الحکمه من قوله تعالی«وَ کَأَیِّنْ مِنْ آیَهٍ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یَمُرُّونَ عَلَیْها وَ هُمْ عَنْها مُعْرِضُونَ ».

الترجمه

وه چه بسیار است عبرت انگیز، و چه اندک است عبرت گیر.

چه بسیار است عبرت خیز و درمان چه کم آن کس که عبرت گیرد از آن

السابعه و الثمانون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۸۷) و قال علیه السّلام: من بالغ فی الخصومه أثم، و من قصّر فیها ظلم، و لا یستطیع أن یتّقی اللّه من خاصم.

المعنی

أشار علیه السّلام فی هذا الکلام إلی أنّ الخصومه داء لا دواء له، و لا یحصل منها إلّا الضرر و الخسار، فانّ الداخل فیها إذا بالغ یأثم و یبتلی بالخسار الاخروی و إن قصّر ظلم و یبتلی بالخسار الدّنیوی و یصعب الوقوف بین هذین الحدّین، و رعایه أصل التقوی فی البین، فمن أراد النجاح فلا بدّ له من عدم الدّخول فی الخصومه و الوقوف دائما علی الصلح و الصلاح.

قال فی الشرح المعتزلی: و قد نهی العلماء عن الجدل و الخصومه فی الکلام و الفقه و قالوا: إنهما مظنّه المباهاه و طلب الرئاسه و الغلبه، و المجادل یکره أن یقهره خصمه، فلا یستطیع أن یتّقی اللّه.

و هذا هو كلام أمير المؤمنين عليه السّلام بعينه.

الترجمه

فرمود: هر كس در ستيزه مبالغه كند گنهكار مى شود، و هر كس كوتاه آيد ستم مى كشد، و مراعات تقوى از خدا در خور توانائى در ستيزه گر نباشد.

هر كه اندر ستيزه مى تازد از گنه دين خويش مى بازد

و آن كه كوته كند ستيزه گرى بستم افتد و برد ضررى

الثامنه و الثمانون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۸۸) و قال عليه السّلام: ما أهمّنى ذنب أمهلت بعده حتّى أصلّى ركعتين، [و أسأل اللّه العافيه].

المعنى

نفى الأهميّه عن ذنب يصلّى بعده ركعتين لوجهين:

۱ - إمكان التوبه عن هذا الذنب بسبب بقاء الحياه، و غرضه عليه السّلام الحثّ على الاستفاده من هذه المهله و المسارعه إلى التوبه.

۲ - أنّ توفيق صلاه ركعتين و العمل بها موجب لتكفير الذنب و محو أثره عن القلب، إنّ الحسنات يذهبن السيّئات.

الترجمه

فرمود: گناهى كه مرا بعد از آن مهلت دو ركعت نماز باشد اندوه ندارد.

نباشد گناهى من اندوهبار اگر مهلت عمر شد برقرار

كه دنبال آن من بخوانم نماز بدرگاه حق من بيارم نياز

التاسعه و الثمانون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۸۹) و سئل عليه السّلام: كيف يحاسب اللّه الخلق على كثرتهم؟

فقال عليه السّلام: كما يرزقهم على كثرتهم، فقيل: كيف يحاسبهم و لا يرونه؟ فقال عليه السّلام: كما يرزقهم و لا يرونه.

المعنى

محاسبه اللّه خلقه كرزقه إيّاهم من فعل اللّه العامّ التامّ الّذى لا يدرك العقل كنهه و لا يحيط به الانسان علما مثل إبداع اللّه لوجود العالم، و خلقه لبنى آدم، فطرح هذه المسائل ربما كان من أهل النفاق المتعنتين الّذين ابتلى بهم أمير المؤمنين عليه السّلام فكان جوابه إفحاما لهم و إقناعا للعامّه و للحاضرين فى محضر السؤال.

قال الشارح المعتزلى: هذا جواب صحيح لأنّه تعالى لا يرزقهم على الترتيب أعنى واحدا بعد واحد، و إنما يرزقهم جميعا دفعه واحده، و كذلك تكون محاسبتهم يوم القيامه - إلى أن قال:

فان قلت: فقد ورد أنهم يمكثون فى الحساب ألف سنه و قيل أكثر من ذلك فكيف يجمع بين ما ورد فى الخبر و بين قولكم «إنّ حسابهم يكون ضربه واحده» و لا ريب أنّ الأخبار تدلّ على أنّ الحساب يكون لواحد بعد واحد.

قلت: إنّ أخبار الاحاد لا يعمل عليها، لا سيّما الأخبار الوارده فى حديث الحساب و النار و الجنّه، فانّ المحدّثين طعنوا فى أكثرها، و قالوا: إنها موضوعه - إلخ.

أقول: يرد عليه ما يلى:

١ - لا يدلّ كلامه عليه السّلام على أنّ الحساب لجميع الخلائق يقع دفعه واحده كما أنّ رزق اللّه لهم لا يقع دفعه واحده، فانّ الخلق و الرزق أمر تدريجى من بدو خلق آدم إلى فناء آخر امّه من بنى آدم، يقدّر مدّته بمائه ألف سنه، و اللّه بحقيقتها أعلم و الخلائق كلّهم مجموعون ليوم الدّين فان كان حسابهم كرزقهم فلا بدّ و أن يقع المحاسبه بمقدار طول مدّه الرزق، و هو مقدار عمر بقاء البشر فى الدّنيا.

٢ - أنّ مدّه يوم القيامه قدّرت بخمسين ألف سنه فى قوله تعالى: «تَعْرُجُ الْمَلائِكَهُ وَ الرُّوحُ إِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَهٍ » - ۴ - المعارج».

الترجمه

از حضرتش سؤال شد خداوند چگونه همه مردم را با این کثرت محاسبه کند؟ در پاسخ فرمود: چنانچه با این کثرت به آنها روزی دهد، گفته شد: چگونه آنها را حساب رسد با این که وی را نتوانند دید؟ فرمود: چنانچه نادیده به آنها روزی دهد.

شد سؤال از علی چگونه خدا بحساب بشر رسد یکجا؟

گفت: چونان که بر گروه بشر رزق و روزی رسانده سرتاسر

گفته شد: چون رسد حساب بشر از پس غیب بی نگاه و نظر؟

گفت: چونان که هر دم از پس غیب روزی آرد بخلق بی شک و ریب

التسعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۹۰) و قال علیه السّلام: رسولک ترجمان عقلک، و کتابک أبلغ ما ینطق بک [عنک].

المعنی

من أهمّ الامور انتخاب الرّسول و المبلّغ فی إنجاح المطالب و إنجاز المارب و قد نبّه علیه السّلام إلی أنّ الرّسول لا بدّ و أن یقرب من المرسل فی التعقل و الأدب لئلا یخلّ بما ارسل فی طلبه، و قد اهتمّ زعماء الشعوب و رؤساء البلاد بانتخاب السفراء و الرّسل من خاصّه ذوی الألباب.

و لمّا امر النبیّ صلّی اللّه علیه و آله بارسال آیات من صدر سوره التوبه إلی المشرکین بعث بها أبا بکر و لم یلبث أن استردّها منه بأمر من ربّ العالمین مخاطبا بأنّه لا یبلغها إلّا أنت أو رجل من أهل بیتک فأخذها منه و أمر بها علیّ بن أبی طالب علیه الصلاه و السلام و أمّا الکتاب فأمره أهمّ، لأنّه لسان المرسل بعینه و ینطق عنه بلسان قلمه حیث لا یبلغه لسان فمه.

الترجمه

فرمود: فرستاده تو مترجم خرد تو است، و نامه ات رساترین گوینده تو است.

فرستاده ات ترجمان خرد بود نامه گویا ز تو خوب و بد

الحادیه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۹۱) و قال علیه السّلام: ما المبتلی الّذی [قد] اشتدّ به البلاء بأحوج إلی الدّعاء من المعافی الّذی لا یأمن البلاء.

المعنی

نبّه علیه السّلام إلی أنّ الدّعاء شعار العبودیّه فی کلّ حال، فانّ العبد محتاج إلی مولاه، و لا یقدر علی شیء بدون أمره و رضاه، فلا یغترّ بالسلامه و الرّاحه و یغفل عن الدّعاء لطلب إبقاء النعمه، فانّ المعافی فی معرض الابتلاء کلّ حین، و لا فرق بینه و بین المبتلی من جهه الحاجه إلی الدّعاء و التوجّه إلی اللّه فی دفع البلاء.

الترجمه

آنکه بسختی گرفتار بلا و بدبختی است بدعا نیازمندتر نیست از کسی که در عافیت است و در هر ساعت از نزول بلا ایمن نیست.

در عافیت از خدا طلب دفع بلا مانند بلا کشیده در رفع بلا

الثانیه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۹۲) و قال علیه السّلام: النّاس أبناء الدّنیا، و لا یلام الرّجل علی حبّ أمّه.

المعنی

قد شاع التعبیر عن الوطن بالامّ، و هذا تعبیر یعمّ بین الشعوب و یمدح العقلا

من جميع الملل هذه المحبّه و يفتخرون بها و يدعون أبناء الشعب على اعتناقها، و قد روى فى الحديث «حبّ الوطن من الايمان».

و الدّنيا هى الوطن أو ما يحتويها و بهذا الاعتبار يكون النّاس أبناء الدّنيا على وجه الحقيقه لأنّ الأب و الامّ ألصق كلّ أعضاء دنيا كلّ انسان، بل لا دنيا للناس ما داموا أطفالا إلّا الأب و الامّ.

و الظاهر أنّ مقصوده عليه السّلام بيان حقيقه الرابطه بين النّاس و الدّنيا، و أنها رابطه ودّيه و لا ملامه فيها بطبعها، و إنّما يذمّ حبّ الدّنيا بالنظر إلى سوء أعماله فيما لا ينبغى كما مرّ منه عليه السّلام فى الانتقاد على من ذمّ الدّنيا بحضرته، فما ذكره ابن ميثم من أنّه توبيخ للناس على حبّ الدّنيا مورد نظر، كسائر ما أفاده فى هذا المقام.

الترجمه

فرمود: مردم زادگان دنيايند و كسى را سرزنش نشايد بدوستى مادرش.

مردمان فرزند و دنيا مامشان سرزنش بر حبّ او لائق مدان

الثالثه و التسعون بعد المائتين من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۲۹۳) و قال عليه السّلام: إنّ المسكين رسول اللّه، فمن منعه فقد منع اللّه، و من أعطاه فقد أعطى اللّه.

اللغه

(المسكين) ج: مساكين: الّذى لا شىء له، الّذى لا شىء له يكفى عياله الذليل المقهور - المنجد -.

المعنى

(المسكين) هو المحتاج إلى قوته أو قوت عياله، فيستحقّ الصّدقه الواجبه منها و المندوبه، فاذا سأل الحاجه فكأنّه مبعوث من جانب اللّه، فمن أعطاه فقد أعطى اللّه كما ورد: أنّ الصّدقه تقع من يد المعطى فى يد اللّه.

الترجمه

فرمود: مسكين فرستادهٔ خدا است، هر كس دريغش دارد از خدا دريغ داشته و هر كس باو بخشد بخدا بخشيده.

فرستادهٔ حق بود مستمند چو آید برت برخورش بی گزند

دریغ از وی آمد دریغ از خدا عطا بر وی آمد عطا بر خدا

الرابعه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۹۴) و قال علیه السّلام: ما زنی غیور قطّ.

المعنی

(غیور) یدلّ علی المبالغه فی الغیره، و هی النفره عن هتک العفّه و المقاربه مع الأجنبیه، فاذا کانت بالغه فی الانسان إلی حدّ کمالها تدعوه إلی النفره عن ارتکاب الزنا کما تدعوه الی النفره عن مقاربه الأجنبی مع حریمه المختصّ به، خصوصا بالنظر إلی رابطه الاخوّه الدینیّه الّتی تدعو إلی أن یکره لأخیه المؤمن ما یکرهه لنفسه، و یذبّ عن حریمه کما یذبّ عن حریم نفسه.

الترجمه

فرمود: غیرتمند هرگز پیرامون زنا نگردد.

مرد غیرتمند دور است از زنا چون که غیرتمند باشد پارسا

الخامسه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۹۵) و قال علیه السّلام: کفی بالأجل حارسا.

المعنی

من الامور المحوله علی القضا الخارجه عن قدره الانسان و کسبه مدّه عمره المعبّر عنه بالأجل، فهو ضدّ الموت، و قد قضی اللّه لکلّ انسان أجلا مسمّی کما قال تعالی «هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ طِینٍ ثُمَّ قَضی أَجَلًا وَ أَجَلٌ مُسَمًّی عِنْدَهُ » - ۲ - الانعام» فالأجل بنفسه یحرس الانسان عن المهالک حتّی یستوفی عمره المقدّر.

الترجمه

فرمود: خود مدّت عمر مقدّر برای پاسبان جان انسان بس است.

عمر خود پاسبان جان باشد که درون بشر نهان باشد

السادسه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۹۶) و قال علیه السّلام: ینام الرّجل علی الثّکل، و لا ینام علی الحرب. قال الرّضیّ رحمه اللّه: و معنی ذلک أنّه یصبر علی قتل الأولاد، و لا یصبر علی سلب الأموال.

قال ابن میثم: و إنّما کان کذلک و إن کان المال و الولد محبوبین، للطمع فی استخلاص المال بالنهوض له و الحرب عنه، دون الثکل.

أقول: فی تفسیر الرّضی الثکل بقتل الأولاد غموض، کما أنّ فی تعلیل ابن میثم حکمه علیه السّلام بما ذکره إبهام.و الظاهر أنّ کلامه علیه السّلام خرج مخرج الکنایه عن شدّه محبّه الناس للمال، و حرصهم علی حفظه، و الدّفاع عنه.

الترجمه

مرد داغدیده خواب دارد، و مرد مال ربوده خواب ندارد.

السابعه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۹۷) و قال علیه السّلام: مودّه الاباء قرابه بین الأبناء، و القرابه إلی المودّه أحوج من المودّه إلی القرابه.

المعنی

القرابه رابطه بین الأفراد تنشأ عن و شائج الرّحم و الاشتراک الجذری فی

الاباء و الامّهات، و تتأكّد بالانس و المعاشره و تبادل الاحساس و التعاون فی شتّی نواحی الحیوه و المودّه الجاریه بین الاباء تقوم مقام لحمه النسب و توجب الانس و المعاونه بین الأبناء، فتتحوّل مودّه الاباء إلی قرابه عملیه بین أبنائهم، فیدعو بعضهم بعضا أخا و عمّا و خالا و إذا تحقّق الودّ الخالص بین اناس یکون أکثر فائده من صرف القرابه النسبیه إذا لم تقترن بالمودّه، أو تتکدّر بالخصومه و العداوه

الترجمه

فرمود: دوستی پدران خویشاوندی فرزندانست، و خویشاوندی بمهر نیازمند تر است از مهرورزی بخویشاوندی.

مهر پدران برای أولاد باشد چه نسب شعار و پیوند

خویشی بمودّتست محتاج بیش از خود دوستی به پیوند

الثامنه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۹۸) و قال علیه السّلام: اتّقوا ظنون المؤمنین، فإنّ اللّه تعالی جعل الحقّ علی ألسنتهم.

المعنی

قد حذّر علیه السّلام فی هذا الکلام من الورود فی مورد یجلب سوء ظنّ أهل الایمان حتّی یصحّ لهم إظهاره باللّسان، فانه إذا بلغ الأمر إلی هذا الحدّ لا یمکن دفعه لوجهین:

۱ - أنّ المؤمن ینظر بنور اللّه و قد أمر النبیّ صلّی اللّه علیه و آله بالحذر عن فراسته، فیصیب ظنّه الحقّ.

۲ - أنّه لا ینطق إلّا باذن من اللّه و لا یرتکب الغیبه و البهتان، لأنهما ینافی العمل بموجب الایمان، فلا بدّ من الحذر عن إظهار ما یوجب سوء الظنّ للمؤمنین.

الترجمه

فرمود: بپرهیزید از گمان مردم با إیمان، زیرا خداوند حق و حقیقت را، بزبان

آنان روان کرده است.

مکن مؤمنان را بخود بدگمان که حق از خداشان روان بر زبان

التاسعه و التسعون بعد المائتین من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۲۹۹) و قال علیه السّلام: لا یصدق إیمان عبد حتّی یکون بما فی ید اللّه سبحانه أوثق منه بما فی یده.

المعنی

الایمان هو الاعتقاد الجازم باللّه بماله من صفات الکمال، و بما وعد به عباده علی کلّ حال، و من أوثق وعوده ضمانته لرزق عباده و تعهّده باعطاء عوض ما أنفق فی سبیله، و قد قبله قرضا فی آیات من کتابه بأضعاف مضاعفه فضنّ العبد بالانفاق خصوصا الواجب منه و إمساکه بما فی یده قلّه توکّل و اعتماد علی ما فی ید اللّه، و کونه أوثق بما فی یده ممّا هو فی ید اللّه تعالی، مع أنّ ما فی یده معرض للتلف و الهلاک و ما فی ید اللّه مصون من کلّ آفه.

الترجمه

فرمود: ایمان بنده درست نباشد تا بدانچه در دست خدا است اعتماد بیشتر داشته باشد از آنچه در دست خود اوست.

گر نباشد بنده ای را اعتماد بر رسید رزق از ربّ العباد

بیشتر از آنچه در دستش بود متصف بر صدق ایمان کی شود

المتمم لثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۰۰) و قال علیه السّلام لأنس بن مالک و قد کان بعثه إلی طلحه و الزّبیر لمّا جاءا إلی البصره یذکّرهما شیئا ممّا سمعه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله

فی معناهما فلوی عن ذلک فرجع إلیه فقال: إنی أنسیت ذلک الأمر فقال علیه السّلام إن کنت کاذبا فضربک اللّه بها بیضاء لامعه لا تواریها العمامه. قال الرّضیّ رحمه اللّه: یعنی البرص، فأصاب أنسا هذا الدّاء فیما بعد فی وجهه فکان لا یری إلّا مبرقعا.

اللغه

(لوی) عن الأمر: تثاقل. (البرص): مرض یحدث فی الجسم کلّه قشرا أبیض و یسبّب للمریض حکّا مؤلما - المنجد -.

المعنی

قال ابن میثم: ما کان بعثه إلیهما لیذکّرهما به هو ما سمعه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله أنّه قال لطلحه و الزبیر: ستقاتلان علیّا و أنتما له ظالمان، فلمّا بعثه لقی من صرفه و لوی رأیه عن ذلک، فرجع.

و قال الشارح المعتزلی بعد نقل دعائه علیه فی موقف آخر مشهور و أنّه فی هذا الموقف غیر معروف: و لو کان قد بعثه لیذکّرهما بکلام یختصّ بهما من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله لما أمکنه أن یرجع فیقول إنّی انسیته - إلخ.

أقول: لا وجه لنفی الامکان بعد تزلزله فی الایمان کما اعترف به فی العدول عن أداء الشهاده و لو فی غیر هذا المکان، و استحقاقه للدّعاء علیه من معدن الرّحمه علی الامّه حتّی ابتلی بالبرص طول عمره.

الترجمه

انس بن مالک را فرمود تا نزد طلحه و زبیر رود که بمخالفت او بجبههٔ جمل آمده بودند و آنها را بدانچه از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در این زمینه شنیده بود یادآوری کند «و آن این بود که شنیده بود رسول خدا بدانها فرمود: شما با علی در نبرد خواهید شد در حالی که نسبت باو ستمکار هستید».

انس از انجام فرمان آن حضرت سرپیچی کرد و تکاهل نمود و معتذر شد که من آنرا فراموش کردم و آن حضرت باو چنین فرمود: اگر دروغ بگوئی خداوندت ببرص درخشانی گرفتار کند که عمامه آنرا پنهان نکند.

سید رضی رحمه اللّه علیه گوید: چهره انس بمرض برص گرفتار شد و بعد از آن دیده نمی شد مگر باروبندی که برو بسته بود.

در جنگ جمل علی أنس را در نزد زبیر طلحه افکند

تا آنچه شنیده از پیمبر یاد آورشان کند دهد پند

فرمان علی نبرد بدبخت شرمی ننمود از خداوند

گفتا که مرا شده فراموش گفتار رسول اندرین بند

فرمود اگر دروغ گوئی گردد برصت بچهره پیوند

گردد رخت از برص درخشان چونان که نه در عمامه پنهان

الحادیه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۰۱) و قال علیه السّلام: إنّ للقلوب إقبالا و إدبارا، فإذا أقبلت فاحملوها علی النّوافل، و إذا أدبرت فاقتصروا بها علی الفرائض.

المعنی

إقبال القلوب علی العباده و الأعمال الصّالحه ناش عن قوّه الایمان و عن الفراغ للعمل بقلّه المشاغل الدنیویّه و قلّه العیال، و ینشأ غالبا عن الاجتماع للعمل الصالح، و بهذا الاعتبار شرع الجمعه و الجماعه فی الاسلام کعمودین لجلب القلوب إلی العباده و عمل الخیر.

الترجمه

فرمود: دلها را در کار خیر و عبادت اقبال و ادباریست چون اقبال بدان دارند آنها را بانجام نوافل وادارید، و چون خسته اند و بدان پشت کرده اند بهمان انجام فرائض اکتفا کنید.

دل روی کند گهی سوی حق گه خسته شود فتد ز رونق

چون سوی حق است در نوافل می کوش و بدست کن فضائل

چون خسته بود فریضه ات بس از نافله اش بگیر واپس

الثانیه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۰۲) و قال علیه السّلام: و فی القرآن نبأ ما قبلکم، و خبر ما بعدکم و حکم ما بینکم.

المعنی

الظاهر أنّ غرضه علیه السّلام من هذا الکلام بیان أنّ القرآن کتاب کاف للمسلم فیما یحتاج إلیه من المعارف و یتوق الیه نفسه من المعلوم، فانّ الانسان یرید أن یعرف نفسه من أین جاء و کیف تکون و کیف یعیش و إلی أین یصیر؟ و القرآن بیّن تطوّر الانسان من عالم المادّه و مبدء التراب إلی أن نفخ فیه الرّوح و انشائه خلقا آخر، و قرّر ما یحتاج إلیه من الاداب و الأحکام فی طول حیاته إلی أن یموت و بیّن ما یعرض له بعده من البرزخ و القیامه و ما یؤول الیه أمره من الجنّه و النّار.

و یرید أن یعرف أحوال بنی جلدته و سائر ما بحضرته، ففی القرآن أخبار القرون الماضیه و اخبار عن امور مستقبله، و فیه أحکام و آداب فیما بین النّاس من شتّی وجوه الحیاه و المعیشه.

الترجمه

فرمود: در قرآنست خبر آنچه پیش از شما بوده، و خبر آنچه پس از شما خواهد بود، و بیان حکم میان شماها در زندگانی.

الثالثه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۰۳) و قال علیه السّلام: ردّوا الحجر من حیث جاء، فإنّ الشّرّ

لا يدفعه إلّا الشّرّ.

المعنى

قد تعرّض عليه السّلام فى حكمته هذه لبيان فلسفه المجازات و القصاص فى الشرائع و بيان أنّه إذا لم يجر حكم الإعدام على القاتل و القصاص على الجانى لا يمكن دفع الشرور عن الاجتماع المبتلى بالجهل و الغرور، فقوله عليه السّلام مقتبس من قوله تعالى:

«وَ لَكُمْ فِي الْقِصاصِ حَياةٌ يا أُولِي الْأَلْبابِ »و من قوله تعالى«فَمَنِ اعْتَدى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدى عَلَيْكُمْ ».

الترجمه

سنگ را بهمان جا كه از آن آمده است برگردانيد، زيرا بد را جز با بد نتوان دفع كرد. چه خوش سروده است:

كلوخ انداز را پاداش سنگ است و گرنه كار عدل و داد تنگ است

الرابعه بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۰۴) و قال عليه السّلام لكاتبه عبيد اللّه بن أبى رافع: ألق دواتك و أطل جلفه قلمك، و فرّج بين السّطور، و قرمط بين الحروف فإنّ ذلك أجدر بصباحه الخطّ.

اللغه

قال الشارح المعتزلى: لاق الحبر بالكاغذ يليق أى التصق، و لقته أنا يتعدّى و لا يتعدّى، و هذه دواه مليقه أى قد أصلح مدادها و جاء ألق الدواه إلاقه، فهى ملاقه و هى لغه قليله و عليها وردت كلمه أمير المؤمنين عليه السّلام. و قال «المنجد»: لاق يلوق الدواه: أصلح مدادها، ألاق يليق الدواه، بمعنى لاقها.

و تقول: هى (جلفه) القلم بالكسر و الحلفه هيئه فتحه القلم الّتى يستمدّ بها

المداد كجلسه و ركبه و تقول: (قرمط) قرمطه الكتاب: كتبه دقيقا و قارب بين سطوره.

المعنى

الخطّ أدب يخدم الاجتماع و المدنيّه من وراء العصور، و يكون ركنا للتمدّن و التّدين لكونه وسيله لحفظ القوانين و الكتب السماويّه، و قد اهتمّ الاسلام بتعليم الخطّ و تعلّمه بين المسلمين من عهد النبيّ صلّى اللّه عليه و آله، و حسن الخطّ أحد أسباب الرزق و قد قام عليه السّلام بتعليم آداب الكتابه، و افتتح بكلامه هذا مكتبا أدبيّا صناعيّا فى تاريخ الاسلام، و رغّب فى السعى وراء تحسين الخطّ و الاهتمام بصباحته، و قد قام كتّاب الاسلام بهذا الدستور و حسّنوا الخطّ و حوّلوه إلى صور شتّى و أقلام عدّه يناسب كلّ منها لفنّ من الفنون.

الترجمه

بنويسنده و منشى خود عبيد اللّه بن أبى رافع فرمود: دوات خود را إصلاح كن كه روان و بى خاشاك باشد، و دهانه خامه ات را دراز بگير، و ميان سطرها فاصله بده و حروف را پيوسته و نزديك هم بنويس، زيرا براى زيبائى خط مناسب تر است.

يكى منشى على را بود استاد ابو رافع چنين فرزند را زاد

باو فرمود ليقه ده دواتت دهان خامه ات ميكش تو آزاد

ميان سطرها را كن گشاده حروفش نزد يكديگر نهاده

الخامسه بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۰۵) و قال عليه السّلام: أنا يعسوب المؤمنين، و المال يعسوب الفجّار. قال الرّضىّ رحمه اللّه: و معنى ذلك أنّ المؤمنين يتّبعوننى، و الفجّار يتّبعون المال كما تتبع النّحل يعسوبها، و هو رئيسها.

المعنى

(اليعسوب) ملكه النحل، و من عاده النحل التهافت عليها و اتّباعها أينما ترحل و تقيم كتهافت الفراش على الشموع، و هذا التشبيه أبلغ تعبير فى المحبّه و الاطاعه و قد نرى تهافت الفجّار على الأموال و إكبابهم عليه فى كلّ حال، و هذا حال المؤمنين مع أميرهم عليه السّلام.

الترجمه

فرمود: من سرور مطاع و محبوب مؤمنانم، و مال دنيا سرور و مطاع أهل فجور و نابكارانست.

منم سرور مؤمنان در جهان بود مال و زر سرور فاجران

السادسه بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۰۶) و قال له عليه السّلام بعض اليهود: ما دفنتم نبيّكم حتّى اختلفتم فيه؟ فقال عليه السّلام له: إنّما اختلفنا عنه لا فيه، و لكنّكم ما جفّت أرجلكم من البحر حتّى قلتم لنبيّكم: «اِجْعَلْ لَنا إِلهاً كَما لَهُمْ آلِهَهٌ قالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ » - ۱۳۸ - الاعراف».

المعنى

أجاب عليه السّلام اليهود بأنّ اختلافنا بعد نبيّنا فيما صدر عنه صلوات اللّه عليه فى أمر الوصايه و لا اختلاف بيننا فى ما جاء به من التوحيد، و لا فى نبوّته، و أما أنتم اليهود فقد اختلفتم فى حياه موسى عليه السّلام فى أصل دعوته و هو التوحيد و معرفه اللّه تعالى فقلتم له: اجعل لنا صنما إلها نراه و نعبده فما أسوأ حالكم.

قال فى الشرح المعتزلى: و قد روى حديث اليهودى على وجه آخر، قيل:

قال يهودىّ لعلىّ عليه السّلام: اختلفتم بعد نبيّكم و لم يجفّ ماؤه؟ - يعنى غسله صلّى اللّه عليه و آله -

فقال علیه السّلام: أنتم قلتم: اجعل لنا إلها کما لهم آلهه، و لما یجفّ ماؤکم.

الترجمه

یکی از یهودیها بحضرتش عرض کرد: پیغمبر خود را بخاک نسپردید تا در باره او اختلاف کردید؟ در پاسخ فرمود: ما در باره او اختلاف نداریم در آنچه وصیت کرده اختلاف داریم ولی شما هنوز آب دریا از پایتان نخشکیده بود که در باره خدا بشک افتادید و به پیغمبر خود که زنده و برازنده بود گفتید «یک معبود برای ما مقرّر دار بمانند معبودی که این بت پرستان دارند و بپاسخ شما گفت: راستی که شماها مردم نادانی هستید».

یک یهودی گفت از راه عناد با علی آن سرور و میر عباد

دفن ناکرده پیمبر در خلاف او فتادید اندر ان فخر مناف

گفت اندر وی خلاف از ما مجو بر سر میراث او شد گفتگو

لیک خودتان چون ز دریا بر شدید تا هنوز از آب دریاتر بدید

از نبیّ خود طلب کردید بت از خدا برگشته و رو سوی بت

گفت موسی راستی ای قوم من جمله نادانید و اهل ریب و فن

السابعه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۰۷) و قیل له علیه السّلام: بأیّ شیء غلبت الأقران؟ فقال علیه السّلام:

ما لقیت رجلا [أحدا] إلّا أعاننی علی نفسه. قال الرّضیّ رحمه اللّه: یؤمی بذلک إلی تمکّن هیبته فی القلوب.

اللغه

(القرن) ج: أقران: کفؤک، من یقاومک، نظیرک فی الشجاعه أو العلم أو غیرها - المنجد -.

المعنی

قد ورد فی بعض الروایات إعانه بعض الملائکه له فی جهاده و دفاعه مع الکفّار و لعلّ الخوف الغالب علی أقرانه أثر همس الملائکه فی قلوبهم فیقع الرّوع علیهم و لا یقدرون علی المقاومه معه علیه السّلام.

الترجمه

به آن حضرت گفته شد: با چه وسیله بر هم نبردان خود چیره شدی؟ در پاسخ فرمود: من با هیچ مردی و پیکار برنخوردم جز این که با دست خودش بمن کمک کرد تا او را از پای در آوردم.

شد سؤال از علی که چون چیره بر دلیران شدی و هم خیره؟

گفت: با هر یلی که برخوردم کمک از وی بسود خود بردم

الثامنه بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۰۸) و قال علیه السّلام لابنه محمّد ابن الحنفیّه: یا بنیّ إنّی أخاف علیک الفقر فاستعذ باللّه منه، فإنّ الفقر منقصه للدّین، مدهشه للعقل، داعیه للمقت.

المعنی

الفقر هو الحاجه الماسّه بالانسان لفقد ما یحتاج إلیه فی أمر دینه أو دنیاه أو هما معا، فلا یصحّ أن یسلّم الانسان نفسه إلیه و یجب معالجته بالجهد المداوم و تحصیل المعارف، و التخلّق بالأخلاق الفاضله یدفع فقر الاخره کما أنّ الاشتغال بالکسب فی شتّی فنونه یدفع فقر الدّنیا، فانه یسبّب النقصان فی الدّین أیضا کما أنّ الفقر بجمیع وجوهه یدهش العقل و یدعو إلی مقت الفقیر لسائر النّاس الناشی من الحسد و الطمع فیما لدیهم، و إلی مقت النّاس للفقیر لما یحسّون فیه من الطمع و البؤس.

الترجمه

بفرزندش محمّد ابن حنفيّه فرمود: پسر جانم من از فقر بر تو بيمناكم، از آن بخدا پناه ببر زيرا فقر و حاجت بمردم نقصان در دين است، و هراسنده عقل است و مايه دشمنى و كينه.

على گفت با نور چشمش محمّد كه دارم من از فقر تو ترس بيحد

بود نقص در دين و بر عقل دهشت بود مايۀ دشمنى اى محمّد

التاسعه بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۰۹) و قال عليه السّلام لسائل سأله عن معضله: سل تفقّها، و لا تسأل تعنّتا، فإنّ الجاهل المتعلّم شبيه بالعالم، و إنّ العالم المتعسّف شبيه بالجاهل المتعنّت.

اللغه

(المعضله): المسأله الصّعبه الضّيقه المخارج من الاعضال. (التعنّت) و لا تسأل تعنّتا التعنّت طلب العنت و هو الأمر الشاقّ أى لا تسئل لغير الوجه الّذى ينبغى طلب العلم له كالمغالبه و المجادله. (العسف): الأخذ على غير الطريق و الظلم أيضا و كذلك التعسّف و الاعتساف - مجمع البحرين -.

الاعراب

تفقّها، مفعول له أو مصدر سدّ مسدّ الحال على وجه المبالغه، و كذا قوله: تعنّتا.

المعنى

وضع عليه السّلام حدّا للمتعلّم فى سؤاله عن العالم، و حدّا للعالم فى جواب السائل فأشار إلى الأوّل بقوله:(سل تفقّها) أى طرح السؤال لا بدّ و أن يكون من الجاهل

بالمسأله فیرید أن یعرف الجواب و یفهمه، فلا بدّ أن یکون سؤاله فیما یحتاج إلی معرفته و علی وجه عملیّ، فأمّا السؤال عمّا لا یحتاج إلیه أو السؤال عمّا یصعب للسائل أو من یصل إلیه الجواب فهمه و هو غیر معمول علیه فلا یفید إلّا المشقّه علی السائل و المجیب، و هو التعنّت الّذی نهی عنه علیه السّلام.

و نبّه علیه السّلام إلی الثانی بقوله(إنّ العالم المتعسّف شبیه بالجاهل)و المقصود أنّ المسئول عنه لا بدّ و أن یجیب علی السؤال بما یعرفه واضحا و إلّا فیقول لا أدری فلو تعسّف فی الجواب أی قصد تسکیت السائل بتقریر امور لا یربط بالسؤال أو لا یعلم صحته فیکون شبیها بالسائل المتعنّت و قد روی عنه حق العالم فیما یلی:

من حقّ العالم أن لا تکثر علیه بالسؤال و لا تعنّه فی الجواب و لا تضع له غامضات المسائل، و لا تلحّ علیه إذا کسل، و لا تأخذ بثوبه إذا نهض، و لا تفش له سرّا و لا تغتابنّ عنده أحدا، و لا تنقلنّ إلیه حدیثا، و لا تطلبنّ عثرته، و إن زلّت قبلت معذرته، و علیک أن توقّره و تعظّمه للّه ما دام حافظا أمر اللّه، و لا تجلس أمامه، و إذا کانت له حاجه فاسبق أصحابک إلی خدمته.

الترجمه

فرمود: برای فهمیدن پرسش کن و برای آزار دادن نپرس، زیرا نادان معلّم مانند دانا است، و دانای خلافگو مانند نادان زورگو است.

بپرس از برای حقیقت شناسی نه آزردن عالم و ناسپاسی

که شاگرد حقجو چه عالم بود ولی نارواگو چه جاهل بود

العاشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۱۰) و قال علیه السّلام لعبد اللّه بن العبّاس و قد أشار إلیه فی شیء لم یوافق رأیه: لک أن تشیر إلیّ و أری، فإن عصیتک فأطعنی.

الاعراب

قوله عليه السّلام: و أرى: نزّل منزله اللاّزم فترک مفعوله لافاده العموم و إبهام المفهوم، فقول ابن ميثم: و حذف مفعول أرى للعلم به، ليس بوجه.

المعنى

قال ابن ميثم: روى أنه أشار عليه عليه السّلام عند انصرافه من مكّه حاجا و قد بايعه النّاس، و قال: يا أمير المؤمنين إنّ هذا أمر عظيم يخاف غوائل النّاس فيه، فاكتب لطلحه بولايه البصره، و للزبير بولايه الكوفه، و اكتب إلى معاويه و ذكّره القرابه و الصّله و أقرّه على ولايه الشام حتّى يبايعک، فان بايعک و جرى على سنّتک و طاعه اللّه فاتركه على حاله، و إن خالفک فادعه إلى المدينه و أبدله بغيره، و لا تموّج بحار الفتنه، فقال عليه السّلام: معاذ اللّه أن افسد دينى بدنيا غيرى، و لک يا ابن عباس أن تشير و أرى.

أقول: كأنه عليه السّلام يعلم نوايا القوم و أنّهم لا ينقادون للحقّ، و حبّ الرياسه أعمى قلوبهم، و لو نالوا إنفاذه فى الولايه على المسلمين تمسّكوا به فى تفريق أمر الامّه و السعى وراء مقاصدهم الخبيثه، و علمه بهذا الأمر إمّا باخبار من النبىّ صلّى اللّه عليه و آله، و إمّا بقذف فى قلبه الولوى عليه السّلام.

الترجمه

چون ابن عباس پس از بيعت مسلمين با وى از مكه برگشت به آن حضرت عرض كرد: يا أمير المؤمنين كار خلافت بزرگ است و مردم را در آن فتنه ها است، حكومت بصره را بطلحه بده، و حكومت كوفه را بزبير، و معاويه را بر شام حكمروا كن و خويشى و صله رحم را بيادش آور و بحكومت شامش واگزار تا با تو بيعت كند، و اگر بيعت كرد و بروش تو عمل كرد و اطاعت خدا نمود او را بحال خود واگزار، و اگر مخالفت كرد بمدينه اش طلب كن و ديگرى بجايش مأمور كن، درياهاى فتنه را بموج نياور، در پاسخ او فرمود:

تو باید بمن پیشنهاد بدهی و من رأی بزنم، و اگر با تو مخالفت کردم باید از من اطاعت کنی.

الحادیه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۱۱) و روی أنّه علیه السّلام لمّا ورد الکوفه قادما من صفین مرّ بالشبامیّین فسمع بکاء النّساء علی قتلی صفّین و خرج إلیه حرب بن شرحبیل الشبامی و کان من وجوه قومه فقال علیه السّلام له:

أ تغلبکم نساؤکم علی ما أسمع؟ أ لا تنهونهنّ عن هذا الرّنین؟ و أقبل حرب یمشی معه و هو علیه السّلام راکب، فقال علیه السّلام له: ارجع فإنّ مشی مثلک مع مثلی فتنه للوالی و مذلّه للمؤمن.

اللغه

(شبام) بکسر الشین: حیّ من العرب (الرّنین): الصّوت.

الاعراب

قادما: حال عن فاعل ورد. ألا تنهونهنّ، للتحضیض و الترغیب.

المعنی

یستفاد من قوله علیه السّلام (أ لا تنهونهنّ عن هذا الرّنین) حرمه الرّنین علی المیّت مطلقا، أو إذا قتل فی الجهاد لأنّه موجب لشماته الأعداء، و لأنّ الشهاده سعاده یلزم شکرها، و الرّنین ینافی الشّکر.

و قوله (ارجع) إلخ - یدلّ علی منتها المساواه فی الاسلام و عدم ترفّع الوالی علی الرعیّه حتّی بهذا المقدار من الوضعیّه.

الترجمه

روایت شده که علی علیه السّلام چون از جبهۀ صفّین برگشت و بکوفه وارد شد بقبیلۀ

بنی شبام گذر کرد و گریه زنان را شنید که بر کشته های صفین ناله می کردند در این هنگام حرب بن شرحبیل شبامی که یکی از سران قبیله بود حضورش آمد حضرت باو فرمود:

زنان شما با این فریاد گریه که من می شنوم بر شما چیره شدند؟ باید آنها را از این ناله ها بازدارید، حرب پیاده در رکاب او می رفت باو فرمود: برگرد پیاده رفتن مثل تو در رکاب مثل من مایهٔ فتنه و غرور والی می شود، و سبب خواری و بی اعتباری مؤمن می گردد.

علی چون ز صفین بکوفه رسید رنین و عویل زنان را شنید

که بر کشته ها گریه کردند زار فرو هشته یکباره صبر و قرار

بگردی شبامی بگفتا چرا؟ زنان وانگیرید زین ماجرا

شبامی ره اندر رکابش گرفت پیاده بهمراه او راه رفت

بفرمود برگرد کاین کار تو بوالیت فتنه است و خواری بتو

الثانیه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۱۲) و قال علیه السّلام و قد مرّ بقتلی الخوارج یوم النّهروان: بؤسا لکم لقد ضرّکم من غرّکم، فقیل له: من غرّهم یا أمیر المؤمنین؟ فقال علیه السّلام: الشیطان المضلّ و الأنفس الأمّاره بالسّوء، غرّتهم بالامانیّ، و فسحت لهم بالمعاصی، و وعدتهم الإظهار فاقتحمت بهم النّار.

اللغه

(البؤس): الشدّه و الضیق. (الاظهار) مصدر أظهرته علی زید أی جعلته ظاهرا علیه غالبا له.

الاعراب

بؤسا منصوب على المصدر. و الأنفس الأماره مبتدأ، غرّتهم جمله فعليه خبره و المجموع جمله حاليه لمفعول غرّهم المحذوف مع فعله.

المعنى

دعا عليه السّلام على القتلى و نبّه على استحقاقهم لذلك باغترارهم بمن دعاهم إلى ما فيه ضرّهم و نكالهم، و أجاب عن السؤال بمن غرهم؟ بأنّه هو الشيطان المضلّ الذى يغرّر الناس و يغريهم بالباطل مع مساعده النفس الأمّاره له، فالمقصود أنّ الشيطان غرّهم حال كون نفوسهم الأمّاره غرّتهم بالأمانى، و وسعت لهم طريق المعاصى و وعدتهم بالغلبه، و ألقتهم فى النّار.

قال ابن ميثم: و يفهم من تفسيره لمن ضرّهم و غرّهم بالشيطان المضلّ و الانفس الأمّاره بالسوء أنّ الشيطان قد يراد به النّفس الأمّاره إلخ فجعل الواو عاطفه و التزم بوحده العاطف و المعطوف، و هو خلاف الظاهر من وجوه، و الأولى أنّ الواو حاليه، كما قرّرناه.

الترجمه

چون روز جنگ نهروان بكشته های خوارج برخورد فرمود: بدا بحال شما راستی كه هر كه شما را فريفت زيانتان رسانيد، به آن حضرت گفته شد: كی آنانرا فريفت؟ فرمود: شيطان گمراه كننده بهمراه نفوس أمّاره بسوء كه آنانرا بارزوها فريفت و راه گناهان را برابر آنها گشود و نويد پيروزی به آنها داد تا بدوزخشان در افكند.

در روز نهروان بخوارج على گذشت كافتاده جمله كشته و غلطان بخاك و خون

گفتا بدا بحالتان كه زيان كرد بر شما آن كو فريب داد و ز حق بردتان برون

گفتند يا على چه كس آنها فريب داد؟ گفتا: مضلّ خلق ابليس ذو الفنون

الثالثه عشره بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۱۳) و قال عليه السّلام: اتّقوا معاصى اللّه فى الخلوات، فإنّ الشّاهد

هو الحاكم.

المعنى

حذّر عليه السّلام عن ارتكاب المعاصى بأنها تقع على منظر من اللّه البصير بكلّ خافيه و هو الّذى يحكم على العاصى فى يوم الدّين، فويل على مجرم يكون شاهد جرمه هو القاضى نفسه، فهل له سبيل إلى البراءه من الجرم و التفصّى من المجازاه؟

الترجمه

از خدا بپرهيزيد و در نهانى گناه نورزيد، زيرا خدا كه حاكم بر جرم شما است، خود گواه آنست.

بر حذر باش از گناه نهانى كه خدا شاهد است و حاكم و قاضى

الرابعه عشره بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۱۴) و قال عليه السّلام لمّا بلغه قتل محمّد بن أبى بكر رضى اللّه عنه:

إنّ حزننا عليه على قدر سرورهم به، إلاّ أنّهم نقصوا بغيضا و نقصنا حبيبا.

المعنى

نبّه عليه السّلام إلى عظيم قدر محمّد فى أصحابه و أنصاره، و عظمه تأثيره فى ردّ مخالفيه و أعدائه، فانّه كان بمكان من الاخلاص بحضرته، و بموقع عال فى قلوب المسلمين لمكانته من أبيه أبى بكر فكان قتله فتّ فى عضد علىّ عليه السّلام و نصر مبين لأعدائه فقال عليه السّلام: إنّ حزننا عليه يساوى فرح أعدائنا بقتله، فانّهم نقصوا بغيضا مؤثّرا لهم، و نقصنا حبيبا وفيّا لنا.

الترجمه

چون خبر كشته شدن محمّد بن أبى بكر به آن حضرت رسيد فرمود:

انـدوه ما بر او باندازه شادی دشـمنان ما است از خبر کشـته شدن او، جز این که آنانرا دشـمنی کم شد و ما را دوستی از دسـت شد.

الخامسه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۱۵) و قال علیه السّلام: العمر الّذی أعذر اللّه فیه إلی ابن آدم ستّون سنه.

اللغه

(أعذر اللّه فیه): أتاه بالعذر، سوّغ لابن آدم أن یعتذر.

المعنی

علی مـا فی الشـرح المعتزلی: یعنی أنّ مـا قبـل السّتین هی أیّام الصـبا و الشبیبه و الکهوله، و قـد یمکن أن یعـذر الانسان فیه علی اتّباع هوی النفس لغلبه الشّهوه و شره الحداثه، فاذا تجاوز السّتین دخل فی سنّ الشیخوخه و ذهبت عنه غلواء شرته فلا عذر له فی الجهل.

أقول: و الظاهر أنّ المراد شمول المغفره للمعاصی دون السّتین، فاذا تجاوز عنه کان المؤاخذه أشدّ.

الترجمه

عمری که خداوند آدمیزاده را در آن عذرپذیر است تا شصت سال است.

عذر گنه خویش طلب کن ز خداوند تا شصت نشد عمر تو عذر تو پذیرد

السادسه عشره بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۱۶) و قال علیه السّلام: ما ظفر من ظفر الإثم به، و الغالب بالشّرّ مغلوب.

الاعراب

به، جارّ و مجرور متعلّق بقوله: ظفر، و الباء سببيّه.

المعنى

نبّه عليه السّلام إلى أنّ من ظفر على خصمه بسبب إثم ارتكبه من الكذب و البهتان و الظلم فليس بظافر حقيقه و إن نال مقصده ظاهرا، فانّ ظفره يشبه من سرق مال الغير على غرّه منه، فانه ظفر بالمال و لكنه مأخوذ عليه على حال، فالغلبه بالشرّ غير محمود العاقبه، و قد نسب الظفر إلى الاثم فى كلامه عليه السّلام و جعله سببا لظفر الاثم إشاره إلى أنّ الظافر فى الحقيقه هو الاثم الّذى ارتكبه، لا هو نفسه.

الترجمه

هر كس بارتكاب گناه پيروز شود پيروز نباشد، و آن كه بسبب ستم غلبه كند در حقيقت مغلوب است.

هر كس بگناه گشت پيروز پيروزى اوست ابر نوروز

السابعه عشره بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(٣١٧) و قال عليه السّلام: إنّ اللّه سبحانه فرض فى أموال الأغنياء أقوات الفقراء، فما جاع فقير إلّا بما متّع به غنىّ، و اللّه تعالى سائلهم عن ذلك.

المعنى

الظاهر أنّ أقوات الفقراء الّتى جعلت فى أموال الأغنياء هى الزكاه المفروضه على الوجه المقرّر فى بابها، فلو منعت كان من عليه مسؤولا عند اللّه، و قد صرّح فى غير واحد من الأخبار أنّ مقدار الزكاه المفروضه كاف لرفع حاجه الفقراء.

كما روى فى باب، العلّه لوضع الزكاه، بسنده عن حسن بن علىّ الوشاء، عن أبى الحسن الرضا عليه السّلام قال: قيل لأبى عبد اللّه عليه السّلام: لأىّ شىء جعل اللّه الزكاه

خمسه و عشرين فی كلّ ألف و لم يجعلها ثلاثين؟ فقال عليه السّلام: إنّ اللّه عزّ و جلّ جعلها خمسه و عشرين، أخرج من أموال الأغنياء بقدر ما يكتفی به الفقراء، و لو أخرج النّاس زكاه أموالهم ما احتاج أحد.

الترجمه

فرمود: خداوند سبحان خوراک فقراء را در أموال توانگران واجب كرد و هيچ فقيری گرسنه نماند جز بواسطهٔ آنكه توانگر از حق او بهره مند شده است و خدای تعالی از اين مطلب از آنان بازخواست كند.

بمال اغنياء قوت فقيران بود فرض إلهی بی كم و كاست

فقير ار سر كند لخت و گرسنه خدا از اغنياء كرد است درخواست

الثامنه عشره بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۱۸) و قال عليه السّلام: الاستغناء عن العذر أعزّ من الصّدق به.

المعنی

نبّه عليه السّلام فی هذا الكلام إلی أنّ من يريد أن يرتكب عملا يحتاج إلی الاعتذار منه فالأولی تركه هذا العمل و التزام التقوی لئلّا يحتاج إلی الاعتذار و لو كان عذره صادقا و مقبولا، فانّ الاعتذار من الخطاء و لو كان مقبولا مهانه و تذلّل، فالاستغناء عنه عزّه و كرامه ينبغی الالتزام بها.

الترجمه

بی نيازی از معذرت آبرومندتر است از عذر مقبول.

مكن كاری كه از آن عذر خواهی و گر بر صدق تو باشد گواهی

التاسعه عشره بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۱۹) و قال عليه السّلام: أقلّ ما يلزمكم للّه سبحانه أن لا تستعينوا

بنعمه علی معاصیه.

المعنی

نبّه علیه السّلام علی أنّ صدور المعصیه من العبد یکاد أن لا یکون مقدورا بالنظر إلی العقل السلیم و الاعتقاد باللّه، لأنّه بعد الاعتقاد بأنّه الخالق المنعم أقلّ ما یلزم علی العبد فی مقام العبودیّه أن لا یستعین بنعمته علی عصیانه، و أیّ عصیان یمکن صدوره من العبد بدون الاستعانه من نعمه تعالی، و یکون کلامه هذا نظیر ما حکی من الحدیث القدسی: «من لم یشکر نعمائی، و لم یصبر علی بلائی، فلیطلب ربّا سوای و لیخرج من بین أرضی و سمائی».

الترجمه

فرمود: کمترین حقی که لازمست شما برای خدا رعایت کنید اینست که از نعمتش در نافرمانیش کمک نجوئید.

کمترین حق خدا بر گردنت ترک صرف نعمتش در معصیت

العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۲۰) و قال علیه السّلام: إنّ اللّه سبحانه جعل الطّاعه غنیمه الأکیاس عند تفریط العجزه.

اللغه

(الأکیاس): العقلاء أولو الألباب.

المعنی

کأنه علیه السّلام شبّه محیط العالم البشری بمعرکه عامّه دارت بینهم و بین سائر القوی الحیویّه، و جرت بینهم بعضهم مع بعض، فهی معرکه بین أهل السعاده و أهل الشقاوه، و معرکه بین النور و الظلمه، و معرکه بین الموت و الحیاه، و الجنود

الواردون فی هذا التنازع و العراک الحاد علی طائفتین:

۱-الأکیاس أهل الفطانه و البطوله العقلیّه، و هم هم الّذین یختارون طاعه اللّه فی کلّ موقف عرض لهم فی هذه المعرکه الحیویّه المستمرّه ۲-العجزه الساقطون عن القدره و البطوله فی زوایا هذا المیدان العالمی المحاط بالهوج و الهباء، فیفرطون فی أمرهم و یسقطون هاهنا و هاهنا.

الترجمه

فرمود: راستی که خدای سبحان طاعت خود را غنیمت زیرکان ساخته، آنجا که ناتوانان کوتاه آمده و خود را باخته اند.

زیرکان را طاعت حق شد غنیمت مهملانرا ناتوانی گشت شیمت

الحادیه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۲۱) و قال علیه السّلام: السّلطان وزعه اللّه فی أرضه.

اللغه

(الوازع) عن الشیء: الکافّ عنه، و المانع منه و الجمع وزعه، مثل قاتل و قتله.

المعنی

قال ابن میثم: أی أنّ اللّه تعالی وضعه فی أرضه لیمنع به ما یرید منعه و أراد السلطان العادل.

أقول: یمکن أن یکون السلطان بمعناه المصدری المساوق للقدره، و المقصود أنّ قدرته تعالی علی الکائنات وازعه و مانعه لقهر بعضها بعضا.

الترجمه

سلطان در زمین خدا نگهبانست.

قدرت حق در زمین و آسمان مانع ویرانی اینست و آن

الثانيه و العشرون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۲۲) و قال عليه السّلام فى صفه المؤمن: المؤمن بشره فى وجهه و حزنه فى قلبه، أوسع شىء صدرا، و أذلّ شىء نفسا، يكره الرّفعه، و يشنأ السّمعه، طويل غمّه، بعيد همّه، كثير صمته مشغول وقته، شكور صبور، مغمور بفكرته، ضنين بخلّته، سهل الخليقه، ليّن العريكه، نفسه أصلب من الصّلد، و هو أذلّ من العبد.

الاعراب

المؤمن مبتدأ و بشره مبتدأ ثان، و قوله: فى وجهه ظرف مستقر خبر لقوله بشره و الجمله خبر المبتدأ الأوّل، صدرا تميز لفعل التفضيل. طويل غمّه خبر بعد خبر لقوله: المؤمن، و كذلك ما وقع بعده من المفردات المرفوعه، و يمكن اعتبارها خبرا لمبتدأ محذوف يقدّر بلفظه هو نفسه أصلب من الصلد، مبتدأ و خبر و الجمله خبر بعد أخبار قبلها. و هو أذلّ من العبد، جمله حاليّه.

المعنى

وصف عليه السّلام المؤمن فى كلامه هذا وصفا أثريا و عرّفه تعريفا بخواصّه و آثاره و هو تعريف بالرّسم فى اصطلاح علماء المنطق يتركّب من خاصّه الشىء، و قد يتركّب من عرضين عامّين يكونان بمجموعهما خاصّه للشىء المعرف كتعريف الانسان بأنه ماش مستقيم القامه، و هذه الصّفات بمجموعها عرض خاصّ للمؤمن لا توجد فى غيره و إن كان كلّ واحد منها أو بعضها تعمّه و غيره، و هى ثمانيه عشر نزّلها ابن ميثم إلى ستّه عشر بدرج قوله: و يشنا السمعه، فى قوله: و يكره الرّفعه، و درج قوله: و هو أذلّ من العبد، فى قوله عليه السّلام: نفسه أصلب من الصّلد.

و المقصود توصیف المؤمن الکامل الّذی قیل فی وصفه: إنه أعزّ من الکبریت الأحمر، و هذه الأوصاف ربما توزع علی درجات الایمان التی عدّت عشرا فالایمان فی کلّ درجه یؤثّر فی عدد من هذه الأوصاف.

الترجمه

در وصف مؤمن فرمود: مؤمن در رخساره اش خرّمی و خوشی است و اندوهش در دل نهانست، از هر چیز سینه اش گشاده تر است، و نفس أمّاره اش خوارتر، از بلند پروازی بدش می آید، و شهرت و صیت را خوش ندارد، غمش طولانیست و همتش والا- است، و خموشیش فراوان، همه وقتش در کار است، بسیار شاکر است و بسیار بردبار، باندیشه خود اندر است، رشته دوستیش را محترم می شمارد، و باسانی با کسی پیوند دوستی نبندد، خوئی ساده و خوش دارد، و برخوردی با نرمش و مهرورزی، دلی دلیر دارد سخت تر از سنگ خاره، و نفس او رام تر است از یک بنده زر خرید.

چهره مؤمن خوش و خرّم بود در دلش اندوه و درد و غم بود

سینه اش پهناتر از دریاستی نفس او هم خوار و هم رسواستی

جاه و شهرت بد شمارد بهر خویش دارد از غم دل بعمر خویش ریش

همّتش والا خموشی پیشه اش وقت او در کار و شکر اندیشه اش

بردبار است و بفکرت اندر است دوستی با نیکوانش در سر است

خلق او ساده است و خوش برخورد نرم خون او جوشان و پر مهر است و گرم

در بر دشمن چه سنگ خاره ای در بر حق بنده بیچاره ای

الثالثه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۲۳) و قال علیه السّلام: لو رأی العبد الأجل و مسیره [مصیره] لأبغض الأمل و غروره.

المعنی

یشیر إلی أنّه لو کان مدّه العمر المقدّر فی معرض معاینه البشر فینظر بعینه إلی نقصانه ساعه بعد ساعه و یوما بعد یوم، و یری بعینه تحوّله من الحیاه إلی الموت و من الحرکه إلی السکون، و یری معامله أولاده و أصدقائه معه بعد انقضاء أجله و ربطه بماله و جاهه حینئذ لأثّر ذلک فی أمله و غروره و استبدل بحبّها بغضا، و بالسعی ورائها تقلّصا و اعتزالا.

الترجمه

فرمود: اگر بنده ای بچشم خود عمر و سرانجامش را می دید، آرزو و غرور زندگیش را دشمن می داشت.

گر که دیدی بنده ای با چشم خود عمر خویش و سوء حال مرگ خود

از غرور و آرزو بیزار شد بهر مرگ خود بفکر کار شد

الرابعه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۲۴) و قال علیه السّلام: لکلّ امرىء فی ماله شریکان: الوارث و الحوادث.

المعنی

أشار علیه السّلام إلی أنّ المال لا یستحقّ الاعتماد و الاعتبار، لأنّه لیس علیه لصاحبه مطلق الاختیار، فانّ له فیه شریکین فی الحیاه و بعد الممات، و هما: الحوادث و الوارث فانّ الوارث یستفید من ماله فی حیاته بعنوان النفقه و غیره، و یملکه بعد موته.

الترجمه

فرمود: برای هر کسی در مالش دو شریک است: یکی وارث و دیگری حوادث رباینده مال.

هر صاحب مال بی تقاضا دارد دو شریک جفت و همتا

چون وارث بهره بر ز مالش پیشامد مایهٔ زوالش

الخامسه و العشرون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۲۵) الدّاعی بلا عمل کالرّامی بلا وتر.

المعنی

کلامه هذا یحتمل معنیین:

۱ - أنّ من دعا إلی اللّه و لا یکون له عمل عند اللّه لا یستجاب دعاؤه، قال فی الشرح المعتزلی: من خلا من العمل فقد أخلّ بالواجبات، و من أخلّ بالواجبات فقد فسق و اللّه تعالی لا یقبل دعاء الفاسق.

۲ - أنّ المقصود عدم حصول الأثر لدعوه داع علی أمر لا یکون الداعی نفسه غیر عامل به، کمن دعا إلی إقامه الصّلاه و هو لا یصلّی، أو دعا إلی ترک شرب الخمر و هو شاربها. و قال ابن میثم: و نحوه قول الرّسول صلّی اللّه علیه و آله: أحمق الناس من ترک العمل و تمنّی علی اللّه. و هو معنا ثالث بعید عن ظاهر کلامه علیه السّلام.

الترجمه

خواننده بی کردار، چون تیرانداز بی زه است.

داعی که خودش عمل ندارد چون رامی بی زه کمانست

السادسه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۲۶) و قال علیه السّلام: العلم علمان: مطبوع و مسموع، و لا ینفع المسموع إذا لم یکن المطبوع.

المعنی

المطبوع و المسموع فی کلامه علیه السّلام یحتمل وجهین:

۱ - المراد من المطبوع العلم الضروری الحاصل بالفطره و الغریزه، و من المسموع

ما يحصل بالنظر و الاكتساب و التّعلّم.

قال ابن ميثم: أراد بالمطبوع العقل بالملكه و هو الاستعداد بالعلوم الضروريه للانتقال منها إلى العلوم المكتسبه و المسموعه من العلماء.

و قال الشارح المعتزلى: هذه قاعده كلّيه مذكوره فى الكتب الحكميّه إنّ العلوم منها ما هو غريزى، و منها ما هو تكليفى، ثمّ كل واحد من القسمين يختلف بالأشدّ و الأضعف - إلخ.

و حاصل كلامهما أنّ المراد تقسيم العلم إلى ضرورى و اكتسابى كما هو المعروف فى الكتب المنطقيه، فيكون العلم الضرورىّ سواء كان تصوّرا أو تصديقا مقدّمه لتحصيل العلم النظرى و الاكتسابى بالفكر، و هو تأمّل معقول لكسب مجهول كما عرّفه الشيخ البهائى رحمه اللّه فى «زبده الاصول» و لا يخلو تعبير ابن ميثم عن المسامحه و الاضطراب كما أنّ بيان الشارح المعتزلى لا ينطبق على مصطلح المنطق، فالعلم المطبوع على هذا التفسير مقدّمه للعلم المسموع، و حينئذ لا محصّل لقوله عليه السّلام: و لا ينفع المسموع إذا لم يكن المطبوع.

٢ - أنّ المراد من المطبوع هو صيروره العلم المسموع وجدانا و نافذا فى القلب بحيث ينبعث منه العلم و فروعه، و فى المثل قد يكون القلب وعاء للمحفوظات كحوض يجتمع فيه الماء و لا يتلقح القلب بالعلم بحيث ينبعث منه فى ذاته كالعين النابعه الّتى يفور منه الماء كلّما جرى منه و لا ينفد ماؤه بالجريان و الاستخراج فالمقصود أنّ تحصيل كلّ علم إذا انتهى إلى صيرورته ملكه و طبعا للمحصّل بحيث يصير مجتهدا و مفكّرا فيه، فحصل له من العلم المسموع العلم المطبوع و إذا لم ينته إلى ذلك كان صرف المحفوظات فلا يفيد فى الابتكار و الاجتهاد فى هذا العلم.

و قد أشار إلى هذين المرحلتين الشيخ البهائى قدس سرّه فى مبحث الاجتهاد و التقليد حيث عدّ المقدّمات العلميّه التسعه للاجتهاد، ثمّ قال: إنّ تحصيل هذه العلوم فى زماننا هذا فى غايه السهوله لوفور المدارس و الأساتيد و المشايخ لها، و لكن

الاجتهاد بعد ذلک یحتاج إلی ملکه قدسیّه یقدر بها الانسان علی فهم حکم اللّه من الأدلّه المقرّره، و حصولها فی غایه الصعوبه، فالعلم المطبوع علی هذا التفسیر هو الملکات الحاصله بعد النظر و الاکتساب، و مؤخّر عن العلم المسموع، فیصحّ قوله:

و لا ینفع المسموع إذا لم یکن المطبوع.

و الحاصل أنّه قد ینظر إلی کلامه علیه السّلام من النظر الحکمه العملیه و الأخلاق فالمقصود من العلم المسموع هو القواعد الأخلاقیّه و الدّستورات المحرّره فی الکتب الأخلاقیّه، و العلم المطبوع هو الوجدان الأخلاقی الحاصل بالتعلیم و الریاضه و یکون کالثمره لهذا العلم الدّستوری المسموع.

و قد ینظر إلی کلامه بوجه أعمّ، فالمقصود من العلم المطبوع هو الملکات العلمیه الحاصله بالتعلّم المعبّر عنها بدرجه الاجتهاد فی کلّ علم، و المعبّر عنها بالعقل المستفاد فی اصطلاح الحکماء.

الترجمه

فرمود: دانش دو قسم است: مطبوع، و مسموع، و سودی ندهد دانش مسموع هرگاه دانش مطبوع نباشد.

دانش بدو وجه می توان داشت در فطرت و از کلام استاد

در فطرت اگر درست ناید سودی ندهد کلام استاد

السابعه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۲۷) و قال علیه السّلام: صواب الرّأی بالدّول: یقبل بإقبالها و یذهب بذهابها.

المعنی

من أهمّ أسباب النجاح و التقدّم فی الامور خصوصا المسائل الهامّه المربوطه بالسیاسه و إداره أمر الامم و الشعوب هو اتّخاذ الاراء الصائبه و النظریات الصحیحه

النافذه، فهی الّتی بها یکتسب الدوله و تنتظم الامور، فاذا أقبل الدوله علی رجل و بنی جلدته یقع فی قلوبهم الأفکار الصائبه و یهتدون إلی سواء الطریق فی الامور سواء فی الحرب أو الصلح أو العطاء أو المنع، و إذا أدبر الدوله یکثر الخطأ فی الاراء و یقع کلّ رأی علی الوراء.

الترجمه

فرمود: رأی درست باقبال و بخت دولت است: چون رو کند رو میکند و چون بخت برگردد رأی سرنگون گردد.

دولت أر آید زنی رأی درست ور رود رأی تو پوچ و گیج و سست

الثامنه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۲۸) و قال علیه السّلام: العفاف زینه الفقر، و الشّکر زینه الغنی.

المعنی

العفّه کفّ النفس عمّا یدعو إلیه الشّهوه دون مقتضی الشرع و العقل، و العفّه فی الفقیر أن یکفّ نفسه عن الطمع بما فی أیدی الناس و أن لا یتعرّض لما هو محرّم علیه فی طلب المعاش، فاذا تعفّف الفقیر فقد زیّن فقره و اکتسب المحبّه فی قلوب النّاس و التقرّب إلی اللّه، کما أنّ زینه الغنی و الثروه هو الشکر للّه تعالی بأداء ما یجب علیه من الحقوق و الاحسان إلی الخلق، و اقام الفوائد العامّه و الصّدقات الجاریه من إصلاح الطرق و المعابر و بناء المدارس و المساجد و سائر الامور الخیریه.

الترجمه

فرمود: عفّت و قناعت زیور فقر است، و سپاسگزاری زیور توانگری.

زینت فقر بود عفّت نفس زیور از بهر غنا شکر خدا است

التاسعه و العشرون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۲۹) و قال علیه السّلام: یوم العدل علی الظّالم أشدّ من یوم الجور

على المظلوم.

المعنى

وجه ما ذكره عليه السّلام: أنّ يوم العدل و قد فسّر بيوم القيامه يقضى على الظالم بما يستحقّه من الجزاء على ظلمه فيدوم عليه، و أمّا يوم جوره فمظلم حتّى على نفسه و ينقضى بسرعه كأمسه.

الترجمه

روز دادگرى بر ستمكار سخت تر است از روز ستمگرى بر ستمكش.

روزى كه ستمكار مجازات شود بدتر بود از روز ستم بر مظلوم

الثلاثون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۳۰) و قال عليه السّلام: الأقاويل محفوظه، و السّرائر مبلوّه و «كلّ نفس بما كسبت رهينه» و النّاس منقوصون مدخولون إلّا من عصم اللّه، سائلهم متعنّت، و مجيبهم متكلّف، يكاد أفضلهم رأيا يردّه عن فضل رأيه الرّضا و السّخط، و يكاد أصلبهم عودا تنكؤه اللّحظه، و تستحيله الكلمه الواحده.

معاشر النّاس، اتّقوا اللّه، فكم من مؤمّل ما لا يبلغه، و بان ما لا يسكنه، و جامع ما سوف يتركه، و لعلّه من باطل جمعه، و من حقّ منعه: أصابه حراما، و احتمل به آثاما، فباء بوزره، و قدم على ربّه آسفا لاهفا، قد خسر الدّنيا و الاخره، ذلك هو

الخسران المبين.

اللغه

(القول): ج أقوال جج أقاويل: الكلام أو كلّ لفظ، الاراء و الاعتقادات يقال: هذا قول فلان، أى رأيه و اعتقاده - المنجد. (نكأت) القرحه: إذا صدمتها بشيء فتقشرها. (مدخول) و مدخل: أى فى عقله دخل و علّه (تستحيله): تغيره و (باء) بثقله: رجع به و حصل عليه، (اللاّهف) المتحسّر.

الاعراب

معاشر النّاس: منادى مضاف بحذف حرف النداء، و جامع ما سوف، اضيف جامع إلى ما و اسميّه و الجمله بعده صفته أو موصوله و ما بعده صلته، من باطل جار و مجرور متعلّق بقوله: جمعه.

المعنى

بين عليه السّلام فى هذه الموعظه البليغه ما ينتظر الانسان من العاقبه و ما هو عليه من سوء الحال و عدم التأهّب للماب فصوّر عاقبته فى جمل ثلاث:

١ - كلّ أقواله من الألفاظ و الاراء محفوظه فى كتابه عند اللّه لا يشذّ منها شيء و لا يسقط منها حرف. ٢ - كلّ ما فى سريرته من المقاصد و النوايا الّتى لم يتفوّه به مفحوصه عنها و مكشوفه عند محاسبته عند اللّه. ٣ - كلّ نفس مرهونه بأعماله و أقواله، و لا فكاك له عنها إذا كانت تمسّ بحقّ اللّه أو حقّ النّاس إلاّ بالتوبه و المغفره و التدارك. و قوله عليه السّلام (و النّاس منقوصون) إلخ - كأنّه جواب عن سؤال سائل و هو أنّه:

فعلى هذا كيف يتخبط النّاس فى المعاصى و الماثم من نواح شتّى؟ فأجاب بقوله:

أنهم منقوصون فى مشاعرهم، و مدخولون فى عقولهم، و مبتلون بالأخلاق الذّميمه يتعرّضون للسؤال على وجه التعنّت، و يجيبون عن السئوال بغير علم على وجه

التكلّف و التصنّع، و لا يلجئون إلى ركن وثيق و رأى ثابت مستدلّ، بل آراؤهم متّكئه على أهوائهم و تابعه لسخطهم و مرضاتهم، يسلبها عنهم نظره نافذه لذوى الجاه و المال و يقلبها كلمه وعد أو وعيد لذوى النفوذ و من هو مطمع آمالهم، و همّهم جمع المال و بناء المساكن. ثمّ نبّه عليه السّلام على أنّ كثيرا من الامال غير حاصله، و ربّ بان لا يسكن فيما بناه و ربّ جامع مال يتركه لمن سواه، و قد ارتكب فى جمعه المآثم، و منع الحقوق و ارتكب المحارم، فحمل وزره على عاتقه، و يلقى ربّه مع الأسف و التلهّف على ما تركه و على ما ارتكبه.

الترجمه

فرمود: همه گفته ها بايگانى است، و همه نهادها و رازهاى درون مورد بازرسى است و «هر كس گرو كردار خود است» مردم كوتاه نظر و ناقص العقلند مگر كسى كه خدايش حفظ كند، پرسش كننده آنان منظورش آزار دادن است، و پاسخ دهنده آنان مقصودش ناحق گفتن، آنكه در ميان آنان رأى زن و زيركتر است بسا از روى رضا و خشم از رأى خود برميگردد، و آنكه پابرجاتر و ثابت قدم تر بحساب است با يك نظر تند خود را مى بازد و از عقيده دست مى كشد و با يك كلمه نويد يا تهديد عوض مى شود. أيا گروه مردم از خدا بترسيد چه بسيار آرزومندى كه بارزويش نمى رسد و چه بسيار ساختمان سازى كه در ساختمانش نشيمن نتواند، و چه بسيار مال اندوزى كه آنرا براى ديگرى بجا مى گذارد و مى گذرد، و شايد كه از راه باطل آن مال را بدست آورده و اگر هم از راه حق بوده وجوه إلهيّه آنرا أدا نكرده، از حرامش بدست آورده و بار گناهش بدوش كشيده و وزر آنرا بصحراى محشر برده و به پيشگاه خداوندش بار يافته و جز أفسوس و آه ندارد و محققا بزيان دنيا و آخرت دچار است و همين است آن زيان آشكار.

گفتار همه نزد خدا محفوظ استپندار عيان چه كرم شب افروز است

هر کس گرو کرده خود میباشد بر روی غذای خود نمک می پاشد

مردم همه ناقصند و ناپخته خرد جز آنکه خدا خودش نگه میدارد

پرسند ولی برای آزار مجیب در پاسخ خود ز علم بی بهر و نصیب

در رأی همه فاقد و تمکین و ثبات دنبال رضا و خشم مانند بنات

یک چشمک تند بر درد قلب یلان یک جمله بهم زند أساس ایمان

ای مردم خیره سر خدا را که بسی آمال بجوئی و بدانها نرسی

أی بسا آرزو که خاک شود پیرهن در عزاش چاک شود

و خوش سروده:

هر که آمد عمارت نو ساخترفت و منزل بدیگری پرداخت

گرد آورد سیم و زر بسیارلیک بر جا نهاد و رفت ز کار

از حرام و حلال گرد آوردحق آنرا نداد و عصیان کرد

و زر آنرا بدوش خویش ببردنزد حق غصه و تأسّف خورد

نه زد نیاش بهره نی عقباشد اسیر زیان هر دو سرا

الحادیه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۳۱) و قال علیه السّلام: من العصمه تعذر المعاصی.

المعنی

العصمه ملکه نفسانیّه تمنع عن وجود داعی المعصیه لصاحبها، فلا یصدر منه العصیان و الخطأ، و إذا تعذّر المعصیه علی أحد کالأعمی الّذی تعذّر علیه النظر إلی المحرّمات فنال درجه من العصمه لأن لا یحصل فی نفسه الدّاعی نحو ما تعذّر علیه من العمل، قال ابن میثم: أی من أسباب العصمه، و ذلک أنّ الانسان یتعوّد بترکها حین لا یجدها حتّی یصیر ذلک ملکه له، و هی المراد بالعصمه. أقول: و لا یخلو کلامه عن الاشکال.

الترجمه

فرمود: عدم تمکّن بر گناه، خود نوعی از عصمت است.

ص:۴۲۹

چه خوش سروده:

چگونه شکر این نعمت گزارمکه دست مردم آزاری ندارم

الثانیه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۳۲) و قال علیه السّلام: ماء وجهک جامد یقطره السّؤال، فانظر عند من تقطره.

المعنی

العفّه ملکه نفسانیه تدعو إلی حفظ النفس عن إظهار الحاجه عند النّاس و العدول عنها یوجب انقباضا یؤثّر فی الأعضاء و یغیر الملامح، و ربما یوجب الرّعشه و من آثاره انقباض العضلات و التعرّق فیسیل العرق علی الوجه، و بهذا الاعتبار عبّر عنه بماء الوجه، و قد نبّه علیه السّلام علی أنّ ماء الوجه جامد أی لا یذهب بنفسه، و لکن السؤال و إظهار الحاجه یذیبه و یقطره، فلا بدّ من السعی علی عدم بذله، و لو اضطرّ إلی ذلک فعند من له مروّه و صلاحیّه علی استجابه السؤال.

الترجمه

فرمود: آب روی تو خشک و بر جا است، و سؤال کردن آنرا می تراود و روان می سازد و می ریزد، بنکر دست حاجت پیش چه کسی دراز میکنی و آبروی خود را در بر که می ریزی چه خوش فرمود:

دست حاجت چه بری پیش خداوندی بر که کریم است و رحیم است و غفور است و ودود

الثالثه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۳۳) و قال علیه السّلام: الثّناء بأکثر من الاستحقاق ملق و التّقصیر عن الاستحقاق عیّ أو حسد.

اللغه

(ملق) له و مالقه: تودّد إليه و تذلّل له و أبدی له بلسانه من الاكرام و الودّ ما ليس له فی قلبه (عیّ) بأمره: عجز عنه و لم يهتد لوجه مراده - المنجد -.

المعنی

الافراط فی الثناء هو المدح بما ليس فی الممدوح، و يكثر فی الشّعر و قد ذمّه عليه السّلام بأنه ملق، و الكفّ عن المدح بما فی الممدوح من الخصال الحميده عجز عن أداء حقّه أو حسد علی فضله.

الترجمه

فرمود: ستايش بيشتر از آنچه سزاوار است تملّق است، و كوتاهی از آنچه سزاوار است درماندگی و يا حسد است.

ستايش چه بگذشت از حدّ خودتملّق بود بهر هر كس كه شد

و گر كمتر آيد از آنچه سزدز عجز است يا آنكه باشد حسد

الرابعه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۳۴) و قال عليه السّلام: أشدّ الذنوب ما استهان به صاحبه.

المعنی

شدّه الذّنب يعتبر من مقدار كشفه عن تجرّی مرتكبه له، فانّ الذّنب يتكوّن فی القلب قبل أن يتحقّق بالعمل، و استهانه المذنب بذنبه كاشف عن منتهی تجرّی صاحبه و عدم مبالاته بحكم اللّه تعالی و أمره و نهيه، فيكون من أشدّ الذّنب و إن كان عمله طفيفا و حقيرا مضافا إلی أنّ الاستهانه بذنب تدعو المذنب إلی الاصرار عليه فيصير أشدّ بالاصرار، و لذا عدّ الاصرار علی الصغيره من الكبائر.

الترجمه

فرمود: سخت ترين گناهان آنست كه مرتكبش آنرا سبك و ناچيز شمارد.

گناهی که آید بچشمت حقیر بباید شماری تو آنرا کبیر

الخامسه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۳۵) و قال علیه السّلام: من نظر فی عیب نفسه اشتغل عن عیب غیره، و من رضی برزق اللّه لم یحزن علی ما فاته، و من سلّ سیف البغی قتل به، و من کابد الأمور عطب، و من اقتحم اللّجج غرق و من دخل مداخل السّوء اتهم، و من کثر کلامه کثر خطؤه، و من کثر خطؤه قلّ حیاؤه، و من قلّ حیاؤه قلّ ورعه، و من قلّ ورعه مات قلبه، و من مات قلبه دخل النّار، و من نظر فی عیوب النّاس فأنکرها ثمّ رضیها لنفسها فذلک الأحمق بعینه، و من أکثر من ذکر الموت رضی من الدّنیا بالیسیر، و من علم أنّ کلامه من عمله قلّ کلامه إلّا فیما یعنیه.

اللغه

(کابدت) الأمر: إذا قاسیت شدّته - الصحاح - (عطب) من باب تعب:

هلک - مجمع البحرین.

المعنی

عدّ علیه السّلام فی هذه الحکمه أربع عشره کلمه فی الاداب و الأخلاق و ما یلزم لکلّ فرد أن یراقبها و یراعیها لتحصیل السعاده و الرّاحه فی الدّنیا و الاخره، و قد أضاف إلیها فی الشرح المعتزلی کلمه اخری و هی «و القناعه مال لا ینفد» قبل قوله علیه السّلام: و من أکثر من ذکر الموت - إلخ.

فمن نظر فی عیب نفسه لا فرصه له أن ینظر إلی عیب غیره أو لا یری عیب غیره عیبا لما رأی نفسه مبتلیا به، و من رضی بما رزقه اللّه لم یحزن علی ما فات منه لعلمه أنّه لیس من رزقه، و سلّ السّیف بالبغی و الطغیان یوجب حروبا و منازعات تتّسع حتی تشمل من أجّج نارها، و من تحمّل مشقّات قاسیه فی الامور تفنی قواه شیئا فشیئا حتی یهلک، و من ألقی نفسه فی الامور الهامّه کالحروب و الخصومات یغرق فیها و یهلک و من یدخل فی موارد السوء یتّهم بالسوء، و کثره الکلام موجب للخطأ الکثیر و الاصرار علی الخطأ یسلب الحیاء و الورع، و القلب الفارغ من الورع میّت عن ذکر اللّه و نسیان اللّه موجب لدخول النار. و من أنکر العیوب فی النّاس و رضیها لنفسه فلا عقل له و هو الأحمق بعینه و تذکّر الموت حالا بعد حال یرضی بما تیسّر له من الدّنیا، و من یحسب کلامه من عمله المأخوذ به یقلّ کلامه.

الترجمه

هر که در عیب خود نگرد عیب دیگرانش از نظر برود، هر کس بروزی مقدّر خدا خشنود باشد اندوه از دست رفته را نخورد، هر که تیغ ستم از نیام کشد با همان کشته شود، هر که خود را دچار کارهای سخت و ناهموار سازد هلاک گردد، هر کس خود را در گردابهای هولناک اندازد غرق شود، هر کس در جاهای بدنام در آید متّهم گردد، هر کس پر گوید بسیار بخطا رود، و هر که پر خطا کرد کم شرم شود و هر کس شرمش اندک شد پارسائیش کم شود، و هر که پارسائی را از دست داد دلش مرده شود و دل مرده بدوزخ رود. هر کس عیب مردم دید و بر آنها نپسندید و سپس همان را بر خود پسندید بعینه أحمق است، هر کس پر یاد مرگ کند باندک دنیا خشنود باشد، هر کس بداند گفتارش از کردار او است و مورد بازخواست است کمتر سخن کند جز در آنچه بکارش آید

هر که بر عیب خویش چشم نهادعیب مردم نیایدش در یاد

هر که روزی ز حق بشادی خوردهر چه از دست داد غصّه نخورد

هر که تیغ ستم کشد ز نیام کشته گردد بدان چه صبح و چه شام

هر که در کارهای سخت اندر بهلاکت رسد بگیر خبر

هر که خود را فکند در گرداب می شود غرقه و فنا در آب

هر که در جای بد رود بی شک متّهم گردد ار چه هست ملک

هر که پرگو است پر خطا باشد پر خطا مرد بیحیا باشد

بیحیا پارسا نشاید بود دل نا پارسا بمیرد زود

چون دلی مرد دوزخی گردد نتواند دیگر بخویش رسد

احمق آن کس که عیب بر مردم دید و آنرا بخود نماید گم

هر که پر یاد مرگ کرد بکم خوش بود زین جهان پر ماتم

هر که گفتش شمارد از عملش گفته کوتاه سازد و بیغش

السادسه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۳۶) و قال علیه السّلام: للظّالم من الرّجال ثلاث علامات، یظلم من فوقه بالمعصیه، و من دونه بالغلبه، و یظاهر القوم الظّلمه.

المعنی

الظلم خلاف العدل، و لهما اعتباران:

۱ - باعتبار العمل، فالظلم عمل غیر مشروع، و العدل عمل مشروع. ۲ - باعتبار الملکه النفسانیه، فالعداله ملکه الاجتناب عن المعاصی قائمه بالنفس و الظلم ملکه التجاوز و العصیان، و قد جعل لملکه العداله أماره ظاهره و هی حسن الظاهر، و جعل علیه السّلام هذه الثلاث أماره لملکه الظّلم، فالمقصود بالظالم فی کلامه صاحب هذه الملکه الرذیله المضادّه لملکه العداله، و إلّا فکلّ هذه العلامات ظلم عملی و لا معنی لکونها علامه لنفسها لأنّها هی بعینها.

الترجمه

فرمود: برای ظالم سه نشانه است: بکسی که برتر از او و فرمانده او است

بنافرمانی ستم کند، و بکسی که زیر دست او است بتسلّط ناروا ستم کند، و با مردم ستمکار یار و مددکار باشد.

السابعه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۳۷) و قال علیه السّلام: عند تناهی الشّدّه تکون الفرجه، و عند تضایق حلق البلاء یکون الرّجاء [الرّخاء].

المعنی

الشدّه کعقد فی الخیط یضیق رویدا رویدا حتّی إذا بلغ منتهاها یقطع الخیط و یفرج عن العقد، فحیث إنّ الشدّه ناشئه عن عوامل یوجدها و یؤثّر فیها لا بدّ و أن تنکشف و تنفرج عند انتهائها، لأنها معلوله للتغیّر و التغیّر النهائی للشدّه الانفراج المعلول عن تغیّر عواملها، کما أنّ إحاطه البلاء إذا بلغت منتهاها یکون الرّجاء، و لعلّ مراده علیه السّلام أنّ الشدّه و البلاء امتحان من اللّه لعبده، و هو ینتهی فی هذا الحدّ و یصل النوبه إلی الفرج و الرّجاء.

الترجمه

فرمود: چون سختی بنهایت رسد گشایش در رسد، و چون گردونهٔ بلا تنگ آید امیدواری برآید.

چه سختی در رسد اندر نهایتفرج بی شبهه می آید برایت

بلا را چون که گردونه شود تنگامید آید بگرداند ز تو ننگ

الثامنه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۳۸) و قال علیه السّلام لبعض أصحابه: لا تجعلنّ أکثر شغلک بأهلک و ولدک: فإن یکن أهلک و ولدک أولیاء اللّه فإنّ اللّه لا یضیع

أولیاءه، و إن یکونوا أعداء اللّه فما همّک و شغلک بأعداء اللّه؟!

المعنی

حفظ الأهل و الولد و إداره امورهم من أهمّ الوظائف، و قد صدر فی حقّهم أحکام و آداب مفروضه و مندوبه، و قال اللّه تعالی: «قُوا أَنْفُسَکُمْ وَ أَهْلِیکُمْ ناراً وَقُودُهَا النّاسُ وَ الْحِجارَهُ » - ۶ - التحریم» فأمر بوقایه الأهل من نار جهنّم کوقایه النّفس و أوجب للأهلین من الزّوجه و البنین النفقه و المسکن.

و لکن لا بدّ و أن یجتنب الانسان من تسلّطهم علی قلبه و الاشتغال بهم عن أمر ربّه بحیث یوجب الاشتغال بهم عن ظهر القلب ترک ما یلزم من الوظائف الاخر الواجبه فیمنع الحقوق الواجبه خوفا من فقرهم و ضیق معاشهم، أو یترک السّفر الواجب من الحجّ و الجهاد حذرا من فراقهم، کما اعتذر المنافقون فی التخلّف عن الجهاد بقولهم «سَیَقُولُ لَکَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرابِ شَغَلَتْنا أَمْوالُنا وَ أَهْلُونا فَاسْتَغْفِرْ لَنا یَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ ما لَیْسَ فِی قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ یَمْلِکُ لَکُمْ مِنَ اللّهِ شَیْئاً إِنْ أَرادَ بِکُمْ ضَرًّا أَوْ أَرادَ بِکُمْ نَفْعاً » - ۱۱ - الفتح».

الترجمه

مبادا بیشتر دلت را باهل و فرزندت بدهی، اگر أهل و فرزندت دوستدار خدایند براستی که خداوند دوستان خود را ضایع و مهمل نگذارد، و اگر دشمنان خدایند چرا همّ و شغلت را بدشمنان خدا می دهی؟

پند علی بود بیک یار خویشدل تو مده بر زن و فرزند بیش

گر زن و فرزند خداجو بوندمورد ألطاف خدا میشوند

ور که خدا دشمن و بد طینتنداز چه دل و هوش تو را می برند

و در این معنی سروده:

فرزند بنده ایست خدا را غمش مخور تو کیستی که به ز خدا بنده پروری

گر صالح است گنج سعادت برای اوست ور طالح است رنج زیادی چرا بری

التاسعه و الثلاثون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۳۹) و قال عليه السّلام: أكبر العيب أن تعيب ما فيك مثله.

المعنى

من عاب غيره بما فيه فقد غفل عن إصلاح نفسه و ترك ما يجب عليه من معالجتها و اشتغل بذكر عيب غيره، فترك واجبا و ارتكب محرّما فابتلى بأكبر عيب.

الترجمه

بزرگترين عيب آنست كه آنچه را خود دارى بر ديگران عيب شمارى.

گر شمارى آنچه دارى عيب كس خويش را كردى زبون چون خار و خس

الاربعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۴۰) و هنّأ بحضرته رجل رجلا بغلام ولد له فقال له: ليهنئك الفارس، فقال عليه السّلام: لا تقل ذلك، و لكن قل: شكرت الواهب و بورك لك فى الموهوب، و بلغ أشدّه، و رزقت برّه.

المعنى

قوله (شكرت الواهب) إخبار عن شكره للّه لما فى الولد من حسن الرّضا و القبول بولادته و إقامه الوليمه و السرور بعزّته، و تنبيه على المزيد من الشكر بهذه النعمه ثمّ دعاء بكونه مباركا له و موجبا لمزيد نعمته مع طلب سلامه الولد فى نفسه و سلامته لأبيه ببرّه و أداء حقوقه، و كلمه التهنئه الّتى أدّاها الرّجل من شعار الجاهليّه و قد نهى عنه فى الاسلام.

قال الشارح المعتزلى: هنّأ رجل الحسن البصرى بغلام فأجابه: لا مرحبا بمن إن عاش كدّنى، و إن مات هدّنى، و إن كنت مقلا أنصبنى، و إن كنت غنيّا أذهلنى، ثمّ لا أرضى بسعيى له سعيا، و لا بكدّى عليه فى الحياه كدّا، حتّى أشفق

علیه بعد موتی من الفاقه، و أنا فی حال لا یصل إلیّ من فرحه سرور، و لا من همّه حزن.

الترجمه

مردی در محضرش مرد دیگری را بنوزاد پسر تهنیت گفت که «قدم پهلوانت مبارک» آن حضرت فرمود: این را مگو، بگو: بخشنده را شاکر باش، و بخشیده مبارک باد، بدوران جوانی رسد و حق شناس تو باشد.

الحادیه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۴۱) و بنی رجل من عمّاله بناء فخما فقال علیه السّلام: أطلعت الورق رؤوسها، إنّ البناء یصف لک الغنی.

المعنی

قوله علیه السّلام إشاره إلی أنّ هذا العامل قد ادّخر الورق فصرفه فی هذا البناء و یفهم من کلامه أنّ لصاحب البناء ورقا کثیرا مذخورا عنده صرف جزءا منه فی البناء و یشعر بأنّه کان متظاهرا بالفقر و مکرها لاظهار الغنی کما هو عاده کثیر من المدّخرین للدّرهم و الدّینار کما یشعر بذمّ هذا العامل فی هذا العمل.

الترجمه

یکی از کارمندان حضرتش ساختمان رفیع و بزرگی ساخت و آن حضرت در باره اش فرمود: پولها سر خود را برآوردند، این ساختمان توانگری تو را عیان می نماید.

کارمندی از علی کاخی بساخت گفت پولت سر بر آورد از شناخت

این بنایت ترجمان حال شد بر غنایت شاهد و قوال شد

الثانیه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۴۲) و قیل له علیه السّلام: لو سدّ علی رجل باب بیته و ترک فیه،

من أين كان يأتيه رزقه؟ فقال عليه السّلام: من حيث يأتيه أجله.

المعنى

أشار عليه السّلام فی جواب هذا السئوال إلی أنّ الرازق الحقیقی هو اللّه تعالی. و قد أحاط بکلّ شیء قدرا و له فی إجراء الامور عوامل و أسباب خفیّه لا تحصی، و کما أنّه قادر علی قبض الأرواح و إیتاء الاجال فی البیوت المسدوده الأبواب، کذلک قادر علی إیتاء الرزق من حیث لا یحتسب، و لا یخطر ببال أحد.

الترجمه

به آن حضرت عرض شد که اگر درهای خانه را بروی کسی ببندند و او را در آن بگذارند روزیش از کجا باو می رسد؟ در پاسخ فرمود: از آنجا که اجلش در می رسد.

از علی شد سؤال این مشکل تا نماید برای مردم حلّ

گر کسی در درون خانه بود همه درها بروش گردد سدّ

از کجا روزیش رسد بر وی؟ گفت از آنجا که مرگ گیرد وی

الثالثه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۴۳) و عزی علیه السّلام قوما عن میّت مات لهم فقال: إنّ هذا الأمر لیس بکم بدأ، و لا إلیکم انتهی، و قد کان صاحبکم هذا یسافر فعدّوه فی بعض أسفاره، فإن قدم علیکم و إلاّ قدمتم علیه.

المعنی

نبّه علیه السّلام فی هذه التعزیه الفصیحه المقنعه ببقاء الانسان بعد موته علی ما علیه فی حیاته، فالموت مسافره من هذا العالم المرئی إلی عالم غیر مرئی، و أحبّاء المیّت یلحقون به و یأنسون معه کما یأنسون بمسافر یرجع إلیهم من سفره.

الترجمه

از یک خانواده ای کسی مرده بود و آن حضرت ببازماندگانش چنین تسلیت داد

فرمود: این فاجعه مرگ خویشان از شما آغاز نشده و همیشه بوده و بشما هم پایان نپذیرد و خواهد بود، این رفیق شما خود تا زنده بود مسافرت میکرد، اکنون او را در شمار مسافران بدانید، اگر بنزد شما برگشت چه بهتر، و گرنه شما نزد او خواهید شتافت.

ز قومی مرد شخصی و علی گفت نباید از غم مرگش برآشفت

شما آغاز این مردن نبودید نه در پایان آن منزل نمودید

سفر میکرد یار باوفاتان بگوئیدش سفر رفته است اوهان

اگر ناید که تا بیند شما را شما خواهید رفت و دید او را

الرابعه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۴۴) و قال علیه السّلام: أیّها النّاس، لیرکم اللّه من النّعمه وجلین کما یراکم من النّقمه فرقین، إنّه من وسّع علیه فی ذات یده فلم یر ذلک استدراجا فقد أمن مخوفا، و من ضیّق علیه فی ذات یده فلم یر ذلک اختبارا فقد ضیّع مأمولا.

المعنی

نبّه علیه السّلام فی هذه الحکمه علی أنّ نعم اللّه الدنیویه حقیره عند اللّه و أهون من أن یکرم به عباده الصالحین، فاذا أقبلت علی أحد لا یحسبنّه کرامه من اللّه له، بل الأکثر أن یکون ذلک استدراجا له لیجرّه بسوء عمله أو خبث قلبه إلی مهوی الهلاک المؤبد کما أشار إلیه تعالی فی قوله: «وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ » – ۱۷۸ – آل عمران» و قد أخبر تعالی بأنّ نعم الدّنیا کلّها نقمه یستحقّها الکفّار فی قوله: «وَ لَوْ لا أَنْ یَکُونَ النّاسُ أُمَّهً واحِدَهً لَجَعَلْنا لِمَنْ یَکْفُرُ بِالرَّحْمنِ لِبُیُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّهٍ »

«وَ مَعارِجَ عَلَيْها يَظْهَرُونَ » - ۲۳ - «وَ لِبُيُوتِهِمْ أَبْواباً وَ سُرُراً عَلَيْها يَتَّكِؤُنَ » - ۲۴ - «وَ زُخْرُفاً وَ إِنْ كُلُّ ذلِكَ لَمّا مَتاعُ الْحَياهِ الدُّنْيا وَ الْآخِرَهُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ » - ۲۵ - الزخرف».

فالأصل فی النعمه الوافره أن تکون استدراجا کما أنّ الأصل فی الفقر و قلّه ذات الید أن یکون اختبارا و امتحانا، فلا بدّ من مواجهته بالصّبر و الشکر حتّی یأتی الفرج.

الترجمه

فرمود: أیا مردم، باید خداوند شما را از وفور نعمت خود ترسان بیند چونان که از بروز نقمتش هراسانید، قصه اینست که هر کس در مال و جاهش وسعت یافت و آنرا برای گول خوردن نشناخت از پیشامد بیمناکی خود را آسوده دل بحساب آورده است، و هر کس بتنگدستی گرفتار شد و آنرا امتحان و آزمایش از جانب خدا ندانست امیدبخشی را نادیده گرفته.

علی گفت: ای مردم تیره دل که هستید از بینوائی کسل

بترسید از نعمت بیدریغ چنان کو بترسید از تیر و تیغ

هر آن کس فراوان کند مال خود نیاساید از شومی حال خود

و گر تنگ دست آید و بینوا بداند که هست امتحان خدا

الخامسه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۴۵) و قال علیه السّلام: یا أسری الرّغبه أقصروا فإنّ المعرّج علی الدّنیا لا یروعه منها إلّا صریف أنیاب الحدثان، أیّها النّاس تولّوا من أنفسکم تأدیبها، و اعدلوا بها عن ضراوه عاداتها.

اللغه

(عرّج) البناء تعریجا أی میّله. (صریف) البکره صوتها عند الاستقاء و کذلک صریف الباب و صریف ناب البعیر - صحاح -. (ضری) یضری ضرایه مثل

رمی یرمی: أی جری و سال، ذکره ابن الأعرابی (الضراوه) الجرأه علی الصید و الولوع به، و الضرایه بالفتح لغه، و الضرایه بالکسر مصدر ضری به، و الثلاث نسخ وردت به الروایه - ابن میثم.

المعنی

الرغبه و الاشتیاق من أشدّ الامراء علی الانسان، فقد ینتهی الرغبه إلی العشق و الوله فتغلب علی الانسان حتّی تفکه عن ضروریّات حیاته من الأکل و النوم و الاستراحه فیصیر مجنونا کالمجنون العامری المعروف، و لذا عبّر علیه السّلام عن المأمورین لها بالاسری و العبید الّذین لا یملکون لأنفسهم ضرّا و لا نفعا، و هذا عتاب لسّاع لانصراف عشّاق الدّنیا عن غیّهم فقال: المیال إلی الدّنیا لا ینتبه عن غیّه إلّا بعد صریف ناب الحدثان اللّداغه العاضّه علیه.

ثمّ نبّه علیه السّلام علی أنّ وظیفه الانسان تأدیب نفسها بامساکها عن مشتهیاتها فلا مؤدّب لها غیره، و یلزم کبح جماحها و صرفها عن عاداتها بالولوع علی الدّنیا و مشتهیاتها.

الترجمه

فرمود: ای اسیران تمایل، ایست کنید، زیرا هر که بر دنیا چرخید جز آژیر سوت نیش گزنده حوادث او را بخود نیاورد و بهراس نیفکند، أیا مردم خود متصدّی و سرپرست أدب آموزی خویش باشید، و نفس سرکش را از کشش شیوه های بدش باز دارید.

ای اسیران رغبت دنیا عاشقان مقام و سیم و طلا

بخود آئید باز و ایست کنید پیش از آنیکه خویش نیست کنید

هر که شد شیفته بر این دنیا کی بخود آید از غرور و هوا

جز باژیر نیش حادثه ها که فغانش کنند و ناله بپا

ادب نفس خویش شیوه کنید نفس أمّاره از کشش بکشید

السادسه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۴۶) و قال عليه السّلام: لا تظنّنّ بكلمه خرجت من أحد سوءا و أنت تجد لها فى الخير محتملا.

المعنى

ظاهر حال الانسان السالم و المسلم المسالم هو الخير عملا و نيّه، فاذا كان لكلامه محتملا يؤول إلى الخير و الصّلاح فلا ينبغى حمله على ما فيه الفساد و ما يخالف الفلاح، فقد ورد فى الحديث: «ضع أمر أخيك على أحسنه» و كلامه من أهمّ اموره، فيحمل على أحسن وجوهه.

الترجمه

فرمود: هر سخنى از دهنى برآيد بدان بدبين مباش و فساد از آن متراش تا بتوانى توجيه به نيكى و صلاحش نمائى.

سخن چون غنچه نشكفته باشد كه خوب و بد در آن بنهفته باشد

مشو بدبين بدان تا مى توانى كه يك مقصود خوب از آن بدانى

السابعه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۴۷) و قال عليه السّلام: إذا كانت لك إلى اللّه سبحانه حاجه فابدأ بمسأله الصّلاه على رسوله، صلّى اللّه عليه و آله، ثمّ سل حاجتك فإنّ اللّه أكرم من أن يسأل حاجتين فيقضى إحداهما و يمنع الأخرى.

المعنى

أمر عليه السّلام بالدّعاء للرّسول صلّى اللّه عليه و آله قبل الدّعاء لنفسه باعتبار أنّ إجابه الدّعاء الأوّل ضامن لاجابه الدّعاء الثانى، لأنّ الكريم لا يتبعّض الصّفقه.

و قد استبعد الشارح المعتزلی ذلک فقال: هذا الکلام علی حسب الظاهر الّذی یتعارفه الناس، بینهم، و هو علیه السّلام یسلک هذا المسلک کثیرا و یخاطب الناس علی قدر عقولهم، و أنکر فی آخر کلامه أن یکون لصلاه النّاس أثر فی إکرام النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و حمله علی صرف التعبّد، و فی کلامه هذا موارد للنظر نشیر إلی بعضها:

۱ - حمله أمر أمیر المؤمنین علیه السّلام علی متابعته للنّاس، و فیه من البعد و الاهانه بمقامه علیه السّلام ما لا یخفی.

۲ - إنکار تأثیر دعاء المسلمین فی مزید إکرام النبیّ صلّی اللّه علیه و آله، مع أنّه بنفسه إکرام له عند اللّه و عند الناس.

الترجمه

فرمود: چون تو را بدرگاه حق سبحانه حاجتی است دعا را با صلوات بر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله آغاز کن و سپس حاجتت را بخواه تا بر آورده شود، زیرا خداوند کریمتر از آنست که دو حاجت از او خواسته شود و یکی را برآورد و دیگری را دریغ دارد.

چون که خواهی از خدایت حاجتی بر پیمبر خواه از وی رحمتی

و آن گه آن حاجت ز درگاهش بخواه تا برآید حاجتت بی اشتباه

چون خدا را می نشاید از کرم ردّیک حاجت چه جفت آید بهم

(۱)

الثامنه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۴۸) و قال علیه السّلام: من الخرق المعاجله قبل الإمکان و الأناه بعد الفرصه.

اللغه

(الخرق) بالتحریک: الدهش من الخوف أو الحیاء - صحاح - و قد یفسّر بالحمق و قلّه العقل، و کأنّه تفسیر بما یلازمه أو یستلزمه.

۱- (۱) سقطت من هنا حکمه و هی: و قال علیه السلام: من ضن بعرضه فلیدع المراء - المصحح.

المعنی

العجله و الاسراع إلی شیء قبل أوانه سفاهه کمن یتوقّع العنب فی فصل الحصرم کما أنّ الاناه و التسامح فی العمل یعد سنوح الفرصه و تحقّق الامکان سفاهه، فهما مذمومان و صاحبهما واضع الشیء فی غیر موضعه، و هو نقصان عقل التدبیر و الاداره.

الترجمه

شتاب در چیزی پیش از امکان، مانند از دست دادن آن پس از فرصت، از کم خردیست.

مشتاب بکاری که نباشد وقتش فرصت مده از دست بهنگام عمل

التاسعه و الاربعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۴۹) و قال علیه السّلام: لا تسأل عمّا لا یکون، ففی الّذی قد کان لک شغل.

المعنی

یحتمل فی کلامه علیه السّلام وجهان:

۱ - النّهی عن طلب أشیاء لا یکون و لا یوجد فی العالم إمّا لکونها محالا، و إمّا لعدم موافقتها لمقتضیات المشیّه الالهیّه، کطلب بقاء الشباب إلی حین الموت، أو الصحّه و السّعه الدائمتین.

۲ - النّهی عن السؤال عن أحکام و علل ما لا یکون علی أحد الوجهین المتقدّمین و قوله:(ففی الّذی قد کان لک شغل) یؤمی إلی الوجه الأخیر، لأنّ ظاهره أنّ الاشتغال بالسؤال و البحث عن الامور الموجوده الکثیره شغل کاف و مستوعب لفرصه الانسان الفاحص.

الترجمه

نپرس از آنچه نیست، آنچه هست برای پرسش و بررسی تو کافی است.

مپرس از آنچه در عالم نباشد در آنچه هست مشغول عمل باش

الخمسون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۵۰) و قال عليه السّلام: الفكر مرآه صافيه، و الإعتبار منذر ناصح، و كفى أدبا لنفسك تجنّبك ما كرهته لغيرك.

المعنى

(الفكر) حركه القوّه العاقله نحو درك الحقائق، و هذه الحركه دوريّه تجرى من المبادى إلى المقاصد، و من المقاصد إلى المبادى، فالحركه الاولى بمنزله مواجهه المرآه الأشياء لتنعكس فيها، و حركته الثانيه بمنزله انعكاس الأشياء فيه فيحصل اليقين و الاعتقاد، و إذا كانت الفكر مجرّدا عن شوائب الوهم و التخيّل لا ينعكس فيه إلّا الحقيقه، فيرى الأشياء كما هى عليها فى الواقع.

و قد أسّس «دكارت» فلسفته الذائعه الصيت على هذا الأساس فجرّد نفسه عن كلّ حواسّه الباطنه و الظاهره حتّى وصل إلى فكره المجرّد عن كلّ شائبه و جعله مرآتا صافيه لكشف الحقائق.

(و الاعتبار) هو التأثّر عمّا يراه الانسان من تحوّلات و عواقب فى المجتمع البشرى سواء من أقدم عصور التاريخ، و سواء فيما هو حاضر يمرّ عليه فى أيّامه و شهوره، فانّها خطباء بلغاء لبيان سوء حال الأشرار و الفجّار، و سعاده الأخيار و الأبرار فهو منذر ناصح.

و إن اعتاد الانسان التجنّب عمّا يكرهه لغيره، كفى له أدبا، و لا يرتكب ما يؤذى به الناس أبدا.

الترجمه

انديشه آئينه پاكى است، عبرت گرفتن بيمده اندرزگوئى است، براى پرورش خودت همين بس كه هر چه را از ديگران بدشمارى خود را از آن دور دارى.

انديشه بود آئنهٔ پاك بشر عبرت بودش ناصح و منذر يكسر

در پرورش خودت همين بس كه شوى دور از عملى كه بد شمارى ز دگر

الحادیه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۵۱) و قال علیه السّلام: العلم مقرون بالعمل: فمن علم عمل، و العلم یهتف بالعمل فإن أجابه و إلّا ارتحل عنه.

المعنی

قد ذکرنا سابقا أنّ العلم الحقیقی ما تأثّر به النفس حتّی سار وجدانا له کمن علم أنّ النار حارّه و السمّ قاتله، فلا یفارق هذا العلم من العمل، و لا یمسّ الانسان عاده النار، و لا یشرب السمّ.

و علم الدّین إذا صار وجدانا لصاحبه و وصل إلی مرحله الیقین یکون علی هذا الوجه.

و قد روی فی اصول الکافی فی باب حقیقه الایمان بسنده عن إسحاق بن عمّار قال:

سمعت أبا عبد اللّه علیه السّلام یقول: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله صلّی بالناس الصّبح فنظر إلی شاب فی المسجد و هو یخفق و یهوی برأسه مصفرّا لونه، قد نحف جسمه، و غارت عیناه فی رأسه، فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: کیف أصبحت یا فلان؟ قال: أصبحت یا رسول اللّه موقنا، فعجب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله من قوله، و قال: إنّ لکلّ یقین حقیقه فما حقیقه یقینک؟ فقال: إنّ یقینی یا رسول اللّه هو الّذی أحزننی و أسهر لیلی و أظمأ هواجری فعزفت نفسی عن الدّنیا و ما فیها حتّی کأنّی أنظر إلی عرش ربّی و قد نصب للحساب و حشر الخلائق لذلک و أنا فیهم، و کأنّی أنظر إلی أهل الجنّه یتنعّمون فی الجنّه و یتعارفون علی الأرائک متکئون، و کأنّی أنظر إلی أهل النّار و هم فیها معذّبون مصطرخون، و کأنّی الان أسمع زفیر النّار یدور فی مسامعی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله لأصحابه: هذا عبد نوّر اللّه قلبه بالایمان ثمّ قال له: الزم ما أنت علیه، فقال الشاب: ادع لی یا رسول اللّه أن ارزق الشهاده معک، فدعا له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فلم یلبث أن خرج فی بعض غزوات النّبی صلّی اللّه علیه و آله فاستشهد بعد تسعه

نفر، و كان هو العاشر.

الترجمه

فرمود: دانش جفت كردار است، و هر كس بدانـد بكردارش رسانـد، دانش فرياد به كنش برآورد، و اگر بپاسـخ رسد بماند، و گرنه بكوچد.

دانش و كردار جفت يكديگر هر كه داند بايدش شد كارگر

دانشت چون هاتفى خواهد عمل پاسخش ده ورنه كوچد از محل

الثانيه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۵۲) و قال عليه السّلام: [يا] أيّها النّاس، متاع الـدّنيا حطام موبىءٌ فتجنّبوا مرعاه، قلعتها أحظى من طمأنينتها، و بلغتها أزكى من ثروتهـا حكم على مكثريهـا بالفاقه، و أعين من غنى عنها بالرّاحه، و من راقه زبرجها أعقبت ناظريه كمها، و من استشـعر الشّـعف بهـا ملأت ضـميره أشـجانا، لهنّ رقص على سويـداء قلبه، همّ يشـغله، و همّ يحزنه، كـذلك حتّى يؤخـذ بكظمه فيلقى بالفضـاء، منقطعـا أبهراه، هيّنـا على اللّه فنـاؤه و على الإخوان إلقـاؤه، و إنّمـا ينظر المـؤمن إلى الـدّنيا بعيـن الإعتبـار و يقتـات منهـا ببطن الاضـطرار، و يسمع فيها بأذن المقت و الإبغاض إن قيل أثرى قيل أكدى، و إن فرح له بالبقاء حزن له بالفناء، هذا و لم يأتهم يوم فيه يبلسون.

اللغه

(الحطام): ما تكسّر من الحشيش و اليبس. (موبىء): محدث للوباء، و هو

مرض مهلک معروف. (مرعی): بقعه ترعی فیه الماشیه کقولک: مأسده أی فیه الأسد (القلعه): الرحله و الانخلاع. (الحظوه): المنفعه و اللّذه (البلغه): ما یتبلغ به من القوت (الثروه): الیسار و الغنی (راقه): أعجبه (الزبرج): الزینه (الکمه) العمی الشدید و قیل: العمی خلقه. (الشغف): الحبّ النافذ فی القلب. (الأشجان) الأحزان و العوارض المولمه. (الرقص) بفتح القاف: الغلیان و الحرکه و الاضطراب (الکظم) بفتح الظاء مجری النفس (الابهران): عرقان متّصلان بالقلب (أکدی):

قلّ خیره (الابلاس): الیأس من الرحمه.

الاعراب

موبیء: من أوبی یوبی صفه لحطام. أحظی وصف تفضیل: خبر لقوله: قلعتها کمها مفعول ثان لقوله: أعقبت و فاعله ضمیر مستتر راجع إلی الدّنیا، همّ خبر لمبتدأ محذوف أی هی همّ و جمله یحزنه صفه له. منقطعا حال من الضمیر فی قوله: یلقی نائب مناب الفاعل و أبهراه مفعول لقوله: منقطعا، و هیّنا حال بعد حال. أثری فعل من باب الافعال و فاعله ضمیر مستتر یرجع إلی الموصول فی قوله: من استشعر و کذا قوله أکدی، فرح مبنی للمفعول و له نائب عن فاعل، و حزن مبنی للمفعول و علیه نائب مناب فاعله.

المعنی

قد نبّه علیه السّلام علی أنّ متاع الدّنیا سواء کان مالا أو جمالا أو جاها موجب لتعرّض النفس الانسانیه بمرض مهلک و هو حبّ الدّنیا، و حبّ الدنیا للرّوح کالوباء للجسم قلّما ینجو منه المبتلی به، و یصعب البرء عنه، فالأولی الاجتناب عنه رأسا و الانخلاع عنه و عدم التملک منه إلّا بمقدار الضّروره و رفع الحاجه الماسّه.

ثمّ نبّه علی أنّ الاکثار من حطام الدنیا لیس موجبا لرفع الفاقه و الحاجه بل موجد للفاقه و مزید الاحتیاج إلی حفظه و تنمیته.

قال الشارح المعتزلی: و إنّما حکم علی مکثریه بالفاقه و الفقر لأنّهم لا ینتهون إلی حدّ من الثروه و المال إلّا و جدّوا و اجتهدوا و حرصوا فی طلب الزیاده

علیه، فهم فی کلّ أحوالهم فقراء إلی تحصیل المال کما أنّ من لا مال له أصلا یجدّ و یجتهد فی تحصیل المال، بل ربما کان جدّهم و حرصهم علی ذلک أعظم من کدح الفقیر و حرصه.

فمن غنی عن متاع الدّنیا أی ترک ما لا ضروره له به فقد استراح من کثیر من الکدّ و الهمّ، و لکن من أحبّه من صمیم قلبه و نظر إلیه کمحبوب بالذات یملأ ضمیره من الأشجان و الهموم التی ترقص دائما علی صفحه فؤاده، و تسلب عنه الراحه و السکون فی کل أوقاته، و یعروه همّ نافذ فی القلب یسدّ علیه التّنفس و یطیره فی الفضاء حتّی یلقی هالکا یقطع عروق قلبه أی یسلب عن قلبه التعلّق بالعلم و العمل الاخروی.

و کأنّهمقتبس من قوله تعالی:«وَ مَنْ یُشْرِکْ بِاللّهِ فَکَأَنَّما خَرَّ مِنَ السَّماءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّیْرُ أَوْ تَهْوِی بِهِ الرِّیحُ فِی مَکانٍ سَحِیقٍ »-۳۱- الحجّ» و قد سقط عن عین عنایه اللّه فیهون علیه فناؤه و عن عین الاخوان المؤمنین فیهون علیهم إلقاؤه فی هذه المهلکه.

و لکن المؤمن یتوجّه إلی الدّنیا باعتبار أنّها توجب العبره و تدفع الاضطرار فی المعیشه و إدامه الحیاه، فلا یأخذ منها إلّا مقدار القوت، و لا یسمع رنینها الفتانه إلّا بالبغض، لأنّ من أحبّها ذا أثری و حصل متاعها قلّ خیره و اشتدّ فقره، و إن سرّ أصدقاؤه بلقائه لم یلبثو أن یحزنوا بموته و فنائه، و ان له یوم الابلاس و الافلاس من رحمه اللّه.

الترجمه

أیا مردم، کالای دنیا هر چه باشد خرده گیاه خشکیده و وباء خیزیست خود را از چراگاه آن بر کنار دارید، دل کندن از آن لذت بخش تر است از دلدادن بدان و قوت زیستن آن دلنشین تر است از ثروت و انباشتن آن، هر کس بسیارش بدست آورد محکوم بنیازمندی شود، و هر کس از آن بی نیازی گزید باستراحت خود کمک گرفته، هر که را زیورش دل ربود دو چشمش را بدنبال کوری مادرزاد و عمیق سپرد و هر کس عشقش بدل گرفت درون خود را پر از غمهای متلاطم ساخت که بر صفحه

قلبش رقصانند، دچار اندوهی پیوسته شود که نفس را بگیرد و بپرتگاهی او را بپراند و رگهای دلش را بگسلاند، نابودیش در نظر خداوند آسان آید، و به پرتگاه افتادنش نزد و دوستانش سهل و بی أهمیت جلوه گر شود، و کسی بر هلاکتش أفسوس نخورد همانا مؤمن دنیا را بدیده عبرت انگیز نگرد، و باندازه رفع ضرورت قوت از آن بخورد، آهنک دلربای آنرا با گوش دشمنی و بغض نیوشد، دوست دنیا را تا گویند که توانگر شد گویند بی خیر و بینوا گردید، و تا وجودش را مسرت بخش یابید از مرگش بایست گریه کرد و نالید، با این حال هنوز روز بدبختی و نومیدی آنان نرسیده و در انتظار آنها است.

کالای جهان حطام تب خیز وبا است بر صاحب خود غم است و اندوه و بلا است

دوری کن از این چراگه زهر آلود دل بر کن و آسوده زی و بی تش و دود

هر کس که غنی تر است محتاج تر است آسوده تر آن کس که ز دنیا بدر است

هر دیده که از زیور آن شد روشن در عاقبتش کوری آن مستیقن

هر کس که بدان عاشق و دلباخته شد صد کوره غم در دل او ساخته شد

غمها همه در صفحه قلبش رقصان اندوه بر آرد نفسش در خفقان

پرتاب شود چنانکه برّد دو رگش از قلب برآیدش جان ز لبش

از دیدهٔ حق سهل بود نابودیش وز دیده خلق سرنگون بودن و ریش

مؤمن بجهان ز چشم عبرت نگرد جز رفع ضرورتی از آن برنبرد

آهنگ جهان گوش خراش است بر او نه سور و نه کاسه و نه آش است بر او

الثالثه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۵۳) و قال علیه السّلام: إنّ اللّه سبحانه وضع الثّواب علی طاعته و العقاب علی معصیته، ذیاده لعباده عن نقمته، و حیاشه لهم إلی جنّته.

اللغه

(الذّود): الدّفع و المنع. (حشت) الابل: جمعتها - مجمع البحرین.

المعنى

يظهر من كلامه هذا أنّ الثواب على الطاعه و العقاب على المعصيه جعل شرعی و لا يكونان عقليّين، و هو خلاف ظاهر كلام المتكلّمين حيث جعلوهما عقليّين فيمكن أن يقال: إنّ العقل يحكم بحسن الطاعه و قبح المعصيه و بجواز المثوبه على المطيع و عقوبه العاصی و أمّا ترتّب الثواب على الطاعه أو العقاب على المعصيه فأمر شرعی كالمثوبات و العقوبات القانونيه، أو المراد أنّ المثوبات و العقوبات بحدودها المقرّره أمر شرعی و إن كانا فی ذاتهما عقليّين.

و ظاهر كلامه يوافق مذهب الأشاعره، و لكن الشارح المعتزلی قال: و هذا هو مذهب أصحابنا إنّ اللّه تعالى لمّا كلّف العباد التكاليف الشّاقّه و قد كان يمكنه أن يجعلها غير شاقّه عليهم بأن يزيد فی قدرهم، وجب أن يكون فی مقابله تلك التكاليف ثواب - إلى أن قال: و لا بدّ أن يكون فی مقابله فعل القبيح عقاب و إلّا كان سبحانه ممكنا الانسان من القبيح مغريا له بفعله - إلخ.

أقول: فی دلاله كلامه عليه السّلام على ما ذكره تأمّل ظاهر، و تحقيق المقام يحتاج إلى بسط لا يناسب هذا المختصر.

الترجمه

راستی كه خداوند سبحان برای فرمانبردنش ثواب مقرّر كرده، و برای نافرمانيش عقوبت، برای منع بنده هايش از بدبختی، و گسيل كردن آنان بسوی بهشت خود.

ثواب طاعت و كيفر بمعصيت ز خدا برای حفظ عباد است از عذاب و بلا

بدين وسيله خدا بندگان بسوی بهشت گسيل كرده كه بينند جنّه المأوی

الرابعه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۵۴) و قال عليه السّلام: يأتی على النّاس زمان لا يبقى فيهم من القرآن إلّا رسمه، و من الإسلام إلّا اسمه، و مساجدهم يومئذ عامره من البناء

خراب من الهدى، سكّانها و عمّارها شرّ أهل الأرض، منهم تخرج الفتنه، و إليهم تأوى الخطيئه، يردّون من شذّ عنها فيها، و يسوقون من تأخّر عنها إليها، يقول اللّه سبحانه: فبى حلفت لأبعثنّ على أولئك فتنه أترك الحكيم [تترك الحليم] فيها حيران، و قد فعل، و نحن نستقيل اللّه عثره الغفله.

المعنى

قال ابن ميثم: رسم القرآن أثره و هو تلاوته.

أقول: الظاهر أنّ المراد من رسم القرآن خطوطه و نقوشه، فانه المفهوم من رسم الخطّ و رسم المصحف فانّه قلّ فى زماننا هذا تلاوه القرآن و كثر طبعه و نشره و هل يشمل كلامه عليه السّلام لزمانه أم هو إخبار عمّا بعده، ظاهر كلام الشارح المعتزلى ذلك اعتمادا على قوله عليه السّلام (و قد فعل) قال: و ينبغى أن يكون قد قال هذا الكلام أيّام خلافته، لأنها كانت أيام السيف المسلّط على أهل الضلال من المسلمين و كذلك ما بعثه اللّه تعالى على بنى اميّه و أتباعهم من سيوف بنى هاشم بعد انتقاله عليه السّلام أقول: تاويله هذا مبنىّ على تفسيره الفتنه فى قوله (على اولئك فتنه) بالاستيصال و السيف الحاصد، و فيه تأمّل كما أنّ حمل الاناس المذمومين على من سلّط عليهم السيف مورد تأمّل.

و لا بدّ حينئذ من حمل قوله: يأتى على معنى الحال، فلا يشمل كلامه ما بعد زمانه إلّا على جواز استعمال الفعل المضارع فى الزمان الشامل للحال و الاستقبال معا، و هو خلاف ظاهر كلام النحويّين و مورد إشكال و خلاف ظاهر كلامه.

و الظاهر أنّ المقصود من قوله عليه السّلام:(و قد فعل) أنّه فعل الحلف أو تأكيد على إنجاز هذا الوعيد فى موعده، فانّ الوعيد غير لازم الانجاز، بخلاف الوعد.

و کلامه هـذا ینطبق علی زماننا هـذا، فانّ المساجـد عامره البناء جـدّا و لکن خراب من الهـدی و من السـکان، و عمّارها الأیـدی السـائسه الخبیثه و مثیری الفتن فی الأرض و مأوی الخطایا و المظالم الکبری یسوقون الناس إلی الفتنه و الحیره بکلّ شـدّه، و هم غیر سکانها من العجزه و المساکین و فئه من المسلمین الّذین یلجئون إلیها من الفتن و الشرور.

الترجمه

فرمود: زمـانی بر سـر مردم آیـد که از قرآن جز رسـمی نمانـد، و از إسـلام جز اسـمی، مسـجدها در این زمـان از نظر ساختمان آبادانست و از نظر هدایت و رهنمائی ویران، ساکنان و آباد کنندگان مساجد بدترین مردم روی زمین باشند، فتنه از آنها برآید و خطاء بـدانها گرایـد، هر که از فتنه برکنار مانـد بـدانش برگردانـد و هر کس از آن بدنبال باشد بسوی آتش برانند، خداوند سبحـان می فرمایـد: بخودم سوگنـد بـدانها یک فتنه برانگیزم که هر بردباری را گیـج کنـد و این کار را هم کرده و ما از خـدا خواستاریم تا از لغزش غفلت ما درگذرد.

بمردم زمانی رسد تیره وش ز قرآن نماند بجز رسم خوش

ز اسلام جز نام چیزی نباشد ز ایمان کسی بذر در آن نپاشد

بنای مساجد بعمران گراید و لیکن هدایت از آن بر نیاید

بتر مردمانند عمار آنها که فتنه بزاید چه آتش از آنها

خطا گردشان حلقه دارد چه هاله نمایند هر کس بسویش حواله

خدا خورده سوگند بر ذات خویش که یک فتنه آرد در آنها به پیش

که حیران بماند در آن هر حلیم کند گیج فرزانگان حکیم

الخامسه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۵۵) و روی أنّه علیه السّلام قلّما اعتدل به المنبر إلاّ قال أمام الخطبه:

أيّها النّاس، اتّقوا اللّه فما خلق امرؤ عبثا فيلهو و لا ترك سدى فيلغو، و ما دنياه الّتى تحسّنت له بخلف من الاخره الّتى قبّحها سوء النّظر عنده، و ما المغرور الّذى ظفر من الدّنيا بأعلى همّته كالاخر الّذى ظفر من الاخره بأدنى سهمته.

اللغه

(السدى): المهمل، (السهمه): النصيب.

الاعراب

عبثا و سدى مفعولا له لما قبلهما من الفعل.

المعنى

اللّهو صفه للقلب و هو صرفه عن الخالق بالتوجّه إلى مظاهر فتانه فى الخلق و اللّغو صفه للعمل باعتبار أنّه غير مفيد للدّنيا و لا للاخره، فيقول عليه السّلام: لم يخلق المرء عبثا بلا غايه عاليه لوجوده لا تحصل إلّا بذكر اللّه و طاعته كما قال تعالى:

«أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناكُمْ عَبَثاً وَ أَنَّكُمْ إِلَيْنا لا تُرْجَعُونَ » – ۱۵ – المؤمنون».

و لو خلق عبثا يصحّ له اللّهو و الانصراف عن ذكر اللّه، و لم يترك سدى يختار لنفسه ما يشاء من عمل، بل أرسل إليه الرّسل و أنزل الكتب الإلهيّه و القرآن الشريف دستورا لأعماله و أقواله فلا يجوز له التعدّى عنه و العمل بما لا يفيد له فانّ الدّنيا على أحسن ألوانها الّذى يرضى به الانسان لنفسه لا تصير عوضا عن الاخره الّتى يقبحها سوء نظره إليها، و من ظفر بالدّنيا بأعلى همّته – و إن لا يظفر بها أحد كما يريد – لا تساوى أدنى سهم من الاخره.

قال الشارح المعتزلى: و فى قوله عليه السّلام (الّتى قبّحها سوء النّظر) تصريح بمذهب أصحابنا أهل العدل رحمهم اللّه، و هو أنّ الانسان هو الّذى أضلّ نفسه لسوء نظره و لو كان اللّه هو الّذى أضلّه لما قال: قبّحها سوء النظر عنده.

الترجمه

روایت شده است که کمتر می شد آن حضرت بر منبر خود مستقر گردد جز این که پیش از خطبه می فرمود:

أیا مردم، از خدا بپرهیزید که هیچ کس بیهوده آفریده نشده تا ببازی گراید و سرخود رها نشده تا کار بی ثمر کند، دنیای دلپسند او جای آخرتش را پر نکند که بدان بد می نگرد، آن فریفته ای که باندازه والاترین همتش بدنیا دست یافته در خوشبختی مانند کسی نیست که بکمترین سهم سعادت آخرت رسیده.

چون علی بر منبرش جا می گرفت پیش از خطبه سخن ز اینجا گرفت

ایها النّاس از خدا پرهیز باد هیچکس بیهوده در خلقت نیاد

تا که عمری را بلهو اندر شود بر خدای خویش نا باور شود

هیچکس سر خود نباشد در جهان تا کشد بر لغو و بر باطل عنان

نیست دنیای خوشایندی عوض از سرای دیگر ای صاحب غرض

آنکه پیروز است در دنیای خود تا فراز همّت والای خود

نیست چون مرد خدا کو را نصیب کمترین سهمی است از دار الحبیب

السادسه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۵۶) و قال علیه السّلام: لا شرف أعلی من الإسلام، و لا عزّ أعزّ من التّقوی، و لا معقل أحسن من الورع، و لا شفیع أنجح من التّوبه، و لا کنز أغنی من القناعه، و لا مال أذهب للفاقه من الرّضا بالقوت، و من اقتصر علی بلغه الکفاف فقد انتظم الرّاحه و تبوّأ خفض الدّعه، و الرّغبه مفتاح النّصب، و مطیّه التّعب

و الحرص و الكبر و الحسد دواع إلى التّقحّم فى الذنوب، و الشّرّ جامع لمساوى العيوب.

المعنى

قـد عدّد عليه السّـلام فى هذا الكلام محاسن السير و فضائل أخلاق البشـر، و أشار إلى اصول الرذائل و مصدر مساوى الخصائل فعدد القسم الأوّل فى سبعه خصال فاضـله. بدأ فيها بالاسـلام و صرّح بأنه أعلى شرف للانسان، ثمّ أشار إلى التقوى كثمره لهذا الشـرف الأعلى و بيّن أنه الغايه القصوى للعزّه و الكرامه عند اللّه و عند الناس و الورع حصن حصين عن مكائد الشيطان و النفس الأمّاره، و من ابتلى بالمعصـيه و يـدور وراء الشـفيع فأنجح الشـفاء التوبه و الانابه، و الكنز الوفير الّذى لا ينفد هو القناعه بما رزقه اللّه، و الرضـا بـالقوت أذهب للحـاجه من كـل مـال و ثروه، و ترك الحرص مـوجب للرّاحه و الـدّعه. ثمّ أشـار إلى أنّ الاشتيـاق بالـدّنيا مفتـاح كـلّ نصب و ألم، و موجب لكـلّ تعب و غمّ، و العلّه الاولى لكلّ ذنب هو الحرص و الكبر و الحسـد. قال الشارح المعتزلى: كـان أبو ذر جالسـا بين الناس فأتته امرأه، فقالت: أنت جالس بين هؤلاء و لا و اللّه ما عنـدنا فى البيت هفّه و لا سـفّه – اى مشـروب و لا مأكول – فقال: يا هذه إنّ بين أيدينا عقبه كؤودا، لا ينجو منها إلّا كلّ مخفّ، فرجعت و هى راضيه. أقول: كان أبـو ذر يناضـل الأغنيـاء و الامـراء لتحصـيل حقـوق المظلومين و الفقراء فرجعت إليه هـذه المرأه الفقيره المؤمنه، فأجابهـا بـترك الحرص و القناعه، فرضيت

الترجمه

فرمود: شـرافتى از مسلمانى برتر نيست، عزّتى از پرهيزكارى آبرومندتر نيست، دژى بهتر از ورع نيست، شفيعى از توبه با نفوذتر و كامياب تر نيست، گنجى از قناعت بى نيازتر نيست، و هيچ مالى از رضامندى بقوت مقدّر حاجت برآورتر نيست

هر کس بکفاف معاش اکتفاء کند راحتش منظم است و در آسایش جایگزین است حبّ دنیا کلید رنج و بلا است و پاکش تعب و عنا، حرص و کبر و حسد وسائل فرو افتادن در گناهان می باشند، و شرّانگیزی جامع بدترین عیوب هستند.

ای بشر هیچ شرف به ز مسلمانی نیستگر مسلمان نشوی سیرت سلمانی چیست؟

عزتی نیست که برتر شمریش از تقویچون ورع هیچ دژی نیست در عالم برپا

نیست چون توبه شفیعی که بود نافذترچون قناعت نبود گنج خمی پر گوهر

نیست مالی که علاج تو بود از فاقهچون رضای تو بقوتی که رسد هر ساعه

هر که را بس شود آنچش که کفاف روزیستراحتش منتظم و بهرهٔ او پیروزیست

حب دنیا است کلید غم و رنج و اندوهپاکش درد سر و مانع از فرّ و شکوه

حرص و کبر و حسدت مایه اثم است و گنهشر بود جامع هر عیبی و هر روز سیه

السابعه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۵۷) و قال علیه السّلام لجابر بن عبد اللّه الأنصاری: یا جابر، قوام [الدّین و - ج ۱۹ ابن أبی الحدید ط مصر] الدّنیا بأربعه: عالم مستعمل علمه، و جاهل لا یستنکف أن یتعلّم، و جواد لا یبخل بمعروفه، و فقیر لا یبیع آخرته بدنیاه، فإذا ضیّع العالم علمه استنکف الجاهل أن یتعلّم، و إذا بخل الغنیّ بمعروفه باع الفقیر آخرته بدنیاه. یا جابر، من کثرت نعم اللّه علیه کثرت حوائج النّاس إلیه فمن قام للّه فیها بما یجب فیها عرّضها للدّوام و البقاء، و من لم یقم فیها

بما يجب عرّضها للزّوال و الفناء.

المعنى

العلم مصباح الهدايه للجامعه البشريّه فى شتّى نواحى حياته، و لا يمكن الارتقاء فى الشئون المعنويّه و الماديّه و الروحيّه و الجسميّه و الدينيّه و الدنيويّه إلاّ بالعلم و المعرفه، و إنّما يثمر العلم فى ترقيه شئون الحياه باستعماله و العمل به، و إلاّ فمجرّد الصور الذهنيّه لا تفيد شيئا إذا لم تقترن بالعمل و لا تقع فى سبيل الاستفاده و الاجراء. و حيث إنّ العلم قائم بوجود العالم و العالم معرض للموت و الفناء كسائر الأفراد فلا بدّ من بقاء العلم و العالم من وجود المتعلّم و المستفيد ليقوم التّلميذ مقام الاستاذ إذا مات أو عجز عن العمل، فالجاهل المتعلّم هو الركن الثانى لقوام العالم و بقائه. و حيث إنّ العمل بالعلم و تعليمه و إبقائه يحتاج إلى مصارف ماليّه من معاش العالم و مصارف تحصيل المتعلّم و المدارس و المكاتب و الكتب المحتاج إليها لحفظ العلم و للتعليم، فلا بدّ من وجود الأفراد ذوى الثروه و الجود ليصرفوا مالهم فى هذا السبيل و ينشئوا مدارس و مكاتب و خزنه الكتب و يبنوا جامعات و مساجد للدّرس و العباده، فهذا هو الركن الثالث لقوام الدّين و الدّنيا. و حيث إنّ الفقر و الحاجه ماسّه بالاجتماع البشرى من وجوه شتّى فلا بدّ من حسن النظام الاجتماعى أن يكون الفقير صابرا ديّنا لا يبيع آخرته بدنياه فيرتكب الجرائم المخلّ بنظام الاجتماع كالسرقه و الخيانه و الضوضاء، فيصير الفقير الصابر الدّين هو الركن الرابع. و كلّ هذه الأركان الأربعه يرتبط بعضها ببعض و إذا اخلّ منها ركن يسرى خلله إلى سائر الأركان، فاذا ضيّع العالم علمه استنكف الجاهل من التعلّم لما رأى من عدم فائده العلم مع الصّعوبه فى طريق تحصيله، و إذا بخل الغنىّ بمعروفه الواجب عليه فى صرف ماله اختلّ نظام العلم و المعرفه و ينقص التربيه المؤثّره فى نفوس الفقراء

فصاروا جهله غير مثقفين و يبيعوا الاخره بالدّنيا، و يرتكبوا الجرائم العظمى. و نبّه عليه السّلام فى آخر كلامه إلى أنّ شكر نعم اللّه من العلم و المال و غيرهما بالقيام فيها بما يجب من بذلها للمستحقّ و صرفها فى مصارفها، و إلّا فيكون كفرانا لها موجبا لزوالها و فنائها.

الترجمه

بجابر بن عبد اللّه أنصارى فرمود: أى جابر نظام جهان بر چهار پايه استوار است دانشمندى كه علم خود را بكار بندد، و نادانى كه از آموختن دانش سرباز نزند و بخشنده اى كه از صرف مال خود دريغ نورزد، و فقيرى كه آخرتش را بدنيا نفروشد و چون دانشمند علم خود را ضايع گذاشت و بدان عمل نكرد، نادان از تحصيل و آموختن علم روگردان مى شود، و چون توانگر بمال خود دريغ كرد و بمصرف شايسته صرف نكرد فقير هم آخرتش را بدنيا بفروشد. اى جابر هر كس نعمت فراوان خدا را داشت نياز مردم بوى بسيار گردد و هر كس براى خدا بدانچه در شكر نعمتش بايد قيام كند آن نعمت را در معرض دوام و پايش نهاده، و هر كس بدانچه بايدش در نعمت حق قيام نكند آنرا در معرض زوال و فنا در آورده و از دست بدهد.

على با جابر انصارى رادحكيمانه چنين داد سخن داد

كه اى جابر قوام دين و دنيابود بر چار پايه پاى بر جا

بدانشمند اندر كار دانشبدانشجوى باهوش پر ارزش

بثروتمند راد با سخاوتكه صرف حق نمايد مال و ثروت

بدرويش صبور با ديانتكه نفروشد بدنيا دين و ملّت

چه دانا علم خود را كرد ضايعز كسب علم نادان گشت مانع

توانگر چون باحسان بخل ورزيدفقير از آخرت چشمان بپوشيد

أيا جابر هر آن كس نعمت افزودنياز مردمان بر خود بيفزود

اگر صرف نعم در راه حق كرددوام نعمتش را مستحق كرد

و گر در راه باطل صرف سازد بزودی نعمت خود را ببازد

الثامنه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۵۸) و روی ابن جریر الطّبریّ فی تاریخه عن عبد الرّحمان بن أبی لیلی الفقیه - و کان ممّن خرج لقتال الحجاج مع ابن الأشعث - أنّه قال فیما کان یحضّ به النّاس علی الجهاد: إنی سمعت علیّا علیه السّلام یقول یوم لقینا أهل الشّام:

أیّها المؤمنون، إنّه من رأی عدوانا یعمل به و منکرا یدعی إلیه فأنکره بقلبه فقد سلم و بریء، و من أنکره بلسانه فقد أجر و هو أفضل من صاحبه، و من أنکره بالسّیف لتکون کلمه اللّه هی العلیا و کلمه الظّالمین هی السّفلی فذلک الّذی أصاب سبیل الهدی، و قام علی الطریق، و نوّر فی قلبه الیقین.

المعنی

الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر فرعین من فروع الدّین الاسلامی المفروضه علی کافّه المسلمین من دون نکیر، و فروع الدّین الثمانیه ضروریه یحکم علی منکر کلّها أو بعضها بالخروج عن الاسلام، و لهما شرائط مقرّره فی الفقه و مراتب مترتّبه قد بیّنها فی کلامه هذا علیه الصّلاه و السّلام، فأدنی مراتب النهی عن المنکر هو الانکار بالقلب، و هو واجب مطلقا حتّی فی أشدّ مواقف التّقیه و تسلّط المخالف للحق.

فقال علیه السّلام: من رأی العدوان و دعی إلی المنکر و لا یقدر علی الدّفاع باللّسان و الجوارح فلا بدّ أن ینکره بقلبه و جنانه، فاذا أنکره بقلبه فقد سلم من ترک الواجب و بریء من عهده تکلیفه فی هذا الموقف الحرج، و إن قدر علی إنکاره باللّسان مأمونا علی ماله و نفسه فله الأجر و الثواب و هو أفضل من المنکر بالقلب فحسب. و أعلا درجات النهی عن المنکر هو النّهی بالقوّه و الدّفع عنه بالسیف إعلاء لکلمه الحقّ و إرغاما لأنف الظالمین، و نصره للحقّ المبین فذلک الّذی أصاب سبیل الهدی، و بلغ الدرجه القصوی، من أداء الحقّ الواجب، و نوّر قلبه بنور الیقین الثاقب. و المقصود أنّه قصد بعمله رضا اللّه و قام به مخلصا لوجه اللّه، فان کان قصده الغلبه و الاستیلاء أدّی واجبه إلاّ أنّه لم یصب سبیل الهدایه، لأنّ النهی عن المنکر واجب توصّلی لا یشترط فیه قصد القربه و إن کان یشترط فی ترتب الثواب، و تنوّر القلب بنور الیقین.

الترجمه

ابن جریر طبری در تاریخش از أبی لیلی فقیه روایت کرده که خود یکی از کسانی بود که بهمراه عبد الرحمن بن أشعث بر حجاج شوریدند وی در ضمن تشویق مردم بجهاد گفت: من خود در جبهه صفّین چون با مردم شام برخوردیم شنیدم که أمیر المؤمنین علیّ بن ابی طالب چنین می فرمود:

أیا مؤمنان راستش اینست که هر کس تجاوزی را بیند که بدان عملی می شود و منکری را نگرد که بدان دعوت می شود و از دل بانکار آن کوشد سالم و بریء الذّمّه گردد، و کسی که بزبان هم در مقام انکار آن برآید ثواب برده و از آن رفیق اولش بهتر باشد، و کسی که با نیروی شمشیر در مقام انکارش برآید بقصد آنکه کلمه خدا برتر باشد و کلمه ستمکاران سرنگون گردد او همانست که براه هدایت رسیده و بر طریق مستقیم سعادت قیام کرده، و چراغ یقین را در دل خود افروخته است.

أبی لیلی فقیه مسلمین بودکه در شورش به بن أشعث قرین بود

برای دفع حجاج ستمگر بپاشد تا نماید نهی منکر

سخن می گفت در تشویق مردم بشرکت در جهاد و در تظلّم

بگفتا من بگوش خود شنیدم بصفّین از علی میر مقدّم

که در پیکار أهل شام می گفت برای مؤمنان این درهمی سفت

که هر کس دید کرداری بعدوان و یا دعوت بمنکر شد ز دونان

ولی از دل بانکارش برآمد بریء الذمّه گشت و سالم آمد

و گر انکار با تیغ زبان کرد ثوابی برد و بر یارش سبق کرد

و گر با تیغ نهی از کار بد کرد که حق مجرا و باطل دربدر کرد

بحق واصل شد و رهیاب گردید یقین اندر دلش پرتو بتابید

التاسعه و الخمسون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۵۹) و قال علیه السّلام فی کلام آخر له یجری هذا المجری: فمنهم المنکر للمنکر بیده و لسانه و قلبه فذلک المستکمل لخصال الخیر و منهم المنکر بلسانه و قلبه و التّارک بیده فذلک متمسّک بخصلتین من خصال الخیر و مضیّع خصله، و منهم المنکر بقلبه، و التّارک بیده و لسانه فذلک الّذی ضیّع أشرف الخصلتین من الثّلاث و تمسّک بواحده، و منهم تارک لإنکار المنکر بلسانه و قلبه و یده فذلک میّت الأحیاء، و ما أعمال البرّ کلّها و الجهاد فی سبیل اللّه عند الأمر بالمعروف و النّهی عن المنکر إلاّ کنفثه فی بحر لجّیّ، و إنّ الأمر بالمعروف و النّهی عن المنکر لا یقرّبان من أجل، و لا ینقصان من رزق، و أفضل من ذلک [کلّه] کلمه عدل عند إمام جائر.

اللغه

(لجّه) الماء: أعظمه و بحر لجّى ذو ماء عظيم، و (النفثه): المرّه من نفثت الماء من فمى أى قذفته بقوّه.

المعنى

المعروف و المنكر يطلق على الواجب و الحرام فى قول الفقهاء: «يجب الأمر بالمعروف و النهى عن المنكر» لأنّ ظاهر لفظ المنكر القبيح الّذى يرادف الفحشاء و يقارنه فى آيات القرآن كما قال تعالى: «إِنَّ الصَّلاةَ تَنْهى عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ » ۴۵ - العنكبوت» و أمّا المعروف فيختصّ بالواجب بقرينه وجوب الأمر به، و أمّا إذا كان مندوبا أو مباحا فلا يجب الأمر به، كما أنّ لفظ الأمر المتعلّق به يخصّصه بالوجوب، لأنّ الأمر المطلق يفيد الوجوب. و الأمر بالمعروف كالنهى عن المنكر يجبان بشرائط مقرّره فى مقامه، و لهما مراتب كما ذكرنا، يسقط وجوب كلّ مرتبه غير مقدوره و ينتقل إلى مرتبه نازله حتّى ينتهى إلى الانكار بالقلب الّذى هو واجب بالنسبه إلى المنكر مطلقا. و لكن المستفاد من كلامه هذا عليه السّلام أمر أهمّ و أتمّ و يشبه أن يكون مقصوده الاعانه على الخير المطلق و الدّفاع عن الشرّ المطلق، فأشار إلى أنّ أهل الخير ينقسمون إلى ثلاث مراتب باعتبار استعداداتهم و جوهر ذاتهم. فمنهم خيّرون مطلقا و طاردون للشرّ و المنكر باليد و اللّسان و القلب، و هم المهذّبون و واصلون إلى أعلى درجات الخير المعبّر عنه فى الفلسفه التربويه الفارسيه بقولهم «پندار نيک، كردار نيک، گفتار نيک». و منهم من حاز الدرجه الثانيه، و هو المنكر بلسانه و قلبه و التارك بيده، يعنى بلغ فى التربيه الاخلاقيه إلى حيث صار لسانه خيّرا و داعيا إلى الخير و قلبه طاهرا ينوى الخير، و لكن لم يصر عمله خيرا مطلقا فذلك حصّل خصلتين من خصال الخير و منهم المنكر بقلبه، أى نيّته الخير و لكن لم يملك لسانه و يده ليكونا ممحّضا للخير و داعيا إليه بوجه مطلق، فقد ذهب منه أشرف الخصلتين.

و الـدّليل على إراده هـذا المعنى العـامّ التـامّ قوله (و مـا أعمال البرّ كلّها و الجهاد فى سبيل اللّه عنـد الأمر بالمعروف و النهى عن المنكر إلاّـ كنفثه فى بحر لجّى) فكلامـه عليه السّـلام يرجع إلى الأـمر بالمعروف و النهى عن المنكر بالنظر إلى الوجهه الأخلاقيه للامر و الناهى، لا بالنظر إلى حكمه الفقهى المعنون فى كتاب الأمر بالمعروف و النهى عن المنكر فى الفقه.

الترجمه

در سخن ديگر آن حضرت كه در اين باب است چنين فرمايد:

برخى از آنـان منكر را بـدست و زبـان و دل برانـند و آن كسـى است كه همه خصائل نيكى را كامل كرده، و برخى منكر را با زبان و دل برانند و دست را وانهند اين دو خصلت خير را داراست و يك خصلت را ضايع گزارده، و برخى تنها بهمان دل خود انكـار منكر كنـد و بـا دست زبـان تاركـ آن باشـد اينست كه أشـرف خصال را نهاده و بيكى از آن سه تمسّك دارد، و برخى انكـار منكر را بـا زبـان و دل و دست همه وانهـاده او چون مرده ايست ميـان زنـده هـا، و همه كردارهـاى نيـك و حتّى جهاد و جانبازى در راه خدا نسبت بأمر بمعروف و نهى از منكر چون مشتى آبست در درياى ژرف و براستى كه أمر بمعروف و نهى از منكر مرگ مقدّر را جلوتر نيندازند، و مايه نقصان روزى مقدّر نباشند، و بهتر از همهٔ اينها يك كلمه حق و عدالتى است كه در برابر پيشواى ستمگرى گفته شود.

الستون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۶۰) و عن أبى جحيفه قال: سمعت أمير المؤمنين عليه السّلام يقول:

[إنّ] أول ما تغلبون عليه من الجهاد الجهاد بأيـديكم ثمّ بألسـنتكم ثمّ بقلوبكم، فمن لم يعرف بقلبه معروفا، و لم ينكر منكرا قلب فجعل أعلاه أسفله و أسفله أعلاه.

المعنى

أخبر عليه السّلام فی هذا الكلام إلی تسلّط الجائرين علی حكومه الاسلام فيسلبون من المسلمين المؤمنين القوّه و القدره علی إجراء أحكام الدّين و الأمر بالمعروف و النهی عن المنكر فلم يكن لهم إمام ظاهر قاهر يمنع من المناهی و يجری الحدود علی من ارتكب المعاصی فيكتفون بالوعظ و الانذار باللّسان، فلمّا استكمل سلطه الغاصب منع من ذلك فلا يقدرون علی أداء الوظيفه باللّسان أيضا. ثمّ إذا دام ملك الجور و الباطل و نشأ بينهم الولدان الأصاغر لا يحصل لهم ملكه الايمان و الاعتقاد، فلا ينكرون المنكر بقلوبهم، بل يصير المنكر معروفا و المعروف منكرا فينتكس قلوبهم و يدركون الحق باطلا، و الباطل حقا فقوله عليه السّلام (جعل أعلاه أسفله) كنايه عن درك خلاف الحق و الواقع. قال الشارح المعتزلی: و من يقول بالأنفس الجسمانيه، و أنها بعد المفارقه يصعد بعضها إلی العالم العلوی، و هی نفوس الأبرار، و بعضها ينزل إلی المركز و هی نفوس الأشرار، يتأوّل هذا الكلام علی مذهبه، فيقول: إنّ من لا يعرف بقلبه معروفا أی لا يعرف من نفسه باعثا عليه و لا متقاضيا بفعله، و لا ينكر بقلبه منكرا أی لا يأنف منه و لا يستقبحه و يمتعض من فعله يقلب نفسه الّتی كان سبيلها أن تصعد إلی عالمها فتجعل هاويه فی حضيض الأرض، و ذلك عندهم هو العذاب و العقاب - انتهی.

الترجمه

أبی جحيفه گويد: شنيدم أمير المؤمنين می فرمود: نخست چيزی كه از وظيفه جهاد از دست شما گرفته شود جهاد با دست است، و سپس جهاد با زبان، و سپس جهاد با دل، و كسی كه از دل شناسای معروف نباشد و با دل منكر را ناپسند نداند دلش وارونه شده و سروته گرديده.

الحاديه و الستون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۶۱) و قال عليه السّلام: إنّ الحقّ ثقيل مرىء، و إنّ الباطل خفيف وبیء.

اللغه

تقول (مرؤ) الطعام بالضمّ يمرؤ مراءه فهو مرىء على فعيل مثل خفيف و ثقيل و قد جاء مرىء الطعام بالكسر كما قالوا فقه و فقه و (وبىء) البلد بالكسر يؤبا و باءه فهو وبىء على فعيل أيضا، و يجوز على فعل مثل حذر و أشر.

الاعراب

ثقيل و مرىء خبران للفظ إنّ على الترادف، كما أنّ خفيف و وبىء خبران مترادفان لقوله: إنّ الباطل.

المعنى

نبّه عليه السّلام على أنّ ثقل تحمل الحق باعتبار التكاليف المقرّره يكون هنيئا لما يترتب عليه من الثواب و حسن العاقبه، كما أنّ الباطل و إن كان خفيفا بعضاما و فى نظر المرتكب إلاّ أنّه موجب لمرض الرّوح كالوباء فيهلك هلاك الأبد.

الترجمه

فرمود: حق سنگين است و گوارا، و باطل سبك و و بازا.

الثانيه و الستون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۶۲) و قال عليه السّلام: لا تأمننّ على خير هذه الأمّه عذاب اللّه لقوله سبحانه: «فَلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّهِ إِلاَّ الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ » – ۹۹ – الاعراف» و لا تيأسنّ لشرّ هذه الأمّه من روح اللّه لقوله سبحانه:

«إِنَّهُ لا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللّهِ إِلاَّ الْقَوْمُ الْكافِرُونَ » – ۸۷ – يوسف».

المعنى

نبّه عليه السّلام فى هذا الكلام على سعه الخوف و الرّجاء لكلّ أحد من النّاس، فلا ينبغى لأحد أن يكون معجبا بنفسه أو غيره إلى أن يحكم عليه بالنجاه، لأنّ فى طريقه

إلی المقصد الأعلی آفات و عقبات، کما لا یصحّ الحکم علی أحد بالهلاک ما دام فی الحیاه لأنّ الیأس من رحمه اللّه من الکبائر، و للّه فی کلّ یوم نظرات من الرّحمه تشمل عباده.

الترجمه

فرمود: بهترین امّت اسلام از عذاب خدا در أمان قطعی نباشد زیرا خدای سبحان فرماید «از مکر خدا در أمان نباشد أحدی جز مردمان زیانکار - ۹۹ الأعراف» و نباید بدترین افراد امّت اسلام از رحمت خدا نومید گردد برای گفته خدای تعالی که «نومید نباشد از رحمت خدا مگر مردم کافر - ۸۷ - یوسف»

الثالثه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۶۳) و قال علیه السّلام: البخل جامع لمساوی العیوب، و هو زمام یقاد به إلی کلّ سوء.

المعنی

البخل: انقباض فی النفس یمنع البخیل عن بذل ما فی وسعه من المقدره الانسانیه و المالیه فیما یستحقّه و یستحسن، فیمنع الفقیر عن بذل المال لرفع سوء الحال و یبخل باعطاء المعونه فی مورد الاستعانه، و یجمع له مساوی العیوب من ترک الطاعه للّه و قطع الاعانه عن عباد اللّه.

قال الشارح المعتزلی: و حق للجود بأن یقرن بالایمان، فلا شیء أخصّ به و أشدّ مجانسه له منه، فانّ من صفه المؤمن انشراح الصدر کما قال تعالی: «فَمَنْ یُرِدِ اللّهُ أَنْ یَهْدِیَهُ یَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلامِ وَ مَنْ یُرِدْ أَنْ یُضِلَّهُ یَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَیِّقاً حَرَجاً کَأَنَّما یَصَّعَّدُ فِی السَّماءِ » - ۱۲۵ - الانعام» و هذا من صفات الجواد و البخیل لأنّ الجواد واسع الصدر منشرح مستبشر للانفاق و البذل، و البخیل قنوط ضیق الصّدر حرج القلب ممسک قال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله «و أیّ داء أدوأ من البخل» و البخل علی ثلاثه

أضرب: بخل الانسان بماله على نفسه، و بخله بماله على غيره، و بخله بمال غيره على غيره أو على نفسه.

و قال ابن ميثم: و كلّ طرف تفريط لفضيله من الفضائل فانّه من توابع البخل و لواحقه، و هى مساوى العيوب الّتى اخبر عن استجماعه لها، و أنّه زمام إلى كلّ منها.

الترجمه

فرمود: بخل جامع همه بديهاى عيوبست و مهاريست كه بوسيلهٔ آن به هر بدى كشانده مى شود.

الرابعه و الستون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۶۴) و قال عليه السّلام: [يا ابن آدم] الرّزق رزقان: رزق تطلبه و رزق يطلبك فإن لم تأته أتاك، فلا تحمل همّ سنتك على همّ يومك، كفاك كلّ يوم ما فيه، فإن تكن السّنه من عمرك فإنّ اللّه تعالى [جدّه] سيؤتيك فى كلّ غد جديد ما قسم لك، و إن لم تكن السّنه من عمرك فما تصنع بالهمّ لما ليس لك، و لن يسبقك إلى رزقك طالب و لن يغلبك عليه غالب، و لن يبطىء عنك ما قد قدّر لك. قال الرّضىّ: قد مضى هذا الكلام فيما تقدّم من هذا الباب إلّا أنه ههنا أوضح و أشرح فلذلك كرّرناه على القاعده المقرّره فى أوّل الكتاب.

المعنى

يظهر من كلامه عليه السّلام هذا أنّ الرزق ينقسم إلى مكتسب و إلى مقدّر فللطلب و الكسب أثر فى الرّزق، و معناه أنّ الرزق قد يكون مثبتا فى لوح القضاء الالهى معلّقا على شرط كالطلب و الدّعاء، فان حصل شرطه وصل إلى صاحبه، و إن لم يحصل لم

یصل، و قد یکون مثبتا فی لوح القدر غیر مشروط بشرط فیصل إلی صاحبه علی کلّ حال.

و ظاهره بل صریحه أنّ القسم الثانی عامّ لکلّ فرد و لکنه مشروط بیومه فالرّزق المقدّر لکلّ فرد یصل إلیه فی کل یوم و لا یتقدّم علی حینه، و غرضه التنفیر عن الاهتمام بالدّنیا و مزید الاشتغال بها عن العباده و الذّکر و الاهتمام بادّخار الرزق فقال (فانّ اللّه تعالی سیؤتیک فی کلّ غد جدید ما قسّم لک).

الترجمه

فرمود: ای آدمیزاده روزی دو روزیست: یک روزی که در جستجوی آنی، و یک روزی که خود در جستجوی تو است و اگر بدنبالش نروی بدنبالت آید، نباید اندوه یک سال را بر یک روز خود تحمیل کنی، هر روز که برآید تو را کفایت روزی نماید، اگر این سال آینده از عمر تو باشد براستی که خدای تعالی در هر روز تازه ای آنچه برایت قسمت مقدّر شده بتو می دهد، و اگر این سال از عمر تو نباشد تو را چه کار که اندوه آنچه را بتو مربوط نیست بخوری، هرگز هیچ جوینده ای بروزی تو پیشدستی نکند، و هرگز هیچ غالبی بر تو در آن غلبه نکند، و هرگز آنچه برایت مقدّر شده از تو کندی ندارد و تأخیر نیفتد.

سید رضی رحمه اللّه فرماید: گذشت سخن در این باره در آنچه پیش از این باب گذشت، جز این که در اینجا واضح تر و روشنتر أدا شده و از این جهت با طبق آنچه در آغاز کتاب دستور نهادیم بتکرار آن پرداختیم.

الخامسه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۶۵) و قال علیه السّلام: ربّ مستقبل یوما لیس بمستدبره، و مغبوط فی أوّل لیله قامت بواکیه فی آخره.

اللغه

(بواکی): جمع باکیه و هی امرأه تنوح علی المیّت عاده کزوجته أو امّه

أو اخته أو بنته.

المعنى

نبّه عليه السّلام على أنّه لا ينبغى الاغترار بالصّحه و الشباب و الغفله عن الاخره و تحصيل الزاد للمعاد، فانّه كثيرا ما لا يسمى الرائح، و لا يصبح البائت.

الترجمه

چه بسيار كسى كه روزى را ديد و آنرا بسر نرسانيد، و چه بسيار كسى كه سر شب رشك بر او بردند و آخر شب بر مرگش گريستند.

السادسه و الستون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۶۶) و قال عليه السّلام: الكلام فى وثاقك ما لم تتكلّم به، فإذا تكلّمت به صرت فى وثاقه، فاخزن لسانك كما تخزن ذهبك و ورقك، فربّ كلمه سلبت نعمه و جلبت نقمه.

اللغه

(الوثاق): الحبل الّذى يشدّ به الأسير.

المعنى

قد حرّض عليه السّلام على حفظ اللسان و ملازمه الصمت بوجهين لطيفين:

۱ - أفاد أنّ الكلام عبد للانسان و أسير عنده ما دام لم يتفوّه به و لم يطلقه من لسانه، و لكن لما تكلّم و أطلقه ينعكس الأمر فيصير الانسان أسيرا له و مسئولا عنه عند اللّه و عند النّاس.

۲-أنّ اللّسان من أغلا أعضاء الانسان فكانه ذهب عالم وجوده، فينبغى أن يخزنه و لا يشغله بالكلام ليظهر على الأنام، كما يخزن الذّهب و الورق و يخفيان عن أعين النّاس، ثمّ نبّه عليه السّلام على أنّه ربّ كلمه سلبت نعمه و جلبت نقمه، و هذا هو سرّ هذه الحكمه.

الترجمه

فرمود: تا نگفته باشی سخن را در بند خودداری و چون گفتی خود را در بند سخن انداختی و أسیر آن ساختی، زبانت را زرت شمار و آنرا در گنج دار چونان که زر و سیمت را گنج کنی، بسا یک کلمه نعمتی را بر باید و بلائی را بگشاید.

السابعه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۶۷) و قال علیه السّلام: لا تقل ما لا تعلم، بل لا تقل کلّ ما تعلم فإنّ اللّه سبحانه [قد] فرض علی جوارحک کلّها فرائض یحتجّ بها علیک یوم القیامه.

المعنی

قد نهی علیه السّلام فی کلامه هذا عن أمرین:

۱ - القول بغیر علم و هو إن کان فی الامور الشرعیّه کبیان المعارف و الأحکام و الاداب الدینیّه فلا إشکال فی حرمته، لأنّ بیان الحکم الشرعی و الفتوی بغیر علم محرّم و افتراء علی اللّه و نهی عنه فی قوله تعالی «قُلْ أَ رَأَیْتُمْ ما أَنْزَلَ اللّهُ لَکُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَراماً وَ حَلالاً قُلْ آللّهُ أَذِنَ لَکُمْ أَمْ عَلَی اللّهِ تَفْتَرُونَ » - ۵۹ - یونس» و فی معناها آیات کثیره.

و أمّا فی غیرها فحیث إنّ ظاهر الکلام علم القائل بما یقول علی وجه الدّلاله الالتزامیّه فیصیر کذبا محرّما إلّا أن تقیّده بما یسلب هذا الظاهر کقوله: أظنّ کذا أو أحتمل أن یکون کذا.

۲ - النّهی عن القول بکلّ ما یعلم و له موارد من الحرمه، کما إذا انطبق علی الغیبه أو کشف سرّ المؤمن أو ما یوجب ضررا علی غیره و غیر ذلک، و الظاهر أنّ المقصود النهی علی وجه التحریم، فانّه یوافق ما ذکره علیه السّلام من التعلیل بقوله (فانّ اللّه سبحانه قد فرض علی جوارحک کلّها فرائض) إلخ - فهو سالبه جزئیّه.

الترجمه

فرمود: آنچه را ندانی مگو و هر آنچه را دانی همه را مگو، زیرا خدا بر جوارح تو فرائضی مقرّر داشته که در روز رستاخیز تو را مسئول آنها می شناسد و از تو بازخواست می فرماید.

الثامنه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۶۸) و قال علیه السّلام: احذر أن یراک اللّه عند معصیته، و یفقدک عند طاعته، فتکون من الخاسرین، و إذا قویت فاقو علی طاعه اللّه و إذا ضعفت فاضعف عن معصیه اللّه.

المعنی

السمیع و البصیر من أسماء الحسنی، و معنی البصیر أنّه یری کلّ الأشیاء بعین ذاته کما نری الأشیاء بعیوننا، و قد ورد فی القرآن أنّه بصیر بکلّ عمل العباد قال تعالی: «إِنَّ اللّهَ یَعْلَمُ غَیْبَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللّهُ بَصِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ » - ۱۸ - الحجرات» فأقلّ مراتب الیقین یقتضی الحذر عن ارتکاب المعصیه و ترک الطاعه، فانهما یقعان بمعاینه من اللّه و کفی به خزیا و عذابا لمن تدبّر و تبصّر.

الترجمه

فرمود: حذر کن که خدایت در نافرمانیش تو را ببیند، و در فرمانبریش نبیند پس در شمار زیانکاران باشی، چون نیرومند باشی در طاعت خدا باش، و چون ناتوانی از نافرمانیش ناتوانی کن.

التاسعه و الستون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۶۹) و قال علیه السّلام: الرّکون إلی الدّنیا مع ما تعاین منها جهل

و التّقصير فی حسن العمل إذا وثقت بالثّواب عليه غبن، و الطّمأنينه إلی كلّ أحد قبل الاختبار [له] عجز.

المعنی

بيّن عليه السّلام فی هذا الكلا امورا ثلاثه يبنی اثنان منها علی العلم و الثالث علی عدم العلم.

فالأوّل العلم بحال الدّنيا و سرعه زوالها و تنقّلها من الصّحه إلی المرض، و من الشباب إلی الشيب، و من الحياه إلی الموت، و معاينه ما يتحمّل طلّابها من المشاقّ و المتاعب، فلا يوجب العبره و يركن إليها الانسان.

و الثانی العلم و الوثوق بالثواب علی الأعمال الصالحه من الصّلاه و الصّيام و الانفاق فی سبيل اللّه، و مع ذلك يرتكب التقصير فی حسن العمل و كمالها بما يقدر عليه فانه يوجب الغبن و الخسار.

و الثالث الاطمينان بالغير مع الجهل بحاله و عدم اختباره فی الامور الموجب لصيروره الانسان عاجزا بعد الابتلاء به فی أمر من اموره، و أفاد عليه السّلام أنّ العالم فی الأوّلين صار جاهلا لعدم العمل بعلمه، و الجاهل فی الثالث صار عاجزا لعدم عمله بمقتضی جهله من التثبت و الاختبار.

الترجمه

فرمود: اعتماد تو بدنيا با آنچه بچشم خود از آن می بينی نادانيست، و كوتاهی كردن در حسن عمل آخرت در صورتی كه وثوق بدرك ثواب داری غبن و ضررمنديست و اطمينان تو بهر كس پيش از آزمايش او مايه درماندگی است.

السبعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۷۰) و قال عليه السّلام: من هوان الدّنيا علی اللّه أنّه لا يعصی

إلاّ فيها، و لا ينال ما عنده إلاّ بتركها.

المعنى

الربوبيّه فی أعلی درجات الوجود و النور المطلق، و الدّنيا فی أسفل دركات الكون و يكاد أن يكون عدما و ظلمات بعضها فوق بعض، و هذا معنی هوان الدّنيا و بيان أنّها فی حدود عالم الوجود المطلق، و علامته أنّ اللّه يعصی فيها فكان اللّه لا يحسبها فی محيط ملكه الواسع اللاّ يتناهی و لا ينال ما عند اللّه إلاّ بتركها و الخروج منها إلی عالم القدس الإلهی.

الترجمه

فرمود: از زبونی دنيا است كه خداوند جز در آن نافرمانی نشود، و بدانچه در مائده لطف او است نتوان رسيد مگر بگذشتن از آن.

الحاديه و السبعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۷۱) و قال عليه السّلام: من طلب شيئا ناله أو بعضه.

المعنى

من أهمّ وسائل النيل بالمقاصد هو الطلب له و الاستقامه فی طلبه، فلا بدّ من نيل المقاصد من الجدّ فی المطالب، و حذّر عليه السّلام فی كلامه هذا من ملازمه الكسل و الخوف من الكدّ فی تحصيل المقاصد البعيده، فقد وصل الانسان بمقاصد هامّه فی عالم الطبيعه كتسخير قوی البخار و البرق و الطيران فی الفضاء إلی أجواء بعيده بالطلب و الجدّ فيه، و ربّما يعدّ هذه الامور فی القرون الماضيه من الممتنعات.

الترجمه

فرمود: هر كس چيزی را بجويد بهمهٔ آن يا بعضی از آن برسد.

هر كه چيزی جويد و كوشش كند گر بكلّش نه بجزءش می رسد

الثانيه و السبعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۷۲) و قال عليه السّلام: ما خير بخير بعده النّار، و ما شرّ بشرّ بعده الجنّه، و كلّ نعيم دون الجنّه [فهو] محقور، و كلّ بلاء دون النّار عافيه.

الاعراب

ما مشبهه بليس، و خير اسمها مرفوع، بخير خبر ما و الباء زائده. بعده ظرف مستقرّ خبر مقدّم و النار مبتدأ مؤخّر، و الجمله صفه أو حال عن اسم ما، و كذلك الكلام فى الجمله التاليه، و المقصود أنّ الخير الذى تتعقّبه النار ليس بخير، و الشرّ الذى تتعقّبه الجنه ليس بشرّ.

قال الشارح المعتزلى: موضع بعده النار رفع لأنه صفه خير الّذى بعد «ما» و خير يرفع لأنه اسم «ما» و موضع الجار و المجرور نصب لأنه خبر ما، و الباء زائده - إلخ -.

المعنى

نفى الخير و الشرّ يمكن أن يكون على وجه الحقيقه.

إمّا لأنّ كلّ خير ينتهى إلى النّار باعتبار قصر زمانه و حقاره أثره بالنسبه إلى طول مدّه النار و شدّه عذابها عدم لأنّ الخير القليل فى الشرّ الكثير شرّ كما قالوا: إنّ الشرّ القليل فى الخير الكثير خير فلا يكون خيرا.

و إمّا لأنّ الخير أمر احساسى لا واقع عينى فاذا تصوّر الانسان أىّ لذّه من أىّ شىء متعقبه بدخول النار لا يمكن أن يحسّ منه اللّذه و الخير، و كذلك الكلام فى قوله:(و ما شرّ بشرّ بعده الجنّه) و قد شاهدنا أنه تحمل المشاق فى سبيل الوصول بالمحبوب ليس ألما بل ربما يكون لذّه، كما أنّ نيل الملاذّ فى سبيل فوت المحبوب لا يكون لذّه، بل ربما يكون ألما و مشقّه.

و يظهر من ابن ميثم أنه حمله على النفى الادّعائى فقال: نفى عمّا يقود إلى النار و إن عدّ فى الدنيا خيرا استحقاق اسم الخير تحقيرا له و تنفيرا عنه بما يلزمه

من غايته الّتى هى النهايه فى الشرّ، و هى النار - إلخ.

الترجمه

خيرى كه دوزخش بدنبال است خير نيست، و شرّيكه بهشتش بدنبال است شرّ نيست، هر نعمتى در برابر بهشت ناچيز است، و هر بلائى در برابر دوزخ آسايش است.

الثالثه و السبعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۷۳) و قال عليه السّلام: ألا و إنّ من البلاء الفاقه، و أشدّ من الفاقه مرض البدن، و أشدّ من مرض البدن مرض القلب، ألا و إنّ من النّعم سعه المال، و أفضل من سعه المال صحّه البدن، و أفضل من صحّه البدن تقوى القلب.

اللغه

(الفاقه): الخصاصه و الاملاق و المسكنه و المتربه - مجمع البحرين -.

المعنى

بيّن عليه السّلام بلايا ثلاث بعضها فوق بعض و هى: الفاقه، و مرض الجسم، و مرض القلب و هو أشدّ هن لأنّ الأولتين بلاء دنيوى، و الثالثه بلاء اخروى، و لأنّ الأولتين أسهل معالجه من الثالثه و تزولان بسرعه، و الثالثه أصعب علاجا و أكثر لزوما و بقاء.

و يقابلها نعم ثلاث: و هى سعه المال، و صحّه البدن، و تقوى القلب، فالتقوى صحّه القلب فكما أنّ علامه صحّه البدن اعتدال الأعمال الصادره عن جهازاته و نشاط صاحبها فى أعماله، فصحّه القلب علامتها اعتدال الأخلاق و نشاط صاحبها فى عباداته و توجّهه إلى اللّه تعالى.

الترجمه

فرمود: نداری بلائیست، و سخت تر از آن بیماری تن است، و سخت تر از بیماری تن بیماری دل است، آگاه باشید که وسعت مال نعمتی است، و بهتر از آن تندرستی است، و بهتر از تندرستی پرهیزکاری دل است.

الرابعه و السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۷۴) و قال علیه السّلام: للمؤمن ثلاث ساعات: فساعه یناجی فیها ربّه، و ساعه یرمّ معاشه، و ساعه یخلّی بین نفسه و بین لذّتها فیما یحلّ و یجمل، و لیس للعاقل أن یکون شاخصا إلّا فی ثلاث:

مرمّه لمعاش، أو خطوه فی معاد، أو لذّه فی غیر محرّم.

اللغه

(رممت) الشیء أرمّه رمّا و مرمّه إذا أصلحته (شخص) من البلد: ذهب و سار - مجمع البحرین -.

المعنی

السّاعه: مقیاس و مقسم للزمان و العمر، و قد اهتمّ البشر بتقسیم الیوم و اللّیله علی ساعات لنظم اموره و إصلاح أحواله، فاشتغل بصنع الساعه بوسیله شعاع الشمس و الماء و غیرها، و قد ارتقی فی هذا العصر صنعه الساعات من الفلزات إلی درجات راقیه.

و أشار علیه السّلام فی هذه الحکمه إلی تقسیم الیوم و اللیله بمقیاس الحال و العمل فللیوم مع لیلته ثلاث ساعات: ساعه للعباده، و ساعه للاعاشه، و ساعه للاستراحه و اللذّه، و یدلّ باعتبار التثلیث علی أنّ وقت العمل للمعاش ثمانی ساعات کما استقرّ علیه دأب کلّ الشعوب فی هذه العصور و سنّوه قانونا للعمل و العمّال، و وقت الاستراحه ثمانی ساعات فانه مقرّر للنّوم فی نظر الأطبّاء فیبقی ثمان للمناجاه

و العباده بمالها من المقدّمات و التهيّؤ.

ثمّ أشار إلى أنّ السّفر مشقّه لا ينبغى للعاقل أن يتحمّلها إلّا لاصلاح معاشه أو معاده أو درک لذّه محلّله من التفريحات السالمه.

الترجمه

فرمود: شبانه روز مؤمن سه قسمت است: قسمتى که در آن با پروردگارش راز و نياز کند، و قسمتى که باصلاح معاش پردازد، و قسمتى که بلذّت و استراحت روا و آبرومند مشغول شود، و خردمند را نرسد که سفر کند مگر براى يکى از سه مقصد: اصلاح معاش، يا تحصيل زاد معاد، يا کامياببى بر وجه حلال.

الخامسه و السبعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۷۵) و قال عليه السّلام: أزهد فى الدّنيا يبصّرک اللّه عوراتها و لا تغفل فلست بمغفول عنک.

المعنى

فى الدّنيا عورات كثيره و عيوب غير يسيره، فمن وقف بها و اطّلع عليها يجتنب منها و يتركها لأهلها. و لكن لما جبلت النفوس على حبّها من نواح كثيره يكون حبّها مانعا عن رؤيه عيوبها، فانّ الحبّ غشاوه على البصيره و ربّما على البصر أو مرآه مقلوبه تتصرّف فى البصر و يمنع أن يتجلّى المحبوب فى عين الحبيب كما هو فى الواقع و الحقيقه، فيقول عليه السّلام: إن أردت أن ترى عورات الدّنيا فازهد فيها حتى يخرج حبّها عن قلبک و يفتح اللّه بصرک فترى عوراتها.

الترجمه

فرمود: بدنيا زهد بورز تا خدايت بعيوبش تو را بينا سازد، غفلت مورز که تو را پاينده هست.

السادسه و السبعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۷۶) و قال عليه السّلام: تكلّموا تعرفوا فإنّ المرء مخبوء تحت لسانه.

المعنى

قد وصّى عليه السّلام فى غير واحد من حكمه بتقليل الكلام و ملازمه الصّمت و قد أمر فى هذه الحكمه بالتكلّم لتعريف المتكلّم نفسه، و ذلك لأنّ بعض الكلام واجب و بعضه حسن فى محلّه، و ليس الصموت و السكوت حسنا على وجه الاطلاق، و من الموارد الّتى يستحسن فيه الكلام و ربّما يجب فى مقام تعريف الانسان نفسه فانّ لكلّ شخص قدرا و حرمه بمقدار علمه و معرفته، و معرّف العلم و المعرفه هو التكلّم بل الكلام موجب لمعرفه الانسان من نواح شتّى لها تأثير فى معاملته و معاشرته و كثير من اموره فقال عليه السّلام: يلزم عليكم الكلام لتعرفوا به.

الترجمه

فرمود: سخن گوئيد تا شناخته شويد زيرا هر كس زير زبان خود پنهانست.

السابعه و السبعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۷۷) و قال عليه السّلام: خذ من الدّنيا ما أتاك، و تولّ عمّا تولّى عنك، فإن أنت لم تفعل فأجمل فى الطّلب.

المعنى

من الدّنيا ما تقبل، و منها ما تدبر، فأمر عليه السّلام بالقناعه بما تقبل و تتيسّر و صرف النظر عمّا تدبر و تنفر، و ترك الكدّ و الجهد فى طلبها فهو أسهل و أيسر، فان كان و لا بدّ من الطلب فليكن على وجه جميل و ليكن برفق و حسن تدبير لئلّا يقع الطالب فى المهالك، لتحصيل ما هو فان و هالك.

الترجمه

فرمود: از دنيا همان را برگير كه در دسترس تو است و آنچه كه از دستت بدر

می رود رو برگردان، و اگر بدنبال آن روی در طلبش آرام باش و آبرومند.

الثامنه و السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۷۸) و قال علیه السّلام: ربّ قول أنفذ من صول.

اللغه

یقال: (صال) علیه إذا استطال و صال علیه صوله - مجمع البحرین.

المعنی

قد شاع التعبیر عن اللّسان بالسنان لنفوذ الکلام الصادر منه فی القلب کنفوذ السنان فی الجسم قال الشاعر:

و قافیه مثل حدّ السنان تبغی و یذهب من قالها

و قول الاخر:

جراحات السنان لها الالتیام و لا یلتام ما جرح اللسان

فقال علیه السّلام: بعض الأقوال أنفذ فی القلب من وقع السهام و السنان.

و قال ابن میثم: و المعنی: ربّ قول یقوله الانسان فیکون ضرره علیه أشدّ من صوله عدوّه، أو ربّ قول یسمعه من غیره کقذف أو هجر یکون أشدّ علیه من صوله العدوّ، و المعنیان منقولان عن ابن آدم الهروی.

الترجمه

بسا گفتاری که نافذتر است از یورش.

التاسعه و السبعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۷۹) و قال علیه السّلام: کلّ مقتصر علیه کاف.

الاعراب

کاف: فاعل من کفی یکفی مرفوع تقدیرا خبرا لقوله کلّ.

المعنی

الحرص و الولع یوسعان الحاجه و یثیران الشره و الطمع، و القناعه یزیل

ص:۴۸۱

الحاجه عمّا لا ضروره إليه، فمن اقتصر على ما تيسّر يراه كافيا لمعاشه و قوته، و لكن من ترك القناعه و اتّبع الحرص و الشهوه فلا ينفد حاجته أبدا فانّ فى حصول كلّ حاجه يظهر حوائج كثيره، و لا يمكن الوصول إلى نهايه الحوائج.

الترجمه

فرمود: هر كه قناعت كند و بهر چه دارد بسازد براى او بس است.

الثمانون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۸۰) و قال عليه السّلام: المتيّه و لا الدّنيّه، و التّقلل و لا التّوسّل و من لم يعط قاعدا لم يعط قائما، و الدّهر يومان: يوم لك، و يوم عليك، فإذا كان لك فلا تبطر، و إذا كان عليك فاصبر.

اللغه

(المتيّه): الموت (الدنيّه): فعيله من الدنائه و هى الخسّه و العار.

الاعراب

قال ابن ميثم: المتيّه مبتدأ دلّ على خبره بقوله: و لا الدنيّه أى أسهل من الدّنيّه.

أقول: فيه ضعف لأنّه لا يستقيم حينئذ عطف و لا الدنيّه عليها، لأنه يصير الجمله بعد ذكر المبتدأ المقدّر هكذا المتيّه أسهل من الدنيّه و لا الدنيّه و لا يخفى سماجته، و الأولى أن يقال: إنّ المتيّه اسم لكان التامّه المقدّره بقرينه المقام أى كانت المتيّه و لا الدنيّه، و هكذا الكلام فى قوله: التقلل و لا التوسّل.

المعنى

حكمته الاولى جمله تنبأ عن الشرف و الحميّه الرجوليّه، فالانسان الشريف و الرّجل الحميّ يختار الموت بالعزّه على الحياه فى الذلّه و الاسر كما أفاده الامام عليه السّلام الشهيد فى خطبته الشهيره يوم عاشورا فقال: «ألا إنّ الدّعى ابن الدّعى قد ركز بين اثنتين

بين السلّه و الـذلّه و هيهات أخـذ الـدّنيّه أبى اللّه ذلك و رسوله و جدود طابت و حجور طهرت و انوف حميّه و نفوس أبيّه و لا تؤثر مصـارع اللئـام على مصـارع الكرام» و الحكمه الثـانيه تنبـأ عن النبـل و الكرامه و منـاعه النفس فالرّجل النبيل يختار القناعه و الاكتفاء بالميسور عن التّوسل بالمزيد هنا وهنا.

ثمّ أشار إلى أنّ مزيـد الطلب لا يزيـد فى الرزق المقـدّر فمن لم يعط و هو قاعـد فى بيته يكتفى بأجمل الطلب لا يعطى بالقيام و الكدّ وراء الرّزق و مزيده.

ثمّ أشار إلى حفظ الاعتـدال فى كلّ حال و قال: إذا أقبل عليك الـدّنيا و نلت بالمال و الجاه فلا تبطر و لا تسـرف فى المعيشه، و إذا ضاق عليك الزّمان و بليت بالفقر و البؤس فاصبر حتّى يأتيك الفرج.

الترجمه

فرمود: مرگ باشـد و زبونى نباشـد، كم باشـد و دست نياز دراز نشود، اگر بهر كس كه آرام دارد ندادنـد اگر هم بجنبد و برپا شـود و يـورش برد ندهنـد، روزگـار براى تـو دو روز است: روزى كه بسـود تو است، و روزى كه بزيـان و كم بود تو است در روزى كه سودمند و توانگرى، خوشگذرانى را از حد مگزران، و چون گرفتار روز كمبود و بينوائى شدى بردبار باش.

الحاديه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۸۱) و قال عليه السّلام: مقاربه النّاس فى أخلاقهم أمن من غوائلهم

اللغه

(الغوائل): جمع غائله و هى الحقد.

المعنى

المباعـده فى الأخلاق توجب النفور و الوحشه و تورث العـداوه و الحقـد، فالمقاربه فى الأخلاق توجب الانس و الالفه، و تصـير سببا للوداد و المحبّه، و إذا تباعد الناس عن أحد يضمرون له الحقد و يكيدون له المكائد، و النّاس إلى أشباههم أميل، و كلّ

جنس يميل إلى جنسه، و لعلّه إشاره إلى ما ناله العمران من النفوذ و المطاعيّه بين المسلمين فى الصّدر الأول، و لم يكيدوا لهما كيدا و لا نالوا منهما باعتبار مقاربه أخلاقهما للعرب الجاهلين و موافقتهما أميالهم، و الجدّ فى تحقيق آمالهم.

الترجمه

فرمود: هم آهنگى با أخلاق و عادات مردم مايهٔ آسايش از كينه توزى آنها است.

الثانيه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۸۲) و قال عليه السّلام لبعض مخاطبيه - و قد تكلّم بكلمه يستصغر مثله عن قول مثلها -: لقد طرت شكيرا، و هدرت سقبا. قال الرّضى: و الشكير هنا أوّل ما ينبت من ريش الطائر قبل أن يقوى و يستحصف، و السقب الصغير من الابل و لا يهدر إلّا بعد أن يستفحل.

اللغه

(الشكير) ج: شكر، ما ينبت فى اصول الشجر الكبار، صغار النبت و الريش و الشعر بين كباره، شكير الابل صغارها (السقب) ج: أسقب و سقاب و سقوب و سقبان ولد الناقه ساعه يولد.

المعنى

قد تكلّم هذا المخاطب بحضرته ما لا يليق به من إظهار الرأى، فنبّهه عليه السّلام بهذا التعبير البليغ على ترفّعه فوق قدره.

الترجمه

تو چون جوجهٔ نو در آمد بپرواز آمدى، و چون نوزاد يک روزه شتر بانگ برداشتى.

الثالثه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۸۳) و قال عليه السّلام: من أومأ إلى متفاوت خذلته الحيل.

اللغه

(تفاوت) الشيئان تفاوتا: تباعد ما بينهما.

المعنى

قال ابن ميثم: المتفاوت كالامور المتضادّه أو الّذى يتعذّر الجمع بينها فى العرف و العاده، و استعار لفظ الخذلان للحيل باعتبار أنّها لا تؤاتيه و لا يمكنه الجمع بين ما يرومه من تلك الامور.

أقول: الظاهر أنّ مقصوده عليه السّلام من المتفاوت هما الدّنيا و الاخره، فمن أومأ إليهما جميعا و قصدهما معا لا يقدر على الجمع بينهما و خذلته الحيل فى ذلك.

الترجمه

فرمود: هر كس بدو چيز دور از هم توجّه كند - چون دنيا و آخرت - حيله و تدبير باو يارى نكند.

الرابعه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۸۴) و قال عليه السّلام و قد سئل عن معنى قولهم «لا حول و لا قوّه إلّا باللّه»: إنّا لا نملك مع اللّه شيئا، و لا نملك إلّا ما ملّكنا فمتى ملّكنا ما هو أملك به منّا كلّفنا، و متى أخذه منّا وضع تكليفه عنّا.

المعنى

الظاهر أنّ مقصد السائل أنّه إذا لم يكن للانسان حول و لا قوّه إلّا باللّه يلزم الجبر، لأنّ كلّ عمل يصدر عن الانسان يحتاج إلى الحول أى الحركه نحو الفعل و إلى القوّه أى استطاعه العمل، فاذا كان الحول و القوّه فى العمل للّه فلا اختيار للعبد فى عمله و يلزم الجبر.

فأجاب عليه السّلام أنّ هذه الجمله ناظره إلى ما قبل الاختيار، فالمقصود منه أنّا لا نملك شيئا إلّا ما أوجده اللّه لنا كأصل ايجادنا، فمبادى الفعل كالميل و التصوّر

امور أوجدها اللّه لنا كالشرائط العامّه للتكليف من العلم و القدره، و كان من الامور الّتى ملكنا اللّه إيّاه كالاختيار الّذى هو الشرط الأساسى للتكليف، و بعد ما ملكنا شرائط التكليف كلّفنا، فيتوجه إلينا المسئوليه فى الطاعه و العصيان، و إذا أخذ منّا شرائط التكليف و مباديها كلّها أو بعضها يسقط التكليف، و أهمّ شرائطها القدره و الاختيار، فمعنى هذه الكلمه يؤيّد الاختيار و لا ينافيه.

الترجمه

در پاسخ پرسش از معنى كلمه «لا حول و لا قوّه إلاّ باللّه» فرمود: براستى كه ما در برابر خدا چيزى نداريم و داراى چيزى نباشيم، مگر همان را كه خداوند بما داده باشد، و چون آنچه را كه از ما دارنده تر است بما بدهد ما را مكلّف مى سازد، و هر گاه آنرا از ما بگيرد تكليفش را هم برميدارد.

الخامسه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۸۵) و قال عليه السّلام لعمّار بن ياسر رحمه اللّه - و قد سمعه يراجع المغيره بن شعبه كلاما -: دعه يا عمّار فإنّه لم يأخذ من الدّين إلاّ ما قاربه من الدّنيا، و على عمد لبّس على نفسه ليجعل الشّبهات عاذرا لسقطاته.

المعنى

مغيره بن شعبه من كبار المهاجرين و أحد الدّهاه المعروفين فى الصدور الأوّلين، و يقابل عمّار بن ياسر الّذى كان من الأوتاد المخلصين لأمير المؤمنين، فانّ هوى مغيره مع بنى اميه الدّاعين إلى الدّنيا و الخاذلين للدّين إذا لم يروه نافعا لدنياهم، و كان مراجعه عمّار معه الكلام فى مسمع أمير المؤمنين يدور حول الايمان و النفاق، و قد عرّفه عليه السّلام لعمّار بما يستحقّه من الذمّ الجامع للنفاق و التعمّد باظهار الخلاف و التشبّث بالشبهات و الاعتذار عن السقطات، و إن كان عمار نفسه أحد العارفين

بالمنافقين من أصحاب خير المرسلين، و تعليمه عليه السّلام إيّاه أحد مصادر علمه بالنفاق الكامن فی صدورهم.

الترجمه

بعمار بن یاسر که شنید با مغیره بن شعبه سخنی ردّ و بدل می کرد فرمود: أی عمّار از او دست بدار، زیرا از دیانت ندارد مگر آنچه بدنیایش نزدیک آرد، او عمدا خود را باشتباه می اندازد تا از شبهۀ خود برای خلافکاریهایش عذری بسازد.

السادسه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۸۶) و قال علیه السّلام: ما أحسن تواضع الأغنیاء للفقراء طلبا لما عند اللّه، و أحسن منه تیه الفقراء علی الأغنیاء اتّکالا علی اللّه.

اللغه

(تاه) أی تکبّر - مجمع البحرین.

المعنی

ینقسم البشر بالغنا و الفقر إلی طبقتین متفاوتتین متباعدتین، و من هذا الانقسام یتولّد مفاسد اجتماعیّه کثیره من الظلم و الطغیان و الکبر و العصیان، و من أهمّ مقاصد الانسانیّه و الدینیّه و خصوصا الدّین الاسلامی محو المفارقات و نفی الطبقات و سوق البشر إلی جامعه أخویّه ملؤها المواساه و المساواه، فأشار علیه السّلام إلی أنّ تواضع الغنیّ للفقیر ینزله من ترفّعه الناشی عن أثر غناه فیساوی مع الفقیر و یتحقق المساواه المطلوبه و یندفع الامتیازات المسمومه، فهو حسن جدّا، و أحسن منه ترفّع الفقیر تجاه الغنیّ باتّکاله علی اللّه فیرتفع الامتیاز و یحصل المطلوب، و لعلّ کونه أحسن باعتبار أنّ الفقراء أکثر بکثیر من الأغنیاء فترفّعهم علیهم موجب لحصول مساواه أکثر، فتدبّر.

الترجمه

فرمود: چه خوش است فروتنی توانگران در برابر بینوایان برای درک ثواب از خدای سبحان، و بهتر از آن ترفّع و مناعت فقیرانست در برابر توانگران باعتماد بر خداوند منّان.

السابعه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۸۷) و قال علیه السّلام: ما استودع اللّه امرأ عقلا إلّا استنقذه به یوما.

المعنی

العقل هو ودیعه اللّه الکبری فی خلقه، و سراجه الوهّاج الّذی یضیء طریق الهدی لمن یرجع إلیه و یخالف الهوی، و هو وسیله النجاه و لو بعد حین.

الترجمه

فرمود: خداوند هیچ خردمندی بکسی ندهد جز این که روزی با آن وی را از هلاکت رها سازد.

الثامنه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۸۸) و قال علیه السّلام: من صارع الحقّ صرعه.

المعنی

قال ابن میثم: و ذلک لأنّ اللّه سبحانه و ملائکته و کتبه و رسله و الصّالحون من عباده أعوان الحقّ و لا مقاوم لهم.

الترجمه

فرمود: هر که با حق در ستیزه شود هلاکش سازد.

التاسعه و الثمانون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۸۹) و قال عليه السّلام: القلب مصحف البصر.

المعنى

البصر آله إدراك المحسوسات عن المشاهده، و قد درس الحكماء هذه الاله المصنوعه العجيبه بيد القدره الالهيّه بما فيها من الطبقات السبعه و الأجهزه المختلفه الصعبه، و لكن لم يصل العلم بعد إلى فهم أنّه كيف يقع الإدراك البصرى و ينطبع ما ينقش فى عدسه العين فى النفس فيقع الادراك و الحس، فقوله عليه السّلام (القلب مصحف البصر) يحتمل وجهين:

۱ - أنّ القلب صحيفه ينتقش فيه ما يدرك بالبصر، فالادراك البصرى يقع بالقلب و البصر آله له، فكأنّ البصر قلم يرسم المحسوسات فى صحيفه القلب.

۲ - أنّ القلب يؤثر فى الادراك البصرى، فتاره يرى الحسن قبيحا، و اخرى يرى القبيح حسنا، كما حكى أنّ الناس يقولون للمجنون: إنّ ليلى لا تحظو من الحسن و الجمال ما تستحقّه هذا العشق و الوله، فيجيب: لا ترونها ببصرى حتّى تدركوا جمالها الفائق.

الترجمه

فرمود: دل صحيفهٔ ديده است.

التسعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۹۰) و قال عليه السّلام: التّقى رئيس الأخلاق.

المعنى

التقوى ملكه الاجتناب عن الرذائل و التحلّى بالفضائل، فتأمر النفس بترك البخل و لبس الجود، و ترك الفحشاء و التزام الورع، فتكون رئيسها.

الترجمه

تقوى رئيس اخلاق است.

الحادیه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۹۱) و قال علیه السّلام: لا تجعلنّ ذرب لسانک علی من أنطقک و بلاغه قولک علی من سدّدک.

اللغه

(ذرب) السیف صار حدیدا ماضیا، و لسان ذرب أی فصیح، و لسان ذرب أیضا فاحش - مجمع البحرین -.

المعنی

قال ابن میثم: و هو أدب یجری مجری المثل یضرب لمن یحصّل من إنسان علما و فائده فیستعین بها علیه - انتهی.

أقول: الظاهر أنّ المقصود النهی عن التکلم علی اللّه و الشکوی منه بما لا ینبغی کما هو عاده الجهلاء، فانه تعالی هو الذی أنطق الانسان قال اللّه تعالی: «وَ قالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَیْنا قالُوا أَنْطَقَنَا اللّهُ الَّذِی أَنْطَقَ کُلَّ شَیْ ءٍ » - ۲۱ - السّجده».

الترجمه

فرمود: تیزی زبان را بسوی کسی که گویایت کرده مگردان، و شیوائی گفتارت را بر کسی که سخنگویت نموده ملغزان.

الثانیه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۹۲) و قال علیه السّلام: کفاک أدبا لنفسک اجتناب ما تکرهه من غیرک.

المعنی

یری الانسان عیوب غیره أوضح و أسهل من عیوب نفسه، لأنّه ینظر إلی

عیوب غیره و یشتغل عن عیوب نفسه، و لأنّه یحبّ ذاته حتّی یخفی علیه عیوبها فیتبّه علیه السّلام إلی أنّ الغیر مرآه لکشف العیوب و الرذائل، و ینبغی أن یتعلّم منها کشف عیوب النفس و فهمها و الاجتناب منها، و حکی أنه قیل للقمان: ممّن تعلّمت الأدب؟ فأجاب: ممن لا أدب له.

الترجمه

فرمود: برای ادب آموزی خودت همین بس که آنچه را از دیگران بد داری فرو گزاری.

الثالثه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۹۳) من صبر صبر الأحرار، و إلّا سلا سلوّ الأغمار.

و فی خبر آخر أنّه علیه السّلام قال للأشعث بن قیس معزّیا: إن صبرت صبر الأکارم، و إلّا سلوت سلوّ البهائم.

اللغه

(سلوت) عنه سلوا من باب قعد: صبرت عنه. و دخلت فی (غمار) الناس بضمّ غین و فتحها أی فی زحمتهم و العرب تقول: دخل فی غمار الناس أی فیما یواریه و یستره منهم - مجمع البحرین.

الاعراب

من، شرطیه و جزاؤها محذوف أی فهو، إلّا، مرکّب من إنّ و لا النافیه و الشرط محذوف إی إن لا یصبر، و جمله سلا جزاء.

المعنی

الصبر صفه نفسانیه حسنه تدعو إلی تحمّل المصیبه و البلاء بالنظر إلی أنها من اللّه و بالنظر إلی ما یترتّب علیها من الأجر عند اللّه فیسهل البلاء کما قال اللّه تعالی:

«وَ بَشِّرِ الصّابِرِینَ اَلَّذِینَ إِذا أَصابَتْهُمْ مُصِیبَهٌ قالُوا إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیْهِ راجِعُونَ » - ۱۸۶ - البقره»

و هو دأب العقلاء و الأحرار، و لكن السلوّ هو انطفاء لهيب المصيبه و أثر البلاء فی القلب شيئا فشيئا بالتوجّه إلی ما يشغل عنها من الحوادث و الملاهی كما هو دأب الجهّال و البهائم فی التسلّی عن المصائب.

الترجمه

فرمود: هر كس چون آزادگان صبر كند أجر برد، و گرنه چون جاهلان تسليت يابد در خبر ديگر است بأشعث بن قيس فرمود: اگر صبر كريمان را پيشه سازی بردی، و گرنه بايد چون بهائم تسليت يابی.

الرابعه و التسعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۹۴) و قال عليه السّلام فی صفه الدّنيا: الدّنيا تغرّ و تضرّ و تمرّ إنّ اللّه سبحانه لم يرضها ثوابا لأوليائه، و لا عقابا لأعدائه، و إنّ أهل الدّنيا كركب بينا هم حلّوا إذ صاح بهم سائقهم، فارتحلوا.

الاعراب

تغرّ مضارع غرّ بصيغه المؤنث و فاعله هی مستتر فيه ترجع إلی مبتدأ محذوف و هی «الدّنيا» و ما بعدها عطف عليها. ثوابا تميز، بينا ظرف مضاف إلی قوله: «هم».

المعنی

وصف عليه السّلام الدّنيا بأنها تغرّ المائل إليها بزينتها و بهرجها و آمالها، و تضرّ من توجّه إليها بما فيها من المصائب و المحن و الدسائس و الفتن، و لا تفی لطلابها بما وعدتهم بل تتركهم و تمرّ عنهم و تذيقهم مراره الفراق و ألم الاشتياق، فلا خير فيها حتّی لم يرضها اللّه تعالی ثوابا و أجرا لأوليائه فيعطيها إيّاهم فی مقابل أعمالهم و لم يجعل ما فيها من الألم و المشقّه عقابا لأعدائه بما ارتكبوه من الجرائم

بل أخّر عقابهم للاخره.

ثمّ أشار إلى دليل ما قال: بأنّ الدّنيا سريعه الزوال، و أهلها على اهبه السّفر و الاستعجال، فلا مجال فيها لاعطاء الثواب على الأولياء، و لا إجراء العقاب على الأعداء فأهل الدّنيا كركب سائرين نزلوا فيها للاستراحه، و لكن بيناهم حلّوا رحالهم إذا ناداهم سائقهم للرّحيل فارتحلوا إلى الدّار الاخره.

الترجمه

در وصف دنيا فرمود: مى فريبد و زيان مى رساند و مى گذرد، راستى كه خداوند تعالى آنرا براى پاداش دوستانش نپسنديد، و براى كيفر دشمنانش هم برنگزيد و راستى كه أهل دنيا چون كاروانى باشند كه تا بار گشودند، قافله سالارشان فرياد كشد بار كنيد و بكوچيد.

الخامسه و التسعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۹۵) و قال عليه السّلام لابنه الحسن عليه السّلام: [يا بنىّ] لا تخلّفنّ وراءك شيئا من الدّنيا، فإنّك تخلّفه لأحد رجلين: إمّا رجل عمل فيه بطاعه اللّه فسعد بما شقيت به، و إمّا رجل عمل فيه بمعصيه اللّه فشقى بما جمعت له، فكنت عونا له على معصيته، و ليس أحد هذين حقيقا أن تؤثره على نفسك.

المعنى

كلامه عليه السّلام هذا غايه فى ذمّ الادّخار و جمع حطام الدّنيا و تأمين المال للوراث و إن كانوا من أهل الحقّ و العباده، و ظاهر كلامه يشمل ادّخار المال و لو من الحلال لأنّ صرفه فى الطاعه و تحصيل السعاده مشروط بكونه حلالا و مباحا، و إلّا فلا يصحّ صرف الحرام فى طاعه اللّه إلّا أن يحمل على جهل الوارث بالحال فقوله

(بما شقيت) ينظر إلى الشقاء فى الدّنيا الملازم لجمع المال، فانّه يحتاج إلى بذل الوسع و تحمل التعب و الاقتار فى المعيشه.

و قال ابن ميثم: أى شقاء الدّنيا بجمعه، و شقاء الاخره بادّخاره مستدلا على حرمه الادّخار بقوله تعالى: «وَ الَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّهَ وَ لا يُنْفِقُونَها فِى سَبِيلِ اللّهِ » - إلخ - انتهى.

و تحقيق المقام يحتاج إلى تفصيل لا يسعه هذا المختصر.

الترجمه

بفرزندش حسن عليهما السّلام فرمود: پسر جانم بجاى خود هيچ چيزى از متاع دنيا را مگذار، زيرا تو آنرا براى يكى از دو كس بجا مى گذارى: يا كسى كه آنرا در طاعت خداوند صرف ميكند و بوسيله آنچه تو بخاطرش بدبخت شدى خوشبخت مى شود، و يا كسى كه آنرا در معصيت خدا صرف ميكند و بوسيله مال تو بدبخت مى شود و تو ياور او شدى در گناهى كه كرده، و هيچكدام از اين دو سزاوار نيستند كه آنها را بر خود مقدّم شمارى و براى آنها ارث گزارى.

قال الرّضىّ رحمه اللّه: و يروى هذا الكلام على وجه آخر و هو:

أمّا بعد فإنّ الّذى فى يديك [ك] من الدّنيا قد كان له أهل قبلك، و هو صائر إلى أهل بعدك و إنّما أنت جامع لأحد رجلين، رجل عمل فيما جمعته بطاعه اللّه فسعد بما شقيت به، أو رجل عمل فيه بمعصيه اللّه [فشقى] فشقيت بما جمعت له، و ليس أحد هذين أهلا أن تؤثره على نفسك و لا أن تحمل له على ظهرك، فارج لمن مضى رحمه اللّه، و لمن بقى رزق اللّه.

الترجمه

سيد رضى فرمايد: اين كلام بعبارت ديگر هم روايت شده است:

أما بعد آنچه از دنیا که در دست تو است صاحبانی پیش از تو داشته و بدیگرانی بعد از تو منتقل می گردد، تو برای یکی از دو کس مال جمع میکنی: یکی آنکه آنرا در طاعت خدا صرف میکند و بدانچه تو بدبخت شدی خوشبخت می شود یا کسی که آنرا صرف در معصیت خدا می نماید و تو بدانچه برایش جمع کردی بدبخت می شوی، و هیچکدام از این دو اهل نیستند که تو آنها را بر خود مقدم داری و برای آنها باری بر دوش خود گذاری، برای هر که از دنیا رفته رحمت خدا را بخواه و برای هر کس در آن مانده است روزی مقدّر از خدا را.

السادسه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۹۶) و قال علیه السّلام لقائل قال بحضرته «أستغفر اللّه»: ثکلتک أمّک أ تدری ما الاستغفار؟ إنّ الاستغفار درجه العلّیّین، و هو اسم واقع علی ستّه معان: أوّلها النّدم علی ما مضی، و الثانی العزم علی ترک العود إلیه أبدا، و الثالث أن تؤدّی إلی المخلوقین حقوقهم حتّی تلقی اللّه أملس لیس علیک تبعه، و الرّابع أن تعمد إلی کلّ فریضه علیک ضیّعتها فتؤدّی حقّها، و الخامس أن تعمد إلی اللّحم الّذی نبت علی السّحت فتذیبه بالأحزان حتّی تلصق الجلد بالعظم و ینشأ بینهما لحم جدید، و السّادس أن تذیق الجسم ألم الطّاعه کما أذقته حلاوه المعصیه فعند ذلک تقول: «أستغفر اللّه».

اللغه

(العلّیّین) جمع فعّیل کضلّیل و خمّیر تقول: هذا رجل علیّ، أی کثیر

العلوّ، و منه العليه للغرفه على إحدى اللغتين، و فسّره الراوندى بأنّه اسم السماء السابعه، و بسدره المنتهى، و بموضع تحت قائمه العرش اليمنى، و بأمكنه فى السّماء و لكن ضعّفها ابن أبى الحديد فى شرحه بوجوه ضعيفه.

اقول: العلّيّين من الملحقات بالجمع المذكر السالم كالسنين، و هو درجه عاليه فيها كتاب الأبرار قال اللّه تعالى: «كَلّا إِنَّ كِتابَ الْأَبْرارِ لَفِي عِلِّيِّينَ » - ١٨ المطفّفين» (السّحت) الحرام، يقال: سحت بالتسكين و سحت بالضّم و أسحت الرجل فى تجارته أى اكتسب السّحت.

الاعراب

درجه العلّيّين، على تقدير حذف مضاف أى لصاحب الاستغفار درجه العلّيين

المعنى

الاستغفار هو طلب المغفره للنّدم على الذّنب بوجه لا يرجع إليه، أى النّدم خوفا من اللّه، و ما ذكره عليه السّلام من المعانى شرائط و لوازم للنّدم الحقيقى خوفا من اللّه تعالى، و ليس الغرض وضع الاستغفار لمعنى جديد شرعى كما ذكره ابن ميثم قال: ظاهر كلامه يقتضى أنّ اسم الاستغفار الحقّ الذى له درجه العلّيين و يستحقّها صاحبها به واقع على مجموع المعانى السّته الّتى أشار إليها و ذكرها ليتعرّف حقيقته منها، و يكون إراده هذا المعنى من لفظ الاستغفار بعرف جديد شرعى.

أقول: المقصود من اطلاقه على ستّه معان أنها آثار الندم و الانابه إلى اللّه لا أنّها أجزاء لمفهومه.

الترجمه

بكسى كه در حضورش گفت «أستغفر اللّه» فرمود: مادرت بر تو بگريد آيا مى دانى استغفار چيست؟ استغفار درجه علّيين است و آن نامى است كه بر شش معنا إطلاق مى شود:

١ - پشيمانى از آنچه گذشته ٢ - تصميم ابدى بر ترك بازگشت بدان ٣ - اين كه حقوق مردمى كه برده اى بدانها بپردازى تا خدا را پاك ملاقات كنى

و بر تو بدهکاری نباشد ۴ - آنکه توجّه کنی بهر واجبی که آنرا ضایع کردی و حقّش را أدا کنی ۵ - توجّه کنی بگوشتی که از حرام بر تو روئیده و آنرا بر اندوه از گناه خود آب کنی تا پوستت باستخوانت بچسبد و گوشت تازه میان آنها بروید ۶ - بتنت سختی طاعت بچشانی چنانچه شیرینی گناهش چشاندی و آن گاه بگوئی:

«أستغفر اللّه».

السابعه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۹۷) و قال علیه السّلام: الحلم عشیره.

اللغه

(العشیره) ج: عشائر و عشیرات: القبیله، عشیره الرّجل: بنو أبیه الأدنون - المنجد.

المعنی

جعل علیه السّلام الحلم عشیره الرّجل باعتبار أنّه یدفع سفه السّفیه کما أنّ العشیره تمنع عن الظلم و السفاهه.

الترجمه

بردباری بجای قوم و تبار است.

الثامنه و التسعون بعد ثلاثمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۳۹۸) و قال علیه السّلام: مسکین ابن آدم: مکتوم الأجل، مکنون العلل، محفوظ العمل، تؤلمه البقّه، و تقتله الشّرقه، و تنتنه العرقه.

اللغه

(الشّرقه): المرّه من شرق تقول: و أخذته شرقه کاد یموت منها أی غصّه - المنجد.

الاعراب

مسكين، خبر مقدّم لقوله: ابن آدم، و قال ابن ميثم: حذف تنوينه تخفيفا مكتوم، مضاف إلى الأجل و هو نائب عن الفاعل: أى أجله مكتوم، و كذا الكلام فى ما بعده.

المعنى

بيّن عليه السّلام فى كلامه هذا ما أحاط على الانسان من الضّعف و المسكنه فى ذاته و فى مقابل مضادّاته.

أمّا الأوّل فلخّصها فى ثلاث: عدم العلم على مقدار عمره و موعد أجله فهو معرض الهلاك و الموت فى كلّ حال و فى أىّ ساعه فلا سبيل له إلى تحصين حياته حينا ما، و عدم الثّبات فى صحّه أىّ أجزاء و أعضاء فى وجوده و اكتنان العلل و الأمراض فى وجوده فهو معرض البلاء و المرض فى كلّ حين و لا سبيل إلى تحصين صحّته يوما ما و عدم إمكان صرف النظر عما يرتكبه من الأعمال و كتم ما يرتكبه على كلّ حال فعمله مكتوب محفوظ و هو معرض للسؤال عن صغيره و كبيره كما قال اللّه تعالى:

«وَ وُضِعَ الْكِتابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمّا فِيهِ وَ يَقُولُونَ يا وَيْلَتَنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلاّ أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً » - ۴۹ - الكهف».

و أمّا الثانى فلخّصها فى ثلاث أيضا: يكون فى ألم من بقّه ضعيفه تقرصه، و تقتله شرقه شربه ماء يشربها، و ينتن من عرقه تعرضه من جوفه فلا يقدر على دفع أهون ما يكرهه و معالجه أصغر ما يضادّه و كان ضعيفا عاجزا فمن أين النخوه و الكبرياء و الغفله؟!

الترجمه

فرمود: بيچاره آدميزاده، اجلش نهانست، و بيماريش در آستين و آستان و كردارش سپرده بنگهبان، پشّه اى آزارش، و گلوگيرى جرعهٔ آبى كشدش و نم عرقى گند ندهش.

التاسعه و التسعون بعد ثلاثمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۳۹۹) و روى أنّه عليه السّلام كان جالسا فى أصحابه فمرّت بهم امرأه جميله فرمقها القوم بأبصارهم فقال عليه السّلام: إنّ أبصار هـذه الفحول طوامح و إن ذلك سبب هبابها، فإذا نظر أحدكم إلى امرأه تعجبه فليلامس أهله فإنّما هى امرأه كامرأه. فقال رجل من الخوارج: قاتله اللّه كافرا ما أفقهه؟! فوثب القوم ليقتلوه فقال عليه السّلام: رويدا إنّما هو سبّ بسبّ أو عفو عن ذنب.

اللغه

(رمق) رمقا: لحظه لحظا خفيفا، أطال النظر إليه. (الفحل): الـذكر من كلّ حيوان (طموح) البصـر: ارتفاعه (هب) الفحل و التيس: إذا هـاج للضـراب أو للفسـاد و الهباب صوت التيس عنـد هياجه و طلبه للشاه (كافرا) مفعول فعل محـذوف أى انظر كافرا، و (ما أفقهه) فعل التعجّب.

المعنى

فى كلامه عليه السّلام هذا موارد للبحث و التأمّل:

۱ - الظاهر أنّ هذه المرأه الجميله كانت سافره، فتوجّه أنظار أصحابه إليها.

۲ - كيف رمق أصـحابه عليه السّـلام امرأه مارّه عليهم بحضـرته إلى أن هاجوا و استحقّوا هذه المعالجه؟ و كيف لم يتعرّض عليه السّـلام لنهى هـذه المرأه و نهى أصـحابه عن النظر إليها؟ ۳-بيّن عليه السّـلام أنّ تـأثير جاذبه المرأه أمر طبيعى ناش عن الشـهوه الجنسيّه فقط فالعشق و الحبّ بالمرأه الجميله هياج و هباب شهوانى، و علاجه دفع هذه الشهوه على الوجه المحلّل.

۴-سماعه تکفیر الخارجی إیّاه علی محضر أصحابه و نهیهم عن قتله مع أنه إمام و سبّ الامام کفر و ارتداد موجب للقتل، و هو حدّ لا یقبل العفو، و یمکن الجواب عنه بأنّ الخوارج اعتقد و اکفره و خروجه عن الامامه فلا یتوجّه إلیهم الحدّ من جهه الشّبهه و الحدود تدرأ بالشّبهات فیبقی حقّه الخصوصی فقال علیه السّلام: إنه سبّ و یقاصّ بالسّبّ لا بالقتل، أو یعفا عن ذنبه رأسا، فحاله کحال من اعتقد الامام عدوّه جهلا فسبّه فانه لا یتوجّه إلیه الحدّ.

۵ - هذه القضیه کانت بعد فتنه الخوارج و عقیب قضیّه الحکمین فی صفّین و کانت فی أیام حکومته، فتدلّ علی عظیم ما أعطاه علیه السّلام من الحریّه للناس فی حکومته، سواء الأحباب و الأعداء، و هو من خواصّه الخارقه للعاده فی الحکومات حیث بلغ إلی حدّ مواجهه الحاکم فی محضر أصحابه بهذا الکلام البالغ فی الاهانه.

الترجمه

روایت شده که علی علیه السّلام در میان اصحاب خود نشسته بود، ناگهان زنی زیبا بر آنان گذر کرد و حاضران با دیدگانشان او را ورانداز کردند، آن حضرت فرمود: دیده های این مردان نر نظرباز هستند و همین مایه هیجان آنها است چون یکی از شماها بزنی که او را خوش آید بنگرد برود و با همسر خود درآمیزد همانا این هم زنی باشد چون زن خودش.

مردی از خوارج گفت: خدایش بکشد ببین عجب فقیه است این مرد کافر گوید: آن مردم از جا پریدند تا آن خارجی را بکشند آن حضرت فرمود: آرام باشید این دشنامی است ناسزا که دشنامیش سزا است، یا گذشتی از گناهش روا است.

الاربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۰۰) و قال علیه السّلام: کفاک من عقلک ما أوضح لک سبل غیّک [من رشدک].

المعنى

نبّه علیه السّلام إلی حسن الاستفاده من العقل فیما یفید الانسان و فیما یقع فی طریق سعادته و نجاته بعد موته و فی أیام حیاته، و لا ینبغی صرف العقل فی امور لا یرتبط بسعاده الدنیا أو الاخره.

الترجمه

فرمود: برای تو از خردت همین بس که راههای گمراهی خود را از راه درست و حق روشن سازد.

الحادیه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۰۱) و قال علیه السّلام: افعلوا الخیر و لا تحقروا منه شیئا فإنّ صغیره کبیر و قلیله کثیر، و لا یقولنّ أحدکم إنّ أحدا أولی بفعل الخیر منّی فیکون و اللّه کذلک، إنّ للخیر و الشّرّ أهلا فمهما ترکتموه منهما کفاکموه أهله.

المعنی

الخیر عمل للّه أو لخلق اللّه فیما یفیدهم و یرضیهم، و رضا اللّه مکنون فی کلّ أعمال الخیر صغیرها و کبیرها، کما أنّ رضا الناس و فائدتهم مکنونه فی أیّ خیر فربما یحتاج أحد إلی شربه ماء لرفع عطشه أو دواء یسیر لبرء مرضه، فیکتسب حیاته و صحّته من هذا الخیر القلیل، فقال علیه السّلام: لا ترکوا أیّ خیر تقدرون علیه و إن کان فی نظرکم قلیلا، فتری ما کینهٔ عظیمه لها أجزاء کثیره بین صغیره و کبیره، فیکون تأثیر أصغرها فی عملها و تحرکها کتأثیر أکبرها، فأیّ عمل خیر فی المجتمع البشری کجزء من الخیر الشامل الکلّی، و لا ینبغی أن یترک لحقارته و عدم الاعتناء الیه، مضافا إلی أنّ البحر یتکوّن من اجتماع قطرات المطر

فلو أنّ كلّ أحد يعمل بالخير الذى يتيسّر له، يجتمع من هذه الأعمال و الخيرات القليله شطوط و أنهار من الخير فتصير بحرا زخّارا، و بهذا الاعتبار يقول عليه السّلام (فانّ صغيره كبير) إلخ.

و حذّر عن إحاله عمل الخير إلى الغير و احتساب الخير أولى به من نفسه فانّ ذلك يوجب تقديمه على نفسه و عزل نفسه عن أهل الخير، و كفى به خزيا و خسارا.

الترجمه

فرمود كار خوب بكنيد و هيچ خوبى را خرد نشماريد، زيرا خردش بزرگ است و اندكش بسيار، مبادا أحدى از شماها بگويد ديگر بدين كار خير از من شايسته تر است كه بخدا چنين خواهد شد، راستى كه براى خوبى و بدى اهلى است هر كدام را شما وانهيد اهلش آنرا انجام دهد و شما را كفايت كند.

الثانيه بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۰۲) و قال عليه السّلام: من أصلح سريرته أصلح اللّه علانيته، و من عمل لدينه كفاه اللّه أمر دنياه، و من أحسن فيما بينه و بين اللّه أحسن اللّه ما بينه و بين النّاس.

المعنى

الظاهر عنوان الباطن، فاذا صلح الباطن و السريره يتجلّى من الأعمال و الأقوال و يتحلّى الظاهر بالحسن و الكمال، و يترشّح الاناء بما فيه، و العمل للدين موجب لكفايه أمر الدّنيا، لأنّ الدّين يتضمّن ما يلزم للدّنيا من الخير و الصّلاح و حسن الرابطه بين العبد و الربّ ينعكس فى الرابطه بينه و بين الخلق، لأنّ اللّه رؤف بكلّ العباد، و قرّر فيما بينه و بينهم ما ينفعهم جميعا.

الترجمه

فرمود: هر کس باطنش نیکو کند خداوند ظاهر او را نیکو گرداند، و هر کس برای دینش کار کند خداوند کار دنیایش را کفایت نماید، و هر کس میان خود و خدایش را خوب سازد خدا میان او و خلقش را خوش و نیکو سازد.

الثالثه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۰۳) و قال علیه السّلام: الحلم غطاء ساتر، و العقل حسام قاطع فاستر خلل خلقک بحلمک، و قاتل هواک بعقلک.

المعنی

شبّه علیه السّلام الحلم بغطاء یستر المعایب فانه إذا صبر الانسان فی مقابل سفه الجاهل یستر عیوبه من وجهین:

۱-لا یظهر منه سوره الغضب فتتکلّم بما لا ینبغی من السبّ، و لا یرتکب عملا من الضرب و اللّکم فیستر هذه العیوب.

۲-یسکت الجاهل تجاه حلمه فلا یصیبه بأکثر ممّا سفه فی حقّه، فیستر أیضا عیوبه بسکوته.

و الهوی یصول علی ما یوافقه کالسبع الضّاری و لا یمکن قتله إلّا بسیف العقل الّذی یردّه و یمنعه.

الترجمه

فرمود: بردباری پرده ایست پوشا، و خرد تیغی است برا، خلل أخلاق خود را با حلم نهان کن، و با خرد هوس را بکش.

الرابعه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۰۴) و قال علیه السّلام: إنّ للّه عبادا یختصّهم اللّه بالنّعم لمنافع

العباد فيقرّها فی أيديهم ما بذلوها، فإذا منعوها نزعها منهم ثمّ حوّلها إلی غيرهم.

المعنی

قد روی فی الحديث القدسی «أنّ الفقراء عيالی و الأغنياء و كلائی» و من المقرّر أنّ الوكيل يبقی علی عمله ما دام أمينا و عاملا بمقتضی الوكاله، فاذا خان الوكيل و تعدّی عمّا تعهّد و فی وكالته فلا ينتظر إلّا العزل عن العمل، و أنواع نعم اللّه فی أيدی صاحبها أمانه من اللّه تعالی ليصرف فی حوائج كافّه العباد المستحقّين فاذا لم يصرفها صاحبها فی ذلك يحوّلها اللّه تعالی إلی غيرهم.

الترجمه

فرمود: برای خدا بنده هائيست كه آنانرا بنعمتهای خود مخصوص ساخته تا بهمه بندگان خدا سود برسانند و تا وقتی آن نعمتها را بمستحقان ببخشند در دست آنها برقرار باشند، و چون دريغ كردند خدا از آنها بگيردشان و بديگری تحويلشان دهد.

الخامسه بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۰۵) و قال عليه السّلام: لا ينبغی للعبد أن يثق بخصلتين: العافيه و الغنی، بينا تراه معافا إذ سقم، و بينا تراه غنيّا إذ افتقر.

الترجمه

فرمود: شايسته نيست بنده خدا بدو چيز اعتماد كند، و آن دو: تندرستی و توانگريست، در ميان اين كه او را تندرست بينی بناگاه بيمار شود، و در اين ميان كه توانگرش بينی ناگاه مستمند گردد.

السادسه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۰۶) و قال علیه السّلام: من شکا الحاجه إلی مؤمن فکأنّه شکاها إلی اللّه، و من شکاها إلی کافر فکأنّما شکا اللّه.

المعنی

روی فی الحدیث القدسی أنّه «لا یسعنی أرضی و لا سمائی و لکن یسعنی قلب عبدی المؤمن» و فی حدیث الکافی: لا یزال عبدی یتقرّب إلیّ بالنوافل حتّی کنت سمعه الّذی یسمع به، و بصره الّذی یبصر بهما.. فاذا کان المؤمن بهذه المثابه من القرب إلی اللّه و ینعکس فی قلبه و إحساسه عنایه اللّه تعالی و رحمته، فالشکایه إلیه کالشکایه إلی اللّه تعالی، و لکن الکافر فی جمیع ذلک ضدّ للمؤمن فالشکایه إلیه شکایه من اللّه عند عدوّه.

الترجمه

فرمود: هر که بمؤمنی شکایت کند مانند آنست که بخدا شکایت کرده، و هر کس بکافری شکایت برد مانند آنست که از خدا شکایت کرده.

السابعه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۰۷) و قال علیه السّلام فی بعض الأعیاد: إنّما هو عید لمن قبل اللّه صیامه، و شکر قیامه، و کلّ یوم لا یعصی اللّه فیه فهو یوم عید.

المعنی

العید یوم موضوع لتزاور الأحباب و تبادل الأفراح و إقامه حفلات السرور و لبس الثیاب الفاخره و المظاهره بالمفاخر و المآثر الشعبیّه، و قد جعل اللّه یوم الفطر

عیدا لاحتفال النّاس بالصلاه و الدّعاء و یوم الأضحی لاقامه الشعائر فی المشاعر فقال علیه السّلام: مغزی الأعیاد الاسلامیّه التقرّب إلی اللّه تعالی فمن قبل صیامه و قیامه فقد فاز بالعید و کان عیده سعیدا، و بهذا الاعتبار کلّ یوم لا یرتکب المؤمن معصیه فهو عید له و سعید علیه.

الترجمه

در یکی از اعیاد فرمود: همانا عید است برای کسی که روزه اش قبول و شب بیداریش مشکور باشد، و هر روز خداوند در آن معصیت نشود عید است.

الثامنه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۰۸) و قال علیه السّلام: إنّ أعظم الحسرات یوم القیامه حسره رجل کسب مالا فی غیر طاعه اللّه، فورثه رجل فأنفقه فی طاعه اللّه سبحانه، فدخل به الجنّه و دخل الأوّل به النّار.

المعنی

کلامه هذا یحتمل وجهین:

الأوّل - أنّه کسب المال من وجه محرّم و لکن وصل إلی الوارث بوجه محلّل کالمأخوذ بالربا فانّه إذا اختلط بالمال و مات آخذه یحلّ لوارثه، و کما إذا لم یعلم الوارث بحرمته أصلا أو خمسه فیما یتعلّق به الخمس من المشتبه بالحرام أو ارتکب الخلاف فی الکسب و لم یسر إلی حرمه المأخوذ به کما فی الغش و النجش.

الثانی - أنّه کسبه لماله کان حلالا و لکنّه عصی اللّه فی سائر اموره لکونه تارک الصّلاه و الصّوم مثلا، و له أمثاله کثیره فی کلّ عصر.

الترجمه

بزرگترین افسوس در روز قیامت افسوس کسی است که مالی در غیر طاعت

خدا بدست آورده و مردی مالش را بارث برده و آنرا در طاعت خداوند سبحان صرف کرده و ببهشت رفته و آن أوّلی بدوزخ رفته.

التاسعه بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۰۹) و قال علیه السّلام: إنّ أخسر النّاس صفقه و أخیبهم سعیا رجل أخلق بدنه فی طلب[[آ] ماله]، و لم تساعده المقادیر علی إرادته، فخرج من الدّنیا بحسرته، و قدم علی الاخره بتبعته.

اللغه

(الصّفقه): المتاع الّذی یکون موردا للمبایعه و ینسب إلیها الخساره و الربح.

المعنی

کان طالب الدّنیا هذا باع نفسه بهذا المال الذی اکتسبه لصرفه فیما یریده من آماله، و لکن القدر لم یساعده علی حصول الأمل فخسر فی معاملته.

الترجمه

فرمود: زیانمندتر مردم در معامله خود و نومیدتر همه در تلاشش کسی است که تنش در کسب مالی فرسوده کرده و مقدّراتش یار نشده تا کامی برآرد و با افسوس از دنیا رفته و وزر مالش را باخرت برده.

العاشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۱۰) و قال علیه السّلام: الرّزق رزقان: طالب، و مطلوب، فمن طلب الدّنیا طلبه الموت حتّی یخرجه عنها، و من طلب الاخره طلبته الدّنیا حتّی یستوفی رزقه منها.

المعنى

تقسيم الرزق إلى قسمين باعتبار حال المرزوق، فالرزق الطالب لمن صرف همّه فی أمر آخرته و لا يتوجّه إلى تحصيل الدّنيا لعلوّ همّته، فالرزق المقدّر له يطلبه حتّى يصل إليه و الكسب بمقدار تحصيل القوت لنفسه و عياله الواجبى النفقه من طلب الاخره أيضا.

و الرزق المطلوب لمن طلب الدّنيا و لم يهتمّ بالاخره، و هو الذى يطلبه الموت حتّى يخرجه من الدّنيا.

الترجمه

فرمود: روزى دو تا است: يكى جويای روزيخور است و يكى را جويند، هر كس بدنبال دنيا رود مرگ در دنبال او باشد تا از دنياش بيرون برد، و هر كس دنبال آخرت رود دنيا بدنبال او باشد تا همه روزى او را بوى بپردازد.

الحاديه عشره بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۱۱) و قال عليه السّلام: إنّ أولياء اللّه هم الّذين نظروا إلى باطن الدّنيا إذا نظر النّاس إلى ظاهرها، و اشتغلوا باجلها إذا اشتغل النّاس بعاجلها، فأماتوا منها ما خشوا أن يميتهم، و تركوا منها ما علموا أنّه سيتركهم، و رأوا استكثار غيرهم منها استقلالا، و دركهم لها فوتا، أعداء ما سالم النّاس، و سلم ما عادى النّاس، بهم علم الكتاب و به علموا، و بهم قام الكتاب و [هم] به قاموا، لا يرون مرجوّا فوق ما يرجون، و لا مخوفا فوق ما يخافون.

ص:۵۰۸

المعنی

قال الشارح المعتزلی: هذا یصلح أن تجعله الامامیه شرح حال الأئمه المعصومین علی مذهبهم لقوله: فوق ما یرجون بهم علم الکتاب و به علموا، و أمّا نحن فنجعله حال العلماء العارفین..

أقول: ما تبادر إلی فکره من إمام کلامه علیه السّلام إلی شرح حال الأئمه المعصومین علیهم السّلام حق لا یصحّ العدول عنه، و هو معترف بوجود هذه الصفات و الألقاب فیهم علیهم السّلام فیا لیت عرّف أعیان و أشخاص بعض العارفین و الأولیاء غیرهم علیهم السّلام ممّن حازوا هذه الصّفات حتّی نعرفهم و ندرس حالهم، و لو کان قد عرفهم لعرّفهم و لم یکتف بوصفهم العام و ذکرهم علی وجه الابهام، و أین اولئک و کم عددهم؟!

الترجمه

فرمود: براستی أولیاء خدا هم آن کسانند که درون دنیا را نگرانند در آن گاه که مردم بظاهر فریبایش چشم دارند، و به آینده و سرانجام مشغولند در حالی که مردم بنقد دنیا سرگرم و در تلاشند، اولیاء حق آنچه از دنیا را که مایه هلاک آنها است چون نفس أمّاره و هوا نابود می سازند و خود را رها می نمایند، و آنچه از دنیا که از آنها جدا میشوند وامی نهند و بدان زهد می ورزند و می دانند هر آنچه از دنیا را که دنیاطلبان فزون می دانند و افزون می خواهند اندک و ناچیز است، و رسیدن بدان فوت سعادت و نجاتست، اولیاء خدا دشمن آنچه هستند که مردم دنیاطلب با آن در سازشند و سازگارند با هر که دشمن مردم دنیادار است، بوجود آنها قرآن خدا دانسته شود و بنشانه های قرآنی آنها شناخته شوند، کتاب خدای تعالی بوجود آنان برپا است و آنها هستند که بأحکام آن قیام کنند، امیدوارتری از امید مقدّس آنان نیست و بیمناکتری از آنچه در بیم آنند وجود ندارد.

الثانیه عشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۱۲) و قال علیه السّلام: اذکروا انقطاع اللّذّات، و بقاء التّبعات.

الترجمه

یادآور باشید که کامجوئیها می روند، و مسئولیّت آنها بگردن شما می ماند.

الثالثه عشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۱۳) و قال علیه السّلام: اخبر تقله. قال الرّضیّ: و من النّاس من یروی هذا لرسول اللّه، صلّی اللّه علیه و آله، و ممّا یقوی أنه من کلام أمیر المؤمنین، علیه السّلام، ما حکاه ثعلب عن ابن الأعرابی قال: قال المأمون: لولا أنّ علیّا علیه السّلام قال: اخبر تقله، لقلت أنا: اقله تخبر.

اللغه

(قلی) یقلی «من باب ضرب» و قلی یقلی «من باب علم» قلی و قلاء: أبغضه.

الاعراب

اخبر، فعل أمر من خبر یخبر، تقله، مخاطب المضارع من تقلی مجزوم فی جواب الأمر، و الهاء مزیده للسکت و الوقف.

المعنی

قال الشارح المعتزلی: معناه أنّه اختبر النّاس و جرّبهم تبغضهم، فانّ التجربه تکشف عن مساویهم و سوء أخلاقهم، فضرب مثلا لمن یظنّ به الخیر و لیس هناک فأما قول المأمون «لولا أنّ علیّا قاله لقلت: أقله تخبر» فلیس المراد حقیقه القلی و هو البغض، بل المراد الهجر و القطیعه: یقول قاطع أخاک مجرّبا - إلخ.

و قال ابن میثم: و ما نقل عن المأمون من العکس، یرید به أنّ إظهار البغض للشخص یکشف عن باطنه لأنّه إما أن یقابل بمثل ذلک أو یترک فیعرف خیره من شرّه.

أقول: کلامه علیه السّلام کنایه عن اختلال ظاهر حال المسلمین من الدلاله علی

حسن باطنهم و الاعتماد عليهم فی الامور كما يتوقّع من مسلم سالم بل إنسان سالم و كلام المأمون كنايه عن بلوغ حال النّاس من السّوء إلی أنّه صار ظاهر حالهم الفساد فينبغی بغضهم و التجنب عنهم إلّا بعد التجربه و كشف حسن الحال و طيب السريره و كلاهما حسن فی ما يناسبها من العصور و أحوال الشعوب و الأقوام.

الترجمه

فرمود: خبر گير تا دشمن شوی.

الرابعه عشره بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۱۴) و قال عليه السّلام: ما كان اللّه ليفتح علی عبد باب الشّكر و يغلق عنه باب الزّياده، و لا ليفتح علی عبد باب الدّعاء و يغلق عنه باب الإجابه، و لا ليفتح علی عبد باب التّوبه و يغلق عنه باب المغفره.

المعنی

من أهمّ وسائل السعاديه المعنويه و ألطاف اللّه الخفيّه للانسان بشارات توحی إليه باثاره همّته نحو الطاعه و الانابه إلی اللّه، و قد بيّن عليه السّلام فی هذه الحكمه ثلاث بشارات فيها إشارات:

۱ - توجيه اللّه، قلب عبده نحو شكر نعمته بصرفه فی رضا اللّه و فيما ينبغی صرفها فيه من الانفاق فی سبيل الخيرات، فانه يؤذن بمزيد النعم و دوامه كما تقدّم.

۲-إقبال القلب إلی الدّعاء و طلب الحاجه من اللّه، فانه يؤذن بالاجابه و قضاء الحاجه.

۳ - التنبّه للانابه إلی اللّه و التوبه عن المعاصی، فانّه يؤذن بالمغفره و البراءه من الذّنوب.

الترجمه

فرمود: نباشد كه خدا در شكرگزاری را بر بنده بگشايد و در مزيد نعمت را

بر او ببنـدد، و نه این که در دعا و نیاز را برویش بگشایـد و در اجابت را بروی ببنـدد، و نه این که در توبه را برویش بگشاید و در آمرزش را بر وی ببندد.

الخامسه عشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۱۵) و سئل منه علیه السّلام أیّما أفضل العدل أو الجود؟ فقال علیه السّلام:

العـدل یضع الأـمور مواضـعها، و الجود یخرجهـا من جهتهـا، و العـدل سـائس عـامّ، و الجود عـارض خاصّ، فالعـدل أشـرفهما و أفضلهما.

المعنی

العدل هو الاسـتقامه فی جمیع شـئون الحیاه و التساوی فی الحقوق و المبادلات فرجل عادل یعمل بوظیفته فی جمیع اموره و منها الکسب لمعاشه و رفع حاجته بیـده، و جامعه عادله تعطی کلّ ذی حق حقها، فلا یوجـد فیها أحد یکفّ نفسه عن العمل لحیاته و یعیش من کدّ ید غیره، و لا یوجد فیها عمل بلا اجره عادله و لا احتکار للثروه و اسـتثمار للأیادی الضـعیفه فلا مورد فی الجامعه العادله التی تضع کلّ شـیء فی موضـعها للجود، فانّه بذل بلا عوض لمن یسـئل أو لا یسـئل، فانّ المعطی إن أعطی ما احتاج إلیه فی نفسه و عیـاله فقـد أخرج المـال فی غیر جهته، و إن أعطی من فاضـل معاشه فقـد أخرجه من جهه ادّخاره و جمعه، فانّ جمع المال من الحلال یحاسب علیه و من الحرام موجب للعقاب، و الاخذ إن أخذه لحاجته فقد قصّر فی تحصیل معاشه أو لم یساعده الاجتماع علیه لعـدم عـدالته، و إن أخـذه مزیـدا علی الحاجه فقد ابتلی بالحرص و الطمع فالجود إخراج للامور عن جهتها العادله مضافا إلی أنّه یدعو إلی الکسل و الافتقار إلی الجواد.

و العدل إذا عمّ و تمّ یسوس النّاس جمیعا فی جمیع الشئون الحیویّه، فلا یبقی

ذو حاجه للانفاق علیه، و الجود بذل خاص لأفراد خاصّه و عارض مفارق من الاجتماع فقد یکون و قد لا یکون، فلا یصحّ الاعتماد علیه فی إداره الامور.

الترجمه

از آن حضرت پرسش شد که عدالت بهتر است یا جود و سخاوت؟ در پاسخ فرمود: عدالت هر چیزی را در جای خود قرار می دهد و نظم اقتصادی و اجتماعی کامل فراهم میکند، ولی جود و بخشش کارها را از مجاری طبیعی خود بیرون می برد و نظم را برهم می زند، عدالت سیاست عموم و تدبیر زندگانی برای همه است، ولی جود عارضه مخصوصی است که شامل حال بعضی می شود پس عدالت أشرف و أفضل است.

السادسه عشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۱۶) و قال علیه السّلام: النّاس أعداء ما جهلوا.

المعنی

العداوه نفور بین المتعادیین ینشأ من عدم توافقهما فی محیط وجودهما، فلا عداوه أبین ممّا بین الوجود و العدم، و العلم و الجهل.

الترجمه

آنچه را مردم ندانند دشمن آنند.

السابعه عشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۱۷) و قال علیه السّلام: الزّهد کلّه بین کلمتین من القرآن قال اللّه سبحانه «لِکَیْلا تَأْسَوْا عَلی ما فاتَکُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاکُمْ » - ۲۳ - الحدید» و من لم یأس علی الماضی و لم یفرح بالاتی فقد أخذ الزّهد بطرفیه.

اللغه

(الأسی): الحزن.

المعنی

الزهـد هو عـدم الرغبه إلی شـیء کمـا قـال اللّه تعـالی: «وَ شَـرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَراهِمَ مَعْـدُودَهٍ وَ کانُوا فِیهِ مِنَ الزّاهِـدِینَ » - ۲۰ - یوسف» و دلیل عـدم الرغبه فی الدّنیا عدم الحزن علی ما فات منها و عدم الفرح بما یأتی منها، فیساوی عند الزاهد وجدان الدنیا و فقدانها، و هذا تعریض علی من تظاهر بالزهد بترک العمل و لبس الخشن.

الترجمه

فرمود: تمام معنی زهد در دو کلمه از قرآن قرار دارد خدای سبحان فرماید «تا اندوه نخورند بر آنچه از دست آنها رفته، و شاد نشوند بدانچه بدست آنها آید ۲۳ - الحدید» و کسی که بر گذشته اندوه نخورد و به آینده شاد نشود زهد را از دو سو بدست آورده.

الثامنه عشره بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۱۸) و قال علیه السّلام: الولایات مضامیر الرّجال.

اللغه

(المضامیر) جمع مضمار و هی الأمکنه الّتی یقرن فیها الخیل للسباق و یطلق علی مدّه السباق أیضا.

المعنی

نبّه علیه السّـلام إلی أنّه کما یعرف جوده الفرس و جوهره فی میدان المسابقه، یعرف کفایه الرّجل و جوهره بتصدّیه للولایه علی شعب أو صـقع من حیث صـحّه تدبیره فی إداره الامور و عدمها و قوّه رأیه و عزمه و ضـعفه و من حیث عدله و ظلمه و من نواح اخر یرتبط بالولایه و الحکم.

الترجمه

فرمود: حکمرانی میدان مسابقهٔ مردان جهانست.

التاسعه عشره بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۱۹) و قال عليه السّلام: ما أنقض النّوم لعزائم اليوم.

الاعراب

ما أنقض النوم فعل التعجب مع مفعوله.

المعنى

صدر كلامه عليه السّلام كمثل سائر لنقض العزم و التّصميم بالتوانى و الكسل فكثيرا ما يعزم الانسان على أمر يعمله غدا فينام عليه ثمّ يندم و ينصرف عنه.

الترجمه

وه چه بسيار شده كه خواب شب تصميمات روز را درهم شكسته و گسسته.

العشرون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۲۰) و قال عليه السّلام: ليس بلد بأحقّ بك من بلد، خير البلاد ما حملك.

المعنى

كثيرا ما يضيق حال الانسان فى وطنه المألوف و بلده المأنوس، فيضطرّ إلى الرّحله إلى بلاد اخرى، و من ذلك مهم الهجره الّتى شرعت بعد هجره النبىّ صلّى اللّه عليه و آله وجوبا و تعقبها هجره المسلمين وراء الجهاد و الفتوح الاسلامى إلى بلاد شاسعه، و الهجره من مشاق التكاليف و مفارقه البلد صعب على أكثر النفوس، فجاء كلامه عليه السّلام تسليه للمهاجرين من الأوطان و بيّن أنّ خير البلاد ما حمل الانسان و وافقه فى سنن معاشه و التهيّه لمعاده.

الترجمه

شهرى براى تو سزاوارتر از شهر ديگر نيست، بهترين شهرها شهريست كه از تو پذيرائى كند

الحادیه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۲۱) و قال علیه السّلام و قد جاءه نعی الأشتر رحمه اللّه: مالک و ما مالک، و اللّه لو کان جبلا لکان فندا، [و لو کان حجرا لکان صلدا]:

لا یرتقیه الحافر، و لا یوفی علیه الطائر. قال الرّضیّ رحمه اللّه: و الفند المنفرد من الجبال.

الاعراب

مالک، مبتدأ أو فاعل أی مات مالک، و ما استفهامیّه فی معرض التّعجب من مالک و قوّته فی الدین.

المعنی

قال الشارح المعتزلی: الفند قطعه الجبل طولا و لیس الفند القطعه من الجبل کیفما کانت و لذلک قال علیه السّلام:(لا یرتقیه الحافر) إلی أن قال - ثمّ وصف تلک القطعه بالعلوّ العظیم فقال (و لا یوفی علیه الطائر) أی لا یصعد علیه، یقال: أوفی فلان علی الجبل: أشرف.

أقول: الجملتان بعد الفنذ صفتان له، و قد جعلهما هذا الشارح توضیحا له و فیه نظر.

الترجمه

چون خبر مرگ اشتر را باو دادند فرمود: مالک درگذشت وه چه مالکی بود؟ اگر کوهی بحساب آید یکتا کوهی بود که نه سم داری را توان برآمدن بر آن بود، و نه پرنده ای را نیروی پرواز بر سر آن.

الثانیه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۲۲) و قال علیه السّلام: قلیل مدوم علیه خیر من کثیر مملول منه.

قال الشارح المعتزلی فی شرح الحکمه السابقه: یقال: إنّ الرّضی ختم کتاب نهج البلاغه بهذا الفصل و کتبت به نسخ متعدّده، ثمّ زاد علیه إلی أن و فی الزیادات الّتی نذکرها فیما بعد.

أقول: قد سبق هذه الحکمه و علّقنا علیها شرحا موجزا فلا نطیل بالاعاده

الترجمه

اندک کار خیری که بر آن مداومت شود به از بسیاریست که باعث ملال گردد.

الثالثه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۲۳) و قال علیه السّلام: إذا کان فی رجل [الرّجل] خلّه رائقه فانتظروا أخواتها.

اللغه

(الرائقه): المعجبه.

المعنی

مصدر الصفات البارزه فی الانسان ملکات نفسانیه و استعدادات عقلیه کامنه، فانّ الانسان یکون کالمعدن العمیق باطنه و ما یصدر منه من الأقوال و الأفعال و الخلال مظاهر لکمونه و انفجار لعیونه المستوره فی وجوده، فکما أنّ ظهور قطعه من حجر الذهب فی جبل یدلّ علی أنّ الجبل ذهب، و خروج شربه ماء من عین یدلّ علی ما یخزن فیه من الماء العذب أو المرّ، فکذلک ظهور خلّه من الانسان نموذج عمّا فی وجوده و کمونه من الخلال المشابهه لها فیستدلّ بها علیها.

الترجمه

چون در مردی صفت برجسته ای باشد از او انتظار همانندهایش را داشته باشید.

الرابعه و العشرون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۲۴) و قال عليه السّلام لغالب بن صعصعه أبى الفرزدق فى كلام دار بينهما:

ما فعلت إبلك الكثيره؟ قال: ذعذعتها الحقوق يا أمير المؤمنين، فقال عليه السّلام: ذلك أحمد سبلها.

اللغه

(ذعذعتها) بالذال المعجمه: فرّقتها، الذعاذع: الفرق المتفرّقه.

المعنى

فى الشرح المعتزلى: دخل غالب بن صعصعه بن ناجيه بن عقال المجاشعى على أمير المؤمنين عليه السّلام أيام خلافته، و غالب شيخ كبير، و معه ابنه همام الفرزدق و هو غلام يومئذ، فقال له أمير المؤمنين عليه السّلام: من الشيخ؟ قال: أنا غالب بن صعصعه قال: ذو الابل الكثيره؟ قال: نعم، قال: ما فعلت ابلك؟ قال: ذعذعتها الحقوق و أذهبت الحمالات و النوائب، قال: ذاك أحمد سبلها من هذا الغلام معك؟ قال:

هذا ابنى قال: ما اسمه؟ قال: همام، و قد رويته الشعر يا أمير المؤمنين و كلام العرب و يوشك أن يكون شاعرا مجيدا فقال: لو أقرأته القرآن فهو خير له...

أقول: واجه علىّ عليه السّلام هذا الشيخ الطاعن فى السنّ الشاغل مع الاسراب من الابل المنهمك فيها فكانه لا يفهم من الحياه غيرها، فسأله عليه السّلام عنها فلم يملك نفسه إذ شكى إليه ممّا اخذ منه من زكاتها فعزاه بقوله: ذاك أحمد سبلها و وصّاه فى ابنه فرزدق بتعليم القرآن إيّاه، فصار ذلك غايه مناه.

الترجمه

بغالب بن صعصعه پدر فرزدق در گفتگوئى كه به آن حضرت داشت فرمود: شتران فراوانت چه كردند؟ در پاسخ گفت: يا امير المؤمنين حقوق آنها را پراكند، در پاسخش فرمود: اين بهترين راه مصرف آنها بود.

الخامسه و العشرون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۲۵) و قال عليه السّلام: من اتّجر بغير فقه فقد ارتطم فى الرّبا.

اللغه

(ارتطم) فى الوحل و نحوه: وقع فيه فلم يمكنه الخلاص يقال: تجر فلان و اتّجر فهو تاجر.

المعنى

الربا يقع على وجهين:

۱ - ربا البيع و هو مبادله جنس بمثله مع الزياده.

۲ - ربا القرض و هو اقراض شىء مع اشتراط الزياده فى ردّه، و فى كلّ منهما مسائل دقيقه لا يميّزها إلّا الفقيه الماهر، حتّى أنّ العظماء من الفقهاء قد اشتبه عليهم الأمر فى بعض الفروع و اختلفوا فيها أشدّ الاختلاف كبيع لحم البقر بلحم الغنم متفاضلا، و كذا لبنهما و جلودهما و غير ذلك.

الترجمه

فرمود: هر كس نادان بمسائل كسب معامله كند در منجلاب ربا فرو افتد.

السادسه و العشرون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۲۶) و قال عليه السّلام: من عظّم صغار المصائب ابتلاه اللّه بكبارها.

المعنى

لعلّ سرّه أنّ من حكم نزول البلا تأديب العبد على الصّبر و حصول ملكه الصبر له بالمقاومه تجاه البلا، فاذا عظّم المصيبه الصغيره يظهر منه الجزع فيبتليه اللّه بكبيرتها ليرضى بصغيرتها و يصبر عليها، كما حكى أنّ رجلا ركب البحر مع عبد له فشرع العبد يجزع عن أهوال البحر و أحوالها و هو يسلّيه و لا يفيد، فعرض حاله على حكيم معه فى السفينه فقال: ألقه فى البحر ثمّ خذه، ففعل فسكت العبد بعد ذلك و اطمأنّ.

الترجمه

فرمود: هر که مصیبت کوچک را بزرگ شمارد خداوندش بمصیبتهای بزرگ گرفتار کند.

السابعه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۲۷) و قال علیه السّلام: من کرمت علیه نفسه هانت علیه شهواته.

المعنی

من نال شهوه فان کانت من حلال فقد نقص نشاطا و قوّه، و إن کانت من حرام فقد نقص مع ذلک مروّه و کرامه، فاتّباع الشهوات موجب للنقصان فی الجسم و المال فی الدنیا، و یتبعه العذاب و السخط فی الاخره إن کان علی غیر وجه مشروع فمن یهتمّ بنفسه و یرید أن یحفظ کرامتها فیهون علیه شهوته و یردع عنها.

الترجمه

فرمود: هر که خویش را ارجمند دارد شهوتش را خوار شمارد.

الثامنه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۲۸) و قال علیه السّلام: ما مزح امرء مزحه إلّا مجّ من عقله مجّه.

اللغه

(مجّ) مجّا الشراب أو الشیء من فمه: رمی به.

المعنی

المزاح قول أو عمل یصدر لا علی وجه الجدّ و الغرض العقلانی، و لا یصدر المزاح من المازح إلّا و قد نزّل نفسه منزله صبیّ أو سفیه، و هذا هو سرّ عدم الاعتناء به و عدم مسئولیه المازح عند العقلاء، لأنّ کلامه أو عمله ینزل منزله کلام أو عمل من لا تکلیف علیه، و یعدّ فی من وضع عنهم القلم، و هذا هو مجّ العقل و طرده عینا.

الترجمه

فرمود: هیچ مردی یک شوخی نکند جز این که از خردش از دهانش پرانده است.

التاسعه و العشرون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۲۹) و قال علیه السّلام: زهدک فی راغب فیک نقصان حظّ، و رغبتک فی زاهد فیک ذلّ نفس.

المعنی

الرغبه هی حقیقه إظهار الحاجه و التّقاضا، فاذا رغب القلب الی شیء مدّ الید إلیه و تحرّک اللّسان باظهار الحاجه لدیه، فمن المروّه إجابه هذه الرّغبه و اغتنام هذه المحبّه فانّها توجب الصداقه و تحکیم الاخوّه، و النیل بالمقاصد من شتّی النواحی، فالزهد فی الرّاغب إلی الشخص یوجب نقص الحظّ، کما أنّ الرغبه فیمن یزهد فی الرّاغب إظهار حاجه لدی من یردّها، و هو ذلّ و هوان.

الترجمه

فرمود: کناره گیری از کسی که دل بتو دهد مایه کمبود حظ و بهره است و دلدادن تو بکسی که از تو کناره گیرد خواری نفس است.

الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۳۰) و قال علیه السّلام: ما لابن آدم و الفخر: أوّله نطفه، و آخره جیفه، و لا یرزق نفسه، و لا یدفع حتفه.

المعنی

الفخر إمّا بمظاهر جسمانیّه من القوّه و الجمال، و إمّا بقوی معنویّه من

القدره و الكمال، فنبّه عليه السّلام إلى أنّ ابن آدم مسلوب الفخر من الجهتين: أمّا من جهه جسمه فأوّله نطفه قذره لا قوّه فيها و لا جمال، و آخره جيفه نتنه عفنه يفرّ منها، و أمّا من جهه القوى المعنويّه فانّه لا يقدر على رزق نفسه فضلا عن غيره فهو عبد كلّ على مولاه، و لا يقدر على حفظ نفسه من الموت و الفناء فمن أين له الفخر؟!.

الترجمه

فرمود: فخر كجا و آدميزاده كجا؟ آغازش نطفه است و انجامش مردار گنديده، روزى ده خود نيست، و مرگ خود را دفع نتواند.

الحاديه و الثلاثون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۳۱) و قال عليه السّلام: الغنى و الفقر بعد العرض على اللّه.

المعنى

يريد عليه السّلام فى كلامه هذا أنّ غنى الدّنيا و فقرها أمران عرضيّان يزولان بسرعه و لا يتميّزان على وجه الدّقه، فانّ فقير المال غنىّ من نواح شتّى، و غنىّ المال فقير إلى غير واحد من الأشياء، فالغنى و الفقر يمتازان بعد العرض على اللّه.

الترجمه

فرمود: توانگرى و بينوائى پس از عرضهٔ مردم بدرگاه خدا معلوم ميشوند.

الثانيه و الثلاثون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۳۲) و سئل عليه السّلام عن أشعر الشعراء فقال عليه السّلام: إنّ القوم لم يجروا فى حلبه تعرف الغايه عند قصبتها، فإن كان و لا بدّ فالملك الضّلّيل. «يريد امرأ القيس».

اللغه

(الحلبه): القطعه من الخيل يقرن للسباق للطريقه الواحده. (الغايه): الرايه.

و (القصبه) ما توضع فی آخر المدی، فمن سبق إلیها و أخذها فاز بالسبق.

المعنی

للشعر عند العرب مقاصد عدیده من الحماسه، و المدح، و الذم، و النسیب و الرثاء، و بیان قصّه، أو حکایه، و له بحور تزید علی خمسه عشر، و أوزان تزید علی السّتین، فالمفاضله بین الشعراء تتحقق إذا نظموا الشعر فی مقصد واحد و علی وزن مخصوص مثلا و لکن شعراء العرب نظموا الشعر فی مقاصد شتّی و أکثر کلّ واحد منهم فی بعضها و اختار کلّ واحد منهم أوزانا خاصه تلائم ذوقه، فیصعب القضاوه و الحکم فی المفاضله بینهم و تشخیص الأشعر منهم، فانّ بعضهم أشعر من بعض فی مقصد أو فی وزن کما قیل: أشعر العرب امرء القیس إذا رکب، و الأعشی إذا رغب، و النابغه إذا رهب، و قد مال علیه السّلام الی الجواب بترجیح امرء القیس صاحب المعلّقه المعروفه الّذی ابتدأ معلّقته بقوله:

قفا نبک من ذکری حبیب و منزل بسقط اللّوی بین الدخول فحومل

بحسب ضروره الجواب علی هذا السئوال، و یظهر منه علیه السّلام الکراهه للبحث عن الشعر و الشاعر الجاهلی خصوصا فی مجلسه المنعقد للارشاد الدّینی کما حکی قال الشارح المعتزلی نقلا عن أمالی ابن درید مسندا إلی ابن عراده قال: کان علیّ ابن أبی طالب علیه السّلام یعشّی الناس فی شهر رمضان باللّحم و لا یتعشّی معهم فاذا فرغوا خطبهم و وعظهم، فأفاضوا لیله فی الشعراء و هم علی عشائهم فلمّا فرغوا خطبهم علیه السّلام و قال فی خطبته:

اعلموا أنّ ملاک أمرکم الدّین، و عصمتکم التقوی، و زینتکم الأدب و حصون أعراضکم الحلم - إلخ.

الترجمه

پرسش شد از أشعر شعراء عرب در پاسخ فرمود: شاعران عرب در میدان مسابقهٔ شعر یک راه را تا نشانه طی نکرده اند که پیشتاز آنها شناخته شود، و اگر بناچار باید جواب گفت أشعر آنان همان پادشاه گمراه است که مقصود امرء القیس است.

الثالثه و الثلاثون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۳۳) و قال عليه السّلام: ألا حرّ يدع هذه اللّماظه لأهلها؟ إنّه ليس لانفسكم ثمن إلّا الجنّه، فلا تبيعوها إلّا بها.

اللغه

(اللّماظه) بضم اللّام: ما يبقى فى الفم من الطعام، و قال فى الشرح المعتزلى:

اللّماظه بفتح اللّام: ما تبقى فى الفم من الطعام قال يصف الدّنيا:

لماظه أيّام كأحلام نائم.

و لمظ الرجل يلمظ بالفم لمظا إذا تتبّع بلسانه بقيّه الطعام فى فمه و أخرج لسانه فمسح به شفتيه.

الاعراب

ألا حرّ، مبتدأ و خبره محذوف أى فى الوجود، و ألا، حرف التنبيه.

المعنى

شبّه عليه السّلام الدّنيا بما فيها من المتاع و المشتهيات بما يبقى من الطعام فى الفم و كفى بهذا التشبيه بيانا لحقارتها و إظهارا للتنفّر عنها، ثمّ عظّم نفس الانسان إلى حيث لا ثمن لها إلّا الجنّه و أنه لا ينبغى بيعها بما فى الدنيا من المال و الجاه كما قال اللّه تعالى: «إِنَّ اللّهَ اشْتَرى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّهَ » - ۱۱۱ - التوبه».

الترجمه

فرمود: آيا آزاده اى نيست كه اين بن دندانى را براى اهلش رها كند؟ راستش اينست كه براى جان شماها بهائى نيست مگر بهشت، آنرا نفروشيد مگر ببهشت.

الرابعه و الثلاثون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۳۴) و قال عليه السّلام: علامه الإيمان أن تؤثر الصّدق حيث يضرّك على الكذب حيث ينفعك، و أن لا يكون فى حديثك فضل عن علمك [عملك] و أن تتّقى اللّه فى حديث غيرك.

المعنى

مقتضى الايمان باللّه و أنه هو الضارّ النافع أن لا يتوسّل فى جلب النفع إلى ما هو مخالف لحكم اللّه، و حيث إنّ اللّه نهى عن الكذب مطلقا فمن يؤمن باللّه تعالى لا يكذب لجلب النفع بل يلازم الصدق و إن فات عنه هذا النفع المتوقع من الكذب كما إذا اختصّ عطيّه أو نذر للفقراء فيسأل عنه أنت فقير أو غنىّ و كان غنيا فلو قال:

أنا فقير لجلب النفع آثر الكذب النافع على الصّدق الضارّ أى المفوّت لهذا النفع فعلامه الايمان ترك الكذب لجلب النفع و ملازمه الصدق، كما أنّ المؤمن يقيّد كلامه بما يعلمه و لا يحدّث بما لا يعلم خصوصا فى الامور الدّينيه و الأحكام الشرعيه و لا يحدّث عن الغير إلّا بما يجوز الحديث عنه و يروى حديثه بلا نقصان و تحريف.

الترجمه

فرمود: نشانه ايمان اينست كه راستگوئى را در آنجا كه زيانت دارد بر دروغى كه سودت بخشد برگزينى، و بيش از آنچه مى دانى نگوئى، و در حديث از ديگران تقوى از خدا را منظور دارى.

الخامسه و الثلاثون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۳۵) و قال عليه السّلام: يغلب المقدار على التّقدير، حتّى تكون الافه فى التّدبير.

المعنى

المقدار كالمثقال ما قدّر للانسان بقضاء اللّه و قدره، و التقدير فى كلامه ما يقدّره الانسان لنفسه و تدبيره، فيقول عليه السّلام: إنّ القدر غالب على البشر و على ما يقدّر لنفسه من الخير و الشرّ بحيث يصير تدبير الانسان موجبا للافه و البلا، قال الرضىّ: و قد مضى هذا المعنى فيما تقدم بروايه تخالف بعض هذه الألفاظ.

الترجمه

فرمود: قدر بر تقدير انسان غالب است تا آنجا كه تدبير بشر آفت آور مى شود.

السادسه و الثلاثون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۳۶) و قال عليه السّلام: الحلم و الأناه توأمان ينتجهما علوّ الهمّه.

المعنى

الأناه هو التأخير و الإمهال فى مجازات و معادات الخاطئ و المذنب الناتج من الحلم تجاه سفاهه السفيه، فيقول عليه السّلام: إنّ الحلم و الأناه نتيجه علوّ الهمّه و الكرامه و يقابلهما الطيش و العجله و التهوّر الناشى من الخفّه و حقاره النفس.

الترجمه

فرمود: بردبارى و مهلت دوقلو باشند كه از همّت والا زائيده شوند.

السابعه و الثلاثون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۳۷) و قال عليه السّلام: الغيبه جهد العاجز.

المعنى

الغيبه ذكر مساوى الغائب و الانتقاص منه وراء ظهره، و قد شدّد الشرع الاسلامى فى النّهى عن غيبه الأخ المؤمن فقال تعالى: «وَ لا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضاً أَ يُحِبُّ »

«أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتاً » - ۱۲ - الحجرات» و کفی بهذه الایه ذمّا و تأکیدا فی التحریم، و فیها إشاره إلی ما قاله علیه السّلام من الغیبه عمل العاجز و جهد الجبون عن المقابله مع المغتاب حیث عبّرت عنها بأنها کأکل لحم المیّت الغیر القادر علی الدفاع.

الترجمه

فرمود: غیبت و بدگوئی پشت سر تلاش ناتوانست.

الثامنه و الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۳۸) و قال علیه السّلام: ربّ مفتون بحسن القول فیه.

المعنی

استماع المدح و الثناء و حسن القول و الصیّت یجرّ البلاء و الفتنه علی الممدوح من نواح کثیره یعجبه بنفسه و یجلب إلیه الکسل فی عمله و یحرّضه إلی أعمال فوق شأنه، و قد مرّت هذه الحکمه سابقا و کأنّ المصنّف رحمه اللّه اختتم کتابه به تذکره لنفسه، ففی الشرح المعتزلی ما یلی: و اعلم أنّ الرّضیّ رحمه اللّه قطع کتاب نهج البلاغه علی هذا الفصل، و هکذا وجدت النسخه بخطّه و قال:

«هذا حین انتهاء الغایه بنا إلی قطع المنتزع من کلام أمیر المؤمنین علیه السّلام حامدین للّه سبحانه علی ما منّ به من توفیقنا لضمّ ما انتشر من أطرافه، و تقریب ما بعد من أقطاره، مقرّرین العزم کما شرطنا أوّلا علی تفضیل أوراق من البیاض فی آخر کلّ باب من الأبواب لیکون لاقتناص الشّارد و استلحاق الوارد، و ما عساه أن یظهر لنا بعد الغموض، و یقع إلینا بعد الشذوذ، و ما توفیقنا إلّا باللّه علیه توکّلنا و هو حسبنا و نعم الوکیل، نعم المولی و نعم النّصیر».

ثمّ وجدنا نسخا کثیره فیها زیادات بعد هذا الکلام قیل: إنها وجدت فی نسخه کتبت فی حیاه الرّضی رحمه اللّه و قرأت علیه فأمضاها و أذن فی إلحاقها بالکتاب و نحن نذکرها.

الترجمه

بسیار کسی که مغرور شود بواسطهٔ ستایش بروی.

التاسعه و الثلاثون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۳۹) و قال علیه السّلام: الدّنیا خلقت لغیرها، و لم تخلق لنفسها.

المعنی

حکمته علیه السّلام هذه فلسفیه حکمیه و ارشادیه تفید الموعظه لأنّ الدّنیا ماديّه منصرمه و متغیره من حال إلی حال حتی تنتهی إلی الزوال، فلیست مخلوقه لنفسها تبقی إلی الأبد، و بیان لأنّ الانسان فیها فی عبر إلی الاخره، فلا بدّ من التزوّد و التهیّؤ فیها، لما بعدها.

الترجمه

فرمود: دنیا آفریده شده برای عالم دیگری، و برای خود آفریده نشده.

الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۴۰) و قال علیه السّلام: إنّ لبنی أمیّه مرودا یجرون فیه، و لو قد اختلفوا فیما بینهم ثمّ کادتهم الضّباع لغلبتهم. قال الرّضی: و المرود ههنا مفعل من الإرواد، و هو الإمهال و الإنظار، و هذا من أفصح الکلام و أغربه، فکأنه علیه السّلام شبّه المهله الّتی هم فیها بالمضمار الّذی یجرون فیه إلی الغایه، فإذا بلغوا منقطعها انتقض نظامهم بعدها.

اللغه

(کأد) کأداء: کئب، کادتهم الضّباع أی اجتمعت علیهم الضّباع.

المعنى

قال الشارح المعتزلى: هذا إخبار عن غيب صريح، و قال ابن ميثم: فانّ دولتهم لم تزل على الاستقامه إلى حين اختلافهم، و ذلك حين ولى الوليد بن اليزيد فخرج عليه يزيد بن الوليد فخرج عليه إبراهيم بن الوليد و قامت حينئذ دعاه بنى العباس بخراسان، و أقبل مروان بن محمّد من الجزيره يطلب الخلافه فخلع إبراهيم بن الوليد و قتل قوما من بنى اميّه، و اضطرب أمر دولتهم و كان زوالها على يد أبى مسلم و كان فى بدو أمره أضعف خلق اللّه و أشدّهم فقرا، و فى ذلك تصديق قوله(ثمّ كادتهم الضّباع لغلبتهم)و لفظ الضباع قد يستعار للأراذل و الضعفاء، و هذا من كراماته عليه السّلام.

الترجمه

فرمود: بنى اميه را مى دانست كه در آن دوانند و اگر باختلاف گرايند و دسته كفتار بر آنها فشار آرند از ميانشان بردارند.

الحاديه و الاربعون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۴۱) و قال عليه السّلام فى مدح الأنصار: هم و اللّه ربّوا الإسلام كما يربّى الفلوّ مع غنائهم بأيديهم السّباط و ألسنتهم السّلاط.

اللغه

(الفلو): المهر (السباط): السّماح و يقال للحاذق فى الطعن: إنه لسبط اليدين يريد أنه ثقيف فيه (السلاط): الحديد الفصيح.

الاعراب

بأيديهم متعلّق بغنائهم و الباء سببيّه أو بقوله: ربّوا، و يجوز تعلّقه بهما على وجه التنازع و هو أكمل معنا.

المعنى

كلامه هذابليغ فى مدح الأنصار من وجوه:

۱-اخلاصهم فی الدّین و ایمانهم باللّه و رسوله عن یقین و تفادیهم فیه، لأنّه شبّه حبّهم و تربیتهم للاسلام بحبّ الفلو و المهر الذی کان عزیزا عند العرب إلی الغایه.

۲-وصفهم بالشجاعه بقوله(أیدیهم السباط)بل و السماحه، لدلاله اللّفظ علی کلتا الصّفتین.

۳-وصفهم بالفصاحه و حسن البیان، و قد وصفهم رسول اللّه بقوله صلّی اللّه علیه و آله:

«انکم لتکثرون عند الفزع و تقلّون عند الطمع» و کفی به فخرا.

الترجمه

در مدح أنصار فرمود: هم ایشان بخدا سوگند اسلام را بمانند کرّه اسب عزیزی پرورش دادند با این که طمعی و نیازی نداشتند، زیرا دستشان باز بود و زبانشان شیوا و دراز.

الثانیه و الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۴۲) و قال علیه السّلام: العین وکاء السّته. قال الرّضیّ رحمه اللّه: و هذه من الاستعارات العجیبه کأنه شبّه السّته بالوعاء و العین بالوکاء فاذا أطلق الوکاء لم ینضبط الوعاء، و هذا القول فی الأشهر الأظهر من کلام النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله، و قد رواه قوم لأمیر المؤمنین علیه السّلام و ذکر ذلک المبرّد فی الکتاب «المقتضب» فی باب اللّفظ بالحروف [المعروف]، و قد تکلّمنا علی هذه الاستعاره فی کتابنا الموسوم بمجازات الاثار النّبویّه.

اللغه

السّته: الاست و يعبّر عنه بما تحت.

قال الشارح المعتزلى: و قد جاء فى تمام الخبر فى بعض الروايات: «فاذا نامت العينان استطلق الوكاء» و الوكاء رباط القربه فجعل العينين وكاء - و المراد اليقظه للسّته كالوكاء للقربه انتهى.

أقول: يريد أنّ اليقظه توجب التوجّه إلى حفظ النفس و ضبط الأرياح عن الخروج، فاذا نام الانسان لا يقدر على ضبط نفسه و يعذر عمّا يخرج منه.

الترجمه

فرمود: چشم سر، بند ما تحت است.

الثالثه و الاربعون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۴۳) و قال عليه السّلام فى كلام له: و وليهم وال فأقام و استقام حتّى ضرب الدّين بجرانه.

اللغه

(الجران): مقدّم عنق البعير يجعله على الأرض إذا بركَ و استقرّ، و هو كنايه عن الاستقرار و الثبات.

المعنى

هذه حكمه من خطبه طويله له عليه السّلام فى أيام خلافته يذكر فيها قربه من النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و اختصاصه له و إفضائه بأسراره إليه حتّى قال فيها: «فاختار المسلمون بعده بارائهم رجلا منهم، فقارب و سدّد حسب استطاعته على ضعف و عجز كانا فيه ثمّ وليهم بعده وال فأقام و استقام حتّى ضرب الدّين بجرانه على عسف و عجز كانا فيه ثمّ استخلفوا ثالثا لم يكن يملك أمر نفسه شيئا غلب عليه أهله فقادوه إلى أهوائهم كما يقود الوليده البعير المحطوم».

أقول: قد بيّن عليه السّلام ضعف أمر الخلفاء و عدم صلاحيتهم بوجه بليغ نلخّصه فيما يلى:

كان ولايه الأوّل باختيار المسلمين حسب، لا باذن من اللّه و لا نصّ عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، و لم يصب اختيارهم الحقّ و الرجل اللّائق لأنّ فى مختارهم ضعف و الضعيف لا يحقّ الخلافه على المسلمين، و ثمره ضعفه نفوذ بنى اميه فى أيامه و تسلّطهم على المناصب الهامه و تمكّنهم لما فعلوه بعد ذلك من المظالم و المفاسد فى الاسلام إلى أن وهن العظم و صار المسلمون شيعا و فرقا يقاتل بعضهم بعضا و أما الثانى فوصفه بالعسف و العجز معا و كفى بهما دليلا على عدم لياقته، مع أنّ ولايته لم تكن باختيار المسلمين بل بالعهد من الأوّل رغما عليهم و أمّا الثالث فوصفه بما لا يحتاج إلى مزيد شرح و بيان.

الترجمه

فرمود: يک والى بر مسلمانان برآمد که برپا شد و برجا ماند تا دين اسلام در معموره جهان مستقر گرديد.

الرابعه و الاربعون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۴۴) و قال عليه السّلام: يأتى على النّاس زمان عضوض يعضّ الموسر فيه على ما فى يديه و لم يؤمر بذلك، قال اللّه سبحانه: «وَ لا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ » - ۲۳۷ - البقره» تنهد فيه الأشرار، و تستذلّ فيه الأخيار، و يبايع المضطرّون، و قد نهى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله عن بيع المضطرّين.

اللغه

(عضوض): كلب على الناس كأنه يعضّهم و فعول للمبالغه، عضّ فلان على ما

فی یدیه أی بخل و أمسک (تهد) أی ترتفع و تعلو.

المعنی

هـذه الحکمه من ملاـحمه علیه السّـلام و تنبـأته عن المسـتقبل، و هی غیر قلیله فی خطبه و حکمه یخبر فیهـا عن زمان یقرب من زمانه إلی هذه العصور و یعلمه بخمس علامات:

۱ – زمـان الضـیق و الشـدّه علی أهله من جهه ضـیق المعـاش و تنـوّع الملاـذّ و کـثره القوانین و الحـدود الموضوعه من الظلمه و الجبّارین علی الضّعفاء و المساکین و غیر ذلک.

۲ – إمساک الأثریاء علی أموالهم و منع الحقوق الواجبه و الانفاق علی ذوی الحاجه.

۳–نهوض الأشرار إلی تصدّی الولایات و الرئاسات و تسلّطهم علی الامور و ارتفاع أقدارهم فی الدّنیا.

۴ – استذلال أهل الایمان و الأبرار و عدم الاعتناء بهم فی الامور و مظانّ الاقتدار.

۵ – الاضـطرار علی المعامله من وجوه شتّی یبیع الناس نفوسـهم للبیعه و الانتخاب و یضـطرّون إلی بیع أموالهم من ذوی النفوذ و السلطه و الاقتدار.

الترجمه

فرمود: زمانی بر مردم رسـد گزنـده و آزار دهنـده، توانگران بر آنچه دارنـد دنـدان نهنـد و از خود جـدا نکننـد با این که بـدان دسـتور ندارنـد، و خداوند سـبحان فرماید: «احسان میان خود را فراموش مکنید – ۲۳۷ – البقره» بدمنشان در آن زمان سـروری یابند و نیکان بخواری گرایند، و از روی ضـرورت و بیچاره گی خرید و فروش شود با این که رسول خدا صـلّی اللّه علیه و آله از فروش بیچاره ها غدقن فرموده.

الخامسه و الاربعون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۴۵) و قال عليه السّلام: يهلك فيّ رجلان: محبّ مفرط، و باهت مفتر. قال الرّضيّ رحمه اللّه: و هذا مثل قوله عليه السّلام: هلك فيّ رجلان [اثنان]: محبّ غال و مبغض قال.

اللغه

(أطرى) إطراء فلانا: أحسن الثناء عليه و بالغ فى مدحه فكأنه جعله غضّا - المنجد -.

المعنى

الاطراء هو المبالغه فى الثناء، و هى فى حقّه القول بربوبيّته كما صدر عن الغالين، فانّ كلّ ثناء عليه دونه ليس مبالغه فى مدحه، و الباهت المفترى من أنكر حقه اللاّئق به و أقلّه إنكار وصايته عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و إنكار امامته بعده فيشمل غير الشيعه، لأنّ كلّهم بهتوا فى أمره و تاهوا فى منزلته الّتى نصّ عليها النبىّ صلّى اللّه عليه و آله بقوله: «يا على أنت منّى بمنزله هارون من موسى إلاّ أنه لا نبىّ بعدى» و لا اشكال فى أنّ كلّ هذه الفرق قد افترى عليه ما ليس من شأنه، و أضلّهم الخوارج الّذين افتروا عليه بالكفر.

الترجمه

فرمود: دو كس در بارهٔ من بهلاكت رسيدند: دوستى كه ستايش مرا از حد گزراند و مرا خدا خواند، و دشمنى كه در درك مقامم درماند و بمن ناروا گفت.

السادسه و الاربعون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۴۶) و سئل عليه السّلام عن التوحيد و العدل فقال: التّوحيد أن لا

تتوهّمه، و العدل أن لا تتّهمه.

المعنى

حكمته هذه تتضمّن تحقيق أصلين هامّين من اصول الاسلام على وجازتها و عمقها العميق، فهنا بحثان:

١ - الوهم من الحواسّ الباطنه و من القوى الفعّاله فى وجود الانسان يشكّل فى باطنه فضاء غير متناه أعظم و أوسع من الفضاء اللّايتناهى الخارجى المحسوس فانّ الوهم يمثّل فى باطن الانسان هذه الفضاء مرّات و ألف مرّه و لا يضيق بها و لا يتعب، فالأعداد اللّانهائى من الوهم و الأشكال الهندسى اللّانهائى من الوهم و خلاصه القول أنّه كلّ مدرك له كم و بعد فى باطن الانسان إن كان صوره لوجود عينىّ دخل فيه بواسطه الحواسّ الظاهره فهو خيال و حفظ، و إلّا فهو من الواهمه و حدّه أن يكون محدودا بالكم أو الكيف، و موصوفا بالبعد خطا أو سطحا أو جسما فالوهم فى باطن وجود الانسان الصغير الجثّه أكبر العوالم المادّيه، بل يصحّ أن يعبّر عنه بعالم اللّاتناهى فى اللّاتناهى، و التعدّد من منشات الوهم و يبدأ من عدد الواحد الّذى بعده الاثنان، فالواحد العددى من عالم الوهم و لا يطلق على اللّه كما لا يطلق عليه الاثنان و الثلاث و هذا هو المقصود من قوله عليه السّلام: واحد لا بالعدد، فاذا جاوزنا عن عالم الوهم فلا يبقى إلّا الوحده الحقه الصّرفه، و يتبيّن سرّ قوله عليه السّلام:

(التوحيد أن لا تتوهّمه).

فكلّ انحراف فى التوحيد الذاتى من الثنويه و التثليث و غيرهما و الوثنيّه و ما يشاكلها، ناش عن الوهم، بل الانحراف فى التوحيد الصفاتى كالقول بزياده الصفات على الذات و وجود المعانى فى الذات كما اعتقده الأشاعره، ناش عن الوهم أيضا لأنه مبنىّ على تصوّر ذات معها صفه المستلزم للتعدّد الكمّى و هو من عالم الوهم أيضا.

فقوله عليه السّلام:«التوحيد أن لا تتوهّمه» حدّ جامع مانع فلا سبيل إلى الاعتقاد

باللّه تعالى بما له من الوحده الحقّه إلاّ بتعقّل بسيط عبّر عنه فى الأحاديث بأنه شىء لا كالأشياء، فليس فى المفاهيم التى تكون مرآتا للحقائق ما هو أبسط من مفهوم «الشىء» المساوق لمفهوم «الوجود المطلق البسيط».

روى الكلينى فى باب اطلاق القول بأنه شىء، يسنده إلى عبد الرّحمن بن أبى نجران قال: سألت أبا جعفر عليه السّلام عن التوحيد فقلت: أتوهّم شيئا؟ فقال:

نعم غير معقول و لا محدود فما وقع و همك عليه من شىء فهو خلافه، لا يشبهه شىء و لا تدركه الأوهام، كيف تدركه؟ و هو خلاف ما يعقل و خلاف ما يتصوّر فى الأوهام، إنما يتوهّم شىء غير معقول و لا محدود.

و بسنده عن الحسين بن سعيد قال: سئل أبو جعفر الثانى عليه السّلام يجوز أن يقال للّه إنّه شىء؟ قال: نعم يخرجه عن الحدّين: حدّ التعطيل و حدّ التشبيه.

و قد شرحنا أخبار هذا الباب فى كتابنا شرح اصول الكافى مستوفى، فمن أراد مزيد الاطلاع فليرجع إليه (ج - ١).

٢ - فى العدل - يظهر من كلامه عليه السّلام: أنّ العدل يعدّ أصلا إسلاميّا بعد التوحيد و مقررا فى تعليمات الاسلاميه الاصوليّه من زمن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و الصحابه حتّى ظهرت بدعه الأشاعره فأنكروا هذا الأصل و أسقطوه من الاصول، و حقيقه العدل هو الاعتقاد بأنّ اللّه خير مطلق و لا يصدر منه إلاّ الخير و الاحسان، و كلّما يلقاه الانسان فى الدّنيا مما يتصوّره شرّا و ظلما و نقصانا فى نفسه أو غيره فلا يخلو من وجوه:

١ - الاشتباه فى اعتقاده و احساسه لجهله بالحقيقه و الواقع، فربما يكون بعض الامور المكروهه فى نظرنا عند اللّه من قبيل حرش الأشجار بقطع فضول الأغصان للنموّ و الاستثمار، فالجاهل يراه نقصانا و تخريبا، أو كقطع الغرله فى الختان يؤلم الولد و يؤسف الناظر، و الجاهل يتصوّره ظلما و ليس كذلك.

٢ - آلام و نواقص ينعكس فى عالم المادّه و فى وجود الانسان من العدم المحيط به و المختلط بوجوده، فانّ عالم المادّه المحسوس حدّ للوجود المطلق و مشوب

بالعدم من نواح شتّی، فهذه النواقص و الأعدام لا یستند إلی اللّه تعالی، و هو معنی التسبیح و التنزیه الّذی یکون أحد الاداب التعلیمات العامه فی الاسلام، و قد بیّن اللّه ذلک فی قوله تعالی: «ما أَصابَکَ مِنْ حَسَنَهٍ فَمِنَ اللّهِ وَ ما أَصابَکَ مِنْ سَیِّئَهٍ فَمِنْ نَفْسِکَ » - ۷۹ - النساء».

۳ - من الشرور و الاحساسات المرّه ما لا واقع له أصلا و إنما هو سوء نظر و سوء تفاهم و توهّم فی الامور، فهی آلام مجعوله و همیّه لا واقعیّه، و قد أکّد الاسلام بتصفیه النفس و التزکیه بالأخلاق الفاضله لدفع هذه الالام، و هو الهدف الأساسی من الرّضا و التسلیم الّذی جعل من وظائف الایمان القلبی فی غیر واحد من الأخبار، فکلّما یراه الانسان خلاف العدل و ینسبه إلی اللّه بجهله فقد اتّهم اللّه بما لا یکون منه حقیقه، فقال علیه السّلام:(العدل أن لا تتّهمه).

الترجمه

پرسش شد از توحید و عدل در پاسخ فرمود: حقیقت توحید اینست که خدا را برتر از وهم بدانی، و حقیقت عدل اینست که او را بهیچ بدی و ظلمی متّهم ندانی.

السابعه و الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۴۷) و قال علیه السّلام: لا خیر فی الصّمت عن الحکم، کما أنّه لا خیر فی القول بالجهل.

أقول: هذه الحکمه مکرّره بعینها و قد سبق الکلام علیها و علی تفسیرها سابقا فلیرجع إلیه، و لم یذکرها هنا فی الشرح المعتزلی و لعلّ تکراره عن سهو النساخ.

الترجمه

در خاموشی از صدور حکم هیچ خیری نیست، چنانچه در گفتار از روی نادانی هیچ خیری نیست.

الثامنه و الاربعون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۴۸) و قال عليه السّلام فى دعاء استسقى به: أللهمّ اسقنا ذلل السّحاب دون صعابها. قال الرّضىّ رحمه اللّه: و هذا من الكلام العجيب الفصاحه، و ذلك أنّه عليه السّلام شبّه السّحاب ذوات الرعود و البوارق و الرياح و الصواعق بالإبل الصعاب الّتى تقمص برحالها، و تتوقص بركبانها، و شبّه السحاب الخاليه من تلك الزوابع بالإبل الذلل الّتى تحتلب طيّعه، و تقتعد مسمحه.

اللغه

(الذلول): المطيع للركب و الحلب، (الصعب): الممتنع عن الركوب أو الاحتلاب، (قمص) يقمص قماصا و قماصا و قمصا الفرس و غيره: رفع يديه معا و طرحهما معا و عجن برجليه، و قمص البعير: وثب و نفر (وقص) يقص وقصا به الدّابه: رمت به فكسّرت عنقه، (الزوبعه) جمع زوابع: هيجان الأرياح و تصاعدها إلى السّماء و يقال لها أيضا: امّ زوبعه - المنجد.

المعنى

قال الشارح المعتزلى: قد كفانا الرّضىّ رحمه اللّه بشرحه هذه الكلمه مؤنه الخوض فى تفسيرها.

اقول: الظاهر أنّه عليه السّلام أراد بالسحاب الذّلول الماطر من السحاب لأنّ وجه الشبه المناسب للمقام هو الاستفاده، و المفيد من الدواب هو الذلول فى الرّكوب و الحلب و غيره، فالمفيد من السّحاب هو الماطر كما أنّه أراد بالسحاب الصعب الجاف الّذى لا مطر فيه تشبيها بالدابّه الصعب الّتى لا فائده فيها للركوب و اللبن

و غیرهما فتدبّر.

الترجمه

در ضمن دعاء طلب باران فرمود: بار خدایا از ابری هموار ما را سیراب کن نه از ابر گریزان و خروشان.

التاسعه و الاربعون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۴۹) و قیل له علیه السّلام: لو غیّرت شیبک یا أمیر المؤمنین، فقال:

الخضاب زینه و نحن قوم فی مصیبه. یرید وفاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

المعنی

الخضاب سنّه ورد التأکید بها فی الأخبار و خصوصا مع الحناء کما یستفاد من إطلاق هذه اللفظه و توصیفه بأنها زینه، و قال أبو تمام:

خضبت خدّها إلی لؤلؤ العقد دما أن رأت شواتی خضیبا.

و الشوات، جلده الرأس فوصف لون الخضاب بالدّم و هو لون الخضاب بالحناء و مات النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله و عمر علیّ علیه السّلام یقارب ثلاثین سنه و یبعد منه الشّیب حینئذ، و الظاهر أنّ هذا الکلام قیل له فی أیّام حکومته، فجوا به بأنا فی مصیبه یبعد أن یفسّر بالمصیبه علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و لم یصرّح الشراح بمن فسّر المصیبه فی کلامه، و لکن عباره المتن فی الشرح المعتزلی هکذا «و نحن قوم فی مصیبه برسول اللّه».

فالظاهر أنّ المراد من المصیبه مطلقا أو مسندا إلیه صلّی اللّه علیه و آله لیست مصیبه موته و فقدانه، بل المصیبه الّتی حلّت بشرعه الشریف من طغیان المغرضین و المفسدین فی السقیفه و فی بیعه عثمان و ما ترتّب علیهما من الاختلاف و الشقاق و النفاق الّذی جرّ إلی حرب الجمل و صفّین و سفک الدّماء العزیزه، و یقرب أن یکون هذا الکلام فی أواخر أیّام عمره و کان علیه السّلام ینتظر بشیبته الخضاب من دمه الطاهر الزّکی کما

أخبره به رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و ذكره مرارا لأصحابه.

الترجمه

باو گفته شد: كاش موى سپيدت را با خضاب تغيير رنگ مى دادى، در پاسخ فرمود: خضاب خود زيوريست و ما خاندانى هستيم كه در سوك و مصيبت گرفتاريم «مقصودش مصيبت دارى بر پيغمبر صلّى اللّه عليه و آله بوده است».

الخمسون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۵۰) و قال عليه السّلام: منهومان لا يشبعان: طالب علم، و طالب دنيا.

اللغه

(المنهوم): مفعول ذو النهم: المولع بالشىء يقال هو منهوم بالمال: أى مولع به لا يشبع منه - المنجد.

الاعراب

منهومان، مبتدأ و لا يشبعان جمله فعليه صفه له، و طالب علم و طالب دنيا خبر مركّب و يمكن أن يقال: لا يشبعان خبر و بعده بيان، و هل يصحّ الابتداء بالنكره حينئذ؟!.

المعنى

لا يشبع طالب العلم لأنّ العلم غذاء للرّوح لا يوجد ثقلا و لا كسلا و لا ينتهى إلى حدّ، لأنّ فتح كلّ باب من العلم يوجب الاطلاع على مجهولات اخر و يحرص طالب العلم على فهمها، و قد اشتهر أنّ غايه العلم هو الاعتراف بالجهل و نقل عن سقراط أنّه قال: تعبت فى تحصيل العلم حتّى علمت أنّى لا أعلم.

و أمّا طالب دنيا فحاله كالمبتلى بمرض الاستسقاء كلّما شرب الماء زاد عطشا.

الترجمه

فرمود: دو گرسنه اند كه سير نشوند: دانشجو، و دنياپرست.

الحادیه و الخمسون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۵۱) و قال علیه السّلام: القناعه مال لا ینفد. قال الرّضیّ: و قد روی بعضهم هذا الکلام لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

المعنی

المال ما یبذل بازائه الحوائج فی کلّ حال، فهو رافع الحاجه، و القناعه ترک الحوائج الغیر الضروریّه رأسا و تقلیل الحوائج الضروریّه إلی أقلّ ما یدفعها و یرفعها کاکتفاء بالماء بدل الطیب کما قال علیه السّلام: کفی بالماء طیبا، فللقناعه طرق شتّی و مناح کثیره فقال علیه السّلام: إنّها مال لا ینفد، باعتبار حصول أثر المال منها و باعتبار کثره طرقها فی شتّی مناحی الحیاه.

الترجمه

فرمود: قناعت ثروتی است بی پایان.

سید رضی فرموده است: برخی از أهل حدیث این جمله را از سخنان رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل کرده اند.

الثانیه و الخمسون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۵۲) و قال علیه السّلام لزیاد بن أبیه - و قد استخلفه لعبد اللّه بن العبّاس علی فارس و أعمالها، فی کلام طویل کان بینهما نهاه فیه عن تقدیم الخراج:

استعمل العدل، و احذر العسف و الحیف، فإنّ العسف یعود بالجلاء و الحیف یدعو إلی السّیف.

اللغه

(العسف) الظلم و العسف فی الأصل أن یأخذ المسافر علی غیر طریق و لا جادّه و لا علم، فنقل إلی الظلم و الجور (حاف) حیفا: جار علیه - المنجد.

المعنی

زیاد بن أبیه أحد دهاه عصره الفتاکین و من الّذین خمرت طینتهم بالظلم و الجور، و لعلّ استعماله من قبله علیه السّلام لتوقّع إصلاحه و تأدیبه و تقییده باللّطف لعلّه یرجع عن غیّه، و یظهر من کلامه هذا معه عنایه أمیر المؤمنین علیه السّلام بارشاده و تعلیمه و قد شاع العسف و الحیف علی أهل فارس من زمن عثمان بوسیله عمّاله الجائرین، قال فی الشرح المعتزلی: و کانت عاده أهل فارس فی أیّام عثمان أن یطلب الوالی منهم خراج أملاکهم قبل بیع الثمار علی وجه الاستسلاف - إلخ.

أقول: و یظهر من ذلک شدّه العسف و الجور، لأنّ هذا الاستسلاف یضیق المعاش علی أهل فارس من وجوه، فانّ أخذ الخراج قبل بیع الثمره معناه تقویم الثمره علیهم بأغلی ثمن، ثمّ الضغط علیهم فی تسلیم الخراج من مالهم فیلجئون إلی بیع الثمره سلفا بأرخص القیم، أو الاقتراض بالرّبح المجحف، و هذا الضغط یوجب جلائهم عن الأریاف و المزارع فینجرّ إلی الخراب و الدّمار، أو إلجائهم إلی المقاومه و الثوره فینجرّ إلی الحرب و إعمال السیف و القتل و التدمیر و لا ینتج إلّا الخراب و نقصان الخراج و کان زیاد أخذ أهل فارس علی سنّه عمّال عثمان، فنهاه علیه السّلام عن طلب الخراج قبل بیع الثمار، و بیّن له أنّ هذا العسف و الحیف یوجب خراب البلاد و قطع الخراج رأسا للجوء أهلها إلی الجلاء عنها أو القیام بالسیف علی وجه الحکومه و الدوله، و هو أکثر فسادا و أخیب مغبّه.

الترجمه

بزیاد بن أبیه که بجای عبد اللّه بن عباسش بر فارس و توابع آن حکمرانش کرده بود در ضمن سخن طولانی وی را از پیش گرفتن خراج نهی کرد و چنین فرمود: عدالت را بکار بند و از زورگوئی و خلاف حق حذر کن، زیرا زورگوئی مایهٔ جلاء از وطن و کوچیدنست، و ستم و خلاف حق مایهٔ بروز شورش و تیغ کشیدن.

الثالثه و الخمسون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۵۳) و قال عليه السّلام: أشدّ الذنوب ما استخفّ به صاحبه.

المعنى

قد سبق من حكمه عليه السّلام ما يقرب من تلك و فسّرناه هنالك، و يشدّد الذّنب الاستخفاف به من وجوه:

۱ - الاستخفاف بالذّنب هتك لحرمه المولى و توهين لأمره، و الهتك و التوهين بحضره الحقّ عظيم و شديد.

۲ - الاستخفاف تجرّى على ارتكاب الخلاف و التجرّى هو مخّ العصيان الموجب للعقاب و النكران.

۳ - الاستخفاف على الذّنب موجب للاصرار عليه، و الاصرار على الصغيره كبيره موبقه فلا ينبغى لأحد أن يعصيه فى أمره و إن كان قليلا فى ظنّه.

الترجمه

فرمود: سخت ترين گناهان آن گناهيست كه بنظر گنهكارش سبك و بى مقدار آيد.

الرابعه و الخمسون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۵۴) و قال عليه السّلام: ما أخذ اللّه على أهل الجهل أن يتعلّموا حتّى أخذ على أهل العلم أن يعلّموا.

المعنى

فى حكمته عليه السّلام هذه مسائل:

۱ - ظاهر كلامه وجوب تحصيل العلم على وجه أكيد أخذ اللّه عليه الجاهل

بتعهّد شديد، و قد ورد أخبار كثيره ناصّه على وجوب تحصيل العلم و طلبه، ففى الكافى فى باب فرض العلم و وجوب طلبه و الحثّ عليه بسنده عن أبى عبد اللّه عليه السّلام قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: طلب العلم فريضه على كلّ مسلم ألا إنّ اللّه يحبّ بغاه العلم - و ذكر فى معناه و لفظه أخبارا كثيره.

و لا اشكال أنّ للعلم أنواع كثيره متشعّبه لا يقدر الانسان على تحصيلها أجمع و لا يظنّ فرض طلبها كافّه على النّاس، فلا بدّ من حمل الألف و اللاّم بقرينه المقام على العهد الخارجى، و هو العلم بالشّرع الاسلامى، و ينقسم إلى ما هو فرض عين كالعلم باصول الدّين الّذى لا بدّ فيها لكلّ أحد من اليقين، و لا يصحّ فيها تقليد السّائرين، و إلى ما هو فرض كفايه و له أنواع عديده:

منها العلم الاجتهادى بالفروع فانّه فرض كفايه على الكلّ لا يجوز تركه كلّا و لكن إذا اجتهد فيها عدّه كافيه لرفع احتياج الباقين يجوز للجاهل حينئذ الاكتفاء بالتقليد فى أداء ما يجب عليه من التكاليف.

و منها علم الصناعات و الطب الّذى لو ترك كلّا أدّى إلى اختلال نظام الامه و انحلال المدنيه و انخلاع النّاس إلى التوحش و البربريه، فيجب على الكفايه فاذا تعلّمه عدّه كافيه لحفظ النظام يجوز للباقين الاستفاده منهم و رفع الحاجه بعلمهم.

و منها ما يحتاج إليه فى رفع شبه الملحدين و الدّفاع عن التهاجم بالدّين من الأعداء الكافرين، و ربّما يندرج فيه فى زماننا هذا تعلّم بعض الصناعات المكانيكيّه و التدبيرات الحربيّه لصيانه بيضه الاسلام.

٢ - ظاهر كلامه وجوب التعليم على العالم فيما يجب تعلّمه، و هل هو على الاطلاق كالصّلاه و الصّيام فيحرم أخذ الأجره عليه، أو الأعمّ من ذلك و ظاهر الفقهاء وجوب تعليم مسائل الدّين على الجاهلين مجّانا، و أمّا تعليم الصناعات الواجبه على الكفايه ففى وجوبه مجّانا كلام.

٣ - و عن معاذ بن جبل عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله قال: تعلّموا العلم فانّ تعلّمه خشيه اللّه و دراسته تسبيح، و البحث عنه جهاد، و طلبه عباده، و تعليمه صدقه، و بذله لأهله

قربه، لأنّه معالم الحلال و الحرام، و بيان سبيل الجنّه، و المونس فی الوحشه و المحدث فی الخلوه، و الجليس فی الوحده، و الصاحب فی الغربه، و الدّليل علی السرّاء و المعين علی الضرّاء، و الزّين عند الأخلّاء، و السّلاح علی الأعداء.

أقول: و فی قوله صلّی اللّه عليه و آله: و السّلاح علی الأعداء إشاره إلی وجوب علوم جمّه للدّفاع عن الدّين تجاه الأعداء فتدبّر.

۴ - و يظهر من كلامه عليه السّلام الملازمه بين وجوب التعلّم و وجوب التعليم و يستفاد منه فی مسائل كثيره.

الترجمه

فرمود: خدا از نادانان تعهّد باموختن علم نگرفته تا از دانايان تعهّد آموزش آنرا گرفته است.

الخامسه و الخمسون بعد أربعمائه من حكمه عليه السّلام

اشاره

(۴۵۵) و قال عليه السّلام: شرّ الأخوان من تكلّف له.

المعنی

الاخوان جمع لأخ علی أصله و هو أخو و يطلق علی الشقيق و الصديق و المعاشر و له موارد اخر فاذا كان الأخ صديقا وفيّا يحسب بيت أخيه كبيته و لا يتوقّع نزلا و تكلّفا، و إذا توقّع ذلك و أوقع الأخ فی التكلّف و التعب فليس صديقا وفيّا قيل فی حقّه: ابذل نفسك و مالك لصديقك، بل من اخوان المكاشره و المضاحكه الّذين قال عليه السّلام فی حقّهم: خذ حظك ممّا بذلوه لك من حلاوه اللسان و طلاقه الوجه.

و قد ذكر الشارح المعتزلی قصّه يتبيّن منها التكلّف و عدم التكلّف نلخّصها فيما يلی:

أمر المأمون حسن بن سهل بتعلّم المروءه من عمرو بن مسعده فدخل عليه و فی داره بناء و هو قاعد علی الاجر ينظرهم و طلب منه تعليم المروءه فدعا باجره فأقعده

علیها فاغتاظ من ذلک ثمّ دعا بالطعام فقدّم غلامه طبقا فیه رغیفان و خلّ و مرىء و ملح ثمّ جاء بالسّراج و قال له: إذا شئت فلمّا نهض دعاه لمثل هذا الیوم فلما جاءه استقبله و أجلسه علی الدّست و تکلّف له أنواع النزل و الوسائل.

الترجمه

فرمود: بدترین برادرها صاحب توقّعی است که پذیرائی رنج آور دارد.

السادسه و الخمسون بعد أربعمائه من حکمه علیه السّلام

اشاره

(۴۵۶) و قال علیه السّلام: إذا احتشم المؤمن أخاه فقد فارقه.

المعنی

الحشمه هی التحفّظ علی الانانیه و التشخّص تجاه الغیر طلبا للامتیاز و إظهارا للکبر و الانحیاز، فمنها حشمه الملوک و الامراء یضربون علی نفوسهم الأستار و یقیمون علی أبوابهم البوّابین و الحفاظ، فلا یقدر المراجعون من مواجهتهم و مکالمتهم إلّا نادرا و علی شرائط ثقیله خاصه، و یتنزل تلک الاداب إلی المراتب النازله بحسب حال کلّ مرتبه، فالحشمه بأنواعها حجاب و فراق بین المحتشم و سائر الناس و من مزایا الدّین الاسلامی البلیغه التساوی بین المسلمین و التاخی بینهم بأدقّ معانیه و أصرحها: فالاحتشام بنفسه مفارقه بین المحتشم و المحتشم له لا أنّه أماره علیها أو علّه لها کما توهّمه الشارح المعتزلی فقال: لیس یعنی أنّ الاحتشام علّه الفرقه بل هو دلاله و أماره علی الفرقه.

و نختم الکلام فی شرح حکم مولینا علیّ بن أبی طالب علیه السّلام بخبر المؤاخات بین المؤمنین و المسلمین و حدودها الّذی رواه فی الکافی الشریف فی باب حقّ المؤمن علی أخیه عن علیّ بن الحکم، عن عبد اللّه بن بکیر الهجری، عن معلّی بن خنیس عن أبی عبد اللّه علیه السّلام قال: قلت له: ما حقّ المسلم علی المسلم؟ قال: له سبع حقوق واجبات ما منهنّ حقّ إلّا و هو علیه واجب إن ضیّع منها شیئا خرج من ولایه

اللّه و طاعته و لم يكن للّه فيه نصيب، قلت له: جعلت فداك و ما هى؟ قال: يا معلّى إنّى عليك شفيق أخاف أن تضيع و لا تحفظ و تعلم و لا تعمل قال: قلت له: لا قوّه إلاّ باللّه.

قال: أيسر حقّ منها أن تحبّ له ما تحبّ لنفسك و تكره له ما تكره لنفسك و الحقّ الثانى أن تجتنب سخطه و تتّبع مرضاته و تطيع أمره، و الحقّ الثالث أن تعينه بنفسك و مالك و لسانك و يدك و رجلك، و الحقّ الرابع أن تكون عينه و دليله و مرآته، و الحقّ الخامس أن لا تشبع و يجوع و لا تروى و يظمأ و لا تلبس و يعرى و الحقّ السادس أن يكون لك خادم و ليس لأخيك خادم فواجب أن تبعث خادمك فيغسل ثيابه و يصنع طعامه و يمهّد فراشه، و الحقّ السابع أن تبرّ قسمه و تجيب دعوته و تعود مريضه و تشهد جنازته و إذا علمت أنّ له حاجه تبادره إلى قضائها و لا تلجئه أن يسائلكها و لكن تبادره مبادره، فاذا فعلت ذلك وصلت ولايتك بولايته و ولايته بولايتك.

و قد شرحت هذا الحديث فى شرح اصول الكافى الشريف و ترجمته بالفارسيه «ج ٢» من أراد الاطلاع فليرجع إليه، و يظهر منه أنّ المسلمين كاسره واحده يشدّ بعضهم بعضا. فلا مقام للاحتشام بينهم بوجه، و نقل فى سيره النبىّ صلّى اللّه عليه و آله أنه يجلس فى حلقه المسلمين كأحدهم، و كذلك كان مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام.

الترجمه

چون مؤمن در برابر برادر دينى خود حشمتجو شد از او جدا شده است.

هذا آخر ما ضبطه السيّد الرّضىّ رحمه اللّه من حكم مولينا علىّ بن أبى طالب عليه السّلام و قد وفّقنى اللّه تعالى لاتمام شرحه فيما يقرب من ولاده أمير المؤمنين فى شهر رجب سنه الثمانيه و الثمانين بعد الألف و الثلاثمائه من الهجره النبويّه، المطابق لعاشر مهر ماه من سنه ألف و ثلاثمائه و سبع و أربعين شمسيّه، و أنا العبد: محمد باقر ابن محمد من أهالى كمره النزيل فى جوار سيّدنا عبد العظيم الحسنى عليه السّلام فى شهر رى.

يقول مصحح الكتاب: لقد ختم هنا العالم الفاضل البحاثه: المحشّى

أیّده اللّه و وفّقه شرحه و لم یتعرّض للخاتمه الّتی ختم بها السیّد أعلی اللّه مقامه نهج البلاغه، و الأنسب الأولی النقل لئلّا یکون الکتاب أبتر، فنحن نذکرها بنصّها من دون تعرّض لشرحها، قال السیّد الرّضیّ رضی اللّه عنه:

«و هذا حین انتهاء الغایه بنا إلی قطع المختار من کلام أمیر المؤمنین علیه السّلام حامدین للّه سبحانه علی ما منّ به من توفیقنا لضمّ ما انتشر من أطرافه، و تقریب ما بعد من أقطاره، و مقرّرین العزم، کما شرطنا أوّلا علی تفضیل أوراق من البیاض فی آخر کلّ باب من الأبواب لیکون لاقتناص الشّارد، و استلحاق الوارد، و ما عسی أن یظهر لنا بعد الغموض، و یقع علینا بعد الشّذوذ، و ما توفیقنا إلاّ باللّه، علیه توکّلنا، و هو حسبنا و نعم الوکیل، و ذلک فی رجب سنه أربعمائه من الهجره انتهی».

تم و لله الحمد تصحیحه و ترتیبه و تهذیبه فی أواخر شهر ذیحجه الحرام - ۱۳۸۸ - و بتمامه تم أجزاء الکتاب بعون الله الملک الوهاب، و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین الذی هدانا لهذا و وفقنا للختام.

و أنا العبد خادم العلم و أهله: السید ابراهیم المیانجی عفی عنه و عن والدیه.

کتاب منهاج البراعه جلد ۲۱ تعداد ۲۰۰۰ جلد در چاپخانه اسلامیه چاپ شده و تحت شماره ۴۲ تاریخ ۲۰-۱-۱۳۴۸ در دفتر کتابخانه ملی به ثبت رسیده است.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ .ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که مـا را در دستیـابی به این هـدف یـاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادنـد تقـدیر و تشـکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصـفهان -خیابان عبـدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شـهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹